

รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป้ากัมมัญฐานสายหลวงปู่มน ภูริทตฺโต
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

พระอาจารย์ กल्याณธมโม (ไชยคำมี)

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุขฎิณิบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2568

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

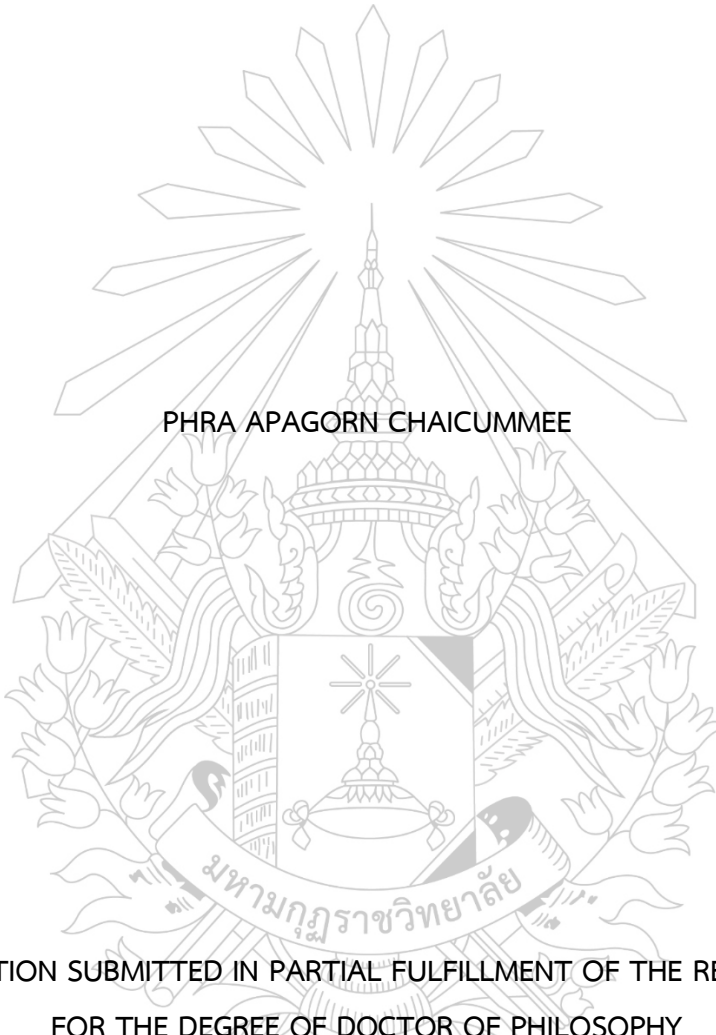

พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำมี)

ดุชนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2568

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

SOCIAL DEVELOPMENT MODEL OF THE PA KAMMATTHANA MONKS OF
THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO
THE PRINCIPLES OF THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRA APAGORN CHAICUMMEE

A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY
PROGRAM IN BUDDHISM AND PHILOSOPHY
VAJIRANYANAVARORASA GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
2025

COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

หัวข้อดัชนีพนธ์	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	พระอากาศกร กลยาณธมโม (ไชยคำมี)
ชื่อปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา	พุทธศาสนาและปรัชญา
ปีพุทธศักราช	2568
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	พระเทพวชิรวิมล , ดร.

บัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้แนบดัชนีพนธ์นี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยวชิรญาณวโรรส

(พระราชสุทธีวชิรเมธี, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

คณะกรรมการสอบดัชนีพนธ์:

ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.อำพล บุคดาสาร)

อาจารย์ที่ปรึกษา

(พระเทพวชิรวิมล , ดร.)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.บุญร่วม คำเมืองแสน)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ทองปั้น)

กรรมการ

(ดร.สงวน หล้าโพนทัน)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำมี)
ชื่อปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา	พุทธศาสนาและปรัชญา
ปีการศึกษา	2568
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	พระเทพวชิรวิมล , ดร.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม 2) เพื่อศึกษาการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท 3) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และ 4) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมดังกล่าว การวิจัยใช้วิธีเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก ตำรา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิและพระวิปัสสนาจารย์จำนวน 20 รูป/คน

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมเน้นการสร้างดุลยภาพระหว่างความก้าวหน้าทางวัตถุกับคุณภาพชีวิต โดยมีตัวชี้วัดการพัฒนาที่ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และจิตใจ 2) การพัฒนาสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น เน้นการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน อันประกอบด้วย สมถกรรมฐาน 3) รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายนี้มีบทบาทใน 6 ด้าน ได้แก่ การปกครอง ศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ศาสนา สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ 4) องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาสรุปรูปแบบการพัฒนาสังคมใน “D.E.E.P Model” ซึ่งประกอบด้วย

D (Dharma Principles): การใช้หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการพัฒนาจิตใจและคุณธรรม ผ่านการปฏิบัติกรรมฐาน

E (Engagement in Society): การแสดงบทบาทเชิงพัฒนาใน 4 ด้าน ได้แก่ การปกครอง ศาสนศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ศาสนา สาธารณูปการ และสาธารณสงเคราะห์ เพื่อส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของชุมชน

E (Enlightenment Process): การเน้นกระบวนการรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ 4 และไตรลักษณ์ เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกและความมั่นคงทางจิตใจของประชาชน

P (Practice Model): การสร้างรูปแบบสังคมที่สงบสุข มีระเบียบวินัย และส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี ผ่านการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายและยังยืนตามหลักพุทธศาสนา งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นในการพัฒนาสังคมไทย โดยมุ่งเน้นการสร้างสมดุลระหว่างความก้าวหน้าทางวัตถุกับการพัฒนาจิตใจและศีลธรรมของ

ประชาชน ผ่านการบูรณาการหลักพุทธปรัชญาและการมีส่วนร่วมในสังคมตามแนวทาง D.E.E.P Model.

คำสำคัญ : รูปแบบ, การพัฒนาสังคม, กรรณฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต, พุทธปรัชญาเถรวาท, D.E.E.P Model

ABSTRACT

Dissertation Topic	SOCIAL DEVELOPMENT MODEL OF THE PA KAMMATTHANA MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THE PRINCIPLES OF THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY
Student's Name	Phra Apagorn Chaicummee
Degree Sought	Doctor of Philosophy
Program	Buddhism and Philosophy
Anno Domini	2025
Advisor	Phrathepvachiravimon , Dr.

This dissertation has four objectives: 1) to study the theoretical concepts of social development, 2) to examine the social development of the Kammatthana Forest Monks of the Luang Pu Man Phurithatto lineage according to Theravada Buddhist philosophy, To analyze the social development model of the Kammatthana Forest Monks of the Luang Pu Man Phurithatto lineage according to Theravada Buddhist philosophy, and 4) to present knowledge related to this social development model. The research employs a qualitative methodology, using data from the Tripitaka, canonical texts, and related documents, as well as in-depth interviews with 20 experts and experienced Vipassana meditation masters.

The findings reveal that: 1) Theoretical concepts of social development emphasize balancing material progress with quality of life, incorporating development indicators that cover economic, social, and spiritual aspects. 2) Social development according to Theravada Buddhist philosophy in the Luang Pu Man lineage focuses on meditative practices, including Samatha meditation, Vipassana meditation, six character types (Chariya 6), four Jhanas, six supernormal powers (Abhijna 6), and the four foundations of mindfulness (Satipatthana 4). 3) The social development model of this monastic lineage plays roles in six key areas: governance, religious education, educational assistance, propagation of Buddhism, public utilities, and public welfare. 4) The knowledge derived from this study is summarized in the "D.E.E.P Model," consisting of:

D (Dharma Principles): Applying Theravada Buddhist principles to cultivate moral values and mental development through meditative practices like Samatha, Vipassana, Jhanas, Abhijna, and Satipatthana.

E (Engagement in Society): Demonstrating active roles in six areas of social development: governance, religious education, educational assistance, propagation of Buddhism, public utilities, and public welfare, contributing to holistic community development.

E (Enlightenment Process): Emphasizing the process of self-realization based on the Four Noble Truths and the Three Characteristics (Anicca, Dukkha, Anatta) to foster mental stability and spiritual resilience among the people.

P (Practice Model): Establishing a model for a peaceful and disciplined society that promotes a better quality of life through simple, sustainable living in accordance with Buddhist principles.

This research highlights the significant role of the Kammatthana Forest Monks of the Luang Pu Man lineage in the development of Thai society, advancing material progress while fostering spiritual and moral integrity among the people through the integration of Buddhist philosophy and community engagement as outlined in the D.E.E.P Model.

Keywords : Model, Social Development, Luang Pu Man Phurithatto's Meditation Lineage, Theravada Buddhist Philosophy, D.E.E.P Model

กิตติกรรมประกาศ

ดุชนิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เนื่องด้วยความเมตตาจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้ง
นี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร. อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย และพระราชสุทธีวชิรเมธี, ผศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย คณาจารย์ของบัณฑิตวิทยาลัยทุกรูป/คน และคณาจารย์พิเศษทุกรูป/คน ผู้ได้อบรม
สั่งสอน ให้เกิดสติปัญญาทั้งในด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา ตลอดจนความรู้ด้านต่าง ๆ
อันสามารถนำไปใช้พัฒนาต่อยอดในการดำเนินชีวิตให้เกิดประโยชน์สุขต่อตนเองและผู้อื่น

ขอขอบพระคุณ พระเทพวชิรวิมล, ดร. ที่ให้ความอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ใน
การจัดทำดุชนิพนธ์ที่ได้ให้คำปรึกษาตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้
ข้อเสนอแนะ ในการปรับปรุง แก่ไขเนื้อหาของดุชนิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ ขอขอบคุณ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนาและปรัชญา
ทุกรูป/คน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ อบรมสั่งสอน สนับสนุนให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยโดยตลอดมา

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้อำนวยความสะดวกด้วยดีเสมอมา
ตลอดจนเพื่อนนักศึกษาระดับปริญญาเอกทุกท่านที่คอยเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยโดยตลอดมา

ขอขอบพระคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและผู้ให้การสัมภาษณ์
ทุกท่านที่เมตตาให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการทำวิจัยในครั้งนี้

คุณงามความดีและประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอใช้เป็นเครื่อง
สักการบูชาคุณพระศรีรัตนตรัย พระคุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ที่มี
คุณค่ายิ่ง และขอแผ่คุณความดีนี้ให้แก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม พร้อมเจ้ากรรม
นายเวรในทุกข์ทุกชาติด้วยเทอญ

พระอาภากร กลยานธมโม (ไชยคำมี)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	จ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ช
กิตติกรรมประกาศ.....	ฅ
สารบัญคำย่อ.....	ญ
สารบัญ.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามวิจัย.....	5
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
1.4 ขอบเขตของการวิจัย.....	5
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	7
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
1.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	21
1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	21
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม.....	23
2.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม.....	23
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดการพัฒนา.....	40
2.3 การพัฒนาสังคม 6 ด้าน.....	50
2.4 สรุป.....	51
บทที่ 3 การพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต	
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท.....	53
3.1 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาสังคม.....	53
3.2 แนวทางการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต.....	86
3.3 พื้นที่การวิจัย สำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต.....	100
3.4 ประวัติ ความเป็นมา และบทบาทการพัฒนาสังคมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต.....	132
3.5 พระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต.....	162
3.6 สรุป.....	202

บทที่ 4	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสาย	
	หลวงปู่มั่น ฐริทตโตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	203
4.1	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านการปกครอง	203
4.2	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านการศึกษา	206
4.3	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านการศึกษาสงเคราะห์	210
4.4	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านการเผยแผ่ศาสนา	213
4.5	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านสาธารณูปการ	217
4.6	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านสาธารณสงเคราะห์	221
4.7	สรุป	223
บทที่ 5	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	225
5.1	สรุปผลการวิจัย	225
5.2	อภิปรายผลการวิจัย	227
5.3	องค์ความรู้	230
5.4	ข้อเสนอแนะ	232
บรรณานุกรม		233
ภาคผนวก		242
	ภาคผนวก ก รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย	243
	ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ	245
	ภาคผนวก ค แบบสัมภาษณ์เชิงลึก	247
	ภาคผนวก ง รายนามผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์	254
	ภาคผนวก จ หนังสือขออนุญาตให้ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์	257
	ภาคผนวก ฉ หนังสือรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในคน	270
ประวัติผู้วิจัย		276

สารบัญรูปภาพ

หน้า

1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	21
5.1 แสดงองค์ความรู้ “D.E.E.P.” MODEL.....	232

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในดัชนีฉบับนี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ส. (ไทย) 9/170/56 หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสัณธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 9 ข้อที่ 170 หน้า 56

1. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระสุตตันตปิฎก		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
คำย่อ			
ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิภวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทิกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย นวกนินบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทสกนินบาต	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำหนดอักษรย่อโดย อนุวัตตามตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาไทย โดยระบุชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/ภาค/หน้า ตัวอย่างเช่น ส.นิ.อ. 2/3/22 หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล สังยุตตนิกาย สวรรคตปกาสสินีนิทานวรรคอรรถกถา เล่มที่ 2 ภาคที่ 3 หน้า 22 เป็นต้น ในกรณีที่มีเลขอ้างอิงสองตัว จะระบุโดยชื่อย่อคัมภีร์/เล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.ม.อ. 2/105 หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา เล่มที่ 2 หน้า 105 เป็นต้น

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ในการเผยแผ่พระธรรมคำสอนและการเป็นผู้นำทางจริยธรรมในชุมชน พระสงฆ์มีบทบาททั้งในการให้การศึกษาเชิงพุทธปริยัติ การเป็นแบบอย่างในทางปฏิบัติ และการสร้างความไว้วางใจในแนวทางการดำเนินชีวิตเชิงจริยธรรม อันสะท้อนผ่านการดำรงอยู่ของวัดในฐานะศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย เนื่องด้วยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2535 ได้เพิ่มบทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์และด้านสาธารณสงเคราะห์ ให้พระสงฆ์มีบทบาทในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคมที่เห็นได้ชัด คือ เป็นผู้นำทางศีลธรรม เป็นผู้ให้คำปรึกษาด้านจิตใจและส่งเสริมการให้การศึกษาระยะ¹ บทบาทของพระพุทธศาสนาในส่วนที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยนั้นอยู่ในรูปของวัดซึ่งเป็นสถานที่อยู่อาศัยและปฏิบัติธรรม การประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์มีความผูกพันกับชาวบ้านและมีบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นอย่างยิ่งทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันดีงาม อีกทั้งยังมีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาสังคมอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญของวัฒนธรรมไทยในการประพฤติปฏิบัติ ดังจะเห็นได้ว่าเหตุการณ์สำคัญในชีวิตประจำวันเกือบทั้งหมดของประเทศไทยนั้นจะมีส่วนสัมพันธ์กับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระสงฆ์ยังมีความสำคัญในการช่วยเหลือเยาวชนและเป็นที่ยึดเหนี่ยวในสมัยก่อนที่มีการส่งลูกหลานไปอยู่วัด นอกจากจะมีหน้าที่ให้การศึกษาอบรมแก่เยาวชนไทยแล้วสถาบันพระพุทธศาสนายังมีส่วนให้การอุปการะเลี้ยงดูให้ที่อยู่อาศัย อาหารการกินและความอบอุ่นแก่ศิษย์วัดและให้การอบรมเลี้ยงดูเด็กเหล่านั้นได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะเด็กที่มีปัญหา เช่น ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหายาเสพติด เด็กเหล่านี้ได้อาศัยวัดเป็นที่อยู่และเป็นที่ศึกษา นอกจากนี้สถาบันของพระพุทธศาสนายังมีส่วนในการเป็นที่พึ่งทางจิตใจสำหรับผู้ที่มีปัญหาในชีวิตช่วยแก้ปัญหาความต้องการด้านจิตใจได้เป็นอย่างดี พระสงฆ์จะเป็นผู้ฝึกอบรมให้เป็นคนดีให้เป็นที่รู้จักในหน้าที่ที่พึงปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม เช่น สอนหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันอันเป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดความรับผิดชอบต่อครอบครัว ต่อเพื่อนมนุษย์ ต่อสังคม วัดจึงเป็นสถานศึกษาและอบรมสั่งสอนคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบัน โดยทำหน้าที่สอนหนังสือ สอนศีลธรรม สอนวิชาชีพเป็นสถานศึกษาตั้งแต่เด็กไปจนถึงมหาวิทยาลัย จุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนา คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อให้ทุกคนได้พัฒนาตนเองให้เต็มตามศักยภาพตามภูมิปัญญาที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาและมีการมีงานทำได้อย่างทั่วถึง เพื่อให้มีคุณภาพ มีความรู้ มีความสามารถ รู้จักตนเอง รู้เท่าทันโลกและมีศักยภาพที่ปรับตัวในสังคมได้อย่างมีคุณค่าทุกช่วงวัยของชีวิต มีส่วนร่วมในการ

¹ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505, (2505, 31 ธันวาคม), ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 79 (ตอนที่ 115 ฉบับพิเศษ), หน้า 5.

พัฒนาท้องถิ่น สังคม ประเทศชาติและการพัฒนาอาชีพเป็นหลักในการดำเนินงานเพื่อที่จะพัฒนาคน ซึ่งเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญของประเทศให้มากที่สุด เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดของความสำเร็จในการพัฒนาทุกด้านโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจที่ทำให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้นซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา²

นับตั้งแต่มีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และการแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ศ. 2535 บทบาทของพระสงฆ์ได้ขยายไปสู่การศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งเสริมสร้างบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางศีลธรรมและที่ปรึกษาด้านจิตใจแก่ชุมชน อย่างไรก็ตาม บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของสังคม โดยเฉพาะในด้านการเผยแผ่ศาสนา และการพัฒนาสังคมที่ต้องสอดคล้องกับบริบทของยุคสมัย พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์เริ่มโดยตั้งแต่เด็กเป็นต้นไป บุตตทาสส สงคโห อนากุลา จ กมมุตตา เอตมมจกมุตตม การสงเคราะห์บุตรภรรยาเป็นเหตุแห่งความเจริญสูงสุดเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง หน้าที่หลักของศาสนา มี 2 ประการใหญ่ ๆ คือ หน้าที่ต่อบุคคลและหน้าที่ต่อสังคม หน้าที่ต่อบุคคล คือ ศาสนาสอนความ ต้องการส่วนตัวของบุคคลในด้านการอยากรู้ อยากเห็น การแสวงหาสิ่งที่เป็นสาระในชีวิตและการ แสดงออกทางอารมณ์ หน้าที่ต่อสังคมมีหลายประการในส่วนของการขัดเกลาสังคม สถาบันทาง ศาสนาจะช่วยให้คุณมีการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับบรรทัดฐานและค่านิยมทางสังคมและ ช่วยให้คุณคิดมีอุดมคติในการดำรงชีวิต การขัดเกลาทางสังคมโดยผ่านทางศาสนาในสังคมไทยมีมา นานแล้วประวัติศาสตร์โดยเฉพาะผู้ชายจะมีโอกาสไปศึกษาหาความรู้เป็นครั้งคราว หรืออาศัยอยู่ใน วัดที่เรียกกันว่า “เด็กวัด” โดยปรณนิบัติพระและศึกษาเล่าเรียน อ่าน เขียนทั้งภาษาบาลีและ ภาษาไทยตามสติปัญญาและความสามารถของแต่ละบุคคล อีกทั้งยังฝึกฝนวิชาชีพที่สามารถเป็น ความรู้ติดตัวไป เช่น ยุทธวิธีที่ใช้ป้องกันตัว กระบี่กระบอง วิชาอาคม เมตตามหานิยม ช่างฝีมือ หมอ โบราณ เป็นต้น ขณะที่ชีวิตในวัดก็ได้รับการขัดเกลาทางสังคมทั้งวิชาความรู้ ศีลธรรม จรรยา มารยาท ควบคู่กันไปโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ดูแล

พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม แม้ว่าในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการเป็นผู้นำจะลดน้อยลงไป แต่บทบาทด้านการเป็นผู้นำทางด้านศีลธรรมนั้นยังคงอยู่และยังคงได้รับการเคารพนับถืออย่างสูงและเป็นสถาบันสังคมที่ขาดไม่ได้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชนบทส่วนใหญ่ นอกจากนี้จะเป็นที่พึ่งทางด้านของจิตใจแล้วบริเวณพื้นที่ภายในวัดยังเป็นสถานที่เอื้ออำนวยใน ด้านการบริการสังคมอื่น ๆ ที่กลไกของรัฐบาลเข้าไปไม่ถึงถึงและพระสงฆ์นั้นยังเป็นตัวเชื่อมในการ สร้างความสัมพันธ์ที่หลากหลายภายในชุมชนอีกด้วย พระสงฆ์ที่เป็นนักพัฒนาในประเทศไทยก็มียุ่ มากเป็นผู้นำทั้งในด้านการศึกษาและการเผยแผ่ศีลธรรมจรรยาให้กับประชาชนที่อยู่ในสังคมนั้น ๆ ได้ อยู่กันอย่างสันติสุขจนได้รับการยกย่องจากสังคม เช่น พระธรรมโกศาจารย์ (หลวงพ่อปัญญานันทภิกขุ) ได้มีบทบาทโดดเด่นในด้านการเผยแผ่ศีลธรรม มีวิธีเผยแผ่โดยการนำเอาหลักธรรมที่มีอยู่ใน พระไตรปิฎกมาบรรยายให้เข้าใจง่ายและเหมาะกับสถานการณ์ปัจจุบันแล้วนำมา จัดพิมพ์รูปเล่มแล้วแจกให้กับประชาชนเพื่อศึกษาและนำมาประยุกต์ให้เข้ากับชีวิตประจำวันของ

² ชีระพล อรุณะภสิกร, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: ไทย วัฒนาพานิชย์, 2544), หน้า 54

ตนเองให้มีชีวิตอยู่อย่างสันติสุข พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ) หรือรู้จักในนาม “พุทธทาสภิกขุ” ซึ่งตัวท่านเองก็มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่พระธรรมซึ่งเป็นธรรมที่ประยุกต์ใหม่มีความร่วมสมัยเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ใช้การถ่ายทอดด้วยภาษาที่ง่าย ๆ ไม่ยึดติดกับภาษาบาลีและสันสกฤตแต่ก็ไม่ทอดทิ้ง เนื่องจากภาษาบาลีและสันสกฤตเป็นรากฐานสำคัญของการเรียนการสอนทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์และสามเณร ท่านมีเจตนาที่แน่วแน่ในการที่จะให้สังคมไทย และสังคมโลกประยุกต์หลักธรรมไปใช้ ทั้งระดับสังคมและบุคคล เพื่อผดุงไว้ซึ่งสันติธรรม ยุติธรรมและให้มนุษย์อยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน ส่วนพระสงฆ์ที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคม และการสังคมสงเคราะห์ก็มีอยู่หลายรูปด้วยกัน เช่น พระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) มีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคมต่าง ๆ ทั้งในรูปแบบของการช่วยเหลือและสงเคราะห์สังคมด้วยการเทศนาสั่งสอนประชาชนให้ดำเนินชีวิตอยู่โดยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ จากที่กล่าวมาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของพระสงฆ์ในประเทศไทยที่มีบทบาทในด้านการอบรมศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคมเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์ในประเทศไทยที่มีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ

หนึ่งในสายการปฏิบัติที่มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อสังคมไทยคือ พระปาการมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งเน้นการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานอย่างเข้มงวด พระสงฆ์ในสายนี้ไม่เพียงแต่เป็นแบบอย่างในทางธรรม แต่ยังมีความสำคัญในการพัฒนาจิตใจของประชาชนและส่งเสริมคุณภาพชีวิตในระดับชุมชน ผ่านการเผยแผ่หลักธรรมที่เน้นความสงบภายในและการรู้แจ้งเห็นจริง ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า สอนคนให้ละชั่วประพฤติดี ทำใจให้บริสุทธิ์สะอาดได้ อูบายวิธีนั้นเป็นการถูกต้อง ถูกต้องในระดับศีลธรรม หรือสังคมนิยมต่อกัน ส่วนความละเอียดลึกซึ้งเหนือขึ้นไปกว่านั้น เรายังไม่รู้ถึง อย่าเพิ่งวิพากษ์วิจารณ์ เอากันแต่เพียงแค่ว่า อูบายวิธีอันใดสามารถสอนคนให้ประพฤติปฏิบัติชอบได้ ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ได้ เรายอมรับว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้อง และส่วนมากความลึกซึ้งความละเอียดที่เราจะยึดเป็นหลักว่า อะไรผิด อะไรถูก ก็อาศัยวิธีเจริญกรรมฐานอย่างที่เราเข้าใจกันโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็น สายใหญ่ ๆ มีอยู่ 5 สาย 1. สายพุทโธ 2. สายสัมมาอรหัง 3. สายยุบหนอพองหนอ 4. นะมะพะทะ (มโนมยิทธิ) 5. อานาปานสติ พุทธทาส ทั้ง 5 สายนี้ อาจทำให้ท่านผู้ปฏิบัติยังเข้าใจขัดแย้งซึ่งกันและกัน แต่แท้ที่จริงแล้วไม่มีอะไรที่น่าจะขัดแย้งกันเพราะเป็นอารมณ์จิตด้วยกันทั้งนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายพึงเข้าใจว่า เป็นแต่เพียงอารมณ์ที่เราจะยึดให้เป็นลือนำจิตเข้าไปสู่ความสงบแต่อย่างเท่านั้น ใครภาวนาแบบไหนอย่างไรแล้ว เมื่อจิตสงบลงเป็นสมาธิมีค่าเท่ากัน ถ้าท่านผู้ใดทำสมาธิ มีภูมิจิต ภูมิใจ มีสมาธิเกิดขึ้นโดยถูกต้อง ภาวนาพุทโธ จิตก็เป็นเหมือนอย่างเก่าเหมือนภาวนายุบหนอพองหนอ ภาวนาสัมมาอรหัง ภาวนานะมะพะทะก็เหมือนกัน เพราะสมาธิที่ถูกต้องเป็นสัมมาสมาธิ ต้องประกอบด้วย วิทก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แล้วก็ละวิตก วิจาร ละปีติ ละสุข จนกระทั่งเหลือแต่เอกัคคตา กับอุเบกขา นี้อธิบายทางเดินของสมาธิต้องเป็นอย่างนี้³ ท่านไปทำธุรกิจที่ไหน ๆ ท่านก็ยังมิจืดจาง พบ เช่น อย่างท่านทั้งหลายทำงานอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ นี่ต่างคนก็ต่างมีบ้านอยู่เป็นของ ๆ ตน แต่เมื่อเวลาท่านมาทำงานแล้ว ท่านต้องมีจิตนัดพบ คือที่ทำงานของท่าน ข้อนี้ฉันใด การภาวนาก็เช่นเดียวกัน เราก็ต้องมีจิตนัดพบทางมาของการมาทำงานนั้น บางท่านอาจจะมา

³ พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), ฐานิโยบูชา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2536), หน้า 86 – 87.

ด้วยรณเมล์ บางท่านก็มารถส่วนตัว บางท่านก็มามอเตอร์ไซด์ บางท่านก็เดินมา แล้วผลสุดท้ายก็มาถึงที่ทำงาน คือที่กระทรวงศึกษาธิการแห่งเดียวกัน ดังนั้น การภาวนาก็เหมือนกัน ใครจะยึดเอาสิ่งใดเป็นอารมณ์ของการภาวนา แต่เมื่อภาวนาเป็นกันจริง ๆ ก็หมายความว่าสามารถทำจิตให้เป็นสมาธิได้จริง ๆ เราจะไปพบกันที่จุด ๆ หนึ่ง จุดที่เราจะต้องนัดพบกันซึ่งเป็นจุดที่ถูกต้องที่สุด

อุบายวิธีอันใดสามารถชักจูงคนให้มาปฏิบัติศีลธรรมปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ แล้วมีคนละชั่ว ประพฤติดีได้มาก เป็นอุบายวิธีที่ใช้การได้ทั้งนั้น ดังนั้น การทำกิจพระศาสนา เราต้องเอาผลงานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลักการสอน ท่านก็สอนในหลักของสมถวิปัสสนา ดังที่เราเคยได้ยินได้ฟังกันมาแล้ว นั่น แต่ท่านจะเน้นหนักในการสอนให้เจริญพุทธคุณเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเจริญพุทธคุณจนคล่องตัว จนชำนาญชำนาญแล้ว ก็สอนให้พิจารณากายคตาสติ เมื่อสอนให้พิจารณากายคตาสติ พิจารณาอสุภกรรมฐาน จนคล่องตัวจนชำนาญแล้ว ก็สอนให้พิจารณาธาตุกรรมฐาน ให้พิจารณากาย แยกออกเป็นธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วก็พยายามพิจารณาว่าในร่างกายของเราไม่มีอะไร มีแต่ธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันอยู่เท่านั้น หาสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มี⁴ ในเมื่อฝึกฝนอบรมให้พิจารณาจนคล่องตัว จิตก็จะมองเห็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน คือเห็นว่าร่างกายนี้ ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน เป็นอนัตตาทั้งนั้น จะว่ามีตัวมีตนในเมื่อแยกออกไปแล้ว มันก็มีแต่ธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาไม่มี แต่อาศัยความประชุมพร้อมของธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ มีปฏิสนธิจิต ปฏิสนธิวิญญาณ มายึดครองอยู่ในร่างอันนี้ เราจึงสมมติบัญญัติว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา

อันนี้เป็นแนวการสอนของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การพิจารณาเพียงแค่ว่าพิจารณากายคตาสติก็ดี พิจารณาธาตุกรรมฐานก็ดี ตามหลักวิชาการท่านว่าเป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน แต่ท่านก็ย่ำให้พิจารณาอยู่ในกายคตาสติกรรมฐาน กับธาตุกรรมฐานนี้เป็นส่วนใหญ่ที่ท่านย่ำๆ ให้พิจารณาอย่างนั้น ก็เพราะว่าทำให้ภูมิจิตภูมิใจของนักปฏิบัติก้าวขึ้นสู่ภูมิแห่งวิปัสสนาได้เร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณากายคตาสติ แยก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ออกเป็นส่วนๆ เราจะมองเห็นว่า ในกายของเรานี้ก็ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน มันเป็นแต่เพียง ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเท่านั้น ถ้าว่ากายนี้เป็นตัวเป็นตน ทำไมจึงจะเรียกว่าผม ทำไมจึงจะเรียกว่าขน ทำไมจึงจะเรียกว่าเล็บ ว่าฟัน ว่าเนื้อ ว่าเอ็น ว่ากระดูก ในเมื่อแยกออกไปเรียกอย่างนั้นแล้ว มันก็ไม่มี สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา นอกจากนั้น ก็จะมองเห็นอสุภกรรมฐาน เห็นว่าร่างกายนี้เต็มไปด้วยของปฏิกูล น่าเกลียด โสโครก น่าเบื่อหน่าย ไม่น่ายึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอัตตาตัวตน แล้วพิจารณาบ่อย ๆ พิจารณาเนื่อง ๆ จนกระทั่งจิตเกิดความสงบ สงบแล้วจิตจะปฏิบัติตัวไปสู่การพิจารณาโดยอัตโนมัติ ผู้ภาวนาก็เริ่มจะรู้แจ้งเห็นจริงในความเป็นจริงของร่างกายอันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณาธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ พิจารณาแยกออกเป็นส่วนๆ ส่วนนี้เป็นดิน ส่วนนี้เป็นน้ำ ส่วนนี้เป็นลม ส่วนนี้เป็นไฟ เราก็มองเห็นว่าร่างกายนี้สักแต่เป็นดิน เป็นน้ำ เป็นลม เป็นไฟ สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาไม่มี ก็ทำให้จิตของเรามองเห็นอนัตตาได้เร็วขึ้น เพราะฉะนั้น การเจริญกายคตาสติก็ดี การเจริญธาตุกรรมฐานก็ดี จึงเป็นแนวทางให้จิตดำเนินก้าวขึ้นสู่ภูมิแห่งวิปัสสนาได้

⁴ พระภาวนาพิศาลเถร (พุทธาภิโย), *หลักสมถวิปัสสนาของหลวงปู่เสาร์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2547), หน้า 17.

การศึกษารูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการทำความเข้าใจว่าการปฏิบัติธรรมสามารถมีบทบาทเชิงพัฒนาสังคมได้อย่างไร ทั้งในแง่การสร้างระเบียบวินัยทางจิตใจ การเสริมสร้างคุณธรรมในชุมชน และการส่งเสริมความมั่นคงทางสังคมและจิตใจ งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาวิธีการและแนวทางที่พระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่นนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่สามารถประยุกต์ใช้ได้

1.2 คำถามวิจัย

- 1.2.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมมีอะไร
- 1.2.2 การพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร
- 1.2.3 วิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.3.1 เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- 1.3.2 เพื่อศึกษาการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามหลักแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.3.3 เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.3.4 เพื่อนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้เรื่อง "รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระมฐานสายหลวงปู่่มั่น ฐิตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท" เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยกำหนดขอบเขตการวิจัยใน 4 ด้านดังนี้:

1.4.1 ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษานี้เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ ดังนี้:

1. เอกสารปฐมภูมิ: พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลหลักในการศึกษาหลักธรรมและแนวคิดทางพุทธปรัชญาเถรวาท

2. เอกสารทุติยภูมิ:

อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนา เพื่อเสริมความเข้าใจในหลักธรรมฐาน

ปรณวิเสส เช่น วิสุทธิมรรค, วิมุตติมรรค, และ มลีนทปัญหา ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและเอกสารทางวิชาการ เพื่อเปรียบเทียบและวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมในมิติอื่น ๆ

1.4.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษารูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยเนื้อหาครอบคลุม:

1. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคมและตัวชี้วัดการพัฒนาในเชิงสังคมศาสตร์และพุทธศาสนา
2. ประวัติ ความเป็นมา และบทบาทของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นในการพัฒนาสังคมไทย
3. การวิเคราะห์การปฏิบัติธรรมกรรมฐานที่เป็นรากฐานของการพัฒนาสังคมในสายพระป่า
4. การสร้างรูปแบบ (Model) การพัฒนาสังคมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในบริบทสมัยใหม่

1.4.3 ขอบเขตด้านพื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัยมุ่งเน้นไปที่สำนักกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม อาทิ:

1. วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด
2. วัดบึงพระลานชัย จังหวัดร้อยเอ็ด
3. สำนักวิปัสสนากรรมฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เกี่ยวข้องกับพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น

พื้นที่วิจัยเหล่านี้ถูกเลือกเนื่องจากเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติและเผยแผ่พระกรรมฐานที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม

1.4.4 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยครั้งนี้คือพระสงฆ์และแม่ชีที่มีบทบาทสำคัญในพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต รวมถึงผู้ที่มีประสบการณ์ตรงในการเผยแผ่และพัฒนาสังคมโดยเฉพาะ:

1. พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ บุญญโรโต) ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 10 (ธ.)
2. พระสุขุมวาทเวที, ดร. (สถาพร โชติธมโม) ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด
3. พระเทพวชิรคุณธาร (สุเทพ สุกกธมโม) เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด
4. พระราชพัชรญาณมุนี (ทองอินทร์ กตปุญโญ) เจ้าอาวาสวัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง)
5. แม่ชีหล้า สวัสดิ์ผล หัวหน้าสำนักแม่ชีวัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) ซึ่งมีประสบการณ์การปฏิบัติธรรมมากกว่า 30 ปี

ผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้ถูกเลือกเนื่องจากมีความรู้เชิงลึกในด้านการปฏิบัติกรรมฐานและบทบาทในการพัฒนาสังคมตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.4.5 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้ เริ่มดำเนินการวิจัยตั้งแต่ สิงหาคม 2566–กรกฎาคม 2567 รวมเป็นระยะเวลา 12 เดือน

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหลักทางพระพุทธศาสนาและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ทรงคุณวุฒิในสายพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การวิจัยนี้แบ่งออกเป็นขั้นตอนดังนี้:

1.5.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยใช้ การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้น การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) และ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อศึกษาข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต การวิจัยเชิงคุณภาพถูกเลือกใช้เนื่องจากเหมาะสมกับการศึกษาประเด็นเชิงปรัชญาและการปฏิบัติธรรมที่ต้องการการตีความอย่างละเอียดและลึกซึ้ง

1.5.2 การเตรียมเครื่องมือวิจัย

เครื่องมือวิจัยที่ใช้ในงานนี้ประกอบด้วย:

1. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Guide):
 - พัฒนาจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการให้คำปรึกษาจากอาจารย์ที่ปรึกษา
 - ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 5 ท่าน
 - นำไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างขนาดเล็กก่อนการสัมภาษณ์จริง เพื่อปรับปรุงคำถามให้เหมาะสมกับบริบทของผู้ให้สัมภาษณ์
2. การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis):
 - การเลือกเอกสารและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา วิสุทธิมรรค เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการตีความและวิเคราะห์แนวคิดทางพุทธปรัชญา

1.5.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ส่วนหลัก:

1. การศึกษาข้อมูลเอกสาร:
 - วิเคราะห์พระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมณกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน และหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
 - ศึกษางานวิจัยและเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมและบทบาทของพระกรรมฐานในประเทศไทย
2. การสัมภาษณ์เชิงลึก:
 - สัมภาษณ์พระสงฆ์และผู้ทรงคุณวุฒิในสายพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น จำนวน 20 รูป/คน โดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview)
 - ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต), พระสุชุมวาทเวที, ดร., และแม่ชีหิลา สวัสดิ์ผล เป็นต้น

3. การสังเกตการณ์ (Observation):

- สังเกตการณ์กิจกรรมการปฏิบัติธรรมในสำนักกรรมฐาน เพื่อเสริมข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเอกสาร
- การบันทึกภาพและเสียง (ตามความเหมาะสม) เพื่อใช้เป็นข้อมูลเพิ่มเติมในการวิเคราะห์

1.5.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้ การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยมีขั้นตอนดังนี้:

1. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล:
 - จัดกลุ่มข้อมูลที่ได้จากเอกสารและการสัมภาษณ์ตามหัวข้อที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย เช่น บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการปกครอง การเผยแผ่ศาสนา และการพัฒนาสังคม
2. การตีความข้อมูล (Interpretation):
 - ตีความข้อมูลเชิงปรัชญาและหลักธรรมจากเอกสารและคำสัมภาษณ์ โดยใช้แนวทางการตีความตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
3. การสังเคราะห์ข้อมูล (Synthesis):
 - สังเคราะห์ข้อมูลเพื่อสร้าง BRM Model ที่เป็นการรวมหลักพุทธปรัชญา บทบาททางสังคม และรูปแบบการพัฒนาสังคมที่ได้จากการศึกษาพระปากระฆังสายหลวงปู่มั่น

1.5.5 การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

เพื่อให้ผลการวิจัยมีความน่าเชื่อถือและถูกต้องสูงสุด ใช้เทคนิค การตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ดังนี้:

1. การใช้แหล่งข้อมูลหลายประเภท: เปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสาร คัมภีร์ทางศาสนา และคำสัมภาษณ์จากผู้ทรงคุณวุฒิ
2. การขอความเห็นจากผู้เชี่ยวชาญ: นำเสนอผลการวิเคราะห์เบื้องต้นให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องและให้ข้อเสนอแนะ
3. การตรวจสอบความสอดคล้องภายในข้อมูล: เปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์หลายท่านเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องและความแตกต่างในการวิเคราะห์

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.6.1 ทำให้ทราบแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- 1.6.2 ทำให้ทราบการพัฒนาสังคมของพระปากระฆังสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.6.3 ทำให้ทราบการวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระฆังสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท
- 1.6.4 ทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระฆังสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยให้ความสำคัญ คือการทำความเข้าใจในรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปาภรณ์ฐาน สายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยจึงได้ทบทวนหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1.7.1 เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์ ได้กล่าวถึงแนวความคิดในหนังสือทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชนเกี่ยวกับ “การพัฒนา” ว่าเริ่มมีมาตั้งแต่อดีตกาลด้วยการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดำรงชีวิตด้วยการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้วมีการคัดเลือกผู้นำเพื่อดำเนินการพัฒนากลุ่มของตนเองเพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์อันเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมา กระทั่งถึงปัจจุบันก็ยังคงต้องมีการพัฒนากันอยู่ตลอดไป นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การกำหนดแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักคิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุดังกล่าวคำว่าพัฒนาจึงได้กลายเป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วโลก เพราะจากการที่ประเทศต่าง ๆ ต้องประสบกับปัญหาจากสงครามจึงจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางและวิธีการเพื่อดำเนินการปรับปรุงฟื้นฟู แก้ไขสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในประเทศของตนเอง จึงทำให้มีการนำคำว่าพัฒนาไปใช้ในหลายรูปแบบ กว้างขวางและแพร่หลาย เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเมืองและการพัฒนาด้านอื่น ๆ เป็นต้น ดังนั้นการนำคำว่าพัฒนาไปใช้ ก็จะมี ความหมายแตกต่างกันออกไปตามวัตถุประสงค์ที่นำไปใช้ โดยเนื้อหาในบทนี้เป็นการกล่าวถึงพื้นฐานของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ซึ่งประกอบไปด้วย ความเป็นมาของการพัฒนา ความหมายของการพัฒนา ลักษณะของการพัฒนา แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา พัฒนาการของการพัฒนาในสังคมไทย การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ความสำคัญของการพัฒนาและยุทธศาสตร์การพัฒนา

แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคมมนุษย์นั้น ได้เกิดขึ้นหรือมีมานานแล้ว อาทิเช่น แนวคิดของนักปราชญ์ชาวกรีก คือเพลโต (Plato) ที่ปรากฏในหนังสืออูตมรัฐ (The republic) แนวคิดของอริสโตเติล (Aristotle) ในหนังสือการเมือง (Politics) และแนวคิดนักปรัชญาตะวันออก เช่น แนวคิดของพระบรมศาสดาพุทธเจ้า (Buddha) ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก (Tripitaka) เป็นต้น แต่แนวคิดในเชิงวิชาการนั้น คำว่า “การพัฒนา” หรือ “Development” เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้บัญญัติคำนี้ขึ้นเพื่อนำมาใช้เรียกการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในทวีปยุโรป

การปฏิวัติอุตสาหกรรมนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว อาทิ การเปลี่ยนแปลงการใช้แรงงานจากคนและสัตว์เป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ ทำให้วิถีการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหลายประการ เช่น อาชีพเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม สถานที่ประกอบอาชีพเปลี่ยนจากเรือนสวนไร่นาเป็นโรงงาน อุตสาหกรรม ระบบการผลิตแบบเพื่อการยังชีพเป็นเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทไปเป็นเมือง สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นต้น ชีวิตในโรงงานอุตสาหกรรมยังไม่ได้รับมาตรฐานหลายประการ เช่น การขาดสวัสดิภาพและความปลอดภัย โรงงานคับแคบ แสงสว่างไม่เพียงพอ มีการใช้แรงงานจากเด็กและผู้หญิง การได้รับค่าจ้างต่าง ๆ เป็นต้น

นักเศรษฐศาสตร์จึงได้นำคำว่าพัฒนามาใช้เพื่อเรียกวิธีการยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของชาวยุโรปในขณะนั้นให้สูงขึ้น เวลาต่อมาได้รับการยอมรับจากนักสังคมศาสตร์โดยทั่วไป โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาพัฒนาการและนักมานุษยวิทยาพัฒนาการ จึงทำให้คำว่าพัฒนาได้รับการยอมรับและนำไปใช้กันอย่างแพร่หลาย⁵

พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณโณ กล่าวว่า แนวความคิดเกี่ยวกับ “การพัฒนา” เริ่มมีมาตั้งแต่อดีตกาล ด้วยการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ดำรงชีวิตด้วยการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมแล้ว มีการคัดเลือกผู้นำเพื่อดำเนินการพัฒนากลุ่มของตนเอง เพื่อการอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ อันเป็นการปฏิบัติสืบต่อกันมา กระทั่งถึงปัจจุบันก็ยังคงต้องมีการพัฒนากันอยู่ตลอดไปนับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา การกำหนดแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนา ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุดังกล่าว คำว่าพัฒนา จึงกลายเป็นคำที่นิยมใช้กันแพร่หลายทั่วโลก เพราะจากการที่ประเทศต่าง ๆ ต้องประสบปัญหาจากสงคราม จึงจำเป็นต้องแสวงหาแนวทางและวิธีการเพื่อดำเนินการ ปรับปรุง พื้นฟู แก้ไขสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในประเทศตนเอง จึงทำให้มีการนำคำว่า การพัฒนาไปใช้ในหลายรูปแบบ กว้างขวางและแพร่หลาย เช่นการพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการเมืองและการพัฒนาด้านอื่น ๆ เป็นต้น⁶

การศึกษาสังคมและต่อยอดไปถึงการพัฒนาสังคม (Social Development) มีการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน ได้แสดงแนวคิดด้านสังคมและการพัฒนาสังคมไว้อย่างมากมาย ทั้งในแง่กายภาพ พฤติกรรม จิตใจ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มาจากความตระหนักถึงผลกระทบในทางลบ ที่เกิดจากการพัฒนา ซึ่งคณะกรรมการธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึง รูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคต ต้องประนีประนอม ยอม ลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง ซึ่งปัจจุบัน ได้มีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะแสวงหาแนวทางและกลไกวิธีการดำเนินการเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม⁷ และในปัจจุบันนี้ มีการศึกษาที่เข้มข้นมากขึ้นรูปแบบต่าง ๆ กลายเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ และเป็นทฤษฎีในที่สุด ทั้งนี้ก็เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมนั้น ให้สามารถปรับตัวอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข สันติ และมีการพัฒนาที่ยั่งยืนมั่นคงต่อไป

พระมหาประกอบ กิตติญาโณ (อัมจิตร) กล่าวถึงการพัฒนาสังคมไว้ในบทความ เรื่องการพัฒนาสังคมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท ว่าการพัฒนาสังคม เป็นงานบริหารที่ต้องเข้าไปเพื่อแก้ไข ปัญหาสังคม และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น โดยมุ่งให้ข้าราชการ ปัญญาชนของชาติ และผู้นำทางสังคมทั่วไปลงมือทำงานในชุมชน เพื่อเป็นการลดช่องว่างระหว่างประชาชนที่อยู่ในชนบท

⁵ ญัตติวุฒิชัย ทรัพย์อุปถัมภ์, *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*, (จันทบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, 2558), หน้า 1 – 3.

⁶ พระมหาจิรวัฒน์ กนตวณโณ, *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน*, (คณะพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2563), หน้า 1.

⁷ บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และนนท์ นุชหมอน, “การพัฒนาอย่างยั่งยืน”, 10 มีนาคม 2563, <<https://www.stou.ac.th/Foreign/d>> (9 January 2024)

และประชาชนที่อยู่ในชุมชนเมือง จึงนับว่างานพัฒนาชุมชนจะก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน รัฐบาลจะต้องกำหนดแนวทางหรือวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประเทศในระยะยาว ให้ทันกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาประสิทธิภาพการทำงานของหน่วยงานภาครัฐ ทั้งนี้เพื่อให้ประเทศต้องประสบกับสภาพล้าหลัง สูญเสียโอกาสที่จะแข่งขันกับประเทศต่าง ๆ ในเวทีโลก และเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนให้มากที่สุดจากสภาพในปัจจุบันของสังคมไทย ปัญหาที่ชุมชนในชนบทประสบอยู่ทั่ว ๆ ไป ก็คือ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ประชาชนประสบกับความยากจน ความเป็นอยู่แร้นแค้น เนื่องจากการขาดแคลนความรู้ ในการผลิตสมัยใหม่ วิธีการผลิตยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติรวมทั้งขาดแคลนเงินทุน ขาดแคลนอุปกรณ์ในการผลิต การนำเอางานพัฒนาชุมชนมาใช้จะทำให้เศรษฐกิจของชาวชนบทดีขึ้น คือ ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมชนบทให้สูงขึ้น⁸

จากแนวคิดในการพัฒนาสังคมโดยทั่วไปพบว่า มีข้อบกพร่องในการพัฒนาจึงจำเป็นต้องนำหลักสารานิยธรรม 6 ซึ่งเป็นหลักธรรมในพุทธศาสนามาบูรณาการเพื่อนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน หลักสารานิยธรรม เป็นหลักการในการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการคำนึงถึงความรัก ความอบอุ่น ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินซึ่งเป็นความต้องการตามธรรมชาติหรือโดยพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตในมิติทางพระพุทธศาสนา โดยการปลูกฝังให้เกิดความรักความเคารพต่อกัน ซึ่งความรักความเคารพต่อกันนั้น เป็นผลซึ่งจะเกิดขึ้นจากการแสดงความมีน้ำใจ คือ สงเคราะห์ อนุเคราะห์ เมื่อมีความรัก ความเคารพต่อกัน ให้การสงเคราะห์อนุเคราะห์ต่อกันแล้ว การไม่ทะเลาะวิวาทกันก็จะไม่เกิดขึ้น ความสามัคคีซึ่งเป็นผล ที่พึงปรารถนาของหมู่คณะ ไม่ว่ายุคใดสมัยใดก็จะบังเกิดขึ้น จากนั้น เอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางกิจกรรม ทางผลประโยชน์ ทางการศึกษา ทางการประพฤติปฏิบัติก็จะบังเกิดขึ้นติดตามมา สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน แต่ในขณะเดียวกันนั้น สิ่งที่ดีงามเหล่านี้เป็นผลรวมยอดซึ่งกันและกัน โดยการสร้างเหตุเฉพาะในที่นี้ เป็นสารานิยธรรม คือ ธรรมะที่จะนำใจของบุคคลให้ระลึกรู้ถึงกันผูกพันเชื่อมโยงบุคคลไว้ด้วยน้ำใจ ประกอบด้วย 6 ประการ คือ 1) เมตตาภาวกรรม 2) เมตตาวจกรรม 3) เมตตาโมกรรม 4) สารานิกโก 5) สีสสามัญญตา และ 6) ทิฏฐิสามัญญตา⁹

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้ในหนังสือการศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์สรุปความว่า “ในการพัฒนาคนนั้น เราจะต้องมีความชัดเจน จะต้องมีการแยกแยะที่จะพัฒนาคนในฐานะที่เป็นมนุษย์หรือเป็นตัวคน เราต้องพัฒนาคนในฐานะที่เป็นคน เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความเป็นคนที่สมบูรณ์ หมายความว่า คนสามารถมีความสมบูรณ์ในตัวของเขาเอง การพัฒนาคน คือ การทำให้เขามีชีวิตที่ดีงาม ประณีต มีอิสรภาพ มีความสุข ความเป็นคนเต็มคนในตัว การพัฒนาคนในความหมายอย่างนี้ น่าจะทำให้เกิดความชัดเจน คือรู้ว่าพัฒนาคนในฐานะที่เป็นการพัฒนาคนมนุษย์ คือ พัฒนาตัวมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข มีอิสรภาพ คนจะต้องมีความ

⁸ พระมหาประกอบ กิตติญาณ (อิมจิตฺต) และจรัส ลีภา, “การพัฒนาสังคมในทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์*, ปีที่ 8 ฉบับที่ 2 (เมษายน – มิถุนายน 2564) :41.

⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2551), หน้า 200.

ดีพิเศษยิ่งกว่านั้น ต้องมีคุณภาพสูงกว่านั้น ต้องมีสติปัญญาความรู้คิดมากกว่านั้น เช่นจะต้องรู้เท่าทันสังคม รู้กระทั่งว่าสังคมเดินทางผิดหรือเดินทางถูก แล้วจะแก้ไขอย่างไร ซึ่งจะทำให้ได้ก็ด้วยการพัฒนาตัวคนให้เป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งเขาจะต้องเก่งกว่าการที่จะเป็นเพียงทรัพยากรและนี่ก็คือการพัฒนาตัวมนุษย์แท้ ๆ”¹⁰

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือการศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนให้สูงสุดสรุปความว่า “การพัฒนาคนให้พ้นจากการมีชีวิตภายใต้บงการของตัณหาที่จะดิ้นรนแสวงหาความสุขเวทนาและหลีกเลี่ยงทุกข์เวทนา บนฐานของความไม่รู้คืออวิชชา ที่ทำให้เวียนวนอยู่ในตาข่ายของการก่อปัญหาเพิ่มทุกข์ไปสู่การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งทำให้เกิดมีฉันทะที่จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ทำให้เกิดความเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ ปราศจากปัญหา ดังนั้น ในพุทธศาสนามีหลักการให้การศึกษาคนด้วยการศึกษาฝึกฝนพัฒนาให้รู้จักรับรู้และรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องในชีวิตอย่างถูกต้อง ซึ่งจะทำให้ไม่มีปัญหาเกิดขึ้น เรียกว่าทำให้ไร้ทุกข์ การศึกษาหรือการพัฒนาคนนี้ก็ดำเนินไปตามหลักของกรรมนั่นเอง เพราะหลักกรรมถือว่าสิ่งที่เป็นผลจะเกิดขึ้นจากเหตุ คือเป็นกฎแห่งเหตุและผล แต่เป็นกฎเหตุผลในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์”¹¹

พระไพศาล วิสาโล ได้ให้ความคิดเห็นภาพรวมของการพัฒนาประเทศในเชิงบริหารบุคคลว่า “มนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาสังคม สังคมที่เกื้อกูลต่อความเป็นอยู่ที่ดีงามนั้นจักต้องเป็นสังคมที่สงบสุข มั่นคงและราบรื่น มีโภคทรัพย์ ปราศจากความยากจนและสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ มีการจัดระเบียบหรือองค์การทางสังคมที่เอื้อให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ด้วยเหตุนี้การพัฒนาสังคมเพื่อการพัฒนาบุคคลจึงต้องสร้างเงื่อนไขแวดล้อมดังกล่าวให้เกิดมีขึ้นในสังคมพุทธธรรมนั้นมองโลกและชีวิตอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นเหตุปัจจัยอาศัยกัน การพัฒนาชีวิตหรือการพัฒนาบุคคล จึงแยกไม่ออกจากการพัฒนาสังคม”¹²

อภิขญา อยู่ในธรรม กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาสังคมว่า สังคมแต่ละสังคมประกอบไปด้วยบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ที่ต้องมาอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันทั้งในส่วนที่เป็นตำแหน่ง ภาระหน้าที่การงาน และพฤติกรรมที่ต้องมาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาคือปัญหา เนื่องจากแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านสภาพร่างกายและทางด้านสภาพจิตใจ จึงพบได้ว่าในสังคมที่แตกต่างกันสภาพปัญหาก็จะแตกต่างกันตามไปด้วย ตัวอย่างเช่น ในชุมชนเล็ก ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นก็จะไม่ใหญ่โต มีขอบเขตที่จำกัด แต่ยังเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่โตขึ้น ปัญหา ก็ยังมีความซับซ้อนมากขึ้น เช่น ปัญหาความยากจนทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด เป็นต้น ดังนั้น จึงพอสรุปความสำคัญของการพัฒนาสังคมได้ดังนี้ 1. ทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมลดน้อย หรือเบาบางลงไป เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นจำนวนมาก เช่น ปัญหา

¹⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *การศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2552), หน้า 82.

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *การศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนให้สูงสุด*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สวัย จำกัด, 2550), หน้า 76.

¹² พระไพศาล วิสาโล, *การศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*, (เชียงใหม่: คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏ เชียงราย, 2542), หน้า 98.

เสพติด ปัญหาการใช้ความรุนแรง ปัญหาอาชญากรรม เป็นต้น ล้วนเกิดจากกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม ฉะนั้น ในการพัฒนาสังคมจึงควรยึดหลักคุณธรรมและมีความอดทน ตลอดจนกล้าที่จะคิดหาแนวทางในการบรรเทาปัญหาต่าง ๆ และยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในลักษณะของการลดปัญหา 2. ทำให้เกิดการป้องกันปัญหาที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว เป็นการเรียนรู้จากบทเรียน หมายความว่า สมาชิกในสังคมได้มีการเรียนรู้ มีการคิด มีการวิเคราะห์ปัญหา เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่และมีความสามารถ พร้อมทั้งจะเผชิญกับการแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้น เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่มีความคล้ายคลึงกันในอนาคต 3. ทำให้สังคมมีความเจริญก้าวหน้า กล่าวคือ มีความร่วมมือจากทุกฝ่ายในสังคม ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง ตลอดจนสื่อมวลชน อีกทั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย เป็นต้น และยังหมายรวมถึงประชาชนและชุมชนในท้องถิ่น องค์การพัฒนาเอกชนภาคเอกชน โดยแต่ละฝ่ายร่วมกันคิด ร่วมกันปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดเอาไว้ในการพัฒนาสังคม 4. ทำให้ประชาชนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข การทำให้ประชาชนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข หมายถึง การที่สมาชิกแต่ละคนในสังคมมีจิตสำนึกของ ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นสังคมที่สงบสุข ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพภายใต้ขอบเขตทางกฎหมาย ทุกกลุ่มคนในสังคมมีโอกาสและมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างเต็มความสามารถ เป็นผู้ที่อยู่ในครอบครัวที่มีแต่ความอบอุ่นภายในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ภายใต้สภาพแวดล้อมที่ดีอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขปราศจากความขัดแย้ง 5. ทำให้สังคมมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น การทำให้สังคมมีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น หมายถึง สมาชิกในสังคมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเอกลักษณ์ร่วมกัน รู้ซึ่งถึงคุณค่าของวัฒนธรรม คุณธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้รับการศึกษาที่เพียงพอ เป็นทั้งคนดีและมีความสามารถในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม¹³

พระครูวิเวกพุทธกิจ (เสาร์ กนตสีโล) ได้แต่งหนังสือธรรมปฏิบัติเล่มหนึ่งชื่อ จตุรารักษ์ ซึ่งแสดงถึงการนึกถึง 1. คุณพระรัตนตรัย 2. เจริญเมตตา 3. อสุภ และ 4. มรณสติ ทั้ง 4 อย่างซึ่งว่ามานี้ ท่านกล่าวว่าจตุรารักษ์ เป็นธรรมป้องกันปกครองรักษาผู้ที่เจริญนั้น ให้พ้นจากทุกข์ภัยอันตราย วิบัติทั้งสิ้นได้ และเป็นทางสวรรค์และนิพพานด้วย เหตุนี้ เราทั้งหลาย จึงอุทิศสัจใจให้เจริญให้ได้ทุกวันๆเถิด อย่าให้ขาดได้เลย จะได้เป็นความดีความชอบอย่างยิ่งของเรา ที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธรูปศาสนา นี้ เทอญ¹⁴

พระครูวินัยธร (มัน ภุทธิโต) “ถ้าองค์ไหนดำเนินตามรอยของผมจนชำนาญมันคงองค์นั้นยอมเจริญก้าวหน้า อย่างน้อยก็คงตัวอยู่ได้ตลอดรอดฝั่ง ถ้าองค์ไหนไม่ดำเนินตามรอยของผม องค์นั้นยอมอยู่ไม่ทนนาน ต้องเสื่อมหรือสึกไป ผมเองหากมีภาระมากยุ่งกับหมู่คณะ การประกอบความเพียรไม่สม่ำเสมอ เฟื่องฟัวจรรณา ในกายคตาสติไม่ละเอียด จิตใจก็ไม่ค่อยจะปลอดโปร่ง

¹³ อภิญา อยู่โนธรรม, เอกสารการสอนชุดวิชา 15337 การสื่อสารกับการพัฒนา ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 หน่วยที่ 1-8 “การสื่อสารกับการพัฒนาสังคม” หน่วยที่ 8 สาขาวิชานิติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2558), หน้า 7 – 8.

¹⁴ พระครูวิเวกพุทธกิจ (เสาร์ กนตสีโล), *เกร็ดประวัติและปฏิปทา*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลปสยามบรรณภัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด, 2553), หน้า 21.

การพิจารณาอย่าให้จิตหนีออกนอกกาย อันนี้จะชัดเจนแจ่มแจ้งหรือไม่ก็อย่าได้ห้อยเพ่งพิจารณา อยู่ ณ ที่นี้ละ จะพิจารณาให้เป็นอสุภหรือให้เห็นเป็นธาตุก็ได้ หรือจะพิจารณาให้เห็นเป็นชั้น หรือให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ได้ทั้งนั้น แต่ให้พิจารณาเพ่งลงเฉพาะเรื่องนั้นจริง ๆ ตลอดอริยาบถทั้งสี่ แล้วก็มีใช้ว่าเห็นแล้วก็จะหยุดเสียเมื่อไร จะเห็นชัดหรือไม่ชัดก็พิจารณาอยู่อย่างนั้นแหละ เมื่อพิจารณาอันใดชัดเจนแจ่มแจ้งด้วยใจตนเองแล้ว สิ่งอื่นนอกนั้นจะมาปรากฏชัด ในที่เดียวกันดอก”¹⁵

พระราชวรคุณ (สมศักดิ์ ปณฺธิโต) กล่าวถึง การปฏิบัติภาวนาสมาธิ บางคนได้ผลเร็ว บางคนก็ช้า หรือไม่ได้ผลความสงบเลย แต่ก็ไม่ควรห้อยถึงจิตไม่สงบ ก็ไม่ควรให้มันออกไปไกล ใช้สติระลึกไปแต่ในกายนี้ ดูให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภสัญญา หาสาระแก่นสารไม่ได้ เมื่อจิตมองเห็นชัดแล้ว จิตก็เกิดความสลดสังเวช เกิดนิพพิทา ความหน่าย คลายกำหนด ย่อมตัดอุปาทานขั้นนี้ได้เช่นเดียวกัน¹⁶

พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย) ได้กล่าวถึงวิปัสสนากรรมฐานไว้ว่าให้เจริญ กรรมฐาน โดยการยกขั้น 5 มาเป็นอารมณ์ก่อนพิจารณาเป็นไตรลักษณ์จนเกิดปัญญาญาณ รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจ 4 สรุปความได้ว่า เช่น การเจริญวิปัสสนาโดยการยกเอาขั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มาพิจารณาน้อมเข้าไปสู่ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาด้วยห้วงคิดและสติปัญญาที่เราเรียนทรงจำมา คิดเอา ประจักษ์ แต่งเอา ว่ารูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็ว่าเอาเอง พร้อม ๆ กับน้อมใจเชื่อลงไปว่า รูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาจริง ๆ แต่ในขณะที่เราพิจารณาอยู่นั้น บางทีจิตอาจจะสงบลงเป็นสมาธิ เพราะการค้นคิดในเหตุผล ในรูป¹⁷

ชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กล่าวว่า การนั่งภาวนาเพ่งดูให้มันเห็นอัฐิ กับกระดูก 300 ท่อนของตัวเอง ดูกระดูกสันหลัง เป็นท่อน ๆ ต่อกับกระดูกสันเอว กระดูกสันเอวก็เป็นกระดูกต่อกับกระดูกตะโพก กระดูกก้นกบ กระดูกตะโพก เขาก็ว่ามองให้เห็น กระดูกแท้ ๆ มีอยู่ไม่เห็นไม่ได้ ต้องเพ่งดูให้เห็นเดี๋ยวนี้ ขณะนี้เรื่อยไป ทำไมเขาว่าเป็นกระดูกก้นกบ ดูให้ดีของมีอยู่ไม่ดูไม่พิจารณาจึงได้เกิดความหลง โมหะ อวิชชาไม่รู้ แล้วก็มีกระดูกเหง้าขามาต่อกับกระดูกตะโพก กระดูกขาที่ต่อไปหากระดูก เข่า กระดูกเข่าก็คือว่าเป็นกระดูกที่แข็งขึ้นมาก็มาต่อกระดูกเข่า มีกระดูกสะบ้า กลม ๆ แล้วกระดูกแข็งต่อไปทั้งสองข้างขาแข็งเหมือน ๆ กัน กระดูกแข้งมันก็มีกระดูกสามเหลี่ยม กระดูกเล็กต่อไปเป็นกระดูกสันแข้ง ข้างล่างมันต่อกับกระดูกเท้า กระดูกตีนเท้าก็คือว่าไปทางไหน มันเอาเท้าไปเรื่อย เท้าเดินเท้าหน้าไป ดูกระดูกเท้าเป็นข้อ ๆ ต่อออกไปจนถึงกระดูกนิ้วเท้า มันสวยงามที่เห็นทั้งสองข้างถ้าเอาไปยื่นดู ยื่นขึ้นต่อกันไว้ แขนงไว้ แล้วก็ดูซิ กระดูกนิ้วเท้า กระดูกเท้า กระดูกแข้งเป็นผีหลอกใหญ่ หลอกทั้งตัวเลย ที่จิตหลงเห็นเป็นของสวยงาม เกิดราคะตัณหา เพราะไม่ดูกระดูกของตัวเอง จิตกิเลส จิตมัวเมา มันดูไปไม่ถูก ดูของปลอม ดูของจริงดูกระดูกซิ

¹⁵ พระครูวินัยธร (มัน ฐิตฺโต), *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย ของพระอาจารย์มัน ฐิตฺโตเถร*, (สกลนคร: โรงพิมพ์ ม. ประเสริฐ, 2493), หน้า 29.

¹⁶ พระราชวรคุณ (สมศักดิ์ ปณฺธิโต), *ชีวประวัติ ธรรมโอวาท*, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2552), หน้า 33.

¹⁷ พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), *การฝึกอบรมกรรมฐานภาคปฏิบัติ*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 15.

กระดุกมันเป็นของจริงไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปไหนตั้งแต่เกิดมามันเป็นกระดุกมันก็เป็นอยู่ เดียวนี้ก็เป็นกระดุกอยู่ เลยนี้ไปมันก็เป็นกระดุกอยู่อย่างนั้น โนนแหละจนถึงวันตายมันก็เป็นกระดุกอยู่อย่างนั้น¹⁸

ธรรมสภา กล่าวถึง กล่าวถึงผลงานของพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิเศษ (เทศก์ เทสรส) ว่า กายคตา พิจารณากายให้เห็นเป็นธาตุ 4 พึงน้อมเอาจิตที่สงบพอเป็นบาทฐานซึ่งได้อบรมไว้แล้ว ด้วยการบริกรรมมี พุทฺโธ ๆ ๆ แล้วอย่าให้จิตนั้นส่งไปในที่อื่น น้อมเอาจิตนั้นเพ่งเฉพาะสิ่งเดียว เช่น เพ่งเอาแต่ผออย่างเดียวก่อนว่า ผม ๆ ๆ เท่านั้นเรื่อยไป ถ้าขัดส่วนใดส่วนหนึ่งแล้ว ส่วนอื่น ๆ ก็ขัดไปตามกันทำลายคือยังงี้ แยกกระจายออกไป อย่าให้มีตัว เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ แยกเป็นชิ้นเป็นส่วนออกไป ทุก ๆ คนลองหลับตานึกคิด ลองดูอวัยวะทุกชิ้นทุกส่วนในตัวของเราเนี่ย ผมนึกแยกออกไปส่วนหนึ่ง ขนก็แยกออกไปเป็นส่วนหนึ่ง เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก แยกออกไปเป็นส่วน ๆ ตลอดถึงตับ ไต ลำไส้เล็ก ลำไส้ใหญ่ จนถึงเครื่องในหมด แยกออกไปเป็นอันๆ แยกออกไปเป็นส่วน ๆ ตัวคนไม่มี หมดตัวคน คนเลยไม่มี สิ่งทั้งปวงหมดกระจัดกระจายออกไปแล้ว ไม่มีทั้งนั้น¹⁹

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) เห็นอสุภะในทุกคน ถ้าเห็นรูปนี้ ขอบรูปนี้เพราะอะไร ก็เอารูปนี้มาพิจารณาว่า เกสาคือผม โลมาคือขน นขาคือเล็บ ทันตาคือฟัน ตโจคือหนัง พระพุทธเจ้าให้เอาพวกนี้มาพิจารณา ย้ำเข้าไป แยกออก แจกออก เฝามันออก ลอกมันออก ทำอยู่อย่างนี้ เอาอยู่อย่างนี้ จนมันไม่ไปไหน มองพวกเดียวกัน เช่น พระเถร เวลาเดินบิณฑบาต เห็นพระ เห็นคน ต้องกำหนดให้เป็นร่างผิตายซาก ผิเดินไปก่อนเรา เดินไปข้างหน้า เดินไปปะ ๆ ปะ ๆ กำหนดมันเข้า ทำความเพียรอยู่อย่างนั้น เจริญอยู่อย่างนั้น เห็นผู้หญิงรุ่น ๆ นึกชอบขึ้นมา ก็กำหนดให้เป็นผีเปรต เป็นของเน่าของเหม็นไปหมดทุกคน ไม่ให้เข้าใกล้ ให้ในใจของเราเป็นอยู่อย่างนี้ ถึงอย่างไรมันก็ไม่อยู่หรอก เพราะมันเป็นของเปื่อยของเน่าให้เราเห็นแน่นอน²⁰

1.7.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อำพล บุตดาสาร กล่าวไว้ในดัชนีพนธ์ว่า การพัฒนา (Development) เป็นกระบวนการที่นำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่มีการวางแผนและกำหนดเป้าหมายไว้การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง ซึ่งกำหนดให้มีคุณค่าและเป็นไปตามขั้นตอน เพราะฉะนั้นการพัฒนาเป็นกระบวนการทำให้เจริญก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนา การพัฒนาเป็นทั้งสื่อ (Means) และจุดหมายปลายทาง (End) การพัฒนา (Development) คือความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลง และแปรรูปสภาพแวดล้อม โครงสร้างกระบวนการและพฤติกรรมของระบบและปัจเจกบุคคล ทั้งทางด้านเศรษฐกิจการเมืองและสังคม เพื่อสนองตอบข้อเรียกร้องและความต้องการของมวลมนุษยชาติทั้งในแง่ของความยากจน ความเขลาหรือไม่รู้ ความเจ็บไข้ได้ป่วย และความหิวโหย จึงสรุปได้ว่าการพัฒนา (Development) คือกระบวนการเปลี่ยนสภาพจากเดิม

¹⁸ ชมรมพุทฺธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, *สองทางภาวนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ป.สัมพันธ์พาณิชย์, 2533), หน้า 156.

¹⁹ ธรรมสภา, *ชีวิต ผลงาน หลักธรรม หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2538), หน้า 102.

²⁰ พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), *อุปลมณี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2535), หน้า 216.

ไปสู่สภาพใหม่ในทิศทางที่ดีขึ้นกว่าเดิม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงใดที่ทำให้เกิดสภาพที่แย่ลงกว่าเดิมจึงไม่ถือว่าเป็นการพัฒนา²¹

เกรียงศักดิ์ เชื้อวียง ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์โดยผลของการวิจัยพบว่า “บทบาทในการบริหารทรัพยากรมนุษย์ยุคใหม่เป็นทั้งการบริหารที่มุ่งเน้นทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผล สามารถตรวจสอบและควบคุมได้ ตลอดจนมนุษย์ในองค์กรต้องมีส่วนในการตัดสินใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้การบริหารทรัพยากรมนุษย์จึงเป็นกระบวนการที่สามารถทำให้เกิดประโยชน์ทั้งองค์กรและบุคคล ในสภาพแวดล้อมองค์กรปัจจุบันผู้บริหารต้องเอื้ออำนวยความต้องการของทรัพยากรมนุษย์อย่างต่อเนื่องและปรับทรัพยากรมนุษย์ขององค์กรให้ยืดหยุ่นโดยให้สามารถแข่งขันได้ท่ามกลางความสับสนอลหม่าน และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว”²²

ฐิตินันท์ กาญจนวิโรจน์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักอริยมรรค” ผลการศึกษาพบว่า “คุณภาพชีวิตที่ดี คือ การมีความสุขทั้งกายและใจ องค์ประกอบสำคัญของชีวิตที่ควรจะมี คือ (1) การมีงานทำ มีรายได้ เพื่อซื้อหาปัจจัย 4 ให้เพียงพอที่จะทำให้ชีวิตมีความสุขสบาย (2) การมีครอบครัวที่มีความสุข (3) การมีสุขภาพกายที่ดี และ (4) การมีสุขภาพจิตที่ดีตลอดการมีชีวิตของมนุษย์นั้น มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย ความคิด บุคลิกภาพ และสังคม ดังนั้น นักจิตวิทยาพัฒนาการ มีความเห็นว่า จะต้องมีการพัฒนาทางร่างกาย ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านความคิด บุคลิกภาพ และสังคมซึ่งก็คือ การเรียนรู้หรืออบรมในเรื่องของ เซวณปัญญา (IQ) ความฉลาดทางอารมณ์ (EQ) ความสามารถในการแก้ไขปัญหาและฝ่าฟันอุปสรรค (AQ) และความฉลาดทางจริยธรรม (MQ) เพื่อมีคุณภาพชีวิตที่ดี อริยมรรค คือ ทางอันประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 ประการ สำหรับพัฒนาคนไปสู่ความสุข สามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความสุขได้”²³

เรืองเดช เขจรศาสตร์ ได้วิจัยเรื่อง “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอ้อสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์ของวัดป่าอ้อสานเป็นกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้พ้นพันธนาการของกิเลส ภายใต้หลักว่าการเรียนรู้ธรรมมีอยู่ตลอดเวลาที่รู้สึกตัว มีกายและจิตเป็นอุปกรณ์ฝึก และทุกแห่งเป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติ มีขั้นตอนพัฒนาได้แก่ ประการแรก การศึกษา กิจกรรมธรรมเนียมของวัดป่าตามวิถีวัตรปฏิบัติ ประการที่สอง การปฏิบัติตนตามกิจกรรมธรรมเนียมวัตรนั้น ๆ ประการที่สาม การฝึกพลังกายด้วยบทที่อดทนต่อชีวิตในการทำกิจกรรมของวัด ประการที่สี่ การฝึกพลังจิตด้วยวิธีฝึกสมาธิในแบบต่าง ๆ ประการที่ห้า การทดสอบศรัทธาจากผลการฝึกทางกายและทางจิต ประการที่หก การตัดสินใจในการดำเนินตามวิถีของวัดป่าในสถานะต่าง ๆ และประการสุดท้าย การประยุกต์ใช้วิถีวัดป่าอ้อสานในการเผชิญกับภาวะเสี่ยงทางสังคม การนำแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์และกระบวนการทางปัญญามาอธิบายวิถีพุทธ ในการทำวิจัยครั้งนี้ ทำให้วิถีพุทธธรรม

²¹ อำพล บุคตาสาร, “การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท”, ดุษฎีนิพนธ์ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2556, หน้า 1 – 2.

²² เกรียงศักดิ์ เชื้อวียง, การบริหารทรัพยากรมนุษย์, *รายงานการวิจัย*, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยขอนแก่น), 2542, หน้า 136.

²³ ฐิตินันท์ กาญจนวิโรจน์, “การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักอริยมรรค”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), 2553, หน้า 357.

แนววัดป่าอัสสาน เป็นกระบวนการเน้นปัจเจก ซึ่งผลิตซ้ำความเป็นเถรวาท ขณะเดียวกันความคิดเกี่ยวกับอำนาจได้ย้าว่า พุทธศาสนาเป็นกลไกแห่งอำนาจภายนอกที่สนับสนุนความชอบธรรมในการปกครองในสังคมไทย และเป็นอำนาจภายในที่ให้อำนาจแก่ปัจเจกตามเป็นจริงวิถีพุทธธรรมแนววัดป่าอัสสานเป็นมิติทางสังคมด้านการพัฒนาจิตที่นำจะได้นำไปสู่การกำหนดรูปแบบในระดับองค์กรพุทธศาสนาต่อไป²⁴

พระศักดิ์ดา วิสุทธิญาณ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในพระพุทธศาสนาเน้นการฝึกมนุษย์ในทุก ๆ มิติ เช่น กระบวนการคัดสรรคนจากหลักการพัฒนามนุษย์ว่าเปรียบเสมือนบัว 4 เหล่า หลักจริต 6 เพื่อการจัดสรรธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลเพื่อให้ได้รับผลที่เป็นเลิศจากการฝึกปฏิบัตินั้น การใช้คำพุทธศาสนสุภาษิตสอดแทรกในคำสอน การดำเนินชีวิตให้เจริญด้วยหลักภาวนา 4 เพื่อพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญาของตน และสำหรับผู้มีหน้าที่พัฒนาผู้อื่นก็มีหลักธรรมจำนวนมากที่เหมาะสมในการนำมาใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี รวมถึงการอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตา ประารถนาดีอยากให้ผู้อื่นได้รับความสุข และมีชีวิตที่พัฒนาอย่างสมบูรณ์”²⁵

พระอธิการไพฑูรย์ วิบุโล ได้ทำวิจัยเรื่อง “แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า “แนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา จึงเป็นแนวทางการพัฒนาที่ถูกทางและเป็นการพัฒนาที่ได้สมดุล คือ ทำให้มนุษย์เราทุกคนไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีจิตใจที่เข้มแข็ง ควรแก่การงาน มีปัญญาที่ถูกต้องในการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และใช้สอยทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ หลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยตรงซึ่งมีหลายประการ เช่น หลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง สังคม การปกครอง หลักคำสอนสำหรับบุคคลพึงปฏิบัติต่อกันตามฐานะหน้าที่ หลักการคบมิตร หลักธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ และธรรมชาติแวดล้อม นอกจากนั้นยังมีหลักธรรมเพื่อพัฒนามนุษย์ให้ไปสู่ความหลุดพ้น โดยมีแนวทางการพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขาที่พัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม(ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ซึ่งการพัฒนาต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจกฎแห่งธรรมชาติหรือกฎของชีวิต (ไตรลักษณ์) และปฏิจกสมุปปาต) อันจะนำไปสู่ผลสำเร็จแห่งการพัฒนาชีวิต (ปฏิเวธ) สำหรับหลักการปฏิบัตินั้นพึงดำเนินตามหลักไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา เพื่อให้เกิดผลแห่งการพัฒนาอย่างแท้จริง”²⁶

²⁴ เรืองเดช เจริญศาสตร์, “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอัสสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม), 2549, บทคัดย่อ.

²⁵ พระศักดิ์ดา วิสุทธิญาณ, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2551, หน้า 126.

²⁶ พระอธิการไพฑูรย์ วิบุโล, “แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2547, หน้า 143.

พระพุทธินันท์ บุญเรือง ได้ทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า “มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามากมายที่สามารถนำมาปรับใช้กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบันได้ เช่น หลักทฤษฎีมิกัตถ สัจจัตตนิทธรรม สัมปรายิกัตถ สัจจัตตนิทธรรม อิทธิบาท มรรค สังโยชน์ หรือรวมเรียกว่า ไตรสิกขา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นเป็นการพัฒนาคน หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้เหมาะสมและเกิดประสิทธิผลซึ่งมีเป้าหมายในการพัฒนาหลัก ๆ อยู่เพียง 4 อย่างคือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญา”²⁷

พระเสริม ปญญาสารโร (ใหญ่เยี่ยม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคำสอนของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)” พบว่า หลักการสอนวิปัสสนา เน้นให้เป็นไปตามกระบวนการของอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ วิธีปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ และนำไปสู่ความพ้นทุกข์ในที่สุด โดยเริ่มต้นการสอนให้ผู้ปฏิบัติมุ่งรักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้วเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้จิตสงบ ตั้งมั่นหลังจากนั้นจึงมาเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยพิจารณาในหลักสติปัฏฐาน 4 ตามหลักของวิสุทธิ 7 ไปตามลำดับเป็นการเพาะบ่มอินทรีย์ให้แก่กล้าขึ้นจนอินทรีย์ 5 บริบูรณ์และเจริญให้มากขึ้นเพื่อเป็นพละ 5 ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวมุ่งสู่โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 มีอริศีล อริจิต อริปัญญา ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ประชุมพร้อมเพรียงกันทั้งโพธิปักขิยธรรม 37 ประการอันเป็นการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามุ่งสู่จุดหมายปลายทางคือการบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด²⁸

พรทิพา กุญชรพินานนท์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนากับการพัฒนาคน” จากการศึกษาค้นคว้าหลักธรรมพบว่า “กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา คือ การพัฒนาคนให้มีการศึกษา ได้แก่ หลักไตรสิกขา เป็นการศึกษาหาความรู้ หรือฝึกฝน อบรม พัฒนาตนให้ครบถ้วนด้วยปัญญา อันเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่ถูกต้อง ซึ่งมี 3 ประการคือ สีสสิกขาเป็นกระบวนการฝึกฝนความประพฤติให้ตั้งมั่นมีระเบียบวินัย จิตตสิกขา เป็นกระบวนการฝึกอบรมจิต ปลูกฝังศีลธรรมด้านจิตใจให้เป็นสมาธิ และปัญญาสิกขา เป็นการศึกษาฝึกทักษะกระบวนการคิด ความรู้ ความเข้าใจ ตามเหตุปัจจัยในสรรพสิ่งทั้งปวง หลักธรรมต่อมาที่ควรเรียนรู้ก็คือ อริยสัจ 4 ประการคือ ทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธ การดับทุกข์ และมรรคข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ที่บุคคลจะดับทุกข์และอาสวะกิเลสทั้งปวงได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ และหลักธรรมที่ควรเรียนรู้คือสติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นธรรมมีอุปการะมากที่ช่วยเหลืออุดหนุน ส่งเสริมซึ่งกันและกันในการกระทำคุณงามความดีเสมือนเรือกับหางเสือ และหลักธรรมที่ควรเรียนรู้อันสุดท้ายคือ โยนิโสมนสิการ เป็นกระบวนการของการเรียนรู้ในเรื่องการคิด

²⁷ พระพุทธินันท์ บุญเรือง, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย), 2549, หน้า 245.

²⁸ พระเสริม ปญญาสารโร (ใหญ่เยี่ยม), “ศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคำสอนของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2556, หน้า 30.

พิจารณาอย่างแยกย่อย โดยคิดตามความเป็นจริงไม่อิงศรัทธาในการนำมาแก้ปัญหาทางสังคมได้เป็นอย่างดี”²⁹

พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต ตามแนวทางพระพุทธศาสนา” เน้นเรื่องการศึกษากายหรือกายนุสสนาสติปัฏฐาน เริ่มจากมูลกรรมฐาน หรือกรรมฐาน 5 คือ ผมน ขน เล็บ ฟัน หนัง การฝึกหัดจิตให้พิจารณากาย เมื่อพิจารณากายเห็นแจ้งประจักษ์ดังนี้ จิตของแต่ละบุคคลก็จะพ้นจากสมมุติ และอยู่ในวิมุตติ (ความหลุดพ้นจากทุกข์)³⁰

พระมหาจักร ฉนฺทชาโต (มุงเกียวกกลาง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระราชสังวรญาณ (พุธ ฐานิโย) ได้ปฏิบัติกรรมฐานตามแบบอย่างหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต มุ่งเน้นการสอนการฝึกสติสมาธิได้ทุกอิริยาบถ ในเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน 4 พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม”³¹

ประจวบ แสณกลาง ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีสายหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต” ฝ่ายอริยวาสีเป็นผู้ปฏิบัติฝ่ายวิปัสสนา โดยมีการปฏิบัติตามธุดงค์วัตร 13 อย่างเคร่งครัด อาทิ ฉันทอาหารมื้อเดียว ฉันทบาตร บิณฑบาตฉันท เป็นต้น แนวปฏิบัติของท่านเหล่านี้เน้นในเรื่องการปฏิบัติเป็นหลัก การบำเพ็ญศีลภาวนาในป่า ส่วนบทบาททรง้นการช่วยเหลือทางด้านวัตถุแก่ชาวบ้านตามฐาน เช่น สร้างโรงเรียน โรงพยาบาล ถนนหนทางแหล่งเก็บน้ำ เป็นต้น³²

ทองพูล พานแก้ว ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนธรรมะของหลวงพ่อชา สุภทฺโท กับท่านฮุยเง้ง (เว่ยหล่าง)” พบว่า หลวงพ่อชา ได้ปฏิบัติกรรมฐานตามแบบอย่างหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต มุ่งเน้นการสอนให้เกิดปัญญา สามารถดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวงได้ ต่อมาได้พัฒนาแนวการสอนธรรมะเป็นเอกลักษณ์ของท่านเอง โดยยึดแนวไตรสิกขาเป็นหลักสำคัญ³³

²⁹ พรทิพา ภูมิพินานนท์, “การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนากับการพัฒนาคน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2551, หน้า 115.

³⁰ พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน), “ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2558, บทคัดย่อ.

³¹ พระมหาจักร ฉนฺทชาโต (มุงเกียวกกลาง), “การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2550, บทคัดย่อ.

³² ประจวบ แสณกลาง, “บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีสายพระอาจารย์มั่น ฐริทตฺโต”, ปริญญาโทพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม), 2531, บทคัดย่อ.

³³ ทองพูล พานแก้ว, “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนธรรมะของหลวงพ่อชา สุภทฺโท กับท่านฮุยเง้ง (เว่ยหล่าง)”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), 2541, หน้า 36.

ปภัสสรา ไพศาลอริยทรัพย์ ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิธีเจริญจิตภาวนา “พุทโธ” ของหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต” จากการศึกษาดังกล่าวพบว่า เป้าหมายของการปฏิบัติกรรมฐาน คือการกำจัดกิเลส โดยอาศัยสมถกรรมฐานเพื่อทำจิตให้บริสุทธิ์ ผ่องใส จากนั้น จะอาศัยวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เห็นสภาวะตามความเป็นจริง³⁴

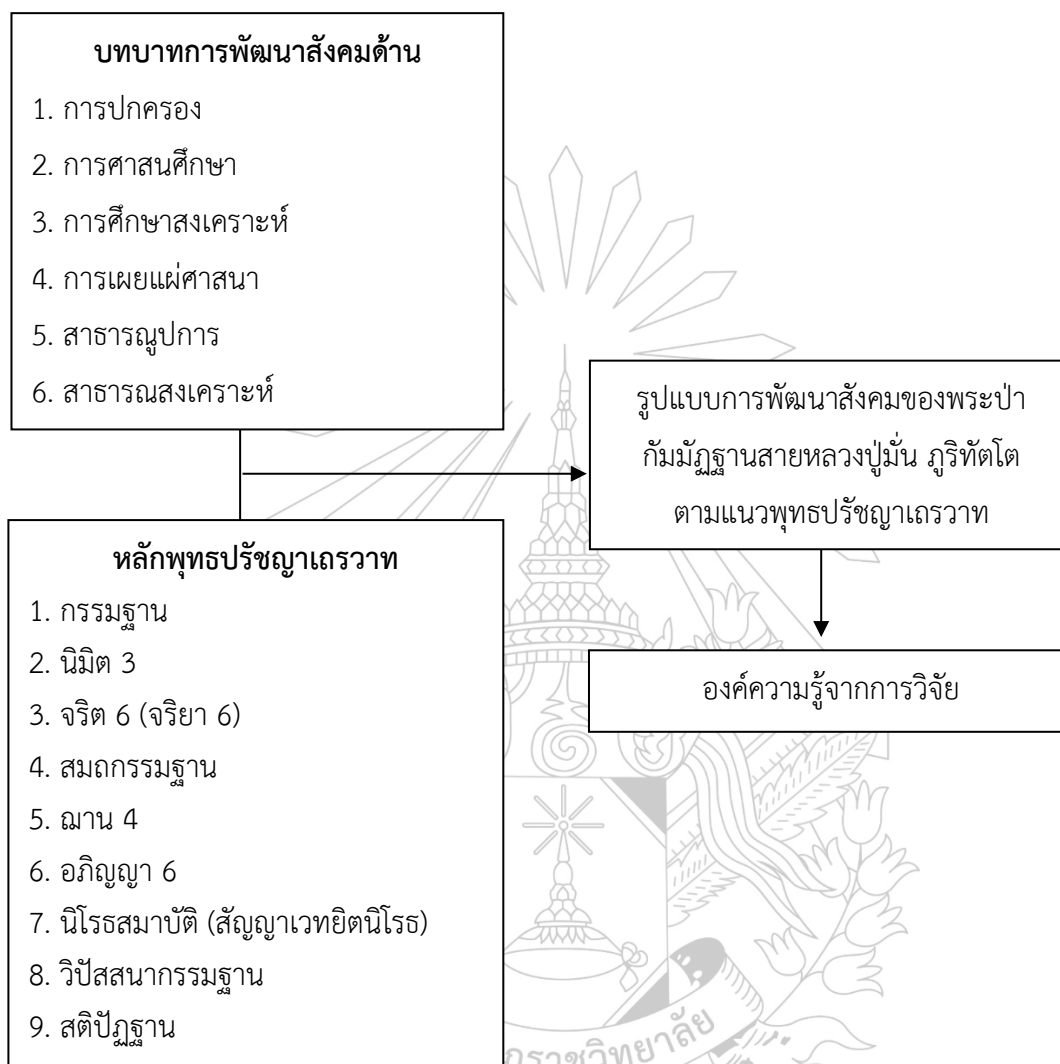
จากการทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้น การเจริญสติตั้งแต่เบื้องต้น (ศีล) ท่ามกลาง (สมาธิ) ถึงที่สุด (ปัญญา) การศึกษาเกี่ยวกับแนวทางในการปฏิบัติสมถะ และวิปัสสนาตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาพุทธเจ้า มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน แนวทางปฏิบัติ ธรรมปฏิบัติของหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต สืบมา ทำให้สมณะ ประชาชนทั่วไป เจริญรอยตามอย่างกว้างขวาง ทั้งในประเทศ และต่างประเทศเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก

³⁴ ปภัสสรา ไพศาลอริยทรัพย์, “วิธีเจริญจิตภาวนา “พุทโธ” ของหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต”, ดุษฎีนิพนธ์ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), 2549, หน้า 26.

1.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ

การพัฒนาสังคม หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา ศีลธรรม จิตใจ และวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นไปที่การสร้างค่านิยมที่ดีในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเน้นการพัฒนาทั้งภายในจิตใจและภายนอกในระดับชุมชน

พระปาครมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ที่สืบทอดแนวทางการปฏิบัติสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานตามแบบฉบับของ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเน้นการฝึกฝนจิตใจให้สงบและรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) พระสงฆ์ในสายนี้มักดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายในป่า เพื่อเน้นการปฏิบัติธรรมอย่างเข้มงวดและสมณะ

พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง แนวคิดและหลักธรรมในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งเน้นการปฏิบัติตามคำสอนดั้งเดิมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีหลักการสำคัญคือ อริยสัจ 4, มรรคมีองค์ 8, และการเจริญกรรมฐานเพื่อบรรลุนิพพาน

บทบาททางสังคมของพระสงฆ์ หมายถึง การที่พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ทั้งในด้านการเผยแผ่พระธรรมคำสอน การเป็นผู้นำทางจิตใจและศีลธรรม รวมถึงการส่งเสริมการศึกษา และการพัฒนาชุมชนในระดับต่าง ๆ

ด้านการปกครอง หมายถึง การบริหารโดยพระสังฆาธิการ ได้แก่ พระภิกษุที่ได้รับการแต่งตั้ง ได้แก่ ผู้ช่วยเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะภาค เจ้าคณะใหญ่ และสมเด็จพระสังฆราชเพื่อดำเนินการให้พระภิกษุ สามเณรที่อยู่ภายใต้การปกครองประพฤติวัตรปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลจารวัตรเรียบร้อยดีงามตามพระธรรมวินัย กฎหมาย กฎ ข้อบังคับ คำสั่ง ประกาศของมหาเถรสมาคม หรือพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราช

ด้านการศาสนาศึกษา หมายถึง การกิจด้านการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ได้แก่ แผนกธรรม-บาลี แผนกสามัญศึกษา รวมถึงการอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง การศาสนาศึกษา

ด้านการศึกษาสงเคราะห์ หมายถึง การให้ความช่วยเหลือทางการศึกษาแก่เด็ก เยาวชน หรือผู้ขาดแคลนโอกาสในการเรียนรู้ โดยมีเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ

ด้านการเผยแผ่ศาสนา หมายถึง การกิจด้านการประกาศพระพุทธศาสนาให้ประชาชนในทุก ๆ วิธีการที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยเพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การเทศนา การปาฐกถาในโอกาส และสถานที่ต่าง ๆ ทั้งภายในวัดและภายนอกวัด การบรรยายธรรมทั้งทางวิทยุและโทรทัศน์ การเผยแผ่ธรรมด้วยสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ หรือวีดิทัศน์ Website Facebook Line การกิจด้านนี้ครอบคลุมถึงการที่วัดหรือภิกษุสงฆ์จัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นภายในวัดโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรมนอกจากนี้ยังมีการเผยแผ่ธรรมที่คณะสงฆ์ร่วมกับกรมการศาสนาจัดให้ดำเนินการในรูปแบบหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) เป็นต้น

ด้านสาธารณูปการ หมายถึง การดำเนินการหรือจัดสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การสร้างถนน การสร้างสะพาน หรือการพัฒนาสาธารณูปโภคในชุมชน

ด้านสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง การให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ด้อยโอกาสหรือผู้ประสบความเดือดร้อนในสังคม เช่น การจัดตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือผู้ยากไร้ การสนับสนุนกิจกรรมสาธารณประโยชน์ หรือการช่วยเหลือผู้ประสบภัยธรรมชาติ

บทที่ 2

ส่วนประกอบของเล่มวิทยานิพนธ์

ในการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปากระฆังสายหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ตามประเด็นดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดการพัฒนา
- 2.3 การพัฒนาสังคม 6 ด้าน
- 2.4 สรุป

2.1 แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม

สภาพปัญหาทั่วไปในปัจจุบันนี้ว่า จากสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วมีผลทำให้ต้องพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปด้วยรัฐบาล เพื่อให้ประชาชนมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และพัฒนาประเทศให้สามารถอยู่ในสังคมโลกได้อย่างมีความสุข โดยในการศึกษานี้ได้นำเสนอแนวคิดในการพัฒนาสังคม ดังต่อไปนี้

2.1.1 ความหมายของการพัฒนาสังคม

คำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย เป็นการให้ความหมายที่เข้าใจกันว่า การทำให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ในด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้นเจริญเติบโต

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ¹ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือ ขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม หรือมนุษย์ก็ได้²

พัทยา สายหู กล่าวไว้ว่า การทำให้การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมเดียวกัน เกิดประโยชน์ส่วนบุคคลและส่วนรวมอย่างเสมอภาคและยุติธรรมมากที่สุดให้เป็นความสุขความพอใจที่จะได้อยู่ร่วมสัมพันธ์กันเป็นสังคมที่ผูกพันมั่นคงถาวรตลอดไป³

นงลักษณ์ เอ็มประดิษฐ์ กล่าวไว้ว่า การพัฒนาสังคมหมายถึง การกระทำทุกอย่างในอันที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีแก่ประชาชนในสังคมวิชาชีพทุกสาขาทุกองค์กร องค์กร สถาบันต่างก็มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม เพราะการพัฒนาสังคมช่วยให้เกิดวิถีชีวิตที่ดีแก่คนในสังคม นอกจากนี้

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อักษรเจริญทัศน์, 2542), หน้า 779.

² คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ความจริงของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, 2547), หน้า 173.

³ พัทยา สายหู, กลไกของสังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 204.

การพัฒนาสังคมยังมีความหมายในลักษณะแคบหรือในลักษณะกว้างอีกด้วย กล่าวคือ 1) ลักษณะแคบ หมายถึง การจัดบริการทางสังคมต่าง ๆ ให้แก่คนในสังคม 2) ลักษณะกว้าง หมายถึง ความพยายามจะยกระดับความเป็นอยู่ของประชากรในสังคมให้ดีขึ้น ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยมีการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างถูกต้อง⁴

ติน ปรัชญพฤทธิ์ กล่าวว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น เพื่อให้ปลอดจากความยากจน ความไม่รู้ ความเจ็บไข้ได้ป่วยและความหวาดหวั่น ตลอดจนมุ่งที่จะให้ประชาชนตระหนักถึงศักยภาพ ศักดิ์ศรี ความไฝฝัน และความพึงพอใจในชีวิตของตนด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การพัฒนาสังคม ได้แก่การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ยกย่องตนเองและเป็นอิสระจากการตกเป็นทาสของพันธนาการทั้งปวง⁵

ในพระพุทธศาสนา มีการใช้คำว่า “ภาวนา”⁶ ซึ่งเป็นคำบาลีเป็นกิริยาศัพท์ ที่มาจากคำว่า ภาเวติ⁷ ซึ่งตรงกับคำว่า วชฺเตติ⁸ หรือ คำว่า วัฒนา เป็นความหมายที่ใช้เรียกคำว่า ภาวนา คำว่า ภาวนา แปลว่า การเจริญ⁹ หมายถึง การทำให้มีขึ้น, เป็นขึ้น, การฝึกอบรมทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น การบำเพ็ญ ต่อมานิยมใช้คำว่า “พัฒนา” ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทย แต่เดิมใช้คำว่า เจริญ พระพุทธศาสนาใช้คำว่า เจริญ เป็นการใช้ฝึกอบรม เช่น เจริญสมณ เจริญวิปัสสนา แต่เดิมนั้น พระพุทธศาสนาใช้คำว่า ภาวนา คือ สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริง เมื่อกล่าวถึงคำว่า พัฒนา ก็คือ กล่าวถึงความเจริญเป็นคำเรียกให้เข้าใจง่าย¹⁰

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่า เป็นสภาพที่เป็นกลาง ๆ ทำให้เจริญก้าวหน้า และการพัฒนานั้นต้องดับทุกข์ได้ด้วย ไม่มีดีมีชั่วปะปนอยู่ด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า พัฒนาแปลว่าเจริญ หมายถึง มากขึ้นหรือเพิ่มขึ้นเท่านั้นเอง ไม่ได้หมายความว่าชั่วหรือดีเช่น ผมที่ศีรษะมันรกรหนาแน่นขึ้นก็เรียกได้ว่าผมมันพัฒนาเหมือนกัน แต่ไม่ได้หมายถึงว่าดี คำว่าพัฒนาเป็นคำกลาง ๆ คือต้องพัฒนาให้เป็นในทางที่ดีทุกข์ คือต้องไม่มีดีมีชั่ว ไม่มีบวกมีลบ¹¹

⁴ นงลักษณ์ เอมประดิษฐ์, *นักสังคมสงเคราะห์กับการพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542) หน้า 12.

⁵ ติน ปรัชญพฤทธิ์, *การบริหารการพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 12.

⁶ ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, *พจนานุกรม มคธเป็นไทยไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2546), หน้า 541.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า .204

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า .237

⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พัฒนาตน*, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, 2544), หน้า 9.

¹⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 10 – 15.

¹¹ พุทธทาสภิกขุ, *การสังเคราะห์ส่วนที่ยังขาดอยู่*, (นนทบุรี: พิมพ์ดี, 2537), หน้า 33.

พระเทพสาครมุนี (แก้ว สุวณฺโณโชโต) กล่าวสรุปไว้ว่า “การพัฒนา” เป็นการกระทำทำให้เจริญ กระทำให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป มีศิลปะในการกระทำอะไรลงไป ต้องมีสิ่งที่สวยงามงดงามตามระเบียบ มีเหตุมีผลอยู่ในนั้น ทำให้มันก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป พยายามทำให้มันก้าวหน้า พยายามทำให้มันเจริญ อันนี้เรียกว่า มีศิลปะในการพัฒนา¹²

พระเทพวิสุทธิกวี13 (พิจิตร ฐิตวณฺโณ) อธิบายว่าคำว่า พัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คำว่า ภาวนา หมายถึง การทำให้มี การทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญ การอบรม การบำเพ็ญ เช่น คำว่า สมาธิภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือบำเพ็ญสมาธิ และคำว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือการบำเพ็ญวิปัสสนา¹³

พระไพศาล วิสาโล อธิบายว่าการพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดีโดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้น การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม¹⁴

จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ อธิบายว่าตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนฺะ หรือ วัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนฺะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมถึงความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนฺะ หมายถึงรกรุ่ง ไม่มีระเบียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒนฺะ หมายถึง เป็นคนรกรก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการ อย่างไรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่า และตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน 4 ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง รักษา สิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นส่วนสำคัญ¹⁵

¹² พระเทพสาครมุนี (แก้ว สุวณฺโณโชโต), *อดีตเจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาครและเจ้าอาวาสวัดสุทธิวาราม (วัดช่องลม), อนุสรณ์ในงานเคลื่อนศพสู่วิหารหลังใหม่*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2529) หน้า 155.

¹³ พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), *การพัฒนาจิต*, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 2.

¹⁴ พระไพศาล วิสาโล, *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: โคมลคิมทอง, 2533), หน้า 18 – 19.

¹⁵ จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2548), หน้า 117 – 118.

ในการพัฒนาสังคม คำว่า “สังคม” (Society) เมื่อวิเคราะห์โดยรูปศัพท์มาจากคำในภาษาบาลีสองคำมารวมกันคือ คำว่า “สัง” (ส) แปลว่า ด้วยกัน พร้อมกัน (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Together) กับคำว่า “คม” (อ่านว่า คมะ) แปลว่า ไป ดำเนินไป เมื่อรวมเข้าด้วยกันเป็น “สังคม” (สังคม)¹⁶ แปลว่า การเกี่ยวข้อง การเป็นไปรวมกัน การรวมกัน การอยู่รวมกัน การคบค้าสมาคมกัน ความสามัคคี¹⁷ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของสังคมไว้ว่าหมายถึงคนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท วงการหรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้าน ที่เกี่ยวกับการพบปะสังสรรค์หรือชุมนุมชน เช่น วงสังคม งานสังคม¹⁸

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของคำว่า “พัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (directed change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (planned change)”¹⁹

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ให้ความหมายของคำว่า “พัฒนาสังคม หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้นคือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า”²⁰

สนธิ สมัครงการ ให้ความหมายของคำว่า พัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลภายในสังคม การพัฒนาสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกันภายในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในแง่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือผลประโยชน์ส่วนตน ถ้ามองในแง่การพัฒนาสังคมก็เท่ากับการพัฒนาประเทศ การพัฒนาสังคมก็มุ่งที่การพัฒนาทางการศึกษาและด้านอื่น ๆ นอกเหนือเศรษฐกิจและการเมือง²¹

สรุปแล้ว คำว่า “การพัฒนาสังคม” หมายถึง การกระทำเพื่อมุ่งปรับปรุงส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกัน มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจอันจะทำให้การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข แต่การที่บุคคลจะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขจะต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน อย่างน้อยที่สุดจะต้องมีปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ดีพอสมควรกล่าวคือ มีที่อยู่อาศัย มีอาหารเพียงพอแก่การเลี้ยงชีพ มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มสมควรแก่สภาพและฐานะ เวลา

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า .45

¹⁷ ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, 2546), หน้า 685.

¹⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 1159.

¹⁹ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 5.

²⁰ ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย. น.ส.ส., 2526), หน้า 1.

²¹ สนธิ สมัครงการ, วัฒนธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 419 – 422.

เจ็บป่วยควรจะได้รับ การรักษาพยาบาล มีอาชีพมั่นคง มีรายได้เพียงพอแก่ค่าใช้จ่ายในการครองชีพ มีความรักใคร่สมานสามัคคีกันของสมาชิกในสังคมและปราศจากภัยคุกคามจากโจรผู้ร้าย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขการพัฒนาสังคมมีขอบเขตกว้างขวาง เพราะปัญหาของสังคมมีมากและสลับซับซ้อนการแก้ปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างรอบคอบ และต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลจากหลาย ๆ ฝ่าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้น ๆ จะต้องรับรู้ พร้อมทั้งจะให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ การพัฒนาสังคมจึงต้องเป็นทั้งกระบวนการ วิธีการ กระบวนการเปลี่ยนแปลง และ แผนการดำเนินงาน กล่าวคือ

1. เป็นกระบวนการ (Process) เพราะการแก้ปัญหาสังคมต้องกระทำต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องเป็นลักษณะที่ดีกว่าเดิม

2. เป็นวิธีการ (Method) คือต้องกำหนดวิธีการในการดำเนินงาน โดยเฉพาะเน้นความร่วมมือของประชาชนในสังคมนั้นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่จะทำงานร่วมกัน และวิธีการนี้ต้องเป็นที่ยอมรับว่าสามารถนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมได้อย่างถาวรและมีประโยชน์ต่อสังคม

3. เป็นกรรมวิธีเปลี่ยนแปลง (Movement) การพัฒนาสังคมจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้ได้และจะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะเน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตน เพื่อให้เกิดสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และรักความเจริญก้าวหน้าอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ

4. เป็นแผนการดำเนินงาน (Planning) การพัฒนาสังคมจะต้องทำอย่างมีแผนมีขั้นตอนสามารถตรวจสอบและประเมินผลได้ แผนงานนี้จะต้องมีทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับชาติ คือ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติลงมาถึงระดับผู้ปฏิบัติ แผนงานมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคม การพัฒนาด้านสังคมไทยสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่่มุ่งที่จะให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีพัฒนา เพราะการพัฒนาเป็นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีโดยอาศัยความพยายาม ความก้าวหน้าวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบ ดังนั้นทุกสังคมจึงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ และมุ่งที่จะปรับปรุงให้เกิดความก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

2.1.2 ความสำคัญของการพัฒนาสังคม

ความสำคัญของพุทธศาสนาในการพัฒนาว่า พุทธศาสนามีความเหมาะสมกับการพัฒนาสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักพุทธธรรมเป็นการสร้างคนที่มีคุณภาพชีวิต ทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตบนฐานแห่งความจริง รู้จักพึ่งพาตนเอง ขยัน ประหยัด เรียบง่าย ใฝ่สันติ มีศีลธรรม เมื่อแผ่ความรักและปราศจากความเห็นแก่ตัว ดังนั้น ในการแก้ปัญหาด้านศีลธรรมของชาวชนบท จึงจำเป็นต้องมีการนำหลักพุทธศาสนาซึ่งมีหลักการและแนวทางแห่งการพัฒนาอย่างเหมาะสม เข้าไปเผยแพร่ ฟันฟูให้แกชาวชนบท เพื่อทำให้สังคมชนบทสามารถประสานการพัฒนาทางด้านวัตถุและจิตใจให้สอดคล้องกลมกลืนกันเพื่อเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ได้อย่างหมดจด ทั้งนี้ต้องเน้นว่า การที่จะมีการพัฒนาทางด้านจิตใจมิได้หมายความว่า จะต้องเลิกการพัฒนาทางด้านวัตถุและสังคมซึ่ง

เปลี่ยนแปลงไปด้วย เพื่อให้การพัฒนาทางใจนั้นไม่ขัดแย้งกับการพัฒนาด้านวัตถุและสังคม ทั้งกลับเป็นเครื่องหนุนให้มีการพัฒนาในแนวทางที่เหมาะสม เป็นการนำให้ส่วนความต้องการของชีวิตทั้ง 3 ด้านของคนเราประสานกลมกลืนกันได้อย่างเหมาะสม²²

เมื่อบุคคลมาอยู่รวมกันเป็นสังคม ปัญหาที่ย่อมจะเกิดตามมาเสมอ ยิ่งสังคมมีขนาดใหญ่ ปัญหาที่ยิ่งจะมีมากและสลับซับซ้อนเป็นเงาตามตัว ปัญหาหนึ่งอาจจะกลายเป็นสาเหตุของอีกหลาย ปัญหาเกี่ยวโยงกันไปเป็นลูกโซ่ ถ้าปล่อยไว้ก็จะเพิ่มความรุนแรง เพิ่มความสลับซับซ้อนและขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ ยากต่อการแก้ไข ความสงบสุขของประชาชนในสังคมนั้นก็จะมีดังนั้นจึงมีความสำคัญของการพัฒนาสังคม เราอาจจะกล่าวเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ทำให้ปัญหาของสังคมลดน้อยลงและหมดไปในที่สุด
2. ป้องกันไม่ให้ปัญหานั้นหรือปัญหาในลักษณะเดียวกันนั้นเกิดขึ้นแก่สังคมอีก
3. ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาแทน
4. ทำให้ประชาชนในสังคมสมานสามัคคีและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามฐานะของแต่ละบุคคล
5. ทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของสังคม

ส่วนอุทัย หิรัญโต ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาสังคมพอสรุปได้ว่าการพัฒนาสังคมมีแก่นสารอยู่ที่การพัฒนาคน และการพัฒนาคนนั้นจะมีความสำคัญอยู่ 2 ประการ²³ ดังนี้

1. การพัฒนาให้คนซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ มีความสามารถสูงสามารถใช้สติปัญญาตัดสินปัญหาเกี่ยวกับตนเอง และปัญหาอันเกี่ยวกับส่วนรวมได้
2. พัฒนาคนให้มีทักษะสามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นคนและกำลังคน

เดชา เปรมฤดีเลิศ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาสังคมพอสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคม มีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างมาก เพราะการพัฒนาสังคมเป็นการมุ่งพัฒนาส่วนต่าง ๆ ของสังคมหรือประเทศให้สอดคล้องและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ พร้อมทั้งพยายามแก้ไขผลกระทบและขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจ”²⁴

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงการพัฒนาแบบพุทธไว้ว่าการพัฒนาสังคมที่จะก่อให้เกิดสันติสุขต้องเป็นการพัฒนาที่ถ่อมมนุษย์เป็นสาระโดยมุ่งให้เกิดพัฒนาการในบุคคลที่ประกอบกันเป็นสังคมพัฒนาการของบุคคลนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาวนา คือการทำให้เจริญ ซึ่งมีความหมายต่างจาก วัฒนธรรม ที่แปลว่า การพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือการทำให้สังคมนั้นมีภาวะที่เอื้อให้บุคคลมีชีวิตที่ดีงามนั้น หมายถึงชีวิตที่ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความบีบคั้น รัดรั้งทั้งจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สามารถที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนด้วยสติปัญญาและความพากเพียรของตนชีวิตเช่นนี้ย่อมไม่ถูกกดดันครอบงำให้จำกัดอยู่กับตัวเอง จึงมีจิตใจเป็นอิสระและแผ่

²² สุภาพรณ ญ บางช้าง, *ประวัติศาสตร์คติบาลีในอินเดียและลังกา*, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, 2526), หน้า 83 – 86.

²³ อุทัย หิรัญโต, *หลักสังคมวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2522), หน้า 64.

²⁴ เดชา เปรมฤดีเลิศ, *ความเข้าใจเบื้องต้นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2527), หน้า 48 – 80.

กว้างไปยังเพื่อนมนุษย์และสรรพชีวิต ภาวะชีวิตดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อิสระภาพ ซึ่งแปลว่า ความเป็นใหญ่ในตนเอง²⁵

แม้ว่าในสมัยพุทธกาลจะยังไม่มีการนำคำว่าพัฒนาสังคมมาใช้ แต่ในภาคปฏิบัติสังคมมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ นับตั้งแต่มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงประวัติศาสตร์ และกระทั่งในปัจจุบัน²⁶ ดังที่ปรากฏหลักฐานทางวิชาการว่าการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ทำให้มีการพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นหลายด้าน เช่น ด้านการศึกษาทำให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษา เพราะว่าทรงเปิดโอกาสให้คนทุกวรรณะสามารถบวชและศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้เท่าเทียมกัน หรือด้านสิทธิสตรี ทำให้สตรีมีสิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจได้เท่าเทียมบุรุษ เพราะว่าการที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนาจัดเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสมัยพุทธกาล เนื่องจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือในสมัยนั้น มีข้อกำหนดว่าคัมภีร์พระเวทจะศึกษาได้เฉพาะชนชั้นสูง คือ กษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้น สำหรับสตรีนั้นแม้ว่าจะเป็นชนชั้นสูงก็ห้ามศึกษาพระเวทและประกอบพิธีกรรม²⁷ เป็นต้น

การนำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้ในการพัฒนาสังคมไทย เพื่อให้คนรู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรอง ไม่เชื่อมง่าย แก้ไขปัญหาให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์²⁸ ดังนี้

1. การพิจารณาให้เกิดความเข้าใจถึงลักษณะของชีวิตและสังคมที่ถูกต้อง โดยเฉพาะลักษณะที่เป็นปัญหา สาเหตุของปัญหาความเป็นไปได้ของการแก้ไขปัญหาและแนวทางของการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายอย่างไม่มีปัญหาด้วยความเข้าใจทุกขั้นตอน ในหลักพุทธธรรมจะต้องเป็นความเข้าใจที่มาจากการพิจารณาไตร่ตรองตลอดจนการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง มิใช่จากความเชื่อในธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณ หรือเชื่อในตำรา หรือเชื่อในบุคคล หรือเชื่อเพราะการนึกคาดเดาหรือเพราะเห็นว่าง่ายกับความเชื่อเก่าของตน เป็นต้น การที่หลักพุทธธรรมเน้นการสร้าง ความเข้าใจเป็นพื้นฐานตั้งแต่ตอนต้นนั้นก่อให้เกิดผลดีหลายประการ คือ

- 1) ทำให้คนดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความเป็นจริง ไม่หลงมกมาย
- 2) การที่ต้องเรียนรู้และทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง จะทำให้คนรู้จักการพึ่งพาตนเอง เพราะพุทธเจ้าก็ทรงย้ำว่า “อตตา หิ อตตานิ นาโถ” ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน
- 3) ความเข้าใจนี้จะเป็กรากฐานแห่งศรัทธาที่มั่นคง คือ มีความเชื่อมั่นและความชัดเจนถึงแนวทางการพัฒนาตนเอง และสังคมไปสู่ชีวิตที่ลดละความทุกข์ ศรัทธาที่มั่นคงนี้จะก่อให้เกิดความ

²⁵ พระไพศาล วิสาโล, *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลมคิมทอง, 2533), หน้า 18 – 19.

²⁶ พิชัย ผกาทอง, *เอกสารประกอบการสอนรายวิชามนุษย์กับสังคม*, ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา, (คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 18.

²⁷ วิโรจน์ นาคชาตรี, *พุทธปรัชญาเถรวาท*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2544), หน้า 5.

²⁸ สุภาพรณ ญ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารพิมพ์, 2526), หน้า 83 – 86.

วิริยะอุตสาหะที่จะพัฒนาไปให้ถึงเป้าหมายอย่างไม่ย่อท้อ มีความปิติในการพัฒนาฉะนั้น จึงทำให้คนในสังคมเป็นคนพากเพียรทำดี มีความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาความดีงามทั้งแก่ตนและสังคมส่วนรวม

2. แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมนั้น เน้นความเป็นอยู่ที่เป็นสุขกับความเรียบง่าย สอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ ข้อนี้จะนำตนให้รู้จักการดำรงอยู่อย่างประหยัดไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินเหตุ ทั้งไม่ทำลายธรรมชาติ เพื่อสนองความเห็นแก่ตัวและความอยากในทางวัตถุของตน

3. หลักพุทธธรรมยังเน้นถึงการดำรงชีวิตที่สงบ น้อมนำให้เกิดความใฝ่ในสันติ

4. หลักพุทธธรรมสอนให้คนรู้จักเผื่อแผ่ความรัก

สรุปว่า การพัฒนาสังคมนั้นมีความสำคัญในการเพิ่มคุณภาพของคนในสังคมสามารถใช้สติปัญญาตัดสินปัญหาเกี่ยวกับตนเอง และปัญหาเกี่ยวกับส่วนรวมได้ ซึ่งการพัฒนาต้องพัฒนาที่ตนเองก่อน เพราะพื้นฐานของสังคมที่ดีจะต้องอยู่บนหลักของพระพุทธศาสนาส่วนประกอบของสังคมที่สำคัญคือมนุษย หรือคน สังคมจะดี คนที่อยู่ในสังคมนั้นจะต้องมีคุณธรรม มีศีล มีสัตย์

การพัฒนาสังคมไทยนั้นต้องพัฒนาคนควบคู่ด้วย เพื่อให้คนมีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย จิตใจและปัญญา โดยการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานแห่งสัจจะหรือความจริง ไม่หลงมกมาย มีความพอเพียง รู้จักช่วยเหลือตนเอง ให้สามารถพึ่งตนเองได้ และดำรงชีวิตอย่างมีความสุข หลักธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาสังคม ได้แก่ หลักกรรม คือ ความเพียรหรือความพยายาม หลักไตรสิกขา คือ การพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้ดียิ่งขึ้น หลักอภิปมาหะคือการไม่รอเวลาและไม่ประมาท และหลักอิสรภาพแห่งการพึ่งตนได้ คือ การพึ่งตนเองและเป็นอิสระ

2.1.3 ประเภทของการพัฒนา

การพัฒนา อาจจัดแบ่งออกเป็น 3 ด้านใหญ่ ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาทางเศรษฐกิจ หมายถึง การพัฒนาด้านการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกการแลกเปลี่ยน การลงทุนเพื่อให้ประชาชนไม่ยากจน

2. การพัฒนาทางสังคม หมายถึง การพัฒนาด้านจิตใจ แบบแผนพฤติกรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ของคนในสังคมเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคม

3. การพัฒนาทางการเมือง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สร้างกระบวนการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย และประชาชนในประเทศมีสิทธิเสรีภาพตามกฎหมาย เป็นต้น

2.1.4 องค์ประกอบของการพัฒนา

ตามแนวคิดการพัฒนาคูณภาพชีวิตของประชาชน พบว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องอยู่หลายองค์ประกอบ เช่น ความยืนยาวของชีวิต สุขภาพพลานามัยที่ดี การศึกษา ความเสมอภาคทางเพศ รวมทั้งเสรีภาพทางสังคม และการเมือง เป็นต้น ถึงแม้ว่าองค์ประกอบเชิงปริมาณเหล่านี้จะไม่สามารถครอบคลุมแนวคิดว่าด้วยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้ทั้งหมด แต่ก็นับว่ามีความสำคัญในทัศนะเช่นกัน เพราะการขยายทางเลือกในด้านวัตถุเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายในทัศนะที่สองซึ่งมุ่งเพิ่มพูนสมรรถนะของมนุษย์ควบคู่ไปกับการขยายทางเลือกในด้านต่าง ๆ²⁹ แต่อย่างไรความจำเป็นพื้นฐานที่จะนำพาให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีสามารถแยกออกได้ เป็น 2 ส่วน ดังนี้

²⁹ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, วัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติ, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2541), หน้า 74.

1. ส่วนที่จำเป็นระดับพื้นฐานต่อคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย
 - 1.1 ปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่พักอาศัย และบริการด้านการแพทย์
 - 1.2 สุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์ ไม่พิการหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง
 - 1.3 ชีวิตที่มั่นคงปลอดภัย เช่น มีงานทำ ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย มีฐานะทางเศรษฐกิจ และสภาพทางสังคมในระดับที่น่าพอใจ ปลอดภัยจากภาวะสงคราม เป็นต้น
 - 1.4 มีอิสระเสรีตามสิทธิมนุษยชน ไม่อยู่ในสภาวะถูกจองจำหรือคุมขังสามารถใช้สิทธิเสรีภาพในขอบเขตแห่งกฎหมายหรือประเพณีของสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่
 2. ส่วนที่จำเป็นต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งมีอยู่ 3 ประเภท ประกอบด้วย
 - 2.1 สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทั้งทางร่างกายและทางสังคม เช่น มีมลภาวะ (Pollution) น้อยที่สุด และใกล้ชิดธรรมชาติมากที่สุด อยู่ในสภาพที่สงบ สะอาด และยุติธรรม เอื้ออำนวยแก่พัฒนาตนเอง เป็นต้น
 - 2.2 คุณสมบัติส่วนบุคคลที่เหมาะสมซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองได้ เช่น การมีจุดมุ่งหมายในชีวิต ความสามารถในการตัดสินใจอย่างถูกต้องและเหมาะสม ความมานะพยายาม ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับตนเองและสิ่งแวดล้อมที่ตัวเองอาศัยอยู่ซึ่งจะช่วยให้บุคคลนั้นสามารถปรับตัวได้ดีและกลมกลืนกับสิ่งที่อยู่รอบตัว เป็นต้น
 - 2.3 คุณสมบัติที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันโดยสันติวิธี เช่น ความพอเพียง พอประมาณซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นไม่คิดเบียดเบียนหรือเอาเปรียบคนอื่น การรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีวินัยในตนเอง มีคุณธรรมและจริยธรรมที่สังคมยอมรับ เป็นต้น
- 2.1.5 กระบวนการพัฒนาสังคม**
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์** ได้กำหนดกระบวนการพัฒนาสังคม มี 7 ขั้นตอน³⁰ ดังนี้
1. ควรเริ่มจากสภาพที่ประชาชนเป็นอยู่
 2. สิ่งที่ต้องพัฒนาเป็นอันดับแรกอาจเป็นด้านเศรษฐกิจ
 3. ทุกสังคม มีความเป็นอยู่และความเป็นมาของตนอยู่แล้ว การที่เราจะเปลี่ยนแปลงจะต้องดำเนินการ 1) ละลายน้ำแข็ง (defreezing) 2) ทำการเปลี่ยนแปลง นำเอาสิ่งใหม่เข้าไปแทนสิ่งเก่า และ 3) ทำให้สิ่งใหม่ฝังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เรียกว่าขั้นทำให้เป็นก้อนน้ำแข็งใหม่ (Refreezing)
 4. จะต้องพยายามสร้างวงใน คือการพึ่งตนเอง (self reliance) ขึ้นมาก่อน แล้วค่อยสร้างวงนอกคือการพัฒนา (Development) ขึ้นมาทีหลัง
 5. กระบวนการดำเนินการจะเป็นกระบวนการทั้งสร้างความเจริญ (development) ไปพร้อม ๆ กับการวิจัย โดยมีนักพัฒนาและชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม หรือร่วมกันทำงาน เรียกว่ากระบวนการ PAR (Participatory Action Research)

³⁰ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 117 – 118.

6. การสร้างความเจริญจะต้องทำเป็นกระบวนการ BAN (Balance, Ability and Net Working) คือการสร้างความสามารถของชุมชนในการพึ่งตนเอง และความสามารถในการจัดการชุมชน

7. วิธีให้การศึกษาและจัดระเบียบชุมชน คือ วิธีทำให้การศึกษอบรมแก่ชุมชนในทุกเรื่องที่จะทำการพัฒนา และส่งเสริมการรู้จักตนเองของชุมชน การรวมตัวกันของประชากรในชุมชนเพื่อรับผิดชอบงานของชุมชน การวางแผนดำเนินงาน การดำเนินการตอบแทนการประเมินการทำงาน ตลอดจนการตั้งกลุ่มคน หรือคณะกรรมการมาดูแลผลงานการพัฒนาที่สร้างขึ้นมาแล้วของชุมชน เพื่อให้การพัฒนามีความยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป กระบวนการพัฒนาสังคมต้องไม่ไปเปลี่ยนแปลงสภาพดั้งเดิมที่ประชาชนเป็นอยู่อย่างทันทีทันใด ซึ่งสิ่งที่ต้องคำนึงเป็นอันดับแรกก่อนที่จะพัฒนาด้านอื่น ๆ คือต้องสร้างความกินดี อยู่ดี ให้เกิดขึ้นก่อน หากต้องมีการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ต้องให้ค่อยเป็นค่อยไป เมื่อสามารถเปลี่ยนแปลงได้แล้วต้องปลูกฝังให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม สิ่งที่ต้องตระหนักเมื่อจะพัฒนาสังคม คือ ต้องให้ประชาชนพยายามพึ่งตนเองให้ได้ และให้มีการเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมกันทำงาน จนกระทั่งสามารถพึ่งตนเองในชุมชน สามารถบริหารจัดการกันภายในชุมชนได้

2.1.6 เป้าหมายการพัฒนาสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ กล่าวว่า เป้าหมายของ การพัฒนาสังคม มี 4 ส่วน³¹ คือ

1. สุข คือมีความสุขทางกาย คือ ความสะดวกสบาย ร่างกายแข็งแรง ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน เป็นต้น และความสุขทางใจ คือ ความปลอดโปร่งโล่งใจ ไม่มีทุกข์มีความร่าเริงแจ่มใส สงบเยือกเย็น เป็นต้น

2. คนพัฒนา คือ คนมีคุณภาพ และคุณธรรม 1) คนมีคุณภาพ คือ คนที่มีความรู้ความสามารถ ความชำนาญในวิชาชีพ สามารถดูแลตนเอง ครอบครัว ชุมชน ให้มีสุขภาพดีทั้งกายและจิตใจ เป็นต้น 2) คนมีคุณธรรม คือ เป็นคนดี คิดดีและประพฤติดี ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นในสังคม และมีเมตตา กรุณา ต่อตนเองและผู้อื่น เป็นคนใฝ่รู้อยู่เสมอ รู้จักตนเอง เสียสละเพื่อส่วนรวม มองการณ์ไกล ไม่ประมาท และมีศีลธรรม

3. ครอบครัว/ชุมชนพัฒนา ทั้งครอบครัวและชุมชน เป็นองค์การสังคมเหมือนกัน ซึ่งมีลักษณะพัฒนา 4 ประการ คือ 1) สันติภาพ คือภาวะความสุขสงบ (2) ครอบครัว/ชุมชนเรียนรู้ คือ มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ร่วมกันอยู่เสมอ (3) ความสามารถในการจัดการ คือต้องรู้จักวิเคราะห์ตนเองทั้งทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ การเมือง สังคมของชุมชน รู้จักวางแผนจัดกระบวนการ และการประเมินผล (4) จิตวิญญาณ คือ อุทิศเวลาและแรงงาน รวมทั้งปัญญาความสามารถทำงานเพื่อส่วนรวม

4. ความสมดุลของสิ่งแวดล้อม คือการรักษาระบบนิเวศ ของธรรมชาติให้คงอยู่ รักษาความหลากหลายในชีวิตร และไม่ให้ส่วนหนึ่งส่วนใดของธรรมชาติเสียหายกลายเป็นสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ

³¹ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 118 – 123.

พระคชภู มิเมธกุโร กล่าวถึงเป้าหมายการพัฒนาสังคมของ ท่านพุทธทาส คือ การพัฒนาจะต้องเป็นไปเพื่อสุขภาพชีวิตที่ดี อุปมาชีวิตที่สมบูรณ์ จำต้องมีพหุภาษาแห่งชีวิต 4 ด้าน³² ได้แก่

1. กายพหุภาษา คือการพัฒนาร่างกายให้เจริญถูกต้อง ผาสุกด้วยการเจริญกายภาวนา
2. จิตตพหุภาษา คือการพัฒนาจิตให้มีสุขภาพ มีสมรรถภาพ ทำหน้าที่ได้ดีด้วยการเจริญสมถกรรมฐาน ให้พ้นจากนิวรณ์รบกวนจิตใจ ด้วยการเจริญ จิตตภาวนา
3. โภธิพหุภาษา คือการพัฒนาสติปัญญาให้เห็นสิ่งทั้งปวง คือโลกและชีวิตตามเป็นจริงด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ให้พ้นจากอำนาจอวิชชาครอบงำ ด้วยการเจริญภาวนา
4. เมตตพหุภาษา คือ การสร้างมิตรภาพที่มีรากฐานมั่นคงในเพื่อนมนุษย์ มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน มีเมตตา อย่างปราศจากความเบียดเบียนและแบ่งฝักแบ่งฝ่ายเป็นศัตรูกัน หากเกื้อกูลกันได้ถูกต้อง ด้วยการเจริญศีล ภาวนา

สมพร เทพสิทธา กล่าวว่า เป้าหมายการพัฒนาสังคมมี 2 ระดับ³³ คือ ระดับจุลภาค (micro level) และระดับมหภาค (macro level)

1. ระดับจุลภาค คือการพัฒนาคนหรือทรัพยากรมนุษย์ เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีให้สามารถเป็นที่พึ่งแก่ตนเอง ครอบครัว และทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น สังคมและประเทศชาติ
2. ระดับมหภาค คือ การให้ประชาชนได้รับประโยชน์และความสุขอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม มีการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ให้สังคมมีความสงบเรียบร้อย ประชาชนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน อยู่ร่วมกันโดยปกติสุข และประการสุดท้าย ให้ประเทศมีความมั่นคงและมั่งคั่ง มีความเจริญก้าวหน้า

โดยสรุป เป้าหมายการพัฒนาสังคมคือ การพัฒนาคนให้มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี การพัฒนาครอบครัวและชุมชนให้มีคุณภาพ และให้เกิดความสมดุลกับธรรมชาติ

2.1.7 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

1. แนวคิดในการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมมีขอบเขตกว้างขวาง เพราะปัญหาของสังคมมีมากและสลับซับซ้อน การแก้ปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างรอบคอบ และต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลจากหลาย ๆ ฝ่าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้น ๆ จะต้องรับรู้ พร้อมทั้งจะให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ การพัฒนาสังคมจึงต้องเป็นทั้งกระบวนการ วิธีการ กระบวนการเปลี่ยนแปลงและแผนการดำเนินงาน กล่าวคือ

- 1) เป็นกระบวนการ (Process) เพราะการแก้ปัญหาสังคมต้องกระทำต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องเป็นลักษณะที่ดีกว่าเดิม

³² พระคชภู มิเมธกุโร, *การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532), หน้า 8 – 9.

³³ สมพร เทพสิทธา, *ยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, 2535), หน้า 40 – 42.

2) เป็นวิธีการ (Method) คือต้องกำหนดวิธีการในการดำเนินงาน โดยเฉพาะเน้นความร่วมมือของประชาชนในสังคมนั้นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่จะทำงานร่วมกัน และวิธีการนี้ต้องเป็นที่ยอมรับว่าสามารถนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมได้อย่างถาวรและมีประโยชน์ต่อสังคม

3) เป็นกรรมวิธีเปลี่ยนแปลง (Movement) การพัฒนาสังคมจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้ได้และจะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะเน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตน เพื่อให้เกิดสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และรักความเจริญก้าวหน้าอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ

4) เป็นแผนการดำเนินงาน (Planning) การพัฒนาสังคมจะต้องทำอย่างมีแผนมีขั้นตอนสามารถตรวจสอบและประเมินผลได้ แผนงานนี้จะต้องมีทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับชาติ คือ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ลงมาจนถึงระดับผู้ปฏิบัติ แผนงานมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคม

2. แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม

1) แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก (Mainstream Social Development Concept and Theory) ประกอบด้วย³⁴

1.1) ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolution theory) โดยชาร์ล ดาร์วิน อธิบายกระบวนการคัดเลือกโดยธรรมชาติ (Natural Selection) กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตมีความหลากหลายตามธรรมชาติ และปัจจัยทางธรรมชาติ ทำให้สิ่งมีชีวิตจำเป็นต้องมีการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด (Struggle Existence) สิ่งมีชีวิตที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดีที่สุด สิ่งมีชีวิตนั้นจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสิ่งแวดล้อมนั้น และถ่ายทอดลักษณะที่เหมาะสม และดำรงเผ่าพันธุ์ของตนไว้ได้ เกิดแนวคิดสังคมแบบชาร์ล ดาร์วิน ที่กล่าวถึงคนแข็งแรงที่สุดหรือเข้มแข็งที่สุดเท่านั้น การอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสมที่สุด ความเหลื่อมล้ำทางสังคมของมนุษย์จึงเป็นผลมาจากความสามารถที่แตกต่างกันซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ

1.2) ทฤษฎีภาวะทันสมัย (Modernization Theory) เป็นแนวคิดทฤษฎีที่เกิดขึ้นในโลยุคที่มีการจัดแบ่งประเทศต่าง ๆ ในโลกออกเป็นกลุ่ม ๆ มีกลุ่มประเทศตะวันตก และกลุ่มประเทศตะวันออก กลุ่มประเทศทุนนิยม และกลุ่มประเทศสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ หรือกลุ่มประเทศที่ร่ำรวยกับกลุ่มประเทศที่ยากจน ซึ่งได้มีผู้พยายามจะหาตัวชี้วัดต่าง ๆ (Indicators) เพื่อนำมาอธิบาย อาทิ การเปรียบเทียบความแตกต่างในเรื่องของรายได้เฉลี่ยต่อหัว (Average Incomes) จุดสำคัญประการหนึ่งของทฤษฎีภาวะทันสมัยในเชิงการพัฒนาสังคม คือ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic Growth)

1.3) ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory) เชื่อว่า ยุทธศาสตร์หรือแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตกจะนำประเทศในโลกที่สามไปสู่พัฒนาการของความด้อยพัฒนาโดยอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้วกับประเทศล้าหลัง ความสัมพันธ์แบบครอบงำ พึ่งพิง ซึ่งนอกจากจะถูกครอบงำและพันนาการทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง

³⁴ D. Hulme, and M. Turner, *Sociology and Development: Theories, Policies and Practices*, (London: Harvester Wheatsheaf, 1990), p. 57.

และวัฒนธรรมยังถูกรอบำและพันนาการภายใต้ว่าทกรรม “ความช่วยเหลือ” ของประเทศ
อุตสาหกรรมทุนนิยมอีกด้วย

1.4) ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusion Theory) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคม
นั้นเกิดจากการแพร่องค์ประกอบของวัฒนธรรม (Element of Culture) หรือนวัตกรรม
(Innovation) จากสังคมที่มีความเจริญไปสู่สังคมที่ด้อยความเจริญ และเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่วัฒนธรรม และมีส่วนน้อยที่เกิดจากการประดิษฐ์คิดเองในสังคม

1.5) โลกาภิวัตน์ (Globalization Theory) ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีความทันสมัย
(Modernization Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่ออิทธิพลของปัจจัยภายนอก
ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและวัฒนธรรมของประเทศตะวันตกที่
กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนาทางอุตสาหกรรม ผ่านการเชื่อมโยงของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ
(Information Technology) ที่เป็นเครือข่ายโยงใยทั่วโลก เพื่อการดักตวงผลประโยชน์กลับคืนสู่
ประเทศที่พัฒนาแล้ว ผ่านการเอารัดเอาเปรียบประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม

2) แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาทางเลือก ประกอบด้วย³⁵

2.1) แนวคิดการพัฒนาที่ว่าด้วยการกระจายรายได้ควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตทาง
เศรษฐกิจ หลังจากช่วงทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจของกลุ่ม
ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายมีการพัฒนาไปอย่างมาก ในการวางแผนการพัฒนาจะต้องมีการจัดสรร
งบประมาณเพื่อการพัฒนาในทุก ๆ ด้านทั้งการลงทุนที่รัฐมุ่งกระจายรายได้กับกลุ่มคนจนหรือชนชั้น
แรงงานให้สามารถเป็นเจ้าของการผลิตได้ ซึ่งรัฐอาจดำเนินการได้ในรูปของสหกรณ์การผลิตกลุ่มการ
ผลิตซึ่งจะทำให้คนกลุ่มนี้สามารถที่จะเรียนรู้ระบบการพัฒนาต่อไปในอนาคต ฉะนั้น

2.2) แนวคิดการพัฒนาที่เน้นความต้องการขั้นพื้นฐาน แนวคิดนี้ได้พัฒนามาช่วง
กลางทศวรรษที่ 1970 เป็นแนวคิดใหม่ที่เปลี่ยนจากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจมาเป็นการพัฒนาที่
ตัวคนเป็นหลักในลักษณะของการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน และการพัฒนาสังคมซึ่งแนวคิด
นี้ถือว่าคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของโลก และเชื่อว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงอย่าง
เดียวไม่อาจแก้หรือขจัดปัญหาความยากจนได้เสมอไปมีคนอีกเป็นจำนวนมากที่ยังไม่อาจได้สิ่งซึ่งตน
ต้องการเป็นพื้นฐานในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศเติบโตไป

2.3) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้ความสำคัญกับประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการ
พัฒนาในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน
(Public Participation) โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสินใจ ควบคุม และผลักดันให้ผลของ
การพัฒนาประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว

2.4) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตน
ของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้
ดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความ
พอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันใน

³⁵ พชรินทร์ สิริสุนทร, เอกสารคำสอนรายวิชา 830321 การวางแผนและการจัดทำโครงการเพื่อการพัฒนาสังคม, (พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2552), หน้า 176 – 177.

ตัวที่ตีพอสสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้อย่างเหมาะสม

2.5) ทฤษฎีใหม่ หรือการเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นแนวคิดที่พยายามแก้ปัญหาของแนวคิดการพัฒนาทางเลือกในเรื่องของความเป็นนามธรรม และข้อจำกัดของการนำไปประยุกต์ใช้ในระดับปฏิบัติการ โดยนำเสนอแนวทางหรือหลักการในการจัดการทรัพยากรระดับไร่นาคือที่ดินและน้ำ

(1) สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมทั้งทางร่างกายและทางสังคม เช่น มีมลภาวะ (Pollution) น้อยที่สุด และใกล้ชิดธรรมชาติมากที่สุด อยู่ในสภาพที่สงบ สะอาด และยุติธรรม เอื้ออำนวยแก่พัฒนาตนเอง เป็นต้น

(2) คุณสมบัติส่วนบุคคลที่เหมาะสมซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองได้ เช่น การมีจุดมุ่งหมายในชีวิต ความสามารถในการตัดสินใจอย่างถูกต้อง และเหมาะสม ความมานะพยายาม ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับตนเองและสิ่งแวดล้อมที่ตัวเองอาศัยอยู่ซึ่งจะช่วยให้บุคคลนั้นสามารถปรับตัวได้ดีและกลมกลืนกับสิ่งที่อยู่รอบตัว เป็นต้น

(3) คุณสมบัติที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันโดยสันติวิธี เช่น ความพอเพียง พอประมาณซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นไม่คิดเบียดเบียนหรือเอาเปรียบคนอื่น การรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีวินัยในตนเอง มีคุณธรรมและจริยธรรมที่สังคมยอมรับ เป็นต้น

สรุปได้ว่า แนวคิดด้านการพัฒนาเป็นสิ่งสำคัญและเป็นสิ่งอันพึงปรารถนาของทุกระดับ และยังครอบคลุมในทุกมิติของสังคมซึ่งองค์ประกอบของการพัฒนานั้นควรมุ่งเน้นการให้ความสำคัญในทุก ๆ มิติอย่างครอบคลุมและเท่าเทียมกัน เพราะการพัฒนาเป็นมิติแห่งการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบของบริบทพื้นฐานทางด้านสังคมของประเทศ โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างและปลูกฝังทัศนคติให้ตระหนักถึงคุณค่าแห่งการพัฒนา และยังต่อยอดในการส่งผลถึงในระดับโครงสร้างของมิติการพัฒนาในระดับของสถาบันต่าง ๆ โครงสร้างการบริหาร รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตอัตลักษณ์แห่งชุมชน ซึ่งในสังคมโลกปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงและเจริญไปมาก ทุกคนต้องตระหนักที่จะช่วยกันพัฒนาช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคมโลกอย่างยั่งยืนต่อไป

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้สรุปทฤษฎีการพัฒนาสังคมไว้³⁶ ดังนี้

1. ทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย (Development Potential Diffusion Theory) ทฤษฎีนี้สรุปได้ว่า สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย 6 ประการ คือ

³⁶ สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 118 – 123.

1) ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการพัฒนา เพราะเมื่อมีทรัพยากรมาก สิ่งเหล่านั้นจะทำให้เกิดเป็นทรัพย์สินเงินทอง สามารถนำไปใช้จ่าย และยกระดับคุณภาพชีวิตให้สูงขึ้นได้ ซึ่งยังมีทรัพยากรมากเท่าใด ก็จะทำให้ระดับการพัฒนาสูงขึ้นไปอีก

2) ทรัพยากรมนุษย์ เป็นเหตุให้เกิดการพัฒนาเพราะมนุษย์ในวัยแรงงานมีกำลังแรงงานที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อคุณภาพชีวิตได้ ซึ่งยังมีคนในวัยแรงงานมากเท่าใด ก็จะทำให้ระดับการพัฒนาสูงขึ้นเพียงนั้น

3) องค์การสังคม หมายถึงองค์กรที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาซึ่งเป็นองค์การสังคมประเภทสหจรรยา (Association) เช่น กลุ่มอาชีพ สหกรณ์ เป็นต้น องค์การทางสังคมจะช่วยให้เกิดพลังในการทำงานได้ใหญ่ขึ้นและมากขึ้น เพราะเป็นการรวมกำลังแรงงานในงานใหญ่ ๆ ที่ทำคนเดียวไม่ได้ องค์กรก็สามารถทำได้ มีประสิทธิภาพ มีความรอบคอบจึงเป็นเหตุให้เกิดการพัฒนา

4) ภาวะผู้นำ หรือจำนวนผู้นำประเภทต่าง ๆ ยิ่งมีมากเท่าใด ก็ยิ่งจะทำให้ระดับการพัฒนาสูงขึ้นเพียงนั้น ทั้งนี้เพราะผู้นำมักจะเป็นคนที่มีคุณภาพ การทำงานของผู้นำก็จะมีคุณภาพตามไปด้วย นอกจากนั้นผู้นำมักจะมีบริวาร มีคนที่มีมารวมตัวกันทำงานเพื่อผู้นำอย่างทุ่มเทจึงทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนา

5) การติดต่อ จะทำให้เกิดการถ่ายทอด เรียนรู้ รับเอาความรู้ความชำนาญ สินค้า เทคโนโลยี จากสังคมเจริญมาใช้หรือมาผลิตเครื่องมือ เครื่องใช้ หรือสินค้าขึ้นมาในสังคมด้อยพัฒนา ทำให้สังคมด้อยพัฒนา มีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย

6). การฝึกอบรม หรือการศึกษา เป็นการทำให้ความรู้ และความชำนาญในด้านต่าง ๆ สูงขึ้น การพัฒนาก็ยิ่งจะสูงตามไปด้วย รวมไปถึงการเป็นต้นเหตุควบกับตัวเหตุอื่น ก็อาจมองได้ว่าการศึกษาดีย่อมจะทำให้รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ องค์การสังคมที่มีคนมีการศึกษาเป็นสมาชิกก็จะทำให้องค์การสังคมมีคุณภาพด้วย ผู้นำที่มีการศึกษาก็จะนำพาไปในสิ่งที่เจริญก้าวหน้า รวมไปถึงการติดต่อที่มีประสิทธิภาพย่อมเกิดจากคนได้รับการอบรมหรือมีการศึกษาดี

สรุป ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย ประกอบด้วยปัจจัย 6 ประการเป็นต้นเหตุคือ ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อและการฝึกอบรม ซึ่งยังมีสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มากเพียงใด การพัฒนาสังคมก็จะมีมากขึ้นเท่านั้น

2. ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (Communication Theory of Modernization) ผู้สร้างทฤษฎีคือ Daniel Lerner นักวิชาการชาวอเมริกา มีสาระสำคัญดังนี้ คือ

1) การสื่อสารทำให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่การสื่อสารโดยเฉพาะการสื่อสารสมัยใหม่ จะเป็นตัวนำเอาสื่อ ความรู้ ความคิด ข่าวสารเกี่ยวกับชีวิตสังคมสมัยใหม่ แพร่กระจายไปทั่วสังคมตามช่องทางต่าง ๆ คนที่สามารถรับรู้และประเมินค่าได้อาจนำไปใช้ จึงเป็นการขัดเกลาทางสังคมแบบหนึ่ง และเมื่อมีการถ่ายทอดความรู้ข่าวสารต่าง ๆ เหล่านี้ไปสู่ลูกหลานรับช่วงต่อไป จึงเกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ขึ้น

2) การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ ทำให้สามารถปลูกฝังจิตภาพสมัยใหม่ หมายความว่า การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ เป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนชั่วอายุหนึ่งไปยังคนอีก

ชั่วอายุหนึ่ง เช่นเดียวกับการขัดเกลาทางสังคมทั่วไป จะเป็นการปลูกฝังความรู้ ความคิด รวมทั้งแบบชีวิตสังคมสมัยใหม่ให้กับอนุชนรุ่นใหม่ ทำให้เป็นช่องทางในการสร้างสังคมสมัยใหม่

3) จินตภาพสมัยใหม่กระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนที่ประเภทต่าง ๆ หมายถึง ความรู้ ความคิดใหม่ ๆ ความใฝ่ฝันถึงสังคมสมัยใหม่จะผลักดันให้คนในสังคมที่ได้รับ หรือใช้สื่อสารมวลชนสมัยใหม่ มีการเคลื่อนที่ประเภทต่าง ๆ นั่นคือ มีการย้ายถิ่นทำให้เขาพ้นจากอำนาจตามประเพณีเดิม มีการเปลี่ยนแปลงสภาพ เช่น จากชาวนา ชาวชนบท มาเป็นกรรมกรและมีการเปลี่ยนตัว คือการคิดแบบใด ๆ เช่นเปลี่ยนแนวคิดแบบชาวนาที่ผลิตแบบพออยู่พอกินมาเป็นการคิดแบบพ้อค้ามุ่งแสวงหากำไร เป็นต้น

4) การเคลื่อนที่ต่าง ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมรวมกัน เช่นขนาด ลักษณะ สถานภาพ และบทบาททางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ

5) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้เกิดภาวะความเป็นสมัยใหม่หมายถึง ภาพของบุคคลและสังคมสมัยใหม่ที่บุคคลสังคมวาดขึ้นมาในความคิด สืบเนื่องมาจากการได้รับรู้ข่าวสารจากการคมนาคมสื่อสารสมัยใหม่ ทำให้บุคคลพยายามที่จะทำให้ตนและสังคม

สรุป ทฤษฎีนี้ ตัวทำให้เกิดการพัฒนาสังคมคือการสื่อสารสมัยใหม่การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ จินตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

3. ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (The Diffusion Theory of Innovation) โดย Everett M. Rogers นักวิชาการชาวอเมริกัน ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1) การรับนวัตกรรมขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคล หมายความว่าปัจเจกบุคคลแต่ละคนเป็นผู้ตัดสินใจรับไม่รับนวัตกรรม บางคนรับเร็ว บางคนรับช้า แม้จะอยู่ในสังคมหรือในชุมชนเดียวกันก็ตาม

2) การรับนวัตกรรมขึ้นอยู่กับระบบสังคม หมายความว่าระบบสังคมประเภทต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อการจะรับหรือไม่รับนวัตกรรม หรือรับเร็วรับช้าด้วย ทฤษฎีนี้แบ่งสังคมออกเป็นสองประเภทคือสังคมสมัยใหม่ชั่วหนึ่ง กับสังคมโบราณหรือสังคมประเพณีอีกชั่วหนึ่ง สังคมสมัยใหม่จะรับนวัตกรรมเร็วและรับปริมาณมากกว่าสังคมประเพณี ทั้งนี้เพราะสังคมสมัยใหม่มีระบบค่านิยมและบรรทัดฐานสังคมในลักษณะที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสังคมให้เจริญรุดหน้า ดังนั้นเมื่อมีอะไรใหม่มา ก็สนับสนุนให้รับมาทดลองใช้ในสังคม ในขณะที่สังคมประเพณีไม่มีระบบค่านิยมและบรรทัดฐานสังคมเช่นนี้ จึงไม่สนับสนุนการรับนวัตกรรม

3) การรับนวัตกรรมขึ้นอยู่กับสื่อสาร การสื่อสารเป็นกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมจากจุดเริ่มต้นไปสู่จุดสุดท้าย คือการรับหรือไม่รับนวัตกรรม

4) การรับนวัตกรรมขึ้นอยู่กับตัวนวัตกรรม หมายถึงลักษณะของนวัตกรรมมีส่วนกำหนดระยะเวลา หรือการรับหรือไม่รับนวัตกรรมทฤษฎีนี้ระบุว่านวัตกรรม มีปัจจัยที่จะต้องพิจารณา 5 ประการคือ 1) ความได้เปรียบ 2) การเข้ากับสังคมวัฒนธรรมได้ 3) ความสลบซับซ้อน 4) การแบ่งทดลองใช้ได้หรือไม่ 5) ความยากง่ายต่อการเข้าใจนวัตกรรม

5) การรับนวัตกรรมขึ้นอยู่กับระยะเวลา เวลาก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าภาวะนวัตกรรม อันเป็นเครื่องแสดงระดับหรือประเภทของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมสูงบางคนมีตำหนิในการที่บุคคล

จะตัดสินใจรับหรือไม่รับนวัตกรรม เขาต้องใช้ระยะเวลาพิจารณานวัตกรรมระยะหนึ่ง ซึ่งหากไม่มีเวลา เขาก็ไม่สามารถตัดสินใจได้

สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมตามทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม จะต้องมียุทธศาสตร์ 5 ตัว คือ ปัจจัยบุคคล ระบบสังคม การสื่อสาร นวัตกรรม และระยะเวลา

4. ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอนสมิงเจอร์ ซึ่งเป็นทฤษฎีตะวันตก ซึ่งอาจจะมีความเป็นตะวันออกอยู่บ้าง เพราะ ดร.เอนสมิงเจอร์ ได้รวบรวมจากการทำงานในประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศ โดยเฉพาะประเทศอินเดีย ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) เป้าหมายการพัฒนาชาติ คือการพัฒนาคนและการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนเป็นอันดับหนึ่ง ตามด้วยการพัฒนาสถาบัน การพัฒนาคนคือ การทำให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้อย่างนับถือตนเอง

2) การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมจะต้องมีความรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของตนเอง แสวงหาเทคโนโลยีและงบประมาณจากรัฐบาลและสร้างโครงสร้างสถาบันพื้นฐาน มีคนเชื่อถือและสนองความต้องการจำเป็นของเขาได้

3) สาเหตุการพัฒนาอาจมาจากสาเหตุภายนอกหรือภายในก็ได้จะทำการพัฒนาได้คนที่จะถูกพัฒนาต้องยินยอมเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้ดำเนินการดำเนินการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย

4) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องค่านิยม ทศนคติหรือวิธีการทำสิ่งของจะต้องมีลักษณะเป็นกระบวนการที่กระตุ้นยั่วยุให้เติบโตได้ กำหนดทิศทางได้และจะต้องไม่ตายตัว

5) การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมเป็นทั้งผลและเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง

6) การพัฒนาสังคม ทำให้วิธีการคิดและวิธีทำสิ่งต่าง ๆ ตามประเพณีปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป

7) ในกระบวนการพัฒนาสังคม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเปลี่ยนแปลงสังคมประเพณีให้เป็นสังคมสมัยใหม่

8) เนื่องจากการพัฒนาสังคมจะต้องใช้เงินในการเริ่มโครงการและดำเนินโครงการหลักสำคัญอย่างหนึ่ง จากประสบการณ์ 30 ปีในการพัฒนาของ ดร.เอนสมิงเจอร์ คือ จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนและอย่างต่อเนื่องประชาชนจะต้องเข้าใจว่าเงินที่นำมาใช้ในการพัฒนาจะต้องมาจากชุมชนที่จะถูกพัฒนานั่นเอง เงินของรัฐเท่าใดก็สู้เงินของประชาชนไม่ได้

9) หากใช้การพัฒนาชนบทแบบผสมผสานให้เป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาจะต้องใช้การปฏิรูปที่ดินและปฏิรูปสถาบัน สนับสนุนการพัฒนาแบบผสมผสาน

10) แบบแผนการดำเนินชีวิตครอบครัวและค่านิยมทางสังคมจะต้องใช้เวลาเปลี่ยนแปลงนานกว่าวัตถุ ดังนั้นจึงต้องเลือกเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาใช้เพื่อให้ครอบครัวและค่านิยมมีเวลาปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้

11) การพัฒนาสังคมเป็นเรื่องล่อแหลมต่อความไม่สงบทางการเมือง เพราะการพัฒนาทุกเรื่องเป็นการเมือง ดังนั้น การพัฒนาสังคมจึงต้องได้รับการสนับสนุนทางการเมืองอย่างแข็งขัน

12) ความรู้สังคมศาสตร์ จะช่วยให้สามัญชน นักวางแผนนักบริหาร และนักการเมืองเข้าใจทฤษฎีพัฒนาสังคมได้ดีขึ้น

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดการพัฒนา

แนวคิดตัวชี้วัดการพัฒนาเป็นแนวคิดที่สำคัญที่บ่งชี้หรือสะท้อนการพัฒนาสังคม จึงนับว่าตัวชี้วัดการพัฒนาถือว่าเป็นแนวทางหรือเป้าหมายของการพัฒนา ดังนั้นแนวคิดตัวชี้วัดพัฒนานั้นจึงมีความสำคัญที่เป็นกลไกในทางปฏิบัติของการพัฒนาที่จะบ่งบอกทิศทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายอันสูงสุด

2.2.1 ความหมายตัวชี้วัดและตัวชี้วัดการพัฒนา

จากการทบทวนความหมายของคำว่าตัวชี้วัดการพัฒนา พบว่า มีความหมายที่หลากหลาย และมีหลายนัยยะตามทัศนคติของนักวิชาการ คำว่า “ตัวชี้วัด” นั้นมีความหมาย ดังนี้

1. เป็นสิ่งที่แสดงออกได้เป็นตัวเลขที่แสดงจากการวัดผล แสดงผลแนวคิดเชิงนามธรรมให้สามารถวัดได้เป็นรูปธรรม³⁷

2. บ่งบอกคุณลักษณะที่เป็นเชิงนามธรรมหรือรูปธรรมให้สามารถสะท้อนผลออกมาเป็นรูปเชิงปริมาณหรือคุณภาพ³⁸

3. เป็นเป้าหมายหรือทิศทางที่มุ่งหวังอยากจะทำให้เกิดขึ้นและใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาสภาพที่คาดหวังกับสภาพที่เกิดขึ้นจริง

4. สิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่สะท้อนสิ่งที่พิจารณาเป็นนามธรรมรูปธรรมสามารถแสดงคุณลักษณะที่ผู้ประเมินต้องการทราบได้ อาจเป็นเชิงปริมาณหรือคุณภาพก็ได้ เพื่อพิจารณาว่าสิ่งที่พิจารณากับสภาพที่เกิดขึ้นจริงสอดคล้องกันหรือไม่อย่างไร ตัวชี้วัดมีความสำคัญต่องานพัฒนาชุมชนที่เป็นกระบวนการวัดผลการพัฒนาตั้งแต่เริ่มดำเนินการให้บรรลุถึงเป้าหมายที่สามารถบอกความก้าวหน้าให้เป็นรูปธรรมได้³⁹

5. ตัวแปรหรือองค์ประกอบที่มีค่าแสดงถึงลักษณะหรือปริมาณของสภาพที่ต้องการศึกษา ณ จุดเวลาหรือช่วงเวลาหนึ่ง ค่าของตัวบ่งชี้แสดง/ระบุ/บ่งบอกถึงสภาพที่ต้องการศึกษา

6. ข้อมูลที่บ่งบอกปริมาณเชิงสัมพันธ์หรือสภาวะของสิ่งที่มุ่งวัดในเวลาใดเวลาหนึ่งโดยไม่จำเป็นต้องบ่งบอกสภาวะที่เจาะจงหรือชัดเจน แต่บ่งบอกหรือสะท้อนภาพของสถานการณ์ที่เราสนใจเข้าไปตรวจสอบอย่างกว้าง ๆ หรือให้ภาพเชิงสรุปโดยทั่วไป ซึ่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคต⁴⁰

สรุปความหมายตัวชี้วัด หมายถึง สารสนเทศที่ใช้บ่งบอกสภาวะของสิ่งที่มุ่งวัด หรือสะท้อนลักษณะรวมของการดำเนินงานที่มีความชัดเจนเพียงพอทำให้การทำงานมีทิศทางและประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น สามารถตรวจสอบการดำเนินงานได้ตลอดเวลา มีความน่าเชื่อถือได้ และ

³⁷ สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, คู่มือการกำหนดตัวชี้วัดตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2542), หน้า 15.

³⁸ วาสนา ประवालพฤกษ์, คู่มือการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาเรื่อง “หลักการและเทคนิคการประเมินทางการศึกษา”, (กรุงเทพมหานคร: เดอะมาสเตอร์ กรุ๊ป เมเนจเม้น จำกัด, 2549), หน้า 7.

³⁹ สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, สักระยะตัวชี้วัดกลุ่มเป้าหมายที่สมัครเข้าสู่ระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.) ปี 2548, (กรุงเทพมหานคร: บีทีเอส เพรส, 2549), หน้า 4.

⁴⁰ James N Jonstone, *Indicators of Education Systems*, (London: Unesco, 1981), pp. 78 – 80.

สามารถใช้ใช้ในการเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้เพื่อประเมินสภาพที่ต้องการศึกษา และมีการบูรณาการครบทุกมิติ สามารถปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลให้องค์กรมีคุณภาพได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานและประชาชนที่เกี่ยวข้องในการทำงานเกิดผลสำเร็จมากขึ้น

ดังนั้นตัวชี้วัดการพัฒนา จึงหมายถึง สิ่งที่บ่งบอกหรือใช้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการติดตามและประเมินผลความก้าวหน้าและความเจริญของสังคมในด้านต่าง ๆ โดยแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นอยู่และเป็นไปที่เกิดจากผลของความพยายามในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในขณะนั้น

2.2.2 แนวคิดที่เกี่ยวกับตัวชี้วัด

ตัวชี้วัดเป็นเครื่องชี้ทางไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ในการพัฒนาจึงต้องมีเป้าหมายที่สามารถวัดได้ชัดเจนเป็นรูปธรรม โดยแนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัด มีดังนี้

1. ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) และข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค) ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานเป็นการสำรวจข้อมูลระดับครัวเรือนทุกครัวเรือนมีการสำรวจระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี และข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้านเป็นการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านทุกหมู่บ้านในเขตชนบทมีการสำรวจปีเว้นปีระหว่างช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายนของปี พ.ศ. ที่ลงท้ายด้วยเลขคู่โดยกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย เป็นหน่วยงานในการประสานการจัดเก็บข้อมูล

2. ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้พัฒนาดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย เป็นเครื่องมือในการวัดผลกระทบต่อการพัฒนา ผลการพัฒนาให้มีดุลยภาพระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมโดย

2.1 มิติเศรษฐกิจ มี 3 ด้าน ประกอบด้วย

(1) ด้านการพัฒนามีคุณภาพ มี 4 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย

(1.1) ดัชนีชี้วัดที่ 1 ประสิทธิภาพการผลิตโดยรวม

(1.2) ดัชนีชี้วัดที่ 2 ปริมาณการใช้พลังงานต่อรายได้ประชาชาติ

(1.3) ดัชนีชี้วัดที่ 3 สัดส่วนการใช้พลังงานหมุนเวียนต่อพลังงานทั้งหมด

(1.4) ดัชนีชี้วัดที่ 4 สัดส่วนของเสียที่ถูกนำมาใช้ซ้ำหรือแปรรูปกลับมาใช้ใหม่ต่อ

ของเสียที่เกิดขึ้น

(2) ด้านการพัฒนามีเสถียรภาพ มี 3 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย

(2.1) ดัชนีชี้วัดที่ 5 อัตราการว่างงาน

(2.2) ดัชนีชี้วัดที่ 6 สัดส่วนหนี้สาธารณะต่อรายได้ประชาชาติ

(2.3) ดัชนีชี้วัดที่ 7 ดุลบัญชีเดินสะพัดต่อรายได้ประชาชาติ

(3) ด้านการกระจายความมั่งคั่ง มี 2 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย

(3.1) ดัชนีชี้วัดที่ 8 สัมประสิทธิ์การกระจายรายได้

(3.2) ดัชนีชี้วัดที่ 9 สัดส่วนคนยากจนด้านรายได้

2.2 มิติสังคม มี 3 ด้าน ประกอบด้วย

(1) ด้านการพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวบนฐานความรู้ มี 3 ดัชนีชี้วัด

ประกอบด้วย

- (1.1) ดัชนีชี้วัดที่ 10 จำนวนค่าเฉลี่ยที่ได้รับการศึกษา
- (1.2) ดัชนีชี้วัดที่ 11 ผลคะแนนทดสอบส่ววิชาหลัก
- (1.3) ดัชนีชี้วัดที่ 12 ร้อยละของการลงทุนด้านวิจัยและพัฒนาต่อรายได้

ประชากรชาติ

- (2) ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในการดำรงชีวิต มี 3 ดัชนีชี้วัด

ประกอบด้วย

- (2.1) ดัชนีชี้วัดที่ 13 อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด
- (2.2) ดัชนีชี้วัดที่ 14 ร้อยละของประชากรที่ไม่เจ็บป่วยต่อประชากร
- (2.3) ดัชนีชี้วัดที่ 15 สัดส่วนคดีอาชญากรรมและยาเสพติดต่อประชากร
- (3) ด้านการสร้างความสะดวกสบายและการมีส่วนร่วม มี 1 ดัชนีชี้วัด คือ
- (3.1) ดัชนีชี้วัดที่ 16 ดัชนีการรับรู้เรื่องคอร์รัปชัน

2.3 มิติสิ่งแวดล้อม มี 2 ด้าน ประกอบด้วย

- (1) ด้านการสงวนรักษา มี 4 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย
- (1.1) ดัชนีชี้วัดที่ 17 สัดส่วนพื้นที่ป่าต่อพื้นที่ประเทศ
- (1.2) ดัชนีชี้วัดที่ 18 พื้นที่ป่าชายเลนเทียบกับอดีต
- (1.3) ดัชนีชี้วัดที่ 19 ปริมาณสัตว์น้ำเศรษฐกิจที่จับได้ต่อชั่วโมง
- (1.4) ดัชนีชี้วัดที่ 20 สัดส่วนการใช้น้ำใต้ดินต่อปริมาณน้ำที่ใช้งานได้
- (2) ด้านการมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี มี 4 ดัชนีชี้วัด ประกอบด้วย
- (2.1) ดัชนีชี้วัดที่ 21 สัดส่วนแหล่งน้ำมีคุณภาพอย่างต่ำอยู่ในเกณฑ์พอใช้ต่อ
- (2.2) ดัชนีชี้วัดที่ 22 ร้อยละคุณภาพอากาศในเมืองหลักที่เกินค่ามาตรฐาน
- (2.3) ดัชนีชี้วัดที่ 23 สัดส่วนของเสียที่ได้รับการบำบัดอย่างถูกต้อง
- (2.4) ดัชนีชี้วัดที่ 24 ปริมาณการใช้สารเคมีทางการเกษตร

แหล่งน้ำทั้งหมด

2.2.3 ลักษณะของตัวชี้วัด

ลักษณะของตัวชี้วัด ได้มีการจำแนกลักษณะของตัวชี้วัด ดังนี้

1. การจำแนกตัวชี้วัด ตัวชี้วัดมีลักษณะคุณสมบัติที่สามารถจำแนกได้ตามระดับตามมาตรวัด และตามทิศทางของค่าตัวชี้วัด⁴¹ ดังนี้

- 1.1) จำแนกตามระดับ มี 2 ลักษณะ ได้แก่

(1) ตัวชี้วัดในกระบวนการผลิต เป็นตัวชี้วัดที่แสดงถึงวิธีการหรือขั้นตอนในการดำเนินงาน

(2) ตัวชี้วัดผลผลิต เป็นตัวชี้วัดที่แสดงถึงผลผลิตจากกระบวนการผลิตอาจเป็นผลผลิตระยะสั้นหรือระยะยาวก็ได้

- 1.2) จำแนกตามมาตรวัด มี 2 ลักษณะ ได้แก่

⁴¹ สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, คู่มือการกำหนดตัวชี้วัดตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2542), หน้า 17.

(1) ตัวชี้วัดเชิงวัดวิสัย มีค่าเป็นตัวเลขทางคณิตศาสตร์และมีนัยทางสถิติบอกปริมาณได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าตัวชี้วัดเชิงปริมาณ

(2) ตัวชี้วัดเชิงจิตวิสัย มีค่าเป็นข้อมูลที่แสดงความรู้สึก เจตคติ ค่านิยมความคิดเห็นในการตัดสินใจ ความเชื่อ เป็นการวัดสภาพทางจิตใจ กล่าวอีกอย่างหนึ่งเรียกว่าตัวชี้วัดเชิงคุณภาพ

1.3) จำแนกตามทิศทางของค่าตัวชี้วัด มี 2 ลักษณะ ได้แก่

(1) ตัวชี้วัดเชิงบวก มีค่าตัวเลขทางคณิตศาสตร์หรือข้อมูลที่มีแนวโน้มในทางเพิ่มขึ้น แสดงถึงการพัฒนาตามตัวชี้วัดนี้เป็นไปในทางที่ประสงค์

(2) ตัวชี้วัดเชิงลบ มีค่าตัวเลขทางคณิตศาสตร์หรือข้อมูลที่มีแนวโน้มในทางลดลง แสดงถึงการพัฒนาตามตัวชี้วัดนี้เป็นไปในทางที่ประสงค์

2.2.4 ลักษณะของตัวชี้วัดที่ดี

ลักษณะของตัวชี้วัดที่ดี ตัวชี้วัดที่ดีส่งผลให้การพัฒนาการวัดผลมีความชัดเจนทั้งลักษณะภายในของตัวชี้วัด ผลลัพธ์ที่ได้จากตัวชี้วัด และผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากตัวชี้วัด ดังนี้

1. ลักษณะภายในของตัวชี้วัด ในการกำหนดตัวชี้วัดที่ดี ลักษณะของตัวชี้วัดควรประกอบด้วยลักษณะ⁴² ดังนี้

- 1.1) มีความสอดคล้องกับวิสัยทัศน์ ภารกิจ และยุทธศาสตร์ขององค์กร
- 1.2) แสดงถึงสิ่งที่มีความสำคัญเท่านั้น
- 1.3) ประกอบด้วยตัวชี้วัดที่เป็นเหตุและที่เป็นผล
- 1.4) มีมิติหรือมุมมองที่หลากหลาย
- 1.5) มีบุคคลหรือหน่วยงานรับผิดชอบตัวชี้วัดที่ชัดเจน
- 1.6) เป็นตัวชี้วัดที่สามารถควบคุมได้อย่างน้อยร้อยละ 80
- 1.7) สามารถวัดได้และเป็นที่เข้าใจของบุคคลทั่วไปได้
- 1.8) ต้องช่วยให้สามารถติดตามการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ดี
- 1.9) ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในองค์กร

2) ผลลัพธ์ที่ได้จากตัวชี้วัด เป็นผลที่เกิดขึ้นหลังจากดำเนินกิจกรรมแล้วเสร็จ ตัวชี้วัดน่าจะวัดความสำเร็จได้ใน 4 เรื่อง⁴³ ดังนี้

- 2.1) ความสำเร็จในเชิงปริมาณ
- 2.2) ความสำเร็จในเชิงคุณภาพ
- 2.3) ความสำเร็จในด้านประสิทธิภาพ
- 2.4) ความพึงพอใจของผู้ได้รับบริการ

⁴² พสุ เดชะรินทร์ และคณะ, การกำหนดตัวชี้วัดระดับบุคคล, (กรุงเทพมหานคร: พลพิมพ์, 2548), หน้า 17.

⁴³ นงราม เศรษฐพานิช, การพัฒนาตัวชี้วัดผลการปฏิบัติงานในกระบวนการทำงานของ สกศ, เอกสารสรุปคำบรรยายในการสัมมนาการปฏิรูประบบราชการ สกศ. ครั้งที่ 4 (สายวิชาการ) การพัฒนาตัวชี้วัดและทบทวนกระบวนการทำงาน ณ โรงแรมดุสิตริสอร์ท แอนด์ โปโลคลับ วันที่ 12 -14 มีนาคม, (เพชรบุรี: ม.ป.ท., 2540), หน้า 4.

3) ผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากตัวชี้วัด เป็นผลที่เกิดขึ้นตามเป้าหมายที่ต้องการจะไปให้ถึง และคำตอบจากตัวชี้วัดได้สะท้อนให้เห็นภาพลักษณะของตัวชี้วัดที่ดี⁴⁴ ดังนี้

- 3.1) ตอบสนองต่อคุณภาพชีวิต
- 3.2) เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของประชาชน
- 3.3) สะท้อนให้เห็นถึงคุณภาพการพัฒนา
- 3.4) สะท้อนให้เห็นความอิสระทางภาวะจิตใจที่สามารถกำหนดและพัฒนาตนเองได้
- 3.5) มีความสุขและความพอเพียง
- 3.6) มีคุณภาพชีวิตในแง่สิทธิเสรีภาพ
- 3.7) ความเอื้ออาทร
- 3.8) ความพยายามพึงพาธรรมชาติให้มากขึ้น
- 3.9) การใช้ทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม
- 3.10) การครอบคลุมทุกมิติของการพัฒนาตนเองไปสู่ความเข้มแข็ง
- 3.11) การพึ่งตนเองของคนในชุมชน

ดังนั้นลักษณะของตัวชี้วัดที่ดี จึงต้องมีความชัดเจนทั้งลักษณะภายในของตัวชี้วัดผลลัพธ์ และผลสัมฤทธิ์ที่ได้จากตัวชี้วัด สามารถเป็นได้ทั้งตัวชี้วัดในกระบวนการผลิต และผลผลิตทั้งที่เป็นตัวเลขและที่เป็นการแสดงความรู้สึกทางจิตวิสัย เป็นทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ตัวชี้วัดที่ดีควรสะท้อนความสำคัญให้เห็นในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งความสำเร็จในด้านปริมาณ คุณภาพ ประสิทธิภาพ ความพึงพอใจ มีความสอดคล้องกับเป้าหมายองค์กร สามารถวัดได้ ควบคุมได้ ติดตามการเปลี่ยนแปลงได้ เข้าใจได้ทุกฝ่าย ไม่ก่อความขัดแย้ง และมีผู้รับผิดชอบตัวชี้วัดที่ชัดเจน

2.2.5 การสร้างตัวชี้วัด

การสร้างตัวชี้วัด ตัวชี้วัดที่มีประสิทธิภาพมีความสำคัญในการวัดผลงานจากการดำเนินงานหรือกำหนดงานในอนาคตให้มีความชัดเจนตรงตามเป้าหมาย การสร้างตัวชี้วัดต้องพิจารณาสิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการสร้างตัวชี้วัด วิธีการสร้างตัวชี้วัด และขั้นตอนการสร้างตัวชี้วัด ดังนี้

1) สิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการสร้างตัวชี้วัด⁴⁵ มีดังนี้

- 1.1) การสร้างตัวชี้วัดควรมาจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ประสบปัญหาและค้นหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน
- 1.2) มีการสร้างตัวชี้วัดที่มาจากกระบวนการทำงาน
- 1.3) มีการสร้างความเข้าใจให้ตรงประเด็นชัดเจนว่านำตัวชี้วัดไปใช้ประโยชน์ในเรื่องใด
- 1.4) มีการกำหนดผู้ได้รับประโยชน์ชัดเจน
- 1.5) ง่ายต่อการวัด ง่ายต่อการเข้าใจ ไม่ซ้ำซ้อน
- 1.6) มีกระบวนการสร้างตัวชี้วัดที่ครอบคลุมทุกมิติ
- 1.7) ใช้บริบทข้อมูลสถานการณ์ของชุมชนเป็นฐาน

⁴⁴ สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, *สังเคราะห์ตัวชี้วัดกลุ่มเป้าหมายที่สมัครเข้าสู่ระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.)* ปี 2548, (กรุงเทพมหานคร: บีทีเอส เพรส, 2549), หน้า 4.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

- 1.8) ใช้ระบบฐานข้อมูลเพื่อการพัฒนาเป็นฐาน
- 1.9) ถ้าข้อมูลไม่พอ ค้นหาข้อมูลใหม่เพิ่ม หรือหาข้อมูลอื่นทดแทน
- 2) วิธีการสร้างตัวชี้วัด เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการสร้างตัวชี้วัด มีวิธีการสร้างตัวชี้วัดที่ดี⁴⁶ ดังนี้
 - 2.1) ควรสะท้อนสิ่งที่อยากวัดให้ชัดเจน ไม่คลุมเครือว่าต้องการอะไร
 - 2.2) ต้องง่ายต่อความเข้าใจของกลุ่มเป้าหมายและผู้ประเมิน
 - 2.3) ต้องง่ายต่อการจัดเก็บข้อมูล
 - 2.4) มีความชัดเจนในการแสดงค่าที่เป็นตัวเลขหรือคุณลักษณะที่วัดได้
 - 2.5) ควรประกอบด้วยตัวชี้วัดเหตุและตัวชี้วัดผล
 - 2.6) มีความเหมาะสมกับระยะเวลา
 - 2.7) มีการสะท้อนผลสำเร็จของการพัฒนาได้
- 3) ขั้นตอนการสร้างตัวชี้วัด มี 5 ขั้นตอน⁴⁷ ดังนี้
 - 3.1) ศึกษาแผนงานให้ชัดเจนถึงวัตถุประสงค์ โดยวัตถุประสงค์ควรเป็นดังนี้
 - (1) มีความเป็นเอกเทศ ควรแยกวัตถุประสงค์ออกจากกันให้ชัดเจน เพื่อสะดวกในการตรวจสอบและประเมิน
 - (2) สอดคล้องกับกิจกรรมที่ดำเนินการสามารถนำไปสู่การประเมินได้
 - 3.2) กำหนดกรอบในการประเมินว่าการประเมินนั้นจะพิจารณาประเด็นใดและพิจารณาอะไรในแผนงานบ้าง
 - 3.3) กำหนดตัวชี้วัดในแต่ละประเด็นให้อยู่ในลักษณะที่สามารถวัดค่าได้ โดยควรมีคุณสมบัติ ดังนี้
 - (1) สามารถตรวจวัดสิ่งที่ต้องการวัดได้โดยเป็นตัวแทนได้มากที่สุด
 - (2) มีความเชื่อถือได้ มีความเที่ยงแม้ว่าจะตรวจวัดหลายครั้ง
 - (3) มีความไวต่อสิ่งที่วัด แสดงผลให้เห็นได้ในทันที
 - (4) มีความประหยัด ลงทุนไม่มากทั้งงบประมาณและกำลังคน
 - (5) มีความสะดวก ง่ายต่อการนำมาใช้ปฏิบัติ
 - 3.4) ตรวจสอบตัวชี้วัดอีกครั้งหนึ่งด้วยระบบผู้เชี่ยวชาญหรือผู้เกี่ยวข้องพิจารณา
 - 3.5) นำตัวชี้วัดไปทำการสร้างเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

ดังนั้นการสร้างตัวชี้วัดให้มีลักษณะเป็นตัวชี้วัดที่ดีจึงควรมีการพิจารณาถึงสิ่งที่ต้องคำนึงถึง การสร้างตัวชี้วัด วิธีการสร้างตัวชี้วัด และขั้นตอนการสร้างตัวชี้วัด ให้มีความชัดเจนเป็นรูปธรรมตรงประเด็นในทุกด้าน จึงจะเป็นตัวชี้วัดที่ดีได้

⁴⁶ สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, *สังเคราะห์ตัวชี้วัดกลุ่มเป้าหมายที่สมัครเข้าสู่ระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.)* ปี 2548, (กรุงเทพมหานคร: บีทีเอส เพรส, 2549), หน้า 5.

⁴⁷ อีรเดช ฉายอรุณ, “แนวทางการสร้างตัวชี้วัดสำหรับประเมินผลแผนงานโครงการ”, *วารสารกรมประชาสัมพันธ์*, ปีที่ 44 ฉบับที่ 6 (มกราคม – มีนาคม, 2544) :61 – 63.

2.2.6 ตัวชี้วัดทางสังคม (Social Indicators)

ตัวชี้วัดทางสังคม หมายถึง ตัวชี้วัดสาระทางสังคม ซึ่งต้องมีการกำหนดในเชิงปริมาณและคุณภาพ เช่น ระดับของการดำเนินชีวิต สภาพของสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต เป็นต้น ซึ่งควรได้รับการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพของสังคมซึ่งส่งผลต่อผลผลิตของการพัฒนาสังคมในทุกๆ ระดับคือ ระดับกายภาพ (Physical) ระดับสังคม (Social) ระดับจิตใจ (Mental) ระดับสติปัญญา (Wisdom) (David E Christian, 1984; Jan Drewnowski, 1986; Lan Miles, 1985; Office of Management And Budget The Statistical Policy Division, 1973) โดยสามารถจำแนกรายละเอียดของการใช้ตัวชี้วัดทางสังคม ซึ่งตัวชี้วัดทางสังคม สามารถนำไปใช้ในกรณีต่าง ๆ ได้ ดังนี้

1. การใช้ตัวชี้วัดเพื่อวางแผนระดับมหภาค ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจและสังคมได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์การพัฒนาและการวางแผนโครงสร้างประชากร นิยามเป้าหมายเพื่อลดความยากจนการออกแบบและดำเนินการโครงการทางสังคมอย่างกว้างขวาง การวิเคราะห์ความล้าหลังของภูมิภาคและเขตต่าง ๆ การสร้างรูปจำลองการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมในระดับเขต การวางแผนหรือผสมผสานในเรื่องรูปแบบหรือวิธีการวางแผนระดับต่าง ๆ

2. การใช้ตัวชี้วัดในการวางแผนระดับหน่วยงานและโครงการงานพัฒนาจำนวนมากใช้ตัวชี้วัดทางสังคมช่วยในการดำเนินนโยบายด้านต่าง ๆ ดังนั้น ตัวชี้วัดจึงอาจสนองตอบการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น หน่วยงานด้านสุขภาพและที่อยู่อาศัย หรือการบริหารที่หลายฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น นโยบายประชากรและการวางแผนครอบครัว หรือปัญหากลุ่มพิเศษ ตัวชี้วัดจำนวนมากที่ปรากฏในด้านต่าง ๆ รวมทั้งตัวชี้วัดที่เป็นตัวบ่งชี้ (ทรัพยากรและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ) เช่น เกี่ยวกับผลผลิต (Output) ในลักษณะของพฤติกรรมและผลที่เกิดขึ้น (Result) แผนงานจำนวนมากจึงรวมเอาตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานต่าง ๆ ทางสังคมและโครงการทางสังคมจำนวนมากไว้ด้วย เป็นต้น

3. การใช้ตัวชี้วัดในระดับภาคและท้องถิ่น มี 2 ลักษณะคือการใช้ตัวชี้วัดเศรษฐกิจสังคมเพื่อวัดความแตกต่างระหว่างชนบท/เมืองของระดับภาค และใช้เครื่องชี้วัดเศรษฐกิจสังคมเพื่อวิเคราะห์และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและใช้ในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่น เช่น ในเรื่องการพัฒนาชนบทหรือการพัฒนาโครงการสำหรับกลุ่มต่าง ๆ เช่น โครงการโภชนาการสำหรับเด็กบางพื้นที่ หรือโครงการสร้างงานในชนบทบางแห่ง⁴⁸ เป็นต้น

2.2.7 ชนิดของตัวชี้วัดทางสังคม

ตัวชี้วัดทางสังคมได้มีการจำแนกหรือจัดหมวดหมู่แตกต่างกันออกไป ซึ่งความแตกต่างของตัวชี้วัดอยู่ที่ความพอใจที่จะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ซึ่งได้แบ่งตัวชี้วัดออกเป็น 4 ชนิด มีดังนี้

1. Direct and By-product Data เป็นข้อมูลเชิงสถิติหรือรายงานทางสังคมที่สำนักงานต่าง ๆ เก็บรวบรวมเอาไว้ ขณะเดียวกันข้อมูลเหล่านี้ก็สามารถใช้เป็นตัวชี้วัดโดยตรง เพราะบางอย่างเป็นผลจากการสำรวจสภาพสังคมซึ่งได้วางแผนในการเก็บรวบรวมไว้แล้ว

⁴⁸ อนุชาติ พวงสาดี และอรทัย อาจอ่า, การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539), หน้า 43.

2. Input and Output Indicators เป็นข้อมูลเชิงสถิติที่สำนักงานนำไปประยุกต์เพื่อวัดประเด็นทางด้านสวัสดิการ ข้อมูลเหล่านี้กลายเป็นตัวชี้วัดที่เป็นตัวบ่งชี้สำหรับผลผลิตนั้นเกี่ยวข้องกับเรื่องการพัฒนามนุษย์ซึ่งกิจกรรมสังคมเกือบทุกอย่างต้องการตัวบ่งชี้ต่าง ๆ เพื่อจะทำให้เกิดผลผลิตด้วย

3. Objective and Subjective Indicators ข้อมูลตัวชี้วัดทางสังคมส่วนมากเป็นการวัดเชิงวัตถุวิสัยรวมถึงรายงานพฤติกรรมต่าง ๆ สภาพสิ่งแวดล้อม รายละเอียดทางสถิติ ซึ่งได้จากผู้สังเกตที่ผ่านการอบรมอย่างดีและเชื่อถือได้ ส่วนการวัดเชิงจิตวิสัยนั้นขึ้นอยู่กับรายงานในสาระต่าง ๆ การประเมินผล การบอกเล่าตามความรู้สึก อารมณ์ ความตั้งใจของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสำรวจ การสัมภาษณ์ และอื่น ๆ

4. System and Aggregated Indicators เป็นตัวชี้วัดที่เป็นระดับสากล ในลักษณะรายงานเกี่ยวกับมนุษยชาติหรือสิ่งแวดล้อมโดยรวมมากกว่าสถิติข้อมูลหรือสภาพของกลุ่มหรือปัจเจกบุคคล คือเป็นข้อมูลเกี่ยวกับสาระต่าง ๆ ทางสังคม⁴⁹ การจำแนกตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมของสหประชาชาติและสังคมแห่งเอเชียและแปซิฟิก⁵⁰ ได้ให้รายละเอียดของตัวชี้วัดแต่ละชนิด โดยได้เสนอแนะว่าตัวชี้วัดมี 3 กลุ่ม ดังนี้

1) ตัวชี้วัดทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย GNP and GDP

2) ตัวชี้วัดทางสังคมที่เป็นวัตถุวิสัย (Objective Social Indicators) ประกอบด้วย สุขภาพ/โภชนาการ การศึกษา/การเรียนรู้ ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมทางกายภาพชีวิตการทำงาน หลักประกันทางสังคม ความปลอดภัยส่วนบุคคลและความยุติธรรม การใช้เวลาว่างและการใช้เวลาการมีส่วนร่วมทางสังคม และเสรีภาพของมนุษย์

3) ตัวชี้วัดทางสังคมที่เป็นจิตวิสัย (Subjective Social Indicators) ประกอบด้วย ข้อมูลเกี่ยวกับปฏิกิริยาของบุคคลและการรับรู้ ซึ่งถือว่าเป็นคุณภาพชีวิต ระดับการรับรู้เกี่ยวกับความสุข ความพึงพอใจในชีวิตเกี่ยวกับการทำงาน สุขภาพ ชีวิตครอบครัว สิ่งแวดล้อม รายได้การใช้เวลาว่าง และที่อยู่อาศัย⁵¹

2.2.8 ประเภทของตัวบ่งชี้

ประเภทของตัวบ่งชี้มีหลายประเภทขึ้นอยู่กับวิธีและเกณฑ์ในการจำแนก บางเกณฑ์อาศัยวิธีการนำไปใช้ บางเกณฑ์อาศัยแนวคิดของวิธีการสร้างตัวบ่งชี้ บางเกณฑ์อาศัยลักษณะและจากการศึกษาเอกสารสามารถสังเคราะห์สรุปการจำแนกประเภทของตัวบ่งชี้ได้เป็น 7 แบบ ตามเกณฑ์ในการจำแนก⁵² ดังนี้

⁴⁹ Lan Miles, *Social Indicators and Human Development*, (London: France Printer, 1985), pp. 415 – 422.

⁵⁰ ESCAP, *Economics and social commission for asia and the pacific population aging in China*, (Asian Population Studies: Bangkok, 1993), pp. 380 – 389.

⁵¹ Office of Management and Budget, *Social Indicators*, (Washington: U.S. The Statistical Policy Division Government Printer office, 1973), pp. 76 – 77.

⁵² J.N. Johnstone, *Indicators of Education Systems*, (London: The Ancho Press, Tiptree Essex, 1981), pp. 15 – 22.

1. จำแนกประเภทตามวิธีการสร้าง ตัวบ่งชี้ทางการศึกษาที่จำแนกตามวิธีการสร้างนี้ มี 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ตัวบ่งชี้ตัวแทน (Representative indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่สร้างขึ้นจากตัวแปรเพียงตัวเดียวให้เป็นตัวแทนตัวแปรอื่น ๆ ที่บอกลักษณะหรือปริมาณของสภาพที่ต้องการศึกษาได้ เช่น อัตราส่วนของนักเรียนต่อประชากรในระบบการศึกษา อัตราการเรียนต่อของนักเรียนในระดับต่าง ๆ อัตราการไม่รู้หนังสือ เป็นต้น ตัวบ่งชี้ประเภทนี้ใช้กันมากในการวิจัย การวางแผน และการบริหารการศึกษาในระยะแรก ๆ แต่ในปัจจุบันนี้ใช้กันน้อยลง เนื่องจากตัวบ่งชี้ประเภทนี้มีความเที่ยงและความตรงต่ำ เพราะเป็นการใช้ตัวบ่งชี้เพียงตัวเดียวแสดงลักษณะสิ่งที่ต้องการศึกษา

ประเภทที่สอง ตัวบ่งชี้เดี่ยว (Disaggregate Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่มีสถานะคล้ายกับตัวแปรหรือเป็นตัวบ่งชี้ย่อยโดยตัวบ่งชี้ย่อยแต่ละตัวเป็นอิสระต่อกันและบ่งชี้ลักษณะหรือปริมาณของสภาพที่ต้องการศึกษาเฉพาะในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว การที่จะบ่งชี้สภาพองค์รวมจะต้องใช้ตัวบ่งชี้ย่อยทุกตัวรวมกันทั้งหมด การวิเคราะห์และการนำเสนอตัวบ่งชี้ประเภทนี้จึงค่อนข้างยุ่งยากและเสียเวลา เนื่องจากตัวบ่งชี้ทั้งหมดมีตัวบ่งชี้ย่อยจำนวนมาก และยังมีปัญหาเนื่องจากตัวบ่งชี้ย่อยมีความสัมพันธ์กัน จึงเป็นการบ่งชี้ลักษณะที่ซ้ำซ้อนกัน ตัวอย่างของตัวบ่งชี้ เช่น อัตราการเรียนต่อระดับปริญญาตรีของเพศหญิงที่มีรายได้สูงต่ำต่างกัน

ประเภทที่สาม ตัวบ่งชี้รวมหรือตัวบ่งชี้ประกอบ (Composite Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่เกิดจากการรวมตัวแปรทางการศึกษาหลาย ๆ ตัวเข้าด้วยกัน โดยให้น้ำหนักและความตรงสูงกว่าตัวบ่งชี้สองประเภทแรกจึงเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนการศึกษา การกำกับ ติดตามดูแล และการประเมินการศึกษา และเป็นที่ยอมรับใช้กันมากในปัจจุบัน ตัวอย่างของตัวบ่งชี้ เช่น GPA ของนักศึกษา (รวมเกรดทุกวิชา) คุณภาพทางวิชาการ ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา เป็นต้น

2. จำแนก ตามฐานการเปรียบเทียบในการแปลความหมาย ในกระบวนการสร้างตัวบ่งชี้ต้องมีการกำหนดนิยามและเกณฑ์ที่ใช้ตลอดจนการแปลความหมาย ตัวบ่งชี้การศึกษาแบ่งตามฐานในการเปรียบเทียบ การแปลความหมายตัวบ่งชี้ได้ 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ตัวบ่งชี้แบบอิงกลุ่ม (Norm-referenced Indicators) หมายถึงตัวบ่งชี้ที่มีการแปลความหมายเทียบกับกลุ่ม

ประเภทที่สอง ตัวบ่งชี้แบบอิงเกณฑ์ (Criterion-Referenced Indicators) หมายถึงตัวบ่งชี้ที่มีการแปลความหมายเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้

ประเภทที่สาม ตัวบ่งชี้แบบอิงตนเอง (Self-referenced Indicators) หมายถึงตัวบ่งชี้ที่มีการแปลความหมายเทียบกับสภาพเดิม ณ จุดหรือช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

3. จำแนกตามลักษณะนิยามของตัวบ่งชี้ ในกระบวนการสร้างและพัฒนาตัวบ่งชี้ต้องมีการนิยามตัวบ่งชี้ ลักษณะการนิยามตัวบ่งชี้ที่แตกต่างกันทำให้นักวิชาการแบ่งประเภทตัวบ่งชี้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ตัวบ่งชี้แบบอัตนัย (Subjective Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่ใช้ในกรณีที่นักวิชาการยังมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาไม่มากนักหรือใช้ในสถานการณ์ที่มีการให้นิยามตัวบ่งชี้ไว้ไม่ชัดเจน การนิยามตัวบ่งชี้แบบนี้ใช้ในการศึกษาเฉพาะเรื่องและมีส่วนที่นักวิชาการต้องใช้วิจารณญาณในการพิจารณาตัดสินใจ

ประเภทที่สอง ตัวบ่งชี้แบบปรนัย (Objective Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่มีการให้นิยามไว้ชัดเจนและไม่มีส่วนที่ต้องใช้วิจารณญาณของนักวิชาการแต่อย่างใด ตัวบ่งชี้ประเภทนี้มักใช้ในการติดตามและเปรียบเทียบระบบการศึกษาที่เป็นการศึกษาในระดับนานาชาติ

4. จำแนกตามลักษณะค่าของตัวบ่งชี้ ตัวบ่งชี้ทางการศึกษาสามารถแบ่งตามลักษณะค่าของตัวบ่งชี้ที่สร้างขึ้นได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ตัวบ่งชี้สมบูรณ์ (Absolute Indicators) หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่ค่าของตัวบ่งชี้บอกปริมาณที่แท้จริงและมีความหมายในตัวเอง เช่น จำนวนโรงเรียน จำนวนครู เป็นต้น

ประเภทที่สอง ตัวบ่งชี้สัมพัทธ์หรือตัวบ่งชี้อัตราส่วน (Relative or Ratio Indicators) หมายถึง ตัวบ่งชี้ที่ค่าของตัวบ่งชี้เป็นปริมาณเทียบเคียงกับค่าอื่น ๆ เช่น จำนวนนักเรียนต่อครูหนึ่งคน เป็นต้น ตัวบ่งชี้ทั้งสองประเภทนี้ ตัวบ่งชี้สมบูรณ์ใช้เปรียบเทียบได้เฉพาะระบบที่มีขนาดหรือศักยภาพเท่าเทียมกัน ถ้าเป็นระบบที่มีขนาดหรือศักยภาพต่างกันควรใช้ตัวบ่งชี้สัมพัทธ์ในการเปรียบเทียบ

5. จำแนกตามลักษณะของตัวแปรที่ใช้สร้างตัวบ่งชี้ ลักษณะของตัวแปรที่นำมาสร้างตัวบ่งชี้มีหลายประเภทตามเกณฑ์ที่ใช้ในการแบ่ง ดังนั้น การจัดแยกประเภทของตัวบ่งชี้ทางการศึกษาจึงแบ่งได้หลายวิธีตามเกณฑ์ที่ใช้ในการแบ่งประเภทของตัวแปร ซึ่งการจำแนกประเภทของตัวแปรที่สำคัญ มี 3 วิธี ดังนี้

วิธีแรก จำแนกตามระดับการวัดตัวแปร วิธีนี้จำแนกได้เป็น 4 ประเภท คือ 1) ตัวบ่งชี้นามบัญญัติ (Normal Indicators) 2) ตัวบ่งชี้เรียงอันดับ (Ordinal Indicators) 3) ตัวบ่งชี้ช่วงตรภาค (Interval Indicators) และ 4) ตัวบ่งชี้อัตราส่วน (Ratio Indicators) ถ้าตัวบ่งชี้การศึกษาสร้างจากตัวแปรระดับใด ตัวบ่งชี้การศึกษาที่ได้จะมีระดับการวัดตัวแปรตามนั้นด้วย โดยทั่วไปตัวบ่งชี้ทางการศึกษาที่นิยมใช้กันมาก ได้แก่ ตัวบ่งชี้ช่วงตรภาค ตัวบ่งชี้อัตราส่วนและตัวบ่งชี้เรียงอันดับ เป็นต้น

วิธีที่สอง การจำแนกประเภทตัวบ่งชี้ทางการศึกษาตามประเภทของตัวแปร วิธีนี้จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ตัวบ่งชี้สต็อก (Stock Indicators) ตัวบ่งชี้สต็อกแสดงสถานะหรือปริมาณของระบบการศึกษา ณ จุดเวลาจุดใดจุดหนึ่ง และ 2) ตัวบ่งชี้การไหล (Flows Indicators) ตัวบ่งชี้การไหลแสดงถึงสถานะที่เป็นพลวัตในระบบการศึกษา ณ ช่วงเวลาช่วงใด ช่วงหนึ่ง

วิธีที่สาม การจัดแยกประเภทตามคุณสมบัติสถิติของตัวแปร วิธีนี้จัดแยกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ตัวบ่งชี้เกี่ยวกับการแจกแจง (Distributive Indicators) ตัวบ่งชี้เกี่ยวกับการแจกแจงสร้างตัวบ่งชี้ที่เป็นค่าสถิติบอกลักษณะการกระจายของข้อมูล เช่น สัมประสิทธิ์การกระจาย (Coefficient of Variation) ดัชนีจินี (Gini's index) เป็นต้น และ 2) ตัวบ่งชี้ที่ไม่เกี่ยวกับการแจกแจง (Non-distributive indicators) ตัวบ่งชี้ที่ไม่เกี่ยวกับการแจกแจงจากตัวบ่งชี้ที่เป็นปริมาณหรือเป็นค่าสถิติบอกลักษณะค่ากลาง เช่น ค่าเฉลี่ย ค่ามัธยฐาน หรือค่าสถิติประเภทค่าร้อยละ อัตราส่วน เป็นต้น

6. จำแนกตามทฤษฎีเชิงระบบ ตัวบ่งชี้การศึกษาแบ่งตามทฤษฎีเชิงระบบได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก ตัวบ่งชี้ด้านปัจจัยป้อน (Input Indicators) เช่น ร้อยละของนักเรียนหญิงระดับประถมศึกษา ความเสมอภาคของการเข้ารับการศึกษา เป็นต้น

ประเภทที่สอง ตัวบ่งชี้ด้านกระบวนการ (Process Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่แสดงถึงวิธีการดำเนินงานขั้นตอนต่าง ๆ ในระบบการศึกษา เช่น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา เป็นต้น

ประเภทที่สาม ตัวบ่งชี้ด้านผลผลิต (Output Indicators) เป็นตัวบ่งชี้ที่แสดงผลลัพธ์ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นในระบบการศึกษา เช่น ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเฉลี่ยของนักเรียนความพึงพอใจของผู้ปกครองที่มีต่อการจัดการศึกษาของโรงเรียน เป็นต้น

2.3 การพัฒนาสังคม 3 ด้าน

โดยวัดภารกิจที่สำคัญของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในแต่ละด้าน ดังนี้

1. ด้านการปกครอง งานปกครองของสงฆ์ อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 โดยลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ ไว้ดังนี้ มาตรา 20 คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายมหาเถรสมาคม และกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 15 พ.ศ. 2523 ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ หมวด 2 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและหมวด 3 ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค⁵³

2. ด้านการศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่น ๆ อันควรแก่สมณะ ซึ่งได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาระบบบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วนคือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

3. ด้านการศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด โรงเรียนราชภัฏสงเคราะห์ที่วัดสนับสมุน

4. ด้านการเผยแผ่ศาสนา เป็นการเผยแผ่ศาสนาธรรม ดำเนินการใน 2 ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่องและเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

5. ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ การพัฒนาเหล่านี้ ได้แก่ การดูแล บำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด การดูแลรักษาและก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ เมรุ อาคารเรียน หอธรรม กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น งานสาธารณูปการแต่ละวัดจะไม่เท่าเทียมกันมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดเศรษฐกิจ ความต้องการของชุมชนและบารมีของเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ในวัดเป็นสำคัญ ทั้งนี้ทางวัดจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมการศาสนาเป็นบางส่วนเรียกว่า เงินอุดหนุนบูรณะวัด

6. ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การซ่อมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น

⁵³ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, *สาระสำคัญของภารกิจแต่ละด้าน*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2544), หน้า 177.

นอกจากนี้พระมหาเถระผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้แนวคิดในการบริหารวัดว่าต้องปฏิบัติให้ได้ตามหลัก สะอาด สว่าง และสงบ ดังนี้

1. สะอาด หมายถึง การดูแลและการจัดการวัดที่ดี ไม่สกปรกรกรุงรัง จัดเสนาสนะเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นที่เกศศรัทธาปสาทะแก่ผู้มาพบเห็น ไม่สร้างความขุ่นข้องใจแก่ผู้มาเยือน
2. สว่าง หมายถึง การจัดวัดที่ดูโปร่ง สบายตาม ไม่รกทึบ หรือมีความสลับซับซ้อน เน้นความเรียบง่ายและประโยชน์ให้สอยสูงสุด
3. สงบ หมายถึง วัดเป็นสถานที่ที่สงบจากอบายมุข ไม่มีเสียงอึกทึกครึกโครม ร่มเย็นเป็นสุข ด้วยสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติ⁵⁴

สรุปได้ว่า บทบาทการพัฒนาสังคม 6 ด้าน หมายถึง กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากร เงิน คน วัสดุ แผนงาน ภายในวัด หรือการปกครอง ดูแล รักษาหมู่คณะ ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอยู่ในวัด และทั้งการจัดกิจการของวัดเพื่อให้งานต่างๆ มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยใช้ทั้ง “ศาสตร์” และ “ศิลป์” ในการบริหารงานกิจการงานองค์กรทั้ง 6 คือด้านการปกครอง ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการเผยแผ่ ด้านการสาธารณูปการ และด้านการสาธารณสงเคราะห์ เพื่อให้บรรลุไปตามเป้าหมายวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ โดยมีเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์ช่วยกันบริหารจัดการตามความเหมาะสมตม

2.4 สรุป

จากการศึกษาเอกสารและงานของนักวิชาการที่มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาสังคมโดยได้ศึกษา ตามประเด็น คือ แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม แนวคิดเกี่ยวกับตัวชี้วัดการพัฒนา ได้ทราบถึงทฤษฎีและแนวทางในการพัฒนาสังคมตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท นอกจากนี้ยังได้ศึกษาวัตรปฏิบัติชุดคฤหัสถ์ของศิษยานุศิษย์สายวัดป่าหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระกรรมฐาน คือ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) วัดป่าบ้านตาด (วัดเกษรศีลคุณ) จังหวัดอุดรธานี พระเทพวิสุทธิมงคล (ศรีมหาวิโร) วัดประชาคมวนาราม (วัดปากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งพระกรรมฐานทั้ง 2 รูป ได้มรณภาพแล้วแต่ยังมีศิษยานุศิษย์ได้นำวัตรปฏิบัติเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติกรรมฐานซึ่งมีศิษยานุศิษย์ปฏิบัติต่อกันมาอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมี พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต) วัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด และพระราชพัชรญาณมุนี (ทองอินทร์ กตปุญฺโญ) วัดประชาคมวนาราม (วัดปากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด พระทั้ง 2 รูปนี้ ปัจจุบันยังนำศิษยานุศิษย์ปฏิบัติกรรมฐานชุดคฤหัสถ์ตามแบบอย่างครูบาอาจารย์ นำพาปฏิบัติสืบต่อกันมา

หลักกรรมฐานที่พระป่าสายหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต ถือเป็นหลักวัตรปฏิบัติชุดคฤหัสถ์ คือหลักชุดคฤหัสถ์ที่ท่านปฏิบัติมี 7 ข้อ คือ

⁵⁴ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, *วัดพัฒนา 50*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2550), หน้า 26 – 27.

ข้อที่ 1 – 4 ปฏิบัติเป็นอาจิณ คือ

1. ปังสุกligงคฤดงค้ คือ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบทเป็นต้นมากระทั่งถึงวัยชราจึงได้ผ่อนใช้คนหบดีจิวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย (ท่านจะไม่รับภลินแต่จะรับผ้าบังสุกุลแทน)

2. ปินทปาดิถงคฤดงค้ คือ ถือเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้อาพาธไปในละแวกบ้าน ไม่ได้ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธลุคไม่ได้ในปัจฉิมสมัยจึงงดบิณฑบาต

3. ปัตตปินทิกงคฤดงค้ ถือนั่นในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยจึงงด

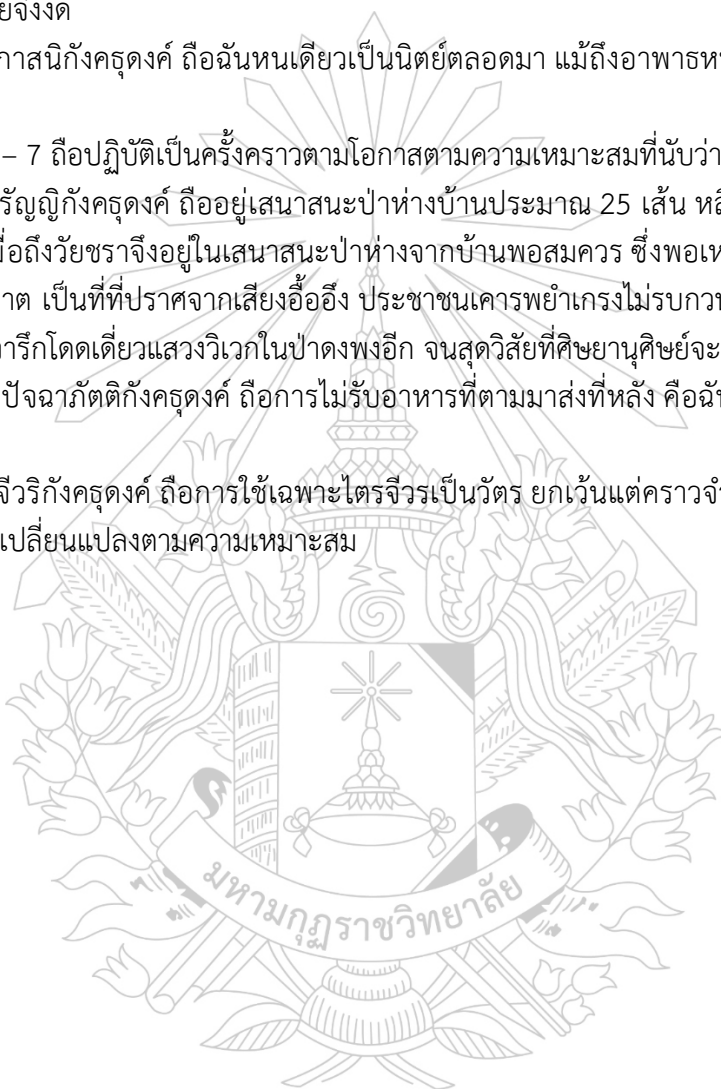
4. เอกาสนิกงคฤดงค้ ถือนั่นคนเดียวเป็นนิตยตลอดมา แม้อาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็ได้เลิกละ

ข้อ 5 – 7 ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราวตามโอกาสตามความเหมาะสมที่นับว่าปฏิบัติได้มาก คือ

5. อารัญญิกงคฤดงค้ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ 25 เส้น หลีกเรือนอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการกำลังที่จะภิกขาจารบิณฑบาต เป็นที่ที่ปราศจากเสียงอื้ออึง ประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกในป่าดงพงอึก จนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี

6. ขลุปัจฉากัตติงคฤดงค้ ถือการไม่รับอาหารที่ตามมาส่งที่หลัง คือฉันเฉพาะที่รับมาในบาตรเท่านั้น

7. เตจิวริกงคฤดงค้ ถือการใช้เฉพาะไตรจีวรเป็นวัตร ยกเว้นแต่คราวจำเป็น เช่น อาพาธอาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม

บทที่ 3

การพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตตามแนว พุทธปรัชญาเถรวาท

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมผลงานที่เกี่ยวกับแนวคิด หลักการ จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องในทางพุทธจริยศาสตร์ พร้อมทั้งสรุปแนวคิดท้ายบท โดยมีรายละเอียดแต่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

- 3.1 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาสังคม
- 3.2 แนวทางการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
- 3.3 พื้นที่การวิจัย สำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
- 3.4 ประวัติ ความเป็นมา และบทบาทการพัฒนาสังคมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
- 3.5 พระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
 - 3.5.1 พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน)
 - 3.5.2 พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. (ศรี มหาวิโร)
 - 3.5.3 พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต)
 - 3.5.4 พระราชพัชรญาณมุนี (ทองอินทร์ ฤทธปัญโญ)
- 3.6 สรุป

3.1 หลักพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาสังคม

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงทรงถือกรรมฐานว่า เป็นธรรมที่สำคัญ และจำเป็น การยกย่องในวงพระศาสนาประจำศาสนาแต่ละพระองค์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน แม้ในศาสนาแห่งพระสมณโคตมก็ทรงถือกรรมฐานเป็นแบบฉบับ และจารีตประเพณี มาเป็นพระองค์แรกว่าได้ทรงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาเพราะกรรมฐาน 40 มี อานาปานสติ เป็นต้น และทรงสั่งสอนพุทธบริษัทตลอดมาจนปัจจุบันทุกวันนี้ ทั้งจะเป็นสะพานเชื่อมโยงให้สัตว์โลกได้ถึงพระนิพพาน ตลอดไปจนกว่าจะสิ้นอำนาจาสนาของมวลสัตว์ที่จะตามเสด็จพระองค์ได้นั้นแล ฉะนั้น คำว่า กรรมฐาน จึงเป็นธรรมพิเศษในวงพระศาสนาตลอดมา พระพุทธเจ้าทรงเน้นการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน คือการเจริญสติปัฏฐานหรืออริยมรรคมีองค์แปด เพราะเป็นหนทางเพื่อการดับกิเลส อันเป็นสาเหตุของทุกข์ในวัฏฏะที่สุดเพื่อการบรรลุพระนิพพาน¹

¹ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), *ปฏิปทาของพระอัฐงคกรรมฐาน*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, 2560), หน้า 5.

3.1.1 กรรณฐาน

กรรณฐาน หมายถึง อารมณ์ที่เป็นที่ตั้งแห่งการงานทางจิต หรืออุบายสำหรับฝึกอบรมจิต มี 2 วิธี คือ²

1. สมถกรรณฐาน หมายถึง อุบายสร้างความสงบจิต มีเป้าหมายสูงสุด คือ “ฌาน” เรียกสั้น ๆ ว่า “สมถะ” หรือ “สมาธิ”

2. วิปัสสนากรรณฐาน หมายถึง อุบายสร้างความเห็นแจ้ง มีเป้าหมายสูงสุดคือ “ปัญญาญาณ” เรียกสั้น ๆ ว่า “วิปัสสนา”

กรรณฐาน (สันสกฤต) บาลีเขียน กรรณฐาน (กรรณ+ฐาน กัมม+ฐาน. กรรณ, กัมม ในที่นี้ ท่านแปลว่า การงานของจิต ฐาน แปลว่า ที่ตั้ง = กรรณฐาน, กรรณฐาน)

กรรณฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หรือที่ให้จิตทำงาน พุทฺธสัน ๆ กรรณฐาน คือ สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ของจิตที่จะชักนำให้เกิดสมาธิ หรืออะไรก็ได้ที่พอจิตเพ่งหรือจับแล้ว จะช่วยให้จิตแน่วแน่นอยู่กับมัน เป็นสมาธิได้เร็ว และมั่นคงที่สุด พุทฺธให้สั้นที่สุดว่า สิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ เรียกว่า กรรณฐานกรรณฐาน ตามแบบท่านจัดไว้ 40 อย่าง แต่นอกแบบนอกหลักก็ใช้ได้ คือ อะไรก็ได้ที่พอจิตเพ่งหรือจับแล้ว จะช่วยให้จิตแน่วแน่นอยู่กับมัน เป็นสมาธิได้เร็ว และมั่นคงที่สุด เรียกว่า กรรณฐาน

สรุปว่า อารมณ์กรรณฐานนี้จะทำจิตให้สงบ เพราะจิตมันวุ่นวายมาไม่รู้กี่ปีก่ชาติแล้ว อาการวุ่นวายจะเกิดขึ้นทันที มันจะไม่ยอมให้เราสงบ ฉะนั้น ท่านจึงให้หาอารมณ์กรรณฐาน อารมณ์อันใดถูกใจ ถูกจริตของเราท่านให้พิจารณาอันนั้น อารมณ์ของสมถกรรณฐานนั้น ท่านให้กำหนดอานาปานสติ คือลมหายใจเข้าออกนี้เป็นรากฐาน ควบคุมจิตของเรา ให้อยู่ในกระแสของลมนี้ ให้มันแน่วแน่น นิ่งนอนอยู่ เมื่อเราพยายามทำตาม ดังนั้น จิตของเราก็จะสงบ นี่ท่านเรียกว่า อารมณ์ของกรรณฐาน เช่น เกศา โลมา นขา ทันตา ตโจ ท่านให้พิจารณากลับไปกลับมา เมื่อทำอย่างนี้ บางคนพิจารณา ตโจ หนึ่งรู้สึกพิจารณาได้สบาย เพราะถูกจริต ถ้าอันใดถูกจริตของเราอันนั้น ก็จะเป็นอารมณ์กรรณฐานของเรา สำหรับปราบกิเลสทั้งหลายให้มันเบาบางลง บางคน มีความโลภ โกรธ หลง อย่างแรงกล้า ก็ไม่มีอะไรจะปราบเจ้ากิเลสนี้ได้ พอพิจารณามรณสติ คือการระลึกถึงความตายอยู่บ่อย ๆ ก็เกิดความสลดสังเวช

3.1.2 นิमित 3

นิमित คือเครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด หรือภาพที่เห็นในใจ ซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรณฐาน แบ่งเป็น 3 อย่าง³

1. บริกรรมนิमित แปลว่า นิमितขั้นเตรียม หรือเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่นึกเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรณฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดู ลมหายใจที่กำหนด หรือพุทฺธคุณที่นึกเป็นอารมณ์ว่าอยู่ในใจ

2. อุคคหนิमित แปลว่า นิमितที่ใจเรี่ยน หรือนิमितติดตาม ได้แก่ บริกรรมนิमितนั่นเอง ที่เพ่งหรือนึกจนเห็นแม่นยำ กลายเป็นภาพติดตาติดใจ เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตา หลับตามองเห็น เป็นต้น

² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 850.

³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 857.

3. ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิมิตเหมือน นิมิตคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกเข้าไปอีก จนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาของผู้ที่ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสี เป็นต้น และไม่มีมลทินใด ๆ ทั้งสามารถนึกขยาย หรือย่อส่วนได้ตามปรารถนา

นิมิต 2 อย่างแรก คือ บริกรรมนิมิต และอุคคหนิมิต ได้ทั่วไปในกรรมฐานทุกอย่าง แต่ปฏิภาคนิมิต ได้เฉพาะในกรรมฐาน 22 อย่าง ที่มีวัตถุสำหรับเพ่ง คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 กายคตาสติ และอานาปานสติ

สรุปว่า เมื่อเกิดนิมิต ก็กำหนดรู้จิตเฉย ๆ อย่าไปวิ่งตามนิมิต ถ้านิมิตเป็นภาพนิ่ง ไม่ไหวติงสมาธิเป็นสมถกรรมฐาน ถ้าปฏิภาคนิมิต นิมิตมีการเปลี่ยนแปลง เป็นวิปัสสนากรรมฐาน

ภาวนา 3 คือ การเจริญ หมายถึง การเจริญกรรมฐาน หรือฝึกสมาธิ ที่ก้าวหน้าในขั้นต่าง ๆ มี 3 ขั้น ดังนี้⁴

1. บริกรรมภาวนา การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดถือเอานิมิตในสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น เพ่งดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธรูปเป็นอารมณ์ ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น พุดง่าย ๆ ว่ากำหนดบริกรรมนิมิตนั่นเอง เมื่อกำหนดอารมณ์กรรมฐาน (คือ บริกรรมนิมิต) นั้นไป จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตาติดใจแม่นยำ ก็เกิดเป็นอุคคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้น ที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ คือ ขณิกสมาธิ นั่นเอง

2. อุปจารภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปจาร ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิ เอาจิตกำหนดอุคคหนิมิตต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่นแนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น นิเวรณก็สงบระงับ (ในกรรมฐานที่ไม่มีวัตถุเพ่งเพียงแต่นึกถึงอารมณ์อยู่ในใจ ไม่มีปฏิภาคนิมิต กำหนดด้วยจิตแน่วแน่นจนนิเวรณระงับไปอย่างเดียว) จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ เป็นขั้นสูงสุดของกามาวจรสมาธิ

3. อัปนาภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอัปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้น สม่่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ พยายามรักษาไว้ ไม่ให้เสื่อมหายไปเสีย โดยหลักเว้นสถานที่ บุคคล อาหาร เป็นต้น ที่เป็นอุปายะ เสพแต่สิ่งที่ เป็นอุปายะ และรู้จักปฏิบัติตามวิธีที่จะช่วยให้เกิดอัปนา เช่น ประคับประคองจิตให้พอดี เป็นต้น จนในที่สุด ก็เกิดเป็นอัปนาสมาธิ บรรลุปฐมฌาน เป็นขั้นเริ่มแรกของรูปาวจรสมาธิ

สมาธิ 3 คือ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่อารมณ์อันเดียว แบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ⁵

1. ขณิกสมาธิ คือ ตั้งมั่น หรือสงบชั่วคราวแล้วถอนขึ้นมา

2. อุปจารสมาธิ ท่านว่ารวมเฉียด ๆ นานกว่าขณิกสมาธิแล้วถอนขึ้นมา เข้าบ้างเล็กน้อย คืออุปจารสมาธินั้นเมื่อจิตสงบลงไปแล้ว ไม่อยู่กับที่ถอยออกมาเล็กน้อย แล้วตามรู้เรื่องต่างๆ ตามแต่จะมาสัมผัสใจ บางครั้งก็เป็นเรื่องเกิดจากตนเองปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมา เป็นต้น

⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 857.

⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 43.

3. อัปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่ละเอียดและแน่นหนามั่นคงทั้งรวมอยู่ได้นาน มีความแนบแน่นของใจมีความมั่นคงอยู่ตลอด สมาธิทุกประเภทพึงทราบว่าเป็นเครื่องหนุนปัญญาได้ตามกำลังของตน คือสมาธิอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ก็หนุนปัญญาอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียดเป็นขั้นๆ ไป แล้วแต่ผู้มีปัญญานำออกใช้

ลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ มีคุณภาพดี มีสมรรถภาพสูง มีลักษณะดังนี้⁶

1. แข็งแรง มีพลังมาก เปรียบได้ว่าเหมือนกระแสน้ำควบคุมให้ไหลไปในทิศทางเดียว มีกำลังแรงถูกปล่อยให้ไหลออกไป

2. ราบเรียบ สงบ เหมือนสระใหญ่ที่มีน้ำนิ่งไม่มีลมพัด ไม่มีสิ่งรบกวนให้กระเพื่อมไหว

3. ใส กระจ่าง มองเห็นอะไร ๆ ได้ชัด เหมือนน้ำสงบนิ่ง ผุ่นละอองตกตะกอนนอนก้นหมด

4. นุ่มนวลควรแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้าง ไม่ร้อน ไม่ชุ่มฉ่ำ ไม่สับสน ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย⁷

สรุปว่า สมาธิ อากาเรแห่งความสงบมี 3 ระดับ คือ

1. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วคราว ชั่วขณะหนึ่ง เป็นสมาธิขั้นต้นที่บุคคลทั่วไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ในการงานประจำวัน

2. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ตั้งได้นานหน่อย ใกล้ที่จะได้ฌาน เกือบแน่วแน่ เกิดนิมิตต่าง ๆ เช่น เห็นแสงสว่างอยู่ระยะหนึ่ง

3. อัปนาสมาธิ คือ สมาธิแน่วแน่ถึงฌาน เป็นการทำสมาธิขั้นสูงสุด

จะแสดงวิธีเจริญกรรมฐานภาวนา เพื่อโยคาวจรกุลบุตรได้ศึกษาและปฏิบัติสืบทอดไป โยคาวจรผู้ใดจะเจริญกรรมฐานภาวนา พึงตรวจดูจิตของตนให้รู้ชัด ว่า ตนเป็นคนมีจิตอย่างใดแน่นอนก่อน แล้วพึงเลือกเจริญกรรมฐานอันเป็นที่สบายแก่จิตนั้นๆ ดังได้แสดงไว้แล้วนั้นเถิด อนึ่ง พึงทราบข้อกำหนดความดังต่อไปนี้

3.1.3 จริต 6 (จริยา 6)

จริต (อ่านว่า จะหริต) จริต แปลว่า จิตท่องเที่ยว สถานที่จิตชอบท่องเที่ยว หรือ อารมณ์ที่จิตชอบท่องเที่ยวของจิตนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ มี 6 ประการ หมายถึง ความประพฤติ คือกิริยาอาการที่แสดงออกมามีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า จริย จริยา หรือ จรรยา โดยทั่วไปจะใช้หมายถึงกิริยาอาการที่ไม่ดี เช่น เสียจริต วิกลจริต ดัดจริต จริตจะก้าน แต่ในทางพุทธศาสนา หมายถึง ความประพฤติ, พื้นเพ นิสัย มี 6 อย่าง คือ⁸

⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 35, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, 2555), หน้า 784.

⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า .830

⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 19, (นนทบุรี: บริษัท อาร์ เอส พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2553), หน้า 189.

1. ราคะจิริต หนักไปทางรักสวयरักงามคือ พอใจในรูปสวय เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสสนิม่นวล ชอบการมีระเบียบ สะอาด ประณีต พูดจาอ่อนหวาน เกลียดความละเอะทေး กรรมฐานที่เหมาะสมคือ อสุภกรรมฐาน 10 กับกายคตนาสูสติ 1 เมื่ออารมณ์รักสวयरักงามเกิดขึ้นแก่อารมณ์จิตต้องอยู่ในกามารมณ์เป็นปกติ ก็เอากรรมฐานนี้พิจารณาเป็นปกติ จนกว่าอารมณ์จะสงบจากกามารมณ์ เห็นคนและสัตว์และสรรพวัตถุที่ชมชอบว่าสวयงดงามกลายเป็นของน่าเกลียดโสโครกโดยกฎของธรรมดา จนจิตใจไม่มัวหม่นกับความงามแล้ว ก็พิจารณาวิปัสสนาญาณโดยยกเอาชั้น 5 เป็นอารมณ์ว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในชั้น 5 ชั้น 5 ไม่มีในเรา

2. โทสจรีต หนักไปทางเจ้าอารมณ์มักโกรธ เป็นคนขี้โมโหโทโส พูดเสียงดัง เดินแรง ทำงานหยาบ แต่งตัวไม่พิถีพิถัน เป็นคนใจเร็ว ชอบจับผิด จึงมองข้อดลของคนที่ได้ดี จึงมักเป็นคนที่พูดจาได้ดลกและสนุกสนาน ทานให้อาพรหมวิหาร 4 วัฒนธรรม 4 (นิลกสิน พงส์เขียว โลหิตกสิน พงส์แดง ปิตกสิน พงส์เหลือง โอหาทกสิน พงส์ขาว) ทั้ง 8 อย่างนี้เป็นกรรมฐานระดับโทสะ

3. โหมะ หนักไปทางเขลา ง่วงซึม ไม่ค่อยชอบคิดมาก และขี้เกียจ อารมณ์ที่ตกอยู่ในอำนาจของความหลง และครุ่นคิดตัดสินใจไม่ค่อยได้นั้น ท่านให้เจริญอานาปานุสสติกรรมฐานอย่างเดียว

4. สัทธาจริต หนักไปทางเชื่อถือจริงใจ น้อมไปในความเชื่อเป็นอารมณ์ประจำใจ เกิดปิติ
 เลื่อมใสได้ง่ายเมื่อเจอบุคคลที่น่านับถือ เชื่อตามที่บอกต่อกันมา ขาดการพิจารณา ท่านให้เจริญอุสสติ
 6 ข้อแรกได้ทั้งหมด

5. พุทธิจริต หรือญาณจริต หนักไปทางใช้ปัญญา เจ้าปัญญาเจ้าความคิด มีความฉลาด มี
 ปรุภีภาณไหวพริบ การคิดการอ่าน ความทรงจำดี ชอบสั่งสอนคนอื่น คนเฉลียวฉลาดรู้เท่าทัน
 เหตุการณ์ มีปรุภีภาณไหวพริบดี ท่านให้เจริญกรรมฐาน 4 อย่าง มรณานุสสติ อูปรมานุสสติ อาหาเร
 ปฏิกลสัณญา จตธาตวักฐาน

6. วิตกจริต หนักไปทางชอบคิดมาก ถ้าซึ่ขลาดจะวิตก กังวล ฟุ้งซ่านชอบคิด ตัดสินใจไม่เด็ดขาด ไม่กล้าตัดสินใจ คิดอย่างไม่มีเหตุผล เกินจริง เหมาะกับ อานาปานสติ กลินทั้ง 6 คือ ปฐวีกลิน อาโปกลิน เตโชกลิน วาโยกลิน อาโลกกลิน อาภาสกลิน อานาปานสติเหมาะสมกับทุกจริต⁹

จรรยา 6 สอดคล้องด้วยความเสมอภาคกันได้ 3 คู่ คือ¹⁰

ราคาจริต กับ สัทธาจริต

โทสจริต กับปัญญาจริต (พุททธิจริต)

โมหจริต กับวิตกจริต

สรุปว่า รากจรีด การเจริญอสุภกรรมฐาน โทสจรีด การเจริญเมตตาพรหมวิหาร โมหจรีด การเจริญอานาปานสติ วิตกจรีด การเจริญอานาปานสติ สัทธจรีด การเจริญอนุสติ 6 พุทธิจรีด การเจริญอุปमानสติ

⁹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 16, (นนทบุรี: บริษัท อาร์ เอส พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2553), หน้า 162.

¹⁰ ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), *กัมมัญฐานสังคหวิภาค*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประศาสน์การพิพม์, 2509), หน้า 24.

3.1.4 สมถกรรมฐาน

แบ่งออกได้เป็น 7 หมวดคือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสติ 10

อัปปมัญญา 4 อรูป 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุราตุวัตถถาน

หมวดที่ 1 กสิณ 10 คือ วัตถุภายนอกที่ใช้ให้เกิดสมาธิ¹¹

1. ปฐวีกสิณ (กสิณดิน) การเพ่งดินเป็นอารมณ์
2. อาโปกสิณ (กสิณน้ำ) การเพ่งน้ำเป็นอารมณ์
3. เตโชกสิณ (กสิณไฟ) การเพ่งไฟเป็นอารมณ์
4. วาโยกสิณ (กสิณลม) การเพ่งลมเป็นอารมณ์
5. นีละกสิณ (กสิณสีเขียว) การเพ่งสีเขียวเป็นอารมณ์
6. पीตะกสิณ (กสิณสีเหลือง) การเพ่งสีเหลืองเป็นอารมณ์
7. โลหิตกสิณ (กสิณสีแดง) การเพ่งสีแดงเป็นอารมณ์
8. โอทาทะกสิณ (กสิณสีขาว) การเพ่งสีขาวเป็นอารมณ์
9. อาโลกะกสิณ (กสิณแสงสว่าง) การเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์
10. อากาสะกสิณ (กสิณที่ว่าง) การเพ่งอากาศ หรือที่ว่างเป็นอารมณ์

หมวดที่ 2 อสุภะ 10 คือ สภาพซากศพในสภาพต่าง ๆ กัน 10 แบบ¹²

1. อุทฺธมาตกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่พองขึ้นอืด
2. วินีลกะอสุภะ พิจารณาซากศพที่เริ่มบวมพอง เป็นสีเขียวคล้ำ
3. วิปฺพพกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม
4. วิณิทกะอสุภะ พิจารณาซากศพที่ขาดกลางตัว
5. วิกขยิตกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน
6. วิกขิตตกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่มีมือ เท้า ศีรษะขาดหายไป
7. หตวิกขิตตกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่ถูกบันเป็นท่อน ๆ
8. โลหิตกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพมีเลือด ไหลนอง
9. ปุฬวกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่เน่าเฟะคลาคล่ำด้วยตัวหนอน
10. อฏฺฐิกอสฺสุภะ พิจารณาซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูก

หมวดที่ 3 อนุสติ 10 คือ อารมณ์ที่ดี ควรระลึกถึงอยู่เสมอ คือ¹³

1. พุทธานุสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
2. ธัมมานุสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม
3. สังฆานุสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์
4. สีลानุสติ ระลึกถึงศีลที่ตนได้ประพฤติ

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 19, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2553), หน้า 230.

¹² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 19, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2553), หน้า 247.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 246.

5. จาคานุสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาค
6. เทวตานุสติ ระลึกถึงคุณธรรมของเทวดา
7. มรณสติ ระลึกถึงความตาย เพื่อให้เกิดความไม่ประมาท
8. กายคตาสติ ระลึกถึงร่างกายที่เสื่อมได้ เพื่อไม่ให้หลงมัวเมา
9. อานาปานสติ การใช้สติระลึกรู้ลมหายใจเข้าออก
10. อุปमानุสติ การใช้สติกำหนดธรรมเป็นที่สงบ คือนิพพาน

พระพุทธเจ้ารู้เห็นอวัยวะต่าง ๆ ภายในครบถ้วน ทั้ง 32 ประการ ในขณะจิตเดียว
พระพุทธเจ้ารู้อาการ 32 ร้อย่างไร คือพระพุทธเจ้ารู้ว่า กายของเรานี้หนอ

เบื้องต้นแต่พื้นเท้าขึ้นไป

เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา

มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุตรอบ

เต็มไปด้วยของที่ไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ

เกศา คือ ผมทั้งหลาย โลมา คือ ขน

นขา คือ เล็บ ทันตา คือ ฟัน

ตโจ คือ หนัง มังส คือ เนื้อ

นหารู คือ เอ็น อัญฐิ คือ กระดูก

อัญฐิมิญชัง เยื่อในกระดูก

วักกัง ม้าม ทหยัง หัวใจ

ยกนัง ตับ กีโลมกัง พังผืด

ปิหะกัง ไต ปิปผาสัง ปอด

อันตัง ไส้ใหญ่ อันตคุณัง ไส้ย่อย

อุทรียัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า

มัตถลุงคัง เยื่อในสมอง ปิตตัง น้ำดี

เสมหัง น้ำเสลด ปุพฺพโ น้ำเหลือง

โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ

เมโท น้ำมันข้น อัสสุ น้ำตา

วสา น้ำมันเหลว เชโฟ น้ำลาย

สิงขานิกา น้ำมูก ลสิกา น้ำไขข้อ มุตตัง น้ำมูตร¹⁴

เอวะมยัม เมกาโย กายของเราเป็นอย่างนี้

อุทธัง ปาพตลา เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป

อโธ เกสมัตถกา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงมา

ตจปริยันโต มีหนังหุ้มเป็นที่สุตรอบ

ปุโรนันทปการัสสะ อสุจิโน

¹⁴ พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), ฐานิโยเถรบรรพต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มรรคินทรพริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2543), หน้า 283-285.

เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ อย่างนี้แล

วิถีทางเดินของจิตของพระพุทธเจ้า นักปฏิบัติท่านใดเจริญปฏิบัติของพระพุทธเจ้า แม้จิตยังไม่สงบ ยังไม่เป็นสมาธิ เราจะกำหนดดูอาการ 32 ที่กล่าวมาแล้วก็ได้ คือเรานึกถึงผม ให้มีสติกำหนดเพ่งไปที่ผมให้ชัดเจน เพ่งไปด้วยจิตที่แน่วแน่ ตอนแรก ๆ เราเดินอยู่ในผม ขน เล็บ หน้างี้ ก่อน เพ่งย้อนกลับไปย้อนกลับมา เพียงเพ่งดูว่า นี่ผม นี่ขน นี่เล็บ ย้อนกลับไปย้อนกลับมาอยู่อย่างนี้ แทนคำบริการภรรยานาเมื่อเพ่งไม่หยุดต่อเนื่องกันที่สุดในที่สุด เพื่อให้จิตสงบจากกิเลสเมื่อกล่าวโดยสรุป สมถกรรมฐาน คือ วิธีการฝึกจิตเพื่อให้จิตสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ

หมวดที่ 4 พรหมวิหาร 4 คือ ธรรมที่แผ่ไปในสัตว์มนุษย์โดยทั่วถึงกัน หรืออัมปณัญญา 4

1. เมตตาพรหมวิหาร ความรัก คือ อยากให้มีความสุขกันทั่วหน้า
2. กรุณาพรหมวิหาร ความ สงสาร คือ อยากให้พ้นทุกข์
3. มุทิตาพรหมวิหาร ความยินดี คือ ยินดีในความสุขของผู้อื่น
4. อุเบกขาพรหมวิหาร ความเป็นกลาง คือ วางใจสงบ

หมวดที่ 5 อาหาเรปฏิกูลสัญญา คือ พิจารณาความเป็นปฏิกูลในอาหาร หรืออาหารเป็นของน่าเกลียด¹⁵

กรรมฐานบทนี้เป็นการพิจารณาอาหารด้วยความเป็นปฏิกูล พิจารณาโดยอาการ 9 นัย คือ¹⁶

1. โดยการไปหา ก็ต้องเหยียบย่ำไปในสิ่งปฏิกูล บางทีถึงกับต้องทอรงน้ำยำโคลนเลอะเทอะน่าเกลียด
2. โดยการบริโภค ต้องเจือปนกับน้ำลายและขี้ฟัน ถ้าเคี้ยวอาหารนั้นแล้วคายออกมาดูก็จะเห็นว่าน่าเกลียดมาก
3. โดยที่อยู่ เมื่อกลืนอาหารลงลำคอไปแล้ว ก็ไปอยู่ปนกับน้ำลาย น้ำเหลือง น้ำดี น้ำเล็ดล้นเป็นสิ่งปฏิกูลด้วยกันทั้งนั้น
4. โดยเป็นของหมักหมม เพราะบริโภคเพิ่มเติมอยู่ทุกวันตลอดอายุ และไม่มีการชำระล้าง ลำไส้หรือกระเพาะแต่อย่างใด ๆ เลย ปล่อยให้หมักหมมอยู่ไม่รู้ว่ามีปี
5. โดยยังไม่ทันย่อย เมื่ออาหารที่กลืนกินเข้าไปนั้นยังไม่ทันย่อย อัจจุตเหม็น เพราะปะปนกันจนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร
6. โดยย่อยแล้ว ก็เหลือแต่กาก ที่จะถ่ายออกมา แต่เมื่อยังไม่ทันถ่ายออก ถ้ามองแลเห็นคงจะขยะแขยงไม่น้อย
7. โดยผลของอาหาร อาหารส่วนมากย่อมสำเร็จผลมาจากเนื้อสัตว์ ซึ่งเท่ากับว่าบริโภคซากอสุภะ อันเป็นสิ่งปฏิกูลทั้งนั้น
8. โดยการหลั่งไหล ขณะบริโภคเข้าไป กระทำโดยเปิดเผย มีความชื่นชมยินดี ร่าเริง และบริโภคทางปากช่องเดียว แต่เมื่อเวลาไหลออกมา ไหลออกมาเป็นหลายทาง เป็นขี้โคล ขี้ตา ขี้หู เป็นอุจจาระ ปัสสาวะ ล้วนเป็นสิ่งปฏิกูล จึงต้องกระมิดกระเมี้ยน และมีความสะอิดสะเอียนมาก

¹⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 852.

¹⁶ ปลัทธิธรรม, *หลักปฏิบัติสมณะ วิสสนากรรมฐานภาวนา*, (กรุงเทพมหานคร: ม.ท.ป., 2556), หน้า 94.

9. โดยความเปราะเปื้อน ในเวลาบริโภคก็เปราะเปื้อน อย่างน้อยก็เปื้อนปาก เปื้อนมือ และในเวลาไหลออก ยิ่งเปื้อนเปราะเลอะเทอะใหญ่ ล้วนแต่ปฏิภูลทั้งเข้าทั้งออก

หมวดที่ 6 จตุธาตุววัฏฐาน คือ พิจารณาร่างกายตนเป็นเพียงธาตุ 4 มารวมกันเท่านั้น¹⁷

จตุธาตุววัฏฐาน หมายถึง การกำหนด หรือการวิเคราะห์ธาตุ 4 จตุธาตุววัฏฐาน เป็นการพิจารณาธาตุทั้ง 4 ที่ปรากฏในร่างกายจนกระทั่งเห็นเป็นแต่เพียงกองแห่งธาตุ โดยปราศจากความจำว่า เป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคล เสียได้ เรียกว่า “จตุธาตุววัฏฐาน” ในจตุธาตุววัฏฐานนี้ ผู้เจริญจะต้องทำการพิจารณาธาตุ 4 ที่มีอยู่ภายในตน ธาตุ 4 ที่มีอยู่ภายในตนนี้ เมื่อนับโดยพิสดารแล้วมี 42 คือ ปฐวีธาตุ 20 อาโปธาตุ 12 เตโชธาตุ 4 วาโยธาตุ 6

ปฐวีธาตุ ได้แก่ ปฐวีธาตุที่มีอยู่ในโกฐฐาสที่มีลักษณะเป็นก้อนเป็นแท่ง มี 20 คือ เกสา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทันตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) มังส (เนื้อ) นหารู (เอ็น) อัญฐิ (กระดูก) อัญฐิมิณูชัง (เยื่อในกระดูก) วักกั (น้ำมัน) หทยัง (หัวใจ) ยกนัง (ตับ) กีโลมกั (พังผืด) ปิหัง (ไต) ปโปมาสัง (ปอด) อันตัง (ไส้ใหญ่) อันตคณัง (ไส้เล็ก) อุทริยัง (อาหารใหม่) กรีสัง (อาหารเก่า) มัตถกัมมัตถลุลัง (เยื่อในสมอง)

อาโปธาตุ ได้แก่ อาโปธาตุที่มีอยู่ในโกฐฐาสที่มีลักษณะเหลวและไหลได้ มี 12 คือ ปิตตัง (ดี) เสมหัง (เลือด) ปุพฺโพ (หนอง) โลหิตัง (เลือด) เสโท (เหงื่อ) เมโท (มันข้น) อัสนุ (น้ำตา) วสา (เปลม้วน) เขโฬ (น้ำลาย) สิงฆานิกา (น้ำมูก) ลลิกา (ไขข้อ) มุตตัง (น้ำมูตร)

เตโชธาตุ มี 4 คือ สันตปฺปนเตโช คือ ไอร้อนที่ทำให้ร่างกายมีความร้อนมาก ทนเตโช คือ ไอร้อนที่มีความร้อนสูงสามารถเผาผลาญร่างกายให้บริบูรณ์ไป ชีรณเตโช คือ ไอร้อนที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง ปาจกเตโช คือ ไอร้อนที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

วาโยธาตุ มี 6 คือ อุทฺธังคมาโย ลมพัดขึ้นเบื้องบน อโรคมาโย ลมพัดลงสู่เบื้องล่าง กุจฉิสยาโย ลมที่อยู่ในช่องท้อง โกฐฐาสยาโย ลมที่อยู่ในลำไส้ใหญ่ อังคมังคานุสสารีวาโย ลมที่อยู่ทั่วร่างกาย อัสนาสปัสสาสวาโย ลมหายใจเข้าออก

ธาตุทั้ง 4 นี้ เป็นส่วนที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย การที่เรียกว่า หญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคล มนุษย์ เทวดา พรหม นั้น หาใช่อื่นไม่ แท้จริงก็ได้แก่ธาตุ 4 ที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นกองปรากฏขึ้นเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ กันตามอำนาจของกรรมนั่นเอง

หมวดที่ 7 อรูป 4 คือ การกำหนดภาวะที่เป็นอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ใช้เฉพาะผู้ที่ได้จุตถุฌานแล้วคือ¹⁸

1. อากาสาณัญญาตนะ กำหนดช่องว่างหาที่สุดมิได้
2. วิญญานัญญาตนะ กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้
3. อากิญจัญญาตนะ กำหนดภาวะไม่มีอะไรเลย
4. เนวสัญญานาสัญญาตนะ เลิกกำหนดแม้แต่ว่าไม่มีอะไรเลย

¹⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, อ่างแก้ว, หน้า 853.

¹⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 854.

ปัญหาอุปสรรคในการฝึกสมาธิ

นิวรรณ์ 5 เป็นอุปสรรคโดยตรงของการฝึกสมาธิ เพราะจิตที่ถูกนิวรรณ์ครอบงำย่อมไม่สามารถตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ เป็นศัตรูตัวแรกของการฝึกสมาธิ กิเลสในที่นี้ หมายถึง ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสระดับกลาง ที่เรียกว่า นิวรรณ์ 5 ประกอบด้วย¹⁹

1. กามฉันทะ คือ ความพอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจ มีรูป หรือความพอใจในกาม กามฉันทะจะได้ด้วยธรรม 6 ประการ

- 1) การเรียนอสุกนิมิต 10
- 2) การเจริญอสุกภาวนา
- 3) การรักษาทวารอินทรีย์ 6 ปิดประตูทั้ง 6
- 4) รู้จักประมาณในโภชนะ
- 5) คบหากัลยาณมิตร
- 6) การพูดแต่เรื่องที่เป็นสัพปาเย อสุกะ 10

2. พยาบาท คือ การปองร้ายผู้อื่น พยาบาท ละได้ด้วยธรรม 6 ประการ

- 1) การกำหนดนิมิตในเมตตาเป็นอารมณ์
- 2) การเจริญเมตตาภาวนา
- 3) การพิจารณาถึงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน
- 4) การทำให้มากซึ่งการพิจารณา
- 5) คบหากัลยาณมิตร
- 6) การพูดแต่เรื่องที่เป็นสัพปาเย

3. ถีนมิทธะ คือ ความง่วงเหงาหาวนอน จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม ถีนมิทธะ ละได้ด้วยธรรม 6 ประการ

- 1) การรู้จักประมาณในโภชนะ
- 2) การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ
- 3) การใส่ใจถึงอาโลกสัญญา (แสงสว่าง)
- 4) การอยู่กลางแจ้ง
- 5) คบหากัลยาณมิตร
- 6) การพูดแต่เรื่องที่เป็นสัพปาเย เช่น รุดงค์ 13

4. อุทธัจจกุกกุกจะ คือ ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ อุทธัจจกุกกุกจะ ละได้ด้วยธรรม 6 ประการ

- 1) ความฟุ้งมาก
- 2) หมั่นสอบถามบ่อย ๆ
- 3) ความเป็นผู้ฉลาดในพระวินัย
- 4) สมาคมกับพระเถระชำนาญในพระวินัย
- 5) คบหากัลยาณมิตร

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 829.

- 6) พูดแต่เรื่องที่เป็นสัพปายะ
5. วิจิกิจฉา คือ ความล่งเล่งสัย วิจิกิจฉา ละได้ด้วยธรรม 6 ประการ
 - 1) ความฟุ้งมาก
 - 2) ความสออบถาม
 - 3) ความชำนาญในพระวินัย
 - 4) ความมากด้วยศรัทธาในพระรัตนตรัย
 - 5) คบหากัลยาณมิตร
 - 6) การพูดแต่เรื่องที่เป็นสัพปายะ เช่น คุณพระรัตนตรัย

กรรมฐานที่เหมาะสมระงับนิวรณ์

1. กามฉันทะ ให้ภาวนากายคตาสติ อสุภะ 10 อาหาเรปฏิกูลสัญญา เพื่อทำลายความอยากในกามเสีย
2. พยาบาท ให้ภาวนาอัปมัญญาหรือพรหมวิหาร 4 วรรณกสิน 4 เพื่อเพิ่มความเมตตา
3. ถีนมิทธะ ให้ภาวนาอนุสสติ 7 คือพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปสมานุสสติ และอาโลกสัญญา (แสงสว่างเป็นอารมณ์) เพื่อเสริมสร้างศรัทธาและความเพียร
4. อุทธัจจะกุกกุจจะ ให้ภาวนากสิน 6 คือ ปฐวีกสิน อาโปกสิน วาโยกสิน เตโชกสิน อากาสกสิน อาโลกกสิน เพื่อเพิ่มกำลังสมาธิ (อานาปานสติ แต่เป็นดัวระงับความฟุ้งซ่าน)
5. วิจิกิจฉา ให้ภาวนาจตุตธาตววัตถาน (พิจารณาธาตุ 4) อานาปานสติ มรณานุสสติ เพื่อละความสงสัย

อุปมานิเวรณ 5²⁰

1. กามฉันท์ เปรียบเหมือน “คนเป็นหนี้” ไม่ว่าเขาจะไปอยู่ในที่ใด ประกอบงานใด ก็ย่อมมีแต่ความทุกข์ใจเพราะหนี้เป็นเหตุ ถูกความวิตกกังวลครอบงำไม่อาจมีความสุขได้ หมดแรงต่อต้าน
2. พยาบาท เปรียบเหมือน “คนเป็นโรค” กายและใจย่อมถึงความลำบากในการยืน เดิน นั่ง นอน กินก็ไม่รู้รสหวาน มัน ชม เค็ม เป็นต้น ก็เต็มด้วยความทุกข์ทรมาน ผู้ถูกพยาบาทครอบงำจิตก็ย่อมลำบากในการลุกหรือนั่ง ดูไม่สบอารมณ์ไปหมด
3. ถีนมิทธะ (ความง่วง) เปรียบเหมือน “คนถูกจองจำในเรือนจำ” แม้ภายนอกเรือนจำจะมีงานมงคล รื่นเริงกัน ผู้ถูกคุมขังก็ไม่อาจร่วมงานได้ ฉันทใด ผู้ถูกถีนมิทธะครอบงำ ก็ไม่อาจได้สัมผัสกับความยินดี ปราโมทย์ที่เกิดจากการปฏิบัติได้ ฉันทนั้น
4. อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ) เปรียบเหมือน “คนเป็นทาส” ไม่อาจทำอะไรหรือไปไหนมาไหนได้โดยชอบใจ ฉันทใด ผู้ถูกครอบงำแม้จะอยู่ในที่ ๆ สงบก็ไม่อาจทำใจให้สงบได้ ฉันทนั้น
5. วิจิกิจฉา (ความล่งเล่ง สงสัย) เปรียบเหมือน “คนมีทรัพย์” ผู้ต้องเดินทางไกลกันดาร มีภัยข้างหน้า เขาต้องคอยระแวงระวังภัย ตลอดเวลา เพราะความที่ต้องรักษาทรัพย์ ฉันทใด ผู้เกิดวิจิกิจฉาในจิตก็ย่อมระแวงหวั่นใจเนื่อง ๆ เช่น พระพุทธเจ้ามีจริงหรือไม่ เป็นต้น ฉันทนั้น

สรุปว่า การปฏิบัติธรรมมีหลากหลายเรียกว่า กรรมฐาน คือฐานที่ตั้งแห่งใจ โดยหลัก ๆ แล้วมีการปฏิบัติอยู่ 2 ลักษณะคือ

²⁰ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *ภาวนาที่ปณี*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), หน้า 55.

1. สมถกรรมฐาน หมายถึง การนำใจไปไว้ในที่ต้งเพื่อให้เกิดการ หยุด นิ่ง สงบระงับ มี อารมณ์ถึง 40 ประการได้แก่ กสิน 10 อนุสสติ 10 อสุภะ 10 พรหมวิหาร 4 อรูปฌาน 4 อาหาระ ปฏิกุศลสัญญา 4 จตุธาตววัตถาน 1

2. วิปัสสนากรรมฐาน มีอารมณ์เพียง 2 ประการคือ รูปกับนาม พิจารณาความเกิดดับแห่ง รูปนาม มีสติสัมปชัญญะในการกำหนดหลักแห่งมหาสติปัฏฐานทั้ง 4 ทำลายเสียซึ่งอวิชชาตั้งนั้นควร พิจารณาไตร่ตรองน้อมนำหลักการปฏิบัติให้เหมาะสม

3.1.5 ฌาน ²¹

องค์ธรรมที่เกิดขึ้นนี้เองที่เป็นเครื่องแสดงภาวะจิตที่เป็นอัปนาสมาธิ ภาวะจิตที่เป็น อัปนาสมาธินี้ อาจเรียกได้ว่า ฌาน คือ ภาวะที่จิตสงบประณีต เป็นสมาธิแน่นแน เน้นกว่าสมาธิ ธรรมดา ซึ่งฌานมีหลายระดับ คือ

คำว่า “ฌาน” แปลว่า การเพ่ง

1. ปฐมฌาน (วิตก, วิจารณ,ปีติ, สุข, เอกัคคตา)
2. ทุตติยฌาน (ปีติ , สุข, เอกัคคตา)
3. .ตติยะฌาน (สุข,เอกัคคตา)
4. จตุตถะฌาน (อุเบกขา,เอกัคคตา)

องค์ฌานที่เป็นปฏิปักษ์ต่อนิรวรณ

วิตก แก่ถิ่นมิหระ

วิจารณ แก่วิจิกิจฉา

ปีติ แก่พยาบาท

สุข แก่อุทธัจจะกุกกัจจะ

เอกัคคตา แก่กามฉันทะ

เมื่อจิตเป็นอัปนาสมาธิจนเกิดองค์ฌานทั้ง 5 ย่อมทำลายนิรวรณลงได้ ชั่วคราว คือในขณะที่ อยู่ในฌาน และนอกฌาน เมื่อยังทรงอารมณ์ฌานไว้อยู่ (ฌานยังไม่เสื่อม)

ฌานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1. อารัมมณูปนิชฌาน การกำหนดเพ่งดูอารมณ์ของกรรมฐาน คือ การเพ่งอารมณ์ของ สมถกรรมฐาน 40 วิธี จิตสงบนิ่ง สว่าง รู้ ตื่น เบิกบาน ไปจนกระทั่งร่างกายตัวตนหาย แต่ไม่มี ความรู้สึก อันนี้เรียกว่า สมาธิในฌานสมาบัติ ทางหนึ่ง มั่นนิ่ง สว่าง แล้วมันก็ว่าง ๆ ละเอียดไป จนกระทั่งร่างกายตัวตนหาย อันนี้ท่านเรียกว่าสมาธิในฌานสมาบัติ ได้แก่ สมาบัติ 8 คือ รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4

2. ลักขณูปนิชฌาน การเพ่งดูลักษณะนามรูป พอจิตสงบพักลงไป ไปว่างอยู่นิดหนึ่ง บางครั้ง มีความคิดโผล่ขึ้นมา ๆ (สมาธิใน อริยมรรค) อีกทางหนึ่ง พอพุทโธๆ ไปพอทิ้งพุทโธปั๊บ นิ่งว่าง สว่าง

²¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 873.

ประเดี๋ยวความคิดมันก็เกิดผุด ๆ ๆ ๆ ขึ้นอย่างกับน้ำพุ เป็นสมาธิตามแนวทางแห่งอริยมรรคให้เห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง พิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์²²

1. ปฐมฌาน (ฌานที่ 1) มีองค์ประกอบ 5 คือ²³

1) วิตก (ความตรึก) การจดจ่ออยู่แต่ในการบริกรรม หรือการภาวนา เช่น พุทโธๆ แบบหนักแน่น

2) วิจาร (ความตรอง) การผ่อนคลายจากการวิตกข้างต้นลงได้ มีสติรู้บริกรรมได้แบบพริ้วไหวแผ่วเบา

3) ปีติ ความเอิบอิ่มใจที่เกิดขึ้น แสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ เช่น เห็นแสง กายสั่นโยกคลอน เป็นต้น

4) สุข ความสุขกายสบายใจ กายเบาใจเบาเหมือนยุ่นุ่น ไม่รู้สึกเจ็บปวด (กายละเอียดลมหายใจละเอียดกายหายหายไป)

5) เอกัคคตารมณ์ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ แบบหนึ่งเดียว มีสติรู้อยู่เพียงลำพัง ไร้ซึ่งความคิดใด ๆ รบกวน (ตกอยู่ในห้วงแห่งภวังคจิต)

2. ทุตติยฌาน (ฌานที่ 2) มีองค์ประกอบ 3 คือ

1) ปีติ คือความเอิบอิ่มใจ

2) สุข ความสุขกายสบายใจ

3) เอกัคคตารมณ์ จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ได้แก่การที่เราสามารถละ วิตก , วิจาร ลงได้ นั่นเองกล่าวคือการที่เราชำนาญพอที่จะไม่จำเป็นต้องเข้า ปีติ สุข เอกัคคตารมณ์ ได้ตามลำดับโดยไม่ต้องมานั่ง วิตก วิจารอีก

3. ตติยฌาน (ฌานที่ 3) มีองค์ประกอบ 2 คือ

1) สุข

2) เอกัคคตารมณ์

เพราะปีติสงบระงับไป ความสุขจึงมี จิตของผู้ปฏิบัติเยือกเย็นและสงบมากยิ่งขึ้น กล่าวคือการที่เราชำนาญพอที่จะเข้าถึง สุข และเอกัคคตารมณ์ ได้ตามลำดับโดยไม่ต้องมานั่ง วิตก วิจารและปีติอีก ก้าวข้ามไปสุขได้โดยปราศจากความชำนาญแบบนี้เรียกว่า ตติยฌาน

4. จตุตถฌาน (ฌานที่ 4) มีองค์ประกอบ 2 คือ

1) อุเบกขา

2) เอกัคคตารมณ์

ฌาน 4 เรียกว่า รูปฌาน (รูปสมาบัติ)

การที่กิเลสเหล่านั้นสงบลงไปได้ ไม่แสดงผลออกมา ก็เพราะสมาธิที่เกิดขึ้นนั้นย่อมมีองค์ธรรม ปรากฏเกิดขึ้นเป็นลำดับ และองค์ธรรมนี้เองที่ไปข่มกิเลสดังกล่าไว้ องค์ธรรมที่เกิดขึ้นนี้ คือ

²² พระชินวงศาจารย์ (พุฒ ฐานิโย), การฝึกอบรมกัมมัฏฐานภาคปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ 4, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 31.

²³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 61.

1. วิตก คือ การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ จดจ่ออยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ เมื่อวิตกเกิดขึ้นแล้ว ย่อมข่มถีนมิทธนิรณ คือ ความที่จิตหดหู่ ท้อถอยจากอารมณ์ที่เพ่ง วิตกนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เกิดอาการง่วงหลับ เคลิบเคลิ้มในขณะที่ทำสมาธิ

2. วิจารณ์ คือ การประคองจิตให้มั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่ง และในขณะเดียวกันก็ขจัดวิกิจจนา นิรณ คือ ความที่จิตเกิดลังเลสงสัย วิจารณ์ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เกิดความสงสัยในสภาวะธรรมที่ปรากฏว่าใช่มนิตหรือไม่ใช่มนิต แต่จะรู้ได้ด้วยตนเอง ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นสภาวะธรรมภายในจริง ๆ วิตกและวิจารณ์มีส่วนสนับสนุนกันในการยกจิตให้เข้าสู่สภาวะแห่งอัปปนาสมาธิ โดยเมื่อวิตก ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานแล้ว วิจารณ์ก็ประคองจิตนั้นไว้ไม่ให้ตกไป แต่ถ้าวิตกไม่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐาน วิจารณ์ก็ทำหน้าที่ไม่ได้ หรือเมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐานแล้ว ถ้าวิจารณ์ไม่ประคองจิตไว้ จิตนั้นก็จะตกไปสู่ภวังค์ตามเดิม

3. ปิตี คือ ความปลาบปลื้มใจ อิ่มเอิบใจในการเพ่งอารมณ์ที่วิตก ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ และประคองจิตให้มั่นอยู่ในอารมณ์นั้นได้

ปิตี เป็นผลที่เกิดขึ้นจากความสงบของจิต ปิตีอาจเกิดขึ้นได้แก่คนที่ทำสมาธิ แม้เมื่อจิต เริ่มสงบ ยังไม่ได้สมาธิ ในอรรถกถา ท่านแยกประเภทของปิตีเป็น 5 ประเภท

1) ขุททกปิตี คือ ปิตีเล็กน้อย ได้แก่ ความยินดีที่เกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย บางครั้งก็เกิดขณลุกชูตัวร่างกาย บางทีก็เกิดผดงชูชันขึ้น บางครั้งน้ำตาไหล แต่เกิดนิดหน่อยแล้วก็ดับไป

2) ขณิกปิตี คือ ปิตีชั่วขณะ ได้แก่ ความยินดีที่เกิดขึ้นชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลบขึ้นตามร่างกายเหมือนฟ้าแลบ แต่เพียงพริบเดียวก็ดับไป บางครั้งเกิดคันตามใบหน้าเหมือนมีมดหรือมีไรมาไต่ บางทีเนื้อตัวกระตุก เป็นต้น

3) โลกกันติกปิตี คือ ปิตีเป็นพัก ๆ ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้อิ่มเอิบใจเป็นพัก ๆ รู้สึกชุ่มลงมา ในกายเหมือนคลื่นซัดเข้าหาฝั่ง บางทีเหมือนกับคนที่นั่งเรือไปในมหาสมุทรถูกคลื่น ทำให้รู้สึกโคลงเคลง เหมือนจะล้ม เป็นต้น

4) อุพเพกคาปิตี คือ ปิตีโลดลอย ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้รู้สึกโลดลอย แสดงอาการบางอย่างโดยไม่ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทานออกมา เป็นต้น หรือบางท่านมีตัวลอยขึ้นเหนือพื้น ซึ่งปรากฏว่ามีอยู่ในหมู่ภิกษุปฏิบัติทั้งในไทยและต่างประเทศ

5) ฌรณปิตี คือ ปิตีซาบซ่าน ได้แก่ ความยินดีที่ทำให้รู้สึกซาบซ่านไปทั่วร่างกาย ปิตีตัวสุดท้ายเป็นปิตีที่ท่านหมายถึงในองค์ฌาน²⁴

ปิตีทั้ง 5 ประการนี้ มักเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมาธิ โดยปิตีที่เกิดขึ้นในองค์ฌานเป็นฌรณปิตี ส่วนปิตี อีก 4 ชนิดที่เหลือย่อมเกิดขึ้นได้แก่ผู้เจริญสมาธิทั่วไป แม้ว่าจะไม่ได้ฌานก็ตาม ปิตี ขจัดพยาบาทนิรณ คือ ความที่จิตคิดมุ่งมาดปรารถนาร้ายต่อผู้อื่น ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่คิด ผูกพยาบาทคิดร้ายผู้อื่น แต่จะเกิดเป็นความรู้สึกรักและปรารถนาดีกับทุก ๆ คน

4. สุข คือ ความสุขใจ เมื่อจิตยกขึ้นสู่อารมณ์ ประคองจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้นจนถึงขั้นเกิดปิตีแล้ว ย่อมมีความสุข ปิตินั้นมีความยินดีอิ่มเอิบเกิดขึ้นด้วยอำนาจจิตที่ได้รับอิฏฐารมณ์ (อารมณ์

²⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 873.

ที่น่าปรารถนา) ส่วนสุข ได้แก่ การเสวยรสอันเกิดจากปิติ หากอุปมา ปิติเปรียบเหมือนความปลื้มใจของคนที่ได้เห็นหรือได้ข่าวถึงชายป่าหรือแหล่งน้ำ ส่วนสุขเปรียบเหมือน ความสบายของคนที่ได้เดินทางกันดารนั้น ในเมื่อได้เข้าไปสู่ร่มเงาของหมู่ไม้ในป่า และในเมื่อได้ดื่มน้ำตามความต้องการแล้ว

5. เอกัคคตา คือ ความที่จิตเป็นสมาธิ แน่วแนในอารมณ์เดียว ไม่คำนึงถึงอารมณ์อื่น มีรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าจิตยังฟุ้งซ่านหรือมีอารมณ์เป็นสอง หรือยังไม่แนบแน่นในอารมณ์เดียว จิตก็ยังไม่รวมตัวเข้าเป็นหนึ่ง จึงยังไม่จัดว่าเป็นองค์ฌาน²⁵

อาการของจิตเมื่อจะรวมเป็นเอกัคคตา จิตจะมีการตกถูบลลง เหมือนตกจากที่สูง หรือตกลงไปในเหว บางครั้งเหมือนการลงลิฟต์ แล้วจิตก็จะรวมตัวเป็นหนึ่ง ซึ่งบางคนเมื่อเกิดอาการเช่นนี้ขึ้นก็ตกใจ เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรกำลังเกิดขึ้นกับตน เนื่องจากไม่เคยประสบมาก่อน จิตก็เลยถอนขึ้นมา ไม่อาจรวมตัว เป็นหนึ่งได้ บางคนถึงกับไม่ยอมนั่งต่อไป เพราะกลัวจะเป็นอันตราย ซึ่งถ้าเกิดอาการเช่นนี้ขึ้น ให้วางใจ ให้เป็นกลาง อย่าตกใจ อย่าดีใจ คอยประคองจิตเอาไว้ เหมือนคนประคองน้ำเต้าเต็มขึ้นเดินไปไม่ให้หก เมื่อนั้นจิตก็จะรวมเองโดยอัตโนมัติ

อรุพฌาน 4 ฌานละเอียดขั้นสูง (อรุพสมาบัติ)

1. อากาสัญญายตนะ (ถืออากาศเป็นอารมณ์)
2. วิญญานัญญายตนะ (ถือวิญญานเป็นอารมณ์)
3. อากิณญายตนะ (ถืออาการแห่งความไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์)
4. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ถืออาการแห่งการมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์) รูปฌาน 4 อรุพฌาน 4 เรียกว่าสมาบัติ 8 ทำได้ก็สามารถ ทรงอิริยา 5 ได้²⁶

สรุปว่า องค์ฌานอีก 4 องค์ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ และสุข ก็เกิดขึ้น อย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นเอกัคคตาจึงมีความสำคัญมากในการทำสมาธิ เพราะเมื่อได้เอกัคคตาจิตแล้ว ความผ่องใส ความสุข ความเข้มแข็ง ความมีพลัง ความสามารถ และการที่จิตใช้งานได้เต็มที่ก็จะตามมา เอกัคคตา ย่อมขจัดกามฉันทะออกไป ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่ใส่ใจ สนใจกับอารมณ์อื่น ๆ แต่จะแน่วแน้อยู่กับอารมณ์เดียว

3.1.6 อภิญญา 6

อภิญญา หมายความว่า ปัญญาที่ประกอบในฌานสูงสุด ซึ่งมีความรู้ความสามารถเป็นอัศจรรย์ อันเนื่องจากการที่มีสมาธิดีเยี่ยม เป็นสมาธิที่มีกำลังแก่กล้าที่สุด ปัญญาชนิดนี้เรียกว่า “อภิญญา” นอกเหนือจากฌานที่เกิดขึ้นจากการเจริญสมถกรรมฐานแล้ว ยังอาจมีผลพิเศษที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากฌานนั้นด้วย คือ เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุฌาน 4 และเกิดวสีคือความชำนาญในฌานเหล่านั้นแล้ว พร้อมทั้งอนุโลมและปฏิโลม จิตก็อ่อนโยนควรแก่การงาน พร้อมทั้งจะทำกิจพิเศษซึ่งเป็นผลพิเศษเกิดขึ้น ในที่นี้เรียกว่า อภิญญา 6 ประกอบด้วย²⁷

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 874.

²⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 157.

²⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 293.

1. อิทธิวิธี คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
2. ทิพพโสต คือ มีหูทิพย์ สามารถได้ยินเสียงที่เบาหรืออยู่ห่างไกลได้ โดยที่คนปกติไม่สามารถได้ยิน
3. เจโตปริยญาณ หรือปรจิตตวิชานญาณ คือ สามารถรู้จิตใจของผู้อื่นว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่
4. ปุพเพนิวาสานุสสติ คือการระลึกชาติได้ว่าชาติที่แล้วเคยเกิดเป็นอะไรมาแล้ว
5. ทิพพจักขุ หรือจุตูปปาตญาณ คือมีตาทิพย์ สามารถเห็นสิ่งที่อยู่ไกลมากหรืออยู่ใน กำบังได้ และสามารถรู้การจุติ และปฏิสนธิของสัตว์ได้ว่าตายไปแล้วนี้ ได้ไปเกิดเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ในภพภูมิต่าง ๆ

6. อาสวขยญาณ ความรู้ที่ทำให้อาสวะหมดไป สิ้นไป

อภิญา 6 ข้อ 1 – 5 จัดเป็นโลกียอภิญา เพราะเสื่อมถอยได้ และปุชชนก็สามารถมีได้ ส่วนข้อ 6 เป็นโลกุตตรอภิญา ไม่เสื่อมถอย จะมีได้ก็แต่พระอรหันต์เท่านั้น ตัวอย่างผู้มีอภิญา 6 ครบ เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น

รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 เรียกว่าสมาบัติ 8 ทำได้ก็สามารถ ทรงอภิญา 5 ได้

สรุปว่า สมาธิ ในฌาน หรือ อภิญา คือผลที่อาจได้จากฝึกสมาธิให้มีฤทธิ์ แต่ใช้หนทาง พันทุกขสู่เส้นทางนิพพานไม่ อย่างดีก็ได้เกิดอภิญาสามารถที่จะทำฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ สามารถที่จะรู้ใจ ของคนอื่น สามารถที่จะรู้สิ่งที่ปิดบังซ่อนเร้นภายใน ซึ่งเราไม่สามารถที่จะมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่ เหตุผลที่จะพึงทำให้หมดกิเลสตัณหาที่ยังไม่มี ผู้สำเร็จฌานแล้วจะต้องมาเวียนว่ายตายเกิดเพราะจิตไม่มี ปัญญา ลักษณะของการรู้จริงเห็นจริงที่เรียกว่า อภิญา รู้ใจคนอื่น รู้เหตุการณ์ล่วงหน้า รู้เรื่องในอดีตที่ ล่วงมาแล้วนาน ๆ ในลักษณะอย่างนี้ ไม่ได้จัดเข้าอยู่ในลักษณะปัญญายที่จะเอาตัวรอดได้จากอำนาจกิเลส

3.1.7 นิโรธสมาบัติ (สัญญาเวทยิตนิโรธ)

นิโรธสมาบัติ ท่านที่จะเข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเป็นพระอริยเจ้าชั้นต่ำตั้งแต่พระอนาคามี เป็นต้นไป และพระอรหันต์เท่านั้น และท่านต้องได้สมาบัติ 8 มาก่อน ตั้งแต่ท่านเป็นโลกียฌาน ท่านที่ ได้สมาบัติ 8 เป็นพระอริยะต่ำกว่าพระอนาคามีก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ ต้องได้มรรคผลถึงอนาคามีเป็น อย่างต่ำจึงเข้าได้ การเข้านิโรธสมาบัติ วชิสังขารจะดับก่อน กายสังขารดับ จิตตสังขารดับทีหลัง เมื่อ อยู่ในสมาธิครบกำหนดเวลาที่ได้อธิฐานจิตไว้เมื่อก่อนเข้าแล้ว พอถึงเวลาจะออกจากสมาบัติ นิโรธ สมาบัติ เรียกอีกอย่างว่า อนุปปพวิหารธรรม 9 หรืออนุปปพนิโรธ 9

ผลของสมาบัติ

สมาบัตินี้ นอกจากจะให้ผลแก่ท่านที่ได้แล้ว ยังให้ผลแก่ท่านที่บำเพ็ญกุศล ต่อท่านที่ได้ สมาบัติด้วย ท่านสอนว่าพระก่อนบิณฑบาต ตอนเช้ามีดที่ท่านสอนให้เคาะระฆังก็เพื่อให้พระวิจย วิปัสสนาญาณ และเข้าฌานสมาบัติ เพื่อเป็นการสนองความดีของทายกทายิกาผู้สงเคราะห์ใส่บาตรใน ตอนเช้า ผลของสมาบัตินี้ดังนี้

ผลสมาบัติ หรือการอธิฐานจิตเป็น 1 ในสมาบัติ 3 ประเภทดังนี้

1. ฌานสมาบัติ เกิดขึ้นได้จากบุคคลที่ปฏิบัติสมถกรรมฐานที่ไม่ใช้วิปัสสนา จนสามารถ เข้าถึงความดับของรูปฌาน ซึ่งคล้ายกับผลสมาบัติ ต่างกันตรงที่ว่ากิเลสไม่ได้หมดไปอย่างถาวร ท่านที่ บำเพ็ญกุศลแก่ท่านที่ออกจากฌานสมาบัติ จะทรงฐานะไว้ด้วยดี ไม่ยากจนกว่าเดิม

2. ผลสมาบัติ เกิดขึ้นได้จากบุคคลที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนบรรลุถึงโลกุตตรสุขของอริยบุคคลตั้งแต่ พระโสดาบัน (ผู้ที่ผ่านญาณ 16 ครั้งแรก) หรือสูงกว่านั้น ที่อธิษฐานจิตเข้าถึงผลสมาบัติ โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ท่านที่ทำบุญแต่ท่านที่ออกจากผลสมาบัติ ท่านผู้นั้นจะมีผลไพบูลย์ในความเป็นอยู่ คือมีฐานะไม่ฝืดเคือง

3. นิโรธสมาบัติ เป็นโลกุตตรสุขของเฉพาะอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีและพระอรหันต์ (เฉพาะผู้ที่ทำสมาธิจนได้ สมาบัติ 8) ที่ได้อธิษฐานจิตเข้านิโรธสมาบัติ โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ใครได้ทำบุญแก่ท่านที่ออกจากนิโรธสมาบัตินี้ จะได้ผลในวันนั้น หมายความว่าคนจนก็จะได้เป็นเศรษฐีในวันนั้นเลยทีเดียว

การเข้านิโรธในมนุษย์ภูมินั้นเข้าได้เพียง 7 วัน แต่ในรูปพรหมนั้นไม่จำกัดเวลา ถ้าต้องการเข้านานเท่าใดก็ได้ แต่การเข้านิโรธสมาบัติต้องเข้ามาก่อน โดยเข้าตั้งแต่ปฐมฌาน, ทุตติยฌาน, ตติยฌาน และจตุตถฌาน (รูปฌาน 4) แล้วต่ออรุณฌานอีก 4 รวมเป็นสมาบัติ 8 ประการ แล้วจึงเข้านิโรธสมาบัติ แต่ทุก ๆ ฌานที่เข้าต้องมีวิปัสสนาประกอบไปด้วยเสมอ

เมื่อตื่นขึ้นจากหลับก็ให้มีสติกำหนดเอาใจไว้ตลอดวัน คือ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน พักผ่อนทำอะไรก็ตามเป็นผู้มี สติกำหนดรู้ซึ่งจิตของตนเสมอ

วสี คือ ความชำนาญ ความคล่องแคล่วว่องไว 5 ประการ คือ²⁸

1. อาริขณวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการฝึกภาวนา
2. สมาปัชฌณวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการเข้าฌานได้รวดเร็ว
3. อธิษฐานวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะรักษาไว้มิให้ฌานจิตดับนี้ตกง่วงค์
4. วุฏฐานวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะออกจากฌานเมื่อใดก็ได้หรือจะออกจากสมาธิภาวนาโดยมิให้เคลื่อนคลาดจากที่กำหนดวิธีการออก การเข้า
5. ปัจจเวกขนวสี คือ ความชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาทบทวนองค์ฌานให้รอบคอบ ในเวลาที่จะออกจากที่นั่งสมาธิภาวนานั้น

ความเป็นผู้ชำนาญในวสีทั้ง 5 ประการเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมาก เพราะแสดงถึงความก้าวหน้าในการปฏิบัติ

สรุปว่า เมื่อเข้าถึงจตุตถฌานแล้ว แทนที่จะก้าวหน้าไปอาภาสญาณายตนะ วิญญานัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ แต่พอขยับจะเคลื่อนจากฌานที่ 4 วกเข้าไปสู่สัญญาเวทิตนินิโรธ คือเข้านิโรธสมาบัติ จิตอยู่ในนิโรธสมาบัติ ดับความสว่าง จิตรู้อยู่ในจิตอย่างละเอียด สัญญาเวทิตนินิโรธดับไปหมด แต่ก็ยังมีเหลือรู้อยู่เพียงนิดเดียวเท่านั้น สัญญาเวทิตนินิโรธเป็นฐานสร้างพลังจิต คือพลังสมาธิ พลังสติปัญญา เพื่อเตรียมก้าวขึ้นไปสู่ภูมิธรรมชั้นโลกุตตระ

ประโยชน์ของการฝึกจิต (ทำสมาธิ)

1. สามารถเรียนหนังสือได้ผลดีเพิ่มขึ้น ได้คะแนนสูง เพราะมีจิตใจสงบ
2. ทำสิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ไม่ค่อยผิดพลาด เพราะมีสติสมบูรณ์ขึ้น
3. สามารถทำงานได้มากขึ้น และได้ผลดีมีประสิทธิภาพ
4. ทำให้โรคภัยไข้เจ็บบางอย่างหายไปและสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีแก่ร่างกาย

²⁸ พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย), ฐานิโยปฐา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 55.

5. ทำให้เป็นคนมีอารมณ์เยือกเย็น มีความสุขใจได้มาก ผิวพรรณผ่องใส มีจิตใจเบิกบาน
6. ทำให้อยู่ในสังคมอย่างปกติสุข
7. สามารถเผชิญต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าอย่างใจเย็น
8. สามารถกำจัดนิวรณ์ที่รบกวนจิตใจลงได้ หรือทำให้เบาบางลง ความเครียดจึงลดลง
9. ถ้าทำได้ถึงขั้นสูงจะได้รับความสุขอันละเอียดอ่อนอันเกิดจากความสงบและสามารถได้อำนาจจิตพิเศษ เช่น รู้ใจคนอื่น มีหูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น
- 10.) ทำให้เป็นพื้นฐานเพื่อก้าวขึ้นไปสู่การเจริญวิปัสสนา²⁹

3.1.8 วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา กรรมฐานทำให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริง หมายถึงการปฏิบัติธรรมที่ใช้สติเป็นหลักวิปัสสนากรรมฐานบำเพ็ญได้ โดยการพิจารณาสภาวธรรม หรือนามรูป คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะอินทรีย์ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่าสภาวธรรมเหล่านี้ ตกอยู่ในสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานจำแนกออกเป็น 6 อย่าง ได้แก่ ชันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท 12

1. ชันธ์ 5 ประกอบด้วยกองรูปธรรม และนามธรรมทั้ง 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งสามารถแยกออกเป็น 1 รูป และ 4 นาม ดังต่อไปนี้³⁰

1) รูปชันธ์ หมายถึง กองรูป ส่วนที่เป็นร่างกาย พฤติกรรม คุณสมบัติต่าง ๆ ของร่างกาย และส่วนประกอบที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด

2) เวทนาชันธ์ หมายถึง กองเวทนา ส่วนที่เป็นความรู้สึกทุกข์ สุข ดีใจ พอใจ

3) สัญญาชันธ์ หมายถึง กองสัญญา ส่วนที่เป็นกรจำสิ่งที่ได้รับ

4) สังขารชันธ์ หมายถึง กองสังขาร ส่วนที่เป็นความคิดปรุงแต่ง โดยสามารถแยกแยะสิ่งที่รู้สึกหรือจดจำได้

5) วิญญาณชันธ์ หมายถึง กองวิญญาณ หรือ จิต เป็นการรู้แจ้งถึงสิ่งต่าง ๆ ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

2. อายตนะ (อ่านว่า อาเยตะนะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ, เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้น แบ่งเป็น 2 อย่างคือ³¹

อายตนะภายใน 6 อย่าง

1) จักขายตนะ หมายถึง ตา

2) โสตายตนะ หมายถึง หู

²⁹ นิรนาม, *อภิมหาทางคัลลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, 2524), หน้า 187-188.

³⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 216.

³¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 35.

- 3) ฆานายตนะ หมายถึง จมูก
- 4) ชิวหายตนะ หมายถึง ลิ้น
- 5) กายายตนะ หมายถึง กาย
- 6) มนายตนะ หมายถึง ใจ

อายตนะภายนอก 6 อย่าง

- 1) รูปายตนะ หมายถึง รูป
- 2) สัททายตนะ หมายถึง เสียง
- 3) คันธายตนะ หมายถึง กลิ่น
- 4) รสยตนะ หมายถึง รส
- 5) โผฏฐัพพายตนะ หมายถึง สิ่งสัมผัสกาย
- 6) รัมมายตนะ หมายถึง อารมณ์ที่เกิดกับใจ

3. ธาตุ 18 คือ สิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เอง ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นไปตามธรรม³²

- 1) ธาตุ คือตา (จักขุธาตุ)
- 2) ธาตุ คือรูป (รูปธาตุ สิ่งที่ได้ด้วยตา)
- 3) ธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางตา (จักขุวิญญาณธาตุ)
- 4) ธาตุ คือหู (โสตธาตุ)
- 5) ธาตุ คือเสียง (สัทธาธาตุ)
- 6) ธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางหู (โสตวิญญาณธาตุ)
- 7) ธาตุ คือจมูก (ฆานธาตุ)
- 8) ธาตุ คือกลิ่น (คันธาธาตุ)
- 9) ธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางจมูก (ฆานวิญญาณธาตุ)
- 10) ธาตุ คือลิ้น (ชิวหาธาตุ)
- 11) ธาตุ คือรส (รสธาตุ)
- 12) ธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางลิ้น (ชิวหาวิญญาณธาตุ)
- 13) ธาตุ คือกาย (กายธาตุ)
- 14) ธาตุ คือสิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย (โผฏฐัพพธาตุ)
- 15) ธาตุ คือความรู้อารมณ์ทางกาย (กายวิญญาณธาตุ)
- 16) ธาตุ คือใจ (มโนธาตุ)
- 17) ธาตุ คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ (รัมมธาตุ)
- 18) ธาตุนี้ความรู้อารมณ์ทางใจ (มโนวิญญาณธาตุ) นี้เรียกว่าธาตุ 18

4. อินทรีย์ 22 คำว่า อินทรีย์ แปลว่า สิ่งที่เป็นใหญ่ หมายถึงอายตนะที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน เช่น ตาเป็นใหญ่ในการเห็น เป็นต้น มี 22 อย่าง คือ³³

³² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 348 – 349.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 350.

- 1) จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุประสาท (ตา)
- 2) โสติดินทรีย์ อินทรีย์คือโสตประสาท (หู)
- 3) ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานประสาท (จมูก)
- 4) ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชิวหาประสาท (ลิ้น)
- 5) กายินทรีย์ อินทรีย์คือกายประสาท (กาย)
- 6) มนินทรีย์ อินทรีย์คือมโน (จิต 89 ดวง หรือ 121 ดวง)
- 7) อิตถินทรีย์ อินทรีย์คืออิตถิภาวะ (ความเป็นหญิง)
- 8) ปุริสินทรีย์ อินทรีย์คือปุริสภาวะ (ความเป็นชาย)
- 9) ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต
- 10) สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข)
- 11) ทุกخينทรีย์ อินทรีย์คือทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์)
- 12) โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา (ความรู้สึกดีใจ)
- 13) โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา (ความรู้สึกเสียใจ)
- 14) อุpekخينทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกเป็นกลาง)
- 15) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา มีหน้าที่เด่นด้านความเชื่อ
- 16) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ มีหน้าที่เด่นด้านความเพียร
- 17) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ มีหน้าที่เด่นด้านความระลึกรู้ชอบ
- 18) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ มีหน้าที่เด่นด้านความตั้งใจมั่น
- 19) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา มีหน้าที่เด่นด้านความรู้ชัด
- 20) อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า เราจักรู้สัจธรรมที่

มิได้รู้

- 21) อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึงโสดาปัตติผลญาณถึงอรหัตตมัคคญาณ
- 22) อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงอรหัตตผลญาณ

5. อริสัจ 4 คือ ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ³⁴

- 1) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เป็นสภาพของความลำบากทั้งทางกายและทางใจ ทั้งรัก โลภ โกรธ หลง ความเศร้าโศกเสียใจทั้งปวง เป็นต้น
- 2) สมุทัย คือ สาเหตุแห่งทุกข์นั้น ซึ่งความทุกข์ทั้งปวงมักเกิดจากความไม่รู้ ความไม่เข้าใจในโลก ความอ่อนประสพการณ์ในชีวิต ซึ่งความไม่รู้เหล่านี้เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง
- 3) นิโรธ คือ ความไม่มีทุกข์ ซึ่งก็หมายถึงการเข้าใจในสมุทัย ความเข้าใจสาเหตุแห่งทุกข์ ความเศร้าหมองทั้งปวง
- 4) มรรค คือ หนทางแห่งการดับทุกข์ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า มรรคมมีองค์ 8 หรือวิธีการดับทุกข์ทั้งปวงนั้นมีอยู่ 8 ประการ มรรค 8 ประกอบด้วย
 - (1) สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ

³⁴ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 204.

- (2) สัมผัสกับปะ คือ ดำริชอบ
- (3) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ
- (4) สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม
- (5) สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน
- (6) สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม
- (7) สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ
- (8) สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น

6. ปฏิจจสมุปบาท (ปัจจัยการ 11) คือ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น เป็นกฎธรรมชาติดับ 12 ประการ คือ³⁵

- 1) อวิชชา คือ ความไม่รู้จริงของชีวิต ไม่รู้แจ้งในอริยสัจ 4 ไม่รู้เท่าทันตามสภาพที่เป็นจริง
 - 2) สังขาร คือ ความคิดปรุงแต่ง หรือเจตนาทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล
 - 3) วิญญาณ คือ ความรับรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส
 - 4) นามรูป คือ ความมีอยู่ในรูปธรรมและนามธรรม ได้แก่ กายกับจิต
 - 5) สฬายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
 - 6) ผัสสะ คือ การถูกต้องสัมผัส หรือการกระทบ
 - 7) เวทนา คือ ความรู้สึกว่าเป็นสุข ทุกข์ หรืออุเบกขา
 - 8) ตัณหา คือ ความทะเยอทะยานอยากหรือความต้องการในสิ่งที่อำนาจความสุข เวทนา และความดิ้นรนหลีกหนีในสิ่งที่ก่อทุกข์เวทนา
 - 9) อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน
 - 10) ภพ คือ พฤติกรรมที่แสดงออกเพื่อสนองอุปาทานนั้นๆ เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดมั่นถือมั่น
 - 11)ชาติ คือ ความเกิด ความตระหนักในตัวตน ตระหนักในพฤติกรรมของตน
 - 12) ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสะ คือ ความแก่ ความตาย ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจหรือความกลัดกลุ้มใจ องค์ประกอบทั้ง 12 ประการนี้
- วิปัสสนากรรมฐาน คือ ปัญญาที่รู้แจ้ง หมายถึง ภาวนาปัญญา มีการหยั่งเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น มีความเห็นผิดแปรปรวนจากความจริง 4 ประการ คือ³⁶
- 1. นิจจสัญญา ความสำคัญว่าเที่ยง
 - 2. สุขสัญญา ความสำคัญว่าสุข
 - 3. อัตตสัญญา ความสำคัญว่าเป็นตัวตน
 - 4. สุกสัญญา ความสำคัญว่าดีงาม

³⁵ เรืองเดียวกัน, หน้า 340.

³⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 138.

พิจารณาไตรลักษณ์

สามัญลักษณ์ (อ่านว่า สามันยะ) แปลว่า ลักษณะที่มีเสมอกันในสังขารทั้งปวงสามัญลักษณ์ หมายถึงภาวะที่เกิดขึ้น ภาวะที่มีที่เป็นแก่สังขารคือสรรพสิ่งทั้งปวงอย่างเสมอภาคกัน ไม่มียกเว้น ไม่ว่าสังขารนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรลักษณ์ คือลักษณะประจำ 3 ประการของสังขาร คือ³⁷

1. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา
2. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
3. อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน ความมิใช่อนัตตา

นิยมเรียกสั้นๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลักษณะ 3 อย่างนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณ์ คือ ลักษณะที่มีเสมอกันแก่สังขารทั้งปวง และเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมนิยาม คือกฎธรรมดา หรือข้อกำหนดที่แน่นอนของสังขาร

ธรรมดาว่า มนุษย์เราเมื่อยังไม่ได้เจริญวิปัสสนา ย่อมถูกเครื่องปกปิด ปิดบังอยู่ทำให้ไม่เห็นความจริงของชีวิตว่าตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ เครื่องปกปิดไตรลักษณ์ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า มี 3 ประการ คือ³⁸

1. อนิจจลักษณ์ไม่ปรากฏ เพราะถูกสันตติปิดบังไว้
2. ทุกขลักษณ์ไม่ปรากฏ เพราะอริยาบถปิดบังไว้
3. อนัตตลักษณ์ไม่ปรากฏ เพราะฉนสัญญาปิดบังไว้

ญาณ 16 หรือ โสฬสญาณ วิปัสสนาญาณ

วิปัสสนาญาณนั้น เป็นการจำแนกแตกธรรม ที่จัดแสดงเน้นว่าญาณใดในโสฬสญาณทั้ง 16 ข้างต้น ที่จัดเป็นการปฏิบัติวิปัสสนา หรือการปฏิบัติ วิธีการเรื่องปัญญาในการดับทุกข์ ซึ่งได้จำแนกออกเป็น 9 กล่าวคือ ข้อ 4- 12 ในโสฬสญาณนั่นเอง

วิปัสสนาญาณ ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือญาณที่จัดเป็นวิปัสสนามี 9 อย่าง คือ³⁹

- 1) อุทัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป
- 2) ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา
- 3) กยตุปฏิฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- 4) อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณค้ำึงเห็นโทษ
- 5) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณค้ำึงเห็นด้วยความหน่าย
- 6) มุจจิตุกัมมตาญาณ ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพันไปเสีย
- 7) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง
- 8) สังขารูปেকชาญาณ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- 9) สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้ร้อยสัจ

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

³⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 70.

³⁹ พระราชสุมนต์มุนี, *ธรรมาวลี*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, 2516), หน้า 727.

1. นามรูปปริเฉทญาณ หรือ สังขารปริเฉท ญาณหรือความรู้ความเข้าใจในรูปและนาม คือแยกออกด้วยความเข้าใจว่าสิ่งใดเป็นรูปธรรม อันสัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้ง 5 อันมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย สิ่งใดเป็นนามธรรม อันเพียงสัมผัสได้ด้วยใจอย่างถูกต้อง เหล่านี้เป็นความเข้าใจขั้นพื้นฐานในการพิจารณาธรรมให้เข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป (เป็นการเห็นด้วยปัญญาว่า สักแต่ว่า นาม กับ รูป ไม่มีตัวตนแท้จริง) เรียกว่า เห็น นาม รูป

2. นามรูปปัจจัยปริคคหญาณ หรือ สัมมาทสสนะ ญาณที่เข้าใจในเหตุปัจจัย คือรู้เข้าใจว่า นามและรูปว่าล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัย พระอรหันตญาณในภายหลัง ๆ เรียกว่าเป็น "จุฬโสภาบัน" คือ พระโสภาบันน้อย ที่ถือว่าเป็นผู้มีคติหรือความก้าวหน้าอย่างแน่นอนในพระศาสนา (เห็นด้วยปัญญาว่า สิ่งทั้งหลายสักแต่ว่าเกิดแต่เหตุปัจจัย) เห็นความเป็นเหตุเป็นปัจจัยกันจึงเกิดขึ้น

3. สัมมสนญาณ ญาณพิจารณา พิจารณาเห็นการเกิด การตั้งอยู่อย่างแปรปรวน การดับไป คือเห็นด้วยปัญญา(ปัญญารู้จัก)ใน ความไม่เที่ยง,แปรปรวนและดับไปทั้งหลายตามแนวทางพระไตรลักษณ์นั่นเอง (เห็นด้วยปัญญาว่า สิ่งทั้งหลายสักแต่ว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่เป็นแก่นแท้จริง) เห็นพระไตรลักษณ์

4. อุทยัพพญาณ (อุทยัพพญาณ วิปัสสนาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันเห็นการเกิดดับของขันธ์ 5 หรือเบญจขันธ์ หรือการเห็นการเกิดดับของรูปและนามนั่นเอง คือพิจารณาจนเห็นตามความเป็นจริงในการการเกิดขึ้นและดับไปของขันธ์ 5 จนเห็นได้ด้วยปัญญา (ปัญญารู้จัก) ในปัจจุบันจิตหรือปัจจุบันธรรมคือในขณะที่เกิดและค่อย ๆ ดับสลายลงไป (เห็นและเข้าใจสภาวะธรรมดังกล่าวในแง่ปรมาตม เช่นเห็นสังขารขันธ์ความคิดที่ผิดว่าเพราะสังขารนี้จึงเป็นทุกข์ ไม่ใช่รายละเอียดปลีกย่อยของความคิดนั้นๆ และไม่ปรุงแต่งต่อในสิ่งที่เห็นนั้นๆด้วยถ้อยคิดใด ๆ ดังการปฏิบัติในสติปัฏฐาน 4 เป็นต้น) เห็นการเกิดดับของรูปและนาม หรือกระบวนการของขันธ์ 5 ทางปัญญา

วิปัสสนูปกิเลส 10 ดังนี้

- 1) โอาส (เกิด แสงสว่าง สีต่าง ๆ)
- 2) ญาณ (ปัญญาหรือได้วิปัสสนาญาณ)
- 3) ปีติ (ความอิ่มใจในขณะเจริญวิปัสสนา)
- 4) ปัสสัทธิ (ความสงบกายและใจ)
- 5) สุข (ความสุขอันละเอียดสุขุม)
- 6) อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อและศรัทธามีกำลังแก่กล้า)
- 7) ปัคคหะ (การประคองไว้และความเพียรวิริยะ)
- 8) อุပ္ปฐานะ (การเข้าไปตั้งไว้และสติที่ยอดยิ่งว่องไว)
- 9) อุเบกขา (การวางเฉย)
- 10) นิกันติ (ความใคร่และความพอใจ ยินดี ติดใจในวิปัสสนูปกิเลส 9 อย่างข้างต้น)

หากผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดคิดว่าตนเองได้บรรลุธรรม ผล นิพพาน จะทำให้พลาดโอกาสที่จะได้เข้าถึง วิปัสสนากรรมฐาน ขั้นสูงต่อไป การปฏิบัติในขั้นนี้เป็นเครื่องทดสอบว่า ผู้ปฏิบัติเลือกเส้นทางเดินของวิปัสสนาได้ถูกต้องหรือไม่ ในระดับตรุณะ ยังไม่สามารถกำหนดให้เห็น ไตรลักษณ์ได้แจ่มแจ้ง เพราะจิตมักจะถูกวิปัสสนูปกิเลสเข้าครอบงำ และอาจเกิด ภัยแห่งวิปัสสนาในนิมิต 5 ประการที่ทำให้วิปัสสนาไม่ก้าวหน้าหยุดขังลงได้ดังนี้

1) นิमितภาพล้อ ที่เรียกว่า กายทิพย์ ปรากฏเหมือนตัวของเรา มาล้อเลียนเราในกิริยาต่าง ๆ เมื่อผู้ปฏิบัติจะทำอะไรมันก็ทำเหมือนเช่น เราเย็นมันก็เย็น เราก็มันก็ก้ม ดังภาพล้อเลียนเราบางที่จะใช้ให้ไปทำอะไรที่ไหนก็ได้ตามความนึกคิด

2) นิमितภาพหลอน ปรากฏด้วยความประณีตของจิตที่สวयงาม ที่ชวนให้หลงติดดูด้วยความชอบใจเช่น โบสถ์สวयงาม พระพุทธรูปทองคำ สวนดอกไม้งดงาม หรือวิมานของเทวดา

3) นิमितภาพหลอก ทำให้ผู้ปฏิบัติตกใจกลัวสะดุ้งเช่น เห็นนิมิตสัตว์ ผี หรือซากศพ

4) นิमितภาพหลง หรือปฏิภาคนิมิต คือนึกถึงพระพุทธรูปก็จะปรากฏพระพุทธรูป, นึกให้ใหญ่หรือเล็กก็จะใหญ่หรือเล็กตามใจนึก, หรือนึกถึงนรกหรือสวรรค์ ก็จะปรากฏให้เห็น

5) นิमितภาพล้าง เป็นนิมิตที่มามีผลทำลายล้างผลาญการปฏิบัติเช่น เปรตมาขอส่วนบุญ หรือเทวดามีฉาภิภูมิมหาหลอกหลอน ด้วยหน้าตาน่าเกลียด น่าสยองกลัว นิมิตเหล่านี้ทำให้หายไปได้ด้วยเหตุ 2 ประการ คือการแผ่เมตตาอุทิศส่วนกุศล และการเจริญวิปัสสนามีสติปัญญากำหนดรูปนามได้ทัน ปัจจุบันอารมณ์ โดยปล่อยวางไม่ยึดติดในนิมิต ซึ่งทำให้ภาพนิมิตทุกอย่างดับหายไปได้กำหนดในญาณนี้จะเริ่มคล่องขึ้นและทันอารมณ์ขึ้นกว่าก่อน โดยจะเห็นอารมณ์ที่มีการเกิดและดับไปแต่ยังช้าอยู่ซึ่งอารมณ์ที่กำหนดได้ จะไม่ตั้งอยู่นาน เหมือนแต่ก่อน จิตที่รับอารมณ์เริ่มทำงานอย่างเป็นธรรมชาติ อีกทั้งอารมณ์ปรมาตมและความเป็นอนัตตาเริ่มปรากฏหรือแสดงให้เห็น

5. ภัคคานุปัตสนาญาณ (ภัคคานุปัตสนาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันเห็นการแตกดับ เมื่อเห็นการเกิดดับบ่อย ๆ ถัดขึ้น ชัดเจนขึ้น ก็จักเริ่มคำนึงเด่นชัดขึ้นด้วยปัญญา ในความดับไป มองเห็นเด่นชัดขึ้นที่จิตที่หมายถึงปัญญานั้นเอง ถึงการต้องดับสลายไปของนาม รูป หรือของชั้นใดต่าง ๆ การดับไปจะเห็นได้ชัด ถ้าอุเบกขา ที่หมายถึง การเป็นกลางวางที่เฉย รู้สึกละวางไม่เป็นไร แต่ไม่เอนเอียงแทรกแซงด้วยถ้อยคิดปรุงแต่งใด ๆ ก็จักเห็นการดับไปด้วยตนเองชัดแจ้งเป็นลำดับ โดยปัจจัยตั้ง – เห็นการดับ

6. ภยญาณ (ภยญาณฐานญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันมองเห็นสังขารหรือนามรูปว่า เป็นของที่มีภัย เพราะความที่ไปเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารหรือนามรูปต่างล้วนไม่เที่ยง ต้องแปรปรวน แตกสลาย ดับไป ไม่มีแก่นแกนตัวตนอย่างแท้จริง ถ้าไปยึดไปอยากย่อมก่อทุกข์โทษภัย เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด เห็นสังขารเป็นของมีภัย ต้องแตกดับเป็นธรรมดา จึงคลายความอยากความยึดในสังขารต่าง ๆ

7. อาทีนวญาณ (อาทีนวานุปัสสนาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณคำนึงเห็นโทษ เมื่อเห็นสิ่งต่างล้วนต้องดับแตกสลายไปแล้วสิ้น จึงคำนึงเห็นโทษ ที่จักเกิดขึ้น ว่าจักเกิดทุกข์โทษภัยขึ้น จากการแตกสลายดับไปของสังขารหรือนามรูปต่าง ๆ ถ้าไปอยากหรือยึดไว้ เกิดสังสารวัฏการเวียนว่ายตายเกิดในภพในชาติอันเป็นทุกข์อันเป็นโทษ เห็นโทษ

8. นิพพิทาญาณ (นิพพิทานุปัสสนาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันคำนึงถึงความหน่าย จากการไปรู้ตามความเป็นจริงของสังขารหรือชั้น 5 ว่าล้วนไม่เที่ยง แปรปรวน และแตกดับไปเป็นที่สุด ไม่สามารถควบคุมบังคับได้ตามปรารถนาเป็นที่สุด จึงเกิดความหน่ายต่อสังขารต่าง ๆ เพราะปัญหาที่ไปรู้ตามความเป็นจริงอย่างที่สุดนี้เอง ความหน่ายคลายความยึดความอยาก หรือเหล่าต้นเหตุที่บังพวนจากการไปรู้ความจริง

9. มุญจิตุกัมยตาญาณ (มุญจิตุกัมยตาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณหยั่งรู้ มีความหยั่งรู้ว่าการพ้นไปเสียจากสังขารชนิดก่อทุกข์ คือ ปราณนาที่จะพ้นไปจากสังขารหรือชั้น5ที่ก่อให้เกิดทุกข์ (หมายถึงอุปาทานชั้น 5) ปราณนาพ้นไปจากทุกข์

10. ปฏิสังขญาณ (ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณพิจารณา ทบทวนเพื่อให้เห็นทางหลุดพ้นไปเสียจากภัยเหล่านั้น ดังเช่น โยนิโสมนสิการหรือปัญญาหยิบยก สังขารหรือชั้น5(นามรูป)ขึ้นมาพิจารณาโดยพระไตรลักษณ์ เพื่อหาอุบายที่จะปลดปล่อยหรือปล่อยวางในสังขารหรือชั้น5เหล่านี้ เพื่อให้หลุดพ้นจากภัยเหล่านั้น ทบทวนพิจารณา

11. สังขารเพกขาญาณ (สังขารเพกขาญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลาง (อุเบกขา) ต่อสังขาร เมื่อรู้เข้าใจตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยปัญญา เช่น สังขารอย่างปรมาตมแล้ว ก็วางใจเป็นกลางต่อสังขาร และกายสังขารได้ ไม่นินดี ไม่นิร้าย ไม่ติดใจในสังขารทั้งหลาย จึงแนบแน่นที่จะมุ่งสู่ความหลุดพ้นหรือพระนิพพาน วางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งปวง

12. อนุโลมญาณ (สัจจานุโลมิกญาณ เรียกแบบ วิปัสสนาญาณ) ญาณอันเป็นไปโดยการหยั่งรู้อริยสัจ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลายแล้ว ญาณอันคล้อยตามอริยสัจย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ

13. โคตรภูญาณ ญาณครอบโคตร หรือญาณอันเกิดแต่ปัญญาที่เป็นหัวต่อระหว่างภาวะปุถุชนและภาวะอริยบุคคล

14. มรรคญาณ ญาณอันสำเร็จให้เป็นอริยบุคคลต่อไป ในช่วงของมัคคญาณ (มรรคญาณ) จิตที่ทั้งรูปนามแล้วเคลื่อนเข้าสู่อารมณ์พระนิพพาน จะเกิดขึ้นในเวลาเดียวเดียวบ้างหรือนานบ้าง ขึ้นอยู่กับกำลัง และฐานของสมาธิที่เคยฝึกปฏิบัติมาในอดีต

มัคคญาณ (ปัญญาของจิต) ยังประหารกิเลส (สิ่งที่ทำจิตเศร้าหมองที่เป็นอกุศลจิต) ได้ถาวร เป็นสมุจเฉตพหวนจาก กิเลส 3 ประเภท ดังนี้

1) วิตักกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบที่ละเมิดออกมาทางกายและทางวาจา ทำให้ผิดศีลให้ ประพฤติกายทุจริต วาจทุจริต ซึ่งอาจประหารได้ด้วยวิธีการรักษาศีล เป็นการประหารได้ชั่วคราว ชั่วขณะ เรียกว่า ตัทธคปหาน

2) ปริยภูฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่ไม่แสดงออกมาให้ปรากฏทางกายและทางวาจา เช่น นิวรณ์ 5 เป็นต้น ซึ่งสามารถประหารได้ด้วยสมาธิ หรือด้วยฌาน เป็นการประหารด้วยการข่มไว้อันเรียกว่า วิกขัมภนปหาน

3) อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดซึ่งอยู่ในจิตตสันดาน ขณะใดไม่มีอารมณ์กระทบ ขณะนั้นกิเลสชนิดนี้ก็จะสงบนิ่งอยู่ในใจ ไม่แสดงอาการออกมาให้ตนเองหรือคนอื่นรู้ได้ แต่เมื่อมีอารมณ์กระทบจึงจะแสดงอาการออกมา กิเลสชนิดนี้สามารถประหารได้ด้วยปัญญา หรือมัคคญาณ เป็นการประหารอย่างเด็ดขาดเรียกว่า สมุจเฉตพหาน

15. ผลญาณ เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว ผลญาณก็เกิดขึ้นเป็นลำดับถัดไปจากมรรคญาณ นั้น ๆ ในช่วงมรรคจิต ตามลำดับแต่ละขั้นของอริยบุคคล

16. ปัจจเวกชนญาณ ญาณที่เกิดขึ้นเพื่อพิจารณามรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และพิจารณานิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) เป็นอันจบกระบวนการบรรลุมรรคผลในขั้นหนึ่ง ๆ คืออริยบุคคลขั้นหนึ่ง ๆ หรือถึงพระนิพพาน

สำหรับวิปัสสนาญาณที่ 14 (มัคคญาณ) และ 15 (ผลญาณ) ทั้ง 2 นั้นจัดเป็นญาณในระดับโลกุตตรญาณ ส่วนที่เหลืออีกทั้งหมดของวิปัสสนาญาณ 16 เป็นเพียงโลกียญาณเท่านั้น⁴⁰

การละสังโยชน์

นอกจากผลแห่งการเห็นทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงแล้ว ภาวนามยปัญญาย่อมทำให้สามารถกำจัดกิเลสที่เป็นอนุสัยกิเลส หรือสังโยชน์ที่อยู่ภายในจิตใจไปตามลำดับด้วย

สังโยชน์ 10 คือ กิเลสที่ผูกใจสัตว์⁴¹

ก. โอรัมภาคิสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องต้น เป็นอย่างหยาบ)

- 1) สักกายทิฐิ คือ ความเห็นผิดว่า กาย ซึ่งมีอยู่ว่าเป็นเรา เป็นของเรา
- 2) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น
- 3) สีลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นในศีลและข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่นอกไปจากมรรค

ผลปฏิบัติ

- 4) กามราคะ คือ ความกำหนัดยินดีในกามคุณต่าง ๆ
- 5) ปฏิฆะ คือ ความขัดเคืองใจ

ข. อุทฺธัมภาคิสังโยชน์ 5 (สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด)

- 6) รูปราคะ คือ ความยินดีในรูปฌาน หรือในรูปภพที่จะพึงเข้าถึงได้ด้วยรูปฌานนั้น
- 7) อรูปราคะ คือ ความยินดีในอรูปฌาน หรือในอรูปภพที่จะพึงเข้าถึงได้ด้วยอรูปฌานนั้น
- 8) มานะ คือ ความถือตัวว่าเราดีกว่าเขา เสมอเขา เลวกว่าเขา เป็นต้น
- 9) อุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน ซัดส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่สงบตั้งมั่นลงได้
- 10) อวิชชา คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ 4

และผลจากการที่ละกิเลสสังโยชน์ย่อมทำให้ผู้นั้นเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นพระอริยบุคคลดังต่อไปนี้คือ

1. พระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสคือเข้าสู่มรรค ละสังโยชน์ได้ 3 อย่าง คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

ก. เอกพีชีโสดาบัน บุคคลประเภท “โทสจริต” มีจิตมากไปด้วยปัญญาเจริญสมถมน้อย แต่เจริญวิปัสสนามาก อินทรีย์ทั้ง 5 แก่กล้าในชาตินี้ บรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว จะเกิดเพียงชาติ 1 ชาติ มีโอกาสบรรลุพระอรหัตผล

ข. โกลังโกลโสดาบัน สร้างบารมีมาอย่างปานกลาง บุคคลประเภท “ราคจริต” มีปัญญาและสมาธิเท่า ๆ กัน เจริญวิปัสสนา และสมถเท่า ๆ กัน อินทรีย์ทั้ง 5 แก่กล้าในชาตินี้ บรรลุมรรคผลปานกลาง ไม่เร็ว ไม่ช้า จะเกิดอีก 2--3 ชาติ มีโอกาสบรรลุพระอรหัตผล

⁴⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 360-364.

⁴¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 329 - 330.

ค. สัตตักขัตตูปรมโสตาบัน สร้างบารมีมาอย่างอ่อน บุคคลประเภท “โมหจริต” มีสมาธิมาก ปัญญาน้อย เจริญสมณมาก แต่เจริญวิปัสสนาน้อย อินทรีย์ทั้ง 5 แก่กล้าในชาตินี้ บรรลุมรรคผลอย่างเชื่องช้า จะเกิดอีกไม่เกิน 7 ชาติ มีโอกาสบรรลุพระอรหัตผล⁴²

2. พระสกทาคามี ผู้จะกลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ละสังโยชน์ 3 อย่างข้างต้น และทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง

3. พระอนาคามี ผู้จะไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก จะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหม ละสังโยชน์ได้อีก 2 ข้อ คือ กามราคะ และภวัฏฐะ

4. พระอรหันต์ ละสังโยชน์ได้สิ้นเชิง คือละสังโยชน์อีก 5 ข้อได้ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา⁴³

นิพพาน 2

1. นิพพาน แปลว่า ความดับหรือเย็น หมายถึง สภาพที่ดับกิเลส คือราคะ โทสะ และโมหะ ได้อย่างขาด หรือเพลิงกิเลสดับทุกขีในวิมุตติมีชาติ ชรา และมรณะได้อย่างหมดสิ้นแล้ว กล่าวคือ การดับกิเลสได้สนิทไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ได้แก่ การสิ้นชีวิตของพระอรหันต์ทั้งหลายที่เรียกว่า การดับขันธ์ปรินิพพาน ได้แก่ อนุปาทิเสสนิพพาน

2. นิพพาน แปลว่า ธรรมหาเครื่องเสียบแทงมิได้ หมายถึง ภาวะจิตที่ปราศจากตัณหา เครื่องเสียบแทงใจให้ตื่นรนไปตามตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา เป็นภาวะจิตของผู้ที่ดับกิเลสได้แล้ว แต่ยังคงเบญจขันธ์อยู่ คือ ยังมีชีวิตอยู่ตามปกติ ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ได้บรรลุอรหัตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

นิพพาน แปลว่า ความดับทุกข์ หมายถึงภาวะแห่งจิตที่เป็นสุขสูงสุดเพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นภาวะที่สงบบริสุทธิ์ หลุดพ้น สิ้นทุกข์ เย็นเป็นสุขอย่างยิ่ง เป็นอมตะเป็นอิสรภาพสมบูรณ์ จัดเป็นโลกุตตรธรรม

ประโยชน์ของการเจริญวิปัสสนา⁴⁴

1. สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ หรือทำให้เบาบางลง
2. มีความทุกข์น้อยลง และมีความสุขมากขึ้น
3. คลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่วุ่นวายเดือดร้อนไป ตามกระแสของโลก
4. มีจิตใจมั่นคงรู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่ฟุ้งขึ้นหรือยุบลงด้วยอำนาจกิเลส
5. มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง และบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
6. จิตใจมีคุณธรรม หรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
7. สามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นความสุขขั้นสูงในภพปัจจุบันได้

⁴² พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภาวนาที่ปณิ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2545), หน้า 190.

⁴³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 27, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2557), หน้า 57.

⁴⁴ ปลัทธิธรรม., *หลักปฏิบัติสมณะ วิปัสสนากรรมฐานภาวนา*, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2556), หน้า 457.

8. สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นบุญของโลก
9. ย่อมได้เต็มรส แห่งอริยผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้
10. สามารถบรรลุพระนิพพานได้

สรุปว่า วิปัสสนา หมายถึง พิจารณา พระไตรลักษณ์ ยกเอา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็น อารมณ์ ที่นี้เมื่อเราพิจารณา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นี่เป็นภาคปฏิบัติ แต่เมื่อพิจารณา ไปแล้ว จิตสงบลงไป บางทีมันไปนั่งอยู่เฉย ๆ ผู้ปฏิบัติก็ว่า ตัวได้มาน การเจริญวิปัสสนามาแล้ว แต่มันไม่ใช่ การพิจารณาเป็นอุบายทำจิตให้สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ บริกรรมภาวนาก็เป็นอุบายทำจิตสงบ ตั้งมั่นเป็นสมาธิ พอจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ มันจะเกิดวิปัสสนา มันจะเป็นเองโดยอัตโนมัติ

3.1.9 สติปัฏฐาน 4⁴⁵

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ได้ระบุถึงความสำคัญของสติปัฏฐาน 4 ว่า เป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา โดยความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน” ทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ

1. หลักการทางสายเดียว สติปัฏฐาน 4 เป็นทางสายเดียว ที่ทำให้สัตว์โลกไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาดังนี้คือ

ก. ทางนี้ หมายถึง การดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป

ข. ทางเดียว หมายถึง

- 1) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว
- 2) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระพุทธเจ้า เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น
- 3) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา
- 4) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน

2. หลักการด้านเป้าหมายของการเดินตามทางสติปัฏฐาน 4 คือ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

ก. เพื่อความบริสุทธิ์ คือบริสุทธิ์จากมลทิน บริสุทธิ์จากอุปกิเลสทั้งหลาย ความบริสุทธิ์เหล่านี้ เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยการปฏิบัติตามมหาสติปัฏฐานทั้ง 4

ข. เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ อันว่าโสกะ นั้นหมายถึง ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน

ค. เพื่อดับทุกข์และโทมนัส คำว่า เพื่อดับทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์

⁴⁵ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 812.

ง. เพื่อบรรลุนิพพาน ในมหาสติปัฏฐานนี้ หมายถึงเออริยมรรค มีองค์ 8 จึงสรุปใจความได้ว่า มรรคเป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตระ มรรคที่เป็นโลกียะ ได้รูปนาม ได้พระไตรลักษณ์ เป็นอาภรณ์ มรรคที่เป็นโลกุตระ ได้นิพพานเป็นอาภรณ์ คำว่า บรรลุมรรคนั้นหมายถึงเออริยมรรคทั้ง 4 คือ โสตาปัตติมรรค 1 สกทาคามิมรรค 1 อนาคามิมรรค 1 อรหัตตมรรค 1

จ. เพื่อให้แจ้งนิพพาน คำว่า นิพพานสส สจฺฉิกิริยาฯ หมายความว่า การทำ พระนิพพานให้แจ้งในที่นี้ หมายถึงเออริยธรรม 8 ข้อว่า เพื่อให้แจ้งพระนิพพาน

ด้านวิธีปฏิบัติของสติปัฏฐาน 4 มีประเด็นสำคัญอยู่ 3 ประการคือ

1. หลักการปฏิบัติ 4 อย่าง หลักสติปัฏฐาน 4 บอกให้ทราบว่า ชีวิตของเรานี้ มีจุดที่ควรใช้สติคอยกำกับดูแลทั้งหมดเพียง 4 แห่งเท่านั้นเองคือ ร่างกายและพฤติกรรม เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ความคิดนึกไตร่ตรอง ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครอง ณ จุดทั้งสี่นี้แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่องใส และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้อย่างอริยสัจธรรม

2. หลักองค์ธรรม 3 อย่าง หลักขององค์ธรรม 3 อย่าง ได้แก่⁴⁶

1) อาตปปี มีความเพียร ได้แก่องค์มรรคข้อ 6 คือ สัมมาวายามะ ซึ่งหมายถึงเพียรระวังป้องกัน และละความชั่ว กับเพียรสร้างและรักษาความดี

2) สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ คือตัวปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ

3) สติมา มีสติ หมายถึง สัมมาสติ สำหรับการปฏิบัติสติปัฏฐานนั้น ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่มีธรรมข้ออื่น ๆ คอยอยู่ด้วย และธรรมที่ไม่บ่งถึงไว้ ก็คือสมาธิ ซึ่งจะมีอยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้

ก. อาตปปี (มีความเพียรเพิกกิเลส) คำว่า อาตปปี แปลว่า มีความเพียรเพิกกิเลส คือมีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมัปปธาน 4 คือ เพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ และเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่าทุกขณะที่นักปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน ความก้าวหน้าในการปฏิบัติตามลำดับของวิปัสสนาญาณชั้นต่าง ๆ จัดว่าได้เพิ่มพูนภาวนากุศลที่มีอยู่แล้วให้มากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะการสังขมมุตติ สมาธิ และปัญญา ให้เพิ่มพูนมากขึ้นกว่าเดิม

ข. สัมปชาโน (มีปัญญาหยั่งเห็น) คำว่า สัมปชาโน แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง จำแนกเป็น

1) สภาวลักษณะ ลักษณะพิเศษของรูปนาม คือ ลักษณะเฉพาะตัวของรูปนามแต่ละอย่างที่รูปนามอื่นไม่มี

2) สามัญญลักษณะ ลักษณะทั่วไปของรูปนาม คือ ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา)

ค. สติมา (มีสติ) คำว่า สติมา แปลว่า มีสติ คือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท สติเหมือนการสืบไม่อย่างต่อเนื่อง สมาธิเหมือนความร้อนที่ได้รับจากการสืบไม่ปัญญาเหมือนไฟที่เกิดจากความร้อน กล่าวคือในอินทรีย์ทั้ง 5 อันได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และ

⁴⁶ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), หน้า 812.

ปัญญา ศรัทธาเป็นเหตุให้เกิดวิริยะ วิริยะเป็นเหตุให้เกิดสติ สติเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ สมาธิเป็นเหตุให้เกิดปัญญา และปัญญาก็เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา ดังนี้ เป็นต้น อินทรีย์ 5 เหล่านี้เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน

3. ด้านเป้าหมาย หลักการปฏิบัติสติปัฏฐาน 4 ที่ถูกนั้น ต้องนำไปสู่ความดับทุกข์ได้ ซึ่งความดับทุกข์ในตัวของเราคือเป้าหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัตินั่นเอง

สรุปความรู้เรื่องสติปัฏฐาน 4 แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านหลักการ และด้านวิธีการ ซึ่งด้านหลักการของสติปัฏฐาน 4 นั้น ได้อธิบายว่า เป็นการปฏิบัติวิธีทางเดียวเพื่อเข้าถึงธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือความดับทุกข์ ส่วนด้านวิธีการเป็นการให้แนวคิดในด้านวิธีการปฏิบัติว่า ในการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม⁴⁷

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกเอกายนัมมคค์ คือ ทางดำเนินทางเดียวนั้น ออกเป็นสติปัฏฐาน 4 โดยทรงจำแนกตามอารมณ์ 4 คือ กาย เวทนา จิต และธรรม คือ 1) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตามดูกาย คือ ตามดูสรีระร่างกาย ตลอดจนอาการและอากัปภิกิริยาของกาย 2) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตามดูเวทนา คือ ตามดูการเสวยอารมณ์ทั้งที่เป็นเวทนาแท้ และเวทนามีสิ่งผสม คือมีอามิสหรือไม่มีอามิส 3) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตามดูจิต คือ ตามดูความคิดที่เป็นตัวการและความคิดที่เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิตย์สืบเนื่องกันไปตามช่วงของความคิด และ 4) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเข้าไปตามดูธรรม คือ ตามดูอารมณ์ หรือสภาวะธรรมที่ปรากฏหรือมีความเป็นไปอยู่ในจิตใจ ซึ่งท่านจำแนกไว้เป็น นิรวรณ 5 ชั้น 5 อย่าง 6 โพชฌงค์ 7 และอริยสัจ 4

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน นั้น ท่านได้แสดงบรรพ คือ ข้อกำหนดไว้ 6 ชนิด คือ⁴⁸

- 1) อานาปานบรรพ ข้อกำหนดด้วยลมหายใจเข้าออก
- 2) อิริยาปถบรรพ ข้อกำหนดด้วยอิริยาบถ
- 3) สัมปชัญญะบรรพ ข้อกำหนดด้วยความรู้ชัดเจน
- 4) ปฏิกุลมณสิการบรรพ ข้อกำหนดด้วยของน่าเกลียด
- 5) ธาตุมนสิการบรรพ ข้อกำหนดด้วยธาตุทั้ง 4
- 6) นวสีวลิกาบรรพ ข้อกำหนดด้วยปัสสาวะ 9

นวสีวลิกาบรรพ การกำหนดรู้กายเปรียบด้วยซากศพ คือ มองเห็นซากศพที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ โดยระยะเวลา 9 ระยะ ตั้งแต่ ตายใหม่ๆ ไปจนถึงกระดูกผุ

- 1) พิจารณาซากศพที่ชันพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด
- 2) พิจารณาซากศพที่มีฝูงสัตว์จิกกิน กัดกินอยู่บ้าง
- 3) พิจารณาซากศพที่เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่
- 4) พิจารณาซากศพที่เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อ แต่ยังมีเอ็นเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ (ช่วงนี้อาจมีราสีด่างขึ้นซากศพ)
- 5) พิจารณาซากศพที่เป็นร่างกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือดแล้ว ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่

⁴⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ 16, (นนทบุรี: บริษัท อาร์ เอส พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, 2553), หน้า 296.

⁴⁸ ที.ม. (ไทย) 304/375/10.

6) พิจารณาซากศพที่มีแต่กระดูก ปราศจากเส้นเอ็นผูกมัด ขึ้นส่วนต่าง ๆ เรียงรายไปคนละทิศละทาง

7) พิจารณาซากศพที่มีแต่ท่อนกระดูกมีสีขาว เปรียบด้วยสีสังข์

8) พิจารณาซากศพที่เป็นกระดูกกองเรียงรายอยู่แล้วเกินปีหนึ่งขึ้นไป

9) พิจารณาซากศพที่เป็นกระดูกผุ เป็นจุนแล้ว

การพิจารณากายเป็นอารมณ์ จัดเป็นกรรมฐานอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ฐปกรรมฐาน คือ การกำหนดรูปที่มองเห็นได้เป็นอารมณ์ โดยเป็นกรรมฐานเบื้องต้นแห่งสติปัฏฐานฯ

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน นั้น ท่านได้แสดงประเภทแห่งเวทนาไว้ 9 ประการ คือ⁴⁹

- 1) สุขเวทนา
- 2) ทุกขเวทนา
- 3) อทุกขมสุขเวทนา
- 4) อามิสสุขเวทนา
- 5) นิรามิสสุขเวทนา
- 6) สามิสทุกขเวทนา
- 7) นิรามิสทุกขสุขเวทนา
- 8) สามิสอทุกขมสุขเวทนา
- 9) นิรามิสอทุกขมสุขเวทนา

เวทนานี้ ส่วนที่ประกอบด้วยอามิส เป็นสภาพที่ควรละ ในส่วนที่ปราศจากอามิส เป็นสภาพที่ควรอบรมให้เกิดขึ้น สำเร็จได้ด้วยสติปัฏฐาน คือการพิจารณาให้รู้ยู่ทุกขณะที่เวทนานั้นๆเกิดขึ้นฯ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ท่านได้แสดงลักษณะของจิตให้พิจารณาโดยอาการ 16 ประการ คือ⁵⁰

- 1) สราค์ จิตต์ จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ
- 2) วิตราค์ จิตต์ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ
- 3) สโทส จิตต์ จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ
- 4) วิตโทส จิตต์ จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ
- 5) สโมห จิตต์ จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ
- 6) วิตโมห จิตต์ จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ
- 7) สงขิตต์ จิตต์ จิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่า จิตหดหู่
- 8) วิกขิตต์ จิตต์ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน
- 9) มหัคคต จิตต์ จิตเป็นมหรคต ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหรคต
- 10) อมหัคคต จิตต์ จิตไม่เป็นมหรคต ก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหรคต
- 11) สอตุตถ จิตต์ จิตมีธรรมยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่า จิตมีธรรมยิ่งกว่า
- 12) อนตุตถ จิตต์ จิตไม่มีธรรมยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีธรรมยิ่งกว่า

⁴⁹ ที.ม. (ไทย) 313/380/10.

⁵⁰ ที.ม. (ไทย) 314/381/10-315.

- 13) สมาหิต จิตต์ จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสมาธิ
- 14) อสมาหิต จิตต์ จิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นสมาธิ
- 15) วิมุตต์ จิตต์ จิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้นแล้ว
- 16) อวิมุตต์ จิตต์ จิตไม่หลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่า จิตไม่หลุดพ้นแล้ว

ธรรม 4 ประการ คือ อวิชา ตัณหา กรรม นามรูป ย่อมเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น และจิตนั้นจักดับไปโดยสิ้นเชิง เพราะอวิชา ตัณหา กรรม และนามรูป ดับไปโดยไม่เหลือ วิธีพิจารณาจิตนั้น คือ เมื่อจิตมีราคะ ความกำหนัดยินดีก็รู้ได้ชัดว่าจิตมีราคะ เมื่อหายจากราคะ ก็รู้ได้ชัดว่าจิตหายจากราคะแล้ว

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน นั้น ท่านได้แสดงบรรพ คือข้อกำหนดไว้เพื่อพิจารณาธรรม 4 ข้อ คือ⁵¹

- 1) นิรวณบรรพ ข้อกำหนดด้วยนิรวณ 5
- 2) ชันธบรรพ ข้อกำหนดด้วยขันธ 5
- 3) อายตนบรรพ ข้อกำหนดด้วยอายตนะ 12
- 4) โพชฌนคบรรพ ข้อกำหนดด้วยโพชฌนค 7

โพชฌนค 7 คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ มีเจ็ดอย่างคือ

- 1) สติสัมโพชฌนค สติความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- 2) ธัมมวิจยสัมโพชฌนค ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม
- 3) วิริยสัมโพชฌนค ความเพียร
- 4) ปีติสัมโพชฌนค ความอิ่มใจ
- 5) ปัสสัทธิสัมโพชฌนค ความสงบกายใจ
- 6) สมาธิสัมโพชฌนค ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
- 7) อุเบกขาสัมโพชฌนค ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็นจริง โพชฌนค 7 เป็น

หลักธรรมส่วนหนึ่งของ โพธิปักขิยธรรม 37

5. สัจจบรรพ ข้อกำหนดด้วยสัจจะ (อริยสัจ 4)

ผู้บำเพ็ญเพียรวิปัสสนา พิจารณาธรรมารมณ์นั้นๆ มีนิรวณบรรพเป็นต้น จนเห็นธรรมเหล่านั้น เป็นไปทั้งภายในและภายนอก โดยความเกิดขึ้น และความเสื่อมสิ้นไป เพราะเหตุว่าทุกสิ่งล้วนมีอาการเกิดขึ้น เสื่อมสิ้นไปเสมอเหมือนกันทั้งหมด ทั้งในส่วนที่ขบใจก็อยากให้งคงอยู่ ในส่วนที่ไม่ขบใจ ก็อยากจะทำให้เสื่อมสูญไป โดยมีสติคอยควบคุมอยู่ไม่ให้อิงอาศัยตัณหา ทิฏฐิ และไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน เชื่อว่าได้เห็นธรรม ฉะนั้น สติปัฏฐานทั้ง 4 นั้น กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอุบายให้ละสุกสัญญา เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอุบายให้ละนิจสัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอุบายเพื่อให้ละนิจสัญญา และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอุบายเพื่อให้ละอตตสัญญา

⁵¹ ที.ม. (ไทย) 316/403/10.

อานิสสแห่งการเจริญสติปัฏฐาน คือ⁵²

ผู้ใดหมั่นเพียรเจริญสติปัฏฐานทั้ง 4 ประการ ตลอด 7 ปีเป็นอย่างช้า หรืออย่างเร็ว 7 วัน ผู้นั้นย่อมหวังได้ซึ่งผลทั้งสองอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

- 1) ได้เป็นพระอรหันต์ ในปัจจุบันชาติ
- 2) ได้เป็นพระอนาคามี ในปัจจุบันชาติ

ฉะนั้น สติปัฏฐาน 4 นี้ จึงเป็นเอกายนมรรค คือ ทางอันเอก หมายถึง ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่นำบุคคลปฏิบัติไปสู่

- 1) เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย
- 2) เพื่อก้าวล่วงโสกะปริเทวะทั้งหลาย
- 3) เพื่อถึงความไม่ติดอยู่แห่งทุกขโทมนัส
- 4) เพื่อบรรลุนิพพาน
- 5) เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง

ประโยชน์ของการฝึกบำเพ็ญวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน 4

- 1) ทำให้สุขภาพทางร่างกาย และจิตใจดีขึ้น
- 2) ทำให้จิตใจเบิกบาน เติบโต แข็งแรง
- 3) ความวิตกกังวล และความเครียดลดลงอย่างมาก
- 4) เป็นผู้มีความรู้เท่าทัน มีความผิดพลาดน้อย
- 5) มีประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ต่าง ๆ ดีขึ้น
- 6) ไม่ตกใจกลัว เพราะเจริญสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ
- 7) มีความกล้าหาญในการกระทำคุณงามความดีอย่างสม่ำเสมอไม่ห่อถอกเบียดเบียน
- 8) ความยึดมั่นถือมั่นลดลง เพราะเข้าใจในสภาพที่แท้จริงของชีวิต (ขั้น 5)
- 9) สามารถทำลายความโลภ (อภิชฌา) ความโกรธ (โทมนัส) ให้ลดลงหรือหมดไปได้
- 10) เชื่อว่าเป็นเตรียมความพร้อม และได้สะสมเหตุปัจจัย เพื่อการรู้แจ้งอริยสัจ 4 อัน

จะนำไปสู่การบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส (ความยึดมั่นถือมั่นด้วยโมหะ) และกองทุกข์ทั้งหมด ได้ในปัจจุบันชาตินี้ หรือถ้าผู้ปฏิบัติกระทำอย่างต่อเนื่อง จะไม่เกิน 7 ปี เป็นอย่างช้า ควรจะได้บรรลุ อริยมรรค อริยผลอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน

สรุปว่า การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 ใช้ในชีวิตประจำวัน คือ สามารถเอาสติเข้าไปตั้งในอารมณ์ทั้ง 4 กล่าวคือ อาตภาพิ มีความเพียรเผากิเลส สัมปชานะ มีสัมปชัญญะกำหนดรู้ทั่วพร้อม กาย เวทนา จิต ธรรม สติมา มีสติทุกเมื่อ ผู้ปฏิบัติต้องการกำหนดให้เป็นปัจจุบัน สติปัฏฐาน 4 มีหลักธรรม สำคัญอยู่ 4 ประการ ในการปฏิบัติ ไปสู่ความหลุดพ้นคือ

1. การกำหนดพิจารณาตามดูกายในกายอยู่เป็นประจำ
2. การกำหนดพิจารณาตามดูเวทนาในเวทนาอยู่เป็นประจำ
3. การกำหนดพิจารณาตามดูจิตในจิตอยู่เป็นประจำ
4. การกำหนดพิจารณาตามดูธรรมอยู่เป็นประจำ

⁵² ธรรมรักษา, พระไตรปิฎก ฉบับฉบับทุกข, (ราชบุรี: โรงพิมพ์เมืองราชบุรีการพิมพ์, 2553), หน้า 232.

3.2 แนวทางการพัฒนาสังคมของพระปากระฆังสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

ปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติที่ท่านอาจารย์มั่นพาคณะลูกศิษย์ดำเนินมาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบัน การปฏิบัติตามปฏิปทานี้รู้สึกลำบาก เพราะเป็นการทวนกระแสโลก ทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ หลักปฏิบัติที่มีจุดประสงค์ 13 ขันธวัตร 14 มีอาคันตุกวัตร เป็นต้น เป็นเครื่องบำเพ็ญทางกายโดยมาก และมีกรรมฐาน 40 เป็นเครื่องบำเพ็ญทางใจ สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไปในอิริยาบถต่าง ๆ ของความเพียร ท่านที่สมัคใจเป็นพระอุปัชฌาย์กรรมฐาน จำต้องเป็นผู้อดทนต่อสิ่งขัดขวางด้านทานต่าง ๆ ที่เคยฝึกลงใจจนเป็นนิสัยมานาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ละได้ยาก แต่ก็จำต้องพยายามละไม่หยุดหย่อนอ่อนกำลัง เพราะเพศของนักบวช กับเพศฆราวาส มีความเป็นอยู่ต่างกัน ตลอดความประพฤติมรรยา ความสำรวมระวังต่าง ๆ ต้องเป็นไปตามแบบ หรือประเพณีของพระซึ่งเป็นเพศที่สงบบางตา⁵³

3.2.1 การเตรียมตัวเดินจงกรม⁵⁴

ในการเดินจงกรมปฏิบัติดังนี้ ทำทางเดินจงกรมให้กว้างประมาณ 1 เมตร ยาวประมาณ 15 เมตร ปรับพื้นให้เสมอตลอดแนวทาง เพื่อเราจะได้เดินสะดวกโดยไม่มี ความกังวล ในขณะที่เรากำลังเดิน หรือจะเดินอยู่ในสถานที่ใดก็ตาม ก่อนเราจะเริ่มเดินจงกรมทุกครั้ง ให้เราไปยืนอยู่ที่มุมสุด ของทางเดินจงกรมด้านใดด้านหนึ่ง แล้วหันหน้าเข้ามาหาเส้นทาง แล้วให้พนมมือขึ้นในระหว่างอก หรือในระหว่างคิ้ว แล้วให้นึกอธิษฐานภายในใจดังนี้

สาธุ ข้าพเจ้าจะเดินจงกรมภาวนา เพื่อบูชาคุณพระพุทธเจ้า บูชาคุณพระธรรม บูชาคุณพระอริยสงฆ์ บูชาคุณบิดา มารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ กับทั้งผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอให้ข้าพเจ้าจงมีสติ มีใจอันสงบ รู้แจ้งเห็นจริง ในอริยสัจธรรม ทั้งหลายด้วยเทอญ และกุศลผลบุญที่ข้าพเจ้าเดินจงกรมในครั้งนี้ ขอจงเป็นไปในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ขอจงอย่าได้มีกรรมมีเวรแก่กันและกัน ขอให้ท่านทั้งหลาย จงได้รับส่วนบุญจากข้าพเจ้าโดยอนุโมทนาเองเถิด

เสร็จแล้วเอามือหย่อนลงตรงหน้า แล้วเอามือขวา จับหลังมือซ้าย ให้อยู่ในท่ายืนรำพึง แล้วกำหนดให้ใจได้อยู่ในความเป็นกลาง ไม่ให้ใจเอนเอียงไปหาอารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจใด ๆ ทั้งสิ้น และทำอุบายแก่ตัวเองว่า ขณะนี้ เราจะเดินจงกรม ความคิดภายนอกใด ๆ ให้ปล่อยวางเสียหมด อย่าคิดขึ้นมา เพื่อให้ใจได้ไหวไปตาม เสร็จแล้วกำหนดคำบริกรรมดังนี้

วิธีกำหนดคำบริกรรมมีดังนี้

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดสุดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า พุท

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจออกเองยาว ๆ นึกว่า ธอ

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดสุดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า ธัม

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจออกเองยาว ๆ นึกว่า โม

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดสุดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า สัง

⁵³ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), *ปฏิปทาของพระอุปัชฌาย์กรรมฐาน*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลปสยามบรรณภัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด, 2560), หน้า 81.

⁵⁴ พระปัญญาพิศาลเถร (หนู ฐิตปณฺญโญ), *ทวนกระแส*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศรีบุญอุตรสาทรกรรม การพิมพ์ จำกัด, 2555), หน้า 12.

ให้ตั้งใจโดยมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจออกเองยาว ๆ นึกว่า โฆ
ให้กำหนดทำสัก 3-7 ครั้ง หรือมากกว่านี้ก็ได้ เพื่อให้เป็นอุบายให้ พุทโธ ธัมโม สังโฆ ได้มารวมอยู่ที่ใจ ต่อไปให้กำหนดเอาเพียง “พุทโธ” คำเดียว และให้พร้อมกันกับเดินจงกรม ดังนี้

1. เดินจงกรม วิธีที่ 1⁵⁵

วิธีที่ 1 ให้ตั้งใจโดยมีสติ ก้าวขาครั้งแรกให้นึกว่า พุท ก้าวขาที่สองให้นึกว่า โธ ให้มีสติกับคำบริกรรม รู้เท่าทันกับการก้าวขาทุกครั้งไป ขณะใดที่เราไม่รู้ไม่ทัน ในการก้าวขา ให้ถือว่าขณะนั้นเราเผลอสติ คือความตั้งใจไม่พอ และให้ตั้งใจใหม่ต่อไปจนกว่าจะรู้เท่าทันกัน ไม่เดินเร็วนัก ไม่เดินช้านัก คือให้เราเดินอยู่ในท่าปกติที่เราเดินไปในสถานที่ต่าง ๆ นั้นเอง นี่เป็นวิธีเดินจงกรมในสมถะ คือเอาอิริยาบถเดินเป็นนิมิตเครื่องหมาย เพื่อได้ฝึกสติและฝึกความตั้งใจ เมื่อเดินถึงที่สุดของทางเดินจงกรมแล้ว ให้หมุนตัวกลับข้างขาทุกครั้งไป

2. เดินจงกรม วิธีที่ 2⁵⁶

วิธีที่ 2 ไม่กำหนดดูในการก้าวขาในเวลาเดินจงกรม ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้ลมหายใจเข้าเองนึกว่า พุท ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้ลมหายใจออกเองนึกว่า โธ เพื่อให้ความสัมพันธ์ของสติและคำบริกรรม กับผู้รู้ และความตั้งใจ ให้อยู่ในกรอบเดียวกัน และเพื่อความมั่นคงแน่นหนาในสมถะต่อไป ถ้าหากเรามีความเหน็ดเหนื่อยในการเดินจงกรมแล้ว เราจะยืนกำหนดคำบริกรรมก็ได้ และก็ให้กำหนดเหมือนกัน เพื่อให้อิริยาบถการยืนภาวนาได้ติดต่อ ไม่ขาดวรรคขาดตอน

3. เดินจงกรม วิธีที่ 3⁵⁷

วิธีที่ 3 ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้เห็นกายส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นนิมิตเครื่องหมาย จะเป็นกายส่วนใดส่วนหนึ่งก็ได้ กายส่วนไหนที่เรามีความถนัดใจ พังดูได้ง่ายให้กำหนดรู้เห็นกายส่วนนั้น ๆ เป็นนิมิตของสติ ให้สติกับผู้รู้ได้กำหนดรู้เห็นอยู่ที่กายส่วนนั้น ๆ ไม่ให้เผลอ ถึงจะไม่กำหนดรู้เห็นกายส่วนนั้นชัดก็ตาม แต่ก็ให้กำหนดสถานที่ที่เรากำลังพังดูกายส่วนนั้น ให้มีในขอบเขต เพื่อได้จำกัดสถานที่ให้ใจได้อยู่ในกายส่วนนั้น ๆ ต่อไป

ในครั้งแรก ความไม่เคยชินในการพังดูกาย ก็ให้เราสมมติกายส่วนนั้น ๆ ว่า มีสีสันลักษณะอย่างนั้น รูปพรรณสัณฐานอย่างนั้น และตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ เมื่อเรากำหนดพังดูกายส่วนนั้นอยู่บ่อย ๆ ความเคยชินในการพังดูก็จะติดใจ จะลืมตา หลับตา ก็รู้เห็น ติดใจ อยู่ตลอดเวลา เมื่อเราชำนาญในการพังดูกายส่วนนั้นแล้ว เรากำหนดพังดูกายส่วนอื่นๆ ก็จะรู้เห็นอยู่สภาพเดียวกันทั้งหมด เมื่อใจเรารู้เห็นกายชัด ดังได้อธิบายมานี้ ก็จะเป็นพื้นฐานของวิปัสสนาได้เป็นอย่างดี วิธีนี้ไม่ได้กำหนดดูก้าวขา แต่ให้อาสมมติกาย ส่วนที่เรากำหนดพังดูอยู่นั้น มาบริกรรม สมมติว่า เรากำหนดดูหนึ่ง ก็ให้คำบริกรรมว่า “ตะโจๆ” พร้อมกับการพังดูหนึ่งส่วนนั้นๆต่อไป ถ้าเราจะกำหนดให้เห็นกระดูกส่วนไหน ก็ให้คำบริกรรมว่า “อัฐิ ๆ” พร้อมทั้งพังดูกระดูกส่วนนั้นๆต่อไป หรือให้สมมติว่า ร่างกระดูกเดิน

⁵⁵ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญโญ), *ทวนกระแส*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศรีบุญอุตรสาทรกรรม การพิมพ์ จำกัด, 2555), หน้า 14.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15 – 17.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

จกรรมก็ได้ นี่แหละ ถ้าเราได้กำหนดเพ่งดูให้ใจรู้กาย เห็นกายส่วนใดส่วนหนึ่งดังได้อธิบายมานี้ ก็จะเป็นพื้นฐานของปัญญาได้ดี

4. เติบจนกรม วิธีที่ 4⁵⁸

วิธีที่ 4 ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้อารมณ์ภายในใจ อารมณ์ภายในใจนี้จะเป็นอารมณ์ประเภทไหนก็ตาม ที่มีความปรากฏ สัมผัสภายในใจอยู่ในปัจจุบันนี้ ให้กำหนดรู้ในอารมณ์นั้นๆ เป็นนิमितของใจ จะเป็นอารมณ์หยาบๆ ก็ให้กำหนดรู้ในอารมณ์หยาบๆ จะเป็นอารมณ์ละเอียด ก็ให้กำหนดรู้ในอารมณ์ส่วนละเอียด จะเป็นอารมณ์ทางโลกหรือทางธรรม จะเป็นอารมณ์ที่ชอบใจ หรืออารมณ์ที่ไม่ชอบใจก็ตาม ถ้าหากเราสลัดออกจากใจไม่ได้แล้ว ก็ต้องกำหนดรู้ แต่อย่าไปกำหนดเอาวัตถุที่เกิดอารมณ์เข้ามาอยู่ที่ใจ ถ้าไปกำหนดเหตุให้ประกอบใจแล้ว ก็จะเป็นอารมณ์ที่รุนแรงเกิดขึ้นที่ใจได้ เพราะอารมณ์ภายในใจแต่ละอย่าง ย่อมมีเหตุเป็นแดนเกิด ฉะนั้น เราจึงมาทำความเข้าใจกับเหตุของอารมณ์นั้นให้ดี และกำหนดรู้เห็นเหตุของอารมณ์นั้นๆ ให้ชัดและจริงตามเหตุนั้น ว่าเกิดขึ้นที่ไหน ตั้งอยู่ที่ไหน และให้มีสติรู้เหตุกำลังจะขยายตัวออกไปหาจุดต่าง ๆ เพื่อให้เหตุนั้นได้มีกำลัง

คำว่า “เหตุ” นั้น คือเหตุภายในคือใจเป็นสำคัญ เพราะใจมีเชื้อของเหตุภายใน คือความไม่อิมพอกแก่ความต้องการในสรรพวัตถุทั้งหลาย หรือในสรรพอารมณ์ทั้งหลาย ที่ใจยังมีความต้องการ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นอาหารเดิมอาหารหลักของใจมานาน ไม่รู้ว่กับกัลป์ไหน ๆ เกิดมาชาติภพไหน ก็มีอารมณ์ภายในใจประเภทนี้เป็นหลัก แม้ชาติปัจจุบันนี้ก็มี อารมณ์ประเภทไฟบรรลัยกัลป์กำลังขยายตัวออกมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปติดเชื้อให้มาเราร้อนเผาใจอยู่ตลอดเวลา จึงเรียกว่า ธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ที่ฝังแน่นในส่วนลึกภายในใจนี้แหละ จึงเรียกว่าต้นเหตุของอารมณ์ภายใน ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้งหลาย เพียงเป็นสิ่งประกอบให้เหตุภายในได้พองตัวขึ้นเท่านั้น เมื่อใจได้สัมผัสเหตุประเภทใด ย่อมติดใจในเหตุนั้นๆ จนไม่ยอมที่จะปล่อยวาง และนำเอามาตรึงตรองครุ่นคิดจนติดใจ จึงเรียกว่าอารมณ์ฝังใจ

อารมณ์อยู่ที่ไหนใจก็อยู่ที่นั่น ถ้าเรากำหนดดูอารมณ์ภายในใจก็เท่ากับเรากำหนดดูใจไปในตัว ใจมีอารมณ์แห่งความโลภก็ให้รู้ ใจมีอารมณ์แห่งความโกรธก็ให้รู้ ใจมีอารมณ์แห่งราคะก็ให้รู้ ใจมีอารมณ์แห่งความกลัวก็ให้รู้ อารมณ์นี้เองจึงเป็นเครื่องวัดใจได้ดี ถ้ารู้เห็นว่า อารมณ์มีที่ใจแล้ว ก็ต้องมีสติกำหนดรู้ให้เห็นใจไปในตัว อารมณ์เกิดขึ้นที่ใจได้ เราก็ต้องมีสติ กำหนดให้อารมณ์ให้อ่อนกำลังลง และดับไปได้เช่นกัน ข้อห้ามที่สำคัญ เราอย่าส่งใจออกไปนึกถึงเหตุภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ความอิจฉาพยาบาท กับใคร ๆ ทั้งสิ้น ถ้าใจไปนึกหาเหตุของอารมณ์ดังกล่าว ใจก็จะเกิดอารมณ์ที่เป็นพิษขึ้นที่ใจเอง และจะมีความเดือดร้อนเองว่า ผลของอารมณ์ที่มีในใจเป็นอย่างนี้ ให้เอาสติกำหนดเพ่งดูจุดของอารมณ์นั้นๆ ให้เห็นชัดภายในใจ ไม่นาน อารมณ์ภายในใจก็จะอ่อนกำลัง นี่เป็นอุบายวิธีที่เราหนีไม่พ้น เราก็ต้องสู้แบบตัวต่อตัวด้วยกำลังสติ จะแพ้จะชนะก็ให้รู้ดีให้รู้กัน ในช่วงนี้ นิสัยกรรมภายในก็ต้องอาศัยสติเข้าแผดเผา จดจ้องแบบไม่หนีหน้ากัน

ก่อนที่เราจะหยุดเดินจนกรมทุกครั้ง ให้เราไปยืนที่มุมสุดของทางเดินจนกรม และหันหน้าเข้ามาหาเส้นทาง พนมมืออธิษฐาน ภายในใจว่า สาธุ ข้าพเจ้าได้เดินจนกรมภาวนา เพื่อบูชาคุณ

⁵⁸ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญโญ), ทวนกระแส, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศรีบุญอุตรสาทรกรรม การพิมพ์ จำกัด, 2555), หน้า 19 – 20.

พระพุทธเจ้า บุชาคุณพระธรรม บุชาคุณพระอริยสงฆ์ในครั้งนี้ ขอจงเป็นไปเพื่อความสุขแก่ข้าพเจ้า พร้อมทั้งบิดามารดา ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดจนผู้มีพระคุณทั้งหลาย ทั้งเทพเจ้าเหล่าเทวา สัตว์น้อยใหญ่ เจ้ากรรมนายเวร ขอจงได้รับส่วนบุญ ที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญแล้ว ในครั้งนี้ โดยอนุโมทนาเองเทอญ เสร็จแล้ว เดินออกจากทางเดินจงกรมโดยมีสติ เพื่อจะเข้าหาที่นั่งสมาธิภาวนาต่อไป เพื่อให้เป็นสายโซ่ เชื่อมโยงต่อกันไม่ให้ขาดวรรคตอน

ประโยชน์ของการเดินจงกรมมีอานิสงส์ 5 อย่าง คือ

1. เป็นผู้อดทนต่อการเดินทางไกล คือสามารถเดินทางได้ไกลและรวดเร็ว เพราะมีกำลังขาที่แข็งแรง
2. เป็นผู้อดทนต่อการทำความเพียร คือ สามารถทำความเพียรหรือนั่งสมาธิได้นานไม่ปวดเมื่อยง่าย
3. เป็นผู้มีโรคน้อย คือทำให้ร่างกายแข็งแรงไม่ค่อยมีโรคภัย
4. อาหารที่บริโภคเข้าไปย่อยได้ดี ท้องไม่อืดเฟ้อ ทานอาหารได้ดี
5. สมาธิที่ได้จากการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน ไม่เสื่อมง่าย⁵⁹

3.2.2 การเตรียมตัวนั่งสมาธิ⁶⁰

การเตรียมตัวนั่งสมาธิภาวนาทุกครั้ง เราต้องจัดสถานที่ที่เราจะนั่งสมาธิให้สะอาดเรียบร้อย เพื่อไม่ให้เกิดความขัดข้องกังวลภายในใจ เสร็จแล้วไหว้พระสวดมนต์จะย่อหรือพิศดารก็ตามความต้องการของเรา และแผ่เมตตาตตนเมตตาสัตว์จบแล้ว ฆราวาสมีวิธีสมาทานศีล 5 ต่อไป เพราะการสมาทานศีลเป็นอุบายวิธีที่จะรับรองความบริสุทธิ์ของตนในปัจจุบัน และเป็นอุบายเพื่อไม่ให้ใจได้มีความเศร้าหมองในการกระทำทางกาย วาจา ที่เป็นอดีตผ่านมาแล้ว และทำความเข้าใจกับตัวเองว่า ปัจจุบันนี้เรามีศีลอันบริสุทธิ์แล้ว ถึงหากเราพลั้งเผลอทำความชั่วทางกาย วาจา มาแล้วก็ตาม นั้นเป็นของอดีตที่ล่วงไปแล้ว เราอย่าไปคำนึงมาเป็นอารมณ์ ส่วนความดีที่เราบำเพ็ญมาแล้วมีการให้ทาน เคยได้รักษาศีล หรือเจริญเมตตาภาวนา หรือทำความดีในสิ่งใดใดก็ตาม นี้ให้เราหมั่นสำนึกบ่อย ๆ เพื่อให้ใจเกิดความปีติยินดีและเป็นกำลังใจให้แก่ใจ เพื่อให้ติดต่อกับในปัจจุบันที่เราจะภาวนาอยู่ในขณะนี้

การสมาทานศีลด้วยเจตนาวิริติ ให้ศีลขึ้นในตนเองขณะนี้ เพราะเราไม่มีเวลาและโอกาส อำนวยที่เราจะไปรับศีลจากพระได้ เราก็ต้องเจตนาวิริติสมาทานศีลเอาด้วยตนเอง เพราะการเจตนาละเว้นจากความชั่วทางกายและความชั่วทางวาจานั้นแลเป็นตัวศีล

วิธีสมาทานศีล 5 มีดังนี้

ให้ว่า นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ 3 ครั้ง ต่อไปว่า

พุทัง สะระณัง คัจฉามิ อัมมัง สะระณัง คัจฉามิ สังฆัง สะระณัง คัจฉามิ

พุทฺธัง สะระณัง คัจฉามิ พุทฺธัง สะระณัง คัจฉามิ อัมมัง สะระณัง คัจฉามิ พุทฺธัง สะระณัง

คัจฉามิ

⁵⁹ หลวงปู่ขาว อนาลโย, *โอวาทธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาธรรม, 2552), หน้า 136.

⁶⁰ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญโญ), *ทวนกระแส*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ป.มหา นครสัมพันธ์พาณิชย์, 2527), หน้า 14.

ตติยัมปิ พุทฺธัง สรรณัง คัจฉามิ ตติยัมปิ อัมมัง สรรณัง คัจฉามิ ตติยัมปิ สังฆัง สรรณัง
คัจฉามิ

ปาณาติปาตา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
อะทินนาทานา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
กาเมสุมิฉาจารา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
มุสาวทา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
สุราเมระยะมัชชะปะมาทัฏฐาณา เวระมะณี สิกขาปะทัง สะมาทิยามิ
ถ้าหากผู้ว่าคำบาลีไม่ได้ ให้นึกในใจทำเสียงเบา ๆ ดังนี้

1. ข้าพเจ้าจะละเว้นจากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด
 2. ข้าพเจ้าจะละเว้นจากการลักเอาสิ่งของของผู้อื่น
 3. ข้าพเจ้าจะละเว้นจากการประพฤติดิฉดจากประเวณี
 4. ข้าพเจ้าจะละเว้นจากการกล่าวความไม่จริง
 5. ข้าพเจ้าจะละเว้นจากการดื่มสุราและยาเสพติดทุกชนิด
- ทั้งนี้ เราต้องมีสัจจะ ความจริงใจในตัวเอง ศีลจึงจะตั้งอยู่ได้ สัจจะจะตั้งไว้อย่างไร ใจก็ต้อง

รักษาความจริงให้ได้

อานิสงส์ของการรักษาศีล 5⁶¹

1. ทำให้อายุยืน ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน
2. ทรัพย์สินสมบัติที่อยู่ในความปกครอง มีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายมาราวี เบียดเบียน

ทำลาย

3. ระหว่างลูก หลาน สามี ภริยา อยู่ด้วยกันเป็นผาสูก ไม่มีผู้คอย ล้วงลักลักร้ายต่าง

ครองกันอยู่ด้วยความเป็นสุข

4. พูดอะไร มีผู้เคารพเชื่อถือ คำพูดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะ ด้วยสัจด้วยศีล
5. เป็นผู้มั่งคั่งปัญญาดีและเฉลียวฉลาด ไม่หลงหน้าหลงหลัง จับโน้นชนนี้เหมือนคนไม่มีสติ

1. วิธีนั่งสมาธิ วิธีที่ 1⁶²

ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดสวดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า พุท
ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจยาว ๆ เอง นึกว่า โธ
ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดสวดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า อัม
ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจยาว ๆ เอง นึกว่า โม
ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดสวดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า สัง
ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจยาว ๆ เอง นึกว่า โห

⁶¹ มุลนินิหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ, *ภูริทัตตธัมมโฆวาท*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชนวนพิมพ์, 2544),
หน้า 600.

⁶² พระปัญญาพิศาลเถระ (ทูล ขิปโปณโณ), *ทวนกระแส*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ป.มหา
นครสัมพันธ์พาณิชย์, 2527), หน้า 15 – 17.

ให้กำหนดทำสัก 3--7 ครั้ง หรือมากกว่านี้ก็ได้ เพื่อเป็นอุบายให้พุทโธ ธัมโม สังโฆ มารวมกันที่ใจ ต่อไปให้กำหนดเพียงพุทโธคำเดียว ให้หายใจเป็นปกติตามที่เราย้ายใจอยู่ในท่าปัจจุบัน ให้มีสติกำกับคำบริกรรมและรู้เท่าทันกับลมหายใจ และให้ตั้งอยู่ในท่าเตรียมพร้อมอยู่เสมอ อย่าเผลอตั้ว

ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดสุดลมหายใจเข้าเองยาว ๆ นึกว่า พุท

ให้ตั้งใจอย่างมีสติ กำหนดปล่อยลมหายใจยาว ๆ เอง นึกว่า โธ

ในขณะใดที่เราไม่ได้ตั้งใจสุดลมหายใจเข้าเอง นึกว่า พุท แต่ลมหายใจได้ล่วงเข้าไปเสียก่อน ขณะนั้นให้รู้ตัวเองทันทีว่า ความตั้งใจเราขาด มีสติรู้ไม่ทัน หรือในขณะใดเราไม่ได้ตั้งใจปล่อยลมหายใจออกเอง พร้อมกับคำบริกรรมในขณะนั้น เราก็รู้ว่าเราเผลอสติและขาดความตั้งใจเช่นกัน ฉะนั้น จึงให้เราสุดลมหายใจเข้าเอง ให้ตั้งใจปล่อยลมหายใจออกเอง เมื่อเราขาดความตั้งใจเมื่อไร การกำหนดสุดลมหายใจก็เผลอตั้วทันที และให้เราตั้งใจตั้งสติ กำหนดสุดลมหายใจเข้าพร้อมกับบริกรรมเอง และตั้งสติปล่อยลมหายใจออกเอง พร้อมทั้งคำบริกรรมจนกว่าความตั้งใจการตั้งสติมีความชำนาญ ถ้าชำนาญแล้ว สติกับผู้รู้และลมหายใจ กับคำบริกรรมก็จะรู้เท่าทันกันเอง นี่เป็นวิธีที่ฝึกสติแบบรัดกุม ถ้าเราเผลอตั้วเมื่อไรก็จะรู้ตัวทันที ที่แรกก็รู้สึกอยู่ว่าทำยากอยู่บ้าง แต่ก็ต้องฝึกกันบ่อย ๆ เมื่อชำนาญแล้ว ก็จะเป็นธรรมดา การนั่งสมาธิภาวนาทุกครั้งก็จะคล่องตัวเพราะความเคยชิน นี่เป็นวิธีฝึกสติกับผู้รู้ ให้เด่นโดยถือเอาลมหายใจเป็นนิมิตเครื่องหมาย เมื่อชำนาญแล้ว ต่อไปเราจะตัดคำบริกรรมออกให้เหลือเพียงความตั้งใจอันมีสติกับผู้รู้ กำหนดสุดลมหายใจปล่อยลมหายใจเข้าออกเท่านั้นเพื่อจะได้ส่งบลงสู่ความละเอียดต่อไป และความตั้งใจก็จะเข้มแข็งไปตาม ๆ กัน

2. วิธีนั่งสมาธิ วิธีที่ 2⁶³

วิธีที่ 2 เราตัดคำบริกรรม คือพุทโธออก ให้เหลือเพียงความตั้งใจอันมีสติ กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกเท่านั้น ลมหายใจหายก็รู้ว่าลมหายใจหายและกำหนดรู้ลมหายใจหาย ๆ นั้นต่อไป จนกว่าลมหายใจจะมีความละเอียด เมื่อลมหายใจมีความละเอียดก็รู้ว่าลมหายใจมีความละเอียด และตั้งใจต่อไปจนกว่าลมหายใจจะมีความละเอียดเต็มที่ นี่แหละเรียกว่า เอกัคตารมณ์ คืออารมณ์เป็นหนึ่ง เมื่อเรากำหนดลมหายใจละเอียดอยู่อย่างนี้ ก็แสดงว่าใจเรามีความละเอียดไปตาม ๆ กันด้วย ลมมีความละเอียดก็เพราะใจเรามีความละเอียด ลมก็มีความละเอียดไปตาม ๆ กัน ความละเอียดของใจ ความละเอียดของลมหายใจมาบรรจบกันเมื่อไร เมื่อนั้นรัศมีทางกายก็จะแสดงตัวทางกายในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น ปรากฏร่างกายเราใหญ่ขึ้น พองขึ้นผิดปกติธรรมดา เช่น ขาแขนลำตัวศีรษะก็ใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ เหมือนกับจะนั่งอยู่ที่ไหนตัวก็จะใหญ่อยู่ที่นั่น ถ้าหากปรากฏว่ากายใหญ่ ๆ ขึ้นดังกล่าว ก็ให้เราตั้งสติความกำหนดรู้ลมหายใจละเอียดนั้น อย่าให้เผลอ ไม่นานประมาณ 5 นาที อาการความใหญ่ขึ้นทุกส่วนก็จะหายไปเอง บางทีนั่งภาวนาอยู่ปรากฏว่าสูงขึ้น ๆ บางทีก็ปรากฏว่าเตี้ยลง ๆ บางทีก็ปรากฏว่ากายหมุนตัว บางทีก็ปรากฏว่าเอนไปข้างนั้น และเอนไปข้างนี้ ทั้ง ๆ ที่เรายังมีสตินั่นเอง จะปรากฏว่ากายเรามีลักษณะใดก็ตาม นั่นคืออาการของใจ ที่แสดงออกมาทางกายเท่านั้น มันเกิดขึ้นเองและดับไปเอง

⁶³ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญโญ), *ทวนกระแส*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ป.ม.หานครสัมพันธ์พาณิชย์, 2527), หน้า 18 - 22.

บางครั้งก็จะปรากฏว่า ลมหายใจเล็กเข้าทุกทีๆ การหายใจก็จะปรากฏว่าหายใจสั้นเข้าทุกทีๆ ถ้าผู้กลัวตายก็จะถอนจากสมาธิทันที ถ้าเป็นเช่นนี้ เราไม่ต้องกลัวนั้นแหละ คือใจเรากำลังลงสู่ความสงบเต็มที่ ขอให้เรามีสติกำหนดรู้ลมหายใจเล็ก ๆ นั้นไว้อย่าให้เผลอ ลมหายใจจะเล็กก็รู้ว่าลมหายใจเล็ก ลมหายใจสั้นก็รู้ว่าลมหายใจสั้นและมีสติกำหนดรู้ จนกว่าลมหายใจจะหมดไปในวาระสุดท้าย เมื่อลมหายใจหมดไปแล้ว ก็จะไม่รู้ตนเองว่าเราอยู่อย่างไรเพราะกายไม่มี แต่ก็รู้อยู่เฉย ๆ เท่านั้น

บางครั้งก็อาจจะเกิดแสงสว่างรอบตัวอย่างกว้างขวาง คำว่าตัวนั้นหมายถึงผู้รู้ในตัวนั้นเอง แต่ไม่ปรากฏว่ามีกายเลยในขณะนั้น แต่เป็นธรรมชาติรู้และสว่างรอบด้าน ความเบาใจ ความสว่างภายในใจ ก็จะเจิดจ้าแพรวพราว ก็น่าอัศจรรย์ใจมาก เราจะหาสิ่งใดในโลกนี้ไม่ได้เลย และมีความสุขสงบอย่างนี้ประมาณ 10 นาที ก็จะถอนตัวออกมาหายใจธรรมดา ความสุขก็จะเกิดขึ้นที่ใจ ไม่มีความสุขใดในโลกนี้เสมอเหมือนความเบากายความเบาใจ และความสุขกายสุขใจแทบตัวจะลอย ถ้าเป็นในลักษณะความสงบเช่นนี้ ถ้าผู้ไม่เคยคิดพิจารณาด้วยปัญญามาก่อนแล้ว ก็อยากจะอยู่ในความสุขนี้ต่อไป ถ้าใครเคยคิดพิจารณามาก่อนแล้ว ความสงบนี้ก็จะพื้นฐานของปัญญาได้เป็นอย่างดี และไม่ติดอยู่ในความสงบนี้เลย สมาธิคือความสงบนี้เอง ก็จะเป็นกำลังอุดหนุนปัญญาให้พิจารณาอย่างรวดเร็ว และขออย่าเพื่อทำความเข้าใจกับผู้อ่านสัณนิท ขณนี้ท่านเป็นผู้ปฏิบัติและมีความมุ่งหวังและตั้งใจว่า เมื่อจิตมีความสงบเต็มที่แล้ว จะมีปัญญาเกิดขึ้นเพื่อจะพิจารณาธรรมต่อไป ใคร ๆ ก็มุ่งหวังปัญญา จึงได้ตั้งหน้าตั้งใจทำสมาธิหวังความสงบเพื่อคอยให้ปัญญาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่เคยพิจารณาในแง่ธรรมต่าง ๆ มาก่อน ถึงจะทำความสงบนั้นก็ทำได้ แต่สายทางความสงบของผู้ที่มีปัญญามาก่อนถึงจะสงบลึกจนถึงสมาบัติ 8 ก็ตาม ผลที่ได้รับก็คือความสุขกายสุขใจ บางทีอาจมีเครื่องเล่นคือ อภิญญาญาณ คือมีญาณหยั่งรู้ในแง่อดีต อนาคต และรู้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีจักขุญาณต่าง ๆ บ้าง โสตถุญาณบ้าง คือมองเห็นด้วยตาภายใน หูภายใน หรือแสดงฤทธิ์ในวิธีต่าง ๆ ได้ หรือหยั่งรู้วาระจิตของคนหรือสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้นั้นก็จะติดความรู้ในญาณของตนนั้นอย่างไม่รู้ตัว ญาณดังกล่าวนี้ก็จะทำให้คิดว่าตนเองเป็นพระอรหันต์ง่ายที่สุด เพราะเชื่อในญาณของตัวเอง

อันดับแรกท่านก็พิจารณาด้วยปัญญามาก่อน แล้วจึงทำความสงบ เมื่อจิตถอนออกจากความสงบแล้ว ก็ตั้งใจพิจารณาไปตามสรรพธรรม สรรพสังขารทุกชนิดให้เป็นไปตาม ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ไม่ใช่ว่าจะมีมานั่งคอยนอนคอยให้มีปัญญาเกิดขึ้นเหมือนกับเราเลย มันจึงใกล้เคียงเหมือนฟ้ากับดิน หรือเหมือนกับเราขุดดินเตรียมหลุมมะพร้าวเสร็จแล้ว จะมานั่งคอยนอนคอยให้ต้นมะพร้าวเกิดขึ้นจากหลุมนั้น มันจะเป็นไปได้หรือ ผลไม้ทุกอย่าง ต้นไม้ทุกชนิดที่เราต้องการจะให้มันเกิดขึ้นมาเองโดยที่เราไม่ต้องหาซื้อมาปลูกเอง มันจะเกิดขึ้นได้ไหม นี่เพียงให้ข้อคิดนิดเดียวเท่านั้น

3. วิธีนั่งสมาธิ วิธีที่ 3⁶⁴

วิธีที่ 3 ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้ภายในส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นนิมิตเครื่องหมาย จะเป็นกายส่วนใดส่วนหนึ่งก็ได้ กายส่วนไหนที่เรามีความถนัดใจเพ่งดูได้ง่าย ให้เอากายส่วนนั้นเป็นจุดยืนของสติ ให้สติกับผู้รู้ติดอยู่กับสตินั้นๆ อย่าให้เผลอ ถึงลมหายใจหรือคำบริกรรมมีอยู่ก็ให้กักให้เป็นเพียงส่วนประกอบเท่านั้น ถ้าเราไปจดจ่อที่ลมหายใจและคำบริกรรมแล้ว กายส่วนที่เราเพ่งดูอยู่นั้นก็จะ

⁶⁴ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญญา), *ทวนกระแส*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ป.มหา นครสัมพันธ์พาณิชย์, 2527), หน้า 22 - 24.

เลื่อนลงไป ใจก็จะเขวจากกายที่เพ่งอยู่นั้นไป ใจก็จะไม่อยู่ในกายส่วนนั้นเลย ฉะนั้นจึงให้สติกับผู้รู้เพ่งดูกายส่วนนั้นอย่างใกล้ชิด จะเป็นตำหนิแผลเก่า ๆ ก็ได้ จะเป็นส่วนด้านหน้าหรือส่วนด้านหลังก็ให้เราเลือกหาเอง เพื่อไม่ให้มีความขัดข้องหรือความรู้สึกภายในใจ ครั้งแรกก็ให้เราสมมติรู้ ตามสี่สันและลักษณะกายส่วนนั้นๆ ตามความเป็นจริงว่ามีลักษณะนั้นๆ ส่วนหนึ่งที่เป็นที่ห่อหุ้มอยู่ภายนอก ถ้าเรากำหนดดูให้รู้เห็นทั้งหมดนั้นไม่ได้ ก็เพราะว่าความตั้งใจและสติเรายังอ่อน ฉะนั้น จึงให้กำหนดดูบางส่วน จะเป็นส่วนเล็ก ๆ ก็ได้ เพื่อให้ใจจดจ่อรู้เห็นในที่แห่งเดียว ให้เหมือนกันกับที่เราเอาเส้นด้ายสอดเข้ารูเข็ม ถ้าเราไม่ใช่สายตาเพ่งดู ก็จะไม่เห็นรูเข็มปลายเส้นด้ายนั้นเลย และไม่มีทางที่จะสอดด้ายเข้ารูเข็มได้ ถ้าหากเราใช้สายตาจดจ่อกับรูเข็ม และปลายเส้นด้ายแล้ว เราก็จะสอดด้ายเข้ารูเข็มได้ทันที นี่ฉันใด การเพ่งดูกาย ก็อาศัยสมมติส่วนที่เราเพ่ง และสถานที่ที่เราจะเพ่งนั้นให้มีส่วนจำกัด ให้มีความตั้งใจด้วยสติจดจ่อจึลลงในจุดนั้นๆ โดยสำนึกว่า มีความสว่างอยู่ในความสำนึกก่อน ถ้าชำนาญแล้วก็จะรู้เห็นในกายส่วนนั้นๆ เป็นธรรมชาติกำหนดที่รู้เอง ถ้าความเคยชินกำหนดรู้เห็นกายส่วนนั้นๆ อยู่ต่อไป เราก็จะกำหนดกายส่วนนั้นๆ เป็นธรรมชาติที่รู้เอง ถ้าความเคยชินรู้เห็นกายส่วนนั้นอยู่ ต่อไปเราจะกำหนดให้เห็นกายส่วนนั้นๆ เน่าเปื่อยไปทั้งตัวก็ได้ หรือกำหนดให้หลุดออกไปให้เห็นโครงกระดูกก็ได้ ต่อไปก็จะเป็นพื้นฐานของปัญญาได้ดี

4. วิธีนั่งสมาธิ วิธีที่ 4⁶⁵

วิธีที่ 4 ให้ตั้งใจโดยมีสติกำหนดรู้อารมณ์ภายในใจให้เห็นชัด วิธีนี้ก็เหมือนกันกับวิธีกำหนดรู้อารมณ์ภายในใจขณะเดินจงกลมนั่นเอง แต่เรามากำหนดรู้อารมณ์ในขณะที่นั่งสมาธิ ย่อมเห็นอารมณ์ได้ชัดเจนมากเพราะไม่มีความไหวตัวไปมา ความสั่นสะเทือนภายในกายไม่มี จึงสังเกตดูอารมณ์ภายในกายได้ง่ายและรู้ละเอียด อารมณ์แห่งความสุขก็รู้ชัด อารมณ์แห่งความทุกข์ก็รู้ชัด แม้แต่อารมณ์ที่ไม่สุขไม่ทุกข์ก็มีสติรู้ชัด อารมณ์แห่งราคะตัณหากิเลสทั้งนั้น อารมณ์ทั้งหมดนี้เป็นได้ทั้งเหตุ เป็นได้ทั้งผล หมุนไปได้อวดด้าน และหมุนไปได้ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ผลัดกันเป็นเหตุผลัดกันเป็นผลเสมอ เรียกว่า สันตติ คือ อารมณ์ดี อารมณ์ชั่ว ที่สับทอดให้กันอยู่เสมอ จนไม่รู้ว่าอะไรเป็นต้นเหตุ อะไรเป็นปลาย คือ หมุนไปเวียนมาไม่รู้ว่าอะไรอารมณ์ใหม่อารมณ์เก่า จึงเข้าใจเองว่า เป็นอารมณ์ใหม่ตลอดไป และตลอดเวลา จึงเรียกว่า อวิชชา คือ ความไม่รู้ทางไปทางมาของวัฏจักรนั่นเอง จึงเรียกว่าผู้หลงโลก หลงสงสาร ก็คือมาหลงอารมณ์ภายในใจนี้แหละเป็นเหตุ อารมณ์ภายในใจนั้นยังไม่เป็นกิเลส ตัวกิเลสดัณหา อวิชชาคือตัวก่อให้เกิดอารมณ์รัก อารมณ์ชัง เกิดขึ้นที่ใจ มีในใจและตั้งอยู่ที่ใจ

สรุปเรื่อง แนวทางปฏิบัติเพื่อให้ได้เข้าใจ⁶⁶

สมาธิ ความตั้งใจมั่น กับสมาธิ ความสงบแห่งใจทั้งสองนี้ มีความหมายหยาบละเอียดต่างกัน สมาธิ ความตั้งใจมั่น คือ เป็นผู้มีสติปัญญาแผ่อยู่ทั่วใจ จะยืนจะเดินอยู่ที่ไหน สถานที่ใด ก็มีสติรักษาใจ หรือนั่งอยู่ที่ไหน นั่งอยู่อย่างไร สถานที่เช่นไร ก็มีสติรักษาใจ หรือบางครั้งได้พูดคุยอยู่กับเพศตรงกันข้ามก็มีสติ หรือเพศตรงข้ามหนีไป ใจก็มีสติ จึงสมกับคำที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทว่า ประโยคสุดท้ายว่า ดูก่อนอานนท เมื่อกิจที่จะได้พูดกับสตรีมีอยู่ ถ้าพูดก็พูดให้มีสติ นี่แล จึงได้ชื่อว่า

⁶⁵ พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล จิปปปณฺเณ), *ทวนกระแส*, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ป.มหานครสัมพันธ์พาณิชย์, 2527), หน้า 25.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 – 34.

สมาธิ ความตั้งใจมั่นขั้นพื้นฐาน สมาธิขั้นนี้ ก็เริ่มพิจารณาด้วยปัญญาได้แล้ว จะพิจารณาในความทุกข์ คือ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งตัวเองและคนอื่น ให้อยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน จะพิจารณาธาตุสี่ ขั้นนี้ ห้า จะพิจารณาให้เป็นอสุภะให้ตกอยู่ในไตรลักษณ์ หรือเรายินดีพอใจอยู่กับวัตถุใดสิ่งใด ๆ ก็ตาม ก็ยกเอาวัตถุสิ่งของที่เราคิดนั้น มาพิจารณาให้ตกอยู่ในสภาพแห่งไตรลักษณ์ การพิจารณานี้ เราจะอยู่ที่ไหน อยู่อย่างไร จะนั่งเดินอยู่ที่ไหนก็พิจารณาได้ ให้รู้ตัวเองอยู่เสมอว่า เรายังมีกิเลสตัณหาอย่าประมาทนอนใจ สถานการณ์ของใจเรายังไม่ปกติ เราก็ต้องเตรียมพร้อมอยู่ตลอดเวลา ข้าศึกคือกิเลสตัณหาเข้ามา เราก็จะกำจัดทันที กิเลสตัณหาเกิดขึ้น สติปัญญาก็รู้เท่าทัน นั่นคือผู้ไม่ประมาท คือเป็นผู้เตรียมพร้อมอยู่เสมอ

สมาธิ คือ ความสงบ สมาธินี้ ลึกลงไปอีก อันดับแรก เราก็ต้องอาศัยคำบริกรรม ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว เมื่อใจสงบลงลึกถึงอัปนาสมาธิ เมื่อจิตถอนออกมาแล้ว ก็ต้องดำรงหาอุบายปัญญามาพิจารณาทันที เรื่องที่จะพิจารณาก็ได้อธิบายมาแล้ว

ถ้าหากความสงบไปถึงอัปนาสมาธิ จะทำอย่างไรก็สงบอีกไม่ได้ จะเป็นเพียงขณิกสมาธิ อุปจารสมาธินิด ๆ หน่อย ๆ เราก็เริ่มพิจารณาด้วยปัญญาได้เลย ในช่วงขณิกสมาธิ อุปจารสมาธินี้แหละ ปัญญากำลังวิ่งรอบรู้ในสรรพสิ่งทั้งหลายได้ดี เรื่องที่จะเอามาพิจารณาก็ได้อธิบายมาแล้ว

ถ้าเรากำหนดบริกรรมภาวนา แต่ใจเราไม่มีความสงบในสมาธิขั้นไหน ๆ ถ้าเป็นเช่นนั้น ให้กำหนดดูใจ และอารมณ์ภายในใจ ของเราเอง ในขณะนั้น ว่ามีอะไรที่ทำให้ใจเราไม่สงบ มีความขัดข้องอยู่ที่ไหน ใจเรายังผูกพันอยู่กับของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บางทีก็อยู่กับกามคุณ มีรูป เป็นต้น หรือติดพันอยู่กับวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้ารู้ว่าใจผูกพันในสิ่งนั้นแล้ว เราก็จับเอาสิ่งที่ใจมีความผูกพันนั้นแหละ มาพิจารณา ด้วยปัญญา ยกโทษภัยในของที่เราติดนั้นแหละมาพิจารณาให้ใจได้รู้ การพิจารณาด้วยปัญญา ก็ได้อธิบายมาแล้ว

เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาเหนียวแล้ว ก็กลับทำสมาธิต่อไป ออกจากสมาธิแล้ว ใจจะสงบหรือไม่สงบ ก็ต้องพิจารณาด้วยปัญญา ต่อไป สลับกันอยู่อย่างนี้ อย่าไปทำความสงบคอยปัญญา ถึงจะสงบสักเท่าไร ก็ไม่เกิดปัญญา ถ้ามีความสงบมาก ก็ยังมีความสบายมาก อยากรู้ในความสงบสบายนั้นต่อไป ไม่อยากถอนตัว ยิ่งสงบสักเท่าไร ปัญญาก็หมดไปเท่านั้น คือ ไม่อยากนึกอยากคิดอะไรเลย อยากรู้ในความสงบสุขอย่างเดียว จึงเรียกว่า ใจติดสุข จมลิ้มปัญญา

นี่เราไปตีความหมายจากคำที่ว่า

1. สุตมยปัญญา ปัญญา จะเกิดขึ้นเพราะการศึกษาเล่าเรียน หรือได้ยินได้ฟัง
2. จินตมยปัญญา ปัญญา จะเกิดขึ้นเพราะคิดใคร่ครวญตามที่ได้ศึกษาหรือได้ยินมา
3. ภาวนามยปัญญา ปัญญา จะเกิดขึ้นได้จากการภาวนา ข้อที่ 3 นี้เอง เป็นเหตุให้เรามั่นใจ

เพราะเรามั่นใจว่า ภาวนามยปัญญา คือ ทำจิตให้สงบแล้ว ปัญญาก็ต้องเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงได้พิธิพิถันหมายมั่นปั้นมือ ทำความสงบคอยปัญญาท่าเดียว บางคนก็มีความสงบอยู่บ้าง แต่ปัญญาก็ไม่เกิด ฉะนั้น ให้เราหวนกลับมาตีความหมายใจคำว่า ภาวนามยปัญญากันใหม่เถอะ คำว่า ภาวนามยปัญญา คือ ทำให้เกิดให้มีขึ้น ส่วนความสงบ คือสมาธิ เราก็ทำให้เกิดให้มีขึ้นแล้ว ส่วนปัญญาทำไมเราจึงไม่ทำให้เกิดให้มีขึ้นเล่า ถ้าปัญญาไม่มี เราก็ต้องฝึกให้มี คือ ฝึกแนวความคิด ให้เกิดให้มีขึ้นที่ใจ

คำว่าทำให้เกิดให้มี ก็เรานั้นแหละ ทำให้ปัญญาเกิดเองมีเอง คิดใคร่ครวญตรองเสียเอง จะพิจารณาเรื่องอสุภะ พิจารณารูปขันธ์ ก็ให้เรานั้นแหละ คิดพิจารณาเอง จึงจะสมกับคำว่า

ภาวนามยปัญญา คือ ทำให้เกิดขึ้นมีขึ้น ตั้งแต่เด็กก็ยังสอนให้พูดได้ สัตว์ป่าก็ยังเอามาหัดมาฝึกได้ นี่ใจที่มีอยู่ในตัวเราแท้ ๆ หรือของที่มีอยู่ทั่วไป เราก็เห็นได้ยินอยู่แล้วด้วย ตา หู แต่ทำไม เราจึงเอามาคิดไม่เป็น แต่คิดเรื่องที่จะเอาไฟเผาตัวเอง นั้นเก่งนัก เมื่อเราคิดเผาตัวเองได้ เราก็ต้องคิดหาวิธีดับได้ เรียนบวชได้ เราก็ต้องเรียนลบได้ เราผูกได้ เราก็ต้องแก้ได้ นั้นแล คือคนฉลาด ให้เราฝึกเป็นพ่อครัว แม่ครัวเสียเอง หาอาหารมารับประทานเสียเอง และเราก็จะอึ้งเอง เราจะมีความสุขเอง นั้นนใด นักปฏิบัติก็ต้องพึ่งตัวเองเป็นหลัก อย่าเป็นคนขออาหารคนอื่นรับประทานมากนัก ต่อไปจะเดือดร้อน เพราะพึ่งตัวเองไม่ได้ นักปฏิบัติ ก็ต้องฝึกตัวให้เป็นหมอเสียเอง ตรวจโรคด้วยตนเอง เอกซเรย์ตัวเสียเอง ผ่าตัดตัวเสียเอง เอาโรคร้ายออกทั้งจากตัวเสียเอง ประยารักษาโรคเสียเอง นั้นแล จึงจะหายจากโรค เกิด แก่ เจ็บ ตาย ตนแลเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งของเราได้ นี่ก็เราฝึกสติปัญญาให้เกิดขึ้นที่ใจเราเอง

อีกประโยคหนึ่งที่เป็นสิ่งที่ควรรู้ คือ วิปัสสนา มรรค ผล ผลทั้งสี่ คือ โสตาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผล ผลทั้งสี่นี้ แต่ละผลจะมีวิปัสสนาญาณครั้งเดียวและมัคคสมังคีครั้งเดียว ผลทั้งสามเบื้องต้น จะไม่มีอาสวกยญาณ เมื่อออกจากมัคคสมังคีแล้ว ก็จะเป็นผลไปเลย จะเป็นผลอยู่ในขั้นไหน ก็ขึ้นอยู่กับวิปัสสนาญาณ และมัคคสมังคีที่มีกำลังมากน้อยจะส่งให้ เมื่อท่านผู้ใดได้รับผลขั้นใดขั้นหนึ่งแล้ว ผู้นั้นจะรู้ตัวเองได้ดี และไม่มีการโฆษณาให้ใคร ๆ ได้รู้ เมื่อภาวนาถึงขั้นวิปัสสนาญาณแล้ว จะไม่มีการเสื่อมและหยุดพักให้ข้ามวันข้ามคืน เมื่อวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแล้ว มัคคสมังคี ก็เกิดขึ้น และก็จะออกเป็นผลทันที นี่เป็นผลในสามขั้นต้น ส่วนผลที่สุดท้ายนั้น เมื่อออกจากมัคคสมังคีแล้ว ก็จะเกิดอาสวกยญาณ คือ รู้จักตัวเองว่า จะหลุดพ้นในขณะนั้น และก็ออกเป็นผลทันที ถ้าวิปัสสนาญาณใด ไม่ต่อเนื่องให้เป็นไปในมัคคสมังคีได้ นั้นไม่ใช่มัคคสมังคี เช่นกัน บางท่านก็หยุดพักอยู่กับโสตาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล จนถึงวันตายก็มีมาก บางท่านได้พระโสตาบันแล้ว ก็หยุดพัก หลายวัน--เดือน--ปี แล้วจึงได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ไปเลย โดยไม่ได้หยุดพักในขั้นสกิทาคา อนาคาเลยก็มี บางท่านก็หยุดพักอยู่กับ ภูมิของพระสกิทาคา อนาคา ก่อนแล้ว นานหลายวัน--เดือน--ปี จึงได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ก็มี ไม่ใช่จะบรรลุธรรมเรียงแบบเหมือนกันทั้งหมด บางท่านไม่ได้มรรคผลใด ๆ มาก่อนเลย เมื่อปฏิบัติไป ก็ลุล่วงถึงภูมิของพระอรหันต์เลยทีเดียวทีเดียวที่มีจำนวนไม่น้อย บางท่านก็รู้ธรรมใน อริยาบถ ยืน บางท่านก็อริยาบถ เดิน บางท่านก็อริยาบถ นั่ง บางท่านก็อริยาบถ นอน ถึงจะรู้ธรรมอยู่ในภูมิไหน ก็ชื่อว่าพระอริยบุคคลทั้งนั้น ถึงฆราวาสทำได้ ก็เรียกว่า พระอริยะ เหมือนกันจะเป็นคนประเภทไหน ชาติชั้นวรรณะใด ถ้าปฏิบัติได้ ก็เป็นพระอริยะด้วยกันทั้งนั้น

ความจริงที่มหัศจรรย์ค้นได้ในตัวของท่านเอง เป็นที่ทราบกันแล้วว่าธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในสากลโลกนี้ ส่วนภายนอกบุคคลผู้ฉลาดเอามาใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภค ให้บุคคลทั่วโลกใช้เป็นเครื่องบำรุงความสุขและสนองความต้องการได้ตามปรารถนา ดังเช่นวิทยาการแผนใหม่ในระยนี้ บุคคลที่เกิดมาในสมัยวิทยาการเจริญจะเห็นของใหม่ๆ แปลก ๆ นานัปการ ในด้านธาตุภายในซึ่งมีรูปธาตุเข้าแทรกสิ่งที่เรียกว่า นามธรรม ถูกสมมติชื่อว่ามนุษย์หรือคน ดังที่เรา ๆ ท่าน ๆ รู้กันอยู่ขณะนี้ หากมีผู้ฉลาดอาจทำให้เป็นของใช้ได้พิเศษนานัปการแก่ตน และบุคคลอื่นเช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงเกิดเป็นปัญหาชีวิต สำหรับมนุษย์ผู้ต้องการความเจริญในฐานะที่เกิดขึ้นมาร่วมโลกกับเขาซึ่งได้นามว่า มนุษย์ ควรเสาะแสวงหาวิธีการ หลักการ การกระทำ และผลของการกระทำ ที่จะปรับปรุงธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ภายใน กับรูปธาตุที่เรียกว่า นามธรรม ให้ได้ผล

พิเศษในการที่จะบำรุงความสุขความเจริญให้แก่ตนและบุคคลผู้อื่น จึงจะไม่เสียใจภายหลังเพราะได้ทำประโยชน์เต็มที่ ทั้งนี้ไม่ได้เลือกเพศเลือกวัย ไม่ได้เลือกชาติชั้นวรรณะ ไม่ได้เลือกชาติใดภาษาใด ขอแต่ว่ามีธาตุกับอรุปธาตุ บวกกันได้นามว่ามนุษย์ก็แล้วกัน ก็มีสิทธิ์ที่จะกระทำธาตุทั้ง 2 นี้ให้บรรลุผลสมประสงค์ได้ทั้งนั้น

เมื่อสรุปความในเครื่องอุปกรณ์ที่จะปฏิบัติมี 4 ประการ คือ

1. ธาตุภายนอกทั้งหมด
2. ธาตุภายใน หมายถึง ธาตุในตัวบุคคล
3. อรุปธาตุ หมายถึง นามธรรม
4. วิธีกระทำธาตุเหล่านี้ให้ได้ผลแก่ตนและบุคคลทั่วไป

ตามหลักพุทธศาสนา เมื่อย่อให้สั้นที่สุดก็คือ คนกับศาสนา อีกอย่างหนึ่งก็คือ คนกับผลที่ตนกระทำได้ การที่จะกระทำหรือปฏิบัติ ธาตุกับอรุปธาตุ มีข้อใหญ่อยู่ 4 ประการ คือ

1. วิธีการ
2. หลักการ
3. การกระทำ หรือการปฏิบัติ
4. ผลของการกระทำ หรือ ผลของการปฏิบัติ

3.2.3 วิธีการ หรือ ขั้นตอนเตรียมการ⁶⁷

วิธีการหมายถึง การเตรียมการจะลงปฏิบัติ คำว่า มนุษย์ ถ้าพูดตามลักษณะแล้ว มีความแตกต่างกันไม่สู้มากนัก พอสังเกตได้ว่าเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ไม่เหมือนกิริยามารยาท ความประพฤติ และจริตินิสัย ที่ถูกจิตใจสั่งให้กระทำทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี อันนี้เป็นของที่สังเกตได้ยาก หากจิตใจถูกอำนาจฝ่ายต่ำสั่งให้กระทำแล้วยิ่งร้ายกว่าสัตว์ไปเสียอีก ฉะนั้น การเตรียมการก่อนลงมือปฏิบัติ เราควรทำตัวของเราเองให้เป็นมนุษย์ธรรม คือ มีธรรมของมนุษย์เป็นเครื่องประดับกาย วาจาและจิตใจ ตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่กุศลกรรมบถ 10 ประการ ตามหลักธรรมมีระเบียบร้อยแล้ว คือต้องปรับปรุงจริตินิสัย กิริยามารยาท ความประพฤติของตน ให้อยู่ในกรอบของมนุษย์ธรรมนี้ จึงจะเป็นพื้นฐานรองรับธรรมะขั้นสูงต่อไปได้ ผู้ที่ต้องการความสุขความเจริญ จึงเป็นสิ่งจำเป็น ควรปรับปรุงตัวเองให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์ก่อน จึงจะเป็นเครื่องรองรับธรรมะได้เป็นอย่างดี

3.2.4 หลักการในการปฏิบัติธรรม

- ถ้าต้องมีหลักหรือเป้าหมาย จึงจะพุ่งไปสู่จุดที่หมายได้
- ถ้าพูดหลักใหญ่ๆ ก็คือ หลักพุทธศาสนานี้เอง
- ถ้าพูดตามสายปฏิบัติ หรือตามแบบธรรมชาติแล้ว การพิจารณาหลักในขั้นต้น ซึ่งมีอยู่ 6

ประการคือ

1. กำลัของตน
2. จริตินิสัยชอบไปในทางไหนมาก
3. กาลเวลาเราต้องพิจารณาว่า เวลาใดควรแก่ เวลาใดไม่ควรแก่ เวลาใดควรชมหรือพยุ
4. จะเอาธรรมะหมู่ใดที่ควรแก่จริตินิสัย

⁶⁷ พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ (ศรี มหาวิโร), *มหาวิโรวาท*, (อุตรธานี: หจก.เพื่อนศิลป์, 2555), หน้า 145.

5. เมื่อลงมือปฏิบัติแล้ว ได้ผลหรือไม่ได้ผลอย่างไร เพราะเหตุใด ?

6. เมื่อได้ผลในการปฏิบัติแล้ว เป็นนิยานิกรรม คือธรรมที่นำออกจากทุกข์เพื่อบรรลุถึงความบริสุทธิ์ เยือกเย็น ไม่เกี่ยวเกาะเป็นจุดหมาย พยายามแก้จิตใจทุกวิถีทาง ให้รู้ให้เห็นและทำให้ได้ให้เป็น ให้ถึงธรรมะตามข้อหนึ่ง จนรู้รสของธรรมะโดยตลอด ทั้งนี้กล่าวตามหลักธรรมชาติ ส่วนหลักธรรมนั้นพระพุทธองค์ตรัสไว้แล้วเป็นอย่างดี ถ้าใครต้องการทราบก็ค้นดูได้ไม่ยากนัก

3.2.5 การกระทำ หรือ การลงมือปฏิบัติ⁶⁸

เมื่อทราบขั้นเตรียมการและหลักการในการปฏิบัติและทบทวนให้เข้าใจดีแล้ว ลงมือกระทำได้อย่างสบาย ปกติของจิตใจต้องมีอารมณ์เป็นอาหารเป็นเครื่องอยู่ สุดแต่แต่จิตใจของทั้งฝ่ายดีและไม่ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระยะขั้นของจิตหรือปัญญาของตนเป็นผู้สั่งการ ถ้าปล่อยไว้ตามยถากรรมแล้ว ก็จะมีเมาลุ่มหลงหมกมุ่นอยู่ในวิภวัญจะไม่มีสิ้นสุด ซึ่งเต็มไปด้วยกองทุกข์นานัปการ ฉะนั้นผู้ที่มีเมตตาตน สงสารตน รักตน ควรปฏิบัติดัดแปลงแก้ไขจิตนิสัยและจิตใจของตนให้เป็นไปตามหลักนิยานิกรรม คือธรรมที่นำเราไปสู่ความบริสุทธิ์ ตามหลักปฏิบัติในเบื้องต้นมีเพียง 2 วิธี คือ

1. พยายามผูกจิตใจ ให้อยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือจุดใดจุดหนึ่ง

ก. พยายามผูกจิตใจให้อยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง หรือจุดใดจุดหนึ่งนั้น ให้เราเอาอารมณ์ที่ถูกจิตนิสัยของตนเป็นเครื่องผูก เช่น พุทโธ กำหนดลมหายใจเข้าออก หรืออย่างอื่นอีกก็ได้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความมุ่งหมายต้องการให้จิตใจว่างจากอารมณ์ภายนอก หดตัวเข้ามาสู่ความสงบจะน้อยหรือมากก็ขึ้นอยู่กับสติปัญญาของตน ทำไปจนชำนาญจะเข้าจะออกเวลาใดก็ได้ จะอยู่นานหรือไม่นานได้ตามปรารถนา เมื่อเราทำอย่างนี้ จิตของเราจะพิจารณาธรรมะขั้นละเอียดได้แล้ว

ข. ให้กำหนดดูอาการต่าง ๆ ของร่างกายในอาการ 32 เช่น กระดูก เนื้อ หนัง หรือเครื่องใน ส่วนใดส่วนหนึ่ง กำหนดให้เห็น แต่เห็นแบบสัญญาก่อน ให้พิจารณาไปที่ละอาการ เร็วบ้างช้าบ้างจนกว่าจะชำนาญ เรียกว่าพิจารณาส่งตามอาการ เมื่อทำไม่ท้อถอยจิตใจจะค่อยหดตัวเข้ามารวมที่กำหนดนั้น จนทำให้ที่กำหนดนั้นแจ่มชัดขึ้น จะแยกส่วนขยายส่วนได้ตามต้องการ ก็เป็นการรวมกำลังใจ สมควรจะพิจารณาธรรมะขั้นละเอียดได้เช่นเดียวกัน

การปฏิบัติจิตทั้ง 2 วิธีนี้ จะต้องนิมิตเกิดขึ้นคล้ายของจริงแต่ไม่ใช่ มี 2 ระยะ คือ⁶⁹

ระยะที่หนึ่ง นิมิตเกิดขึ้นจวนๆ จิตกำลังจะสงบ จิตอย่างนี้สงบได้ยาก พยายามทำความเข้าใจ ระวังไม่ให้ใกล้ชิดกับผู้รู้ให้มาก จะเป็นการแก่นิมิตได้เป็นอย่างดี

ระยะที่สอง นิมิตเกิดขึ้นเมื่อจิตถอนจากสมาธิแล้ว หากผู้ปฏิบัติพิจารณาไม่ละเอียดก็จะเผลอไปตามนิมิตนั้น เป็นเหตุให้เสียสติ หรืออย่างน้อยก็ทำให้เสียเวลา นิมิตมีหลายอย่าง เช่น ร่างกายแตกดังเหมือนอย่างระเบิด เห็นร่างคนตายกำลังจะตาย เห็นร่างกระดูก บางทีเหาะไปสวรรค์ไปพรหมโลก ไปถึงพระนิพพาน และได้พุดจาสนทนาในเรื่องต่าง ๆ ทั้งรู้ว่าพูดกับใครอย่างไรหลายประการ เมื่อสรุปความแล้วเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวเองเป็นส่วนมาก หากผู้มีปัญญาอาจโน้มเอานิมิตมาสนับสนุนสติปัญญาของตนได้เป็นอย่างดี (เฉพาะนิมิตบางอย่าง)

⁶⁸ พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ (ศรี มหาวิโร), *มหาวิโรวาท*, (อุตรธานี: หจก.เพื่อนศิลป์, 2555), หน้า 146.

⁶⁹ พระราชสังวรอุดม (ศรี มหาวิโร), *งานฉลองครบรอบอายุ ปี 80*, (นครราชสีมา: บริษัท สมบูรณ์การพิมพ์ จำกัด, 2540), หน้า 67.

2. การพิจารณาตามอารมณ์ที่จิตไปข้องอยู่ พยายามหาอุบายวิธีสอนจิต จนละวางจากอารมณ์ได้ทุกครั้งเป็นการดี

ก. การพิจารณาวิธีนี้ต้องใช้ปัญญาเท่าที่มี พิจารณาตามอารมณ์ของจิตหรือจะเรียกว่า วิปัสสนาก็ได้ แต่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ คือ หาอุบายวิธีสอนจิตใจให้รู้เหตุผลรู้สมมติฐานว่าเกิดอย่างไร ท่ามกลางอย่างไร ผลที่สุดอย่างไร มีคุณและโทษอย่างไร มีประโยชน์และมีโทษประโยชน์แก่ตนและบุคคลอื่นอย่างไร

ข. เมื่อเราใช้ปัญญาพิจารณาไม่ทอดทิ้ง ครอบอาการของจิตอยู่ไม่หยุดยั้ง จิตก็จะหดตัว เข้ามาสู่ความสงบคือสมาธิ

ค. เมื่อกระทำจนชำนาญแล้ว จะเป็นจิตควรแก่การพิจารณาธรรมะอันละเอียดได้ เช่นเดียวกัน

การใช้ปัญญาพิจารณาอย่างทีกล่าวก่อนหน้านี้ เมื่อเวลาจิตสงบก็ตามไม่สงบก็ตาม จะไม่มีนิमितเพราะปัญญาแผ่อยู่ในตัวแล้ว เป็นอันว่าการปฏิบัติจิตทั้ง 2 วิธีนี้ มารวมจุดแห่งเดียวกันคือ เพื่อฝึกหัดจิตให้ควรแก่การพิจารณาธรรมอันละเอียดต่อไป หมายความว่า จิตมีศีล สมาธิ ปัญญาพอตัวแล้ว

3.2.6 การพิจารณาค้นหาสัจธรรม⁷⁰

เมื่อจิตมีกำลังพอจะค้นคว้าหาความจริงได้แล้ว ควรลงมือค้นทันที เอาตัวของเรานี้เป็นต้น เหตุลักษณะการค้นคว้าวแรกส่วนมากเมื่อค้นที่ตัวเรานั้นจะเลยไปข้างนอกทั่วสากลโลกแล้ววกกลับมาสู่จุดเดิม ค้นที่จุดเดิมเลยไปข้างนอกทั่วสากลโลกแล้ววกกลับมาสู่จุดเดิม ทำนองนี้จนกว่าจะหายสงสัย จึงจะหยุดข้างนอก ยกตัวอย่างเช่น พิจารณาเรื่องธาตุ ตัวเราก็เป็นธาตุ สิ่งต่าง ๆ หมดสากลโลกล้วนแต่ธาตุทั้งนั้น การพิจารณาขั้นนี้ทั้งรู้ทั้งเห็นไปพร้อม

ถ้าหากพิจารณาเรื่องปฏิภูลก็ปฏิภูลเต็มไปหมดทั้งโลก ถ้าพิจารณาสักแต่ว่าสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นของประจำโลกก็รู้และเห็นสักแต่ว่าสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นของมีประจำโลกเช่นเดียวกัน ถ้าพิจารณาในส่วนรูปธาตุคือนามธรรม สักว่าสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นของมีประจำธาตุของโลกอยู่แต่ไหนแต่ไรมา ถ้าพิจารณาเรื่องสมมติบัญญัติก็ล้วนแต่สมมติทั้งเพ เราก็เช่นกัน ของทั้งสากลโลกก็ทำนองเดียวกัน การพิจารณาดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ทุกอย่างก็มารวมที่จุดสถานีไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ไตรลักษณ์นี้จะได้ชักพอกความรู้ความเห็นที่นักค้นคว้าไปรู้ไปเห็นมาทั้งภายในและภายนอกให้ชาวสวดาต เป็นเหตุให้ผลทึนหลุดลอยออกจากจิต คืออุปาทาน ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกจิตใจให้หลงอยู่กับสรรพสิ่งเหล่านี้ไม่รู้ก็ปักก็กลบ ะยะนี้จิตจะเกิดสลดสังเวช หวาดกลัวต่อสรรพสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มองเห็นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นภัยแก่ตนอย่างล้นพ้น หาหนทางหนีจากสิ่งเหล่านี้ทุกวิถีทางเพื่อบรรลुถึงความเป็นอิสระเสรี ถึงแม้จิตใจจะมีลักษณะอาการและความรู้สึกดังกล่าวแล้วก็ตาม ปัญญาซึ่งคอยสะกิดรอยติดตามอยู่อย่างใกล้ชิด คอยสังเกตดูอยู่ทุกกระเบียดนิ้ว ะยะนี้สติ สมาธิ ปัญญา เกือบจะเรียกได้ว่าเป็นอันเดียวกัน เข้าห้อมล้อมจิต ซึ่งเป็นตัวเหตุใหญ่คล้ายกับว่ามหาโจรปล้นประเทศ ะยะนี้จิตกับปัญญาจะเล่นงานกันใหญ่คล้ายกับสงครามโลก เพื่อสืบสาวหาความผิดว่าใครผิดกันแน่ จะว่าสรรพสิ่งต่าง ๆ ผิดหรือจะว่าผู้ไปยึดถือเขาเป็นผู้ผิด คือจิตใจถูกปัญญาฟาดฟันไม่มีหยุดยั้ง ตกลงก็

⁷⁰ พระราชสังวรอุตม (ศรี มหาวิโร), งานฉลองครบรอบอายุ ปี 80, (นครราชสีมา: บริษัท สมบูรณ์การพิมพ์ จำกัด, 2540), หน้า 68 – 70.

ยอมรับว่าตัวเองเป็นผู้ผิดแต่เพียงผู้เดียว สรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลโลกไม่มีความผิดอะไร เป็นสักแต่ว่าสิ่งหนึ่งซึ่งเกิดประจำโลก เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็พ่ายหน้าไปสู่ความฉิบหายเท่านั้น เขาเป็นอยู่อย่างนี้แต่ไหนแต่ไรมา ไม่รู้ว่าภพที่ชาติก็กัปก็กลับ เมื่อจิตรับว่าตัวเองเป็นตัวเหตุใหญ่แล้ว ทุกสิ่งก็สงบไปตามๆ กัน ไม่มีวิเวกอะไรอีก สงบเยือกเย็นยิ่งกว่าอะไรเสียอีก เป็นอันว่าสงครามโลกครั้งใหญ่ซึ่งเกิดขึ้นในชั้นธโลกได้สงบราบคาบไปแล้วคราวหนึ่ง

3.2.7 ผลของการปฏิบัติ⁷¹

เมื่อท่านอ่านที่กล่าวแล้วข้างต้นมาถึงตอนนี้ ก็เป็นอันว่าบอกผลของการปฏิบัติไปพร้อมความจริงก็เป็นเช่นนั้น แต่มองเห็นได้ยากหน่อย หากผู้พิจารณาละเอียดก็จะเห็นผลชัดขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม จะยกมากล่าวให้ผู้อ่านเข้าใจยิ่งขึ้นแต่พอสังเขป แยกข้อใหญ่ๆ ได้ 2 ประการคือ

1. ผลของการปฏิบัติที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา ซึ่งมีใจเป็นหัวหน้า
2. ผลของการฝึกหัดจิตใจโดยเฉพาะ จะได้อธิบายไปตามลำดับคือ

ก. ผลของการปฏิบัติเบื้องต้น คือการฝึกหัดดัดแปลงเจตนิสัยของตน ให้เป็นผู้มีธรรมของมนุษย์ ซึ่งเรียกว่ามนุษยธรรมให้ภาคภูมิอย่างเต็มที่ เป็นอำนาจของการปฏิบัติ จะไม่ทำให้เราตกในอบายภูมิ มีหวังได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งรูปพรรณสัณฐานทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคนานัปการ และเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนให้บรรลุถึงธรรมะขั้นสูงต่อไป

ข. การฝึกหัดจิตโดยเฉพาะผู้ฝึกหัดจิตใจอยู่ในขั้นสมาธิ ผลของการปฏิบัติในการทำจิตให้สงบระงับนี้ มีผลตามระยะของจิตละเอียดเป็นขั้นๆ ไป

เมื่อจิตของเราละเอียดพอประมาณ บางครั้งได้บางครั้งเสีย มีจิตโน้มไปในการบุญกุศล มีความละอายต่อบาปอกุศลกรรม และมีความสะดุ้งหวาดเสียวต่อเหตุที่ทำความเดือดร้อนแก่ตน และบุคคลคนอื่น จิตในระยะนี้เป็นจิตของผู้ประเสริฐ มีทางที่จะขยับให้สูงขึ้นได้ง่ายตามหลักธรรมะ เมื่อสรุปความแล้ว จะเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายไม่ดีก็ขึ้นอยู่กับจิตใจเป็นประการสำคัญ ภูมิที่อยู่ของสัตว์ เช่น อบายภูมิ มนุษย์ สวรรค์ 6 ชั้น พรหมโลก 16 ชั้น อรูปพรหม 4 ชั้น ที่ท่านบัญญัติไว้ในตำนาน ล้วนแต่เป็นลักษณะอาการของจิตที่หยาบละเอียดไปเป็นขั้นๆ นั้นเอง ตลอดถึงจิตที่เห็นภัยในวัฏฏะ คือผู้ที่จะหนีจากทุกข์ที่เรียกว่า โลกตระโลก ก็กล่าวไปตามความละเอียดของจิตไปเป็นขั้น ๆ อีกเหมือนกัน

ฉะนั้น ผู้ใดต้องการความสุขความเจริญในชีวิตของตนแล้ว ให้ฝึกหัดตนของตน ซึ่งมีกาย วาจา และจิต ให้เข้ากับหลักธรรมะคำสั่งหรือคำสอนของพระพุทธศาสนา ก็คงจะได้บรรลุผลตามกำลังความสามารถในการปฏิบัติของตนโดยไม่เลือกกาลเวลา หวังว่าทุกท่านที่ได้อ่านมาถึงที่นี่แล้วคงจะถูกจิตบ้าง ไม่ถูกก็คงจะมีบ้าง ถึงอย่างไรก็ตาม ส่วนใดควรจะเป็นประโยชน์แก่ตนแล้ว ขอให้หันหน้าไปพิจารณา และประพฤติปฏิบัติตามกำลังศรัทธาความสามารถเทอญ⁷²

⁷¹ พระเทพวิสุทธิมงคล (ศรี มหาวิโร), *ชีวประวัติ ธรรมะ และข้อวัตรปฏิบัติ*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลปสยามบรรณกิจ และ การพิมพ์ จำกัด, 2555), หน้า 149.

⁷² พระเทพวิสุทธิมงคล (ศรี มหาวิโร), *ชีวประวัติ ธรรมะ และข้อวัตรปฏิบัติ*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิลปสยามบรรณกิจ และ การพิมพ์ จำกัด, 2555), หน้า 150.

3.3 พื้นที่การวิจัย สำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

3.3.1 วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติความเป็นมา วัดประชาคมวนารามหรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “วัดป่ากุง” ตั้งอยู่ที่ตำบลศรีสมเด็จ อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ห่างจากตัวเมืองร้อยเอ็ดเพียง 20 กิโลเมตร

เมื่อพ.ศ. 2465 พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี กับพระเทพสิทธิอาจารย์ วัดศรีเทพประดิษฐาราม จังหวัดนครพนม มีความประสงค์จะให้จังหวัดร้อยเอ็ด มีวัดปฏิบัติกรรมฐาน จึงได้นิมนต์พระอาจารย์ศรี มหาวิโร ให้ดำเนินการ ประกอบกับในวันเวลานั้น พระอาจารย์ศรี มหาวิโร ไปเฝ้าอยู่เขตจังหวัดร้อยเอ็ด กับจังหวัดนครพนม เมื่อมาเขตจังหวัดร้อยเอ็ด ท่านก็ใช้สถานที่วัดป่ากุงบำเพ็ญภาวนา ซึ่งแต่ก่อนสถานที่แห่งนี้เคยเป็นวัดร้างเก่าแก่ คนทั่วไปไม่กล้าเข้าไปเมื่อเป็นมติของพระเถระจะให้ท่านประกอบพระศาสนกิจเพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ท่านจึงได้เริ่มปรับปรุงเสนาสนะในบริเวณวัดร้างนั้นให้เป็นที่จำพรรษาของภิกษุสามเณร ได้เริ่มในปี พ.ศ. 2465 มีพระมาจำพรรษาที่วัดป่ากุง 4 รูป ในขณะนั้นนี้มีที่ดินของวัดเพียง 12 ไร่ ต่อมาเมื่อผู้ถวายอีกจึงเพิ่มเป็น 25 ไร่ ปัจจุบันมีผู้มีจิตศรัทธา ถวายที่ดินให้ วัดประมาณ 314 ไร่ โดยท่านพระอาจารย์ศรี ได้แบ่งเป็นเขตต่าง ๆ คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส, เขตฌาปนสถาน, เขตพุกษชาติ และเขตสำนักชี ฯลฯ⁷³ ภายในวัด มีความร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ พันธุ์ไม้นานาชนิด มีสัตว์ต่าง ๆ อยู่อย่างอิสระตาม ธรรมชาติเช่น ม้า หมู นกยูง กระรอก ไก่ เป็นต้น เสนาสนะสิ่งก่อสร้างจัดสร้างอย่างเป็นระเบียบ เรียบร้อยและมีความเจริญพอสมควร กุฏิเรียงรายตามแนวป่าไผ่ ป่าประดู่ ป่ามะค่า ป่าเสเดา และป่ายาง มีผลไม้ต่าง ๆ มากมาย บรรยากาศร่มรื่น เย็น สงบ ปราศจากความอึกทึกหรือวุ่นวาย เหมาะแก่การปฏิบัติภาวนา สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นอนุสรณ์สถานแด่พระอาจารย์ศรี มหาวิโร ณ วัดประชาคมวนาราม โดยจำลองมาจากมหาเจดีย์บุโรพุทธรูป หรือบุโรพุทโธที่ประเทศอินโดนีเซีย โดยพระอาจารย์ทองอินทร์ กตปุญญ์ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ วัดสาขาวัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) ตลอดจนศิษยานุศิษย์ ได้พร้อมใจร่วมกันสร้างขึ้น โดยใช้หินทรายธรรมชาติก่อสร้างแกะสลักเรื่องราวพระพุทธรูป และลวดลายทั้งภายนอกและภายในของพระเจดีย์ เริ่มดำเนินการก่อสร้างเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2547 ควบคุมการก่อสร้างโดยพระอาจารย์ทองอินทร์ กตปุญญ์ และคณะศิษยานุศิษย์ งบประมาณในการก่อสร้างประมาณ 100 ล้านบาท

พระเจดีย์หินวัดป่ากุง ตั้งอยู่บริเวณวัดประชาคมวนารามด้านทิศตะวันตก สูง 15 เมตร กว้าง 45 เมตร มีทั้งหมด 3 ชั้นภายในชั้นที่ 1 ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีสังฆกรรมและที่ ประชุมสงฆ์ ภายในชั้นที่ 2 เป็นพิพิธภัณฑ์และประวัติตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ พระอาจารย์ปู่ศรี มหาวิโร ภายในชั้นที่ 3 บรรจุพระพุทธรูปพระผงและของศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาค ภายนอกชั้นเรือนยอด พระเจดีย์หิน ทำเป็นเศวตฉัตรทองคำแท้ น้ำหนัก 101 บาท ชั้นที่ 1 กำหนดให้เป็นภาพแกะสลักหินธรรมชาติในเรื่องพระเวฬุวันตรัสชาดก ภายในชั้นที่ 2 กำหนดให้ เป็นภาพแกะสลักหินธรรมชาติ เรื่องพุทธประวัติ ภายนอกชั้นที่ 3 กำหนดให้เป็นภาพแกะสลักหิน ธรรมชาติเรื่องพระพุทธรูปชัยมงคล

⁷³ ศิษยานุศิษย์, ระเบียบสวดมนต์ทำวัตรเช้า – เย็น ข้อปฏิบัติและคติธรรม วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง), อนุสรณ์พระนวกะ รุ่งเฉลิมพระชนมายุ 72 พรรษา มหาราชินี (นวกะ 47), (ร้อยเอ็ด: จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมวิทยาทานถวายคณะสงฆ์, 2547), หน้า 1 – 2.

(พระคาถาพาหุง) ในการก่อสร้างเจดีย์หินวัดป่ากุงนี้ ทั้งพระสงฆ์ แม่ชีและญาติโยม ได้ช่วยทั้งแรงงาน แรงใจและแรงสติปัญญา ในการก่อสร้างต่าง ๆ ทุกขั้นตอน โดยคาดว่าจะสร้างเสร็จทันฉลองวันเกิดของพระอาจารย์ปู่ศรี ในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 นี้ พระเทพวิสุทธิมงคล (หลวงปู่ศรี มหาวิโร) พระวิปัสณาจารย์ชื่อดังภาคอีสานได้ละสังขารเมื่อเวลา 05.34 น. วันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2554 ด้วยโรคชรา ภายในศาลากลางน้ำ วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัตร้อยเอ็ด อายุ 94 ปี 3 เดือน 13 วัน (66 พรรษา) หลังจากหลวงปู่ อาพาธมาตั้งแต่ ปี 2550 ศิษยานุศิษย์นำเข้ารักษาตัว และเข้าออกโรงพยาบาลศรีนครินทร์ จังหวัดขอนแก่นจำนวนหลายครั้ง พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี กรมหมื่นสุทธนารีนาถ เสด็จแทนพระองค์ไปในการพระราชทานเพลิงศพเมื่อวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2555 ณ เมรุชั่วคราว วัดประชาคมวนาราม ตำบลศรีสมเด็จ อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด ปัจจุบันวัดประชาคมวนารามมีพระราชพัชรญาณมุนี (ทองอินทร์ ฤทธปัญโญ) เป็นเจ้าอาวาส ตั้งแต่ปี 2556 - ปัจจุบัน

ในปัจจุบันพระอาจารย์ปู่ศรี มหาวิโร ได้เปิดสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ในฐานะวัดสาขาของวัดประชาคมวนาราม หรือวัดป่ากุง เผยแผ่ออกไปทั่วประเทศนี้มีประมาณ 145 สาขา ในการตั้งวัดสาขานั้น เริ่มแรกประชาชนในชุมชนนั้น ๆ จะเสนอมาพระอาจารย์ปู่ศรีเอง โดยญาติโยมจะต้องมายื่นเรื่องหรือขอประชุมใหญ่ประจำปีของวัดป่ากุง เพราะจุดมุ่งหมายของ พระสงฆ์ก็คือ การออกวิเวกหรือมุ่งปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ มิใช่แสวงหาความวุ่นวาย ดังนั้นในเรื่อง วัดสาขานี้ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเป็นผู้เสนอขอตั้ง จึงนำเรื่องมาเข้าในที่ประชุมสงฆ์ เพื่อพิจารณาถึงความเป็นไปได้และความเหมาะสม โดยจะดูจากชาวบ้านหรือญาติโยมในท้องถิ่นนั้น ถึงความตั้งใจ ศรัทธา แล้วที่ประชุมสงฆ์ก็จะปรึกษาหาข้อยุติเมื่อที่ประชุมเห็นชอบก็จะจัดการ จัดสรรพระไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดสาขาใหม่ โดยจัดให้เป็นวัดเตรียมการก่อน เมื่อผ่านการทดสอบ และพิจารณาในด้านต่าง ๆ แล้ว ถึงจะเป็นวัดสาขาโดยสมบูรณ์ได้ ในการดูแลปกครองวัดสาขานั้น จะแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ โดยจะมีหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นวัดหลักคอยดูแลจัดการในเบื้องต้น แต่ก็ต้องขึ้นอยู่กับ วัดแม่คือ วัดป่ากุง และประธานคือ พระอาจารย์ปู่ศรี มหาวิโร ในปัจจุบัน วัดสาขาทั้ง 155 วัด จัดแบ่งบทเป็น 15 กลุ่ม

กฎระเบียบ กติกาของวัด

วัดประชาคมวนารามมีกฎระเบียบทั่วไปของวัดในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. การรับสมัครนาคเข้าบวช

- 1.1 ถ้าเข้ามาบวชด้วยศรัทธา จะต้องฝึกอบรมอย่างน้อย 2 เดือน และต้องมีผู้มารับรองด้วย
- 1.2 ถ้าเป็นข้าราชการ จะต้องมียศหรือรับรองการลาบวช ขอให้มาก่อน กำหนดการบวช ไม่น้อยกว่า 5 วัน เพื่อจะได้ศึกษาระเบียบประเพณีของทางวัด หากบวชในพรรษา จะต้องอยู่รับกฐินก่อน คือต้องลาอย่างน้อย 120 วันหรือก่อนขึ้นใบลาบวช ให้มาสอบถามระเบียบ ทางวัดก่อนจึงค่อยยื่นใบลา

2. การพัฒนาวัด

- 2.1 ควรปรึกษาพ่อแม่ครูบาอาจารย์ก่อน โดยเฉพาะการก่อสร้างเราต้องมีโครงการมีความมุ่งหมาย ต้องมองให้รอบคอบ

- 2.2 หากเป็นการพัฒนารายย่อยควรปรึกษาหัวหน้ากลุ่มก่อน

2.3 ให้แต่ละกลุ่มช่วยกัน เรื่องลงพระปาฏิโมกข์อาจจัดหมุนเวียนหรือให้วัดใดวัดหนึ่งเป็นหลัก ก็แล้วแต่จะพิจารณา

2.4 การจัดวัดสาขาจะทำได้ในกรณีดังนี้ คือ

2.4.1 ส่วนกลางขอมายังท่านพระอาจารย์ใหญ่ ให้ท่านเป็นผู้พิจารณา เช่น สมเด็จหรือพระราชคณะขอมมา

2.4.2 คณะสงฆ์มีมติรับรอง โดยผ่านที่ประชุมสงฆ์แล้ว

2.4.3 หัวหน้ากลุ่มขยายเอง แต่ต้องอยู่ในมติของสงฆ์ หากไม่อยู่ในมติสงฆ์ถ้าได้รับความเดือดร้อนมาหมู่คณะจะไม่รับผิดชอบด้วยเนื่องจากแต่ละวัดจัดตั้งขึ้นใหม่มักมีปัญหา ดังนั้นคณะสงฆ์จึงบอกให้ท่านพระอาจารย์ใหญ่ เป็นผู้พิจารณาเรื่องการเพิ่มสาขา

3. การศึกษา

สายปฏิบัติเน้นการปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือให้ปฏิบัติมาก ๆ ผู้ที่บวชในพรรษาจะต้องพยายามท่องทำวัตรเช้าทำวัตรเย็นให้ได้ และต้องศึกษาศาสนาพิธด้วย เช่น

3.1 คำอาราธนาศีล

3.2 คำอาราธนาธรรม

3.3 คำอาราธนาพระปริตร

3.4 คำขอมาต่าง ๆ

4. การจัดทำทะเบียนของแต่ละวัด

4.1 ให้เจ้าอาวาสดูหลักฐานทำทะเบียนบัญชีพระเณรกลางปี แล้วนำส่งหัวหน้ากลุ่ม ให้หัวหน้ากลุ่มส่งรายชื่อพระเณร ไปวัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) อย่างช้ากำหนดลงอุโบสถสามัคคี

4.2 ข้าราชการที่จะมาอาศัย ต้องตรวจดูหลักฐานก่อน

4.3 ให้จัดทำทะเบียนพระประธานดังนี้

ชื่อวัด.....

ชื่อพระประธาน.....

ขนาดพระประธาน.....

ชื่อผู้บริจาคพระประธาน.....

4.4 ให้แต่ละวัดจัดทำสมุดเยี่ยมไว้ที่วัด เวลามีพระเณรมาเยี่ยมจะได้ทราบและมีหลักฐาน

4.5 แต่ละปีจะมีการบวชเป็นจำนวนมากหากสาขาใดจะบวชให้เตรียมบริหารไปให้พร้อม หากไม่มีนักบวชสาขาใดจะจัดบริหารไปช่วยก็ยิ่งดี

5. การไป - การมา - การลาสิกขาของพระเณร

5.1 การไปจะต้องขออนุญาตต้นสังกัด และมีหนังสือรับรองจากเจ้าอาวาส

5.2 การอยู่ มีการอยู่ชั่วคราว กับการอยู่จำพรรษา ถ้ามาอยู่จำพรรษาจะต้องมี หนังสือรับรองจากต้นสังกัด และให้ขอนิสัยจากเจ้าอาวาสด้วย

5.3 การลาสิกขา ต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสก่อน แล้วจึงไปลาพระอุปัชฌาย์ จากนั้น พระอุปัชฌาย์จะมีหนังสือรับรองมายังเจ้าอาวาสต้นสังกัด พระที่ไม่เชื่อฟังเจ้าอาวาสหรือไม่

เชื้อฟงหัวหน้ากลุ่ม ให้ทางกลุ่มส่งเข้าวัดประชาคมวนาราม หากยังไม่เชื้อฟง คณะสงฆ์มีมติให้ออกจากหมู่คณะ หรือให้ลาสิกขาออกไปเลย

5.4 พระเณรที่มาอยู่ ให้อยู่ในดุลยพินิจของเจ้าอาวาส เมื่อเข้ามาแล้วให้ปฏิบัติตามระเบียบของสำนักใหญ่ (วัดป่ากุง)

6. เรื่องการออกกวีเวกของพระและสร้างวัดโดยไม่ได้รับรองจากมติสงฆ์

6.1 ผู้ออกกวีเวกควรมีหนังสือหรือใบสุทธิรับรองจากเจ้าอาวาส

6.2 การวิเวกควรเน้นข้อวัตรปฏิบัติ

6.3 สำหรับนวกะที่ออกกวีเวกให้มีผู้นำที่พ้นนัยแล้วพาวิเวก

6.4 การออกกวีเวกไม่ควรไปจัดตั้งวัด ควรเน้นหาความสงบและความวิเวก

6.5. การออกกวีเวกควรเน้นไปตามสาขาต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมหมู่คณะซึ่งขาดแคลนพระ

6.6 เมื่อผู้ใดจัดตั้งวัดเอง คณะสงฆ์จะไม่รับผิดชอบในการก่อสร้างและการสนับสนุนจัด

พระจะต้องรับผิดชอบตัวเองทุกอย่าง จนกว่าจะครบ 5 ปี เมื่อครบ 5 ปีแล้ว คณะสงฆ์จะตรวจสอบความประพฤติความศรัทธาและการปฏิบัติที่ถูกต้องกับระเบียบวัดป่ากุงหรือไม่

7. เรื่องวัดสาขาที่ยังไม่สมบูรณ์ตาม พ.ร.บ. สงฆ์

ให้ดำเนินการหา (นส. 3) อย่างน้อย 5 ไร่ขึ้นไป ซึ่งติดต่อกับเขตวัดเมื่อเสร็จแล้ว ควรปรึกษากับเจ้าคณะตำบล, เจ้าคณะอำเภอ, เจ้าคณะจังหวัด หรือติดต่อกับศึกษาธิการอำเภอ, จังหวัด ในท้องที่ตนเอง

8. เรื่องอื่น ๆ

8.1 การตั้งมูลนิธิ วัดที่ยังไม่ได้ตั้งทุนควรจัดตั้งทุนมูลนิธิขึ้น ส่วนวัดที่ตั้งแล้วควร เพิ่มทุนทุก ๆ ปี เพื่อความเหมาะสมให้อยู่ดุลยพินิจของพ่อแม่ครูบาอาจารย์พิจารณา

8.2 เมื่อกิจสงฆ์เกิดขึ้น ขอให้เจ้าอาวาสหรือตัวแทนไปร่วมกิจกรรมถ้าเป็นไปได้ ขอให้ไปช่วยล่วงหน้าก่อน 3 วัน

8.3 การขอผ้าป่าและขอเรียไรตามสถานที่ต่าง ๆ ห้ามกระทำเพราะทำให้ญาติโยม เสื่อมศรัทธา เราควรมุ่งหาความสงบให้กับตัวเองและชุมชน หากจิตเราสงบดี ชุมชนก็จะพลอย ร่มเย็นเอง⁷⁴

การรับพระภิกษุสามเณร - อุบาสิกา (ชี)

กฎเกณฑ์ในการรับพระภิกษุสามเณรของวัดป่ากุงนั้น มีหลักเกณฑ์ คือ ผู้ที่จะเข้ามาบวชจะต้องมีศรัทธาจริง ๆ และต้องมีหลักฐานรับรอง คือ ถ้าเป็นพระต้องมีใบสุทธิ ถ้าไม่มีใบสุทธิ ก็จะต้องมีหนังสือรับรองจากต้นสังกัดที่มา ถ้ามีหลักฐานพร้อมก็จะสามารถมาปฏิบัติร่วมกับสงฆ์ของวัดป่ากุงได้ ถ้าเป็นฆราวาสก็จะต้องมีการทดสอบความตั้งใจหรือศรัทธา โดยการให้ผู้ที่จะมาบวช ที่ไม่ใช่บวชชั่วคราวต้องมาขานนาคอย่างน้อย 2 เดือน โดยจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบที่วางไว้ ถ้อยศีล 8 ทำวัตรเช้า - เย็น ร่วมกับสงฆ์ ช่วยงานพระสงฆ์ดูแลวัดทั่วไป ปิดกวาด ทำความสะอาด วัด ทำงานโยธา เป็นต้น โดยพระอาจารย์จะคอยดูพฤติกรรมของนาค เมื่อเห็นว่าถึงเวลาเหมาะสม และผ่านการตุนิสัยแล้ว ท่านก็จะนิมนต์ ท่านเจ้าคุณอุปัชฌาย์จากวัดอื่น มาบวชให้ที่อุโบสถของวัดป่ากุง

⁷⁴ ศิษยานุศิษย์, ประวัติพระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) และประวัติวัดสาขาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2548), หน้า 2 - 5.

การบวชมี 2 เวลา คือ บวชเช้าพรรษา กับบวชนอกพรรษาถ้าบวชเช้าพรรษา ในกรณีบวชชั่วคราว เช่น เป็นข้าราชการ ก็จะอนุญาตให้เป็นภาคได้ไม่เกิน 7 วัน แต่ต้องให้ฝึกท่องขานนาคให้ได้ ในการเป็นพระเณรที่วัดป่ากุงนั้น การปฏิบัติข้อวัตรปฏิบัติเป็นสิ่งสำคัญมาก ผู้สามารถก็ขึ้นอยู่กับว่าผู้มาบวชปฏิบัติอยู่ที่วัดป่ากุงได้ก็ขึ้นอยู่กับว่า ผู้มาบวชจะสามารถยอมรับข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ของวัดได้หรือไม่ โดยจะต้องเข้าใจว่า พระที่วัดป่ากุงเป็นพระสายปฏิบัติดังนั้นจึงต้องเพียร พยายามปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อขัดเกลาจิตใจให้ได้มากที่สุด เพื่อดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายก็คือ การพ้นทุกข์

สำหรับการรับแม่ชีของวัดป่ากุงนั้น ผู้หญิงที่มีศรัทธาจะมาบวชเป็นแม่ชีนั้น จะต้องบวชชีพรหมณ์และถือศีล 8 เสียก่อน โดยจะต้องมีคนมาฝากหรือผู้ปกครองพามา (มีผู้รับรอง) แล้วก็สามารถเริ่มปฏิบัติได้เลย โดยฝึกกับแม่ชีก่อนจากนั้นเมื่อพร้อมแล้ว แม่ชีผู้ดูแลก็จะพาผู้ที่จะมา บวชมาขอไตรสรณคมน์กับทางพระสงฆ์ต่อหน้าหลวงปู่ศรี ในช่วงหลังท่านได้มอบหมายหน้าที่ให้พระอาจารย์ระดับรองลงมาบวชให้ เมื่อบวชแล้วก็ไปอยู่กับสำนักแม่ชี

กิจวัตรประจำวันของพระภิกษุสามเณร

ตารางกิจวัตรประจำวันของพระเณรวัดประชาคมวนารามมีดังนี้

- เวลา 03.00 น. - ตื่น เตรียมทำวัตรเช้า
- เวลา 03.30 น. - ทำวัตรเช้าร่วมกันที่ศาลาโรงธรรม
- เวลา 04.00 น. - ฟังอบรมกรรมฐาน หรือนั่งสมาธิภาวนา
- เวลา 05.00 น. - เตรียมทำความสะอาด บริเวณกุฏิ, บริเวณหอดฉัน, บริเวณศาลาใหญ่, บริเวณทั่ว ๆ ไปภายในวัด
- เวลา 05.30 น. - สายไกลออกไปบิณฑบาต
- เวลา 06.40 น. - สายใกล้ออกไปบิณฑบาต
- เวลา 07.30 น. - ฉันทภัตตาหาร โดยถือตามธุดงค์วัตร
- เวลา 08.00 น. - ล้างบาตร ณ จุดที่กำหนดให้
- เวลา 08.30 น. - พระเณรปฏิบัติจิตตภาวนา (นั่งสมาธิ เดินจงกรม) ตามอัธยาศัย หรืออาจจะปฏิบัติงานบูรณะวัด ช่วยงานโยธา
- เวลา 15.00 น. - ทำความสะอาดบริเวณวัด
- เวลา 16.00 น. - สรงน้ำ
- เวลา 17.00 น. - ทำวัตรเย็นร่วมกันที่ศาลา เมื่อทำวัตรเสร็จแล้ว ฟังอบรม จึงแยกกันไปปฏิบัติสมาธิภาวนา
- เวลา 19.00 น. - เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา

หมายเหตุ ในวันธรรมสวนะ อุบาสก อุบาสิกา จะมาทำวัตรเย็น ส่วนพระเณร ลงฟังและอบรมกรรมฐาน (เวลา 15.00 น.) ตารางกิจวัตรประจำวันดังกล่าว ให้ทุกสาขาปฏิบัติตามจะยืดหยุ่นได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งนี้แล้วแต่เหตุการณ์ เวลา และสถานที่

สำหรับในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติอื่น ๆ ของพระเณรวัดป่ากุงนั้น จะต้องเป็นไปตามพระธรรมวินัย และแนวทางพระธุดงค์ธรรมฐาน เช่น การถือธุดงค์วัตร 13, การมีคารวะ, ถืออาคันตุกวัตร,

ถืออาวาสสิกัฏฐะ, ถือวัตรของภิกษุผู้จากไป, ถือวัตรในโรงฉัน, ถือวัตรในการบิณฑบาต, ถือวัตรของภิกษุผู้อยู่ป่า, ถือวัตรในเรือนไฟ, ถือวัตรเกี่ยวกับเวทกฤติ, ถือวัตรเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย, ถือวัตรเกี่ยวกับพระอาจารย์, ถือวัตรเกี่ยวกับอันเตวาสิก เป็นต้น⁷⁵

การสั่งสอน อบรม แนวการปฏิบัติ

ในการอบรมสั่งสอนพระสงฆ์ ของวัดป่ากุงจะเน้นย้ำในหลักข้อศีล เป็นเบื้องต้น โดยจะต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เพื่อจะนำไปสู่ สมาธิและเมื่อสมาธิอันเกิดจากการอบรม มีความแน่ว แน่ ก็จะเกิดปัญญาไปตามลำดับ จนกระทั่งสมบูรณ์พร้อมทั้งศีล สมาธิ และปัญญา

จุดมุ่งหมายในการปฏิบัติของพระเถระที่วัดป่ากุง ก็คือการกระทำกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ โดยอาศัย ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อนำไปสู่การพ้นทุกข์

ในการอบรมสั่งสอนญาติโยม ของวัดป่ากุงจะเน้นการสอนให้ทำวัตรสวดมนต์ และนั่งสมาธิ เพื่ออบรมให้จิตใจเกิดความสงบ และสอนให้ญาติโยมปฏิบัติตามแนวทางของ “ทาน ศีล ภาวนา”

สำหรับการปฏิบัติภาวนาของวัดป่ากุงนั้น จะมีการเดินจงกรม นั่งสมาธิ หรือจะ ภาวนาด้วยวิธีการใด หรือในอิริยาบถใด ก็แล้วแต่ความสะดวกและถนัด หรือตามอัธยาศัยเช่น พระเถระบางรูปอาจจะอดอาหาร 3 วัน หรือ 3 วัน หรือเป็นเดือน เพื่อเร่งความเพียรภาวนา โดยเฉพาะในพรรษาเป็นต้น

วิธีการภาวนานั้น จะใช้ตามแนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต คือ การภาวนาบริกรรมว่า พุท - โธ โดย ลมหายใจเข้าออก (อานาปานสติ) คือ หายใจเข้า ภาวนาว่า พุท หายใจออก ภาวนาว่า โธ ซึ่งเป็นการปฏิบัติภายใน และปฏิบัติภาวนาภายนอก โดยการมีสติในการทำกิจกรรม งานต่าง ๆ

ในการปฏิบัติของพระสงฆ์ ถ้ามีปัญหาติดขัดในการปฏิบัติ สามารถปรึกษากับพระพี่เลี้ยงได้ แต่ถ้ายังไม่แก้ไขไม่ได้ ก็จะนำกราบเรียนปรึกษากับหลวงปู่ศรีได้

ในช่วงออกพรรษา ก็จะมีพระที่ออกธุดงค์อยู่เรื่อย ๆ หรือมีการออกกวิเวก แต่ถ้าเป็นพระผู้น้อยพรรษาไม่ถึง 5 จะต้องมีพระผู้ใหญ่มีพรรษาเลย 5 ไปแล้ว เป็นผู้นำทาง

กิจกรรมของวัด

วัดประชาคมวนาราม หรือวัดป่ากุง จะมีการจัดการประชุมสงฆ์ของวัดสาขาในโอกาสต่าง ๆ ปีละหลายครั้ง โดยจะจัดประชุมร่วมกันโดยพร้อมเพรียงเป็นประจำที่วัดป่ากุง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีหลวงปู่ศรี มหาวิโร เป็นประธานและเป็นศูนย์รวมใจ ซึ่งกิจกรรมการประชุมและรวมตัวกันของ สงฆ์วัดสาขาของวัดป่ากุงในแต่ละปีนั้นมีดังนี้

- วันมาฆบูชา พระวัดสาขาจะมาประชุมกันที่วัดป่ากุงรวมแล้วประมาณ 300 - 500 รูป
- วันคล้ายวันเกิดของหลวงปู่ศรี มหาวิโร วันที่ 9 พฤษภาคม ก็จะจัดงานปฏิบัติ บูชา ยาวเป็นเวลา 7 วันเลย ถ้าไม่ตรงกันงานวันวิสาขบูชา ก็จะให้แต่ละวัดรับผิดชอบ
- งานวันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษาจะมารวมกันที่วัดป่ากุง
- วันออกพรรษา สงฆ์จะมาปวารณาออกพรรษากับหลวงปู่ศรี โดยสงฆ์ทุกสาขา

⁷⁵ ศิษยานุศิษย์, ประวัติพระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) และประวัติวัดสาขาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2548), หน้า 145.

- งานวันกฐินสามัคคีของวัดป่ากุง ตรงกับวันลอยกระทง โดยสงฆ์ของวัดสาขาจะ มางาน กฐินที่วัดป่ากุง ซึ่งตรงกับวันสุดท้ายของหน้ากฐิน (โดยวัดสาขาจะทอดกฐินที่วัดของตนเองก่อน) ซึ่งใน วันกฐินสามัคคีของวัดป่ากุงนี้ จะมีญาติโยมมาร่วม 10,000 คนทั้งสาขาในประเทศและต่างประเทศ

กล่าวได้ว่า ในการมารวมตัวกันของคณะสงฆ์วัดสาขาของวัดป่ากุงนั้นในแต่ละครั้งจะมีการ ประชุมกันทุกครั้ง ซึ่งนอกจากในวันต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็อาจจะมีการจัดประชุมกรณีพิเศษแล้วแต่ หลวงปู่ศรีจะปรารภในการประชุมกันของวัดสาขาที่วัดป่ากุงนั้น ก็จะมีการมาสนทนาพูดคุย ปรีक्षाหารื้อกันในเรื่องความเป็นไปและปัญหาต่าง ๆ ของสงฆ์หรือวัดสาขา และวัดใหญ่คือวัดป่ากุง ส่วนมากจะเน้น เรื่องข้อวัตรปฏิบัติ โดยถือว่าถ้าสงฆ์มีข้อวัตรปฏิบัติที่ชุมชนก็จะพลอยดีตามไปเอง รวมทั้ง วัดสาขา แต่ละวัดก็จะแจ้งเรื่องราวต่าง ๆ ในรอบปีที่ผ่านมาของวัดตน เช่น เรื่องเงิน เรื่องการ รับบริจาค ปัญหาใช้สอย เป็นต้น

สำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับญาติโยมนั้น ญาติโยมจะมาทำวัตรเช้า - เย็น ร่วมกับ พระสงฆ์ได้ทุกวัน โดยในวันพระ วันศีล ขึ้น 8 ค่ำ 15 ค่ำ ญาติโยมและแม่ชี จะมารวมกันที่ ศาลาใหญ่ เพื่อมาทำวัตรเย็นร่วมกับพระสงฆ์ ประมาณ 18.00 น. จากนั้นพระอาจารย์ก็จะอบรม แนวทางปฏิบัติ โดยจะมีการเทศนาในช่วงวันพระ โดยในวันพระนี้จะมีญาติโยมมาร่วมภาวนาไม่ต่ำกว่า 100 คน รวมทั้งผู้ที่มาถือศีล 8 และพักที่วัดก็มีเช่นกัน ถ้าเป็นผู้หญิงก็ต้องไปพักในเขตแม่ชี ส่วนวันปกติที่ไม่ใช่วันพระ ญาติโยมก็สามารถมาร่วมทำวัตรด้วยได้ ส่วนใหญ่จะเป็นคนทำงานกับ วัด ซึ่งในวันปกติ จะมีญาติโยมมาร่วมประมาณ 10 คน สำหรับในวันเสาร์ - อาทิตย์ ญาติโยมส่วน ใหญ่จะมาทำบุญตัก บาตรในตอนเช้า แต่ถ้าตอนเย็นวันพระจะมีญาติโยมมาก

ถ้าเป็นวันพิเศษหรือเป็นวันประชุมสาขาต่าง ๆ ก็จะมีประชาชนเข้าร่วมถึง 90,000 คน เช่น ในงานวันเกิดของหลวงปู่ศรี มหาวิโร เป็นต้น

นอกจากนี้ สงฆ์ของวัดป่ากุงและวัดสาขายังมีการร่วมในงานบูรพาจารย์ โดยในช่วง เข้าพรรษาในกลุ่มวัดสาขาที่อยู่ใกล้วัดป่ากุง จะร่วมกันมาทำพิธีการระหว่งหลวงปู่ศรี เสร็จแล้วก็จะนัด นัดกันว่าจะไปคารวะบูรพาจารย์ที่ไหนบ้าง เช่น ไปคารวะองค์หลวงตามหาบัว ที่วัดป่าบ้านตาด หรือ ไปนมัสการคารวะบูรพาจารย์สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ท่านอื่น ๆ ด้วย โดยแต่ละสาขาก็จะนัดไป พร้อม ๆ กัน

สำหรับกิจกรรมการจัดอบรมจริยธรรมนั้น ทางวัดป่ากุงยังไม่ได้มีการจัดอบรมจริยธรรม โดยตรง แต่ถ้ามีผู้ประสงค์มาติดต่อเป็นกลุ่ม เป็นคณะทางวัดป่ากุงก็อาจจะรับจัดอบรมให้โดยผู้ ประสงค์จะต้องมาติดต่อล่วงหน้า หรือทำเรื่องมาว่าจะมาทำอะไร เมื่อไหร่ ก็วัน โดยมีหลวงพ่อดินทร์ กตปุญโญ รองเจ้าอาวาสคอยดูแลและอบรมให้

การเผยแพร่คำสอนในลักษณะต่าง ๆ

การเผยแพร่คำสอนพระธรรมคำสอนในลักษณะต่าง ๆ ของวัดประชาคมวนาราม หรือวัดป่า กุง น นอกจากจะมีการเทศนาสด โดยหลวงปู่ศรี มหาวิโร และพระอาจารย์ท่านอื่น ๆ ในโอกาสต่าง ๆ แล้ว ทางวัดป่ากุง ก็ยังมีการจัดการทำ CD บันทึกพระธรรมเทศนาของหลวงปู่ศรี มหาวิโร ซึ่งส่วน ใหญ่เป็นภาษาอีสาน เผยแพร่เป็นธรรมทาน แต่ก็ยังอยู่ในวงแคบและไม่ได้เป็น ทางการมากนัก โดยจะ ให้กับคนที่มาขอ รวมทั้งการบันทึกเสียงก็ยังไม่ค่อยดีเหมือนในปัจจุบันและที่ท่านเทศน์เป็น ภาษากลางก็มีน้อย

ส่วนหนังสือ ทางวัดป่ากุงก็มีการพิมพ์หนังสือ "ระเบียบสวดมนต์ทำวัตร เช้า - เย็น ข้อปฏิบัติและคติธรรม วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง)" เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์แก่พระนวกะ ปี พ.ศ. 2547 และหนังสือธรรมเทศนา หรือรวมพระธรรมโอวาท ของหลวงปู่ศรี มหาวิโร เพื่อแจกจ่าย เป็นธรรมทาน เป็นต้น สำหรับในอนาคตจะมีการจัดพิมพ์หนังสือประวัติสมบูรณของ หลวงปู่ศรี มหาวิโร ซึ่งในขณะนี้จัดทำอยู่ และคาดว่าจะแล้วเสร็จในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 นี้ โดยเปิดโอกาส ให้ญาติโยมและผู้สนใจได้จองและร่วมกันจัดพิมพ์เล่มละ 500 บาท

บทบาทของวัดที่มีต่อสังคม

วัดป่ากุงมีการสืบสานการปฏิบัติตามแนวทางของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และได้นำมา เผยแผ่ต่อไปในปัจจุบัน โดยเฉพาะเรื่องการปฏิบัติภาวนา ในทัศนะของพระอาจารย์กรม ธมมเตโช พระ เลขาธิการของหลวงปู่ศรี มหาวิโร ในเรื่อง บทบาทของวัดป่ากุงที่มีต่อสังคมนั้น ท่านมีความคิดเห็นว่า วัดเปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยใหญ่ มีกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมโยธา กิจกรรม เครื่องกลต่าง ๆ ฯลฯ โดยผู้ที่เข้ามา บวชก็จะได้ ศึกษาวิชาในส่วนนี้ไปด้วย โดยบางรูปเมื่อศึกษาเพศ ออกไปเป็นฆราวาสแล้วก็อาจ สามารถนำเอาวิชาความรู้ที่ได้จากวัดป่ากุง นำไปประกอบอาชีพหรือ เผยแผ่ต่อไปได้

สำหรับในเรื่องของศรัทธาความเชื่อนั้น แต่ก่อนชาวบ้านในละแวกวัดก็มีการนับถือผีเช่นกัน แต่พอหลวงปู่ศรีมาอยู่ที่วัดป่ากุง ท่านก็สอนให้ชาวบ้านเลิกนับถือผี และหันมานับถือและมี พระ รัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก โดยจัดเป็นโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ซึ่งได้ทำให้ชาวบ้านมี ศีล มี ธรรมมากขึ้น กล่าวได้ว่าวัดป่ากุง และหลวงปู่ศรี มหาวิโร ได้ช่วยสร้างความเจริญให้กับ ชุมชนมากขึ้น ตามลำดับจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (เช่น การก่อสร้างตั้งอำเภอศรีสมเด็จ เป็นต้น)

3.3.2 วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร

ประวัติความเป็นมา วัดป่าสุทธาวาส ตำบลเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่ใกล้ เทือกเขาภูพาน เดิมทีตรงนี้เรียกว่า “คงบาก” อยู่ทางทิศใต้ของตลาดเมืองสกลนคร หรือของบึงหนอง หาร ห่างจาก ศูนย์ราชการเก่าประมาณ 1,000 เมตร และอยู่ใกล้ศูนย์ราชการปัจจุบันประมาณ 200 เมตร เมื่อ 30 ปี ก่อนนี้ วัดป่าสุทธาวาส ตั้งอยู่กลางป่า มีสัตว์นานาชนิดปัจจุบันกลายเป็นวัดที่ตั้งอยู่ กลางบ้าน และเป็นวัดที่ประชาชนสนใจ เคารพ นับถือ ศรัทธา มีประชาชนจากที่ต่าง ๆ เดินทางมา แวะชม และแวะศึกษาอยู่ตลอด เนื่องจากที่วัดป่าสุทธาวาสเคยเป็นวัดที่พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโร และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เคยเป็นเจ้าอาวาสมาก่อน และยังเป็นวัดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มรณภาพ (เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2552) ด้วย ในปัจจุบันที่วัดป่าสุทธาวาสมีพิพิธภัณฑ์ บริหาร ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต และบรรจุพระธาตุของพระอาจารย์มั่น (รายละเอียดตามใบ แนบ) นอกจากนี้ยังมีพิพิธภัณฑ์ของหลวงปู่หลุย จันทสาโร อีกด้วย ดังนั้น วัดป่าสุทธาวาส จึงเป็นวัดที่ผู้คน ต้องแวะเวียนเข้ามา เพื่อกราบสักการะเพื่อความเป็นสิริมงคลและน้อมระลึกถึงพระคุณงามความดี และพระบารมีธรรมของบูรพาจารย์ดังกล่าว

วัดป่าสุทธาวาสนี้ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475 โดยหลวงปู่เสาร์ กนตสีโร ถูงดักฆ่าเป็น องค์ แรก ต่อมาขุนอนุพัทธ์ระบิล (เพชร ภูธรวรรณ) จำศาลคนแรกของจังหวัดสกลนคร เกิดศรัทธา ยก กรรมสิทธิ์ที่ดินของตน ถวายให้ปลูกสร้างกุฏิ เป็นที่พักสงฆ์จนเป็นวัดขึ้น ในเนื้อที่ดิน 10 ไร่ 3 งาน ต่อมา

มีผู้บริจาคถวายที่ดินเพิ่มขึ้น เป็นจำนวนถึง 20 ไร่ 1 งาน 30 ตารางวา ในปัจจุบัน และต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อพ.ศ. 2554 เสร็จและฝังลูกนิมิต เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2500

ประวัติเจ้าอาวาส วัดป่าสุทธาวาส เจ้าอาวาสต่อเนื่องมา ดังนี้

- รูปที่ 1 หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาสองค์แรก
- รูปที่ 2 หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
- รูปที่ 3 พระอาจารย์หล้า อากาโร
- รูปที่ 4 พระอาจารย์พรหม จิรปุณโญ
- รูปที่ 5 พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส) รับหน้าที่เจ้าอาวาส พ.ศ. 2483 – 2485
- รูปที่ 6 พระครูอุดมธรรมคุณ (ทองสุข สุจิตโต) รับหน้าที่เจ้าอาวาส พ.ศ. 2485 – 2508
- รูปที่ 7 พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (วัน อุตตโม) รักษาการเจ้าอาวาส พ.ศ. 2508
- รูปที่ 8 พระญาณสิทธิธารจารย์ (سيم พุทธาจาโร) รักษาการเจ้าอาวาส พ.ศ. 2509
- รูปที่ 9 พระอาจารย์แวน ธนปาโล รับหน้าที่เจ้าอาวาส พ.ศ. 2510 – 2522
- รูปที่ 10 พระวิบูลธรรมภาณ (ประมุข ธีวโร) รับหน้าที่เจ้าอาวาส พ.ศ. 2533 – 2536
- รูปที่ 11 พระรัชมมงคลนายก (ดี ปณฺญภาโส) ตั้งแต่ พ.ศ. 2537 – 2552
- รูปที่ 12 พระราชวิสุทธินายก (พรมมา จตตมโย) ตั้งแต่ พ.ศ. 2553 - ปัจจุบัน

วัดป่าสุทธาวาส เป็นวัดป่าหรืออรัญญิกาวาสมาแต่ต้น มาในยุคปัจจุบัน เนื่องจากสภาพบ้านเมืองมีการขยายตัวมากขึ้น วัดป่าสุทธาวาส ในสภาพปัจจุบัน จึงกลายเป็นวัดในละแวกบ้านและเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เชิงศิลปวัฒนธรรมและศาสนาที่สำคัญของจังหวัดสกลนคร เพราะมีปูชนียสถานสำคัญคือ พิพิธภัณฑสถานพระอาจารย์มั่น และพิพิธภัณฑสถานหลวงปู่หลุย ตั้งอยู่ในวัดนี้ เป็นเหตุให้มีประชาชนเดินทางมาสักการะไม่ขาดสายแต่ก็ยังคงบรรยากาศแห่งความเป็นวัดป่าที่มีความเรียบง่าย สงบ ไม่วุ่นวาย สะอาดเป็นระเบียบได้เป็นอย่างดี พระเถระที่มีความสงบ สวรรค์ อยู่ในเขตกุฏิของคนไม่ค่อยออกมาพบปะญาติโยมด้านนอก

กิจวัตรของพระภิกษุ สามเณร

- 06.00 น. - ออกบิณฑบาต
- 07.00 น. - ทำวัตรเช้า
- 07.30 น. - แจกภัตตาหาร
- 08.00 น. - ฉันทภัตตาหาร (ในวันพระ พระสงฆ์จะให้ศีลแก่ญาติโยมก่อน)
 - เมื่อฉันเสร็จจึงทำความสะอาดภาชนะบริเวณวัด แล้วจึงกลับกุฏิทำความสะอาดเพียรโดยส่วนตัว
- 15.00 น. - ปัดกวาดลานวัด ขุดกุศาลา แล้วแยกย้ายไปทำกิจธุระส่วนตัว
- 19.00 น. - ทำวัตรเย็น
 - ถ้าในวันพระจะมีเทศน์อบรมญาติโยมช่วงค่ำ
 - หลังจากนั้น พระเถระจะแยกย้ายไปทำความสะอาดเพียร นั่งสมาธิ เติบธรรมโดยส่วนตัว
 - ในช่วงออกพรรษา พระหนุ่ม อาจจะออกไปดูตุงตามป่า ตามเขา ก็มี หรือไปจำพรรษาตามสถานที่วิเวกต่าง ๆ ก็มี

- ในหมู่พระเณร จะมีการอบรมข้อวัตรปฏิบัติและทบทวนข้อวัตรของพระ
ธุดงกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นประจำ พระเณรของวัดป่า
สุทธาวาสจะมีการเรียนนักธรรมตรี โท เอก โดยเน้นเรียนด้วยตนเอง และไป
สอบที่ศูนย์สอบคือวัดป่าสุทธาวาส

การรับผู้เข้ามาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ สามเณร

ผู้ที่จะมาบวชที่วัดป่าสุทธาวาส จะต้องมีการตรวจสอบประวัติ รวมทั้งต้องมีการตรวจเลือด
ตรวจสุขภาพ ตรวจสารเสพติด โดยมีใบรับรองจากโรงพยาบาล และต้องมีคุณสมบัติไม่ขัดต่อหลัก
พระวินัย ผู้ที่จะมาบวช เมื่อผ่านเกณฑ์เบื้องต้นแล้ว จะต้องทำการบวชผ้าขาวก่อน ผีท่อน้ำคา
นาประมาณ 1 - 2 วัน จึงบวช เพราะในปัจจุบัน มีผู้ที่มาบวชเพียงชั่วคราวก็มี เพราะต้องลาสิกขา
กลับไปทำงาน ดังนั้นจึงมีการยืดหยุ่นบ้างตามกรณี (การบวชผ้าขาวใช้เวลาสั้นลง)

ที่วัดป่าสุทธาวาสไม่มีแม่ชี

การสั่งสอน อบรม แนวการปฏิบัติ

พระภิกษุสามเณรที่วัดป่าสุทธาวาส จะต้องมีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และให้
ความสำคัญกับเรื่องจิตตภาวนาโดยการหมั่นปฏิบัติภาวนา เดินจงกรม นั่งสมาธิ โดยการอบรมเพ่งดู
จิตใจของตนเอง ประกอบอธิจิตอยู่เสมอด้วยการภาวนา “พุท โธ” ให้จิตสงบ แล้วจึงพิจารณากาย
อย่าเอาจิตออกนอกกาย ซึ่งเป็นไปตามแนวทางปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ที่วัดป่าสุทธาวาสจะเน้นสอนให้พระภิกษุสามเณรมีความมั่นคงในเพศพรหมจรรย์ หลีกจาก
การคลุกคลีไม่ติดต่อกับญาติโยมโดยไม่มีความจำเป็น เน้นการปฏิบัติบำเพ็ญภาวนาโดยส่วนตัวของ
ตนเอง ด้วยความเพียร

กิจกรรมของวัด

กิจกรรมของวัดป่าสุทธาวาสที่มีเป็นประจำคือการแสดงธรรม อบรมประชาชน ทุกวันพระ
และวันเสาร์ อาทิตยโดยในวันพระ จะมีการให้ศีลแก่ญาติโยมและเทศน์อบรมญาติโยมช่วงค่ำ และมี
ญาติโยมมาถือศีล 8 ค้างวัด ปฏิบัติธรรมประมาณ 20 - 30 คน ซึ่งเป็นคนจากทั้งในและนอก เขต
เทศบาล ส่วนในวันเสาร์ - อาทิตย ก็จะมีนักเรียนมาทำบุญตักบาตร พระสงฆ์ก็จะเทศนาสอน ให้
นักเรียนมีความสุจริตเป็นที่ตั้ง (ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนในเขตเทศบาล)

นอกจากนี้ทางวัดยังจัดอบรมธรรมปฏิบัติ แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป เป็น
คณะอีกด้วย เช่น อบรมนักเรียน นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิม พระเกียรติ
จังหวัดสกลนคร หรือสถาบันราชภัฏ และจากสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ที่จัดมาเป็นหมู่ คณะ โดยมีการ
บรรยายธรรม ปฏิบัติธรรม นั่งสมาธิครั้งละ 2 - 3 วัน

สำหรับหน่วยงานราชการ และบุคคลทั่วไปก็จะมีการจัดคณะมารับการอบรมและปฏิบัติ
ธรรม ในวันพุธ พุธหัสบดีและศุกร์ หรือวันสวดสัปดาห์ โดยพักปฏิบัติที่วัดไม่เกิน 100 คน ในการจัด
อบรมแต่ละครั้งจะมีพระภิกษุของวัดป่าสุทธาวาสเป็นผู้อบรมและดูแลเอง

นอกจากนี้ ยังมีการอบรมธรรมนอกสถานที่อีกด้วยโดยการเชิญพระสงฆ์จากวัดป่า
สุทธาวาส ไปเป็นวิทยากรอบรมผู้ติดยาเสพติด ที่กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 23 ค่ายศรี
สกุลงค์ โดยมีผู้เข้าร่วมการอบรมประมาณ 100 - 200 คน

อีกกิจกรรมหนึ่งก็คือ มีการบวชชีพรหมณ์ ปฏิบัติธรรมครั้งละประมาณ 100 คนขึ้นไป และกิจกรรมที่สำคัญประจำปีก็คือ การทำบุญในวันคล้ายวันถวายเพลิงศพของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในวันที่ 25 - 30 - 31 มกราคมของทุกปี โดยจะมีการทำบุญ ตักบาตร อบรมธรรมะ เทศนาธรรม ปฏิบัติธรรม และทบทวนข้อวัตรของพระอุดมคคกรรมฐาน (สายพระอาจารย์มั่น)

กล่าวได้ว่า วัดป่าสุทธาวาสมีการจัดกิจกรรมเพื่อสังคมมากมาย โดยเฉพาะการจัดอบรม และปฏิบัติธรรม

การเผยแพร่คำสอนในลักษณะต่าง ๆ

วัดป่าสุทธาวาสมีการพิมพ์หนังสือพระธรรมเทศนาและประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แจกเป็นธรรมทานในโอกาส ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการจัดทำ VCD และเทปธรรมเทศนาของครูบาอาจารย์สายพระอาจารย์มั่น เผยแพร่อีกด้วย เช่น พระธรรมเทศนาของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน แห่งวัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี เป็นต้น

ปัจจุบัน วัดป่าสุทธาวาสได้ช่วยทำการเผยแพร่คลื่นวิทยุเสียงธรรม เพื่อประชาชนจากวัดป่าบ้านตาดด้วย⁷⁶

3.3.3 วัดป่าบ้านตาด (วัดเกษรศีลคุณ) จังหวัดอุดรธานี

ประวัติความเป็นมา เมื่อ พ.ศ. 2558 โยมมารดาของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปันโน เกิดล้มป่วยด้วยโรค อัมพาต ในขณะที่กำลังศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่กับพระอาจารย์มหาบัว ที่จังหวัดจันทบุรี พระอาจารย์มหาบัวจึงตัดสินใจพาโยมมารดา กลับมารักษาตัวที่บ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เพื่อสะดวก แก่การอยู่พยาบาลและการรักษาตัวของโยมมารดาของท่านประจวบกับเวลานั้น ชาวบ้านตาดก็ได้ยินกิตติศัพท์ กิตติคุณของท่านมานานแล้วมีความประสงค์อยากให้พระอาจารย์มหาบัวตั้งวัด เช่นกันชาวบ้านจึงได้พร้อมใจกันถวายที่ดินบริเวณบ้านตาดแก่พระอาจารย์มหาบัว เพื่อสร้างวัด การก่อสร้าง วัดป่าบ้านตาด" จึงได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2458 เป็นต้นมา

เมื่อพระอาจารย์มหาบัวได้สร้างวัดอยู่เป็นที่ เป็นฐานทำให้พระเถระต่างหลั่งไหลมาอยู่กับท่านมากขึ้น ในระยะแรก ๆ ท่านจำกัดจำนวนไว้เพียง 12 - 18 รูปและคงจำนวนไว้เช่นนั้นอยู่หลายปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2558 มาจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2518 - 2520 อย่างไรก็ดีตามเมื่อครูบาอาจารย์ องค์สำคัญ ๆ ต่างล่องลับไปพระเถระจำนวนมากไม่มีที่เกาะยึด ท่านก็ค่อยอนุโลมให้เพิ่มขึ้น ๆ จนกระทั่งมีประมาณ 50 กว่ารูป ในปัจจุบัน

วัดป่าบ้านตาดตั้งอยู่ ณ ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี บนพื้นที่มีกำแพงล้อมรอบประมาณ 163 ไร่ ห่างจากตัวเมืองอุดรธานีไปทางทิศใต้ประมาณ 16 กิโลเมตร เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมอันสงบเรียบง่าย ร่มครึ้มไปด้วยต้นไม้สูงใหญ่นานาพันธุ์เป็นสถานที่พึ่งพิง ของสัตว์น้อยใหญ่ในเขตอภัยทานหลากชนิด อาทิ ไก่ป่า กระรอก กระแต แ่นก ฯลฯ

เมื่อเข้าสู่บริเวณวัดจะพบศาลาการเปรียญซึ่งเป็นศาลาหลังใหญ่และมีเพียงหลังเดียวในวัดนี้ เดิมทีเป็นศาลาชั้นเดียวยกพื้นเตี้ย แต่ภายหลังถูกยกให้สูงขึ้นเพื่อจะใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ส่วนด้านบนศาลานั้น ให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่เป็นพระประธานของวัด ใช้เป็นที่ แสดงธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในวัดตลอดจนเป็นที่ประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน เช่นสวด พระปาฏิโมกข์

⁷⁶ วัดป่าสุทธาวาส, เอกสารแผ่นพับวัดป่าสุทธาวาส, (สกลนคร: ม.ป.ท., ม.ป.ป.) หน้า 1 - 6.

อธิษฐานเข้าพรรษา สวดปวารณา และกรณากฐินเป็นต้น ตู้อานขวาขององค์ พระประธานนั้น เป็นที่ประดิษฐานอัฐิธาตุของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งเป็นพระอาจารย์ ของพระอาจารย์มหาบัว รวมทั้งอัฐิธาตุของครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ

ด้านล่างของศาลานั้นใช้เป็นที่พักสำหรับฉันภัตตาหารเช้า สถานที่ที่หลวงตามหาบัวใช้ในการแสดงธรรมเทศนาและปฏิสนธิการกับศรัทธาฆราวาส ญาติโยม ที่มาจากทุกสารทิศอย่างไม่ขาดสายไม่เว้นแต่ละวัน กฎของพระภิกษุสามเณรแต่ละรูป เป็นกฎเรียบง่ายพอแก่การบังแดด ลม ฝน จะสูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร เพื่อกันการรบกวนจากสัตว์เลื้อยคลาน ความชื้นจากพื้นดิน ฯลฯ มีขนาดเพียงพอสำหรับอยู่เพียงรูปเดียว ฝาผนังส่วนใหญ่ใช้ฉาบขาวถึงเพดาน เพื่อกันลา กันฝน ใช้นุ่งกลด กันยุง ภายในกุฏิจะมีเพียงกลด เสื้อปูนอน ผ้าห่ม เครื่องอัฐบริขาร ตะเกียง หรือเทียนไข และของใช้ที่จำเป็นอื่น ๆ ด้านหัวนอนจะมีพระพุทธรูป หรือรูปครูบาอาจารย์ติดไว้ เพื่อกกราบไหว้ บูชาเป็นกำลังใจ ในการภาวนา ทุกกุฏิจะมีทางเดินจงกรมอย่างน้อย 1 เส้น ยาวประมาณ 25 ก้าว อยู่ใต้ร่มไม้ดงร่มเย็น ในยามคาค้นการเดินจงกรมจะใช้โคมเทียนจุดสว่างพอให้เห็นทาง กุฏิแต่ละหลัง จะมองไม่เห็นกัน ประหนึ่งว่า อยู่ท่ามกลางป่าเพียงองค์เดียว เพื่อให้สปปายะสะดวกในการบำเพ็ญสมณธรรม⁷⁷

กุฏิที่สร้างถาวรมีอยู่รวมประมาณ 10 กว่าหลัง เป็นกุฏิของพระอาจารย์มหาบัว ภิกษุสูงอายุ กฎของญาติโยม ตามปกติญาติโยมทั้งหญิงและชายที่มาขออยู่พักปฏิบัติธรรมภาวนา เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ โดยเฉลี่ยอยู่ในระหว่าง 50 ถึง 100 คน จัดแยกเขตกันระหว่าง พระภิกษุ สามเณร ญาติโยมชายและหญิง อย่างเป็นระเบียบ ลักษณะเด่นของวัดป่าบ้านตาด คือ กฎปฏิบัติธรรมของ พระสงฆ์และฆราวาส โดยส่วนใหญ่จะไม่มีไฟฟ้า นอกจากบริเวณส่วนกลางหรือศาลาขออนุญาตให้มีการใช้ไฟฟ้าได้ถึงประมาณ 22.00 น. หรืออนุญาตให้ใช้ไฟฟ้าในกิจการหรืองานสำคัญและ จำเป็นของ วัดเช่น งานรับเสด็จฯ หรืองานรับญาติโยมที่มาวัดซึ่งการควบคุมการใช้ไฟฟ้านี้ ก็เพื่อป้องกันความ เจริญหรือเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่มีมาพร้อมกัน ไฟฟ้าอันจะเป็นสิ่ง ทำลายความสงบ เรียบง่ายของวัดป่าหรือวัดกรรมฐานได้

สำหรับวัดสาขาของวัดป่าบ้านตาดนั้นตามความเป็นจริงแล้ว วัดเหล่านั้นไม่เชิงเป็นวัดสาขา ของวัดป่าบ้านตาดโดยตรง แต่เป็นวัดที่ตั้งขึ้น โดยพระที่เป็นศิษย์หรือ พระสหาคิษย์ของ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ซึ่งมีความเคารพและมีการปฏิบัติและปฏิบัติเป็นไปตาม แนวทางของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดที่เป็นเสมือนสาขา และเป็นกัลยาณมิตร ใกล้ชิดกับวัดป่า บ้านตาดนั้นมีมากมาย โดยเฉพาะทางภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคกลาง ดังจะยกตัวอย่างวัดที่สำคัญบางวัด เช่น

- วัดปานาคูณ (หลวงปู่บุญมี ปริบุญโณ) อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี
- วัดป่าหนองกอง (หลวงปู่เพียร วิริโย) อำเภอบ้านฝาง จังหวัดอุดรธานี
- วัดภูผาแดง (หลวงปู่ลี กุศลธโร) จังหวัดหนองคาย
- วัดปานาคำน้อย (พระอาจารย์อินถวาย) อำเภอนาบุญ จังหวัดอุดรธานี
- วัดเขาน้อยสามผาน (พระอาจารย์ฝีก สนิตธมโม) อำเภอน้ำโสม จังหวัดจันทบุรี
- วัดดำนวิเวก (พระอาจารย์ทวย (ปริตตา) จันทโกโร) อำเภอบึงสามพัน จังหวัดหนองคาย
- วัดภูสัณเฑียร (พระอาจารย์วันชัย วิจิตโต) อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

⁷⁷ วัดป่าบ้านตาด, ประวัติวัดป่าบ้านตาด เอกสารแจกของวัด, (อุดรธานี: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 18 - 20.

- วัดป่าศรัทธาถวายเป็น (พระอาจารย์บุญมี ธรรมโร) อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี
- วัดปากกสะทอน (พระอาจารย์ณรงค์ อาจาโร) อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
- วัดป่าดอยลับงา (พระอาจารย์นพดล นนทโน) อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร
- วัดป่าหลวงตาบัว (พระอาจารย์จันทร์) อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี
- สำนักชีบ้านห้วยทราย (แม่ชีแก้ว) อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดมุกดาหาร

กิจวัตรของพระภิกษุสามเณร

กิจวัตรในแต่ละวันของพระภิกษุ สามเณร วัดป่าบ้านตาด คือ การนั่งสมาธิ และเดินจงกรม เพื่อฝึกฝนสติปัญญา และชำระกิเลสให้เหือดแห้งไป ดังนั้นโดยปกติพระภิกษุสามเณรในวัดป่าบ้านตาด จึงไม่รับกิจนิมนต์ไปฉันในที่ใด ๆ นอกวัด เพื่อให้มีเวลาอย่างเต็มที่ด้วยการบำเพ็ญภาวนาแต่เพียงอย่างเดียว โดยปกติพระภิกษุ สามเณร วัดป่าบ้านตาด จะทำวัตรสวดมนต์ และบำเพ็ญภาวนา โดยส่วนตัว ตามอัธยาศัยและความเหมาะสมของแต่ละท่าน โดยไม่เน้นพิธีกรรมแบบรวมหมู่ยกเว้นใน กรณีการประชุมสงฆ์ หรืออธิษฐานพรหมาก็จะมีการทำวัตรร่วมกัน รวมทั้งในเวลาประชุมฟังธรรมจากหลวงตามหาบัว

กิจวัตรตามช่วงเวลาในแต่ละวันของพระภิกษุ สามเณรวัดป่าบ้านตาด มีดังนี้

ช่วงเช้ามืดได้เวลาตื่นนอน โดยพระภิกษุ สามเณร ไม่จำเป็นต้องตื่นนอนพร้อมกัน แล้วแต่ความถนัด ความตั้งใจและความเหมาะสมของสภาวะแต่ละท่าน โดยบางท่านอาจจะบำเพ็ญภาวนาโดยไม่นอนทั้งคืน หรือบางท่านอาจจะเข้านอนเร็ว จึงตื่นแต่ตีกเพื่อบำเพ็ญภาวนาเป็นต้น

เมื่อตื่นนอนและทำกิจธุระส่วนตัวแล้ว บางท่านก็อาจจะเริ่มบำเพ็ญภาวนาหรือทำความเพียร โดยส่วนตัวเลย คือ นั่งสมาธิและเดินจงกรม ในกุฏิหรือบริเวณกุฏิของตน จากนั้นจึงเตรียมกาน้ำ

ช่วงเช้ามืด (มองเห็นลายมือ) พระภิกษุสามเณร จะร่วมกันทำกิจวัตรคือปัดกวาด ซัดถู และทำความสะอาดศาลาและบริเวณภายในวัด โดย เพียงด้วยความขยันขันแข็ง และมีสติเป็นระเบียบเรียบร้อย

ประมาณ 06.00 เศษ พระภิกษุสามเณรก็จะครองจีวร ช้อนสังฆาฏิออกบิณฑบาต โดยพร้อมเพรียงกัน โดยแยกบิณฑบาตเป็น 2 สาย ระยะทางสายละ 2 กิโลเมตร

เมื่อพระภิกษุสามเณรบิณฑบาตจนกระทั่งถึงหน้าประตูวัดและจัดเตรียมอาหารในศาลารวมทั้งเตรียมภัตตาหารเพื่อถวายหลวงตามหาบัว เสร็จแล้วพระสงฆ์สามเณรที่จะฉันก็จะมาฉันรวมที่ศาลาทั้งหมด ถ้าท่านใดไม่ฉันในวันนั้น ก็จะอยู่ที่กุฏิไม่ต้องลงมาที่ศาลา (เช่นพระสงฆ์ที่อธิษฐาน อดอาหารเพื่อเร่งความเพียร)

เมื่อพระเณรจัดอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้วนั้น หลวงตามหาบัว ก็จะอนุโมทนาให้พร เสร็จแล้วพระภิกษุสามเณรในศาลาก็จะพิจารณาอาหารในบาตรก่อนด้วย “ปฏิสังขายโนโส เสร็จแล้วจึงฉันอาหารในบาตรด้วยอาการสำรวม เจริญสงบ (ประมาณ 08.00 - 09.00 น.) เสร็จจากการฉันแล้ว ผู้มาทำบุญเข้าคือฆราวาสผู้มาปฏิบัติธรรม รวมทั้ง พระภิกษุ สามเณร ก็พร้อมใจกันรับฟังพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัวถวายปัจจัยไทยทาน เสร็จแล้วจึงพากันกลับ (ประมาณ 10.00 น.) สำหรับพระภิกษุสามเณรแต่ละรูปก็ต่างกลับกุฏิ หรือที่พักปฏิบัติธรรม เพื่อทำความเพียร ปฏิบัติภาวนา โดยส่วนตัว มีการเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาตลอดวัน อาจจะมีการพักผ่อนบ้าง แล้วแต่ความอดุสาหะของแต่ละรูป (10.00 - 12.45 น.)

เวลาประมาณ 12.45 น. เป็นเวลาที่พระภิกษุสามเณร มาร่วมกันฉันน้ำร้อนหรือน้ำปานะ 15 - 30 นาที เสร็จจากนี้ต่างแยกย้ายเข้าทำภวานาต่อจนกระทั่งถึงเวลาประมาณบ่าย 3 โมงครึ่ง พระภิกษุสามเณร จึงพร้อมเพรียงกันออกมาทำข้อวัตร คือทำความสะอาดที่พักปฏิบัติธรรม ห้องน้ำ รวมทั้งเติมน้ำบริเวณต่าง ๆ และกลับกุฏิ เพื่อปฏิบัติภวานา คือ นั่งสมาธิ และเดินจงกรม

ในช่วง พระภิกษุสามเณร รับฟังพระธรรมเทศนา ของหลวงตามหาบัว (ตามแต่โอกาส) และทำความสะอาดปฏิบัติจิตตภาวนาโดยส่วนตัว แล้วจึงเข้านอน (บางท่านก็ไม่นอนและปฏิบัติภวานาตลอดรุ่งก็มี) พระภิกษุสามเณรในวัดป่าบ้านตาดฉันมื้อเดียวและฉันในบาตรเป็นนิจ (ยกเว้นบางรูปอาจจะ ไมฉันอาหารหนักเลย เพื่อสะดวกต่อการบำเพ็ญเพียร โดยเฉพาะพระฝรั่งในวัดป่าบ้านตาดจะ นิยมข้อวัตรข้อนี้) นอกจากนี้ พอออกพรรษาอาจจะมีพระภิกษุสงฆ์ สามเณรบางส่วนออกธุดงค์ แต่ก็ ยังมี พระสงฆ์บางส่วนอยู่ประจำที่วัดเพื่อดูแลกิจการของวัด และเพื่อเผยแผ่ธรรมะ เช่น ดูแลเว็บไซต์ หนังสือ หรือวิทยุ เป็นต้น

กล่าวได้ว่าในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระธรรมวิสุทธิมงคล นำมาสอนเพื่อให้ศิษย์เดินตามคือเรื่องความเคร่งครัดในการปฏิบัติพระธรรมวินัยและธุดงค์วัตรในการปฏิบัติจิตภาวนาและการประกอบสมณกิจ รวมทั้งไม่ยุ่งในทางโลก

กฎระเบียบ กติกาของวัด

วัดป่าบ้านตาด เป็นวัดป่าที่มีจุดยืนเพื่อคงความเป็นธรรมชาติเอาไว้ ผู้ที่อยู่ในวัดจะต้อง ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประหยัด มัธยัสถ์ที่สุด โดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์สามเณรจะต้องเคร่งครัดใน พระธรรมวินัยและธุดงค์วัตร มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย กินง่าย นอนง่าย ไม่สนใจยึดติดในปัจจัย เน้น การปฏิบัติ เพื่อมรรค ผล นิพพาน

วัดป่าบ้านตาดนับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งมาเมื่อปี พ.ศ. 2496 ถือเป็นที่สำหรับประกอบความ เพียร บำเพ็ญภวานา อยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ป่าไม้ที่สมบูรณ์ ไม่เน้นการก่อสร้างอาคารสถานที่ หลูหร่าใหญ่โต อนุญาตให้ก่อสร้างได้เฉพาะที่จำเป็น คือมีศาลาไม้ กุฏิปฏิบัติธรรม ห้องน้ำ เป็นต้น หลวงตามหาบัว ผู้ซึ่งเป็นประธานสงฆ์จะคอยตรวจตราอย่างละเอียด เข้มงวดต่อ พระภิกษุสามเณร เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่องการบำเพ็ญภวานา ถ้าพระเณรรูปไหนมาอาศัยอยู่วัด แล้วเกียจคร้าน ไม่ ภวานา ท่านก็จะตักเตือนแนะนำ สั่งสอน ถ้าตักเตือนหลายครั้งไม่ปรับปรุงตัว ท่านก็จะให้ออกไปจาก วัด แม้ในปัจจุบันท่านก็ยังออกเดินตรวจตราในวัดในช่วงค่ำ เพื่อตรวจตราความสงบเรียบร้อยอยู่เสมอ เท่าที่สุขภาพของท่านยังเอื้ออยู่

เรื่องการก่อสร้างนั้น วัดป่าบ้านตาด ในปัจจุบันมีการก่อสร้างขึ้นบ้างตามความจำเป็น และ ความเหมาะสมเพื่อรองรับศรัทธาของญาติโยมที่มาจากทุกสารทิศ เช่น มีการก่อสร้างที่พักปฏิบัติ ธรรมของฆราวาส และเรือนรับรองของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราช กุมารีและพระราชวงศ์ เป็นต้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม สิ่งก่อสร้างที่มีเพิ่มเติมขึ้นดังกล่าวก็มีลักษณะที่ เรียบง่าย ทำด้วยไม้เป็นส่วนใหญ่ที่กลมกลืนไปกับธรรมชาติ ป่าเขา และก็มีจำนวนไม่มาก ซึ่ง สิ่งก่อสร้างที่เพิ่มเติมขึ้นจะอยู่บริเวณด้านหน้าของวัดส่วนด้านในซึ่งเป็นเขตของพระสงฆ์ และอุบาสิกา ที่มาปฏิบัติภวานาก็จะยังคงความเรียบง่ายเป็นธรรมชาติและเหมาะสมสะดวกต่อการบำเพ็ญเพียรอยู่ เช่นเดิม

เรื่องการใช้ไฟฟ้านั้น ที่วัดป่าบ้านตาดให้ใช้ตามความจำเป็น เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ญาติโยมที่มาทำบุญตามความเหมาะสม หรือใช้เพื่อการรับเสด็จฯ และใช้เพื่อพิธีหรือกิจกรรมที่สำคัญของส่วนรวม ซึ่งการใช้ไฟฟ้าวัดเกิดจากการปั่นไฟนี้ จะมีในบริเวณที่เป็นส่วนรวมเช่น ศาลาเอนกประสงค์ด้านนอก หรือห้องน้ำ ที่พักราวาสด้านหน้า เป็นต้น ส่วนกฎในเขตของพระสงฆ์ และกุฏิปฏิบัติธรรมของอุบาสิกาก็ไม่มีไฟฟ้า เป็นต้น ซึ่งการควบคุมเรื่องการใช้ไฟฟ้าใน วัดป่าบ้านตาดนี้ก็เพื่อป้องกันความเจริญรวมทั้งสิ่งอำนวยความสะดวก สิ่งฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ที่จะเข้า มาในวัดอันจะเป็นผลเสียต่อความสงบและการปฏิบัติภาวนาของผู้ปฏิบัติธรรม (ไฟฟ้าตามอาคารจะอนุญาตให้ใช้ได้ถึง 22.00 น.)

ในวัดป่าบ้านตาดมีการแบ่งเขตสถานที่พักอาศัยและปฏิบัติภาวนาของพระภิกษุสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกาอย่างชัดเจน เป็นเอกเทศจะเข้าไปก้าวกายยุ่งเกี่ยวโดยไม่เหตุอันควรไม่ได้ เช่น ผู้หญิงห้าม เข้าไปเขตที่พักของพระภิกษุสงฆ์และพระสงฆ์ก็ห้ามเข้าไปยุ่งเกี่ยวในเขตที่พักของอุบาสิกายกเว้นมี เหตุอันควร นอกจากนี้ฆราวาสที่มาที่วัดทั้งชายและหญิงก็ไม่ควรเข้าไปในเขตสำหรับปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์และอุบาสก อุบาสิกา ที่มาถือศีลอุโบสถและปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะในยามวิกาลจะห้ามโดยเด็ดขาด เป็นต้น กฎระเบียบดังกล่าวมีขึ้นก็เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความถูกต้องเหมาะสมและเกื้อหนุนแก่การปฏิบัติธรรม

หลวงตามหาบัว เน้นสอนให้พระสงฆ์ ประพฤติตัวสำรวมระวังมีหิริโอตตปละ เคร่งครัดในพระธรรมวินัย และสมณกิจ ท่านได้สอนเตือนพระเถระ ถึงมหาภัย 5 อย่างที่เพศบรรพชิตไม่ควร เข้าไปเกี่ยวข้องคือหนังสือพิมพ์ วิทยุ (เพื่อความบันเทิง, ทางโลก) โทรทัศน์ วีดีโอ และโทรศัพท์มือถือ โดยเฉพาะเรื่องโทรศัพท์มือถือ ท่าน อนุญาตให้ใช้เพียงเครื่องเดียวในวัด เพื่อใช้ติดต่อในเรื่องกิจการงานของวัด (แต่พระสงฆ์บางรูป อาจจะมีเป็นส่วนตัวบ้าง ตามความจำเป็นของแต่ละท่าน)

ในด้านการรักษาความปลอดภัย และความสงบเรียบร้อยของวัดป่าบ้านตาดในปัจจุบัน มีความเข้มงวดอย่างยิ่ง โดยมีตำรวจตระเวนชายแดน (ต.ช.ด.) มาคอยรักษาความปลอดภัยบริเวณด้านหน้าวัด โดยคอยตรวจตราผู้คนที่เข้ามาติดต่อกับทางวัด เช่น การรับฆราวาสปฏิบัติธรรม จะต้องถ่ายรูปและมีสำเนาบัตรประชาชน ตรวจตราผู้ที่อยู่ในวัด โดยเฉพาะฆราวาสให้ปฏิบัติตัวอย่างเหมาะสม เช่นดูแลไม่ให้ฆราวาสที่อยู่ในวัดและหน้าวัด เดินไปมาในยามวิกาลโดยไม่มีเหตุผลอันควร ดูแลไม่ให้มีการส่งเสียงดัง พุดคุยกัน หรือมีอาการไม่สำรวม เป็นต้น โดยเฉพาะหลังเวลา 13.00 น. อุบาสิกาที่มาพักที่วัดและมาปฏิบัติธรรมจะต้องอยู่ในเขตที่พักของตน และตั้งแต่วเวลา 22.00 น. ห้ามมิให้ฆราวาสทั้งหญิงและชาย เดินไปมา ยกเว้นมีเหตุจำเป็นจะต้องแจ้งให้ ต.ช.ด. ทราบก่อน ซึ่งสาเหตุของการที่จะต้องมีการรักษาความปลอดภัยและดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างเข้มงวดนี้ก็เพื่อสวัสดิภาพของหลวงตามหาบัว และของทุกคนในวัดป่าบ้านตาด และเพื่อความ สงบเป็นระเบียบเรียบร้อยโดยส่วนรวม

แต่ทั้งนี้ ข้อห้ามหรือระเบียบกติกากฎเกณฑ์ต่าง ๆ อาจมีความยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสม โดยจะต้องขออนุญาตต่อหลวงตามหาบัว หรือพระผู้ใหญ่ที่รับผิดชอบเสียก่อน

การรับพระภิกษุ สามเณร อุบาสิกา (ซี)

ในการรับพระภิกษุสามเณรนั้น วัดป่าบ้านตาดจะไม่ได้บวชให้โดยตรง แต่รับพระภิกษุสามเณรให้เข้ามาอยู่ศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ เช่น พ้อออกพรรษาแล้วพระเณรจากวัดอื่น ที่ประสงค์

จะเข้ามาศึกษาที่วัดป่าบ้านตาด ก็จะต้องเข้ามาศึกษาข้อวัตรปฏิบัติของวัดก่อนว่ายอมรับได้หรือไม่ เช่นที่วัดป่าบ้านตาด จะมีการจัดเตรียมอาหารนาน, มีญาติโยมเข้ามาเกี่ยวข้องมาก (มาทำบุญ มาปฏิบัติธรรม), เครื่องครัดในพระธรรมวินัย ธุดงค์วัตร และการปฏิบัติภาวนา, ไม่ใช่เครื่องอำนวยความสะดวกแบบทางโลก เป็นต้น ถ้าพระภิกษุสามเณรพร้อมที่จะตั้งใจปฏิบัติตาม ก็สามารถเข้ามา พักอาศัยอยู่ได้ แต่ทั้งนี้ก็ต้องผ่านการคัดกรองจากพระผู้ใหญ่เสียก่อน

ในการคัดกรอง เลือกรับพระภิกษุสามเณรมาจำพรรษาหรือนักศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่ที่ วัดป่าบ้านตาด หลวงตามหาบัว จะมอบหมายให้ครูบาอาจารย์ระดับรองลงมา พิจารณาดูว่า พระสงฆ์รูปนั้น ๆ มีประวัติที่ดีมีความตั้งใจที่ดี หรือไม่ และไม่มีข้อเสียใด ๆ ถ้าตรวจสอบแล้วไม่มี สิ่งบกพร่อง และยังมีเสนาสนะวางอยู่ พระสงฆ์ สามเณรรูปนั้น ๆ ก็มีสิทธิได้มาอยู่ศึกษาปฏิบัติ ธรรมที่วัดนี้

ในการรับอุปาสก ทางวัดป่าบ้านตาดต้องกระทำอย่างระมัดระวัง เพราะมีปัญหาмаก ในความเป็นจริงไม่ประสงค์จะรับแม่ชี แม่ขาว มาอยู่วัดเลย แต่เพราะความเมตตาจึงรับไว้ แต่ก็ต้อง มีการจำกัดเวลา เช่น อยู่ปฏิบัติ (ในเขตของอุบาสิกา) ได้ไม่เกิน 1 เดือน จะอยู่ตลอดไปไม่ได้ ยกเว้นผู้ที่ กำลังปฏิบัติภาวนาอย่างก้าวหน้าต่อเนื่อง อาจจะมาขออนุญาตเพื่ออยู่เกิน 1 เดือนได้ตามความเหมาะสม อุบาสิกาผู้ที่สมัคเข้ามาปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องเตรียมสำเนาบัตรประชาชน และให้ ต.ช.ด. ถ่ายรูปและตรวจสอบหลักฐานก่อนจะเข้าไปในเขตที่พัก

ในการปฏิบัติธรรมของอุบาสิกา ก็เหมือนกับพระสงฆ์คือ ต่างคนต่างปฏิบัติ ตามความถนัด และความเหมาะสมของตนเอง ไม่ได้ทำวัตรสวดมนต์หรือปฏิบัติเป็นหมู่ โดยอุบาสิกาที่ประสงค์มา พักปฏิบัติธรรม จะต้องมีความตั้งใจจริง สำรวมกิริยามารยาท ถือศีล 8 อย่างเคร่งครัด มีกิจวัตรฟัง พระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว ฉันมื้อเดียวและนั่งสมาธิภาวนาเดินจงกรม ตลอดทั้งวัน ตามความ อุสาหะของแต่ละคน นอกจากนี้อาจจะมีฆราวาสหรือชาวบ้านมาช่วยงานของวัด ช่วยจัดเตรียมยกถาด อาหารไปถวายพระตามกุฏิ หรือที่พักของฆราวาสผู้ที่มาปฏิบัติธรรมที่ไม่ได้ ออกมารับประทานอาหาร ในศาลาอีกด้วย

ในปัจจุบันชุมชนของอุบาสิกา ผู้ที่มาถือศีล 8 และพักปฏิบัติธรรมอยู่ในวัดป่าบ้านตาด มีเป็นจำนวนมากกว่า 200 คน จึงทำให้มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นบ้าง เช่น ความขัดแย้งกันของคนใน ชุมชน หรือ การปฏิบัติย่อหย่อนของบางคน เป็นต้น ซึ่งชุมชนของอุบาสิกาผู้มาปฏิบัติธรรมใน วัดป่าบ้านตาด มีคุณแม่จันดี โลหิตติ น้องสาวของหลวงตามหาบัว คอยดูแล อบรมสั่งสอนธรรม อยู่ซึ่งปกติ เขตแดนของอุบาสิกานี้จะไม่อนุญาตให้พระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือไปพูดคุยโดยลำพังเด็ดขาด

กิจกรรมประจำของวัด

กิจกรรมประจำของวัด (นอกเหนือจากกิจวัตรของพระสงฆ์) ที่เกี่ยวข้องกับญาติโยมมีอยู่ หลายอย่าง แต่ที่สำคัญก็คือ การที่ชาวบ้านมาทำบุญใส่บาตร ฟังพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว และมาปฏิบัติธรรมถือศีลอุโบสถ ที่วัดป่าบ้านตาด ทุกวันพระจะมีชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงเป็นส่วน ใหญ่ มาถือศีลอุโบสถกว่า 100 คน เป็นประจำ รวมทั้งมีประชาชนจากถิ่นอื่น ๆ ทั่วประเทศที่ศรัทธา ในหลวงตามหาบัว และวัดป่าบ้านตาดมาทำบุญ ฟังพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว และปฏิบัติ ภาวนาด้วย ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงที่มาถืออุโบสถศีล ทั้งหญิงและชาย จะมาเป็นกิจวัตร พร้อมไป กับการมาช่วยเหลืองานของวัด บางคนก็มาช่วยงานวัดทุกวัน โดยมาเช้า เย็นกลับ มีได้นอนค้างที่วัด สำหรับฆราวาสที่มาขอพักปฏิบัติธรรมนั้น ก็มีหลากหลาย ทั้งเป็นชาวบ้านในท้องถิ่น คนที่มาจาก

กรุงเทพฯ และทั่วประเทศ รวมไปถึงชาวต่างประเทศด้วย โดยมีทั้งคนไทยและ ชาวต่างชาติ เช่น ชาว อินโดนีเซีย และชาวตะวันตกเป็นต้น จากการสอบถามพบว่า ส่วนใหญ่ผู้ที่มา ศึกษาและปฏิบัติธรรม ในวัดป่าบ้านตาด จะมีศรัทธาอย่างยิ่งต่อหลวงตามหาบัว จึงต้องการมาปฏิบัติ อยู่ใกล้ครูบาอาจารย์ และวัดป่าบ้านตาดที่มีสถานที่พักปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญภาวนา โดยเฉพาะในช่วง เข้าพรรษาก็จะมีจำนวนผู้ปฏิบัติธรรมหนาแน่นเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอุบาสิกากว่า 200 คน

นอกจากนี้ทางวัดป่าบ้านตาดยังมีกิจกรรมประจำปีอื่น ๆ อีกด้วย เช่น งานทำบุญวันคล้าย วันเกิดของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน ในวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี โดยจะมีงานที่ศาลา เอนกประสงค์ด้านนอกวัด งานกฐินผ้าป่า และงานประชุมสำคัญ ๆ ต่าง ๆ เป็นต้น โดยงานดังกล่าว จะจัดบริเวณด้านหน้าของวัด บริเวณศาลาเอนกประสงค์ที่สร้างขึ้นใหม่ มีโรงทานบริการอาหารแก่ ญาติโยมที่มามากมาย มีประชาชนจากทั่วประเทศมาร่วมงานนับเป็นพัน ๆ คน มีการแจก หนังสือและ เทปธรรมะ เป็นต้น โดยงานดังกล่าวจะจัดอย่างเรียบง่าย และสงบเรียบร้อยไม่มีเสียง อะอะวุ่นวายไม่ มือบายมุขหรือสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องโดยเด็ดขาด ส่วนบริเวณภายในวัด ที่เป็นที่พักปฏิบัติ ธรรม ก็ยังคงมีความสงบเรียบร้อยอยู่เช่นเดิม มีข้อน่าสังเกต คือ ที่วัดป่าบ้านตาดหลวงตามหาบัว จะเป็น ผู้เทศน์ที่ศาลาเพียงรูปเดียวแม้ เวลาท่านไม่อยู่วัดหรือมีกิจธุระ จะไม่มีพระสงฆ์รูปใดขึ้นเทศน์แทน

การสั่งสอน อบรมและแนวการปฏิบัติ

การสั่งสอน อบรมและแนวการปฏิบัติของวัดป่าบ้านตาด โดยหลวงตามหาบัว สอนเน้นใน เรื่องของการปฏิบัติ “จิตตภาวนา” เพื่อฆ่ากิเลสหรือให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส มุ่งตรงเข้าสู่พระนิพพาน หรือการดับทุกข์ มีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต โดยท่านจะสอนเน้นให้ใช้สติปัญญา ให้มี สติปัญญาอยู่ในทุกๆ อริยาบถคือ หมั่นเจริญสติปัฏฐาน 4 อยู่เสมอ แม้ในเวลากระทำการงาน

ในการสอนธรรมของหลวงตามหาบัว นั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่อง “ธรรมปฏิบัติ” เป็นธรรม ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ทันที โดยย่ำว่า “ใจ” หรือ “จิต” สำคัญที่สุด ดังนั้น การปฏิบัติจึงต้อง ปฏิบัติ ที่ใจ ดูที่ใจ รู้เท่าทันกิเลสไม่ให้กิเลสแสดงตัวก่อกรรมได้ ดังนั้น ท่านจึงให้ความสำคัญกับ การปฏิบัติ “จิตตภาวนา” และสอนให้มีความสมบูรณ์พร้อมทั้ง “ทาน ศีล ภาวนา”

แนวทางการปฏิบัติธรรมที่หลวงตามหาบัว นำมาสั่งสอนแก่สาธุศิษย์นั้น คือการภาวนาคำ ว่า “พุท - โธ” เพื่อให้จิตใจสงบ (เป็นสมถกรรมฐาน) เป็นพื้นฐานก่อน เมื่อจิตสงบแล้ว จึงสะดวกต่อ การพิจารณาทางปัญญา (วิปัสสนากรรมฐาน) โดยเริ่มจากการพิจารณากาย คือ กรรมฐาน 5 หรือ อาการของกาย 32 เป็นต้น แล้วจึงเข้าสู่วิปัสสนาขั้นละเอียด คือ พิจารณานามขันธ์ คือ เวทนา จนกระทั่งปัญญาเดินเข้าสู่จุดสุดท้าย คือ การใช้ปัญญาพิจารณาทำลายอวิชชาจนกระทั่งบรรลุมรรค ผลนั่นเอง วิธีการปฏิบัติภาวนาที่นิยมปฏิบัติกันในวัดป่าบ้านตาดก็คือ การนั่งสมาธิ การเดินจงกรม และการเจริญสติปัญญาในทุก ๆ อริยาบถ นั่นเอง

ในการสอนธรรมแก่สาธุศิษย์ นั้น หลวงตามหาบัวจะอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด ตามลำดับขั้น ตามภูมิธรรม โดยท่านจะเน้นสอนธรรมภาคปฏิบัติจิตตภาวนาเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็น เรื่อง ศีล สมาธิ และการฝึกจิต เรื่องกิเลสและการต้องสู้กับกิเลส การพิจารณาสภาวะธรรมของท่าน เอง ในหลากหลายแง่มุม รวมทั้งของครูบาอาจารย์ท่านอื่น ๆ เช่น ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เป็น ต้น ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่งประโยชน์ทางการปฏิบัติแก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ

ในการอบรมพระภิกษุสามเณรนั้น ท่านเน้นในเรื่องของข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เช่น พระธรรมพระวินัย ธุดงค์วัตร การทำความเพียรอย่างจริงจัง การฝึกฝนตนเอง เน้นให้เรียน แล้วต้องนำมาปฏิบัติ สอนความประพฤติจริยวัตร สมณกิจต่าง ๆ ที่เหมาะสมสำหรับพระภิกษุ สามเณร เป็นต้น

ในการปฏิบัติภาวนาของพระสงฆ์และฆราวาสนั้นบางคนอาจใช้วิธีฟังเทปพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัวหรือ สถานีวิทยุเสียงธรรมเพื่อประชาชน ประกอบไปกับการภาวนาได้ เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติ สำหรับผู้ที่มีปัญหาหรือมีข้อสงสัยในการปฏิบัติภาวนา อาจแก้ไขข้อสงสัยหรือหาคำตอบโดยวิธีอ่านศึกษาจากหนังสือรวมพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว เพื่อแก้ไขข้อสงสัยของตน ทั้งนี้เพราะปัญหาในการภาวนาต่าง ๆ นั้นหลวงตามหาบัวได้เทศน์สอนไว้ แล้วเป็นส่วนมาก และได้มีการถอดเทป ออกพิมพ์เป็นหนังสือให้พระสงฆ์และญาติโยมได้ศึกษา เช่น หนังสือเรื่อง คำถาม - คำตอบ ปัญหาธรรมเข้าสู่แดนนิพพาน เข้าสู่แดนอวกาศของจิตและ ธรรม ธรรมชุดเตรียมพร้อม เป็นต้น หรือบางที่เมื่อมีปัญหามีข้อสงสัยในการปฏิบัติ ก็อาจจะมี การปรึกษาช่วยเหลือแนะนำกันในกลุ่มพระสงฆ์ โดยปกติจะไม่มีใครเข้าถามหลวงตามหาบัว เป็นการส่วนตัว แต่จะอาศัยศึกษาจากหนังสือ หรือพระธรรมเทศนาของท่านแทน นอกจากนั้น การสอนธรรมของหลวงตามหาบัว ในปัจจุบันยังเป็นไปตามสถานการณ์ บ้านเมืองบางอย่างด้วยเช่นกัน เช่นการสอนเรื่องการช่วยชาติ สอนเรื่องความถูกต้องตามหลัก พระธรรมวินัยเกี่ยวกับการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช เป็นต้น

การเผยแพร่คำสอน

การเผยแพร่ธรรมะ ของวัดป่าบ้านตาดนั้นดำเนินการในหลายรูปแบบกล่าวคือ

หนังสือธรรมะ : มีทั้งหนังสือธรรมะที่หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน เป็นผู้เขียนเอง เช่น หนังสือเรื่อง “ปฏิปทาพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต” (พ.ศ. 2515) หนังสือ “ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต” (พ.ศ. 2554) เป็นต้น รวมทั้งหมด 13 เล่ม และหนังสือที่ถอดเทปจากการแสดงพระธรรมเทศนาของท่านกว่า 100 เล่ม เช่น ศาสนา อยู่ที่ไหน แล่นดวงใจ เข้าสู่แดนนิพพานวิธีปฏิบัติธรรมเบื้องต้น ห่วงใยหมู่คณะ ฝึกจิตรักษาใจ ทางพ้นทุกข์ ทางร่มเย็น ช่วยชาติกับหลวงตามหาบัว “ธรรม” แผ่นดิน มหาทานมหากุศล ทองคำขุดคลังหลวง รักษาไทย ส่งเสริมสินค้าไทย เป็นต้น ซึ่งหนังสือของหลวงตามหาบัวนั้นได้รับการเผยแพร่ในกลุ่มพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ไม่ต่ำกว่า 20 ปีมาแล้วโดยการพิมพ์แจกจ่ายเผยแพร่เป็นธรรมทาน เพื่อเป็นหลักปฏิบัติกันต่อ ๆ ไปในกลุ่มพระสงฆ์ โดยเฉพาะหลักการปฏิบัติจิตตภาวนา

เทปธรรมะ : นอกจากหนังสือแล้ว ก็ยังมีเทป CD, VCD mp ที่บันทึกพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเผยแพร่แจกจ่ายเป็นธรรมทาน

เว็บไซต์ : ทางวัดป่าบ้านตาดได้จัดทำเว็บไซต์ www.luangta.com เพื่อเผยแพร่ธรรมะและข่าวสารของวัดป่าบ้านตาด รวมทั้งยังถ่ายทอดสดภาพและเสียงการแสดงธรรมของหลวงตามหาบัวทุกวัน

นิตยสารรายเดือน “หลักของใจ” : เพื่อเผยแพร่ธรรมปฏิบัติของพระศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก พระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว และครูบาอาจารย์สายปฏิบัติท่านอื่น ๆ ในรูปเล่มสวยงาม พิมพ์แจกเป็นธรรมทานที่วัดป่าบ้านตาด

สถานีวิทยุเสียงธรรมเพื่อประชาชน : กรุงเทพฯ และอุดรธานี FM 103.25 และสถานีเครือข่ายทั่วประเทศ เป็นการนำเสนอธรรมะภาคปฏิบัติจากพระธรรมเทศนาของหลวงตามหาบัว

และครูบาอาจารย์ปฏิบัติท่านอื่น ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ออกอากาศตลอด 24 ชั่วโมง : เป็นคลื่นวิทยุที่เกิดจากศรัทธาของญาติโยมร่วมบริจาคเงินก่อตั้งขึ้นมา

การเผยแพร่ธรรมะนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วก็อาจจะมีในลักษณะอื่น ๆ อีกที่ศิษยานุศิษย์เป็นผู้ทำกันขึ้นเอง เช่น สติ๊กเกอร์ธรรมะ ที่คั่นหนังสือธรรมะ โปสเตอร์ เสือยัด จั๊ห้อยคอ รูปภาพครูบาอาจารย์เป็นต้น ซึ่งก็มีทั้งที่แจกจ่ายเป็นธรรมทานในงานบุญใหญ่หรือเพื่อร่วมบริจาค ทำบุญ เป็นต้น (ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับทางวัดป่าบ้านตาด เพราะทางวัดจะไม่สร้างวัตถุมงคล และไม่มีการจำหน่ายสิ่งของใด ๆ มีแต่แจกจ่ายเป็นธรรมทาน)

3.3.4 วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี

ประวัติความเป็นมา พระโพธิญาณเถร หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่าพระอาจารย์ชา หรือหลวงพ่ocha สุภทโท ได้ก่อตั้ง วัดหนองป่าพง ซึ่งเป็นต้นแบบของวัดป่ากว่า 100 แห่งในประเทศไทย และหลายแห่งใน ยุโรป อเมริกา และออสเตรเลีย เมื่อ 4 มีนาคม พ.ศ. 2553 เพื่อให้เป็นที่พำนักอาศัยเพื่ภุสสมณธรรม ของพระธุดงค์กรรมฐาน หรือ “พระป่า” และได้วางแนวทางปฏิบัติของวัดหนองป่าพงขึ้น โดยอาศัย หลักการจากพระธรรมวินัย ประกอบกับประสบการณ์ทางธรรมของท่านซึ่งหลวงพ่ocha ในฐานะ บวรพาจารย์แห่งวัดหนองป่าพง ท่านได้มอบธรรมคำสอนที่ตรง ลึกซึ้งและเข้าใจง่าย จุดประกาย ความสว่างทางปัญญาแก่ปวงชน ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา ประการสำคัญท่านได้พยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาสภาพการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายของพระธุดงค์ กรรมฐานไว้ เพื่อให้ชนยุคปัจจุบันได้มีโอกาสศึกษาประพฤติปฏิบัติตาม อันจะเป็นทางให้เกิดปัญญา สามารถสร้างความสงบสุขให้แก่ชีวิตของตนได้ โดยผ่านทางคำสั่งสอน กฎระเบียบและแนวทาง ปฏิบัติที่ท่านได้วางไว้เป็นบรรทัดฐาน มาจนถึงปัจจุบันนี้

กล่าวได้ว่าวัดหนองป่าพง และหลวงพ่ochaเป็นที่มาของพระธุดงค์กรรมฐานหลายร้อยชีวิตที่ต่างหลีกเร้นบำเพ็ญภาวนาอยู่ ณ สถานที่สงบวิเวกทั่วไป เพื่อฝึกฝนอบรมตนเองให้ก้าวไปสู่คุณธรรมแห่งความเป็นสมณะ หรือ “ผู้สงบจากอกุศลธรรมทั้งปวง” และเพื่อเกื้อกูลความสุข เป็นที่พึ่งทางจิตใจแก่ชนในถิ่นนั้น ๆ ด้วย โดยพระธุดงค์กรรมฐานเหล่านั้น ต่างได้ผ่านการอบรมสั่ง สอนผ่านการฝึกหัดตามข้อวัตรปฏิบัติที่หลวงพ่ochaวางแนวทางไว้มาอย่างเคร่งครัด และสืบทอดปฏิบัติไว้อย่างมั่นคง⁷⁸ ซึ่งข้อวัตรปฏิบัติเหล่านี้ยังคงรักษาไว้เป็นแบบแผนแก่วัดและสงฆ์ของวัดหนองป่าพงและวัดสาขาประมาณ 200 วัด จวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งยึดมั่นในปฏิภาและแนวทางของครูบาอาจารย์ หลวงพ่ocha สุภทโท อย่างเคร่งครัดและในฐานะที่หลวงพ่ochaเองก็เป็นลูกศิษย์ และปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น จนกล่าวได้ว่าท่านได้สืบทอดปฏิภาคำสอน และแนวปฏิบัติแบบธุดงค์กรรมฐานจากพระอาจารย์มั่น มาด้วยเช่นกันและได้นำแนวทางของพระธุดงค์กรรมฐานมาด้วยกัน และได้้นำแนวทางของพระธุดงค์กรรมฐานมานุรักษ์และสืบทอดแก่สานุศิษย์รุ่นหลังต่อไป

วัดหนองป่าพง ตั้งอยู่ตำบลโนนผึ้ง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นสำนักปฏิบัติ ธรรมที่แวดล้อมด้วยธรรมชาติอันสงบสงัด มีบรรยากาศร่มเย็นเหมาะแก่การพำนักอาศัยเพื่อบำเพ็ญ สมณธรรม บนพื้นที่ป่าอันสมบูรณ์ และร่มรื่นประมาณ 350 ไร่

⁷⁸ ศิษยานุศิษย์, *อุปสมถ์*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, 2540), หน้า 2.

ประวัติความเป็นมาของการก่อตั้งวัดหนองป่าพงนั้น หลังจากที่พระอาจารย์ชา สุภทฺโท ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในปี พ.ศ. 2482 และได้เริ่มชีวิตพระธุดงค์ในปี 2489 ซึ่งทำให้ท่านได้มีโอกาสเดินทางไปกราบนมัสการและอยู่ศึกษาและปฏิบัติธรรมกับพ่อแม่ครูบาอาจารย์สายปฏิบัติ หลายท่านไม่ว่าจะเป็นพระอาจารย์วรรณ วัดเขาวงกต จังหวัดลพบุรี, พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต แห่งวัดหนองผือในจังหวัดสกลนคร, หลวงปู่กนิฐ จันทิโย, พระอาจารย์วัง เป็นต้น จากนั้นหลวง พ่อชาและคณะลูกศิษย์ที่ติดตามก็ได้เดินธุดงค์จำพรรษา ณ วัดหรือสถานที่ต่าง ๆ ในภาคอีสาน เรื่อยมา จนกระทั่งมาพำนักปฏิบัติบำเพ็ญธรรมอย่างเคร่งครัด อยู่ ณ สำนักสงฆ์ถ้ำหินแตกบ้าน ป่าตาว อำเภอเลิงนกทา จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 จนกระทั่งปลายเดือนที่ 3 ของปี พ.ศ. 2497 โยมแม่พิมพ์ ช่วงโชติ ซึ่งเป็นโยมมารดาของหลวงพ่อ พร้อมกับผู้ใหญ่ลาซึ่งเป็น พี่ชาย และญาติมิตรชาวบ้านก่อ อีก 5 คน ได้เดินทางมานิมนต์หลวงพ่อชา ให้กลับไปโปรดญาติ โยมทางบ้านก่อ ซึ่งเป็นบ้านเกิดบ้าง จนในที่สุดเมื่อหลวงพ่อชาพิจารณาเห็นว่าถึงเวลาสมควรแล้วที่จะได้ให้ธรรมอนุเคราะห์แก่ผู้มีพระคุณ จึงรับนิมนต์นำพาคณะพระภิกษุสามเณรบางส่วนออก เดินทางกลับสู่มาตุภูมิ คือ บ้านก่อ จังหวัดอุบลราชธานี

ในวันที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2497 (วันจันทร์ขึ้น 4 ค่ำ เดือน 4 ปีมะเส็ง) หลวงพ่อชาก็ได้นำพา คณะเดินทางมาถึงชายป่าดงดิบอันหนาที่บ ที่ชาวบ้านในสมัยนั้นเรียกว่า “ดงหนองป่าพง” ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านก่อประมาณ 2 - 3 กิโลเมตร และท่านก็ได้ตัดสินใจที่จะเริ่มชีวิตใหม่ของท่าน ในการบำเพ็ญ และเผยแผ่ธรรมธรรม ณ ดงป่าพงแห่งนี้ นับจากนั้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วหลวงพ่อชา มีความผูกพันกับสถานที่แห่งนี้มาาก่อนและวัดป่าพงนี้ถือว่าเป็นสถานที่สำคัญสำหรับท่านมาก เนื่องจากเมื่อสมัยที่ท่านยังเด็ก โยมพ่อได้เล่าให้ท่านฟังว่า ท่านอาจารย์เสาร์ ซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ ทางพระกรรมฐานได้เคยมาพักอยู่ที่ดงหนองป่าพงนี้มาก่อน ครึ่งเมื่อหลวงพ่อชาได้ออกบวชและ ปฏิบัติเองแล้ว ก็รู้สึกผูกพันกับสถานที่แห่งนี้มาตลอดมีการคิดคำนึงถึงอยู่เสมอ จนกระทั่งเมื่อท่าน ธุดงค์ได้พอสมควรแล้ว จึงตัดสินใจกลับมาอยู่ ณ ที่นี้ และตั้งเป็นวัดหนองป่าพงขึ้นมา ในปี พ.ศ. 2497 นั้นเอง

ในระยะแรก ๆ ของการก่อตั้งวัดหนองป่าพงนั้น (ในระยะ 10 ปีแรก) มีจำนวนพระเณรค่อนข้างคงที่ประมาณ 15 - 20 รูป และมีแม่ชีเพิ่มขึ้นทุกปี ปีละ 2 - 3 รูป (ปี พ.ศ. 2497 มีแม่ชี 4 รูป ปี พ.ศ. 2507 มีแม่ชี 20 รูป) วัดหนองป่าพงในระยะเริ่มแรก ก่อร่างสร้างตัวมา ด้วยความอดอยาก ขาดแคลน เพราะอยู่ในที่พิกัดกันดารห่างไกลความเจริญ พระเณร และแม่ชีมีความ เป็นอยู่อย่างยากลำบาก ญาติโยมที่อยู่ใกล้ ๆ วัด ก็มีฐานะยากจนรวมทั้ง ยังไม่คุ้นเคยกับพระธุดงค์ กรรมฐานเท่าใดนัก จึงไม่ค่อยเข้ามาที่วัดเท่าใด การคมนาคมก็ยังไม่ค่อยสะดวก ปัจจัยสี่มีได้จาก ภายนอกและเครื่องอำนวยความสะดวกแทบไม่มีเลย ส่วนใหญ่จึงต้องอาศัยจากธรรมชาติ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความเป็นอยู่ของพระเณรและแม่ชีวัดหนองป่าพงในสมัยปีแรก ๆ นั้น จึงค่อนข้างอดคัด ผิดเคื่องการใช้สอยปัจจัยแต่ละอย่างต้องประหยัดมาก ๆ และต้องมีความอดทนและความเพียรอย่างสูง แต่อย่างไรก็ตาม หลวงพ่อชา สุภทฺโท ก็ได้สั่งสอน อบรมและวางแนวทางข้อวัตรปฏิบัติแก่ พระเณรของวัดหนองป่าพงอย่างเคร่งครัด ท่ามกลางความเป็นอยู่ที่สมถะและลำบากนั้น โดยท่านจะ เน้นหนักในเรื่องพระวินัย หรือศีล รวมทั้งการปฏิบัติฝึกฝนจิตภาวนาอย่างเข้มแข็งตามแนวทาง ของพระธุดงค์กรรมฐานรวมทั้งในระยะแรก ๆ นั้น ท่านยังให้พระเณรได้เรียนนักธรรมโดยท่านสอน เองอีกด้วย กล่าวได้ว่า จากปฏิปทา จริยวัตร และการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบที่ตรงตามแนวทางของ พระธรรมวินัย

ของหลวงพ่ocha สุภโท และคณะพระเถรของวัดหนองป่าพง ได้ทำให้พระสงฆ์จาก สำนักอื่น ๆ และประชาชนให้ความยอมรับมากขึ้นเรื่อยมาเป็นลำดับ จนกล่าวได้ว่า เนื่องด้วยบารมี ธรรมและคุณงามความดีของหลวงพ่ocha สุภโท ประกอบกับการปฏิบัติมั่นคงต่อพระธรรมวินัย อย่างเคร่งครัด ของพระเถร วัดหนองป่าพงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้พระเถรและประชาชนจากทั่ว ทุกสารทิศให้ความเคารพศรัทธาและหวั่นไหวมากราบนมัสการ รวมทั้งมาศึกษาและปฏิบัติธรรมกับ หลวงพ่ocha เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่ง วัดหนองป่าพง กลายเป็นที่รู้จักและมีความเจริญขึ้นตามลำดับ⁷⁹

สาขาวัดหนองป่าพง

ในปัจจุบัน จากข้อมูลล่าสุด ในหนังสือ “ทะเบียนวัดหนองป่าพงและสาขา” ปี พ.ศ. 2547 ระบุว่า มีสำนักสาขาวัดหนองป่าพง 177 สาขา, สำนักสาขาสารอง 30 สาขา, สำนักสาขาสารวจ 37 สาขา, สำนักสาขาในต่างประเทศคือที่ประเทศออสเตรเลีย ฝรั่งเศส อิตาลี นิวซีแลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา รวมแล้ว 14 สาขา โดยสำนักสาขาของวัดหนองป่าพง รวมถึงสำนักสารอง สารองในประเทศไทยจะมีกระจายอยู่ในจังหวัดภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี อุดรธานี อำนาจเจริญ หนองคาย สุรินทร์ สกลนคร ศรีสะเกษ เลย ร้อยเอ็ด ยโสธร มุกดาหาร บุรีรัมย์ นครพนม ชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ กำแพงเพชร เชียงใหม่ เชียงราย ตาก นครสวรรค์ น่าน ลำพูน ฉะเชิงเทรา ชลบุรี นครนายก สระแก้ว ระยอง อุดรธานี ลพบุรี กาญจนบุรี นครปฐม เพชรบุรี ปทุมธานี สงขลา กระบี่ ระนอง ที่จังหวัด อุบลราชธานี มีวัดสาขามากที่สุด คือ 69 วัด มีวัดสร้าง 8 วัด และวัดสารอง 14 วัด

เหตุผลในการขยายสาขามีหลายประการ เป็นต้นว่าเพื่ออนุเคราะห์ญาติโยม ผู้ต้องการสร้าง วัดป่าใกล้บ้านของตนเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ การส่งพระออกไปตามคำนิมนต์ ของชาวบ้านอย่างนี้ ถือเป็นการตอบสนองความต้องการของสังคม และเป็นการเผยแผ่ธรรมะไปสู่ชนบทที่ได้ผลอย่างถาวร สำหรับพระเถระที่รับผิดชอบเป็นเจ้าสำนักในแต่ละวัด ท่านได้มีโอกาสใช้ความรู้ความสามารถที่ได้ศึกษามาสร้างประโยชน์แก่พระศาสนามากขึ้น การที่หลวงพ่ocha คอยส่งคนเก่าออกจากวัดหนองป่าพงไปเรื่อย ๆ ก็ทำให้มีการว่างสำหรับคนใหม่อยู่เสมอ การหมุนเวียนพระภิกษุสามเณร จึงเป็นเหตุให้คณะสงฆ์เพิ่มขึ้นอย่างราบรื่น

การก่อตั้งวัดสาขา เริ่มครั้งแรกใน พ.ศ. 2501 หลังจากหลวงพ่ocha ได้รับนิมนต์จากชาวบ้านน้อย ตำบลธาตุ อำเภอมะนัง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเคยมาจำศีลที่วัดหนองป่าพง ท่านได้ จัดส่งศิษย์อาวุโสในขณะนั้นคือ พระอาจารย์เที่ยงให้ไปอยู่แทน พระอาจารย์เที่ยงจึงกลายเป็นเจ้าอาวาสของวัดใหม่ ซึ่งวัดป่าอรัญวาสี ซึ่งนับเป็นวัดสาขาที่ 1 ของวัดหนองป่าพง ต่อมาสาขา อื่น ๆ ได้เกิดขึ้นตามลำดับ ส่วนมากมีลักษณะการเกิดคล้ายกับสาขาที่ 1 แต่ในบางกรณี ลูกศิษย์ หลวงพ่ocha อาจจะออกธุดงค์จนพบที่สัปปายะและตัดสินใจปักหลักอยู่ที่นั่นจนกลายเป็นสำนักสงฆ์ หรือไม่อย่างนั้นชาวบ้านที่เลื่อมใสในปฏิปทาของพระสายวัดหนองป่าพงแล้ว ขอให้หลวงพ่ocha ส่งลูกศิษย์ไปอยู่เป็นประจำ หรือบางครั้งญาติโยมก็ขอให้พระผู้เป็นญาติกลับไปโปรดที่บ้านเกิดของท่านเอง เป็นต้น

สำหรับวัดสาขาในต่างประเทศเริ่มใน พ.ศ. 2520 พระอาจารย์สุเมธ เจ้าอาวาส วัดป่านานาชาติในขณะนั้นได้รับนิมนต์จากมูลนิธิกิจการสงฆ์แห่งประเทศไทยอังกฤษ ไปเผยแผ่

⁷⁹ ศิษยานุศิษย์, *อุปสมถ์*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, 2540), หน้า 25 – 65.

พระพุทธศาสนาที่นั่นและใน พ.ศ. 2521 ท่าน ได้เปิดวัดป่าจิตตวิเวก ในรัฐซัสเซกส์ภาคใต้ ของอังกฤษ นับเป็นวัดสาขาที่ 1 ของวัดหนองป่าพงในต่างประเทศ หลังจากนั้น วัดสาขาของ หนองป่าพง ใน ต่างประเทศ มีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

ในขั้นตอนกว่าจะเป็นวัดสาขาได้นั้น ในสมัยของหลวงพ่ocha สุภโท ใครที่จะถวายที่เพื่อ สร้างวัด จะต้องมาราบเรียนหลวงพ่ocha ก่อน แล้วท่านจะส่งครูบาอาจารย์ไปดูเมื่อดูแล้ว เห็นว่า สถานที่สมควร ก็จะให้ญาติโยมไปสร้างกุฏิ สร้างศาลาชั่วคราวก่อน แล้วมานิมนต์พระสงฆ์ไป โดยจะ ส่งพระสงฆ์ไปประมาณ 2 - 5 รูป เพื่อไปอยู่จำพรรษา เมื่อพระสงฆ์ไปจำพรรษาที่นั่น ญาติโยมก็จะมา ผูกมัดจำศีลภาวนา มาฝึกทำวัตรสวดมนต์ ซึ่งนอกจากถวายที่แล้วจะต้องเสนอชื่อ โยมที่จะอุปฐาก ดูแลพระเณรในสิ่งที่ทำเป็นด้วย ถ้าหลวงพ่ocha เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างสมควรแล้ว ท่านจึงจะรับเป็นวัด สาขา และส่งพระเณรไปอยู่ประจำต่อไป เมื่อรับเป็นวัดสาขาแล้ว หลวงพ่ocha ท่านจะให้ความ อนุเคราะห์ทั้งกำลังกาย กำลังใจ รวมทั้งวัดอุปถัมภ์ต่างๆ ที่จำเป็นด้วยในสมัยที่สาขา ยังมีจำนวนน้อย หลวงพ่ocha จะดูแลอย่างใกล้ชิด เช่น เรื่องการย้ายสาขาของพระภิกษุสามเณร เมื่อสาขามีมากขึ้น หลวงพ่ocha จึงจัดให้มีการประชุมเจ้าสำนักประจำปี เพื่อปรึกษาเรื่องต่างๆ และปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่าง ปีนั้น ๆ การบริหารในรูปแบบนี้ ได้ดำเนินมาตลอดจน กระทั่งถึงทุกวันนี้ แต่เปลี่ยนจากวันมาฆบูชา เป็นวันที่ 16 - 17 มิถุนายน แทน⁸⁰

ปัจจุบัน การที่จะเป็นวัดสาขาของวัดหนองป่าพงได้นั้น จะต้องอยู่ในฐานะวัดสำรวจก่อน 2 ปี แล้วจึงยกเป็นวัด รองอีก 2 ปี เพื่อเป็นการพิสูจน์ และดูพฤติกรรม ความศรัทธา ความมั่นคง และ ปฏิบัติของเจ้าอาวาสว่าจะไปตามแนวทางพระอุดมการณ์ฐานของหนองป่าพงได้ หรือไม่ เมื่อผ่าน การเป็นวัดสำรวจและวัดสำรวจ ด้วยศรัทธาที่ตั้งมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง ดังกล่าวแล้ว ครูบาอาจารย์ในที่ ประชุมสงฆ์ก็จะรับรองให้เป็นวัดสาขาจริงของวัดหนองป่าพง ได้ในที่สุด โดยผู้ที่จะไปสร้างวัดสาขา จะต้องฝึกปฏิบัติที่วัดหนองป่าพงอย่างน้อย 5 ปี ให้ได้พื้นฐาน รูปแบบ และแนวทางปฏิบัติของวัด หนองป่าพง เพื่อมีความพร้อมในการไปเผยแผ่ต่อไปได้ และเพื่อที่จะได้ เสมอกันโดยศีล (ศีลสามัญญตา) กับพระสงฆ์รูปอื่น ๆ ของวัดหนองป่าพง จึงจะสามารถเข้าหมู่เข้าคณะได้ เป็นสังฆมอันเดียวกัน

ในเรื่องรูปแบบและแนวการปฏิบัติของวัดสาขาวัดหนองป่าพงนั้น โดยหลักการใหญ่แล้ว จะต้องเหมือนกันไม่ว่าจะเป็นปฏิบัติของพระอุดมการณ์ฐาน กฎกติกา ข้อวัตรปฏิบัติกิจวัตรต่าง ๆ วัดสาขาจะต้องปฏิบัติเหมือนวัดหนองป่าพงแต่ถ้าในกรณีที่วัดสาขาใดมีการปฏิบัติที่บกพร่อง หรือ ออกนอกแนวทางก็จะต้องมีการตักเตือนว่ากล่าว โดยเฉพาะในช่วงวันที่ 16 - 17 มิถุนายน ของทุกปี ที่ จะมีการประชุมสงฆ์ของวัดสาขาหนองป่าพงทั้งหมด ณ วัดหนองป่าพง ซึ่งในการ ประชุมครั้งใหญ่ครั้ง นี้ วัดใดหรือผู้ใดมีปัญหาอะไรในการบริหารจัดการภายในวัด รวมไปถึงเรื่องข้อ วัตรปฏิบัติและอื่น ๆ ก็สามารรถเอามาปรึกษาหารือ พูดคุย และมีการแนะนำ ว่ากล่าวตักเตือนชำระ สะสางกันได้ เพื่อให้คง ความบริสุทธิ์และถูกต้องของพระธรรมวินัยและกฎกติกาของวัดหนองป่าพง เอาไว้ให้ดีมากที่สุด โดยมี หลักเกณฑ์อยู่ว่า วัดที่เป็นวัดสาขาของหนองป่าพงจะต้องยอมรับและ ปฏิบัติตามกฎระเบียบ กติกา ของวัดหนองป่าพง ซึ่งเป็นคำสั่งสอนตามพระธรรมวินัย ที่เคร่งครัด และตรงต่อบัญญัติของ

⁸⁰ ศิษยานุศิษย์, *อุปสมถ์*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, 2540), หน้า 335 - 337.

พระพุทธเจ้า ถ้าวัดหรือสงฆ์ท่านใดยังย่อหย่อนอยู่ ไม่ปฏิบัติตามข้อตกลง ดังกล่าวก็ต้องไปอยู่วัดอื่น ๆ ที่ไม่ใช่วัดสาขาวัดหนองป่าพง

สำหรับในเรื่องของความแตกต่างระหว่างวัดหนองป่าพงกับวัดสาขานั้น ก็คงจะเป็นเรื่องของ กาลเวลา หรือรายละเอียดบางอย่างที่อาจจะต้องปรึกษาเปลี่ยนไปตามกาลเทศะ หรือไม่เหมาะสมกับ สถานที่หรือสภาพแวดล้อมของวัดนั้น ๆ เช่น การกำหนดเวลาการนั่งสมาธิ หรือการตื่น ทำวัตรสวด มนต์ เจริญ - เย็น เป็นต้น ซึ่งเวลาอาจจะแตกต่างกัน ลดหลั่นกันบ้าง แต่อย่างไรก็ตามในหลักการ ใหญ่เช่น กฎระเบียบ กติกา ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ จะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดหรือถ้ามีการปฏิบัติที่แตกต่างใด ๆ ก็จะต้องนำเรื่องเข้าที่ประชุมสงฆ์เสียก่อน เพื่อให้ครูบาอาจารย์พิจารณา และ รับรองเป็นต้น

สำหรับบรรยากาศของวัดหนองป่าพง ในปัจจุบันนั้น ยังคงความร่มรื่น เงียบสงบ มีต้นไม้ อดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม สิ่งก่อสร้างต่างๆ ก็มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีกำแพงวัด รั้ว ขึ้น โดยภายในกำแพงวัดชั้นในจะเป็นเขตของพระสงฆ์และแม่ชีอย่างชัดเจน กันด้วยกำแพงอย่างเป็นสัดส่วนไม่ปะปนกัน โดยแม่ชีจะปกครองดูแลกันเอง และจะไม่ไป ปฏิสัมพันธ์กับพระสงฆ์โดยเด็ดขาด ยกเว้นในเหตุจำเป็น

ในวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2513 วัดหนองป่าพง ได้รับหนังสืออนุญาตให้เป็นวัดที่ ถูกต้องตามกฎหมาย และในวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2517 วัดหนองป่าพงก็ได้รับพระราชทาน วิสุงคามสีมา และสามารถทำการอุปสมบทพระสงฆ์ได้

กฎระเบียบ กติกาของวัด

กติกาสงฆ์ของวัดหนองป่าพง

ภิกษุสามเณรเมื่อได้รับการบรรพชาอุปสมบท หรือเข้ามาอยู่ในวัดหนองป่าพงแล้ว ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่ หรือ ผู้เฒ่า ต้องศึกษาและปฏิบัติตามกติกาสงฆ์ต่าง ๆ ที่สำนักกำหนดขึ้น เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ และเป็นผู้มีศีลจารวัตรเสมอกัน รวมทั้งเพื่อควบคุมความ ประพฤติของผู้นอกกริตนอกรอยจากข้อกติกานี้ ความเป็นป่าพงของเขาผู้นั้นก็หมดสภาพลง และ สืบเนื่องไปถึงความสมณะของเขา ได้ถูกทำลายหรือบิดเบือนออกจากเส้นทางแห่งพระธรรมวินัยด้วยอำนาจกิเลส ตัณหา

ข้อกติกาสงฆ์ของวัดหนองป่าพง และสำนักสาขาได้กำหนดแนวทางปฏิบัติไว้ดังนี้

1. พระณเฑาะว์ห้ามขอยของจากคน ไม่ใช่ญาติไม่ใช่ปวโรณา และห้ามติดต่อกับ คฤหัสถ์และนักบวชอันเป็นวิสภาคกับพระพุทธศาสนา
2. ห้ามบอกและเรียนเครื่องหมายวิชา บอกเลข ทำน้ามนต์ หมอยา หมอดู และทำ วัตถุมงคล
3. พระผู้มีพรรษาหย่อน 5 ห้ามเที่ยวไปแต่ลำพังตนเอง เว้นแต่มีเหตุจำเป็นหรือมี อาจารย์ผู้สมควรติดตามไปด้วย
4. เมื่อจะทำอะไรให้ปรึกษาสงฆ์หรือผู้เป็นประธานในสงฆ์เสียก่อน เมื่อเห็นว่าเป็นธรรมเป็นวินัยแล้วจึงทำ อย่าทำตามอำนาจของตนเอง
5. ให้ยินดีในเสนาสนะที่สงฆ์จัดไว้ และทำความสะอาดเก็บกวาดกุฏิ และถนนเข้าออกให้ สะดวก

6. เมื่อกิจของสงฆ์เกิดขึ้นให้พร้อมกันทำ เมื่อเลิกให้พร้อมกันเลิก อย่าทำตนให้เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะคือผู้มีมาयाสาโดย หลีกเลี้ยง

7. เมื่อฉันบิณฑบาต เก็บบาตร กวาดลานวัด ตักน้ำ จัดโรงฉัน ย้อมผ้า ฟังเทศน์ เหล่านี้ห้ามมิให้คุยกัน ซึ่งตั้งในทำกิจนั้นจริงๆ

8. เมื่อฉันเสร็จแล้วให้พร้อมกันเก็บกวาดโรงฉันให้เรียบร้อยเสียก่อน แล้วจึงกราบพระพร้อมกัน จึงนำบริวารของตนกลับกุฏิโดยความสงบ

9. ให้ทำตนเป็นผู้มีกน้อยในการพูด กิน นอน ร่าเริง จงเป็นผู้ตื่นอยู่ด้วยความเพียร และจงช่วยกันพยาบาลภิกษุสามเณรไข้ด้วยเมตตา

10. ห้ามรับเงินและทอง และห้ามผู้อื่นเก็บไว้เพื่อตน ห้ามซื้อขายแลกเปลี่ยน

11. เมื่อลาภเกิดขึ้นในสงฆ์หมู่หนึ่ง ให้เก็บไว้เป็นของกลาง เมื่อท่านองค์ใดต้องการ ให้สงฆ์อนุญาติให้แก่องค์นั้นโดยสมควร

12. ห้ามคุยกันเป็นกลุ่มก้อน ทั้งกลางวันและกลางคืนในที่ทั่วไปหรือในกุฏิเว้นแต่ มีเหตุจำเป็น ถึงกระนั้นก็อย่าเป็นผู้คลุกคลีหรือเอิกเกริกเฮฮา

13. การรับและส่งจดหมายเอกสาร หรือวัตถุต่าง ๆ ภายนอก ต้องแจ้งต่อสงฆ์หรือ ผู้เป็นประธานสงฆ์รับทราบทุกคราวไป เมื่อสงฆ์หรือผู้เป็นประธานสงฆ์เห็นสมควรจึงรับและส่งได้

14. พระเณรที่มุ่งจะเข้ามาปฏิบัติในสำนักนี้เบื้องต้นต้องได้รับใบฝากจากผู้เป็น อุปัชฌาย์ของตน และย้ายสุทธินาให้ถูกต้องเสียก่อนจึงได้

15. พระเณรที่เป็นอาคันตุกะมาพักอาศัย ต้องนำหนังสือสุทธิแจ้งต่อสงฆ์ผู้เป็น ประธานสงฆ์ในคืนแรก และมีกำหนดให้พักได้ไม่เกิน 3 คืน เว้นแต่มีเหตุจำเป็น

ข้อกติกาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเลือกสรรอย่างดีจากธรรมและวินัยของพระบรมศาสดาโดยมิได้เพิกถอนหรือบัญญัติสิ่งใดเพิ่มเติม เพียงแต่นำธรรมและวินัยมาประกอบกันขึ้นเป็นกฎกติกา เพื่อควบคุมประพฤติของภิกษุสามเณร ไม่ให้ออกจากแนวทางของพระพุทธองค์ อันจะส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปด้วยดี สะดวกเรียบง่าย ไม่ต้องห่วงกังวลในเรื่องการแสวงหาลาภความเป็นอยู่ ซึ่งเป็นที่มาแห่งการล่วงละเมิดพระธรรมวินัย อันเป็นภัยที่ยิ่งใหญ่ของพรหมจรรย์

เมื่อภิกษุสามเณรหรือสำนักสาขาใด ประพฤติออกนอกแนวทางแห่งพระธรรมวินัยและข้อกติกานี้ จะมีการประชุมคณะสงฆ์เพื่อพิจารณาสืบสวนหาสาเหตุในการกระทำนั้นหากระทำด้วย ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือไม่รุนแรง คณะสงฆ์จะตักเตือนให้แก้ไขปรับปรุงความประพฤติ แต่หาก เป็นการล่วงละเมิดพระธรรมวินัยและกติกาด้วยความตั้งใจและประพฤติดูอยู่เป็นพระจำ จะถูกเชิญออก จากหมู่คณะ ถ้าเป็นสำนักสาขาก็ตัดออกจากการเป็นสาขาของวัดหนองป่าพง⁸¹

ข้อวัตรปฏิบัติและกฎกติกาของแม่ชีวัดหนองป่าพง

1. ห้ามคลุกคลีคุยกันเป็นกลุ่มก้อน ทั้งกลางวันกลางคืน
2. เวลานั้น ล้างภาชนะ กวาด สร้างน้ำ ให้พร้อมเพรียงด้วยความมีสติ
3. รักษาความสะอาดบริเวณกุฏิ เช่นเก็บกวาด ไล่มด ปลวก

⁸¹ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปิรุสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 23 – 24.

4. มักร้อยส้นโศษในการกิน นอน พุด
5. แบ่งปันเอกลาภอย่างเป็นธรรมในคณะ
6. เมื่อมีการเจ็บป่วยให้ช่วยกันรักษาพยาบาลอย่างเมตตา
7. ประกอบกิจกรรม วชิกรรม มโนกรรมด้วยความเมตตาต่อเพื่อน
8. เคารพนับถือกันและกันตามวิยุตติ
9. รักษาศีลให้สมบูรณ์
10. ห้ามไม่ให้คนใดคนหนึ่ง มีอำนาจปกครองหรือตั้งกติกาดด้วยความเห็นผิด
11. เมื่อมีความขัดข้องประการใดให้แจ้งประธานสงฆ์เพื่อแก้ไข
12. จะไปไหนมาไหนต้องบอกลาประธานสงฆ์ทุกครั้ง
13. ไม่ให้ถือสิทธิในกฎที่ตนสร้างขึ้น
14. ห้ามรับแขกที่เป็นเพศชายบนกุฏิของตน เว้นแต่อาพาธ เป็นบางครั้ง
15. ห้ามแสดงหรือโฆษณาสิ่งอันไม่เป็นธรรมวินัย เพื่อเห็นแก่อำิสสินจ้าง
16. ห้ามประจบประแจงคฤหัสถ์ ซึ่งจะเป็นการประทุษร้ายตระกูล
17. อย่าทะเลาะวิวาทกับใครเพราะความเห็นผิด
18. ห้ามติดต่อกับภิกษุ สามเณร แม่ชี คฤหัสถ์ ทั้งในและนอกวัด
19. ห้ามสัญญาไปมาเพื่อเรียไร
20. ห้ามชายที่มีอายุ 12 ปีขึ้นไป พักค้างคืนที่นี้ เว้นแต่มีเหตุจำเป็น
21. ผู้ประสงค์จะมาบวช ต้องมีผู้ปกครองนำมาฝากเป็นหลักฐาน และมีผู้อุปฐาก

พอสมควร

สำหรับกฎระเบียบสำหรับญาติโยม หรือประชาชนทั่วไปที่เข้ามาในวัดหนองป่าพง จะต้องปฏิบัติ ดังนี้

- ไม่มีกิจจำเป็น ห้ามเข้าไปคลุกคลีในกุฏิกับภิกษุและสามเณร
- ต้องถอดหมวก ถอดรองเท้าก่อน จึงเข้าไปในวัดด้วยอาการสำรวม
- จงสงบกาย วาจา ใจ ให้มาก อย่าคะนองปาก มือและเท้า
- ห้ามเปิดวิทยุ และการเล่นต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด
- ห้ามนำสุราเข้ามาดื่ม และนำสัตว์ที่มีชีวิตเข้ามาทำอาหารบริเวณวัด
- ห้ามเก็บผลไม้และเข้ามากินในวัดจะเป็นการก่อความสงบ
- ห้ามขับรถเข้าออก เร็วเกินควรเพราะเสี่ยงจะรบกวนผู้กำลังปฏิบัติ
- ต้นไม้ และสัตว์ป่าเป็นสมบัติล้ำค่า จงช่วยกันรักษาเพื่อลูกหลาน

ซึ่งกฎระเบียบต่าง ๆ ดังกล่าวได้เขียนเป็นป้ายบนกำแพงหน้าประตูวัด เพื่อให้ผู้ที่เข้ามาที่วัด ให้เห็นและรับรู้โดยทั่วกัน⁸²

อาจกล่าวได้ว่าทั้งกฎกติกาของสงฆ์ และของแม่ชีที่วัดหนองป่าพง รวมทั้งของญาติโยมทั่วไปในปัจจุบันก็ยังคงใช้กฎกติกาดังกล่าวนี้นี้มาแต่สมัยหลวงปู่ชา สุภทฺโท ยังมีชีวิตอยู่อย่างเคร่งครัด

⁸² วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปัสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 7.

ถ้าในกรณีที่จะมีการเปลี่ยนแปลง กฎ กติกา ข้อใด ก็ต้องผ่านการเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์ เสียก่อน แต่ที่ผ่านมาก็ยังไม่เคยมีการเปลี่ยนแปลง ยกเว้นอาจจะมีการปรับเปลี่ยนเป็นกรณีๆ ไป ตามเหตุผลและความจำเป็น นอกจากนี้ กฎ กติกาของสงฆ์ดังกล่าววัดสาขาของหนองป่าพง ก็จะต้อง รับผิดชอบต่อปฏิบัติ อย่างเคร่งครัดด้วย

การรับพระภิกษุสามเณร อุบาสิกา (ซี)

การรับพระภิกษุสามเณร วัดหนองป่าพง ถือว่าการประพาสพรหมจรรย์ หรือการครองสมณเพศ เพื่อดำเนินไปสู่ จุดหมายปลายทางของพรหมจรรย์ได้นั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยความศรัทธา และการตัดสินใจด้วยความเพียรพยายามดังนั้น ในการรับพระภิกษุสามเณรมาบวชนั้น ทางวัดหนองป่าพงจึงมีกฎเกณฑ์ในการรับกุลบุตร เข้ามาอยู่ร่วมสำนัก โดยจะต้องมีผู้รับรองเป็นหลักฐาน และที่สำคัญคือจะต้องมีการพิสูจน์ความมั่นคงในศรัทธาเสียก่อน โดยพระอาจารย์จะดูพฤติกรรมของผู้มาขอบวชว่ามีศรัทธาและยินดีปฏิบัติต่าง ๆ หรือไม่ โดยเริ่มแรกพระอาจารย์จะยังไม่ตอบรับในทันที แต่จะให้โยมกลับไปคิด ทบทวนที่บ้านให้ดีกว่านี้อาจเป็น 1 - 2 คืน หรือเป็นอาทิตย์ ถ้าผู้มาขอบวชยังมีศรัทธามุ่งมั่นไม่เปลี่ยนแปลง ก็ค่อยให้กลับมาใหม่ หรือพระอาจารย์อาจจะพูดในสิ่งที่ผินกับกับความรู้สึก พูดให้เห็นถึงความยากลำบากและความเด็ดขาด จริงจังของข้อวัตรปฏิบัติ เพื่อเป็นการทดสอบอารมณ์และความ ศรัทธามุ่งมั่นของผู้ที่จะมาขอบวช โดยที่จะไม่มีการโน้มน้าวและชักชวน ดังนั้นผู้ที่จะมาขอบวชที่วัดหนองป่าพงจึงต้องมาด้วยศรัทธาและปัญญา และต้องมีการตัดสินใจด้วยตนเองอย่างแท้จริง

ถ้าผู้มาขอบวช ไม่เลิกล้มปณิธานเดิมของตน และผ่านการทดสอบความตั้งใจมุ่งมั่นในเบื้องต้นแล้ว ทางวัดหนองป่าพงก็จะรับเป็น “ผ้าขาว” ให้ลงทะเบียนประวัติซึ่งมีพ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่รับรองประวัติและความประพฤติจะบวชโดยผลการไม่ได้ แล้วจึงให้โกนหัว นุ่งห่มผ้าขาวและถือศีล 8 เป็นอุบาสก หรืออนาคาริกเพื่อทำกายและวาจาให้สงบเรียบร้อย

หน้าที่ในขณะที่เป็นปะขาว หรือผ้าขาว เน้นหนักไปทางด้านการปฏิบัติเรียนรู้ความเป็นอยู่อย่างสมณะ และการดูแลจัดโดยฝึกหัดกันตั้งแต่ การนุ่งห่ม การตัดเย็บย้อมจีวร การบ่มบาตร การดูแลรักษาบริการ เครื่องใช้สอยเสนาสนะ การประเคนอาหาร ฯลฯ ตลอดจนการฝึกฝนให้ใช้ อิริยาบถต่าง ๆ ให้อยู่ในสมณสาธูป คือต้องมีความประพฤติ กิริยาท่าทาง การพูดจา การนึกคิด ให้สมกับเป็นสมณะ ซึ่งแปลว่า “ผู้สงบ” พร้อมกับเรียนรู้การปฏิบัติดวงจิตเพื่อให้เกิดความสงบของ จิตใจ โดยการปฏิบัติภาวนา ด้วยการนั่งสมาธิ เดินจงกรม และกำหนดสติตามรักษาคิดในทุกขณะทุกเวลาทุกอิริยาบถ นอกจากนี้ ปะขาวต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการปรนนิบัติครูอาจารย์ที่เรียกว่า “อุปัชฌาย์วัตร และอาจารย์วัตร” ซึ่งมีบัญญัติไว้ในพระวินัย กำหนดให้ศิษย์พึงกระทำแก่อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ในฐานะที่ท่านเป็นที่พึ่งพิงอาศัยของตน ปะขาวต้องฝึกหัดอุปัชฌาย์ครูบาอาจารย์ด้วยการ รับบาตร ล้างบาตร ล้างกระโถน ล้างมือล้างเท้า ชักจีวร ทำความสะอาดกุฏิ ฯลฯ รวมทั้งต้องมีกิจหน้าที่ในการดูแลวัดตามความจำเป็นด้วย โดยปฏิบัติตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน เช่น ปัดกวาดถนนหนทางภายในวัด แม้กระทั่งการรื้อส้วม หรือห้องน้ำของวัด เพื่อเอาสิ่งปฏิกูลไปรดน้ำต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งกิจหน้าที่ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการทดสอบความอดทน และเป็นการฝึกสติหรือปฏิบัติธรรมไปในตัว ซึ่งกล่าวได้ว่า ปะขาวจะต้องทำงาน

หนักกว่าเป็นฆราวาส และต้องอยู่ในกรอบของระเบียบวินัย⁸³ นอกจากนี้ ผ้าขาวยังจะต้องมาเรียนรู้วิธีในการปฏิบัติภาวนา โดยการใช้เวลาค่อย ๆ ศึกษาพิจารณา สังเกตด้วยตนเอง โดยดูตัวอย่างจากผู้ที่ประพฤติอยู่ โดยเพื่อให้เกิดศรัทธาขึ้นมาเองและค่อย ๆ พัฒนาตัวเองครูบาอาจารย์จะคอยดูแลห่าง ๆ ไม่มีการจี้ ไซแต่ถ้ามีการผิดพลาดมาก ท่านก็จะคอยตักเตือน

ระยะเวลาในการเป็นผ้าขาวนั้น แต่ละคนอาจจะไม่เท่ากัน แล้วแต่พฤติกรรมของแต่ละคน โดยอาจจะใช้เวลาจนนิสัยและความตั้งใจเป็นเดือนหรือเป็นปีก็ได้ ถ้าผ้าขาวคนใดมีพฤติกรรมที่ดีอย่างสม่ำเสมอ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์และข้อวัตรที่กำหนดเป็นผู้มีศรัทธาและมีความมั่นคงในจิตใจพอสมควร ไม่บกพร่องในกิจวัตรต่างๆ ทั้งส่วนรวมและส่วนตัวไม่ทำตัวนอกกติกาที่วางไว้แล้ว เมื่อนั้นพระอาจารย์ก็พร้อมที่จะให้บวชเป็นสมณะ ซึ่งการให้เป็นผ้าขาวสามารถที่จะบวช ที่วัดหนองป่าพงได้เลย โดยมีหลวงพ่อดีเยี่ยมเป็นพระอุปชฌาย์ให้ แต่ถ้าผู้ที่ประสงค์จะบวชกับวัด สาขาของวัดหนองป่าพง ถ้าเจ้าอาวาสของวัดนั้นยังไม่ได้เป็นพระอุปชฌาย์ ผู้ที่จะมาบวชก็ต้องให้ พระอุปชฌาย์จากวัดอื่น บวชให้เสียก่อน สำหรับการบวชชั่วคราวนั้นทางวัดไม่ค่อยรับบวชให้แต่ก็มีบ้าง โดยส่วนใหญ่จะให้บวชจากวัดอื่นแล้วจึงค่อยเป็นพระอาคันตุกะเข้ามาศึกษาและปฏิบัติที่วัดหนองป่าพงโดยมีหนังสือฝากตัวมา

การรับอุปาสิกา (ชี) หลังจากหลวงพ่อดีเยี่ยมและคณะได้พำนักอยู่ที่วัดหนองป่าพงเดือนกว่า คุณแม่พิมพ์ ช่วงโชติ ซึ่งเป็นโยมมารดาของหลวงพ่อดีเยี่ยมพร้อมกับโยมผู้หญิงอีก 3 คน ได้มาบวช ศึกษาพฤติกรรม ปฏิบัติธรรมอยู่ด้วยกัน ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีหมู่สตรีผู้หวังความสงบสุขเข้ามาบวชเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นสำนักชีที่ปรากฏในปัจจุบัน

สังคมที่ป่าพง ถูกแยกเป็นคณะส่วนกับพระ มีเขตแดนล้อมรั้วเป็นสัดส่วน มีเสนาสนะ กุฏิ และธรรมศาลา สำหรับรวมปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับสำนักของภิกษุ มีการปกครองกันเอง โดยหัวหน้าและแม่ชีอาวุโสแต่อยู่ในความควบคุมดูแลของประธานสงฆ์ด้วยซึ่งบางโอกาส ครูบาอาจารย์จะเข้าไปอบรมธรรมแก่แม่ชีที่สำนักในวันโกนอย่างไรก็ดีตามปกติแล้วพระสงฆ์จะห้ามเข้าไปหรือผ่านในเขตแม่ชีโดยเด็ดขาดเว้นไว้แต่มีเหตุจำเป็น เช่น เข้าไปดูแลหรือไปซ่อมแซมเสนาสนะ ให้ แต่ในขณะนั้นแม่ชีก็จะอยู่ในนั้นไม่ได้ต้องออกมาก่อน นอกจากนี้ พระสงฆ์กับแม่ชีควรจะต้องยืนห่างกัน 20 เมตร ห้ามมองหน้ากันหรือทักทายกัน ซึ่งเป็นกฎมาตั้งแต่สมัยหลวงปู่ชาแล้ว

ความเป็นอยู่ของแม่ชี ถูกวางหลักเกณฑ์อย่างละเอียดรอบคอบจากหลวงพ่อดีเยี่ยม จึงอยู่กันโดยสงบเรื่อยมา และเป็นพื้นฐานสำคัญที่อยู่เบื้องหลังร่มเงาของวัดหนองป่าพง แม่ชีจะเก็บตัวอยู่อย่างสงบเงียบ ไม่ปรากฏตัวต่อสาธารณะบ่อยนัก คงมุ่งต่อการประพฤติ ปฏิบัติ และเกื้อกูลต่อความเป็นอยู่ของภิกษุ ด้วยใจเสียสละและอดทน ดำเนินตนเป็นแบบอย่างที่ดี แก่สตรีทั้งหลายเสมอมา

ผู้เข้าสู่วิถีชีวิตแม่ชีที่วัดหนองป่าพง จะต้องต่อสู้อุปสรรคต่างๆ ไม่น้อยกว่าการเป็น พระกรรมฐาน ซึ่งหลวงพ่อดีเยี่ยม ได้กำหนดหลักเกณฑ์คัดเลือกผู้มาบวชไว้อย่างถี่ถ้วน โดยผู้ที่ประสงค์ จะมา

⁸³ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ปาปิรุสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 9 – 15.

บวชชี จะต้องเป็นผู้ปกครองนำมาฝากเป็นหลักฐาน และมีผู้อุปฐากพอสมควร⁸⁴ โดยในวันแรก ผู้ที่จะมาขอบวชเป็นแม่ชีจะต้องถือศีล 8 และปฏิบัติรวมทั้งช่วยงานทุกอย่างเหมือนแม่ชี โดยทาง ประธานสงฆ์จะมอบหมายให้แม่ชีเก่าผู้หนักแน่นในศีลสมาธิแล้ว เป็นพี่เลี้ยงคอยตรวจสอบกิริยา มารยาทว่ามีความสงบ สำรวม มีความบริสุทธิ์ และพร้อมที่จะบวชหรือไม่ โดยดูความตั้งใจ ศรัทธา และความสามารถในการปฏิบัติธรรมต่าง ๆ ซึ่งระยะเวลาตรวจสอบอาจจะไม่เท่ากันอาจเป็น 15 วัน 6 เดือน หรือ 3 เดือน ขึ้นกับความพร้อมของบุคคลผู้มาบวช ในปัจจุบันจากการสอบถาม แม่ชีอาวุโสที่วัดหนองป่าพงทำให้เราทราบว่าผู้ที่มาบวชเป็นแม่ชีที่วัดหนองป่าพง จะต้องมาลอง เป็นชีพรามณ์หรืออุบาสิกาก่อน 2 ปี เพื่อดูนิสัยความตั้งใจและป้องกันปัญหาเรื่องการตั้งครุฑ แต่อย่างไรก็ตามผู้ที่ต้องการบวชชีและมาอยู่ปฏิบัติที่วัดหนองป่าพง อาจจะใช้วิธีไปบวชชีจากวัดอื่น แล้วขออนุญาตอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรมที่วัดหนองป่าพงแล้วก็ต้องอยู่ใน กฎ กติกา ข้อวัตรปฏิบัติ ของแม่ชีทั้ง 21 ข้อ ที่ได้กล่าวมาแล้วอย่างเคร่งครัด และที่สำคัญ แม่ชีที่วัดหนองป่าพงจะต้อง รับผิดชอบงานหนัก เพื่อฝึกความเสียสละ และอดทน เพื่อมรรคผลนิพพานในท้ายที่สุด

กิจวัตรประจำวันของพระภิกษุสามเณร และแม่ชี

กิจวัตรประจำวันของพระภิกษุสามเณร ในวัดหนองป่าพงเสียงระฆังเป็นสัญญาณบอกเวลาแห่งกิจวัตรประจำวัน อันเป็นวัตรปฏิบัติ ประจำของภิกษุสามเณร ซึ่งในสมัยปัจจุบันนี้กิจวัตรต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรก ๆ บ้าง ทั้งนี้เพื่อความเข้มข้นเป็น “สัมมาปฏิบัติ” อยู่เช่นเดิม

กิจวัตร ทุกอย่างดำเนินไปตามแนวทางแห่งพระธรรมวินัย โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การขัดเกลา กิเลส และเสริมสร้างจริตนิสัยความเป็นผู้เสียสละ ละเอียดเห็นแก่ตัวทำลายความเกียจคร้านอันเป็น สาเหตุหนึ่งของความทุกข์ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า “บุคคลผู้เกียจคร้านย่อมอยู่เป็นทุกข์ ย่อมระคนอยู่ด้วยอกุศลธรรมอันลามกทั้งหลาย”

ดังนั้น เพื่อความเป็นสัมมาปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อการขัดเกลากิเลส และเพื่อสร้างจริตนิสัยอันดีงาม วัดหนองป่าพงและวัดสาขาหนองป่าพง จึงกำหนดกิจวัตรประจำวันไว้ดังนี้

เวลา 03.00 น.	- สัญญาณระฆัง รวมที่ศาลานั่งสมาธิ ทำวัตรเช้าร่วมกัน
เวลา 05.00 น.	- ทำความสะอาดโรงฉัน จัดอาสนะ ออกบิณฑบาต
เวลา 08.00 น.	- รับแจกอาหาร ฉันทบิณฑบาต
เวลา 10.00 น.	- ทำความสะอาดโรงฉันกราบพระพร้อมกัน กลับกุฏิของตน
เวลา 14.00 น.	- ทำกิจส่วนตัวพร้อมกัน เช่น ทำความสะอาดศาลา โบสถ์ ลานวัด ถนน และปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสถานที่ต่าง ๆ
เวลา 17.00 น.	- ฉันทน้ำปานะ สรงน้ำ เติมน้ำจังกรม
เวลา 18.00 น.	- นั่งสมาธิ ทำวัตรเย็น ฟังพระธรรมวินัย ⁸⁵

⁸⁴ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปิรุสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 101.

⁸⁵ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปิรุสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 27.

อย่างไรก็ตามวัตรปฏิบัติเหล่านี้ อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม เช่น ถ้าเป็นในช่วงเข้าพรรษา เวลา 09.30 น. จะมีการรวมกันรับโอวาทและเวลา 13.00 น. จะรวมกันนั่งสมาธิภาวนาเป็นต้น แต่โดยทั่วไปพระเถระมีกิจ หรือการงานมาก เช่นต้องทำงานก่อสร้างบูรณะวัด ช่วงเวลา 13.00 น. ที่มีการนั่งภาวนาร่วมกัน อาจยกเลิกไปโดยปริยายแต่สำหรับพระเถระรูปไหนที่ ไม่ได้มีกิจการงานส่วนรวม ก็ต้องปฏิบัติข้อวัตรต่าง ๆ เหมือนเดิม เป็นต้น ปกติข้อวัตรต่าง ๆ จะขึ้น ๆ ลง ๆ ถ้าเสื่อมก็จะตั้งใหม่ หรือยกขึ้นมาใหม่ แล้วก็ปฏิบัติกันต่อ โดยอาศัยการประชุมกัน หรือการลงอุโบสถ นอกจากนี้วัตรปฏิบัติดังกล่าวอาจมีการเปลี่ยนแปลงในกรณีงานปฏิบัติธรรม ประจำปี หรือมีกิจกรรมประจำปีของวัดในช่วงต่างๆ เป็นต้น

กิจวัตรประจำวันของแม่ชีวัดหนองป่าพง

- เวลา 03.00 น. - สัญญาณระฆัง รวมที่ศาลานั่งสมาธิทำวัตรเช้าร่วมกัน
- เวลา 04.00 น. - เวรทำครัว ลงไปทำอาหาร ที่โรงครัว ผู้ที่ไม่ใช่เวรครัว ก็จะนั่งสมาธิภาวนา หรือไปช่วยทำครัวหรือทำความสะอาดบริเวณวัด
- เวลา 06.00 น. - เตรียมกับข้าวหรืออาหารถวายพระ จากนั้นแม่ชีจะรับอาหารต่อจากพระ ส่วนฆราวาสรับอาหารต่อจากแม่ชี
- เวลา 11.00 น. - กลับกุฏิพัก ปฏิบัติตามอัธยาศัย
- เวลา 14.00 น. - ถึงครัวหรือทำงาน
- เวลา 19.00 น. - ทำวัตรเย็น นั่งสมาธิร่วมกันที่ศาลา

โดยทั่วไป แม่ชีกับพระสงฆ์จะปฏิบัติกิจต่าง ๆ แยกกันไปแต่ถ้าเป็นวันพระก็จะมีเสียงตามสายเปิดให้ฟังการเทศนาของสงฆ์โดยที่ไม่ต้องไปปฏิบัติร่วมกัน นอกจากในวันพระพิเศษ หรืองาน วันปฏิบัติบูชาหลวงปู่ชา ในวันที่ 12 - 17 มกราคม ของทุกปีพระเถระและอุบาสิกาก็จะปฏิบัติ ร่วมกันได้

การสั่งสอน อบรม แนวการปฏิบัติ

การสั่งสอน อบรม และแนวปฏิบัติของวัดหนองป่าพงก็ยังคงสืบทอดปณิธานของหลวงปู่ชา สุภทฺโท บวรอาจารย์ใหญ่แห่งวัดหนองป่าพง ที่ท่านได้เมตตาอบรมสั่งสอนและวางรูปแบบข้อวัตรปฏิบัติให้แก่สงฆ์และอุบาสิกของวัดหนองป่าพง และวัดสาขา โดยเฉพาะการเน้นหนักในเรื่องของความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยและธุดงค์ธรรมทั้งการปฏิบัติจิตภาวนา ซึ่งเป็นไปตามปฏิปทาของพระธุดงค์กรรมฐาน และเป็นไปเพื่อการสรรพทุกซ์ทั้งหลายให้สิ้นไป ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของการบวชในพระพุทธศาสนา

สำหรับแนวการปฏิบัติของพระในวัดหนองป่าพงนั้นมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การประพฤติพรหมจรรย์ตามรอยพระยุคลบาทของพระบรมศาสดา ที่ทรงดำรงพระชนม์ชีพอย่างสงบเรียบง่ายไปป่า เพื่อค้นคว้าแสวงหาทางพ้นทุกข์ แล้วทรงนำความรู้แจ้งเห็นจริงนั้นมาเผยแผร์เกื้อกูลความสุขแก่มหาชนทั่วไป ซึ่งการดำเนินชีวิตในวัดหนองป่าพงนั้น ยึดหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นแนวทางปฏิบัติฝึกหัด กาย วาจา ใจ ในชีวิตประจำวันเน้นการศึกษาประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญาพร้อมทั้งนำธุดงค์วัตร 13 วัตร 14 และกำหนด กฎกติการะเบียบต่าง ๆ มาผสมผสานเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมการบำเพ็ญสมณธรรมให้ ดำเนินไปด้วยดี และมีความละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นรวมทั้งเป็นไปเพื่อขัดเกลาทำลายกิเลสที่ครุบาอาจารย์ ได้พาดำเนินมา

โดยอาศัยสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติอันสงบและบริสุทธิ์ของป่าอันเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดความสงบกาย (กายวิเวก) นำไปสู่ความสงบจิต (จิตวิเวก) และความสงบกิเลส (อุปธิวิเวก) ในที่สุด⁸⁶

ในการสั่งสอนอบรมพระเณรของวัดหนองป่าพง นอกจากจะเน้นหนักเป็นพิเศษอีกเรื่องหนึ่ง คือ “การปฏิบัติภาวนา” โดยมีการอบรม “อานาปานสติภาวนา” เป็นพื้นฐานที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้ แต่สำหรับอุบายในการภาวนาอย่างอื่น ก็แล้วแต่ความถนัด หรือจริตของแต่ละบุคคล โดยอาศัย “สติ” เป็นพื้นฐานหรือเป็นวิธีการในการเข้าสู่ธรรมขั้นสูงต่อไป การภาวนาก็คือ การมีสติอยู่เสมอไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใด หรือกำลังทำอะไรอยู่ แม้แต่ในการทำงานหรือในขณะที่หายใจอยู่ในแนวทางของ ศีล สมาธิ ปัญญา อารมณ์จิตใจให้มองเห็นสัจธรรมของชีวิตและธรรมชาติว่ามัน “ไม่แน่” หรืออยู่ในสถานะของ “ไตรลักษณ์” นั่นเองซึ่งแนวทางการอบรมหรือคำสอนต่าง ๆ ก็ไปตามแนวทางที่หลวงปู่ชาได้เคยอบรมสั่งสอนและเน้นย้ำไว้นั่นเอง

ในการปฏิบัติของพระสงฆ์นั้น สามารถมีการสั่งสอนแนะนำกันเองในหมู่สงฆ์ได้ โดยพระสงฆ์ในวัดหนองป่าพง โดยเฉพาะพระบวชใหม่จะต้องมีการปวารณาตัว เพื่อลดทิฐิมานะ และเป็นการเปิดทางให้พระผู้ใหญ่สามารถสั่งสอนและแนะนำตักเตือนได้ รวมทั้งในเรื่องของการปฏิบัติภาวนาด้วย

สำหรับในการสอนญาติโยม พระสงฆ์ของวัดหนองป่าพงหรือวัดสาขาก็จะมีการเทศนาธรรม ถ้าเป็นในเรื่องการปฏิบัติภาวนาท่านก็จะสอนให้ดูลมหายใจเข้า - ออก หรืออานาปานสติ หรือสอน เน้นให้มีสตินั่นเอง ในบางกรณีท่านก็จะสอนไปตามจริตของบุคคลที่มาให้อบรมสั่งสอน ไม่ได้มีบรรทัดฐานตายตัว ซึ่งสรุปก็คือท่านจะสอนให้ทุกคนมี “สติ” เป็นพื้นฐานในชีวิตส่วนวิธีการในการภาวนา ก็แล้วแต่จริตของบุคคลว่าจะเหมาะสมกับกรรมฐานวิธีใด

ในการเทศนาอบรมของวัดหนองป่าพงนั้น จะมีทั้งหลวงพ่อเลี่ยม ท่านเจ้าอาวาสและพระอาจารย์รูปอื่น ๆ คอยให้การอบรม สั่งสอนสลับกันไปในแต่ละโอกาส โดยหลวงพ่อเลี่ยมจะ เทศน์อย่างแน่นอน ในวันอุโบสถ หรือวันลงอุโบสถ 15 คำ ข้างขึ้น ข้างแรม โดยจะเทศน์ในโบสถ์ สำหรับการเทศนาในศาลานั้น หลวงพ่อเลี่ยมอาจจะเทศน์บ้าง หรือในบางโอกาสถ้ามีพระเถระจาก วัดสาขามาเยี่ยมก็จะนิมนต์ท่านมาเทศน์หรืออาจจะให้พระเถระในวัดหนองป่าพงเองขึ้นเทศน์ก็ได้ โดยจะไม่กำหนดแน่นอนแต่จะสลับกันไปในแต่ละโอกาส

ในการเทศน์นั้น ท่านจะเทศน์หลังการทำวัตรสวดมนต์ เข้า - เย็น ที่ศาลา โดยอนุญาต ให้ญาติโยมมาร่วมทำวัตรและฟังพระธรรมเทศนาได้ แต่การลงอุโบสถเป็นกิจของสงฆ์ที่มีบริสุทธิ์ศีลเพื่อเข้าฟังปาติโมกข์ ซึ่งญาติโยมและสามเณรจะเข้าไปร่วมด้วย ไม่ได้รวมทั้งสงฆ์ที่อาบัติและพระอาคันตุกะที่ยังไม่รู้จักกฎกติกาของวัดและพระธรรมวินัยด้วย

ในการทำวัตรสวดมนต์ เข้า - เย็น โดยปกติจะทำที่ศาลาให้ญาติโยมเข้าร่วมปฏิบัติได้ทั้งอุบาสกและอุบาสิกา แต่ทั้งนี้ถ้าเป็นผู้หญิงรุ่นสาวอาจจะต้องให้ไปนั่งด้านหลังศาลาติดกับบันไดทางขึ้นแต่สำหรับแม่ชีจะไม่เข้าร่วมทำวัตรกับพระสงฆ์ แต่จะปฏิบัติที่ศาลาของแม่ชี ยกเว้นงานปฏิบัติบูชาประจำปีถึงจะปฏิบัติร่วมกันได้

⁸⁶ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปัสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 3.

ในการให้โอวาทแก่แม่ชีนั้น หลวงพ่อเลี่ยมท่านเจ้าอาวาสจะเข้าไปเทศนาอบรมให้แม่ชีฟัง ในเขตแม่ชีบ้านนาน ๆ ครั้ง เช่นเดือนละครั้งหรือ 2 ครั้ง ซึ่งถ้าแม่ชีมีปัญหาเรื่องของธรรมปฏิบัติ อันอยู่นอกเหนือความสามารถของแม่ชีด้วยตนเองแล้ว ก็สามารถขอคำแนะนำจากหลวงพ่อเลี่ยมได้ หรือรอโอกาสที่หลวงพ่อเลี่ยมจะเข้าไปให้โอวาทเขตแม่ชี ซึ่งท่านจะบอกล่วงหน้า ในโอกาสนั้น แม่ชีก็สามารถสนทนา หรือขอคำปรึกษาได้ ทั้งปัญหาในการปฏิบัติหรือปัญหาอิทธิ

ในการเทศนาสั่งสอนอบรมญาติโยม ถ้ามีพระสงฆ์อยู่ร่วมด้วย ท่านก็จะเทศน์รวม ๆ ไม่มีการแห่ หรือเทศน์เป็นทำนองสารถีญญะ กล่าวคือไม่ทำอะไรที่นอกเหนือพระธรรมวินัยแต่จะต้องอบรมสั่งสอนในเรื่องที่อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยเท่านั้น

ที่วัดหนองป่าพงนั้น ทั้งสงฆ์และแม่ชีห้ามอวดภูมิธรรมของตน ห้ามอวดอุตริมนุสธรรม ห้ามโฆษณาตัวเองแม้จะมีก็ไม่ให้พูด นอกเสียจากว่าเป็นอุบายเพื่อสอนธรรมะในหมู่เพื่อนหรือคนรู้ ใจกัน ก็สามารถปรึกษาเรื่องพระธรรมวินัยกันได้

กิจกรรมของวัด

กิจกรรมประจำที่สำคัญของวัดหนองป่าพงก็คือ การประชุมปฏิบัติธรรมของสงฆ์วัดหนองป่าพง และวัดสาขาวรรพทั้งวัดสำรวจ สรรองของวัดหนองป่าพงทุกแห่ง ปีละหลายครั้ง ซึ่งเป็นไปตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธรูปทรงสั่งสอนให้สงฆ์หมั่นประชุมกันเนื่องนิมิต

การที่วัดหนองป่าพงต้องให้ความสำคัญกับการหมั่นมาประชุมกันหรือทำกิจวัตรต่าง ๆ ร่วมกัน ก็เพื่อความสามัคคีในหมู่คณะ ซึ่งหมู่คณะจะได้คอยตักเตือนกันหรือช่วยเหลือกันอยู่เสมอ มีการยกพระธรรมวินัยมาปรารภกัน มีการร่วมกันดูแลตรวจสอบซึ่งกันและกัน โดยมีการปรารภต่อกัน มีการร่วมกันแก้ปัญหาอิทธิ หรือเหตุที่เกิด โดยที่ยากแก่การแก้ไขรวมทั้ง สงฆ์ยังช่วยกัน อุปถัมภ์ สนับสนุนคำจูงกันได้ หรือช่วยแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมกัน และช่วยชำระสะสาง ให้สงฆ์และวัดสาขาวรรพรักษาความบริสุทธิ์และถูกต้องของพระธรรมวินัยไว้ได้ด้วยเป็นต้น ซึ่งการหมั่น ประชุมกัน เนื่องนิมิตและการประกอบกิจวัตรของสงฆ์วัดหนองป่าพงและวัดสาขาวรรพนี้ถึงเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่มีมาตั้งแต่สมัยของหลวงปู่ชาและได้รักษาสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

วัดหนองป่าพงมี วัดสาขาและภิกษุสามเณรจำนวนมาก แผ่กระจายไปบำเพ็ญสมณธรรมตามสถานที่สงบสงัดทั้งในและนอกประเทศ ทำให้มีความห่างไกล ขาดความสัมพันธ์ทางกายสามัคคี อันอาจนำมาซึ่งการเห็นห่างทางจิตใจ และต่อวัตรปฏิบัติที่เคยประพฤติร่วมกัน จึงต้องผนึกกำลัง สามัคคีกันในกาลที่เหมาะสม เพื่อทบทวนแนวทางปฏิบัติ ให้อยู่ในครรลองธรรมที่บูรพาจารย์พา ดำเนินมา

สาระธรรมในการประชุม เป็นข้อวัตรปฏิบัติของวัดหนองป่าพง ประกอบด้วยการรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด การนำธุดงค์วัตรมาเป็นวิถีชีวิตประจำวัน เช่นการอยู่ป่า อยู่โคนไม้ ใช้ผ้าจำนวนจำกัด ฉ้นมือเดียวในบาตร บิณฑบาตทุกวัน ถ้าไม่ไปต้องอดฉัน เว้นแต่อาพาธ ฉ้นเฉพาะอาหารจากการ บิณฑบาต อดอาหารฝึกความอดทน และตัดกำลังกิเลสบางอย่างจนอนในวันพระเป็นต้น ตลอดทั้งใช้วัตร 14 คือขนบธรรมเนียมที่ภิกษุควรประพฤติต่อบุคคล เวลาและสถานที่ ต่าง ๆ ประกอบในความเป็นอยู่ เช่น อุปัฏฐากอุปัชฌาย์จารย์ พยาบาลภิกษุไข้ รักษาบริวาร เครื่องใช้ไม้สอย และที่อยู่อาศัยเป็นต้น นอกจากประชุมดำเนินไปด้วยสาระธรรม เปิดโอกาสให้สาธุศิษย์รุ่นใหม่ได้สัมผัสกระแสธรรมจากครูบาอาจารย์อาวุโส ผู้ผ่านการฝึกปฏิบัติชนิดไม่ตีก็ให้มันตาย... ไม่ตายก็ให้มันดี มีความ

เป็นอยู่แร้นแค้นขนาดสุนัขขอย้วยไม่ได้ แต่ถือคติว่า กินน้อย นอนน้อยพูดน้อยคือ นักปฏิบัติ...กินมาก นอนมาก พูดมาก คือคนโง่ สาธุศิษย์รุ่นนั้นได้พากเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว กระทั่งเป็นครูอาจารย์ผู้สืบทอดมรดกธรรมมาสู่ศิษย์รุ่นใหม่ได้ประพฤติดุติปฏิบัติตาม⁸⁷

วันที่ 12 - 17 มกราคมของทุกปี เป็นงานปฏิบัติอาจารย์บูชาแด่พระโพธิญาณเถร (หลวงพ่อบุชา สุภทฺโท) ที่ท่านมรณภาพในวันที่ 16 มกราคม งานนี้ถือเป็นงานหลักของวัดหนองป่าพง ศิษยานุศิษย์ทั้งพระเถร อุบาสกและอุบาสิกา ทั้งที่วัดหนองป่าพงและวัดที่สาขา (รวมทั้งวัด สำรอง สำรอง) ทั้งในและต่างประเทศ จะต้องมาร่วมประชุมและปฏิบัติบูชาเพื่อระลึก พระคุณงาม ความดีและพระบารมีธรรมของหลวงพ่อบุชา ซึ่งเป็นบูรพาจารย์แห่งหนองป่าพง ถ้าวัดสาขาหรือ วัดสำรอง สำรองใดขาดการเข้าร่วม 2 ปี โดยไม่มีเหตุอันสมควรจะถูกละทิ้งออกจากวัด สาขา หมดสิทธิ์ที่จะเป็นวัดสาขาหนองป่าพงนั้น ถือว่าไม่ให้ความร่วมมือกับหมู่คณะ

ในการมาขออยู่ปฏิบัติธรรมที่วัดนั้น อาจจะมาเป็นกลุ่มมาเดี่ยวหรือมาเป็นคณะ อาจจะมาไม่กี่ชั่วโมงหรือมาขอค้างคืนเพื่อปฏิบัติธรรมโดยผู้ที่ต้องการมาปฏิบัติธรรมพักค้างคืนจะต้องมาลงทะเบียนที่อาคารศูนย์เผยแผ่มรดกธรรมพระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท) ที่อยู่ด้านหน้าเสียก่อน ซึ่งมีพระอาจารย์ปริชา ธีรวิโส ดูแลอยู่ จากนั้นจึงค่อยเข้าไปในเขตที่พักปฏิบัติธรรม ถ้าเป็นผู้หญิงก็จะเข้าไปติดต่อกับแม่ชี และอยู่พักปฏิบัติในเขตแม่ชี ซึ่งท่านจะอนุญาตให้อยู่กุฏิ 1 คน ในกรณีที่อยู่นานหลายวัน แต่ถ้าอยู่ไม่นาน ก็อนุญาตให้พักอยู่รวมกันได้ โดยในปัจจุบัน ในเขตแม่ชีจะมีกุฏิพักปฏิบัติธรรมถึง 50 กุฏิโดยปกติจะว่างพอให้พัก แต่ถ้าในช่วงปิดเทอมใหญ่ ผู้คนจะมาปฏิบัติกันมาก กุฏิอาจจะเต็ม

นอกจากคนที่มาปฏิบัติธรรม หรือมาทำบุญแล้วคนที่มาเที่ยววัดหนองป่าพงก็มีมาก โดยจะอยู่รอบนอก คือแถวเจดีย์, พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น ส่วนผู้มาปฏิบัติธรรม จะอยู่ในเขตด้านใน ฯลฯ

การเผยแพร่คำสอนในลักษณะต่าง ๆ

การเผยแพร่พระธรรมคำสอนที่สำคัญของวัดหนองป่าพงและวัดสาขา ก็คือ การเผยแพร่คำสอน ของหลวงปู่ชา สุภทฺโท ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือรวมพระธรรมเทศนาเรื่องต่าง ๆ มากมายหลายเรื่องและหลายเล่ม, เทปและCD แสดงพระธรรมเทศนา, รูปภาพ, รูปถ่ายของ หลวงปู่ชา เป็นต้น โดยอยู่ภายใต้การดูแลของ “คณะกรรมการของศูนย์เผยแผ่มรดกธรรม พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)” และทำการเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยศูนย์เผยแผ่มรดกธรรม ฯ สาขาต่าง ๆ เช่น ศูนย์ฯ ที่วัดหนองป่าพง, ศูนย์ฯ ที่กรุงเทพฯ (เลขที่ 24 ซอยลาดพร้าว 58) และศูนย์ฯ ที่วัดป่าสุนันทวราราม จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

จุดเน้นหรือบทบาทของวัดหนองป่าพงที่มีต่อสังคม

จากทัศนะของพระอาจารย์สุเมธี จกกาโร ท่านมีความคิดเห็นว่า ในเรื่องบทบาทของ วัดหนองป่าพงที่มีต่อสังคมนั้น มิได้มีจุดเน้นอะไรเป็นพิเศษ เพราะไม่มีจุดยืนที่จะเผยแผ่ในเชิงรุกแต่ จะเน้นความเคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติเฉพาะพระเถร เป็นหลัก โดยหวังเพื่อให้ตนเอง (พระเถร) พ้นทุกข์แล้ว หรือปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบแล้ว คนอื่น ๆ เขาก็จะมาศึกษาเรียนรู้ธรรมเอง โดยการ เผยแผ่ก็

⁸⁷ วัดหนองป่าพง, ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทปาปิรุสพับลิเคชั่น จำกัด, 2557), หน้า 84.

หลวงปู่มั่นได้แสวงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้งหุบเขา ซอกเขา ห้วย ธารเขา เจือมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่างทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง กระทั่ง พ.ศ. 2447 อายุพรรษาได้ 14 จึงลงไปศึกษากับพระเถระในกรุงเทพฯ คือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) วัดบรมนิวาส โดยจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวนารามเป็นเวลา 3 พรรษา ระหว่างนั้นท่านได้ไปศึกษาธรรมกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ณ วัดบรมนิวาส เป็นประจำ แล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือ ถ้ำสาริกา เขาใหญ่ จังหวัดนครนายก ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต จังหวัดลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย สิ้นความสงสัย จึงได้เดินทางกลับภาคอีสาน และเทศนาอบรมสั่งสอนสมณวิปัสสนาแก่สัทธิชนิกและอุบาสกอุบาสิกา มีผู้เลื่อมใสปฏิบัติตามมากขึ้น โดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน

ต่อมาได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ อีก 1 พรรษาแล้ว ไปเชียงใหม่กับพระคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์) จำพรรษา ณ วัดเจดีย์หลวง 1 พรรษา แล้วจาริกไปจำพรรษาตามที่วิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่ง เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง 11 ปี จึงได้กลับมาจังหวัดอุบลราชธานี โดยพักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์เพื่ออนุเคราะห์สาธุชน 2 พรรษา แล้วมาจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร (ปัจจุบันคืออำเภอโคกศรีสุพรรณ) 3 พรรษา และจำพรรษาที่วัดป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม 5 พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น

สำหรับหน้าที่ในคณะสงฆ์นั้น หลวงปู่มั่นได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในฐานะเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ให้เป็นพระอุปัชฌาย์ในคณะธรรมยุต ตั้งแต่อยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับตั้งเป็นพระครูวินัยธร ฐานานุกรมของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์) ซึ่งท่านได้ปฏิบัติหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อย แต่เมื่อเดินทางจากจังหวัดเชียงใหม่มาแล้ว ท่านได้งดหน้าที่นั้น โดยให้เหตุผลว่าแก่ชราแล้ว ขออยู่ตามสบาย

ชุดงศัตร์ที่หลวงปู่มั่น ถือปฏิบัติเป็นอาจิน 4 ข้อ คือ

1. ปิงสุกุลกัฏฐงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร นับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบจนกระทั่งถึงวัยชรา จึงได้ผ่อนใช้หบทจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

2. ปินทบาทกัฏฐงค์ ถือภิกขาจารเป็นวัตร เทียบบิณฑบาตฉันเป็นนิตย แม้อาพาธไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธ ลูกไม่ได้ ในปัจฉิมสมัยจึงได้งดบิณฑบาต

3. เอกปัตติกัฏฐงค์ ถือฉันในบาตเป็นวัตร ในภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธในปัจฉิมสมัยจึงงด

4. เอกาสนิกัฏฐงค์ ถือฉันคนเดียวเป็นวัตร แม้อาพาธหนักในปัจฉิมสมัย ก็ได้เลิกละ

ส่วนชุดงศัตร์นอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราว ที่นับว่าปฏิบัติได้มาก ก็คือ อรัญญิกัฏฐงค์ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างจากบ้านประมาณ 25 เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการที่จะภิกขาจารบิณฑบาตเป็นสถานที่ซึ่งปราศจากเสียงรบกวน ประชาชนเคารพยำเกรง ไม่รบกวน

สรุปช่วงเวลาในการจำพรรษาและจาริกของหลวงปู่มั่น โดยประมาณ ได้ดังนี้

พ.ศ. 2457 หลวงปู่มั่น ได้เข้าไปจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม (วัดสระปทุม) กรุงเทพฯ จากนั้นจึงมาจำพรรษาที่วัดบุรพา จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อปี พ.ศ. 2458 ขณะอายุพรรษาได้ 25 พรรษา

พ.ศ. 2459 จำพรรษาที่ภูผากุด บ้านหนองสูง อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม

พ.ศ. 2460 จำพรรษาที่บ้านดงปอ “ห้วยหลวง” อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี จำพรรษาที่ถ้ำผาบึง จังหวัดเลย

พ.ศ. 2461 จำพรรษาที่ถ้ำผาบึง จังหวัดเลย

พ.ศ. 2462 จำพรรษาที่บ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. 2463 จำพรรษาที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. 2464 จำพรรษาที่บ้านห้วยทราย อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม

พ.ศ. 2465 จำพรรษาที่ตำบลหนองลาด อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2466 จำพรรษาที่วัดมหาชัย อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดหนองบัวลำภู

พ.ศ. 2467 จำพรรษาที่บ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. 2468 จำพรรษาที่วัดอรัญวาสี อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย

พ.ศ. 2469 จำพรรษาที่บ้านสามผง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

พ.ศ. 2470 จำพรรษาที่บ้านหนองซอน อำเภอบุง (ปัจจุบันอำเภอหัวตะพาน) จังหวัดอำนาจเจริญ

พ.ศ. 2471 จำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม หรือวัดสระปทุม กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2472 - 2482 จำพรรษาที่จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. 2483 - 2484 จำพรรษาที่วัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. 2485 จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2486 จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านนามน อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2487 จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. 2488 - 2492 จำพรรษาอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

ในวัยชรา หลวงปู่มั่น ได้อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอันมาก โดยศิษย์ใกล้ชิดได้บันทึกกรรมเทศนาของท่านไว้ และรวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่หลายเรื่อง เช่น มุตโตทัย ฎิริทตตธรรโมวาท เป็นต้น และมีบางเรื่องที่ท่านเรียบเรียงเอง เช่นเรื่อง ชันระวิมุตติ สะมังศีธรรม เมื่อท่านมีอายุย่าง 80 ปี (พ.ศ. 2492) ได้เริ่มอาพาธเป็นไข้ ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้รักษาพยาบาลตามกำลังความสามารถ อาการอาพาธได้สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่อาการได้กำเริบขึ้นเป็นช่วง ๆ กระทั่งใกล้ที่จะออกพรรษา อาการอาพาธก็จึงกำเริบมากขึ้น เมื่อออกพรรษาแล้วศิษยานุศิษย์ผู้อยู่ห่างไกล ต่างก็เดินทางปรนนิบัติพยาบาล และได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมาตรวจรักษา จากนั้นได้ย้ายท่านจากวัดป่าบ้านหนองผือ มาพำนัก ณ เสนาสนะป่าบ้านภู อำเภอพรรณานิคม เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษา

กระทั่งเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 ได้ย้ายท่านจากเสนาสนะบ้านป่าภู มาพำนักที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร โดยพาหนะรถยนต์ของแขวงทางมาถึงวัดประมาณเที่ยงวันเศษ ๆ

และหลวงปู่มั่นได้ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบ ในเวลา 02.23 น. วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 สิริ
ชนมายุได้ 79 ปี 9 เดือน 21 วันหรือ 80 โดยมีระยะเวลาในการบวช 58 พรรษา⁸⁹

3.4.2 คำสอนและปฏิบัติ

จากการศึกษาพบว่า คำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีอยู่ 2 ลักษณะคือ คำสอนที่ท่าน
ประพันธ์หรือเรียบเรียงเอง และคำสอนที่ศิษยานุศิษย์ได้จดบันทึกไว้

คำสอนลักษณะแรกพบว่ามียุ 2 เรื่อง คือ

1. ชันระวิมุตติสังคิธรรม และ
2. บทธรรมบรรยาย

ทั้ง 2 เรื่องนี้ ท่านเขียนด้วยลายมือของท่านเองในสมุด เรื่องแรกเขียนด้วยอักษรไทย ส่วน
เรื่องหลัง เขียนด้วยอักษรธรรม หรืออักษรของอีสานโบราณ

คำสอนลักษณะที่ 2 คือ คำสอนที่ศิษยานุศิษย์บันทึกไว้ มีเป็น 2 แบบคือ แบบแรกเป็น
บันทึกเรื่องราวสั้น ๆ ท่านอบันทึกใจความของพระธรรมเทศนาหรือโอวาทในโอกาสต่าง ๆ แต่ได้
สาระสำคัญในเรื่องนั้น ๆ บางเรื่องก็ต่อเนื่องกันบางเรื่องก็ไม่ต่อเนื่องกัน บันทึกคำสอนลักษณะนี้ มีอยู่
2 ชุดคือ

1. มุตโตทัย พระภิกษุวิริยงค์ (ก่อนมรณภาพคือ สมเด็จพระญาณวชิโรดม (วิริยงค์ สิริธโร)
วัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ) กับพระภิกษุทองคำ ญาณภาโส เป็นผู้บันทึก และ

2. ธรรมเทศนาของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พระภิกษุทองคำ ญาณภาโส กับพระภิกษุวัน
อุตตโม (คือพระอุดมสังวรวิสุทธิเถร) เป็นผู้บันทึก

บันทึกคำสอนแบบที่ 2 เป็นการบันทึกโอวาทหรือคำสอนสั้น ๆ ที่ศิษย์แต่ละท่านผู้ได้ฟัง
แล้วจดบันทึกไว้ ต่อมาได้มีการรวมพิมพ์ไว้เพื่อให้สูญหาย บันทึกแบบที่ 2 นี้มีอยู่ 3 ชุด คือ

1. ปกิณณกรรมของท่านหลวงปู่มั่น เป็นการรวมบันทึกของศิษย์หลายท่าน
2. ธรรมโอวาทที่ศิษยานุศิษย์ได้รับจากท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นการรวมบันทึก

เบ็ดเตล็ดของศิษยานุศิษย์หลายรูป และ

3. ภูริทัตตมโนวาท เป็นการรวมบันทึกเบ็ดเตล็ดของศิษยานุศิษย์หลายรูปเช่นเดียวกับข้อ 2

คำสอนของหลวงปู่มั่น 4 เรื่องแรกพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือชื่อ ชีวิตประวัติธรรม
เทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยายของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่ระลึกในการถวายเพลิงศพหลวง
ปู่มั่น ภูริทัตโต ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2493⁹⁰

ส่วนคำสอน 2 เรื่องสุดท้ายพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในหนังสือชื่อ บุรพาจารย์ โดยมูลนิธิหลวง
ปู่มั่น ภูริทัตโต เมื่อ พ.ศ. 2553

ผลงานที่เป็นคำสอนของหลวงปู่มั่นแต่ละเรื่องดังกล่าวแล้ว ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเรื่องใด
ก่อนเรื่องใดหลัง ยกเว้นโอวาทบางเรื่องเท่านั้นที่มีหลักฐานระบุชัดว่าเป็นคำสอนในช่วงใดของชีวิต
ท่าน ผลงานคำสอนเหล่านี้สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

⁸⁹ พระมหาบัว ญาณสมปนโน, ประวัติท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวน
พิมพ์, 2535), หน้า 453.

⁹⁰ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, บุรพาจารย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2555), หน้า 213.

เรื่องที่ 1 ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรม คำสอนเรื่องนี้อาจถือได้ว่าเป็นคำสอนชุดแรกของ หลวงปู่มั่น เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นในช่วงเวลาที่ท่านจำพรรษาอยู่ ณ วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นช่วงแรก ๆ ของชีวิตท่าน การเขียนมีลักษณะเป็นทำนองร่ายกลาย ๆ เพราะไม่ได้ถือเป็นกฎเกณฑ์เคร่งครัดนัก เพียงแต่เขียนให้มีคำคล้องจองกัน ซึ่งอาจทำให้น่าอ่านและให้ง่ายต่อการจำสำหรับผู้สนใจ เนื้อหาเป็นการอธิบายเรื่องทุกข์และสาเหตุของทุกข์ โดยมีชั้น 5 เป็นเนื้อหา และดำเนินเรื่องเป็นทำนองคำถามและคำตอบ รวม 9 ประเด็น หรือ คำถาม - คำตอบ 9 ชุด มีสาระสำคัญดังนี้

1. ถามว่า ชั้น 5 ใครพัน ใครเกี่ยวพัน ใครหลง ตอบว่า ใจพัน ใจเกี่ยวพัน ใจหลงไปตามสัญญา

2. ถามว่า ใครตาย ใครต่อ ใครเวียน ตอบว่า สังขารตาย สัญญาพาให้ต่อพาให้เวียน

3. ถามว่า ใครกำหนดหมายให้เป็นธรรม (คือเรื่องต่าง ๆ) ตอบว่า ใจกำหนด หมายสัญญาให้เป็นดีเป็นชั่ว

4. ถามว่า กิณภพ ภพไม่เที่ยวกินคืออะไร ตอบว่า สิ้นอยาก

5. ถามว่า สรรเสริญเยินยอด้วยน้ำคืออะไร ตอบว่า ธรรมสิ้นอยากคือใจที่รู้จัก

6. ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจะ (คือความเป็นจริง) หรือ (เปรียบสังขารกับ น้ำ) ตอบ สังขารแปรเปลี่ยนไปตามธรรมดาของมัน แก้ไขไม่ได้ ผู้รู้จักจึงไม่ติดในสังขาร

7. ถามว่า ห้าหน้าที่มีครบกันหรือ (หมายถึง หน้าที่ของชั้น 5) ตอบว่า ชั้น 5 ต่างมีหน้าที่แยกจากกัน กองรูปทำหน้าที่ของรูป กองนามทำหน้าที่ของนาม ถ้ารู้ธรรมดาของชั้น 5 ตามจริง ใจก็ขาวสะอาดหมดมลทิน ถ้าไม่รู้มันก็เหมือนเหล็กบังใหญ่ ชั้น 5 บังธรรม

8. ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี คืออะไร ตอบว่า (1) สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นทั้งเหตุและผล และ (2) ทั้งเหตุและผลนั้นก็ดับไปไม่ปรากฏว่ามีคน มีสัตว์ ข้อความ (1) นั้น คือ ความหมายของคำว่า (สิ่งที่เราคิดว่า) มี (นั่นหากรู้จริงแล้วมัน) ไม่มี ข้อความ (2) คือความหมายของคำว่า (สิ่งที่ไม่เคยคิดว่า) ไม่มี (นั่นหากรู้จริงแล้วก็จะรู้ว่ามัน) มี

9. ถามว่า สมุทัย (คือเหตุเกิดทุกข์) คืออะไร ตอบว่า คือความอาลัยรัก อย่างต่ำ คืออาลัยในกามคุณ 5 อย่างสูงคืออาลัยในนิมาน⁹¹

สรุปคือชั้น 5 เป็นที่มาของความอาลัยรัก ความอาลัยรักในชั้น 5 คือ สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ การจะละสมุทัย คือความอาลัยรักในชั้น 5 ได้ ต้องรู้จักชั้น 5 ตามจริง เมื่อรู้ชั้น 5 ตามจริง ใจก็พันไม่เกี่ยวพัน ไม่หลงไปตามสัญญา แต่บางที แม้ไม่อาลัยในชั้น 5 แต่ไปอาลัยคือ ยึดติดในความดีที่เรียกว่า อายากดี เมื่ออยากดีไม่หยุด ก็ไม่เห็นแจ้งในธรรม

คำสอนเรื่อง ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรมนี้ หลวงปู่มั่น เรียบเรียงในลักษณะเป็นคำ ประพันธ์ จึงไพเราะด้วยถ้อยคำสำนวน แต่อาจยากแก่การเข้าใจของผู้ที่ไม่มีพื้นฐานธรรมพอสมควร เพราะท่านใช้คำน้อย แต่กินความมาก ใช้คำสั้นแต่มีเนื้อความยาวพิสดาร ที่สำคัญเป็นการพยายามอธิบายผลเชิงปฏิบัติที่ท่านประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งยากแก่ผู้ไม่เคยปฏิบัติจะเข้าใจ ผลงานชิ้นนี้แม้จะมีเนื้อหาสั้น ๆ แต่ถ้าค่อยอ่านค่อยพิจารณาก็จะได้รับความซาบซึ้งในธรรมรสเป็นอย่างยิ่ง

⁹¹ พระอริยคุณธาร (เส็ง ปุสโส), *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยาย ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 32 – 58.

เรื่องที่ 2 บทธรรมบรรยาย ผลงานคำสอนของหลวงปู่มั่น เรื่องนี้ไม่ปรากฏว่าท่านเรียบเรียงขึ้นเมื่อใด เนื้อหาประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ มีลักษณะเป็นการบันทึกข้อธรรมสำคัญจากที่ต่าง ๆ แบบย่อ ๆ รวม 24 เรื่องคือ

1. วิเวกธรรม
2. สันติธรรม
3. อนุปาทาปรินิพพาน
4. ปริญญา 3 ประการ
5. อาสวะ 5 ประการ
6. อัตตานุทิลกฐิ
7. สังสารทุกข์
8. เนกขัมมธรรม
9. อุปสันตบุคคล
10. กุมารกัสสป เทวดาบุจฉิตปัญหาพยากรณ์
11. เหตุเกิดความเพียร
12. ภัทเทกรัตตสูตร
13. พหุเวทินียสูตร
14. พึงเป็นคนมีสติ
15. อนุตตรริยะ 6
16. อปินณกธรรม
17. อริยทรัพย์
18. ธรรมเป็นเหตุเจริญใจโตวิมุตติ
19. สัลเลขกถา
20. วิธีถ่ายถอนกิเลส
21. พหุธาตุกสูตร
22. พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ
23. วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา
24. วินัยกรรม⁹²

เนื้อหาของคำสอนชุดนี้ มีลักษณะเป็นการสรุปหรือเรียบเรียงมาจากหนังสือต่าง ๆ ชื่อของหัวข้อหรือชื่อเรื่องก็เป็นชื่อที่ท่านตั้งเอง ตามลักษณะของเนื้อหาธรรมในหัวข้อนั้น มีบางเรื่องที่เป็นพระสูตรจากพระไตรปิฎกจึงใช้ชื่อหัวข้อตามชื่อเดิมของพระสูตรนั้น ๆ เรื่องต่าง ๆ ในคำสอนชุดนี้สามารถสืบค้นที่มาได้ดังนี้

หมายเลข 1 ถึง 9 ได้แก่ 1. วิเวกธรรม (ธรรมอันสงัดจากกิเลสคือนิพพาน) 2. สันติธรรม (ธรรมที่นำไปสู่ความสงบ ได้แก่การละกิเลสด้วยสมุจเฉตญาณ คือละได้เด็ดขาด) 3. อนุปาติเสสปริ

⁹² พระอริยคุณาธาร (แสง ปุสโส), *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยายของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526), หน้า, 65 – 68.

นิพพาน (คือความดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ) 4. ปริณญา (คือความรู้ 3 ประเภท) 5. อาสวะ (คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานสัตว์) 4 ประการ 6. อัตตานุทิฎฐิ (คือ การตามเห็นหรือความเข้าใจผิดเรื่องอัตตาตัวตน) 7. สังสารทุกข์ (คือทุกข์อันเนื่องมาจากการเวียนว่ายตายเกิด) 8. เนกขัมมธรรม (คือธรรมที่นำออกจากกาม) และ 9. อุปสันตบุคคล (คือ บุคคลผู้สงบระงับแล้ว) ทั้ง 9 เรื่องนี้เป็นการสรุปเนื้อหาจากหนังสือโสฬสปัญหา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐฯ ซึ่งทรงเป็นพระมหาเถระพระองค์หนึ่งในจำนวน 10 รูป ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นต้นวงศ์แห่งคณะธรรมยุต เนื้อหาของคำสอนทั้ง 9 เรื่องดังกล่าวนี้ เป็นธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่มาณพ 7 คนคือ เมตตคุมาณพ โตธะยมาณพ อุปสัณณมาณพ นันทมาณพ กัปปมาณพ ชตุกัณณมาณพ และโมฆราชมาณพ ซึ่งเป็น 7 ในจำนวนมาณพ 16 คน ที่พราหมณ์พาวรีส่งมาถามปัญหากับพระพุทธเจ้า คำสอนชุดนี้ จึงเรียกว่า โสฬสปัญหา คือ ปัญหา 16 ข้อ ซึ่งว่าด้วยธรรมะชั้นสูงในพระพุทธศาสนา คือเกี่ยวกับนิพพานและข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน⁹³

หมายเลข 10 กุมารกัสสปเทวตปุจฉิตปัญหาพยากรณ์ คือ ธรรมะที่พระกุมารกัสสปะตอบปัญหาของเทวตา ได้แก่การละกิเลสด้วยอริยปัญญา เรื่องนี้สรุปความมาจากวัมมิกสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก⁹⁴

หมายเลข 11 เหตุเกิดความเพียร สรุปความมาจากโพฆณคสังยุตตัตถนา (คืออรรถกถาโพฆณคสังยุตต์) ว่าด้วยเหตุให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติธรรม 8 ประการ⁹⁵

หมายเลข 12 ภัทเทกรัตตสูตร สรุปความมาจากพระสูตรดังกล่าว ในมัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก ว่าด้วยการไม่ควรตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว และไม่ควรคาดหวังในสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นแต่ควรเห็นแจ้งในสิ่งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน⁹⁶

หมายเลข 13 พหุเวทนียสูตร สรุปความจากพระสูตรดังกล่าว ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมนิกาย ปณณาสก ว่าด้วย เรื่องเวทนาประเภทต่าง ๆ ตั้งแต่เวทนา 2 อย่างถึงเวทนา 108 อย่าง⁹⁷

หมายเลข 14 ซึ่งเป็นคนมีสติ ว่าด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น และการเจริญปัญญา ยังตรวจสอบไม่ได้ว่าสรุปความมาจากที่ใด

หมายเลข 15 อนุตตริยะ 6 คือ สิ่งที่ยอดเยี่ยม 6 ประการ สรุปความมาจากสังคีติสูตรในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค⁹⁸

หมายเลข 16 อปัณณกธรรม คือธรรมที่ไม่ผิด ว่าด้วยการปฏิบัติที่ไม่ผิด 3 ประการ อันจะทำให้กำจัดอาสวะ คือกิเลสขั้นละเอียดเสียได้ สรุปความมาจาก อปัณณกสูตร ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตร⁹⁹

⁹³ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), *โสฬสปัญหา*, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2506), หน้า 47 - 135, 171 - 184.

⁹⁴ ม.ม. (ไทย) 282/289/12.

⁹⁵ สารตถ, ตติย. (ไทย) 296

⁹⁶ ม.อ. (ไทย) 14/562/348.

⁹⁷ ม.ม. (ไทย) 13/197/94.

⁹⁸ ที.ปา. (ไทย) 11/231/262.

⁹⁹ อ.ตัก. (ไทย) 20/455/142.

หมายเลข 17 อริยทรัพย์ คือทรัพย์อันประเสริฐ 7 ประการ สรุปรวมมาจาก เสขปฏิบัติปาฐสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมนิกาย¹⁰⁰ คำสอนหมวดนี้บางแห่งเรียกว่า สัมปยุตธรรม 7

หมายเลข 18 ธรรมเป็นเหตุเจริญเจโตวิมุตติ ว่าด้วยคุณธรรมที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นแห่งจิต (เจโตวิมุตติ) 4 ประการ¹⁰¹ เรื่องนี้ยังตรวจสอบไม่ได้ว่าสรุปความมาจากที่ใด

หมายเลข 19 สลลเลขกถา คือถ้อยคำขัดเกลากิเลส 10 ประการ สรุปรวมมาจากปฐมวัตถุกถาสสูตร ในอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต¹⁰²

หมายเลข 20 วิธีถ่ายถอนกิเลส ว่าด้วยวิธีเจริญภาวนา 4 ประการ เพื่อบรรลุนิพพานในปัจจุบัน สรุปรวมมาจากเมฆียสูตร ในขุททกนิกาย อุทาน¹⁰³

หมายเลข 21 พุทธาคูสูตร ว่าด้วยธาตุจำนวนมาก สรุปรวมมาจากพระสูตรดังกล่าว ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก¹⁰⁴

หมายเลข 22 พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ ว่าด้วยการสังเคราะห์หรือสรุปปรมัตถธรรมที่เรียกว่าอภิธรรม ได้แก่เรื่องจิต เตสสิก รูป นิพพาน เรื่องนี้สรุปความมาจากคัมภีร์อภิธรรมตถสังคห ปาลีที่รจนาโดยพระอนุชชาจารย์

หมายเลข 23 วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา ว่าด้วยวิธีเจริญกรรมฐาน 40 วิธี สรุปรวมจากเรื่อง สมถภาวนา ของสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) ในหนังสือ สมถกรรมฐาน ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส¹⁰⁵

หมายเลข 24 วินัยกรรม คือกิจหรือการกระทำเกี่ยวกับพระวินัย ได้แก่อุโบสถ ปวารณา และจีวรกรรม สรุปรวมจากหนังสือวินัยมุข เล่ม 2 พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส¹⁰⁶

กล่าวโดยสรุป ผลงานเรื่อง บทธรรมบรรยายดังกล่าวนี้ เป็นการบันทึกคำสอนหรือหลักธรรมในทางปฏิบัติที่สำคัญ ๆ สำหรับเป็นแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติอันจะนำไปสู่เป้าหมาย คือความหลุดพ้น (วิมุตติ) รวมทั้งข้อปฏิบัติทางพระวินัยที่สำคัญ ๆ สังเกตตามลักษณะและเนื้อหาของ การบันทึก สันนิษฐานว่าคงเป็นการบันทึกไว้สำหรับศึกษาเป็นการส่วนตัวของท่านเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าว ท่านจึงบันทึกไว้ด้วยอักษรธรรมซึ่งคนทั่วไปอ่านไม่ได้ และเนื้อหาธรรมที่บันทึกไว้ ก็มีลักษณะเป็นการบันทึกไว้อย่างย่อ ๆ บางเรื่องก็มีแต่หัวข้อธรรม ไม่มีคำอธิบาย โดยภาพรวมจึงมีลักษณะเป็น

¹⁰⁰ ม.ม. (ไทย) 13/21/27.

¹⁰¹ อ.นวก. (ไทย) 23/205/364.

¹⁰² อ.ทส. (ไทย) 24/69/138.

¹⁰³ ขุ.อุ. 25/89/128.

¹⁰⁴ ม.อุ. 14/234/166.

¹⁰⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *สมถกัมมัฏฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2555), หน้า 27 – 101.

¹⁰⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *วินัยมุข เล่ม 2*, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 11 – 25, 90 – 113.

การบันทึกช่วยจำ ต่อมาภายหลังท่านจึงได้มอบให้แก่ศิษย์เพื่อนำมาเผยแพร่และศึกษาเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

จากผลงานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า หลวงปู่มั่นสนใจศึกษาพระธรรมคำสอนในเชิงปริยัติอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง ทั้งจากพระไตรปิฎก ปกรณวิเสส และตำรับตำราของท่านผู้รู้ในยุคนั้น และท่านสนใจศึกษาพระธรรมทั้งในส่วนพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แต่สนใจหรือเน้นเฉพาะพระธรรมที่เป็นหลักในทางปฏิบัติเป็นสำคัญ และจากผลงานชิ้นนี้เช่นกันแสดงให้เห็นว่า การศึกษาธรรมของหลวงปู่มั่นนั้น มิได้ศึกษาจากการฟังอย่างเดียว แต่ท่านได้ศึกษาจากการอ่านคัมภีร์และตำรับตำราอย่างกว้างขวางด้วย

เรื่องที่ 3 มุตโตทัย เป็นบันทึกคำสอนที่ศิษย์ 2 ท่านบันทึกไว้ มีลักษณะเป็นบันทึกใจความโอวาทหรือคำสอนสั้น ๆ รวม 17 เรื่อง ซึ่งสรุปได้เป็น 5 ประเด็นสำคัญคือ

1. เรื่องการศึกษาพระพุทธานุสาสนา ควรศึกษาทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพราะปริยัติอย่างเดียว ยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อฝึกหัดจิตใจ ไล่อุปกิเลสออกจากจิตจึงจะสำเร็จประโยชน์เต็มที่และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ไม่คลาดเคลื่อน

2. เรื่องการฝึกตน ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงจะสามารถจำแนกแจกธรรมของพระพุทธเจ้าได้ดี มูลมรดกหรือต้นทุนในการฝึกตนก็คือร่างกายอันได้มาจากพ่อแม่ตัวเอง ไม่ต้องไปหาทรัพย์ที่ไหนมาลงทุนในการปฏิบัติ วิธีฝึกตนที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำไว้ก็มี 4 วิธีคือ

- ผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ก็ให้กินอาหารอย่างเพียงพอ
- ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อย
- ผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย
- ผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้เลย ไม่ทรงสอน

3. เรื่องการปฏิบัติ คัมภีร์พระอภิธรรมแสดงให้เห็นว่า มโนคือใจ เป็นเหตุ เป็นตัวเดิมของสิ่งทั้งหมดในสากลโลกธาตุ เพราะจะพูดจะทำย่อมไปจากใจทั้งหมด ใจนี้เป็นพ่อแม่ทั้งของวิชา และอวิชา เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏ เมื่อจะตัดสังสารวัฏ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชา เราทุกคนจึงได้รับมรดกอันเลิศมาจากพ่อแม่ คือร่างกายอันนี้ อันเป็นที่ตั้งของมรดก ผล นิพพาน ชัยภูมิที่จะทำให้เราบวชณะกิเลสได้คือมหาสติปัญญา สิ่งแรกที่เราจะต้องทำ ณ ชัยภูมิ ดังกล่าวนี้อคือการพิจารณากาย (กายานุปัสสนาสติปัญญา) เมื่อพิจารณาเห็นแจ้งในกายแล้ว จิตย่อมจะรวมใหญ่ปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือทั้งโลกเป็นธาตุทั้งสิ้น เมื่อเห็นแจ้งประจักษ์ดังนี้ จิตก็จะพ้นจากสมมติเป็นวิมุตติ สิ่งที่เป็นเค้ามูลให้เราวนเวียนไปในโลก 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ ทางแก้ที่จะให้พ้นไปจากโลก 3 ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

4. เรื่องพระอรหันต์ พระอรหันต์ท่านเรียกว่า วิสุทธิเทพ หรือสันตบุคคัล ไม่ใช่เหาะขึ้นไปไหน แต่คงอยู่ที่นั่นเอง การดับนั้นคือดับที่จิต เพราะจิตนั่นเองเป็นโลก 3 ผู้ต้องการดับโลก 3 พึงดับจิตของตน คือทำลายสมมติให้สิ้นจากจิต คงเหลือแต่ฐิติจิต ฐิติธรรม อันไม่รู้จักตาย พระอรหันต์ย่อมพ้นจากสัตตาวาส (คือที่อยู่อาศัยของสัตว์) ทั้งกามโลก รูปโลก อรูปโลก จิตที่มีกิเลสมีธรรมชาติเหมือนเลข 0 เมื่อเอาไปต่อเข้ากับเลขจำนวนใด ก็ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าเพิ่มขึ้นอย่างวิจิตรพิสดาร แต่เมื่อจิตได้รับการอบรมจนสิ้นกิเลสแล้ว ก็เหมือนเลข 0 ที่เอาไปลบหรือบวกกับเลขจำนวนใดก็ไม่มีค่าอะไร แต่ 0 ก็ยังคงมีอยู่ พระอรหันต์ คือผู้บรรลุมุตติธรรมทุกประเภท ย่อมบรรลู่ทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ

5. เรื่องพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทั้งในปฐมโพธิกาล คือช่วงต้นของการตรัสรู้ มัชฌิมโพธิกาล คือช่วงกลางของการตรัสรู้ และปัจฉิมโพธิกาล คือช่วงปลายของการตรัสรู้ ล้วนเป็นคำสอนที่มุ่งถึงวิมุตติธรรม¹⁰⁷

คำสอนหรือโอวาทเรื่อง มุตโตทัย ของหลวงปู่มั่นดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า โดยสาระสำคัญแล้วก็ เป็นคำสอนที่มุ่งให้ศิษยานุศิษย์เข้าใจธรรมภาคปฏิบัติและขั้นตอนของการปฏิบัติ รวมทั้งให้กำลังใจหรือเร้าใจผู้ปฏิบัติให้เกิดความอุตสาหะในการปฏิบัติโดยยึดหลักศีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ

มีข้อน่าสังเกตคือ ในบางเรื่องบางประเด็นหลวงปู่มั่นก็แสดงมติทางธรรมที่แย้งกับพระโบราณจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ไปด้วย เป็นการแสดงให้เห็นว่า ในทางปริยัติท่านก็ศึกษามาอย่างกว้างขวาง จึงทราบว่าเป็นเรื่องใดโบราณจารย์แสดงมติไว้อย่างไร น่าจะผิดหรือถูกอย่างไร ท่านจึงฝากเป็นความคิดเห็นให้ศิษยานุศิษย์ได้พิจารณาด้วย

เรื่องที่ 4 เรื่องธรรมเทศนาของหลวงปู่มั่น ฐรিতตเถร บันทึกคำสอนชุดนี้ เป็นคำสอนช่วงสุดท้ายในชีวิตของหลวงปู่มั่น ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ รวม 16 เรื่อง หากสรุปสาระสำคัญได้เป็น 3 ประเด็นสำคัญคือ

1. ว่าด้วยเรื่องกรรมฐาน ท่านสอนว่าผู้บวชในพระพุทธศาสนาแล้วได้เรียนกรรมฐานมาด้วยกันตั้งแต่วันบวชได้แก่กรรมฐาน (กรรมฐานเบื้องต้น) คือการพิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรือกล่าวโดยรวมก็คือการพิจารณาร่างกายของตนเอง ต่างแต่ว่าใครจะพิจารณาหรือไม่เท่านั้น การพิจารณากายนั้นเองที่เรียกว่า “การปฏิบัติ” เพื่อทำจิตให้ผ่องใส อันเป็นคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา การหัดจิตให้พิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดจิตให้มากในการค้นคว้า ก็เรียกว่า ธัมมวิจยะ เมื่อพิจารณาให้พอก็เป็นสติสัมโพชฌงค์ แล้วจิตก็จะเป็นสมาธิรวมลงเอง นับแต่ขั้น ขณิกสมาธิ (สมาธิชั่วขณะ) อุปจารสมาธิ (สมาธิเฉียด ๆ) จนถึงอัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่) ผู้ที่เรียนมากู้มาก เมื่อมาปฏิบัติทางจิต ๆ ไม่ค่อยรวมลงง่าย ฉะนั้น จึงต้องเก็บความรู้ใส่ตัวไว้ก่อนมาหัดจิต หัดสติ หัดปัญญาให้รู้เท่าทันสังขารคือกายนี้ เมื่อรู้เท่าทันจิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็จะปรากฏเอง ศีลก็มี สมาธิก็มี ปัญญาก็อยู่ในกายนี้เอง เมื่อผู้ปฏิบัติแนบเข้ามาพิจารณากายนี้ก็จะรู้เองเห็นเองเป็นปัจจุตัง เป็นอภากาลิโก ผู้ปฏิบัติเมื่อกำหนดพิจารณาธรรมอยู่ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน ก็ได้ชื่อว่าพึงธรรมเทศนาทุกเมื่อ และธรรมที่แสดงก็คือแสดงความจริง คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุกเมื่อ การกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ดังกล่าว เรียกว่า “บริกรรม” เมื่อได้ความแนบใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบขั้นนี้เรียกว่า บริกรรมสมาธิ หรือขณิกสมาธิ หากจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรม ดำรงอยู่นานหน่อยแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบขั้นนี้เรียกว่าอุปจารสมาธิ การพิจารณาธรรมคืออสุภานิमित्तที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตตนั้นจนเพียงพอ จิตปล่อยวางนิमितเสียสงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรม ดำรงอยู่นานเป็นเอกัคคตาสงบนิ่งแน่วแน่ ความสงบขั้นนี้เรียกว่า อัปปนาสมาธิ

¹⁰⁷ พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส), *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยายของหลวงปู่มั่น ฐรিতตเถร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 31 – 58.

ครั้นจิตถอยออกมาพิจารณาอีกซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฏิกาคณิมิตต่อไปว่า ตายเปื่อยเน่า ผุพัง เหลือแต่กระดูกทั้งในกายตนและกายผู้อื่น เห็นส่วนต่าง ๆ ของกายจนถึงแตกสลายไปสู่สภาพเดิมของมันคือ ปฐวี เตโช วาโย อาโป อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง ส่วนนิมิตที่ปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับดังกล่าวนี้เรียกว่า บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิกาคณิมิต ตามลำดับจิตของผู้บำเพ็ญภาวนา เข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิตแล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมานินันทาน มีอาการครอบงำของฌาน เรียกว่าฌาน เมื่อพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอจิตรวมลงสู่ภวังค์คือฐานเดิมของจิต ตัดกระแสภวังค์ ไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ขึ้นว่าภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า ลูตติญาณ

2. เรื่องศีล ศีล คือความปกติ เปรียบได้กับหินที่เป็นของหนักและเป็นแกนของดิน เราต้องรู้จักว่าศีลอยู่ที่ไหน อยู่ที่ตน อะไรเป็นศีล เจตนาเป็นตัวศีล ใครเป็นผู้รักษา ตนเป็นผู้รักษา ผู้รักษานั้นแหละคือตัวศีล ฉะนั้นศีลจึงอยู่ที่กายกับจิต เมื่อรู้จักศีล เราจึงไม่ต้องขอศีลจากใคร เพราะศีลมีอยู่ที่เราแล้วอย่างเป็นอากาสิโก เราจึงรักษาศีลได้อย่างไม่มีเวลา และศีลมีตัวเดียวคือเจตนาหรือจิต ฉะนั้นเมื่อเราได้ลัทธิธรรม จิตดวงเดียวนั้นจึงเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นในตัวเรา เมื่อใจเป็นมหาฐาน มหาเหตุ ทั้งมรรคสังขละและวิสุทธิธรรม จึงอยู่ที่ใจของเรา ฉะนั้น ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ก็มีอยู่กับตน เมื่อเราเจริญสมณะหรือวิปัสสนาก็ต้องไม่หนีจากกายกับจิต ให้พิจารณาอยู่ในตนของตน เมื่อรู้ก็รู้อยู่ในตนรู้เฉพาะตน กิจสำคัญในพระธรรมวินัยนี้คือ โสฬสกิจ (กิจ 16) คือ กิจในอริยสัจสี่ ขึ้นโสดาบัน (4) กิจในอริยสัจสี่ ขึ้นสกทาคามี (4) กิจในอริยสัจสี่ขึ้นอนาคามี (4) และจิตใจอริยสัจสี่ขึ้นอรหนต์ (4) รวมเป็น 16 กำหนดสังขละทั้ง 4 รวมเป็นองค์ริยมรรคเป็นขั้น ๆ ไป

เมื่อเจริญอริยมรรคทั้ง 4 อันมีอยู่ในกายในจิต คือรู้ว่าทุกข์เป็นสังขละที่ควรกำหนดรู้ก็รู้แล้ว สมุทัย เป็นสังขละที่ควรละก็ละแล้ว นิโรธ เป็นสังขละที่ควรทำให้แจ้งก็ทำให้แจ้งแล้ว มรรค เป็นสังขละที่ควรเจริญให้มากก็เจริญให้มากแล้ว เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก่โลกธรรม 8 ได้สำเร็จ มรรคก็อยู่ที่กายกับจิต โลกธรรม 8 ก็อยู่ที่กายกับจิต เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสอง มรรคจึงแก่โลกธรรมได้ จิตแม้โลกธรรมกระทบก็ไม่หวั่นไหว ไม่ไคล ปราศจากเครื่องยึดม เกษมจากโยคะ

3. ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด คือเรื่องการออกผนวชและบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยเน้นให้เห็นความสำคัญของการตั้งสัจจาธิฐานอันแน่วแน่ในการปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้

เรื่องความอัศจรรย์ เกี่ยวกับพระพุทธองค์และพระสาวกบางรูป ตลอดถึงการที่พระพุทธองค์ทรงเห็นการณ์ไกล มอบความเป็นใหญ่ในการดูแลพระศาสนาให้แก่สงฆ์เป็นเหตุให้มีผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้จำนวนมาก และมาได้พบเห็นความอัศจรรย์ในพระธรรมวินัยนี้ตามวาสนาบารมีของตน ๆ ซึ่งมีมากน้อยไม่เท่ากัน แต่เมื่อได้คบกับบัณฑิตก็สามารถเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นได้ระยะกาลเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ก็มี 3 ระยะกาลคือ พระชนมชีพก่อนเสด็จออกทรงผนวชเรียกว่า ปฐมโพธิสัตว์ เมื่อทรงผนวชอยู่ระหว่างทางบำเพ็ญทุกรกิริยา 6 ปี เรียกว่า มัชฌิมโพธิสัตว์ ขณะเมื่อทรงได้อาสวักขยญาณ เรียกว่า ปัจฉิมโพธิสัตว์ หลังจากตรัสรู้แล้วถึงได้อัครสาวกและแสดงมัชฌิมเทศนา (โอวาทปาติโมกข์) เรียกว่า ปฐมโพธิกาล ช่วงที่ทรงสั่งสอนเวไนสัตว์ 45 พรรษา เรียกว่า มัชฌิมโพธิกาล นับแต่เวลาประทับสหัสสี่แสน ๗ พระแทนปริณิพพานถึงเสด็จดับขันธปริณิพพาน เรียกว่า ปัจฉิมโพธิกาล อัมมจักกัปวัตตตสนสูตรเรียกว่า ปฐมเทศนา พระ

โอวาทปาติโมกข์ในวันมาฆบูชาเรียกว่า มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมโอวาทในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน เรียกว่า ปัจฉิมเทศนา

เรื่องการสำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหันต์ พระผู้ปฏิบัติบางรูปได้เพียงความชำนาญ (วสี) ในสมาธิสมาบัติแล้วสำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหันต์ แต่เมื่อเพื่อนภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์เตือนให้รู้ตัว ก็ปฏิบัติตาม จนในที่สุดก็บรรลุพระอรหันต์ได้ เป็นอุทาหรณ์ให้เห็นว่าผู้ประพฤติดุจธรรมควรเป็น สหายกัน ในกิจที่ชอบ ก็จะต้องประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดี

เรื่องสุดท้ายคือเรื่องพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ไม่ได้เสื่อมสูญ อันตรธานไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ เมื่อปฏิบัติตามสัจจะทั้ง 3 จริง ก็จะสามารถ แคล้วจากภัยทั้งหลายแน่นอน¹⁰⁸

โดยสรุป ผลงานคำสอนชุดนี้ แม้จะเป็นเรื่องที่บันทึกไว้ต่างวาระกัน แต่มีเนื้อหาสาระต่อเนื่องกันสามารถนำมาร้อยเรียงให้เป็นเรื่องเดียวกันได้ และเมื่อร้อยเรียงเป็นเรื่องเดียวกันแล้วจะพบว่า เป็นคำสอนที่สอนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา โดยชี้ให้เห็นว่าทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ก่ออยู่ที่กายกับจิตหรือเรียกรวมว่าตัวเราเอง พร้อมทั้งชี้ชัดลงไปว่า สิ่งสำคัญในตัวเราที่ต้อง ผึกหัดอบรมก็มีเรื่องเดียวคือจิตหรือใจ เมื่อฝึกหัดจิตใจได้อย่างพอเพียงแล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ปรากฏขึ้นเอง

ส่วนบันทึกคำสอนอีก 3 ชุดคือ เรื่องปกิณณกรรมของท่านหลวงปู่มั่น เรื่องอาจริยธรรมที่หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต แสดงแก่บรรดาศิษยานุศิษย์ และภูริทตฺตมโฆวาท เป็นเรื่องที่คัดลอกต่อนมาจาก 4 เรื่องแรกบ้าง เป็นบันทึกส่วนตัวของศิษย์บางท่าน ซึ่งมีใจความซ้ำกับเรื่อง ต่าง ๆ ใน 4 เรื่องแรกทีกล่าวมาแล้วบ้าง ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวซ้ำในที่นี้

สรุปได้ว่า คำสั่งสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ทั้งส่วนที่เป็นบทพระพันธ์คือท่านเรียบเรียงเอง ทั้งส่วนที่เป็นบันทึกโอวาทคำสอนที่ศิษยานุศิษย์บันทึกไว้ มีเนื้อหาที่สอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน คือ เป็นคำสอนเกี่ยวกับธรรมปฏิบัติ หรือหลักธรรมเพื่อการปฏิบัติ ซึ่งรวมอยู่ในกรอบใหญ่คือ ไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเน้นให้เห็นว่า ศีลนั้นจะต้องปฏิบัติรักษาอย่างเคร่งครัดบริบูรณ์ เพราะเป็นรากฐานของสมาธิ สมาธินั้นจะต้องฝึกหัดอบรมอย่างเอาจริงเอาจังทั้งกลางวันและกลางคืน ปัญญานั้นจะต้องฝึกฝนพิจารณาอย่างต่อเนื่องและทั้งศีล สมาธิ ปัญญานั้นก็มีอยู่ที่ตัวเราคือกายกับใจนั่นเอง ไม่ต้องไปสนใจฝึกอบรมหรือพิจารณาที่ไหน ให้ฝึกหรือพิจารณาที่กายกับใจนี้เอง หลักปฏิบัติเพื่อทำจิตให้บริสุทธิ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือการหัดจิตให้พิจารณาภายใน เมื่อพิจารณาภายในเห็นแจ้งประจักษ์ดังนี้ จิตก็จะพ้นจากสมมติเป็นวิมุตติ แนวทางปฏิบัติที่หลวงปู่มั่นเน้นเรื่องการพิจารณาภายในหรือภาวนาปัสนาสติปัฏฐาน เริ่มแต่มูลกรรมฐาน หรือกรรมฐาน 5 คือ ผมน ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นไป

3.4.3 วัตรปฏิบัติที่สั่งสอนศิษย์

1. หลวงปู่มั่น ได้ให้โอวาทแก่พระภิกษุ สามเณร ให้เป็นผู้ตั้งมั่นในพระสัทธรรม ตระหนักในข้อวัตร หนักในธรรมวินัย ให้ความยินดีในวิเวก ให้รักษาคุณเรื่องความงามแห่งสมณะคือศีลของตนยิ่งชีวิต แม้ประสบความทุกข์ยากลำบาก ก็ไม่ทิ้งกัลยาณธรรมของสมณะ คือ ศีล และสัจย์¹⁰⁹

¹⁰⁸ พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส), *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทพระพันธ์และธรรมบรรยายของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺตเถร*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 598 – 9.

¹⁰⁹ มุลนิตีหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 201.

2. แนวทางดำเนินของพระรุดงค์กรรมฐานในสายของท่านหลวงปู่มั่น คือกายานุปัสสนา สติปัฏฐาน และรุดงค์ 13 คือ

- 1) ปังสุกุลกัณฑ์ ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
- 2) เตจิวะริกัณฑ์ ถือเพียงไตรจีวรเป็นวัตร
- 3) ปิณฑปาตีกัณฑ์ ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
- 4) สะปะทานะจาริกัณฑ์ ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามแนวเป็นวัตร
- 5) เอกาสะนิกัณฑ์ ถือนั่งฉนเฉพาะในบาตเดียวเป็นวัตร
- 6) ปัตตปิณฑิกัณฑ์ ถือนั่งฉนเฉพาะอาสนะเดียวเป็นวัตร
- 7) ขะลุปัจฉาภัตติกัณฑ์ ถือห้ามภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร
- 8) อารัญญิกัณฑ์ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร
- 9) รุกขมุสิกัณฑ์ ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร
- 10) อัฟโภาสิกัณฑ์ ถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร
- 11) โสสานิกัณฑ์ ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร
- 12) ยะถาสันถะติกัณฑ์ ถือการอยู่ในเสนาสนะตามแต่ท่านจัดให้เป็นวัตร
- 13) เนสัชชิกัณฑ์ ถือการนั่งเป็นวัตร

ท่านถือเป็นสำคัญมากประดุจดั่งเส้นชีวิตของพระรุดงค์ ใครเข้าไปรับการอบรมกับท่าน ท่านต้องสอนกรรมฐานและรุดงค์วัตรให้ ถ้าเป็นหน้าแล้งท่านมักจะสอนให้ไปอยู่รุกขมูลร่มไม้เสมอ

ท่านถือว่า รุดงค์ 13 แต่ละข้อมีความหมายในการปราบปรามกิเลสทุกประเภทได้อย่าง อัจฉริยะ ยกที่จะคาดให้ทั่วถึงได้ไม่ว่าจะเป็นการอยู่รุกขมูล, บิณฑบาตเป็นวัตร, ฉนในบาตรเป็นวัตร, ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร, ฉนหนเดียวเป็นวัตร, อยู่ป่าเป็นวัตร ซึ่งข้อเหล่านี้นิยมปฏิบัติมากในสายหลวงปู่มั่น ส่วนข้ออื่น ๆ นอกจากนั้นก็ปฏิบัติบ้างเป็นครั้งคราวนอกจากนี้ยังปฏิบัติขันธวัตร 14 ประจำอีกด้วย¹¹⁰

3. การรุดงค์วิธีหนึ่ง ที่หลวงปู่มั่นสั่งสอนคือ จัดให้พระรุดงค์ไปแสวงหาความสงบ โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นวิธีที่เป็นประโยชน์แก่พระภิกษุ สามเณร ผู้ที่บวชใหม่ หรือบวชเก่า แต่ยังปฏิบัติไม่ได้ผลเท่าที่ควร โดยจะต้องแสวงหาที่สงบวิเวก ไกลบ้านพอสมควร คือ ตามป่า ป่าช้า ภูเขา ถ้า พักอยู่บำเพ็ญสมณธรรมโดยเฉพาะ งดเว้นจากการสั่งสอนอุบาสกอุบาสิกา แต่ให้มีการแนะนำช่วยเหลือกันระหว่างภิกษุสามเณร แต่ท่านก็เคยสอนว่า การปฏิบัติในสถานที่วิเวกนี้ทำให้เกิดความชินชาได้เหมือนกัน เพราะเหตุแห่งการอยู่นาน แม้ว่าสถานที่ที่วิเวกเพียงใด เมื่ออยู่นานเข้าก็เข้าใจว่าเป็นที่ของเราขึ้นมา¹¹¹

4. ท่านสอนเรื่องการแสวงหาที่ปฏิบัติสมณะธรรมว่าการเปลี่ยนบรรยากาศจากในป่าเข้ามาอยู่ในเมืองนั้น เป็นสิ่งที่ควรทำเพราะเท่ากับเป็นการทดลองกำลังใจของคนฝึกฝนมาแล้ว เพราะถ้าหากอยู่ป่านานไปถ้าไม่มีสติพออาจจะเข้าใจว่าโลกนี้แคบ และเป็นโมหะติดอยู่ในความสงบ การอยู่ป่า

¹¹⁰ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ปฎิพาของพระรุดงค์กรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ฐริทตโต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 8, 67, 75.

¹¹¹ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ฐริทตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 160, 185, .197

จึงมีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ในส่วนเสียหากเกิดเป็นทฤษฎีชนิดหนึ่งแล้วก็ยาก คือ คิดว่าการอยู่ป่าวิเศษกว่าอยู่ที่อื่น เกิดกิเลส เกิดการตำหนิผู้อื่นและถือตัวเองเป็นใหญ่¹¹²

5. การเดินจงกรมท่านสอนให้เดินไปตามตะวัน เยื้องตะวัน ไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ขณะเดินจงกรมพึงกำหนดสติกับคำบริกรรมให้กลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ประคองความเพียรด้วยสติสัมปชัญญะ มีใจแน่วแน่ต่อธรรมที่บริกรรม¹¹³

6. ท่านสั่งสอนเน้นหนักทางสติมาก ไม่ว่าทำความเพียรในท่าใด อิริยาบถใด ไม่ว่าผู้เริ่มอบรมใหม่หรือเก่า ท่านต้องสอนสติตามไปกับโอวาทเพื่อภูมิจิตภูมิธรรมของผู้มาศึกษานั้น

7. ทั้งปฏิบัติโดยส่วนตัวของท่านเอง และที่ท่านสั่งสอนแก่ศิษย์นั้น หลวงปู่มั่นนิยมความประหยัด มัธยัสถ์ ไม่สุรุ่ยสุร่ายในการนุ่งห่มใช้สอยบริขารต่าง ๆ รวมทั้งการเก็บรักษาจัดวางต้องมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยงามตา แต่ในขณะที่เดียวกันการสงเคราะห์ให้ท่านนั้น ท่านก็นิยมเป็นอย่างยิ่งด้วยเมตตาจิต

8. สำหรับเรื่องการขบฉันของพระธุดงค์กรรมฐานนั้น จะต้องเปี่ยมไปด้วยความสำรวมระวัง มีสติตลอดเวลา เวลาไปบิณฑบาตกลับมาถึงที่พักหรือวัดแล้ว ก่อนฉันถ้ามีพระสงฆ์อยู่หลายรูปด้วยกัน ก็จะนำอาหารต่าง ๆ ออกจากบาตรมาแคะรวมกันแล้วแจกจ่ายใส่บาตรให้ทั่วถึงกันเสร็จแล้ว ถ้ามีญาติโยมตามออกมาแม่แต่คนหนึ่งขึ้นไป ท่านอนุโมทนา ยถา สัพพีฯ ก่อน แล้วค่อยลงมือฉัน เมื่อจัดอาหารใส่บาตรเสร็จแล้ว ท่านเริ่มทำความสงบอารมณ์พิจารณา “ปัจจุเวกขณะ ปฏิสังขยา โยนิโส ฯลฯ” ในอาหารชนิดต่างๆ ที่รวมในบาตรตามแต่ความถนัดของแต่ละคน แล้วค่อยเริ่มลงมือฉันด้วยท่าสำรวมและมีสติประจำตัวในขณะที่ขบฉัน ไม่พูดสนทนาเรื่องใดๆ (เว้นเสียแต่จำเป็น) ขณะฉันก็พิจารณาไปด้วยตามความถนัดในแง่แห่งธรรม

9. การทำวัตรสวดมนต์ของพระกรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ท่านจะไม่บังคับให้มีการประชุมไหว้พระสวดมนต์เลย จะมีเฉพาะวันอุโบสถปาติโมกข์เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้พระเถระทำวัตรสวดมนต์ตามอัธยาศัยโดยลำพัง ตามความสะดวกของตนและเป็นการภาวนาไปด้วย

10. หลวงปู่มั่น เน้นสอนศิษย์เสมอว่าการฉันคนเดียว การฉันในบาตร การบิณฑบาต การปิดกวาดลานวัด การปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ การอยู่ป่าวิเวก เป็นศีลวัตรอันควรแก่ผู้ฝึกฝนชั้นอุกฤษฏ์จะพึงปฏิบัติ ผู้บวชเป็นพระครองผ้าเหลืองแล้วจะต้องรักษาพระวินัยยิ่งชีวิต แม้แต่ร่างกายก็จะต้องเสียสละเพื่อพระธรรมวินัย และจะต้องมีจริยวัตรที่สำรวม เป็นระเบียบ เรียบร้อย ทำอะไรต้องไม่เสียงดังเอะอะ

11. ท่านจะสั่งสอนพระศิษย์เสมอว่า เวลาเดินผ่านกลดหรือผ่านกุฏิของใครอย่าได้ส่งเสียงดัง เพราะผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเอื้อเพื่อการปฏิบัติต่อกัน ไม่ส่งเสียงดังเป็นการทำลายสมาธิ

12. เมื่อถึงกาลเข้าพรรษา หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จะไม่ให้พระศิษย์จำพรรษาร่วมกันมากเกินไป ให้แยกกันไป พรรษา ตามสถานที่วิเวก

¹¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 199 – 200.

¹¹³ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ปฏิปทาของพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 211 - 214, 230 - 231, 240, 271 - 272, 280 - 281.

13. พระภิกษุสามเณรที่ได้เข้ามาเป็นลูกศิษย์แล้วท่านจะสอนให้ปฏิบัติอย่างจริงจัง ข้อวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับครูบาอาจารย์ประจำวันและส่วนรวมจะต้องมีการผูกขาดและตรงต่อเวลา จะอ้างเหตุผล บ่ายเปื่อยเพราะเกียจคร้านไม่ได้ นอกจากเจ็บป่วยจริง ๆ ในสำนักของหลวงปู่มั่น ศิษย์จะต้องไม่มีนิสัยเกียจคร้าน มั่งง่าย และเห็นแก่ตัวในอาามิส ถ้าใครมีนิสัยดังกล่าวจะถูกขับออกไป¹¹⁴

วิธีการปฏิบัติธรรม

วิธีการฝึกสมาธิเบื้องต้นตามแบบหลวงปู่มั่น มีดังนี้

นั่งคุกเข่าประนมมือด้วยความตั้งใจ นอบน้อมถึงพระรัตนตรัย แล้วว่าบทกราบพระรัตนตรัย ต่อด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย 3 จบ แล้วกล่าวไตรสรณคมน์ แล้วอธิษฐานถึงพระไตรสรณคมน์ให้มั่นก่อนว่า ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า องค์อรหันต์ ผู้ละกิเลสขาดจากสันดานกับพระธรรมเจ้า กล่าวคือ คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม กับพระสังฆเจ้า คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึกนับถือของ ข้าพเจ้า ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป トラบเท่าชีวิตของข้าพเจ้านี้แล

พุทัง ชีวติง ยาวะ นิพพานัง สาระณัง คัจฉามิ

ธัมมัง ชีวติง ยาวะ นิพพานัง สาระณัง คัจฉามิ

สังฆัง ชีวติง ยาวะ นิพพานัง สาระณัง คัจฉามิ

ต่อจากนั้นให้ตั้งเจตนาวิริติ ละเว้นในส่วนองค์ศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 หรือ ศีล 227 ตาม ภูมิของตนที่ตนจะรักษาได้

เมื่อทำความบริสุทธิ์ของตนด้วยกาย วาจา ใจ ต่อคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้าแล้ว กราบลง 3 หน จึงค่อยนั่งราบลง ประนมมือไว้ ทำใจเที่ยงตรง ชื่นบานแล้วเจริญพรหมวิหาร 4 ถ้าแผ่ไปไม่เจาะจงเรียกว่า อัปมัญญาพรหมวิหาร ว่าโดยย่อ ๆ ให้สะดวกแก่ผู้ฝึกใหม่ ดังนี้ เมตตา คือ เจริญจิตเมตตารักใคร่ ปราบปรามให้ตนและสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขทั่วหน้ากัน กรุณา คือ จิตคิดกรุณาเอ็นดู สงสารตนและคนอื่น มุทิตา คือ จิตอ่อนน้อม พลอยยินดี ในกุศลของตนและคนอื่น อุเบกขา คือ จิตคิดวางเฉย ในสิ่งที่ควรปล่อยวาง แล้วนั่งขัดสมาธิ เอาเท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่น ปล่อยวางอารมณ์ที่ติดในจิต ทั้งที่เป็นอดีต และอารมณ์ความคิดที่จะมีมาในอนาคต ให้เอาอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อสำรวมจิตมีสติควบคุมแล้ว ประนมมือ ระลึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในใจว่า พุทโธ เม นาโธ ธัมโม เม นาโธ สังโฆ เม นาโธ แล้วซ้ำอีกว่า พุทโธ ธัมโม สังโฆ แล้วปล่อยมือวางไว้บนตัก มือขวาทับมือซ้าย จากนั้นกำหนดจิตบริกรรมภาวนาว่า พุทโธ 3 หน และต่อจากนี้ให้นึกถึงลมหายใจเข้าออก คือ ให้นับเข้า - ออก เป็นคู่ ๆ พุท ลมเข้า โธ ลมออก อย่างนี้ไปถึง 10 ครั้ง แล้วตั้งต้นใหม่ทำเช่นนี้ไปอีก 2 หนด้วยกัน เมื่อครบให้ตั้งต้นใหม่ อีก คือ ลมเข้า ลมออก ให้ภาวนาพุทโธหนหนึ่ง ทำทั้งหมด 5 หน แล้วตั้งต้นใหม่อีก คือ ลมเข้า ลมออกหนหนึ่ง ให้บริกรรม พุทโธ 3 คำ ทำไปจนครบ 3 หน จากนั้นให้บริกรรม พุทโธ อย่างเดียวไม่ต้องนับลมอีก ปล่อยลมเข้าออกตามสบาย ทำจิตให้นิ่ง ๆ ไว้ตรงที่ลมหายใจเข้า-ออกที่มีในช่องจมูก เมื่อลมออกอย่า

¹¹⁴ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 256,

ส่งจิตออกตามลม เมื่อลมเข้าก็อย่าส่งจิตเข้าตามลม ทำความรู้สึกอย่างกว้างขวางเบิกบาน แต่อย่าสะกดจิตให้มากเกินไป ทำให้สบาย ๆ ทำจิตให้เหมือนเสาที่ปักไว้ริมทะเล

เมื่อทำจิตนิ่งสงบได้แล้ว ให้หยุดภาวนาพุทโธ กำหนดความรู้สึกไว้ที่ลมหายใจ แล้วค่อย ๆ ขยับจิตเลื่อนไปตามกองลม

ฐานที่ 1 ตั้งจิตไว้ที่จมูก แล้วค่อย ๆ เลื่อนไปกลางหน้าผากอันเป็นฐานที่ 2 ทำจิตให้นิ่งไว้ที่หน้าผากแล้วย้อนกลับมาที่จมูก ให้ย้ายจิตเพ่งขึ้นลงระหว่างจมูก หน้าผาก สัก 2 เที้ยว แล้วนิ่งไว้ที่หน้าผาก อย่าให้จิตลงมาที่จมูกอีก แล้วเลื่อนสู่ฐานที่ 3 คือ กลางกระหม่อมข้างนอก แล้วหยุดอยู่กลางกระหม่อม ทำความรู้สึกอย่างกว้างขวาง สุดลมหายใจเข้าไปในศีรษะ กระจายลมครู่หนึ่งจึงกลับลงมาที่หน้าผาก แล้วกลับไปมาหน้าผาก-กระหม่อม 3 เที้ยว จากนั้นนั่งอยู่ที่กลางกระหม่อม แล้วค่อย ๆ เลื่อนลงสู่ฐานที่ 4 คือ ลงในสมอง ตรงกลางกะโหลกศีรษะ ให้นั่งอยู่สักครู่ แล้วเลื่อนจิตออกไปที่ฐาน 3 แล้วกลับไปกลับมา (ไม่บอกว่าก๊อบ) แล้วเอาจิตนิ่งที่สมอง ทำความรู้สึกให้กว้างขวาง กระจายลมอันละเอียดจากสมองให้ลงเบื้องต่ำ

เมื่อทำจิตถึงช่วงนี้อาจเกิดนิมิตของลมขึ้น เป็นต้นว่ารู้สึกขึ้นในศีรษะ แลเห็นหรือรู้สึกให้เสียว ๆ ให้เย็น ๆ ร้อน ๆ ให้เป็นไอสลับ ๆ ขึ้น บางทีก็มองเห็นกะโหลกศีรษะของตัวเอง แต่อย่าให้หวั่นไหวไปตามนิมิตนั้น ให้สุดหายใจเข้ายาว ๆ ถึงหัวอก นิมิตเหล่านั้นจะหายไปทันที เมื่อเห็นนิมิตอันใดอันหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ให้ตั้งสติอยู่ที่นิมิตแต่ให้อานิมิตเดียว จับนิมิตได้แล้ว ให้ขยายนิมิตนั้นออกไปให้โตเท่าศีรษะ นิมิตที่ขาวสว่างนั้นมีประโยชน์ต่อร่างกายแก้ไข เมื่อทำได้เท่ากับศีรษะของตน แล้วให้เลื่อนลงไปยังที่ฐานที่ 4 คือ ทรวงอก แล้วให้นึกอานิมิตแห่งลมไปตั้งไว้ ขยายออกให้เต็มทรวงอก ทำลมอันนั้นให้ขาวให้สว่าง กระจายลม กระจายแสงสว่างไปทั่วทุกชุมชน จนกว่าจะมองเห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ถ้าไม่ต้องการภาพนั้นก็ให้สุดหายใจยาว ๆ เสีย 2-3 ครั้ง ภาพนั้นจะหายไปทันที แล้วทำจิตให้นิ่งถ้าเกิดมีนิมิตอันไหนผ่านมา อย่าเพิ่งไปจับ อย่าหวั่นไหวไปตามนิมิต ประคองจิตไว้ให้ดี ตั้งจิตไว้ในดวงเดียว คือ ลมหายใจอันละเอียดและขยายลมอันละเอียดนั้นให้กว้างออกไปทั่วสรรพางค์กาย เมื่อทำจิตถึงตอนนี้จะเกิดวิชาความรู้ขึ้นเป็นลำดับ กายของเราจะเบาเหมือนปุยพู่ ใจจะเอิบอิ่ม วิเวก สงัด

เมื่อต้องการวิชาความรู้แล้ว ให้ทำอย่างนั้นจนกว่าจะชำนาญในการเข้า ในการออก ในการตั้งอยู่ เมื่อได้อย่างนี้แล้ว นิมิตของลมคือแสงสว่างขาวๆ เป็นก้อนกลุ่มเหล่านั้น จะทำเมื่อใดก็เกิดได้ เมื่อประสงค์สิ่งใดในส่วนวิชาความรู้ภายในและภายนอกของตนเองและผู้อื่น ก็ให้นึกถึงภาพขึ้นในใจ ครั้งหนึ่ง หรือ 2 ครั้ง ก็จะเกิดภาพปรากฏทันทีที่เรียกว่า มโนภาพ

วิชาตอนนี้เป็นวิชาที่เกิดจากสมาธิอย่างเดียวเท่านั้น วิชาในเรื่องสมาธิมีอยู่ 2 แผนก คือ เป็นไปด้วยโลกีย์ และเป็นไปด้วยโลกุตระ โดยวิชาโลกีย์ คือ ติดความรู้ความเห็นของตน ติดสิ่งทั้งหลายที่มาปรากฏให้เห็น ถ้าจะให้พ้นไปสู่โลกุตระ อย่าให้จิตไปยึดเอาวิชา อย่าเข้าไปยึดเอาอารมณ์ที่มาแสดงให้เรารู้ ปล่อยวางมันไปตามสภาพ ไม่ยึด ไม่สมมติว่าจิตเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ สรุปลงโดยสั้น ๆ หลักการปฏิบัติมี ดังนี้คือ

- กำจัดอารมณ์ชั่วออกจากจิตให้หมด
- ทำจิตให้อยู่ในอารมณ์ที่ดี
- อารมณ์ที่ดีต่าง ๆ ให้ต้อนรับเข้าไปรวมอยู่ในจุดเดียวกัน ที่เรียกว่า เอกัคคตารมณ์

- พิจารณาอารมณ์หนึ่งนั้นให้เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่คน สัตว์ บุคคล ว้างเปล่า

- วางอารมณ์ที่ดีและอารมณ์ที่ชั่วไปตามสภาพอารมณ์ เพราะดีและชั่วย่อมอยู่ด้วยกัน มีสภาพเสมอกัน วางจิตไว้ตามสภาพของจิต รู้ไว้ตามสภาพแห่งรู้ รู้นั้นไม่รู้จักเกิด ไม่รู้จักดับ นั่นคือ สันติธรรม ตีก็รู้ ตีไม่ใช่รู้ รู้ไม่ใช่ตี ชั่วก็รู้ ชั่วไม่ใช่รู้ รู้ไม่ใช่ชั่ว ชั่ว คือ รู้ ไม่ติดในความรู้ รู้ไม่ติดสิ่งที่รู้ นี่คือ ธรรมชาติอันบริสุทธิ์ ฉะนั้นจึง เรียกว่า อสังขตธาตุ เป็นธาตุแท้¹¹⁵

3.4.4 ปฏิบัติเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม

ปฏิบัติเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมที่หลวงปู่มั่นสั่งสอนศิษย์อยู่เสมอ มีดังนี้

1. การปฏิบัติทางใจ ต้องถือการถ่ายถอนอุปาทานเป็นหลัก
2. การถ่ายถอนนั้น ไม่ใช่ถ่ายโดยไม่มีเหตุ
3. เหตุแห่งการถ่ายถอนนั้นต้องสมเหตุสมผล ดังที่พระอัสสชิแสดงธรรมว่า “ธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุ ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นดับไปเพราะเหตุดับ”
4. เหตุได้แก่การสมมติบัญญัติขึ้น แล้วหลงตามอาการนั้น เริ่มต้นด้วยการสมมติตัวของ ตน ก่อน เมื่อหลงตัวของตัวเองและผู้อื่นแล้ว ก็หลงข่าวของนอกตัว กลับกลายเป็นราคะ โทสะ โมหะ
5. แก่เหตุ ต้องพิจารณากรรมฐาน 5 คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ด้วยสามารถแห่งกำลังสมาธิ
6. การสมเหตุสมผล คือ มีปัญหาที่ไหนต้องแก้ที่นั่น เมื่อกำลังสมาธิ พอแล้ว ก็พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง จนเกิดความเบื่อหน่ายเป็นวิปัสสนาญาณ
7. เป็นการเดินตามอริยสัจ เพราะเป็นการพิจารณาตัวทุกข์ ซึ่งก็คือ กรรมฐาน 5 จึงกล่าวได้ว่าการพิจารณากรรมฐาน 5 เป็นทางพ้นทุกข์
8. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ เพราะมาหลงยึดมั่นถือมั่นกับกรรมฐาน 5 (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) จึงเป็นทุกข์ เมื่อพิจารณาก็ละได้ เพราะเห็นตามความเป็นจริง
9. ทุกขนิโรธ ดับทุกข์ เมื่อเห็นกรรมฐาน 5 เกิดความเบื่อหน่าย ชื่อว่าดับอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น
10. ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ ทางไปสู่ที่ดับ คือ การเป็นปัญญาสัมมาทิฐิ เห็นชอบในอริยสัจ 4 โดยมีสมาธิเป็นกำลัง มีการพิจารณากรรมฐาน 5 เป็นองค์มรรค¹¹⁶

โอวาทของหลวงปู่มั่น ส่วนใหญ่ล้วนแต่แนะนำให้ประพฤติปฏิบัติทางวินัยและอุคคให้เคร่งครัด สำหรับวิธีการปฏิบัติภาวนานั้น ท่านให้พิจารณากายเป็นส่วนใหญ่ คือ กายคตาสติภาวนา หรือกายานุปัสสนาสติภาวนา ดังนี้

ให้มีสติอ่อนเข้ามาพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งตามที่ถูกกับจริตนิสัยของตน หรือถ้าหากจิตไม่สงบ มีความฟุ้งซ่าน ท่านให้น้อมนึกด้วยความมีสติ ระลึกรับรู้กรรมภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ เมื่อจิตสงบแล้ว ท่านก็ให้พักพุทโธไว้ให้อยู่ด้วยความสงบ แต่ก็ต้องให้มีสติ ทำให้ขานินชาญาณ เมื่อขานินชาญาณด้วยบริการหรือความสงบแล้ว ท่านก็ให้มีสติอ่อนเข้ามาพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งที่ถูกจริตนิสัยของตนด้วยความมีสติ เมื่อพิจารณาพอสมควรแล้วก็ให้สงบ เมื่อสงบพอสมควรแล้วก็ให้พิจารณาด้วยความมี

¹¹⁵ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, บุรพาจารย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 238 – 252

¹¹⁶ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, บุรพาจารย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 329 – 330.

สติทุกระยะ มิให้พลั้งเผลอ เมื่อจิตรวม ก็ให้มีสติระลึกว่าจิตของเรารวมอยู่เฉพาะจิต หรืออิงอาศัยคือ ถึงกรรมฐาน หรือถึงอารมณ์อันใดอันหนึ่งก็ให้มีสติรู้ อย่าบังคับจิตให้รวมและอย่าถอนจิตที่รวมอยู่ ให้จิตถอนออกเอง

พอจิตถอน ให้มีสติน้อมเข้ามาพิจารณาภายในส่วนใดส่วนหนึ่งที่ตนเคยพิจารณานั้น ๆ อยู่เรื่อยไปด้วยความมีสติมิให้พลั้งเผลอ ส่วนนิมิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นนิมิตแสดงภาพภายนอกก็ตาม หรือเป็นนิมิตภายในซึ่งเป็นธรรมชาติขึ้น ก็ให้น้อมเข้ามาเป็นอุบายของกรรมฐานของวิปัสสนา คือน้อมเข้าสู่ไตรลักษณ์ ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งหมด ด้วยความมีสติอยู่ เสมอ ๆ ไม่ปล่อยใจพลั้งเผลอเพเลินไปตามนิมิตที่ปรากฏ แล้วให้มีสติน้อมเข้ามาพิจารณาภายในให้เห็นเป็นของไม่สวยไม่งาม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มิใช่ตน มิใช่ของของตน พิจารณาด้วยความมีสติอยู่อย่างนั้น เมื่อพิจารณาพอสมควรแล้ว ก็ให้พักสงบ เมื่อสงบ พอสมควรแล้ว ก็ให้พิจารณาด้วยความมีสติอยู่อย่างนี้¹¹⁷

อุบายในการปฏิบัตินั้น หลวงปู่มั่น เน้นในเรื่อง “กายคตาสติกาวนา” และ “กรรมฐาน 5” ดังนี้ ให้พิจารณา เกศา โลมา นขา ทันตา ตโจ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) โดยพิจารณาให้เป็นอสุภกรรมฐานน้อมเข้ามาถึงตัวของเรา จนกระทั่งจิตเห็นเองว่าร่างกายนี้ตั้งอยู่ในไตรลักษณ์ พิจารณาจนกระทั่งเกิดความรู้ขึ้นในใจของเรา และถ้าจิตไปติดในอารมณ์ต่าง ๆ มีกามารมณ์ เป็นต้น ท่านก็ให้พิจารณาว่าร่างกายของมนุษย์นั้นมันจะเปื่อยเน่าเป็นซากศพ เป็นของปฏิภูลสกปรกน่าเกลียด เมื่อตายแล้วไม่มีใครต้องการ ถ้าพิจารณาได้เช่นนี้ถือว่าเป็นผู้ที่ได้ปฏิบัติตามปฏิบัติทางของท่าน และเมื่อพิจารณาจนกระทั่งเกิดนิพพิทา คลายความยึดมั่นถือมั่น ย่อมจะบรรลุมรรคผล

การภาวนาท่านสอนให้เลือกเอาตามจริตนิสัยที่สะดวกของจิตของผู้รับ จากกรรมฐาน 40 ห้อง อันใดอันหนึ่ง เมื่อผู้ปฏิบัติบริกรรมและเพ่งจิตอยู่พอ ก็จะปรากฏรสชาติอันเดียวกัน แต่ทั้งนี้ ท่านยืนยันว่า จากกรรมฐานทั้ง 40 ห้องนั้น “อานาปานสติ” เป็นยอดเยี่ยมของกรรมฐานทั้งหลาย 84,000 พระธรรมชั้นนี้ ย่อมมีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

สมาธิ แปลว่า ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่อันเดียว เป็นหลักญาณพิเศษว่าหลุดพ้นยังไม่ปรากฏ เป็นเพียงที่พักอารมณ์อันหยาบเฉย ๆ แต่จะติดอยู่แค่เพียงรสของสมาธิไม่ได้ จะต้องใช้สติปัญญาลงสู่ธาตุขันธ์ トラบใดที่นิพพิทาญาณยังไม่ปรากฏแก่สันดานอันประณีต ก็พิจารณาติดต่อกับสมถกรรมฐานทุกประเภทต้องปลงปัญญาสู่ไตรลักษณ์... ไตรลักษณ์ เป็นเมืองขึ้นของนิพพิทา ญาณ... ความเบื่อหน่ายเป็นเมืองขึ้นของวิมุตติ วิสุทธิ นิพพาน

อุบายในการพิจารณาร่างกายให้เป็นไตรลักษณ์ นั่นก็คือ พึงพิจารณาร่างกายนี้ โดยแยกออกเป็นส่วน ๆ เห็นว่าร่างกายเป็นเพียงธาตุ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ของเขา ตั้งสติให้รู้ความจริง จนกระทั่งหมดความลุ่มหลงในกายนั้น¹¹⁸

ข้อแนะนำเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมที่หลวงปู่มั่น สั่งสอนศิษย์เสมอ มีดังนี้ เมื่อมีศิษย์รูปใด ไปลาท่านเพื่อออกแสวงหาที่วิเวก บำเพ็ญสมณธรรม ท่านย่อมตักเตือน ศิษย์รูปนั้นว่า

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 494.

¹¹⁸ มุลลนิทหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 380, 547 - 548,

ให้ยึดเอาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง เป็นแบบฉบับในการต่อสู้กับโลก เรื่องที่หนักกายหนักใจ ไม่ใช่เพราะการบำเพ็ญภาวนา แต่แสดงว่ามีความเชื่อมั่นศรัทธาอยู่ ในการปฏิบัติ ยากทำแต่ไม่รู้จักริธี มีศีลบริสุทธิ์ จิตก็สงบและมีสมาธิ เมื่อจิตสงบแล้ว ก็ให้ พิจารณาขั้น 5 ให้รู้จักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงทำความเข้าใจให้มากจะได้เห็นธรรมเร็วขึ้น ศีลเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติธรรม ผู้ปฏิบัติกรรมฐานมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. ประเภทที่ไม่เคยได้รับการศึกษา (ด้านปริยัติธรรม) แม้ทำสมถกรรมฐาน จิตใจจะสงบได้รวดเร็ว และก็เสียเร็วเหมือนกันถ้าไม่ฝึกฝนหรือลุ่มหลง คนประเภทนี้จะต้องอยู่ในสำนักครูบาอาจารย์นานพอควร

2. ประเภทที่ได้รับการศึกษามาดี การฝึกกรรมฐานไม่ค่อยสงบ จึงต้องใช้วิปัสสนาไปก่อน คือ ปัญญาอบรมสมาธิ น้อมเอาธรรมต่าง ๆ มาพิจารณาทบทวนบ่อย ๆ จนกว่าจิตจะยอมรับ

จุดประสงค์ที่แท้จริงของการบำเพ็ญเพียรภาวนา คือ การกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป โดยไม่มีเหลือต่างหาก หลวงปู่มั่น แนะนำว่า สำหรับคนรากจริต ไม่ควรภาวนา พุท-โธ แต่ควรภาวนาว่า “กายเมถุน มหาทุกข” หรือ “เยกุขโณ ปฏิกุโล” วิธีปฏิบัติ เพื่อบรรเทาจิตหรืออาการวิปลาส หรือ บ้าอันเกิดจากมิจฉาปฏิบัตินั้นท่านสอนว่า “อันใจเป็นบ้านั้น เมื่อปฏิบัติไปใจเกิดไม่สบาย มีอาการกระวนกระวาย เป็นเครื่องบอกว่าตัวเกิดเป็นบ้าขึ้นมาเช่นนั้น ให้เอาจิตจดจ่ออยู่กับคำภาวนาบริกรรมแล้ว ความกระวนกระวายเกิดเป็นบ้านั้นจะ หายไปเอง”

ธรรมอยู่ปากตาย ถ้าไม่รอดตาย ก็ไม่เห็นธรรม¹¹⁹ ท่านวิธีการปฏิบัติอย่างถึงจิตถึงใจให้เป็นผู้ตั้งใจปรารถนาความเพียรแรงกล้าเด็ดเดี่ยว ไปปฏิบัติลำพังคนเดียวเที่ยววิเวก อย่าได้คลุกคลี ให้ยินดีในความสงบ อย่างมากมาย ยินดีในความมัก น้อย เป็นผู้สันโดษ จงสู้กับความกลัวที่จิตสร้างขึ้นในขณะที่ปฏิบัติ จงปฏิบัติอย่างเอาจริงเอาจัง จึงจะเห็นธรรมอันเป็นของจริงเห็นอะไรให้น้อมนำมาพิจารณาภายในจิต การภาวนาต้องทำจนตายไม่มีถอย ใครถอย ผู้นั้นไม่ใช่ศิษย์ตถาคต¹²⁰

ท่านจะบอกให้ศิษย์แต่ละรูปไปอยู่ในสถานที่สงบ วิเวก ล้วนมีอันตรายอยู่รอบด้าน เพื่อจะได้ปฏิบัติอย่างมีสติทุกเมื่อไม่ประมาท การไปปฏิบัติในที่เช่นนั้น ทำให้จิตรวมตัวได้เร็ว สติก็จะมั่นคงประจำบริยาบท ให้มีอธิบาท 4 ในการปฏิบัติธรรม คือ ให้มีฉันทะ มีความพอใจ มีวิริยะ ให้พากเพียร เติบงกรรม นั่งภาวนา จิตตะ ให้เอาใจฝึกฝอยอยู่เสมอ วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาในร่างกายของตนอยู่เสมอ ๆ

ท่านสอนเรื่องการภาวนาว่า ไม่ให้ติดสุขจากสมาธิ ควรพิจารณาร่างกายนี้แหละเป็นอารมณ์ จนเกิดนิพพิทา ความเบื่อหน่ายในนามรูปนี้ ด้วยอำนาจแห่งปัญญานั้นเอง จึงจะเป็นทางหลุดพ้นได้ ไม่ควรติดอยู่ในความสงบเพียงส่วนเดียว กรรมฐาน เป็นธรรมพิเศษ ในวงศ์พระศาสนาตลอดมา และตลอดไป ท่านที่สมัครใจเป็น พระอริยสงฆ์กรรมฐาน จึงต้องเป็นผู้มีความอดทนต่อสิ่งขัดขวางด้านทานต่าง ๆ ที่เคยฝังกาย ฝังกายใจ เป็นนิสัยมานาน ผู้ปฏิบัติ ต้องเป็นคนกล้าหาญ อดทน คือ ทนต่อแดดต่อฝน ทนต่อความหิวโหย ทนต่อความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งทางกาย วาจา ใจ ไม่

¹¹⁹ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 32, 224 - 227, 257, 265, 277 - 279, 288.

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 341 - 346, 350 - 351, 387 - 388.

เคยมีใครที่บรรลุลุธรรมด้วยอยู่ไป ก็นอนไปตามใจชอบ โดยไม่มีการฝึกจิตทรมาณใจ ท่านสอนให้เน้นหนักในการปฏิบัติให้มาก เพราะปฏิบัตินั้นสามารถสร้างคนที่ปฏิบัติแล้วให้เกิดความฉลาด มีปัญญาขึ้น การปฏิบัติจิตถือเป็นเรื่องสำคัญ การทำจิตให้สงบถือเป็นกำลัง การพิจารณาอริยสัจถือเป็น การถูกต้อง การปฏิบัติข้อวัตร มีการฉันทะเป็นต้น เป็นทางแห่งพระอริยะ ผู้เดินผิดทางย่อมไม่ถึงที่หมาย คือ พระนิพพาน ข้อปฏิบัติที่จะทำให้การปฏิบัติก้าวหน้าขึ้น จะต้องเป็นไปทั้งภายนอกและภายใน... ภายนอกนั้นคือ การแสวงหาความวิเวก และการปฏิบัติธุดงค์วัตร 13 เพื่อเป็นเครื่องขัดเกลา กิเลส... ส่วนภายใน ก็คือการดำเนินชีวิต คือ ฝึกปฏิบัติทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

สรุปได้ว่าข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่ท่านปฏิบัติและสอนศิษย์นั้นท่านยึดถือความพอดี หรือทางสายกลาง เชื่องช้านักก็ไม่ได้ พอดีของใครของมันให้สังเกตเอา นิ่ง นอน ยืน เดิน ก็เช่นกัน คั้นหนึ่ง หลับ 4 ชั่วโมงพอดี สำหรับการฉันอีก 4 - 5 คำจะอิ่มให้หยุดฉันเสีย ดื่มน้ำแล้วอิ่มพอดี... เดินจงกรม 3 - 4 - 5 ชั่วโมงก็ได้ นี่คือข้อปฏิบัติที่เหมาะสมกับคนปกติที่ไม่ป่วย¹²¹

3.4.5 วิธีการสอนธรรม

จากบันทึกของศิษยานุศิษย์แสดงให้เห็นวิธีการสอนธรรมของหลวงปู่มั่น ฐิตฺตโธ ว่ามี 2 ลักษณะคือ วิธีการสอนพระและวิธีการสอนฆราวาส ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

การอบรมสั่งสอนพระ ท่านไม่มีตำราสอน ไม่มีแผนผัง ไม่มีหลักสูตร ไม่มีหลักวิชาแน่นอนตายตัว แต่ท่านถือธรรมวินัยที่เป็นหลักตายตัวอยู่แล้ว เป็นแบบฝึกหัดอบรมสานุศิษย์ แล้วแต่ท่านผู้ใดชอบธรรมบทใดก็นำธรรมบทนั้นไปปฏิบัติตามอัธยาศัย ใครมาเรียนถามตามภูมิจิต ภูมิธรรมที่ปรากฏจากจิตภาวนาของตน ท่านก็อธิบายให้ฟังเป็นตอน ๆ และเป็นราย ๆ ไป นอกจาก ไม่มีผู้มาศึกษา เมื่อถึงวันประชุมอบรมพระเถระ ท่านแสดงธรรมภาคปฏิบัติเป็นกลาง ๆ เริ่มแต่ธรรม ขั้นต่ำ คือ วิธีฝึกอบรมสมาธิขึ้นไปโดยลำดับ เพื่อผู้ฟังที่มีภูมิต่างกันจะได้รับประโยชน์จากการอบรม โดยทั่วถึง การถามปัญหาที่ไม่มีจำกัด ตามแต่ผู้มาอบรมจะมีธรรมข้อข้องใจสงสัยแฉะใด โดยไม่นิยามว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับภายนอกหรือภายใน เกี่ยวกับสมาธิหรือ ปัญญาขั้นใด ท่านชี้แจงให้ฟังเป็นเรื่อง ๆ และเป็นราย ๆ ไปตามโอกาสที่ควร¹²²

การอบรมธรรมท่านอบรมธรรมตามวาระจิตหรือตามภูมิจิตของศิษย์แต่ละท่าน หรือเลือกสอนธรรมะที่ถูกกับจริตของผู้รับนั่นเอง วิธีอบรมศิษย์ ท่านมีอุบายแยบคายในการอบรมและทดสอบจิตใจของศิษย์ ในบางครั้งท่าน อาจจะดุ บางครั้งท่านอาจจะปลอบ จะเปรย จะยกยอ แล้วแต่ความเหมาะสม โดยทั่วไปท่านสอนแบบขู่เข็ญสับเขกอยู่เสมอ เพื่อให้คนฟังได้มีสติปัญญาขบคิด โดยท่านจะช่วย ช่วยเตือน เพื่อช่วยรักษาจิต รักษาธรรมแก่ศิษย์ ชี้ให้ละในสิ่งที่ไม่ควร ชี้ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ควร นอกจากท่านจะให้โอวาทตักเตือนสั่งสอนเพื่อให้ศิษยานุศิษย์มีกำลังใจแล้ว ท่านยังแสดง ธรรมปลุกใจให้ศิษย์ลุกขึ้นมาต่อสู้กับกิเลสที่ครอบงำจิตใจให้อ่อนแออีกด้วย ในการสอนธรรม ท่านไม่ค่อยอธิบายให้พิสดารมากนัก ถ้าอธิบายมาก ผู้ปฏิบัติมักจะไปติด คำพูด ท่านเน้นให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติให้รู้ ให้เกิดแก่

¹²¹ มุลนิธิหลวงปู่มั่น ฐิตฺตโธ, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 430 - 431, 458 - 459, 464, 533.

¹²² พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, *ปฏิปทาของพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ฐิตฺตโธ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 324.

จิตแก่ใจของตนเอง ถ้ามีสัญญาติดอยู่กับอธิบายของ ครูบาอาจารย์จะไม่ก้าวหน้าในการภาวนา ท่านพูดอะไรต้องมีเหตุผลแฝงอยู่ในคำพูดอย่างสมบูรณ์เสมอไป คือ ท่านพิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วน แล้วจึงได้พูดออกมา เป็นคำพูดที่หนักแน่นประกอบด้วยเมตตา พร้อมทั้งความเห็นแจ้งภายใน ท่านมักจะอบรมสั่งสอนในเรื่องเกี่ยวกับกิเลสหรือมายาของใจ ท่านมักจะอบรมพระเณรด้วยอุบายการปลุกจิต ปลุกใจ ไม่ให้ท้อแท้อ่อนแอต่อหน้าที่ของตน ทั้งในยามปกติและเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ และกระตุ้นให้ผู้ฟังมีความอาหาญ ร่าเริงในปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์เป็นส่วนมาก คำสั่งคำสอนของท่านจะมีหลาย ๆ อุบาย และหลาย ๆ นัย แต่ไม่ว่าจะเป็นอุบายใด ๆ และนัยใด ๆ ก็ตาม ก็เพื่อให้ผู้ฟังรู้พิจารณาหลุดพ้นในโลกสงสารโดยด่วนทั้งนั้น โดยท่านนิยมเขย่า ปลุกใจให้ลูกศิษย์ตื่นตัว รู้ตัวอยู่เสมอ ในการสอนธรรม ท่านสอนเพื่อการพ้นทุกข์ ถ้าศิษย์ปฏิบัติผิดทางของท่าน ท่านก็จะดุเอา ถ้าไม่ผิดทางของท่าน ท่านก็จะไม่ดุ แต่การดุของท่าน เป็นการดุไล่กิเลสของบรรดาศิษย์ทุกรูป ทั้งชุด ทั้งเหล่า ทั้งถอนรากถอนโคน ผิดตรงไหนแก้กันตรงนั้นเดี๋ยวนั้นจนเป็นปกติ ไม่มีการปล่อย ให้อะไรฝัง เมื่อมีเหตุเกิดท่านก็ดับตรงเหตุนั้นเลย ไม่ปล่อยข้ามวัน ถ้าศิษย์มีปัญหาถามท่าน ท่านก็จะเทศน์นานหน่อย แต่ถ้าไม่มีปัญหาท่านจะเทศน์พอสมควรแล้วก็บอกเลิกให้แยกย้ายไปทำความเพียรเอาเอง ในการสอนธรรม ท่านมุ่งเน้นสอนให้เข้าถึงไตรสรณคมน์เท่านั้น นอกจากนั้นถือเป็นการหลอกลวงคนเป็นทางหากิน เมื่อมีโอกาสนั้นท่านก็จะเล่านิทานที่เป็นคติให้ฟังบ้าง เล่าเรื่องความเป็นมาของท่านในชาติ ปัจจุบันสมัยเป็นฆราวาสจนได้บวชเป็นเณร เป็นพระให้ฟังบ้าง ท่านเน้นสอนอบรมพระภิกษุสามเณรมากกว่าฆราวาส เนื่องจากท่านมีความเห็นว่า ถ้าพระสงฆ์รูปหนึ่งมีจิตใจมั่นคงในศีลธรรมจริง ๆ จะสามารถเผยแผ่พระศาสนาแก่ปวงชนไปเป็น แสนเป็นล้านคน แต่ถ้าพระเณร ไม่มีธรรม ไม่มีวินัย แล้วไปสั่งสอนคนอื่นก็ไม่มีประโยชน์ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเน้นการสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์เป็นสำคัญ¹²³

ในการสั่งสอนพระ ท่านจะละเอียดถี่ถ้วนอย่างมาก ศีลที่เป็นฝ่ายวินัยท่านก็สอนละเอียด สมาธิและปัญญาที่เป็นฝ่ายธรรม ท่านยังสอนละเอียดละเอียดออกมา สมาธิและปัญญาชั้นกลาง ท่านเริ่มมีความชำนาญมาแล้วจากถ้าสาธิตา นครนายก พอมาฝึกซ้อมอยู่ทางภาคอีสานนานพอสมควรก็ยิ่งมีความชำนาญมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการอธิบายสมาธิทุกชั้นและวิปัสสนาชั้นกลางแก่พระเณร ท่านจึงอธิบายได้อย่างคล่องแคล่วมาก ไม่มีการคลาดเคลื่อนจากหลักสมาธิและปัญญาที่ถูกต้องเลย ส่วนธรรมชั้นสูง ท่านแสดงเป็นการภายในเฉพาะผู้ที่อยู่ใกล้ชิดเท่านั้น¹²⁴

ในตอนกลางคืน ท่านจะอบรมพระเณร การแสดงธรรมโดยมาก ท่านเริ่มแต่ศีล สมาธิ ปัญญา ขึ้นไปเป็นขั้น ๆ อย่างไม่มีจุดหมายว่าท่านจะไปจบในธรรมชั้นใด แสดงจนถึงวิมุตติหลุดพ้น อันเป็นจุดสำคัญของธรรม แล้วย้อนกลับมาแสดงเกี่ยวกับผู้ปฏิบัติว่า การปฏิบัติอย่างไรจึงจะสามารถบรรลุจุดประสงค์ตามที่ท่านอบรมสั่งสอน การสอนพระในทางปฏิบัติ พระจะสมบูรณ์ตามเพศของตนได้ต้องเป็นผู้หนักแน่นในศีล เคารพในสิกขาบทน้อยใหญ่ เป็นผู้รักษาวินัยเคร่งครัด ไม่ยอมให้ศีลของ

¹²³ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, *ปฏิปทาของพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 278, 307, 318, 344, 354, 406 – 408, 509, 544, 554, 557, 565.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81, 92.

ตนต่างพร้อยขาดทะเลได้ สิ่งเหล่านี้เป็นปกตินิสัยที่ท่านอบรมพระปฏิบัติ¹²⁵ การอบรมพระภิกษุสามเณร ท่านจะเน้นพิเศษในเรื่องกรรมฐาน 5 และจุดศ 13 ซึ่งท่านถือว่ามีความสำคัญมาก ในการสั่งสอนธรรมนั้น ท่านจะ “เคี้ยว” ศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านอย่างมาก เพื่อเป็นการสร้างพระสงฆ์ที่เป็นอริยบุคคล แม้ว่าท่านจะทราบว่าคุณศิษย์บางรูปของท่านบรรลุธรรมในระดับสูงแล้วจน เรียกได้ว่าไม่มีกิจที่ต้องทำอีก ที่เหลืออยู่ก็มีแต่กิริยา กิจ ปฏิภาณ กิจที่จะต้องดำเนินตามอริยประเพณี เพื่อความเหมาะสมกับคนเท่านั้น ท่านก็ยังมิเมตตาคอยให้อโวาหาสั่งสอนเพิ่มเติมเพื่อให้พระอริยบุคคลผู้เป็นศิษย์ของท่านนั้นเป็นธรรมทายาทของท่าน ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างเต็มภาคภูมิ โดยท่านมองว่า การสั่งสอนให้เกิดพระสงฆ์สุปฏิปันโนเพื่อเป็นอาจารย์ของผู้อื่นได้ เป็นการ สร้างคนที่สามารถพาให้คนอื่นปฏิบัติถูก ปฏิบัติชอบตามไปด้วยอย่างไม่มีประมาณเช่นกัน¹²⁶ ธรรมที่ท่านสอนอย่างอาจหาญและออกหน้าออกตาแก่บรรดาศิษย์อยู่เสมอ ได้แก่ พลธรรม 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ความเป็นมาและการอบรมสั่งสอนของท่านอาจเรียกได้ว่าเป็น “ปฏิภาณอดอยาก” คือ อยู่ด้วยความตั้งใจฝึกฝนอบรม ฝึกกาย ฝึกใจ เพื่อบำเพ็ญเพียร ละกิเลส อยู่อย่างลำบากเพื่อเอื้อต่อการบำเพ็ญเพียรทั้งกายและใจ

ในการสอนธรรม ท่านมักจะมุ่งไปที่กิเลสที่เกิดขึ้นในรสนันดานและพฤติกรรมของศิษย์ บางครั้งท่านถึงกับระบุตัวบุคคลออกมาเลยว่า “คีนี่ท่าน.... ภาวนาทำไม่อย่างนั้น นั่นมันไม่ ถูกต้อง ที่ถูกต้องต้องทำอย่างนั้น และเมื่อเช้าท่าน... คิดอะไรอย่างนั้น ถ้าไม่ยากฉิบหายเพราะการทำลายตัว ด้วยความคิดประเภตสังหารนั้นแล้ว อย่าหาญคิดต่อไป สิ่งที่คุณพุทธเจ้าให้คิด ให้ทำ ทำไม่คิดไม่ทำ แหกไปคิดอะไรอย่างนั้น ที่นี้เป็นสถานที่อบรมศีลเพื่อให้แก่ความเห็นผิด คิดผิด มิใช่สถานที่สั่งสมความคิดเพื่อก่อไฟเผาตัวท่านเองที่คิดนั้น...”¹²⁷ ในการดูแลอบรมศิษย์นั้นท่านพิถีพิถันในการควบคุม การปฏิบัติของศิษย์มาก พยายามติดตามดูความเคลื่อนไหวตลอดเวลา ยิ่งถ้าใครที่ท่านพิจารณาว่าจะเห็นอรรถเห็นธรรมในเบื้องต้นแล้ว ท่านจะยังติดตามคอยแนะนำให้ทุกกระยะ ในระยะหลัง ท่านจะสอนธรรมเฉพาะศิษย์ที่มีภูมิจิตขั้นสูงแล้ว ฉะนั้นในเบื้องต้น โดยเฉพาะเมื่อมีพระเณรเข้ามาใหม่ ท่านก็จะให้พระภิกษุสามเณรที่มีความรู้พอสมควร ไต่ถามแนะนำ กันเองในฐานะพี่เลี้ยง เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เมื่อท่านมีอายุ 70 กว่าปีขึ้นไปแล้ว ท่านจะไม่สอนเบื้องต้นเลย พระเณรรูปใดเข้ามาฝึกใหม่ ท่านจะให้พระเณรที่ได้รับการศึกษาแล้วแนะนำ¹²⁸

อบรมสั่งสอนฆราวาส ท่านแสดงทาน ศีล ภาวนา เป็นพื้น ด้วยเหตุว่าเป็นธรรมอันเป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์และเป็นรากเหง้าของพระพุทธศาสนา ในการสอนฆราวาส ท่านมิได้อธิบายลึกซึ้งไปกว่าฐานะของฆราวาสที่มารับการอบรม ผิดกับที่ท่านอธิบายให้พระเณรฟังอยู่มาก การอบรมสั่งสอนประชาชนและพระเณร ถ้ามีคนมาเกี่ยวข้องมาก ท่านก็แบ่งเวลาไม่ให้ ตรงกัน คือ ราว 4

¹²⁵ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า .229

¹²⁶ มุลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, บุรพจารย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 283.

¹²⁷ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, อ้างแล้ว, หน้า 71, 73, 156.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 144, 166.

- 5 โมงเย็นจะอบรมพระवास แต่ 1 หุ่มนั้นไปจะอบรมพระเณร ซึ่งท่านจะ สนใจสั่งสอนมากเป็นพิเศษ ถ้าปรากฏว่ารายใดภาวนาจิตเป็นไปและรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับภายนอก หรือภายใน ท่านจะสนใจ และเรียกมาสอบอารมณ์เป็นพิเศษ

วิธีการอบรมแก่พระเณรและพระवास ท่านจะแสดงเหมาะสมกับชั้นภูมิ ความเป็นอยู่ และ จริตนิสัยของผู้มาอบรมศึกษาได้ดี และได้รับประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย ขณะที่นั่งฟังอยู่ด้วยกัน เพราะท่าน จะอธิบายแยกแยะธรรมออกเป็นตอน ๆ ซึ่งพอเหมาะสมกับภูมิของผู้มาฟังจะเข้าใจและนำไปปฏิบัติ ให้เกิดผลได้¹²⁹

3.4.6 กิจวัตรและปฏิบัติ

รุดงค์วัตรที่หลวงปู่มั่น ถือปฏิบัติเป็นอาจิณ

หลวงปู่มั่น ยึดมั่นในการปฏิบัติรุดงค์วัตร 13 อย่างสม่ำเสมอตลอดชีวิต และได้พร่ำสอนแก่ ศิษย์โดยเน้นย้ำอยู่เสมอว่ารุดงค์วัตร 13 เป็นข้อปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลสได้ดียิ่ง เป็น ธรรมสำคัญ ประจำสมณะที่จะต้องปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอและจริงจัง สำหรับตัวท่านเองแล้ว รุดงค์วัตรที่ท่านปฏิบัติ เป็นอาจิณ มี 7 ข้อ คือ

1. ปังสุกัลลิกังครุดงค์ คือ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบทเป็นต้นมากระทั่งถึงวัย ชราจึงได้ผ่อนใช้คนหบดีจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานามาทวาย (ท่านจะไม่รับภิน္นาแต่จะรับ ผ้าบังสุกุลแทน)

2. ปินทปาตีกังครุดงค์ คือ ถือเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาพาธไปในละแวกบ้าน ไม่ได้ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉัน จนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจฉิมสมัยจึงงดบิณฑบาต

3. ปัตตปิต्तีกังครุดงค์ ถือน้ำในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธ หนักในปัจฉิมสมัยจึงงด

4. เอกาสนิกังครุดงค์ ถือน้ำหนึ่งเดียวเป็นนิตย์ตลอดมา แม้อาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็ มิได้เลิกละ

ส่วนรุดงค์วัตรนอกจากนี้ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราวตามโอกาสตามความเหมาะสมที่นับว่า ปฏิบัติได้มาก ก็คือ

5. อารัญญิกังครุดงค์ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ 25 เส้น หลีกเรือนอยู่ในที่สงัด ตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการกำจัดที่จะ ภิกขาจารบิณฑบาต เป็นที่ที่ปราศจากเสียงอื้ออึง ประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน ในสมัยที่ท่านยัง แข็งแรง ได้ออกจากริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกในป่าดงพงพี จนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี

6. ขลุปัจฉาภัตติกังครุดงค์ ถือการไม่รับอาหารที่ตามมาส่งที่หลัง คือฉันเฉพาะที่รับมาใน บาตรเท่านั้น

7. เตจวิริกังครุดงค์ ถือการใช้เฉพาะไตรจีวรเป็นวัตร ยกเว้นแต่คราวจำเป็น เช่น อาพาธ อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม

กิจวัตรประจำวัน

¹²⁹ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 33, 59, 74, 80.

หลวงปู่มั่นปฏิบัติกิจประจำวันเป็นอาจินวัตร เพื่อเป็นแบบอย่างแก่สาธุศิษย์ และพร่ำสอนสาธุศิษย์ให้ปฏิบัติเป็นอาจินวัตร ต่อไปนี้

เวลาเช้าออกจากกุฏิ ทำสรีริก คือ ล้างหน้า บ้วนปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปิดกวาดลานวัด แล้วเดินจงกรม พอได้เวลาภิกษาจารก็ขึ้นสู่โรงฉัน นุ่งห่มเป็นปริมณฑล สะพายบาตรเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้ว จัดแจงบาตร จีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตร นั่งปัจฉิมเวทขณะพิจารณาอาหาร ทำภัตตานุโมทนา คือ ยถา สัพพีเสร็จแล้วฉัน เสร็จแล้วล้างบาตร เก็บบริขาร ขึ้นกุฏิ พักผ่อนเล็กน้อย แล้วลุกขึ้นล้างหน้า ทำสรีริกไหว้พระสวตมนต์ และพิจารณาธาตุ อาหารปฏิกุศล ตั้งขณิกอดิตปัจฉิมเวทขณะ แล้วชำระจิตจากนิวรณ์ นั่งสมาธิพอสมควร

เวลาบ่าย 3-4 โมง กวาดลานวัด ตักน้ำใช้น้ำฉันมาไว้ อาบน้ำชำระกายให้สะอาดปราศจากมลทิน แล้วเดินจงกรมจนถึงพลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ

เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป สาธุศิษย์ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอนอบรมสติปัญญาแก่สาธุศิษย์พอสมควรแล้ว สาธุศิษย์ก็ถวายการนวดเพ้นพอสมควรแล้วท่านก็เข้าห้องไหว้พระ สวตมนต์ นั่งสมาธิ แล้วพักผ่อนประมาณ 4 ทุ่ม เวลา 03.00 น. ก็ตื่นนอน ล้างหน้า บ้วนปาก และปฏิบัติกิจอย่างในเวลาเช้าต่อไป

กิจบางประการ เมื่อท่านมีศิษย์มากและตัวท่านเองก็ชราภาพแล้ว ก็อาศัยศิษย์เป็นผู้ทำแทน ส่วนกิจอันใดเป็นสมณประเพณีและเป็นศีลวัตร กิจนั้นท่านปฏิบัติเสมอเป็นอาจินมิตได้เลืกละท่านถือคติว่า “เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามีศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ” ท่านกล่าวว่า “ต้นดี ปลายก็ดี ครั้นผิดมาแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี” อุปมาอุปไมยเปรียบเหมือนอย่างว่า “การทำนาเมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ ซึ่งผลดังนี้ ท่านจึงเอาใจใส่ ตักเตือน สาธุศิษย์ให้ปฏิบัติศีลวัตรอันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธ์ไว้เสมอ¹³⁰

สรุปกิจวัตรของหลวงปู่มั่น

จากคำบอกเล่าของศิษยานุศิษย์ สรุปได้ว่า ข้อวัตรประจำของหลวงปู่มั่นในมัชฌิมวัยหลังจากฉันเสร็จแล้วท่านจะเดินจงกรมจนถึงเที่ยง จากนั้นจึงพักช่วงกลางวันเล็กน้อย แล้วบำเพ็ญเพียรทำสมาธิภาวนาราวชั่วโมงครึ่ง จากนั้นจึงลงเดินจงกรมจนถึงเวลาบ่าย 4 โมงแล้วจึงปิดกวาดลานวัดหรือที่พัก เสร็จแล้วท่านจึงสร่งน้ำ แล้วเดินจงกรมอีก จนกระทั่งถึงเวลา 1-2 ทุ่ม (19.00- 20.00 น.) ท่านจึงเข้าที่พักและทำสมาธิภาวนาต่อไป ถ้าเป็นหน้าฝนหรือหน้าแล้ง คื่นที่ฝนไม่ตกท่านก็จะลงมาเดินจงกรมอีกจนกระทั่งตีก จึงจะขึ้นกุฏิหรือเข้าที่พัก

ปกติท่านพักจำวัดราว 23.00 น. ตื่นนอนประมาณ 03.00 น. ถ้าวันใดมีแขกเทพรวมไปถึงพวกกายทิพย์ในภพภูมิต่าง ๆ มาเยี่ยมฟังธรรม ซึ่งปกติท่านต้องทราบไว้ล่วงหน้าในตอนเย็นก่อนแล้วทุกครั้ง ถ้าแขกกายทิพย์เหล่านั้นมาอีกท่านจะรีบพักผ่อนเสียก่อน แล้วตื่นมารับแขกเทพประมาณ 23.00 - 24.00 น. เช่นนี้เป็นประจำ ในบางโอกาสท่านก็จะนั่งสมาธิภาวนาตลอดรุ่งไม่พักจำวัดเลยก็มี เพื่อประกอบความเพียรเป็นพิเศษ

¹³⁰ พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส), ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยายของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 12 – 15.

ราว 6 - 7 คีน จะมีการประชุมธรรมครั้งหนึ่ง ส่วนคีนอื่นนอกนั้นท่านเปิดโอกาสให้พระเถระเร่งความเพียร ถ้าผู้ใดมีความขี้ใจสามารถไปเรียนถามท่านได้โดยไม่ต้องรอนจนถึงวันประชุม¹³¹ ในวันปกติธรรมดาท่านไม่นัดให้มีการประชุมไหว้พระสวดมนต์เลย จะมีเฉพาะวันอุโบสถปาฏิโมกข์เท่านั้นที่ท่านจะนำท้าวไตรก่อนลงอุโบสถเป็นประจำทุกอุโบสถ วันธรรมดาแม้จะมีการประชุมอบรมแต่ท่านก็จะใช้เป็นโอกาสบรรยายธรรมภาคปฏิบัติ ส่วนช่วงก่อนและหลังการอบรมผู้ที่ มีปัญหาข้อข้องใจก็สามารถเรียนถามท่านได้ ซึ่งท่านก็จะตอบชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจ จากนั้นจึงพร้อมกันกราบ เลิกประชุม และกลับสถานที่อยู่ของตน การที่ท่านไม่นัดประชุมท้าวไตรเช้า-เย็นทุกวันก็ เพราะท่านประสงค์จะให้พระเถระท้าวไตรและสวดมนต์ตามอัธยาศัย วันที่ไม่มีการประชุมธรรม เมื่อเสร็จจากการเดินจงกรมราว 20.00 น. ท่านจะทำวัตรสวดมนต์เป็นการส่วนตัว เป็นเวลานานและนั่งสมาธิภาวนาต่อจนกระทั่งถึงเวลาจำวัด ถ้าวันไหนมีการประชุม ท่านจะสวดมนต์ส่วนตัวหลังจากเสร็จจากการประชุมแล้ว โดยปกติท่านจะสั่งสอนธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ศิษยานุศิษย์เป็นประจำทุกวัน ในช่วงค่ำ คือ 20.00 น. จนถึงประมาณ 24.00 น. หรือเวลาอาจจะมาไม่น้อยกว่านั้นตามความเหมาะสม สำหรับศิษย์ที่พึงศึกษาธรรมเป็นพิเศษกับท่านหรือมีปัญหาข้อข้องใจสามารถเรียนถามกับท่านได้เมื่อท่านว่าง เช่น ตอนหลังฉันภัตตาหารแล้ว, ตอนช่วงบ่ายราว 17.00 น. และตอน 20.00 น. ในช่วงค่ำ เป็นต้น การเทศนาของท่านจะเทศนาครั้งใหญ่ 2-3 ครั้ง ต่อปี ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น ธรรมะที่ท่านอบรมภิกษุ สามเณรนั้นส่วนใหญ่เป็นปรมัตถ์อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ท่านยังเทศน์เรื่องชาดก พุทธประวัติและพระสูตรต่าง ๆ อีกด้วย

ในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติทั่ว ๆ ไปนั้น ท่านถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตามธรรมวินัย เช่น ท่านจะไม่ฉันอาหารด้วยช้อน เพราะจะอาบัติ ท่านจึงฉันด้วยมือ แม้แต่การฉันยาน้ำมูตรเน่าท่านก็ต้องระมัดระวังเพื่อมิให้อาบัติ ท่านใช้รองเท้าหนังตามธรรมวินัย ไม่อนุญาตให้สานุศิษย์ทำการก่อสร้าง เพราะถือเป็นอามิสบูชามิใช่ปฏิบัติบูชา รวมไปถึงการห้ามถ่ายรูปด้วย เพราะท่านไม่ต้องการให้สานุศิษย์ยึดติดในรูป เพราะรูปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ท่านสอนว่าผู้ที่จะไปสวรรค์ นิพพานต้องละรูป เห็นโทษของรูป ตามปกติ ท่านจะทำความเพียรประจำอิริยาบถ มีสติอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าท่านจะอยู่ในอิริยาบถใด ๆ ท่านจะต้องอยู่ด้วยภาวนาทั้งสิ้น นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่เข้มงวดในเรื่องระเบียบวินัย และมารยาทอีกด้วย ในการปฏิบัติภาวนาและเดินธุดงค์นั้น ท่านชอบปลีกวิเวก ไม่ชอบให้มีพระติดตาม โดยจะให้ต่างองค์ต่างแยกไปปฏิบัติของตนตามอัธยาศัย ในการอนุเคราะห์เมตตาแก่บรรดาศิษย์ ท่านมิได้เลือกกาลเวลา สถานที่ แต่ท่านอนุเคราะห์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามที่เห็นสมควรว่าจะทำได้เมื่อไรและแก่ผู้ใด¹³² ในตอนออกพรรษาแล้วท่านชอบออกเที่ยวธุดงค์ทุก ๆ ปี โดยจาริกไปตามป่า

¹³¹ พระญาณวิริยาจารย์, *ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก*, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 81 - 82, 236.

¹³² มุลนิตีหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 317, 319, 400, 406 - 407. 501 - 502, 525.

ตามภูเขาที่มีหมู่บ้านพอได้อาศัยโคจรบิณฑบาตโดยเฉพาะทางอีสานและภาคเหนือเพราะมีป่ามีภูเขา
มากเหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม¹³³

3.4.7 แนวการปฏิบัติธรรม

จากการศึกษาประวัติของท่าน สรุปได้ว่า หลวงปู่มั่น ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้
“กายคตาสติกาวนา” หรือ การพิจารณากาย โดยในสมัยเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาใหม่ ๆ ในสำนักหลวงปู่
เสาร์ กนตสีโล วัดเลียบ อุบลราชธานี ท่านบริกรรมภาวนาด้วยบท “พุทโธ” เป็นคำบริกรรมประจำใจ
ในอิริยาบถต่าง ๆ เรื่อยมา ประกอบกับการปฏิบัติตั้งคัวตรอย่างเคร่งครัด จนกระทั่งเมื่อครั้งหนึ่ง
ขณะที่ท่านจิตสงบลงได้ปรากฏเป็นอุคหนิมิตขึ้นมาในลักษณะคนตายอยู่ต่อหน้าและแสดงอาการพอง
เน่าเปื่อยต่าง ๆ ท่านจึงยึดถือเอาอุคหนิมิตนี้เป็นเครื่องพิจารณาอย่างไม่ลดละ แต่ยังไม่พิจารณาไปตลอดเวลา
3 เดือน นิมิตดังกล่าวก็ยังปรากฏไม่สิ้นสุดประกอบกับสภาพจิตของท่านเมื่อออกจากสมาธิแล้วก็ยัง
หวั่นไหวกับอารมณ์ต่าง ๆ อยู่ ดังนั้นท่านจึงคิดว่าการปฏิบัติโดยพิจารณานิมนต์นอกตัวนี้คงไม่ใช่ทางที่
ถูกแน่ ท่านจึงทำความเข้าใจเสียใหม่โดยยึดเอาอุคหนิมิตเข้ามาอยู่ในวงแห่งกาย ไม่ส่งใจไปนอก พิจารณา
เฉพาะกาย ตามเบื้องบน เบื้องล่าง ด้านขวาง สถานกลาง โดยรอบ ด้วยมีสติตามรักษา โดยการเดิน
จงกรมไป-มา มากกว่าอิริยาบถอื่น ๆ แม้เวลานั่งสมาธิภาวนาเพื่อพักผ่อนให้หายเมื่อยบ้างเป็นบาง
เวลาก็ไม่ยอมให้จิตรวมสงบอย่างที่เคยเป็นมา แต่ให้จิตพิจารณาและท่องเที่ยวอยู่ตามร่างกายส่วนต่าง ๆ
เท่านั้น ถึงเวลาพักผ่อนนอนก็ให้หลับด้วยพิจารณากายเป็นอารมณ์ ท่านพยายามพิจารณาตามวิธีนี้อยู่
หลายวัน พร้อมกับได้รับอุบายวิธีที่ถูกต้องเข้ากล่อมเกลาคจิตจึงรวมสงบลงได้อย่างรวดเร็วและง่ายดาย
ผิดปกติ ขณะที่จิตรวมสงบตัวลงไป ปรากฏว่าร่างกายได้แตกออกเป็นสองภาคและรู้ขึ้นมาในขณะนั้น
ว่า “นี่เป็นวิธีที่ถูกต้องแน่นอนแล้วไม่สงสัย” เพราะขณะที่จิตรวมลงไปมีสติประจำตัวอยู่กับที่ ไม่เที่ยว
เร่ร่อนไปในที่ต่าง ๆ ดังที่เคยเป็นมา นับได้ว่า อุบายการพิจารณากายของต้นนี้เป็นหลักฐานทางจิตใจ
ที่มั่นคงด้วยสมาธิ ไม่หวั่นไหวคลอนแคลนอย่างง่ายดาย การพิจารณากายนับแต่วันที่ท่านได้อุบายจาก
วิธีที่ถูกต้องในวันเริ่มแรกมาแล้ว ไม่ยอมให้ เสื่อมถอยลงได้เลย ท่านได้ยึดอุบายนี้อย่างมั่นคงและ
พิจารณากายซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนเกิดความชำนาญชำนาญ แยกส่วนแบ่งส่วนแห่งกายให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นใหญ่
และทำลายลงด้วยปัญญาได้ตามที่ต้องการจิตจึงแน่วแน่มั่นคงยิ่งยงลงสู่ความสงบเย็นไปเป็นระยะไม่ขาด
ตอน เพราะความเพียรหมั่นหลังอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นไม่ว่าท่านจะอยู่ที่ใด ทำสิ่งใดอยู่ท่านจะประกอบ
ความเพียรอยู่ทุกขณะ โดยยึดเอาการปฏิบัติโดยพิจารณาธรรมในกายนี้เองเป็นหลักมาโดยตลอดและ
ได้สั่งสอน “กายคตาสติกาวนา” นี้แก่ศิษยานุศิษย์ตามจริตนิสัยของแต่ละคนต่อไป¹³⁴

จากการศึกษาในเรื่องวัตรปฏิบัติปฏิบัติภาและวิธีสอนธรรมของหลวงปู่มั่น สรุปสาระสำคัญ
ได้ดังนี้

¹³³ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก,
(กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 8.

¹³⁴ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก,
(กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), เรื่องเดียวกัน, หน้า 2 – 7.

1. วัตรปฏิบัติ

1.1 ปฏิบัติรักษาศีลวินัยอย่างเคร่งครัด เพราะเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติ อบรมจิตหรือปฏิบัติกรรมฐาน

1.2 เจริญกายคตาสติภาวนา คือการกำหนดพิจารณากายมีกรรมฐาน 5 คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น อย่างสม่ำเสมอ

1.3 สมาทานธุดงค์วัตร 13 โดยเน้นเป็นพิเศษในข้อ

- ถือบ้างสุกุลเป็นวัตร (เตจิวรังคะ)
- อยู่โคนไม้เป็นวัตร (รุกขมูลกังคะ)
- บิณฑบาตเป็นวัตร (ปิณฑปาตีกังคะ)
- ฉ้นในบาตรเป็นวัตร (ปัตตปิณฑีกังคะ)
- ฉ้นคนเดียวเป็นวัตร (เอกาสนีกังคะ)
- อยู่ป่าเป็นวัตร (อารัญญีกังคะ)
- ฉ้นเฉพาะอาหารที่รับมาในบาตรเป็นวัตร (ขลุปัจฉากัตติกังคะ)
- ใช้เฉพาะไตรจีวรเป็นวัตร (เตจิวริกังคะ)

1.4 ปฏิบัติวัตร 14 เป็นประจำ โดยเน้นเป็นพิเศษในเรื่องอาจารย์วัตร คือการ ปฏิบัติรับใช้ครูอาจารย์

1.5 การเดินจงกรม

1.6 การอยู่ในที่สงบวิเวก เช่น ป่าช้า ภูเขา ถ้ำ

1.7 ความประหยัดในการใช้สอยบริวาร

1.8 การทำวัตรสวดมนต์ประจำวัน (เฉพาะตัว)

1.9 ไม่จำพรรษารวมกันในที่เดียวมากเกินไป นิยมให้แยกกันอยู่ตามทีวเวก

2. วิธีการปฏิบัติธรรม

2.1 มีวิธีการและขั้นตอนในการเริ่มปฏิบัติอย่างมีแบบแผน เพื่อสร้างความมั่นใจแก่ผู้เริ่มปฏิบัติ

2.2 นิยมวิภาวนาแบบปริกรรม “พุท - โธ” และอานาปานสติ (กำหนดลมหายใจ เข้า-ออก)

2.3 ในการกำหนดลมหายใจ นิยมใช้วิธีกำหนด ในฐาน 5 คือ

- ฐานที่ 1 คือ จมูก
- ฐานที่ 2 คือ หน้าผาก
- ฐานที่ 3 คือ กลางกระหม่อมข้างนอก
- ฐานที่ 4 คือ ในสมอตรงกลาง กะโหลกศีรษะ
- ฐานที่ 5 คือ ทรวงอก

2.4 หลักปฏิบัติมีดังนี้

- กำจัดอารมณ์ชั่วออกจากจิตให้หมด
- ทำจิตให้อยู่ในอารมณ์ที่ดี
- อารมณ์ที่ดีต่าง ๆ นั้นให้น้อมเข้าไปรวมอยู่ในจุดเดียวกัน คือ เอกัคคตารมณ์
- พิจารณาอารมณ์หนึ่งนั้นให้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
- วางอารมณ์ที่ดีและอารมณ์ที่ชั่วไปตามสภาพอารมณ์

3. ปฏิบัติเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม

3.1 การปฏิบัติทางใจ ต้องถือเอาการถ่ายถอนอุปาทานเป็นหลัก

3.2 การถ่ายถอนอุปาทาน คือการกำหนดพิจารณากาย มีกรรมฐาน 5 เป็นต้น ด้วยกำลังสมาธิ

3.3 เมื่อกำลังสมาธิพอเพียง พิจารณาเห็นตามเป็นจริง

3.4 การยึดมั่นถือมั่นกับกรรมฐาน 5 เป็นทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) การพิจารณาเห็นกรรมฐาน 5 จนเกิดความเบื่อหน่ายเป็นทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) คือดับอุปาทาน การเห็นชอบในอริยสัจสี่ โดยมีสมาธิเป็นกำลังมีการพิจารณากรรมฐาน 5 เป็นองค์มรรค คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางดำเนินให้ถึงความดับทุกข์)

3.5 บรรดากรรมฐาน 40 อย่าง ถือว่าอานาปานสติ เป็นยอดมกฺกของกรรมฐานทั้งปวง

3.6 ผู้ปฏิบัติกรรมฐานที่ไม่เคยศึกษาทางปริยัติ จิตสงบได้รวดเร็วแต่ก็เสียเร็วถ้าไม่ฝึกหรือลุ่มหลง ประเพณีนี้ควรอยู่ใกล้อาจารย์ ผู้ปฏิบัติกรรมฐานที่มีความรู้ทางปริยัติ จิตไม่ค่อยสงบ จึงควรใช้วิปัสสนาไปก่อนคือใช้ปัญญาอบรมสมาธิ พิจารณาธรรมทบทวนบ่อย ๆ จนกว่าจิตจะยอมรับ

3.7 การภาวนา คนรากจิตไม่ควรภาวนา “พุท - โธ” ควรภาวนา “กายเมท กายมรณมहाทุกข์”

3.8 สถานที่ภาวนา ยิ่งสงบยิ่งดี ยิ่งน่ากลัวยิ่งทำให้จิตรวมเร็ว สติมั่นคง

3.9 วิธีปฏิบัติระงับอาการวิปลาสหรือบ้าให้เอาจิตจดจ่ออยู่กับคำภาวนาบริกรรมแล้วความกระวนกระวายหรือบ้าจะหายไปเอง

3.10 ผู้ปฏิบัติทางจิต ต้องอดทน กล้าหาญ ทำจนตายไม่มีถอย แต่ต้องยึดสายกลางคือความพอดี เช่น หลับคืนละ 4 ชั่วโมง จงกรมวันละ 3 - 5 ชั่วโมง ฉันทพอ 4 - 5 คำจะอ้อมให้หยุดแล้วดื่ม น้ำเป็นพอดี

3.11 ปฏิปทาในการปฏิบัติธรรมมีลักษณะเป็น “ปฏิปทาอดอยาก” คืออยู่อย่างอดอยาก เพื่อเสริมการปฏิบัติธรรม

4. วิธีสอนธรรม

4.1 วิธีสอนธรรมมี 2 ลักษณะคือ สอนพระกับสอนฆราวาส โดยการสอนไม่มีตารางเวลาหรือรูปแบบการสอนที่ตายตัว แต่ยึดพระธรรมวินัยเป็นหลักในการสอน และสอนผ่อนปรนไปตามความเหมาะสมแก่ผู้รับการสอน

4.2 การสอนภิกษุสามเณร สอนเน้นในเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักโดยให้ปฏิบัติเคร่งครัดในศีลเป็นอันดับแรก

4.3 การสอนไม่นิยมอธิบายมาก เพราะจะทำให้ผู้ฟังติดภาษาถ้อยคำ แต่เน้นให้ลงมือปฏิบัติ เมื่อมีปัญหาให้ซักถาม ท่านจะอธิบายอย่างละเอียด

4.4 การสอนภิกษุสามเณร มีทั้งวิธีชี้และวิธีลอบ พร้อมทั้งปลูกใจให้กำลังใจในการปฏิบัติ

4.5 เปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยได้ไม่จำกัดเวลา

4.6 เน้นการสอนพระมากกว่าสอนฆราวาส เพราะพระมีรูปเดียวสามารถทำประโยชน์ให้แก่ชาวโลกได้เป็นหมื่นเป็นแสน

4.7 ในช่วงปลายของชีวิต เน้นการสอนเฉพาะศิษย์ผู้ใหญ่เป็นหลัก ส่วนศิษย์ทั่วไปให้ศิษย์ผู้ใหญ่ช่วยสอนแทน

5. กิจวัตรและปฏิบัติ

- 5.1 ปฏิบัติธุดงค์วัตรอย่างสม่ำเสมอ
- 5.2 ทำวัตรสวดมนต์เช้า - เย็น เป็นการเฉพาะตัวเป็นนิตย
- 5.3 ทำกิจวัตรประจำวัน เช่น การเก็บกวาดเสนาสนะเป็นอาจิณวัตร
- 5.4 เจริญสมาธิและเดินจงกรมตามกำหนดเวลาเป็นอาจิณวัตร
- 5.5 ประชุมศิษย์และสั่งสอนธรรมแก่ศิษยานุศิษย์ตามกำหนดอย่างสม่ำเสมอ
- 5.6 อยู่เสนาสนะอันสงัดเป็นอาจิณ
- 5.7 มีการเทศนาครั้งใหญ่สำหรับศิษยานุศิษย์ปีละ 2 - 3 ครั้ง

6. แนวทางปฏิบัติ

- 6.1 เน้นความเคร่งครัดในพระวินัย
- 6.2 เน้นการถือปฏิบัติธุดงค์วัตร
- 6.3 เน้นกายคตาสติภาวนา
- 6.4 เน้นการเดินจงกรมเป็นกิจวัตร
- 6.5 เน้นการทำวัตรสวดมนต์ประจำวันเป็นการเฉพาะตัว

3.4.8 สรุป

จากการศึกษาประวัติและคำสอนของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต สรุปได้ว่า หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต แม้จะมุ่งมั่นศึกษาวิปัสสนาธุระหรือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อความหลุดพ้นหรือเพื่อผลสูงสุดทางพระพุทธศาสนาคือพระนิพพาน แต่หลวงปู่มั่นก็ได้ละทิ้งการศึกษาฝ่ายคันถธุระหรือด้านปริยัติ ดังจะเห็นได้ว่าท่านมีหนังสือตำราเกี่ยวกับพระวินัย เกี่ยวกับธรรม รวมทั้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมด้วย ที่ท่านใช้เป็นคู่มือศึกษาประจำตัวท่านอยู่จำนวนหลายเล่มดังหลักฐานที่ ปรากฏอยู่ในพิพิธภัณฑ์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนครคือ

1. ภิกขุปาติโมกข์ปาติ (ภิกขุปาติโมกข์ภาษาบาลี) เรียบเรียงโดย สมเด็จพระวันรัต (จิบ จิตฺตมโ) ขณะเป็นพระมหาจิบ ป.ธ. 7 ฉบับพิมพ์ครั้งที่แรก พ.ศ. 2475
2. พระภิกขุปาติโมกข์ แบบวัดบวรนิเวศวิหาร
3. ธัมมรตนกถา ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เรียบเรียงเมื่อครั้งเป็นที่ พระราชาภิเษก พิมพ์ พ.ศ. 2462
4. สติสัมปชัญญกถาและนิพพานกถา ของสมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ)
5. จักรแก้ววิชานำรู้กับมหานาภาพ ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) พิมพ์ พ.ศ. 2464
6. นิสสัยโกศล นวกานุสาสน์ และเขมสรณคณน์ กับวิธีเจริญสมณะ ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เรียบเรียงเมื่อครั้งเป็นที่ พระธรรมธีรราชมหามุนี พิมพ์ พ.ศ. 2464
7. ทาน ศีล ภาวนา ของพระครูศิริปัญญาโมณี (อ่อน เทวณีโก) พิมพ์ รศ. 131
8. สีสสารสูตร ของพระครูศิริปัญญาโมณี (อ่อน เทวณีโก)
9. ธรรมลิขิต (ไม่ปรากฏผู้แต่ง) พิมพ์ พ.ศ. 2483

10. อธิษฐานธรรม (ไม่ปรากฏผู้แต่ง) พิมพ์ พ.ศ. 2463

11. วิธีรักษาอุโบสถศีล (ไม่ปรากฏผู้แต่งและปีที่พิมพ์) เป็นต้น

นอกจากการศึกษาจากตำราแล้ว หลวงปู่มั่น ยังศึกษาธรรมหรือศึกษาด้านปริยัติ โดยการฟังพระธรรมเทศนาจากพระเถระผู้รู้ คือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) อยู่เสมอถึงกับบางระยะท่านเดินทางเข้ามาจำพรรษาในกรุงเทพฯ เพื่ออยู่ศึกษาธรรมกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะ นอกจากนี้สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจศึกษาและความรู้เชิงปริยัติอันกว้างขวางของหลวงปู่มั่นอีกอย่างหนึ่งก็คือ บันทึกร่ำเรียนของท่านซึ่งเป็นบันทึกข้อธรรม ทั้งด้านพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรม ที่ท่านรวบรวมและสรุปความมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ จำนวนมาก

ข้อมูลดังกล่าวเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงอภิยาศัยในทางใฝ่รู้ของหลวงปู่มั่น รวมทั้งแสดงถึงความรอบรู้ในพระธรรมวินัยของท่านว่ารอบรู้กว้างขวางทั้งเชิงปริยัติทั้งเชิงปฏิบัติและเป็นการแสดงให้เห็นว่าหลวงปู่มั่น ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นพ่อแม่ครูบาอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ หรือหลวงปู่ใหญ่ฝ่ายกรรมฐานยุคปัจจุบันนั้น ท่านมิได้รังเกียจการศึกษาด้านปริยัติ เพียงแต่ ท่านย้ำเตือนให้เห็นว่า การศึกษาด้านปริยัติทางเดียวเท่านั้น ยังไม่ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ควรศึกษาด้านปฏิบัติหรือลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังด้วย ในขณะเดียวกันการปฏิบัติติดต่อกันจนได้ประสบการณ์ในธรรม จะทำให้เข้าใจหรือรู้ในเรื่องปริยัติแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

ในด้านการปฏิบัติสมาธิภาวนาหรือวิปัสสนากรรมฐาน จากการศึกษาพบว่าหลวงปู่มั่น ดำเนินตามแนวของกรรมฐาน 40 อย่างคือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 อัปปมัญญา 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุราตฺตวตฺถาน 1 อรูป 4 โดยหลวงปู่มั่นได้ปฏิบัติเกือบจะครบทุกข้อ และในการสั่งสอนศิษยานุศิษย์ หลวงปู่มั่นสอนเน้นในเรื่องอสุภกรรมฐาน คือการพิจารณากาย ให้เห็นเป็นสิ่งที่ปฏิกูลน่าเกลียด อานาปานสติกรรมฐาน คือการกำหนดลมหายใจเข้าออก ประกอบกับ การบริกรรมบท พุทโธ เป็นหลัก ทั้งนี้คงเป็นเพราะถือว่าบทกรรมฐานดังกล่าวนี้เป็นแนวปฏิบัติขั้นพื้นฐานซึ่งทุกคนสามารถปฏิบัติได้ ต่อเมื่อปฏิบัติกรรมฐานดังกล่าวนี้ได้คล่องแคล่วแล้ว จะยกย้ายปฏิบัติในวิธีอื่นต่อไปอย่างไรก็สุดแต่อภิยาศัยของแต่ละบุคคล

ในด้านปฏิบัติในการปฏิบัติ หลวงปู่มั่นถือความเคร่งครัดในพระวินัยเป็นข้อสำคัญเพราะเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติอบรมจิตหรือการปฏิบัติกรรมฐานทั้งปวง เสริมด้วยการสมาทานธุดงค์วัตร คือข้อปฏิบัติขัดเกลาจิตใจ ซึ่งหลวงปู่มั่นถือว่าเป็นวัตรที่ภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติกรรมฐานทุกรูปต้องสมาทานไม่มากก็น้อยตามความสามารถ โดยท่านเองปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง หลายข้อจนตลอดชีวิตของท่าน นอกจากนี้ หลวงปู่มั่นถือว่า ข้อวัตรอื่น ๆ อันเนื่องด้วย พระธรรมวินัย ภิกษุสามเณรผู้ปฏิบัติกรรมฐานก็พึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัดสม่ำเสมอ ได้แก่ อุปัชฌายวัตร อาจริยวัตร การทำวัตรสวดมนต์ประจำวันตลอดถึงวัตรต่าง ๆ เกี่ยวกับเสนาสนะที่อยู่อาศัยด้วย ซึ่งวัตรเหล่านี้หลวงปู่มั่นก็ถือปฏิบัติด้วยตัวท่านเองอย่างสม่ำเสมอมาตลอดชีวิตของท่าน

นอกจากปฏิบัติที่เกี่ยวกับพระธรรมวินัยและวัตรต่างๆ ดังกล่าวแล้ว หลวงปู่มั่นยังมีปฏิบัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัยสี่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ที่เรียบง่ายและเคร่งครัด กล่าวคือ จีวรคือผ้าถุงห่ม ก็ใช้เฉพาะไตรจีวร (ผ้าสามผืน) หรือมีผ้าอื่นบ้างก็น้อยชิ้นเท่าที่จำเป็นเท่านั้น บิณฑบาต คืออาหารที่ฉันแต่ละวัน ก็ฉันคนเดียวเฉพาะในบาตรเท่านั้น เสนาสนะคือที่อยู่อาศัยก็นิยมอยู่เสนาสนะป่าที่เงียบสงัด แม้จะอยู่ในวัดก็ไม่อนุญาตให้มีการก่อสร้างที่หรูหราใหญ่โต

แม้ศิลาแกะสลักคือยารักษาโรค ก็นิยมใช้ยาตามธรรมชาติตามที่พระพุทธานุญาตไว้ บางทีก็ใช้ธรรมโอสถรักษาโรคที่พอรักษาได้ด้วยตนเอง ปฏิบัติในการบริโภคปัจจัยสี่นั้นท่านเรียกว่า “ปฏิบัติทออยาก” คือการเป็นอยู่อย่างลำบาก เพื่อเสริมการปฏิบัติธรรมให้ได้ผลเร็วยิ่งขึ้น ปฏิบัติดังกล่าวเหล่านี้ได้เป็นแบบอย่างของบรรดาพระกรรมฐานสายหลวงปู่มั่น สืบมาจวบจนปัจจุบันนี้

3.5 พระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

3.5.1 พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน)

พระธรรมวิสุทธิมงคล คนทั่วไปนิยมเรียกกันว่าหลวงปู่มหาบัวหรือหลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เป็นศิษย์ในช่วง 20 ปีสุดท้ายของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต และเป็นศิษย์ที่อยู่ศึกษาปฏิบัติพร้อมทั้งถวายการดูแลรับใช้หลวงปู่มั่น อย่างใกล้ชิด ยาวนานกว่าศิษย์รูปอื่น ๆ จึงเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดและเรียนรู้วัตรปฏิบัติและปฏิบัติของ หลวงปู่มั่น ได้อย่างละเอียดละออและลึกซึ้งดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของท่านซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากและมากกว่าผลงานของศิษย์รูปอื่น ๆ ของหลวงปู่มั่น เมื่อแรกอุปสมบทท่านตั้งใจจะศึกษา พระปริยัติธรรมเสียก่อนเป็นเวลา 3 ปีจนสำเร็จเปรียญธรรม 3 ประโยคพร้อมกับสอบไล่ได้นักธรรม เอก จากนั้นจึงมุ่งออกปฏิบัติด้านเดียว หลวงตามหาบัวจึงเดินทางมุ่งหน้าไปหาหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งในขณะนั้น จำพรรษาอยู่ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ จังหวัดอุดรธานี แต่ก็ไม่ได้พบ อีก 3 เดือนต่อมาจึงได้พบหลวงปู่มั่นที่บ้านโคก ตำบลตองโขบ อำเภอกอศรีสุพรรณ จังหวัด สกลนคร ขณะกำลังเดินจงกรมในเวลาใกล้ค่ำ ภายหลังฟังธรรมจากหลวงปู่มั่น ซึ่งท่านได้กล่าว ยืนยันว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นสิ่งที่เป็นไปได้เสมอและให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติได้จริง นับตั้งแต่นั้นมา หลวงตามหาบัวก็ได้มอตัวเป็นศิษย์และอยู่ปฏิบัติกรรมฐานกับหลวงปู่มั่นอย่างเด็ดเดี่ยวจิตมุ่งมั่นอยู่กับสมาธิภาวนาเท่านั้น รวมเวลาที่ท่านอยู่กับหลวงปู่มั่นทั้งหมด 8 ปี จวบจนท่านหลวงปู่มั่น ถึงมรณภาพใน พ.ศ. 2492

1. คำสอนและแนวปฏิบัติธรรมที่ได้รับจากหลวงปู่มั่น

ธรรมที่หลวงปู่มั่นสอนเน้นแก่ศิษย์เสมอ ได้แก่ พละธรรม 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา โดยให้เหตุผลว่า ผู้ไม่เห็นทางจากธรรมเหล่านี้ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่ขาดทุนและล่มจม เป็นผู้หวังความเจริญก้าวหน้าไปโดยลำดับจนถึงวิมุตติ พระนิพพาน

“ท่าน” คือเครื่องแสดงน้ำใจ ของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง ผู้มีเมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ ด้วยการให้ การเสียสละแบ่งปัน มากน้อยตามกำลังของวัตถุ เครื่องสรงเคราะห์ที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นวัตถุทาน ธรรมทาน วิद्याทาน อภัยทาน โดยมีได้หวังค่าตอบแทนใด นอกจากกุศล คือ ความดีที่เกิดจากทานนั้น ผู้มีทานย่อมเป็นผู้อบอุ่นและหมุนโลกให้ชุ่มเย็น ไม่เป็นบุคคลและโลกที่แห้งแล้ง แข่งกับทุกข์ตลอดไป

“ศีล” คือรั้วกันความเบียดเบียนและทำลายสมบัติร่างกายและจิตใจของกันและกัน

“ภาวนา” คือ การอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรงต่อเหตุผลอรรถธรรม รู้จักวิธีปฏิบัติตนเอง และสิ่งทั้งหลาย ชัดการภาวนาเป็นรั้วกันความคิดฟุ้งของจิตใจให้อยู่ในเหตุผล อันเป็นทางแห่งความสงบ สุข การภาวนาเป็นงานเพื่อผลในปัจจุบันและอนาคต การงานทุกชนิดที่ทำด้วยใจของผู้ภาวนาจะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อย

ธรรมะที่พระสาวกอรหันต์มาแสดงให้หลวงปู่มั่นฟัง และท่านนำมาถ่ายทอดแก่ศิษย์ คือ “สมณะไปทีใด อยู่ที่ใดไม่พึงก่อความเป็นภัยแก่ตนเองและผู้อื่น คือไม่สั่งสมกิเลส สิ่งน่ากลัวแก่ตนเอง และระบาศาดกระจ่ายไปเผาผลาญผู้อื่น จึงใช้ความระมัดระวังด้วยความจงใจไม่ประมาทต่อกระแส กิเลสทุก ๆ กระแส การยืน การเดิน นั่ง นอน การขบฉัน การขับถ่าย การพูดจา ปราศรัย กับผู้มา เกี่ยวข้องทุก ๆ ราย และทุก ๆ ครั้งด้วยความสำรวม นี่แล คือ อริยธรรม”

การบำรุงรักษาสิ่งใด ๆ ในโลก การบำรุงรักษาตนคือใจเป็นเยี่ยม จุดที่เยี่ยมยอดของโลกคือ ใจ ควรบำรุงรักษาด้วยดี ได้ใจแล้วคือได้ธรรม เห็นใจ เห็นตน คือเห็นธรรม รู้ใจแล้ว คือรู้ธรรม ทั้งมวล ถึงใจตนแล้ว คือถึงพระนิพพาน” “สมณะผู้รักในศีล สมาธิ สติ ปัญญา และความเพียร จะเป็นสมณะ อย่างเต็มภูมิทั้งปัจจุบัน และอนาคตอันไกลนี้” ความสำคัญของทุกสิ่งในโลก คือ ใจ ศาสนาเป็นแหล่ง ผลิตมรรยาท ศีลธรรมอันดีงาม เพื่อผลคือความสุข ความสมหวัง จะมีทางเกิดขึ้นแก่ผู้สนใจตามหลัก ศาสนาที่สอนไว้ ถ้าใคร ประสงค์อยากทราบข้อเท็จจริงจากศาสนาอย่างแท้จริงแล้ว คนกับศาสนา ก็เป็นอันเดียวกัน ศาสนามิ อยู่ในตน ปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นแนวทางที่ถูกต้องแห่งการดำเนินชีวิต มิใช่อยู่นอกตน งานพระศาสนาเป็นงานละเอียดมากยากที่จะรู้ทั่วถึง ผู้จะทรงพระศาสนา ทรงธรรม ทรงวินัย ให้ถึงขั้นสมบูรณ์ได้ต้องเป็นคนฉลาด ในเหตุผลที่จะยังโลกและธรรมให้เจริญ โดยฝ่ายเดียว ความฉลาดนี้แสดงไว้ในมรรค 8 ว่า สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ผู้ก้าวเข้ามาในศาสนา ก็คือก้าวเข้ามา หาความรู้ ความฉลาด เพื่อคุณงามความดีทั้งหลายที่ โลกปรารถนา กัน มิได้เข้ามาเพื่อสั่งสมกิเลส โดยมีเครื่องป้องกันตัวของนักบวช คือหลักธรรมวินัย มีสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญ แฝงอยู่ในตัวทุกอริยาบถ งานของพระผู้พร้อมแล้วเพื่อข้ามโลกข้ามสงสาร เป็นงานชั้นเยี่ยมไม่มีงานใดในโลกจะหนัก หน่วงยิ่ง กว่างานยกจิตให้พ้นจากห้วงแห่งวัฏฏทุกข์ งานนี้เป็นงานที่หุ้มเทกำลึงทุกด้าน แม้ชีวิตก็ยอม สละไม่ อาลัยเสียตาย จะเป็นจะตาย ก็มอบไว้กับความเพียร เพื่อรื้อถอนตนให้พ้นจากหลุมลึก คือกิเลสทั้งมวล ภิกษุสามเณรที่ไปศึกษาอบรมกับหลวงปู่มั่น ต้องเป็นผู้ที่เตรียมพร้อมทุกอย่างแล้ว ทั้งความสละเป็น สละตายต่อการประกอบความเพียรในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งไม่เป็นที่แน่ใจและอาจมีภัย รอบด้าน ทั้ง สละทิฐิมานะความถือตัว อวดรู้ อวดฉลาดอยู่ภายในและสละทิฐิ ต่อหมู่คณะ ประหนึ่งเป็นอวัยวะ เดียวกัน จิตใจจึงจะมีความสุข การประกอบความเพียรก็มี เกิดสมาธิเร็ว ในการปฏิบัติที่ถูกบังคับอยู่ ในวงจำกัด เช่น สถานที่ที่กลัว อาหารมีน้อย ผิดเคื่องด้วยปัจจัย สติ กับใจ ไม่ลดละ คิดอ่านเรื่องอะไร มีสติคอยสะกดบังคับเสมอ ย่อมเข้าสู่ความสงบได้ เร็วกว่า ในกรณีที่ปฏิบัติอยู่ในป่า ต้องเผชิญกับความกลัวสัตว์ร้าย หลวงปู่มั่น ท่านสอนให้ตั้งหลักใจไว้ กับธรรม จะเป็นมรรณาสติหรือธรรมบทใดบท หนึ่งในขณะนั้น จิตเมื่อมีธรรมเป็นเครื่องยึดจะไม่ เสียหลัก จิตจะเกิดอาจหาญขึ้นมา ในการปฏิบัติ ท่านสอนให้ตั้งหลักด้วยความเสียสละทุกสิ่งบรรดามีอยู่กับตัว คือ ร่างกาย และจิตใจ แต่มิให้เสียสละ ธรรมที่ตนปฏิบัติหรือบริกรรมอยู่ในขณะนั้น จะเป็นอะไรก็ปล่อยให้เป็นไปตามคติธรรมดา เกิดแล้ว ต้องตาย ท่านสอนให้เด็ดเดี่ยว อาจหาญ ไม่ให้สะทกสะท้านต่อความตาย สถานที่ที่ไม่มีสิ่งบังคับบ้าง ทำความเพียรไม่ดี จิตลงสู่ความสงบได้ยาก แต่สถานที่ที่เต็ม ไปด้วยความระวางภัย ทำความเพียร ได้ผลดี ใจก็มีสติ ผู้หวังความพ้นทุกข์โดยชอบจึงไม่ควรกลัว ความตายในที่ที่น่ากลัว

หลวงปู่มั่น ท่านเห็นตนสำคัญก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อตนชอบยิ่งแล้ว ประโยชน์เพื่อ ผู้อื่นก็ ตามมาเอง เวลาที่เรากำลังอยู่ในสนามรบ เพื่อชิงชัยระหว่างกิเลสกับมรรคคือข้อปฏิบัติ ถ้าความเพียร ย่อ หย่อน ความฉลาดไม่พอ จิตไปตกอยู่ที่อำนาจฝ่ายต่ำคือกิเลส แต่ถ้าเราสามารถด้วยความเพียร

ความฉลาดแหลมคม มีสติปัญญาเป็นผู้วินิจฉัยได้ส่วน เรื่องที่เกิดกับใจ ไม่ยอมให้ผ่านไปได้ ไม่ยอมถอย หลังพังทลายแพ้กิเลส เมื่อนั้นเราจะครองอิสระสมบูรณ์ไปตลอดกาล ทางเดินของเรามีทางเดียว คือ ต้องสู้จนถึงตายกับความเพียร เพื่อชัยชนะอย่างเดียวกันเท่านั้น การที่สัตว์โลกจะหนีจากโลกที่เต็มไปด้วยความทุกข์นี้ มิใช่เป็นเรื่องง่ายตาย แต่ต้องเป็นสิ่งที่ฝืนใจมาก ที่ผู้นั้นจะต้องทุ่มเทกำลังทุกด้าน เพื่อต่อสู้ เพื่อสร้างสมความดีทั้งหลายราวกับไม่มีชีวิต ยังเหลืออยู่ในร่างอีกต่อไป จึงจะเป็นทางพ้นภัยไม่ต้องกลับมาเกิดตายอีก ท่านว่าชั่วไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่อาศัยการทำบ่อยจนเป็นนิสัย ถ้าเป็นฝ่ายชั่ว แก้ไขได้ยาก นิสัยเป็นสิ่งที่ฝึกได้ไม่เหนือบ่ากว่าแรง เป็นแต่ต้องใช้ความพยายามบ้างในเบื้องต้น เราต้องการของดี คนดี ก็จำต้องฝึกฝึก จนดีจะพ้นจากการฝึกไปไม่ได้ อำนาจของจิตเป็นอำนาจที่ลึกลับและรู้อยู่เฉพาะตัว เมื่อใจเข้าถึงธรรมชาติเป็นขั้น ๆ แล้ว ปัญหาระหว่างใจกับธรรมก็สิ้นสุดลงเอง เมื่อถึงขั้นนี้แล้ว ใจคือธรรม ธรรมคือใจ และกิเลสตัวเคย ชัดแย้งก็สิ้นไปไม่มีเหลือ

หลวงปู่มั่น สอนภิกษุสามเณรว่า เราศึกษาหาอรรถ หารธรรม ไม่ควรกลัวจนเกินตัว ไม่ควรกลัวจนเกินไป เพราะความผิดพลาดอาจมีได้ด้วยกันทุกคน ความเห็นโทษความผิดนั้นแล เป็นความดี ควรสำรวมระวังต่อไปในทุกกรณี เพราะความมีสติระวังตัวทุกโอกาสเป็นทางของนักปราชญ์ ความเห็นตามสัญญาและความเห็นด้วยปัญญาต่างกันอยู่มาก ความเห็นด้วยสัญญาทำให้ ผู้เห็นมีอารมณ์มาก มักเสกสรรตัวว่ามีความรู้มาก ทั้งที่กำลังหลงมาก จึงมีทิฐิมานะ ไม่ยอมลงให้ ใคร ส่วนความเห็นด้วยปัญญา เป็นความเห็นซึ่งพร้อมที่จะถอดถอนความสำคัญมั่นหมายต่าง ๆ อันเป็นตัวกิเลส ทิฐิมานะน้อยใหญ่ออกไป โดยลำดับที่ปัญญาหยั่งถึง ดังนั้นสติปัญญา จึงเป็นอาวุธชั้นนำของธรรมที่กิเลสทั้งมวลไม่หาญสู้ได้ ในวันวิสาขบูชา หลวงปู่มั่นได้สอนเรื่อง “กรรม” ไว้ว่าพระพุทธเจ้าเกิดกับสัตว์โลกเกิด ต่างกันมาก ตรงที่ท่านเกิดแล้วไม่หลงโลกที่เกิด ที่อยู่และที่ตายด้วยอำนาจของปัญญาญาณ เมื่อถึงกาลอันควรจากไป ทรงละชั้นรัถที่เคยอาศัยเป็นเครื่องมือ บำเพ็ญความดีมาจนถึงขั้นบริบูรณ์ เต็มที่แล้ว จากไปแบบสุคติ ...เราทั้งหลายต้องเกิดมาด้วยวาสนา มีบุญพอเป็นมนุษย์ได้อย่างเต็ม ภาคภูมิแต่ลิ้มวาสนาของตัว ลิ้มสร้างคุณงามความดี เสริมต่อภพชาติของเราที่เคยเป็นมนุษย์ อาจทำให้กายหน้าไปอยู่ในภพชาติที่ต่ำทรามได้ ฉะนั้นท่านจึงสอน ไม่ให้ดูถูกเหยียดหยามกัน เมื่อเห็นเขาดกทุกข์ เราอาจมีเวลาเป็นเช่นนั้น หรือยิ่งกว่านั้นก็ได้ เมื่อถึงวาระเข้าจริง ๆ ไม่มีใครมี อำนาจหลีกเลี่ยงได้เพราะกรรมดี ชั่ว เรามีทางสร้างได้เช่นเดียวกับผู้อื่น จึงมีทางเป็นได้เช่นเดียวกับผู้อื่น กรรมมีอยู่กับผู้ทำ มีใจเป็นต้นเหตุแห่งกรรมทั้งมวล กรรมก็คือการกระทำดีชั่ว ทางกาย วาจา ใจ ผลจริงก็คือ ความสุข ความทุกข์ ที่ได้รับกันอยู่ทั่วโลก คอยบังคับกาย วาจา ใจ เป็นไปในขอบเขตของศีลที่เป็นสภาพปกติตั้งมา ทางกาย วาจา ใจ ศีลที่แท้จริงก็คือ รวมทั้งศีลและผู้มีศีลนั่นเอง สิ่งสำเร็จจากการก่อสร้างและการให้ทานอันเป็นส่วนนามธรรมอยู่ภายใน นั่นคือ ตัวบุญกุศล เจ้าของผู้คิด เป็นกุศลเจตนาขึ้นมา ให้สำเร็จเป็นวัตถุไทยทานต่าง ๆ นั่น คือ ใจ ใจนี้แลเป็นผู้ทรงบุญ ทรงกุศล ทรงมรรค ทรงผล ทรงสวรรค์นิพพาน และใจนี้แต่เป็นผู้ไปสู่สวรรค์ นิพพาน นอกจากใจไม่มีอะไรจะไป สวรรค์ พรหมโลก และนิพพาน มิได้มีไว้สำหรับคนช่างสงสัย แต่มีไว้สำหรับผู้มองเห็น คุณค่าของตัวและคุณค่าของสวรรค์ พรหมโลก และนิพพานว่า เป็นของดี มีคุณค่าต่างกันขึ้นไป ตามลำดับขั้นและความดีของผู้ที่ควรจะได้จะถึงตามลำดับ เวลาที่ท่านหลวงปู่มั่นปฏิบัติอยู่เพียงผู้เดียว เมื่อมีปัญหาติดขัดในการปฏิบัติ ท่านจะ แก้ไขได้ทันที่ด้วยอุบายวิธีของสติปัญญาที่เกิดกับตนโดยเฉพาะ ตามหลักของ "อตตา หิ อตต โน นาถ" ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ความมีครูบาอาจารย์สั่งสอนโดยถูกต้องแม่นยำ คอย

ให้อุบาย ทำให้ผู้ปฏิบัติตามดำเนินไป โดยสะดวกราบรื่นและถึงเร็ว ผิดกับการดำเนินไปแบบสุ่มเดา โดยลำพังตนเองอยู่มาก ราคะตันทา เกิดอยู่กับใจของมนุษย์หญิงชายและสัตว์ จึงทำให้ผู้มีสิ่งลามกนี้ กลายเป็นหญิง ชายและสัตว์ลามก ไปด้วยอำนาจของมันโดยไม่รู้สีกตัว ถ้ามีมากก็ยิ่งทำให้โลก กลายเป็นโลกวิเศษ ไปได้อย่างไม่มีปัญหา หากไม่มีสติปัญญาที่ยั่งยืนสักตัวไว้ ก็จะก่อกรรมและทำลาย สัตว์โลกให้ได้รับ ความทุกข์เดือดร้อนเสมอมา อดีตควรปล่อยไปตามอดีต อนาคตก็ควรปล่อยไปตาม กาลของมัน ปัจจุบันเท่านั้นจะสำเร็จประโยชน์ได้ เพราะอยู่ในฐานะที่ควรทำได้ไม่สุดวิสัย

ในการเทศน์อัครธรรมครั้งสุดท้าย ในวันมาฆบูชา พ.ศ. 2492 หลวงปู่มั่น สอนเรื่อง โอวาทปาติโมกข์ ว่าเป็นองค์ศีลสองศีลธรรมแท้ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง หนึ่ง การยังกุศล คือ ความ ฉลาดให้ถึงพร้อม หนึ่ง การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว หนึ่ง นี้แลเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ลำดับต่อไปท่านก็แสดงสมาธิ ปัญญา ตลอดจนวิมุตติ หลุดพ้นอย่างเต็มภูมิและเปิดเผย หลวงปู่มั่น ท่านสอนเตือนศิษย์ไม่ได้คิดขายกระดูกครูบาอาจารย์กิน หรือ มุ่งแสวงหา ผลประโยชน์ประภพ หลอกหลวงจากอัฐิครูบาอาจารย์ หรือ แอบอ้างชื่อครูบาอาจารย์เพื่อผลประโยชน์ของตน ในการสอน ภิกษุสามเณร หลวงปู่มั่นจะสอนละเอียดมากทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งสอนเรื่องภพภูมิต่าง ๆ ที่ ท่านรู้เห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเองจากการปฏิบัติ เช่น เรื่องเกี่ยวกับ ภูตผี เทวบุตร เทวธิดา พญานาค ต่าง ๆ สวรรค์วิมาน พรหมโลกชั้นต่าง ๆ ภพภูมิของสัตว์นรก เป็นต้น¹³⁵

เมื่อครั้งที่หลวงตามหาบัว มีความสงสัยในเรื่องมรรค ผล นิพพาน ท่านหลวงปู่มั่น สอนแก้ ความสงสัยว่า “...มรรค ผล นิพพาน อยู่ที่ไหน... ก็เลสจริง ๆ มรรค ผล นิพพานจริง ๆ อยู่ที่หัวใจ... ขอให้ท่านกำหนดจิตจดจ่อด้วยสติอยู่ที่หัวใจ ท่านจะเห็นความเคลื่อนไหวของทั้งธรรม ของทั้งกิเลสอยู่ ภายในใจ แล้วขณะเดียวกันท่านจะเห็นมรรคผล นิพพาน ไปโดยลำดับ ” หลวงปู่มั่นแนะนำเป็น เบื้องแรกถึงธรรมด้านปริยัติที่หลวงตามหาบัวเรียนมาว่าอาจเป็นอุปสรรคต่อการภาวนา เพราะจะอด เป็นกังวล และนำธรรมที่เรียนมาเข้ามาเทียบเคียงไม่ได้ในขณะที่ ทำใจให้สงบ ดังนั้นเพื่อสะดวกใน เวลาจะทำความสงบให้แก้ไข ขอให้ยกบูชาธรรมที่เรียนมาไว้ก่อน อย่าเป็นอารมณ์กับธรรมที่เรียนมา แต่ให้ใช้ปัญญาพิจารณาในขั้นหรือร่างกายนี้ก่อนเพราะจิตที่ติด ปริยัติ ไม่ใช่ทางของพระพุทธเจ้า จิต จะแผ่สายไปไม่มีหลัก เวลานี้ธรรมที่เรียนมาได้มากหรือน้อยยังไม่อำนวยความสะดวก แต่เมื่อถึงกาล ธรรมที่เรียนมาทั้งหมดจะวิ่งเข้าประสานกันกับทางด้านปฏิบัติและ กลมกลืนกันได้อย่างสนิท กับครูบา อาจารย์หลวงปู่มั่น สอนว่าอย่ากลัวเกินไป จงกลัวบาป กลัวกรรมที่น่าทุกข์มาเผาผลาญตน กิเลสไม่ได้อยู่กับ ร่างกาย มันอยู่กับจิต ดังนั้นอุปมาเหมือนการฝึกม้าพยศ ในตอนแรกต้อง ฝึกทรมานอย่างหนัก พอ มันผ่อนคลายพยศลงแล้ว ก็ทำการฝึกฝนผ่อนลงตามลำดับลงไป

เมื่อหลวงปู่มั่นท่านชราภาพมากแล้ว ท่านจะพูดเตือนภิกษุสามเณรอยู่เสมอให้ตั้งอก ตั้งใจ เพราะการอยู่กับครูบาอาจารย์ไม่ใช่ของจีรังถาวร มีแต่ธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งที่ควรยึดอย่างมั่นใจ ครูบา อาจารย์เป็นของไม่แน่นอน อย่างอนใจว่าได้มาอยู่กับครูอาจารย์แล้วท่านจะอยู่กับเราตลอดไป เมื่อ หลวงปู่มั่นมรณภาพลง หลวงตามหาบัวมีอุบายขึ้นว่า วิธีการสั่งสอนของ หลวงปู่มั่นเวลามีชีวิตอยู่

¹³⁵ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ฐิติทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 32 – 33, 64 – 65, 70, 73, – 7576, 88, 111, 113, 145, 150, 173, 175, 200, 213 – 215, 216 – 219, 220, 263 – 265, 277 – 278.

ท่านสั่งสอนอย่างไร ต้องจับแก่นนั้นมาเป็นครูสอน ตามที่หลวงปู่ มั่นว่า “อย่างไรอย่าหนีจากรากฐาน คือ ผู้รู้ภายในใจ เมื่อจิตมีความรู้สึกแปลก ๆ ซึ่งจะเกิดความเสียหาย ถ้าเราไม่สามารถพิจารณาความรู้ประเภทนั้นได้ ให้ย้อนจิตเข้าสู่ภายในเสีย อย่างไรก็ไม่เสียหาย” หลวงปู่มั่นสอนว่า จะอยู่นิกายไหนก็ไม่สำคัญ ขอให้เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบเท่านั้น ก็เป็นศากยบุตรของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน¹³⁶

หลวงปู่มั่นสอนว่า “การที่มนุษย์ไม่คำนึงถึงคุณค่าของตัวเอง คือ ไม่เต็มตามภูมิของมนุษย์ เพราะเหตุแห่งความไม่รู้สึกรู้สึว่ามนุษย์มีคุณสมบัติสูงกว่าสัตว์ จึงทำให้มนุษย์เราต่ำลงทางความประพฤติ จนกลายเป็นคนเสียหาย ดังนั้นจึงควรใช้สติปัญญาพิจารณาตามนิมิตที่ตื้นนั้น สามารถนำมาใช้เตือนตนมิให้ประมาท เพื่อให้รีบเร่งทำความเพียร จิตใจจะสงบได้เร็ว อย่าลดละ ท้อถอยความเพียร ธรรมเป็นสมบัติกลางและเป็นสมบัติของทุกคนที่ใครต่อธรรม พระพุทธเจ้ามิได้ผูกขาดไว้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ทุกคนต่างก็มีสิทธิครอบครอง เป็นเจ้าของได้ด้วย การปฏิบัติของตนด้วยกัน¹³⁷ ธรรม คือความพอดีทุกแขนงของธรรม การพิจารณาทั้งหลายไม่ว่าส่วนใด หรือสิ่งใดก็ เพื่อลงสู่ธรรม คือ ความพอดี ไม่ป็นเกลียว ความตายนั้นพวกเราจะไม่เคยตายกัน แต่โลกกลั้วกันมาก ส่วนความเกิด อันเป็นเหยื่อล่อปลา ทำให้ความตายปรากฏตัวขึ้นมา ไม่ค่อยมีใครกลัวกัน เราเป็นนักปฏิบัติทำไมจึงกลัวตายกันนัก ทำไมจึงปล่อยใจให้กิเลสย่ำยีหลอกหลอนจนกลายเป็นคนสิ้นคิดไปได้ ทั้งที่ความคิด และสติปัญญามีอยู่ ทำไมจึงไม่นำออกมาใช้เพื่อขับไล่กิเลสในใจออกไป จะได้เห็นความโง่เขลาของคนที่เคยมัวเมา ฝากิเลสมานาน ไม่เคยเห็นฤทธิ์ของมัน ความกลัวตายนั้นแลเป็นทางมาแห่งชัยชนะ ข้าศึกศัตรู ส่วนความกลัวตายเป็นกิเลสพอกพูนความทุกข์บนหัวใจ แล้วตามแก้ไขกันที่สนามชัยอันเหมาะสม¹³⁸

วิธีทำสมาธิตามแนวสอนของหลวงปู่มั่น

การทำสมาธิอานาปนสติที่หลวงปู่มั่นได้อบรมสั่งสอน สามารถกระทำได้ทั้งอริยานั่งและเดินจงกรม ดังนี้

วิธีนั่งสมาธิภาวนา

1. นั่งขัดสมาธิ เอาขาขวาทับขาซ้าย เอามือขวาทับมือซ้าย วางมือทั้งสองไว้บนตัก ตั้งกายให้ตรงตั้งความรู้สึกรู้สึคือจิตลงเฉพาะหน้า ที่เรียกว่า ปัจจุบันธรรม มีสติ คือระลึกอยู่กับใจ
2. นึกคำบริกรรมภาวนา คือนำบทธรรมบทใดบทหนึ่งตามนิสัยที่ชอบ เช่น พุทโธ ธัมโม สังขโณ 3 จบ แล้วกำหนดเอาเพียงหนึ่งเดียว เช่น พุทโธ ติดต่อกันไปด้วยความมีสติ แต่ถ้าจะกำหนดบทธรรมอื่นนอกจาก 3 บทดังกล่าวแล้ว ก็ควรรำลึกบทธรรม คือ พุทโธ ธัมโม สังขโณ นึกก่อน 3 จบทุกครั้งไป
3. อย่าคาดหวังผลใด ๆ ที่จะเกิดขึ้นในเวลานั้น เช่น จะเกิดความสงบขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้ จะเกิดนิมิตขึ้นอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะจะเป็นการก่อกวนความไม่สงบให้แก่ใจ และอาจก่อให้เกิดความท้อถอยและหวาดกลัว และผิดจากความมุ่งหมายของการภาวนาที่ถูกต้อง

¹³⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 67, 81, 120, 165.

¹³⁷ พระมหาบัว ญาณสมปนโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 15.

¹³⁸ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 400, 407.

4. การกำหนดลมหายใจและฐานที่ตั้งของลมพึงทำความรู้ชัดในกองลมที่ผ่านเข้าผ่านออก ด้วยสติทุกระยะไปจนถึงที่สุดของลม แม้ฐานของลมจะปรากฏว่าสูงต่ำ หรือผิดฐานเดิม ก็ควรกำหนดรู้ไปตามอาการของมัน

5. ในการภาวนาอานาปานสติ บางครั้งเมื่อเข้าถึงลมละเอียดและลมดับไปในความรู้สึก ขณะนั้น ก็ไม่ต้องตกใจกลัว เพราะถ้าตกใจกลัวลม ก็จะกลับมาและกลายเป็นลมหยาบ ตามเดิม จิตก็หยาบ การภาวนาก็ไม่ก้าวหน้า

6. เมื่อจิตรวมลงสู่ภวังค์ หรือที่เรียกว่าจิตตกภวังค์ คือภาวะที่อวิชชารวมตัวกันไปอยู่ที่แห่งเดียวและหยุดพักไม่ทำงานชั่วคราว จึงทำให้ปรากฏความสุขสบายขึ้นในจิต มักทำให้ผู้ปฏิบัติติดสมาธิ จนไม่สนใจแก้ด้วยวิธีใด ๆ ภวังคจิตนี้เราจะเริ่มรู้ได้เมื่อจิตรวมสงบตัวลงไปจะต้องสร้างสติปัญญา ขึ้นกับในจนคล่องแคล่วแกว่งกล้าเรียกว่า มหาสติ มหาปัญญาภวังคจิต ก็จะสามารถหลุดไปเอง

การออกจากสมาธิภาวนา

1. พึงออกจากสมาธิภาวนาด้วยความมึสติประคองใจ ถ้าจิตยังสงบอยู่ในภวังค์ก็ไม่ควร บังคับให้ถอนขึ้นแล้วออกจากภาวนา

2. การบังคับให้จิตถอนขึ้นมาทั้งที่จิตยังไม่ชำนาญในการเข้า การออก จะเป็นความเสียหาย แก่จิตในการภาวนาวาระต่อไป เพราะจิตจะไม่รวมลงได้อีกดังที่เคยเป็น

3. ก่อนออกจากสมาธิภาวนา ควรนึกถึงวิธีหาที่ตนเคยทำได้ผลว่า ได้ตั้งสติ กำหนดจิต อย่างไร นึกคำบริกรรมบทใดซ้ำหรือเร็วขนาดไหน จิตจึงรวมสงบลงได้ พิจารณาอย่างไร จึงมีความ แยกกายได้อย่างนี้ เมื่อกำหนดจดจำทั้งเหตุและผลที่ตนทำได้ทุกระยะแล้ว จึงค่อยออกจากสมาธิ ภาวนา การกำหนดได้ดังนี้จะทำให้การภาวนาคราวต่อไปทำได้ ถูกต้องตามรอยเดิมและง่ายขึ้น

วิธีเดินจงกรม

1. เดินจงกรม คือการเดินกลับไปกลับมา ไม่ช้าไม่เร็วนัก พองามตา งามมรรยาท เรียกว่า เดินจงกรมภาวนา

2. ก่อนเดินจงกรม ควรกำหนดหนทางที่จะเดินสั้นหรือยาวเพียงไรก่อนว่า จะเดินจากไหน ถึงไหน หรือตกแต่งทางจงกรมไว้ให้เรียบร้อยก่อน สั้นหรือยาวตามต้องการ

3. วิธีเดินจงกรม ผู้จะเดินไปยืนที่ต้นทางจงกรม ยกมือทั้งสองขึ้นประนมไว้หว่างคิ้ว ระลึก ถึงคุณพระรัตนตรัย เพื่อเป็นที่ระลึกยึดเหนี่ยวของจิตใจ ระลึกคุณบิดามารดา อุปัชฌาย์อาจารย์ ตลอดถึงท่านผู้มีพระคุณแก่ตน จบแล้วพึงรำลึกถึงจุดมุ่งหมายแห่ง ความเพียรที่กำลังจะทำความ ตั้งใจเพื่อผลนั้น ๆ แล้วปล่อยมือลง เอามือขวาทับมือซ้ายทาบก้นไว้ใต้สะดือ เจริญพรหมวิหาร 4 จบ แล้ว ทอดตาลงเบื้องต่ำ สำรวมกิริยา ตั้งสติกำหนดจิต และธรรมที่เคยนำมาบริกรรม เสร็จแล้วออก เดินจงกรมจากต้นทางไป จนถึงปลายทางจงกรมที่กำหนดไว้ เดินกลับไปกลับมา สำรวมมีสติอยู่กับบท ธรรมหรือ สิ่งที่พิจารณา ไม่ส่งจิตไปอื่นจากงานที่กำลังทำอยู่ในเวลานั้น

4. การเดิน ไม่ควรเดินไกวแขน ไม่พึงเดินเอามือขัดหลัง ไม่พึงเดินเอามือกอดอก ไม่พึงเดิน มองโน้นมองนี่

5. การเดินกำหนดบริกรรมหรือพิจารณาธรรม ไม่ต้องนับก้าวเดิน นอกจากจะถือเอาก้าว เดินนั้นเป็นอารมณ์แห่งความเพียร จึงค่อยนับก้าวเดิน

6. การยืนกำหนดรำพึง หรือพิจารณาธรรมนั้น ยืนได้โดยไม่กำหนดว่า จะต้องเป็นต้นกลาง หรือปลายทางจงกรมและไม่กำหนดว่าจะช้าหรือนานเท่าใด สุดแต่จะเข้าใจแจ่มแจ้งเมื่อใด แล้วจึงค่อยก้าวเดินต่อไป บางครั้งอาจนานเป็นชั่วโมง จึงก้าวเดินต่อไป

7. ความมีสติในงานที่ทำเรียกว่า มีความเพียร การขาดสติในงานที่ทำ เรียกว่าขาดความเพียรในระยะนั้น ๆ จึงสนใจสติให้มากเท่ากับสนใจธรรมที่นำมาบริกรรม แม้คำบริกรรมจะยังติดต่อกันไปเพราะความเคยชิน ถ้าขาดสติความสงบของจิตจะไม่ปรากฏ

การเดินจงกรม ท่านถือว่าเป็นงานประจำชีวิตจิตใจ ไม่มีกำหนดเวลาแน่นอน โดยมากท่านเดินครั้งละ 6 ชั่วโมงขึ้นไป โดยมีระยะเวลาเดินจงกรม ดังนี้

- ตอนเช้า หลังฉันภัตตาหารแล้วจนถึงเวลาประมาณ 11.00 น.
- ตอนบ่าย รวบบ่ายโมงจนถึงเวลาปิดกวาดที่พักรและสร่งน้ำ (รวบบ่าย 3 โมง)
- ตอนค่ำ หลังเสร็จกิจส่วนตัวแล้วเดินจนถึงราว 4 - 5 ทุ่ม ถ้าเป็นฤดูหนาวถึงราว 2 ทุ่ม

จึงเข้าที่พัก¹³⁹

แนวปฏิบัติสมาธิภาวนาและเจริญกรรมฐานของหลวงปู่มั่น

ในประวัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ที่หลวงตามหาบัวเป็นผู้เรียบเรียงขึ้นนั้น ท่านได้เล่าถึงวิธีปฏิบัติธรรมของท่านหลวงปู่มั่นว่า ท่านได้ใช้การบริกรรมภาวนาบท “พุทโธ” เป็นเบื้องต้น และถือเป็นคำบริกรรมประจำในอิริยาบถต่าง ๆ เรื่อยมา จนกระทั่งท่านได้ยึดแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยใช้ “กายคตาสติภาวนา” หรือการพิจารณาอยู่เฉพาะกาย เพื่อเป็นองค์กรรมฐานประจำกาย ประจำใจของท่านและถือเป็นกรรมฐานหนึ่งที่ท่านนิยมใช้สั่งสอนสาธุศิษย์ ที่เรียกว่า กรรมฐาน 5 (เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ)

วิธีการภาวนา : หลวงปู่มั่นสอนให้ทำการภาวนาโดยสังเกตตนเอง กล่าวคือ สังเกตจิต ที่ไม่อยู่เป็นปกติสุข มีสติความระลึกรู้ความเคลื่อนไหวของจิต โดยมีธรรมบทใดบทหนึ่งเป็นคำบริกรรม เพื่อเป็นยารักษาจิต ให้ทรงตัวอยู่ได้ด้วยความสะดวกสบายในขณะภาวนา ตามที่นิยมใช้กันมาก และได้ผลดีก็มีอานาปานสติบ้าง พุทโธ ธัมโม สังโฆ บ้าง มรณานุสติ บ้าง หรือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ โดยอนุโลม ปฏิโลมบ้าง หรือใช้บริกรรมเฉพาะบทใดบทหนึ่งบ้าง พยายามบังคับใจให้อยู่กับอารมณ์แห่งธรรมบทที่นำมาบริกรรมขณะภาวนา ซึ่งจะก่อให้เกิดจิตสงบ หรือจิตรวมเป็นสมาธิ พยายามทำอย่างนี้เสมอด้วยความใส่ใจ ไม่ลดละความเพียร จิตที่เคยทำบาปหรือเป็นทุกข์อยู่ ก็จะค่อยรู้สึกตัวและปล่อยวางไปเป็นลำดับ และมีความสนใจหนักแน่นในหน้าที่ของตนเป็นประจำ การภาวนาคือการพักผ่อนใจ เป็นวิธีเตือนตน สั่งสอนตน ตรวจตราดูความบกพร่องของตนทั้งสังขารภายใน (ความคิดปรุงแต่งใจ) และสังขารภายนอก คือร่างกายของเราว่าจะควรแก้ไขจุดใด ตรงไหนบ้าง ผู้ใช้ความพิจารณาอยู่ทำนองนี้เรื่อย ๆ ใจก็จะสงบเย็นไม่เป็นทุกข์ เป็นผู้รู้จักประมาณ ทั้งหน้าที่การงานก็เหมาะสม พอดีแก่ตัวทั้งกายและใจ

การก้าวสู่ภูมิธรรมระดับพระอนาคามี ต้องผ่านกายคตาสติ ทั้งสุภะ ความเห็นว่ากายเป็นของ สวयงาม และอสุภะ ความเห็นว่ากายเป็นของไม่สวยงามไปด้วยปัญญาได้ติดอยู่ โดยจิตแยกสุภะ

¹³⁹ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ปฎิปปทาของพระธุดงค์กรรมฐานสายท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 211 – 213, 218 – 229.

และอสุภะออกด้วยปัญญา แล้วก้าวผ่านไปในท่ามกลาง คือ มัชฌิมา ได้แกระหว่างสุภะ และอสุภะ ต่อกัน หมดความสงสัยและเยื่อใยในธรรมทั้งสองนั้น เป็นเพียงทางเดินผ่านเท่านั้น จริยธรรมชั้น 3 (อนาคามีธรรม) นี้ต้องถือรูปขันธ์เป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณาอย่างเต็มที่ และละเอียดถี่ถ้วนจนหมดทางสงสัย แล้วผ่านไปยังอย่างหายห่วง เมื่อถึงขั้นสุดท้าย นามขันธ์ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เป็นธรรมจำเป็นที่จะต้องพิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริง ทั้งที่ปรากฏขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป โดยมีอนัตตาธรรมเป็นที่รวมลง ก่อนที่หลวงปู่ท่านจะบรรลุนิพพาน ท่านมีใจสัมผัสรับรู้อยู่กับปัจจัยการ คือ อวิชชา ปัจจัยา สังขารา เป็นต้น เพียงอย่างเดียว โดยมีได้สนใจธรรมหมวดอื่น ตั้งหน้าพิจารณาอวิชชาอย่างเดียว แต่แรกเริ่มนั่งสมาธิภาวนา โดยอนุโลม ปฏิโลมกลับไปกลับมาอยู่ภายใน อันเป็นที่รวมแห่ง ภพชาติ กิเลสตัณหา มีอวิชชาเป็นตัวการ จนกระทั่งท่านบรรลุถึงซึ่งพระนิพพานในที่สุด นักปฏิบัติต้องรู้จักวิธีปฏิบัติตัวโดยถูกต้อง ผู้มีสติอยู่กับตัวย่อมเห็นความบกพร่องของใจที่แสดงออก มีสติ ระวังรักษาใจที่จะคิด จะพูดในเรื่องต่าง ๆ ไม่สนใจกับเรื่องของผู้อื่น ผู้บวชเป็นพระและนักปฏิบัติไม่ควรทำตนเป็นคนไม่มีจุก คอยลมหายใจจากผู้อื่นอยู่ เรื่อยไป ครูอาจารย์สั่งสอนอะไร ควรนำไปคิดและพยายามทำตาม จนเกิดประโยชน์ขึ้นมาแก่ตนจนได้ มิใช่หวังพึ่งครูบาอาจารย์ตลอดไป เวลาเจ็บไข้ได้ป่วย หลวงปู่ท่านสอนให้ถือว่าทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นภายในกาย ภายในใจ เป็นเรื่องของสังขารธรรมโดยตรง ต้องพิจารณาทุกขเวทนาเพราะเป็นการฝึกซ้อมสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ให้เข้มแข็งแก่กล้า โดยพิจารณาให้รู้เท่าทันขันธ์ พิจารณาแยกแยะ กาย เวทนา จิต ให้เห็นชัดเป็นธรรมโอสถ¹⁴⁰ จิตกลัวอะไร ก็ให้เอาสิ่งนั้นเป็นครู คู่กรรม จิตว่าเป็นผู้ฉลาดในการฝึกกรรมตน¹⁴¹

พระอุดมกรรมฐานสายหลวงปู่ท่าน พยายามเรียนอยู่แถวภายนอกและจิตนาค ที่เป็น แหล่งใหญ่แห่งไตรภพ แม้จะไปอยู่ในป่า ในเขา ในถ้ำ หรือ สถานที่ใด จุดใหญ่ก็เพื่อรู้เรื่องของจิต เป็นสำคัญ การฝึกกรรมด้วยวิธีต่าง ๆ ตามจริตนิสสัย และสติปัญญาความสามารถก็เพื่อรู้จุดจบ คือใจนี้เองเป็นสำคัญ โดยประกอบความเพียร โดยไม่หยุดยั้ง (ปฏิปทา, 2534) หลวงปู่ท่านสอนอธิบายสมาธิทุกชั้นและวิปัสสนาขั้นกลาง ให้แก่ภิกษุสามเณร โดยเฉพาะขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ โดยเฉพาะอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่สงบ ละเอียด แนบแน่น และเป็นความสุขอย่างพอตัว ผู้ปฏิบัติจึงมีทางติดสมาธิประเภทนี้ได้ ซึ่งอาจเกิด ความสำคัญตนว่า ถึงพระนิพพานความสิ้นทุกข์แล้ว ถ้าไม่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา อาจจะทำให้ เกิดกิเลส ภพชาติอยู่ในจิต¹⁴² ขณะจิตเสื่อม จงปล่อยความคิดถึงมันเสีย แล้วให้คิดถึง “พุทโธ” ติด ๆ กันอย่าลืมนะ พอบริกรรม “พุทโธ” ถี ๆ ติด ๆ กัน เข้า จิตจะวิ่งกลับมาเอง แม้ว่ามันจะกลับมาแล้วก็อย่าปล่อย “พุทโธ” ขณะจิตกำลังเจริญ ท่านหลวงปู่ท่านจะให้กำลังใจว่า นั่นดีแล้ว จงพยายามเจริญให้ มาก ๆ จะได้พ้นทุกข์เร็ว ๆ ธรรมดาการภาวนากรรมฐาน ก็ต้องดูหัวใจตนเองว่ามันคิดเรื่องอะไร ๆ ผู้ภาวนาก็ต้องดู หัวใจตนเอง ไม่ใช่ให้คนอื่นมาดู

¹⁴⁰ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่ท่าน ฐิติทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนัก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า - 29, 7 - 677, 80, 94, 112, 114, 167, 206.

¹⁴¹ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ปฏิปทาของพระอุดมกรรมฐานสายท่านหลวงปู่ท่าน ฐิติทัตตเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 138.

¹⁴² กระทรวงศึกษาธิการ, หยดน้ำบนใบบัว, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 70, 71, 95.

ให้ในการปฏิบัติภาวนา ท่านอาจารย์มั่นสอนให้เร่งความเพียรเต็มกำลัง เมื่อได้หลักแล้ว ปฏิบัติ ให้เต็ม เหนียว ภาวนาไปจนตายไม่มีถอย ใครถอยไม่ใช่ศิษย์ตถาคต สุขในสมาธิ เหมือนกับเนื้อติดฟัน สมาธิที่ เหมือนกับตัวสมุทัยไม่ใช่สมาธิของพระพุทธเจ้า ที่สมาธิต้องรู้สมาธิ ปัญญาต้องรู้ปัญญา ไม่ใช่คิดเองว่า สมาธิ คือ นิพพาน ซึ่งเรียกว่าบ้ำสมาธิ ในการปฏิบัติให้อยู่กับปัจจุบัน พิจารณาในหลักปัจจุบัน ให้รู้ให้ เห็นในหลักปัจจุบัน การเพ่งจิตจ้องอยู่ตรงทุกขเวทนา ในขณะที่เจ็บป่วย ไม่ใช่ปัญญาพิจารณาแยกแยะ ภาย เวทนา จิต ให้รู้เรื่องของกันและกันนั้นไม่ถูกต้อง เพราะไม่ทำให้ทราบความจริงของกาย ของ เวทนา ของจิต การเพ่งแบบนั้นเป็นแบบฤๅษี การใช้สติปัญญา คลี่คลายกาย ดูเวทนา ดูจิต พอจะเป็น ทาง ให้สงบและถอดถอนทุกขเวทนาในเวลานั้น เพื่อให้ใช้สงบลงได้

2. หลักธรรมคำสอนทั่วไป¹⁴³

ทาน : คำว่า “ทาน” การเสียสละ แบ่งปันสมบัติเงินทอง เรี่ยรายวิชาความรู้ตลอดอุปาย และความคิดเห็นต่าง ๆ ต่อกัน นี่เป็นเรื่องที่ประทับใจแก่ผู้ที่ได้รับอย่างจับใจซาบซึ้งและสนิทติดใจ ไม่มีวันหลงลืมตลอดกาล แลยังเป็นเครื่องหมายที่หวังฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตาย ด้วยความ เชื่อถือ อย่างฝังใจอีกด้วย

ศีล : ศีลมีอำนาจจำกัดความประพฤติที่ไม่ดีทางกาย วาจาใจ ให้สะอาด กลายเป็นความ ประพฤติเรียบร้อย สวยงามทางกาย วาจาใจ คนที่มีศีลพุดมีที่จับลง มีสาระแก่นสารในการพูด พุดมีเหตุ มีผล

ภาวนา : การภาวนา คือ วิธีอ่านตัวเองให้รู้ความผิด ถูก ชั่ว ดี ได้อย่างถูกต้อง ยิ่งกว่าผู้อื่น จะมากอดยี้แจงความบกพร่องของเราให้เราทราบเสียอีก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นวิธีกำจัดหรือลดละ ความผิดของตัวที่เคยมีมาและปิดกั้นสิ่งไม่ดีทั้งหลายไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วยการภาวนานี้เป็นวิธีการ ของผู้แสวงหาความสุขโดยถูกต้องอย่างแท้จริง

คนมีธรรมมีใช้อ่านเก่ง จำเก่ง พุดเก่ง แต่ต้องสามารถนำธรรมไปปรับปรุงแก้ไขความคิด การพูด และการกระทำของตนให้ดีขึ้น จนตนเองรู้ทันแหละของจริง จงพิสูจน์ตนเองเสมอ ๆ คนฉลาด ย่อมรู้จักการสร้างบุญ ทาน ให้เหมาะสมกับฐานะของตน และ ทำโดยสม่ำเสมอ ควบคู่ไปกับการ สำรวมกาย วาจา ใจ ให้อยู่ในศีลธรรม พระพุทธเจ้าจึงสอนธรรมะนี้เพื่อให้เป็นคุณธรรม ให้เป็นสิ่งที่ มีคุณค่าเป็นเครื่องประดับมนุษย์ ให้มีความสุขกาย สุขใจภายนอก สุขภายในทาน ศีล ภาวนา ธรรมทั้ง 3 นี้เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์และเป็นรากแก้วของ พระศาสนา ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ ต้องเป็นผู้เคยสั่งสมธรรมเหล่านี้มา อยู่ในนิสัยของผู้ที่จะมาสวมร่าง เป็นมนุษย์ ที่สมบูรณ์ด้วยมนุษย์ สมบัติอย่างแท้จริง ผู้มีปัญญาได้เห็นในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันควรเจริญความเห็นนั้นไว้นิ่ง ๆ ควรรับ ทำเสีย ทาน ศีล ภาวนา จึงเป็นทางข้ามแดนทุกข์ได้โดยสวัสดิ์ ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้องอาจ กล้าหาญ ผู้มี ศีลย่อมมีความสุข ผู้จักมั่งคั่ง บริบูรณ์ สมบูรณ์ ก็เพราะรักษาศีล ได้สมบูรณ์ จิตดวงเดียว เป็นศีล เป็น สมาธิ เป็นปัญญา ผู้มีศีลแท้ เป็นผู้หมดเวร หมดภัย

เมื่อจิตก้าวสู่ความสงบคือ สมาธิแล้ว อย่าเพิ่งติดความสงบ คือ ติดสมาธิ เมื่อพิจารณา ธรรม ทั้งหลายก็อย่าให้เกินกว่าเหตุ ให้มีเวลาพักเข้าสงบบ้าง เพื่อเป็นการหมุนปัญญาให้คนกล้าแก่ การติด เป็นกิเลส ซึ่งเป็นเหมือนยางเหนียว เมื่อสมถะกับวิปัสสนาดำเนินเคียงคู่กันไปด้วยความ สม่ำเสมอ ไม่ให้ยิ่งหย่อนข้างใดข้างหนึ่ง จะพึงถึงฝั่งแห่งสันติธรรม โดยปราศจากอุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น การ

¹⁴³ มุลนิทหลวงปู่มั่น ฐิตะโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 406.

บำเพ็ญจิตภาวนาเป็นกิจจำเป็นสำหรับ บุคคลผู้หวังพึ่งตน ตามธรรมที่ว่า อตตาทิ อตตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งของตน บรรดาบุคคลทั้งหลายที่บำเพ็ญ การทำภาวนาเป็นเยี่ยมกว่าทุกวิธีและเป็นเหมือนกับว่าเก็บน้ำ คือ ความดีทั้งหลายซึ่งจะไหลรวมมาสู่จุดนี้แห่งเดียว ผู้บำเพ็ญภาวนาทางจิตจนได้รับความสงบแน่วแน่มั่นเป็นผู้น้อมน้อมเป็นผู้มีคติอันแน่นอน ทั้งเวลาปกติและเวลาจวนตัวเป็นผู้องอาจกล้าหาญต่อคติธรรมดา คือ ความตาย ทั้งที่ยังมาไม่ถึงและขณะที่กำลังถูกมรณภัยคุกคาม สามารถวางตน (ใจ) อย่างสม่ำเสมอ ตลอดวาระสุดท้าย ผู้ปฏิบัติด้วยความเพียร ย่อมเห็นผลที่เกิดจากการกระทำของตน มีความเชื่อบุญ คือ ความ สงบสุขที่เกิดจากใจอันแสดงตัวเป็นความสงบสุขอยู่ในเวลานั้น มีความเชื่อกรรมว่า ความสงบเย็นใจ นั้น เกิดมาจากการระงับรักษาจิต ที่เรียกว่ากรรมไม่สงสัยเพราะระหวางเหตุกับผลมีความสืบเนื่องไป จากใจ ผู้ทำงานละชั่วทำดีอยู่แต่ผู้เดียว ใจเกิดความอาหาญ ร่าเริงต่อผลคือความสงบสุข และทาง ดำเนินของตน ว่านี้แน่แล้วที่จะก้าวสู่ความพ้นทุกข์เพราะความเพียร ใครมีความฉลาดและแหลมคมเพียงไรก็ตาม ถ้าไม่มี หิริโอตตัปปะอยู่ในใจและความประพฤติแล้วท่านเรียกว่าพาลทั้งนั้น ความสุข ความทุกข์มันจะเกิดกับผู้ใด ก็มีธรรมเป็นเครื่องชำระล้างสิ่งนี้ได้จริง ๆ และ โดย สิ้นเชิง ทำายที่สุดร่างกายจะมีความเจ็บไข้ได้ป่วยขนาดไหนก็ตาม จิตจะไม่ได้รับความกระทบกระเทือน จิตรู้ตามความเป็นจริง อยู่ตลอดเวลา เพราะจิตมีความรอบตัวและมีความฉลาดถ้าจิต โง่เสียอย่างเดียว ก็จะเกิดความยุ่งเหยิงวุ่นวายวุ่นมัวขึ้นภายในจิต เกิดความทุกข์ขึ้นมา¹⁴⁴

ในการศึกษาธรรมะ นั้น หลวงตามหาบัวสอนเน้นให้สาธุศิษย์ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ จิตตภาวนา มากกว่าการเรียนปริยัติดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “ปริยัติ คือ การศึกษาเล่าเรียน ปฏิบัติ คือ การดำเนินงาน เมื่อได้ศึกษามาแล้วออกปฏิบัติ ตามแบบแปลนแผนผัง ที่พระองค์ทรงชี้แจงไว้แล้ว นั้น ที่นี้ผลก็จะปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา เหมือนกับการสร้างตึกสร้างร้าน “พระไตรปิฎกใน คือ ผู้รู้จริง เป็นผู้สิ้นกิเลสแล้วเป็นผู้ทรงธรรมล้วน ๆ ไว้บริสุทธิเต็มที แต่พระไตรปิฎกนอก คือ ผู้รู้จำ เป็นคนมีกิเลสไปจดจารึกเอาามาแต่ใจยังมีดบอดมีกิเลสอยู่ “ธรรมรู้ได้ด้วยการปฏิบัติ (ท่านเน้นภาคปฏิบัติมากที่สุด) การเรียนปริยัติเป็นธรรมะ ภาคความว่า ผู้ศึกษาก็จะไม่พ้นความสงสัย ในการดำเนินว่าจะดำเนินอย่างไรดี ดังนั้นจึงควร เสาะแสวงหาครูบาอาจารย์ เพื่อแนะนำแนวทางสั่งสอนการปฏิบัติ “การปฏิบัตินั้น เพื่อให้สัมผัสด้วยใจรู้ด้วยใจ เพราะปฏิบัติด้วยใจนี้ ต้องรู้ทั้งกิเลสหายาบ กลาง และละเอียด รู้ทั้งธรรมอย่างหายาบ อย่างกลาง อย่างละเอียดและพ้นความละเอียด ไปจนถึง ความบริสุทธิ์ ถ้าไม่รู้จักใจแล้วอะไรจะเป็นผู้รู้” “การปฏิบัติธรรมต้องให้รู้ที่ใจ อย่างน่าเพียงตำรามาถกเถียงกัน.... การเรียนปริยัติ เรียนตั้งแต่ ต้นจนถึงพระนิพพาน เรียนบาปสงฆ์บาป เรียนบุญสงฆ์บุญ เรียนนรกสงฆ์นรก...เรียนนิพพาน สงฆ์นิพพาน...ที่นี้การปฏิบัติบุญมีที่ไหน ไม่มีที่ไหน รู้ที่ใจ บาปมีไม่มีที่ไหน ปรากฏที่ใจ เพราะใจเป็นนักรู้ ตลอดนรก สวรรค์ นิพพาน จึงขึ้นที่ใจหายสงสัยหมด นี้เรียกว่ารู้จริง เห็นจริง ไม่ใช่ความจำที่เรียนมาจากตำรา แต่ถ้าเข้าภาคปฏิบัติแล้วจะเจอเข้าไปโดยลำดับ ๆ”

การพิจารณาอริยสัจ : ปัญญานี้มีหลายขั้นตั้งแต่ขั้นอสุภา อสุภัง ไปโดยลำดับจนกระทั่งถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งส่วนหายาบ ส่วนกลาง ส่วนละเอียด ปัญญาจะเดินตลอดทั่วถึงไปหมด เช่น รูปขันธ์ ที่เคยเห็นว่าเป็นของสวยงาม ปัญญาจึงต้องแทรกเข้าไปตรงนั้นแก้ความที่สวยงาม พิจารณา

¹⁴⁴ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ธรรมะชาวบ้านพบตัวเอง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535),

เห็นอสุภะ อสุภัง จนต้องยอมรับว่าหาความสวยความงามไม่มีในสภณีกายนี้ พิจารณาจนคลายความผิดเกิดการปล่อยวาง ทั้งสุภะและอสุภะของกาย เมื่อเลื่อนจากรูปขันธ์ไปแล้ว มักจะพิจารณาเป็นไตรลักษณ์เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับเรื่อง อสุภะ อสุภัง ซึ่งมีเฉพาะเรื่องของกายนี้เท่านั้น จากนั้นปัญญาจึงผ่านไปพิจารณา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นขันธ์ละเอียด เรียกว่านามขันธ์ ซึ่งต้องพิจารณาด้วยไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้มีความถนัดชัดในจิตใจแน่วแน่ในการพิจารณาเชื่อมโยงถึงกันหมด เพราะธรรม เหล่านี้เกี่ยวโยงกันนี้เรียกว่า “ปัญญา” หยั่งทราบตามความเป็นจริงในสิ่งทั้งหลายเหล่านี้แล้วย่อม ปล่อยวาง เช่นเดียวกันกับรูป คือ รู้ว่ารูปกายของเรา แล้วก็ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ขันธ์ทั้ง 5 นี้เป็นอาการอันหนึ่งของจิตเท่านั้นไม่ใช่จิต เมื่อปฏิบัติไปเรื่อย ๆ ถึงที่สุดนักภาวนาจะ ทราบเอง โดยไม่ต้องสงสัย เมื่อทราบได้อย่างชัดเจนจะปล่อยวางลงได้ตามเป็นจริงของมัน ท่านสอนให้เห็นความสลดสังเวชเรื่อง ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะอำนาจของกิเลสมันวางเชื้อแห่งกองทุกข์ฝังใจไว้ ไปเกิดในภพนั้นชาติหนึ่ง มีแต่แบกกองทุกข์ หามกองทุกข์ไม่มีเวลา ปล่อยวางจนกระทั่งถึงตายไปแล้ว ก็ต้องแบกใจไปเข้าสู่ภพใดชาติใดจะมีสุขมากสุขน้อย ทุกข์ต้อง เจือปนไปอยู่นั่นแล จึงควรเห็นโทษเกิดความสลดสังเวช สิ่งที่มาแก้วัฏจักร เพื่อให้หลุดพ้นนั้นก็ คือ บุญกุศลของเราที่สร้างสั่งสมมานั่นเอง หากยังมีผู้พากเพียรดำเนินตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ด้วยข้อวัตรปฏิบัติอันได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ มรรคมีองค์ 8 อย่างจริงจังให้สมบูรณ์อย่างเต็มภูมิแล้ว ย่อมประจักษ์ผลเป็น ความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ จากการเวียนว่ายตายเกิดได้ด้วยตัวของผู้นั้นเองอย่างแน่อน ใจของพระพุทธเจ้า ใจของพระอรหันต์กับใจของเราที่เป็นคฤงกิเลสเหล่านั้นต่างกัน ใจของ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เรียกว่า โลกุตตรธรรม แปลว่า ธรรมเหนือโลก มองดูโลกเห็นหมดทุกอย่าง ความรู้เหนือโลกเช่นนี้ ที่ทำให้โลกรมเย็น ไม่ใช่ความรู้ที่ถูกกิเลสครอบหวัไว้ แต่โลกุตตรธรรม โลกมองไม่เห็น เห็นแต่กิเลส

ธรรมเป็นธรรมชาตินุ่มนวลอ่อนโยน เมื่อเข้าสัมผัส สัมพันธ์ กับใจผู้ปฏิบัติ ผู้มีความเชื่อ ความเลื่อมใสแล้ว จิตใจนั้นก็กลายเป็นสิ่งที่นุ่มนวลอ่อนโยนไปด้วยเมตตาจิต เมื่อธรรมมีอยู่ใน จิตดวงใดมากน้อย จิตดวงนั้นก็แสดงออกทางกิริยาให้เห็นปิดไว้ไม่อยู่ แม้สัตว์เดรัจฉานก็ตาม ไม่กล้าตู่ถูกเหยียดหยาม ไม่กล้าทำลาย ให้ความเสมอภาคตามความจริงและเมตตาโดยสม่ำเสมอ¹⁴⁵ ธรรมดาของจิตที่มีกิเลส พอมีอะไรมายั่วชนิด ๆ ส่งเสริมชนิดๆ มันจะบ้าไปทันควันเพราะใจ ไม่มีหลัก ถ้าใจมีหลักมีเกณฑ์แล้วการปฏิบัติย่อมมีหลักมีเกณฑ์ ใจเป็นหลักใหญ่ของการปฏิบัติเรา ถือหลักใจ เป็นสำคัญ จิตมีหลักย่อมไม่ฝ่าฝืนเหตุผลหรือธรรมไม่มีหวั่นไหว หลักที่ว่า ก็คือการ ดำเนินตามครูบาอาจารย์ที่ท่านอุทิศตนต่อสู้กับกิเลส อย่างไม่ท้อถอยอ่อนแอ จนครองวิมุตติธรรม จงอย่าประมาท...ความยากลำบาก มีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งผู้ใหญ่ ผู้น้อย ต้องผ่านทางสายนี้ ด้วยกัน จะต้องผ่านทางลำบากซึ่งเป็นทางเดินเพื่อความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกทางธรรม แม้ทางธรรมก็ควรทราบ ว่า ความลำบากเป็นทางเดินของนักปราชญ์ทุกชั้น มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น...คนมีสุขเพราะยึดทางลำบากเป็นทางเดิน ผู้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ถือความลำบากเป็นอุปสรรค ผิดคิด คัดค้านในสภาวะธรรม ซึ่งมีอยู่รอบตัวไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นจะกลายเป็นคนประเภท “เตสั วุปสโม สุโข” เป็นผู้ไม่ยอมเกิดในโลกนี้อีกแล้ว เป็นความสุขที่

¹⁴⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542),

สมหวังโดยแท้จริง จงเป็นผู้อาจหาญต่อการปลดปล่อยตนจากเครื่องผูกพันเรื่องความทุกข์ ความลำบาก จงอย่า พากันทำความพอใจ ในการหม่นเวียน คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย จงเป็นผู้มีความไม่ประมาทเสมอ จง “มีสติไม่เกียวกะ” ท่านสอนว่า “สมุทัย” เกิดที่ใจ นอกจากนี้ยังมีเครื่องเสริมให้เกิดขึ้นอีกเรื่อย ๆ มีจำนวนมากมายเรียกว่ารอบตัวเรา มีแต่ทางไกลเข้ามาแห่งกิเลสทั้งหลายผ่านทางอายตนะทั้งหลาย การรับรู้เหล่านี้เป็นไปเพื่อกิเลสทั้งนั้น แล้วจิตนั้นและจะเป็นผู้ที่คิดผู้ปรุงแต่ง ผู้ให้ความสำคัญมันหมายเพื่อให้กิเลสทั้งหลายจำเรี่ยขึ้นภายในจิตใจของตัวเอง แล้วกลายเป็นทุกข์ เผลอจิตใจของตัวเอง เหตุก็คือ จิตใจของเราที่คิดออกไปด้วยความไม่มีสติ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจึงควรระมัดระวังตาเวลากะทบรูป หูเวลากระทบเสียง สิ่งทั้งหลายที่เข้ามาเกี่ยวข้อง สัมผัสสัมพันธ์กับอายตนะภายในของเรา คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฟังระมัดระวังด้วยสติ หากไม่จำเป็นก็ไม่ควรที่จะเห็น จะดู จะฟัง จะสัมผัสถูกต้องสิ่งเหล่านั้น โดยเฉพาะนักบวชที่ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เห็นธรรมเป็นของแปลก ผู้ปฏิบัติควรสอนตนให้รู้แล้วเสียก่อนจึงค่อยไปสอนผู้อื่น ประหลาดอัศจรรย์ภายในจิตใจอยู่แล้วหรือพระอรหันต์ ท่านจะรู้เองว่าควรสงเคราะห์ใครมากน้อย เพียงไร ท่านก็รู้ประมาณของตนเอง ท่านจะเป็นผู้รอบคอบรู้จักประมาณความพอดีในการปฏิบัติ ต่อประชาชน ท่านไม่ถือโลกามีสมาเป็นเจ้าอำนาจบังคับจิตใจท่าน ท่านมีแต่ความเมตตาสงสารที่จะ สงเคราะห์ได้มากน้อยเท่าไร ท่านก็ทำไปความรู้จักประมาณท่านมีอยู่ประจำใจและไม่ลืมตัว¹⁴⁶ ความเมตตาสงสารต่อกันและกันความเป็นธรรมต่อกันนั้นแล คือลูกศิษย์ตถาคต การให้อภัย กันอยู่ตลอดเวลา เป็นความถูกต้องอยู่ด้วยกันมากน้อยเป็นผาสกทั้งนั้น¹⁴⁷

การปฏิบัติสมาธิภาวนาและเจริญกรรมฐาน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แนวการสอนของหลวงตามหาบัวนั้น ท่านจะเน้นและเข้มงวดในด้านจิตตภาวนาเป็นหลัก จะอบรมสั่งสอนพระเณร โดยเฉพาะ คือ ไม่ให้เห็นงานใดสำคัญยิ่งกว่างาน ถอดถอนกิเลส กล่าวคือท่านสอนให้เข้มงวดด้านจิตตภาวนา เน้นให้พระเณรเดินจงกรม นั่งสมาธิโดยถ่ายเดียว ดูเรื่องของจิต เรื่องทั้งมวลจะไม่เกิดจากที่ใด แสดงออกจากที่ใด นอกจาก ออกจากจิตใจตนเป็นที่พึ่งของตน โดยท่านสอนให้หนักในความเพียรเป็นหัวใจของพระกรรมฐาน ผู้ต้องการพ้นทุกข์ กล่าวคือให้ประกอบความเพียร ในอิริยาบถทั้ง 4 ความเคลื่อนไหวอันใดให้มีสติกำกับใจ กิเลสอยู่ที่ใจ สติปัญญาที่อยู่ที่ใจผลิตขึ้นมาแก้กัน ธรรมกรรมฐานทุกบทเป็นรั้วกันความคั่นองของใจ โทษแห่งความคั่นองของใจที่ไม่มีธรรมะเป็นเครื่องรักษาจะหาจุดความสุขไม่พบตลอดกาล “สมาธิ” คือ ความสงบ หรือ ความตั้งมั่นของใจ จึงเป็นข้าศึกต่อความคั่นองของใจ ธรรมกำกับใจ เรียกว่า กรรมฐานมี 40 ห้อง ตามจริตนิสัยของบรรดาสัตว์ไม่เหมือนกันมีกสิณ 10 อสุภ 10 อนุสสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาหารปฏิกุศลสัญญา 1 จตุธาตววัตถาน 1 และ อรูป 4 ในที่นี้ จะยกตัวอย่างกรรมฐานที่นิยมใช้กันมาก และให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติเป็นที่พึงพอใจ คือ อากาโรของกาย 32 มี เกศา โลมา นขา ทันตา ตโจ (กรรมฐาน 5) เป็นต้น หรือพุทโธ อัมโม สังฆโม ฯลฯ หรือ อานาปานสติ ผู้ปฏิบัติจะเลือกบริกรรมบทใดก็ได้ตามแต่จริตชอบ เมื่อชอบบทใดก็ตกลงใจนำบทนั้นมาบริกรรม เช่น การบริกรรมบท พุทโธ อัมโม

¹⁴⁶ พระมหาบัว ญาณสมปนโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 180 – 199.

¹⁴⁷ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, *ปฏิปทาของพระอริยสงฆ์ธรรมสาวยานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 49.

สังโฆ ให้ทำ ความรู้ไว้จำเพาะใจ คือ ให้คำบริกรรมว่า พุทโธ เป็นต้น สัมพันธ์กันอยู่กับใจไปตลอด จนกว่าจะ ปรากฏพุทโธในคำบริกรรมกับผู้รู้ คือ ใจเป็นอันเดียวกัน อานาปานสติภาวนา คือลมหายใจ เข้าหายใจออกเป็นอารมณ์ของใจ มีความรู้และสติอยู่กับลม หายใจเข้าออก เบื้องต้นการตั้งลม ควรตั้ง ที่ปลายจมูกหรือเพดานเพราะเป็นที่กระทบลมหายใจ พอถือเอาเป็นเครื่องหมายได้ เมื่อทำจนชำนาญ และลมละเอียดเข้าไปเท่าไร จะค่อยรู้หรือเข้าใจความ สัมผัสของลมเข้าไปโดยลำดับ จนปรากฏลมที่อยู่ท่ามกลางอกหรือลิ้นปีแห่งเดียว จงกำหนดลม ณ ที่นั้น ไม่ต้องกังวลลอกมากำหนดหรือตามรู้ลมที่ ปลายจมูกหรือเพดานอีกต่อไป การกำหนดลม จะตามด้วย “พุทโธ” เป็นคำบริกรรม กำหนดลม หายใจเข้าออกด้วยก็ได้ เพื่อเป็นการพยุ่งผู้รู้ให้เด่น จะได้ปรากฏลมชัดขึ้นที่ใจ เมื่อชำนาญในลมแล้ว ต่อไปทุกครั้งนี้ได้กำหนดจงกำหนดลงที่ลมหายใจ ท่ามกลางอกหรือลิ้นปีโดยเฉพาะ

ทั้งนี้สำคัญอยู่ที่สติ จงตั้งสติกับใจให้มีความรู้สึกในลมทุกขณะที่ลมเข้าและลมออก สั้นหรือ ยาว จนกว่าจะรู้ชัดในลมหายใจถึงความละเอียด เมื่อถึงลมละเอียดที่สุด จิตจะปรากฏมี ความสว่างไสวเยือกเย็นเป็นความสงบสุขและรู้จำเพาะใจ ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใด ๆ แม้ที่สุด กองลมก็ลด ความเกี่ยวข้องในขณะนั้นไม่มีความกังวลเพราะจิตวางภาระมีความรู้จำเพาะใจดวงเดียว คือ ความ เป็นหนึ่ง (เอกอารมณ์) นี่เป็นผลที่ได้รับจากการเจริญอานาปานสติกรรมฐานในกรรมฐานบทอื่น พึง ทราบว่า ผู้ภาวนาจะต้องได้รับผลเช่นเดียวกันกับนี้ การบริกรรมภาวนามีบทกรรมฐานนั้น ๆ เป็น เครื่องกำกับใจด้วยสติจะระงับความคะนอง ของใจได้เป็นลำดับ จะปรากฏความสงบสุขขึ้นที่ใจ มี อารมณ์อันเดียว คือรู้จำเพาะใจปราศจากความฟุ้งซ่านใด ๆ ทั้งนี้ผู้บริกรรมบทกรรมฐานนั้น ๆ บาง ท่านอาจปรากฏอาการแห่งกรรมฐานที่ตนกำลัง บริกรรมนั้นขึ้นที่ใจ ในขณะที่กำลังบริกรรมอยู่ก็ได้ เช่น ปรากฏผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดุก เป็นต้น อาการใดอาการหนึ่งประจักษ์กับใจ เหมือนมองเห็นด้วยตาเนื้อ เมื่อปรากฏอย่างนี้ จึงกำหนดอาการที่ตนเห็นนั้นให้ชัดเจนติดใจและ กำหนดให้ตั้งอยู่อย่างนั้น เมื่อติดใจแนบสนิทแล้ว จงทำความแยกกายในใจ กำหนดส่วนที่เห็นนั้น เป็น สิ่งปฏิภูลโสโครกทั้งอาการส่วนในและอาการส่วนนอกกายโดยรอบและแยกส่วนของกายออกเป็น ส่วน ๆ เสร็จแล้วกำหนดให้เน่าเปื่อยลงบ้าง... กำหนดให้แตกลงสู่ธาตุเดิม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้าง เป็นต้น การ ทำอย่างนี้ เพื่อความชำนาญ คล่องแคล่วของใจในการเห็นกายตามความจริง เพื่อความบรรเทาและ ตัดขาดเสีย ซึ่งความหลงกาย อันเป็นเหตุให้เกิดราคะตัณหา ทำอย่างนี้ได้ชำนาญเท่าไรยิ่งดี ใจจะสงบ ละเอียดเข้าทุกที ข้อสำคัญเมื่อปรากฏอาการของกายขึ้น อย่าปล่อยให้ผ่านไปโดยไม่สนใจและอย่า กลัว อนึ่งผู้ที่ปรากฏกายขึ้นเฉพาะหน้าในขณะภาวนา ใจจะเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็วและจะทำปัญญา ให้ แจ่มไปพร้อม ๆ กันกับความสงบของใจที่ภาวนาเห็นกาย ผู้ที่ไม่เห็นอาการของกาย จงทราบว่า การ บริกรรมภาวนานี้ ก็เป็นการภาวนา เพื่อจะยังจิตให้เข้าสู่ความสงบและเห็นภัยด้วยปัญญาในวาระ ต่อไป

จงหาความมั่นใจในบทภาวนาและคำบริกรรมของตนอย่าทอดทิ้ง ผู้ดำเนินไปโดยวิธีใดพึง ทราบว่าดำเนินไปสู่จุดประสงค์อย่างเดียวกัน และจงทราบว่าธรรมทั้งหมดนี้เป็นบทรธรรมที่จะนำไปสู่ สันติสุข คือ พระนิพพานอันเป็นจุดสุดท้ายของการภาวนาทุกบทไป จงตั้งใจทำด้วยความมีสติจริง ๆ และอย่าเรียง ศีล สมาธิ ปัญญา ให้นอกไปจากใจ ในการภาวนานั้น คนบางประเภทไม่ค่อยมี สิ่งแวดล้อมเป็นภาระกีดขวางใจมาก เพียงใช้คำบริกรรมภาวนา พุทโธ อัมโม สังโฆ กลายเป็นต้นทุน หนุนปัญญาให้ก้าวหน้าต่อไปได้อย่างสบาย ที่เรียกว่า “สมาธิอบรมปัญญา” แต่คนบางประเภทมี

สิ่งแวดล้อมเป็นภาระถ่วงใจมากและเป็นนิสัย ชอบคิดอะไรมาก การใช้ บริกรรมอย่างเดียวไม่สามารถ ทำจิตให้สงบได้จะต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองเหตุผล คัดต้นเหตุของความฟุ้งซ่านด้วยปัญญา ที่คิดอย่าง แยกกาย จิตจะหยั่งลงสู่ความสงบเป็นสมาธิได้ ฉะนั้น คนประเภทนี้จะต้องฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิได้ ด้วยปัญญาเรียกว่า “ปัญญา อบรมสมาธิ” ไม่ว่าจิตจะสงบด้วยวิธีใดให้ใช้วิธีนั้น โดยตั้งจิตลงสู่ปัจจุบัน อย่างตั้งใจไปยึดปริยัติ เมื่อจิตสงบเป็นอุچارสมาธิแล้วไม่หยุดอยู่กับที่ ให้ตามเรื่องที่มาสัมผัสใจ บางครั้งก็เป็น เรื่องเกิดจากตนเองปรากฏเป็นนิมิตขึ้นมาบ้าง ชั่วบ้าง แต่เบื้องต้นเป็นนิมิตเกิดกับตน มากกว่า ถ้าไม่รอบคอบก็ทำให้เสียได้ เมื่อเกิดนิมิตในให้ใช้เป็นอุบายพิจารณาด้วยปัญญา ส่วนนิมิต นอกที่ เกิดขึ้นให้พิจารณาน้อมลงสู่ไตรลักษณ์ ทั้งนี้ ไม่ว่าจะ เป็นสมาธิประเภทใดก็ตาม ปัญญาเป็นสิ่งที่ สำคัญประจำสมาธิประเภทนั้น ๆ เมื่อถอนออกมาแล้วจงไตร่ตรองธาตุขันธ์ด้วยปัญญา เพราะปัญญา กับสมาธิเป็นธรรมคู่เคียงกันจะแยกจากกันไม่ได้ถ้าสมาธิไม่ก้าวหน้าต้องใช้ปัญญา

วิปัสสนากรรมฐาน : ต้องฝึกจิตให้พิจารณาอาการ 32 ของกายด้วยปัญญาอย่างไม่หยุดยั้ง ทางที่ถูกและราบรื่นของผู้ปฏิบัติ ก็คือเมื่อจิตได้รับความสงบพอเห็นทางแล้ว ต้องฝึกหัด จิตใจให้ คิดค้นในอาการของกาย จะเป็นอาการเดียวหรือมากอาการก็ตามด้วยปัญญา คลี่คลายดูกาย ของตน เริ่มตั้งแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เอ็น กระดูก อาหารเก่า อาหารใหม่ ฯลฯ ที่เรียกว่า อาการ 32 สิ่ง เหล่านี้ตามปกติเต็มไปด้วยของปฏิภูลน่าเกลียดตลอดเวลา ไม่มีอวัยวะส่วนใดจะสวยงามตามโมหนิยม ต้องเห็นอย่างนี้ ความเป็นอนิจจังไม่เที่ยงก็กายอันนี้ ทุกขังความลำบาก กายอันนี้ อนัตตาปฏิเสธความ ประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายก็กายอันนี้ สิ่งที่ไม่สมหวังทั้งหมดก็อยู่ที่กายอันนี้ หรือแม้แต่กิเลสที่เผาจิตใจ ให้ทุกข์ทรมานก็เพราะยึดติดในกายอันนี้ สรุปความในเรื่อง “โลก” คือเรื่องเพื่อกายอันเดียวนี้ทั้งนั้น เมื่อพิจารณากายพร้อมทั้งเรื่องของกายให้แจ้งประจักษ์กับใจด้วยปัญญาอยู่อย่างนี้ ไม่หยุดยั้งกิเลสก็ จะเบาบางและสงบลงเรื่อย ๆ เพราะเมื่อเห็นกายแจ้งประจักษ์ใจด้วยปัญญาอย่างนี้ ใจต้องเบื่อหน่าย ในกายตนและกายคนอื่นสัตว์อื่นคลายความกำหนัดยินดีในกาย แล้วถอนอุปาทานความยึดมั่น ถือมั่น ในกายโดยสมบูรณ์ทุกส่วน พร้อมทั้งความรู้เท่ากายทุกส่วน ไม่หลงรักหลงชังในกายอีกต่อไป มองเห็น ความจริงและหมดความสงสัยในเรื่องของกายที่เรียกว่ารูปธรรม พิจารณา นามขันธ์ทั้ง 4 ด้วยสติและ ปัญญาทุกขณะด้วยไตรลักษณ์

ในขั้นต่อไป คือ การทำวิปัสสนาเกี่ยวกับนามธรรมคือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ นามขันธ์ทั้ง 4 ซึ่งมีความละเอียดไปกว่ารูปขันธ์คือกาย ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา แต่รู้ได้ทางใจ การพิจารณานามธรรมทั้ง 4 ต้องพิจารณาด้วยปัญญาโดยทางไตรลักษณ์ล้วน ๆ แต่พิจารณา ในขั้นนี้ ทั้ง 4 นี้ตามแต่จิตจะชอบในขั้นใดไตรลักษณ์ใด หรือทั่วไปในขั้นหรือไตรลักษณ์นั้น ๆ จงพิจารณา ตามจิตชอบในขั้นและไตรลักษณ์นั้น ๆ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจงตั้งสติและปัญญาให้เข้าใกล้ชิดต่อ นามธรรม คือ ขันธ์ 5 นี้ ทุกขณะที่ขั้นนั้น ๆ เคลื่อนไหว คือ ปรากฏขึ้นตั้งอยู่และดับไป และไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาประจำตน การพิจารณาให้รู้ด้วยปัญญาชอบในขั้นและสภาวะธรรมทั้งหลายก็ เพื่อเข้าใจสัจธรรมและเกิดการปล่อยวางละกิเลสตัดมหาดตภพชาติให้น้อยลง จนกระทั่งได้รับความสุข อย่างสมบูรณ์ ผู้ปฏิบัติจึงทำความแยกกายในขั้นและสภาวะธรรมด้วยดี สิ่งเหล่านี้เกิด ดับอยู่กับจิตทุก ขณะ จงตามรู้ความเป็นไปของเขาด้วยปัญญาว่าอย่างไรจะรอบคอบและรู้เท่าทันในทุกอิริยาบถอย่าง ไม่ประมาท ขันธ์เป็นกิเลสตามโมหนิยมเพราะจิตอยู่ใต้อำนาจอวิชชา เมื่อปัญญาตามค้นที่จิตดวงรู้ที่ เติบโตด้วยอวิชชาได้สำเร็จ ใจย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริงได้อย่างสมบูรณ์ตลอดกาล

ในขั้นนี้นักปฏิบัติจะรู้สึกเพลิดเพลินเต็มที่ในการค้นคิดตามความจริงของขั้นและสภาวะธรรมที่ประกาศความจริงประจำตนว่าขั้นและสภาวะธรรมทั่วทั้งโลกธาตุนี้ มิได้มีความผิดหรือกิเลสบาป โดยตัวของมันเอง แต่ความเห็นผิดที่เกิดขึ้นอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นเพราะจิตอยู่ได้อำนาจของอวิชชา ก่อให้เกิดตัณหาและอุปาทานในธาตุขั้น ทำให้จิตที่มีวิชชานี้ เวียนว้ายตายเกิดในโลกทั้ง 3 ไม่มีจบสิ้น แต่อวิชชาสามารถถูกทำลายลงได้ ด้วยอำนาจ “มรรคญาณ” คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งจิตได้สัมผัสกับความจริง เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วย “ยถาภูตญาณทัสสนะ” จากนั้นสภาวะจิตของผู้นั้นก็ถึงซึ่งพระนิพพาน ในที่สุดใจมีความเป็นธรรมมีความเสมอภาคและให้ความเสมอภาคแก่สิ่งทั้งปวง หมดยึดติดต่อกัน จิตมีแต่ความสงบสันติรู้ในสัจจะความจริงอย่างสมบูรณ์¹⁴⁸ กิเลสกับเราเป็นคู่ต่อสู้กันจนกระทั่งถึงวันตายก็ไม่ให้เป็นเอาให้ตายด้วยกัน กิเลสไม่ตายเราก็ตายเท่านั้น ในการปฏิบัติถ้ากิเลสมีกำลังมากกว่านั้น ท่านแนะนำว่า ไม่สมควรที่จะอยู่คนเดียวต้อง เข้าหาครูบาอาจารย์ เพราะการอยู่กับครูบาอาจารย์ แม้จะยังไม่ก้าวหน้าอะไร แต่ก็เป็นที่อบอุ่นใจได้ เราเคยตนกรทั้งเป็นและตายกับกิเลสมาหลายกับหลายกลับแล้ว การที่เราจะปฏิบัติ ตะเกียกตะกายให้พ้นจากกิเลส ทำให้ไม่เห็นว่าเป็นความทุกข์ความลำบาก มิฉะนั้นเราจะประกอบความเพียรหาอะไร ?

ในการปฏิบัติไม่มีจำกัดเพศ เรื่องมรรคผล นิพพาน ก็ไม่มีเพศเหมือนกับกิเลสที่ไม่มีเพศ... “มัชฌิมาปฏิปทา” จึงมีได้ทั้งหญิง ทั้งชาย เป็นเครื่องแก้กิเลสทั้งหลายอาศัยอำนาจความสามารถของตนแล้วมีทางหลุดพ้นได้เช่นเดียวกัน ธรรมเทศนาเกี่ยวกับการปฏิบัติที่หลวงตามหาบัวกับสานุศิษย์เสมอ คือ “การกำหนดเพียร เพื่อความพ้นทุกข์ จะยากลำบากเพียงไร ก็ให้ถือว่าเป็นงานอันคนจะพึงทำหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้าต้องการจะพ้นจากทุกข์ให้จิตเป็นอิสระ อย่าพึ่งทอดอวยทางความเพียรมีการเดินจงกรมนั่งสมาธิเพื่อมรรคผล นิพพานเป็นต้น การทำความดีอยู่ตลอดเวลา ก็คือการสร้างอำนาจวาสนาขึ้นภายในจิต เพื่อจะปราบปรามสิ่งที่ป็นข้าศึกมีอยู่ภายในใจให้หมดสิ้นไปนั่นแหละ นั่นคือ วาสนา สร้างที่ใจนั่นเอง

หลวงตามหาบัวมักจะเทศนาให้กำลังใจแก่ศิษย์ พระเณรและฆราวาสในคราวที่เกิดความทุกข์ ความลำบาก ท้อใจในการปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ ๆ ว่า “ความยากลำบากในการปฏิบัติเกิดมาจากกิเลสขัดขวางอยู่ไม่ใช่ธรรม กิเลสจะขวางจิตทำให้ไม่ยากทำความดี แต่ถ้าเราสู้ฟันกิเลส กิเลส จะอ่อนลงด้วยอำนาจของความดี เวลานี้เราได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นบุญลาภของเรา การเกิดเป็นมนุษย์นี้เป็น บุญลาภอันประเสริฐ อีกทั้งยังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าอีก ดังนั้นการเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้านั้น เป็นบุญลาภที่ประเสริฐสุดของสัตว์โลก คำสอนของท่านเป็นองค์แทนศาสนา ให้ยึดคำสอนของท่าน จะได้ไม่ผิดพลาดจงพากันอุตสาหะพยายาม¹⁴⁹

3. คำสอนและวิธีการปฏิบัติธรรม

เมื่อได้ศึกษาประวัติของหลวงปู่มั่นและของหลวงตามหาบัว แล้วทำให้ทราบว่าหลวงตามหาบัว เป็นศิษย์เอกที่ได้รับความไว้วางใจจากหลวงปู่มั่น อย่างสูงตลอดระยะเวลา 8 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.

¹⁴⁸ พระมหาบัว ญาณสมปนโน, *ทางร่มเย็น*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีศิวารักษ์, 2533), หน้า 1 – 22.

¹⁴⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 23, 44, 213, 256, 232.

2485 - พ.ศ. 2492 หลวงตามหาบัวได้อยู่รับการอบรมศึกษาธรรม และปฏิบัติธรรมกับหลวงปู่่มั่น รวมทั้งยังได้มีหน้าที่คอยอุปฐากดูแลหลวงปู่่มั่นอย่าง ใกล้ชิด และท่านยังทำหน้าที่เป็นเสมือนหัวหน้า ทำหน้าที่คอยดูแลพระเณรในสำนักแทนหลวงปู่่มั่นในขณะที่ท่านเจ็บป่วยอีกด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า หลวงตามหาบัว เป็นศิษย์เอกที่ใกล้ชิดกับ หลวงปู่่มั่นมากองค์หนึ่งและหลวงตามหาบัวเอง ก็มีความเคารพ เทิดทูนหลวงปู่่มั่นอย่างถึงที่สุดเช่นกัน ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า “เราพูดถึงพ่อแม่ครูอาจารย์มัน เราเคารพท่านสุดขีด ในหัวใจของเรานี้อยู่กับพ่อแม่ครู อาจารย์มันหมดเลย เราพูดจริง ๆ”¹⁵⁰ ใน ขณะเดียวกันหลวงปู่่มั่นเอง ก็มีความไว้วางใจหลวงตามหาบัว ในฐานะทายาททาง ธรรมที่จะเป็นที่พึ่ง ของพระเณรในสำนักแทนท่านต่อไปได้ ดังที่ท่านเคยกล่าวไว้ว่า “...ถ้าผมตาย ให้พึ่งท่านมหา (บัว) นะ มหาลาดทั้งภายนอกภายในนะ...” ด้วยเหตุนี้จึงมีพระเณรหมู่เพื่อนต่างแอบจดจ้องหลวงตามหาบัว อยู่เงียบ ๆ และตั้งใจว่า เมื่อสิ้นหลวงปู่่มั่นไป ก็ยังมีความหวังจะได้ อาศัยท่านเป็นที่พึ่งนี้แนะนำ ทางการภาวนาต่อไปได้ตามคำปรารภของหลวงปู่่มั่น¹⁵¹

อาจกล่าวได้ว่า ในการสืบทอดปฏิบัติของหลวงปู่่มั่น และปฏิบัติหน้าที่ในการเผยแผ่ สอนพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงและจริงจังของท่านหลวงตามหาบัวนั้น เริ่มต้นขึ้นเมื่อครั้งที่ท่าน ได้เดินทางกลับมาตุภูมิที่บ้านตาด เพื่อดูแลโยมมารดา ในปี พ.ศ. 2558 ชาวบ้านได้มีมติท่านให้อยู่เป็น หลักที่นั่น เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งทางใจของชาวบ้านโดยได้บริจาคที่ดินประมาณ 163 ไร่เพื่อ สร้างวัด ท่านได้พิจารณาเห็นว่าโยมมารดาของท่านแก่ชรามากแล้ว สมควรที่จะอยู่ช่วยดูแลเป็นการตอบแทน บุญคุณของมารดาด้วย ท่านจึงตกลงใจรับนิมนต์ และเริ่มสร้างวัดนี้เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2558 ตั้งชื่อว่า “วัดป่าบ้านตาด” และอาจกล่าวได้ว่าแนวทางในการอบรมสั่งสอนพระเณร และสานุศิษย์ ของหลวงตามหาบัวนั้น ได้ยึดแนวทางคำสอนและหลักปฏิบัติของหลวงปู่่มั่นเป็นแบบฉบับ ดังที่หลวง ตามหาบัวได้กล่าวไว้ว่า

“...ในสมัยปัจจุบัน ก็ได้นำมาอบรมสั่งสอนหมู่เพื่อนได้มาจากไหน ถ้าไม่ได้มาจากพ่อแม่ ครู บาอาจารย์มันของเรา ซึ่งเป็นหลักยึดที่ตายใจได้โดยไม่ต้องสงสัย ไม่ว่าจะในแง่ธรรม หรือแง่วินัย... ที่เราได้ศึกษาอบรมกับท่านมานาน้อยเพียงไร ก็นำมาอบรมสั่งสอนหมู่เพื่อนด้วยความ ตระเกียกตะกายของตัวเอง ก็ควรจะเป็นสารประโยชน์แก่ผู้มาศึกษาอบรม และการที่จะเข้มแข็งขึ้นทุก วันไม่ใช่อ่อนแอลงไป, อย่างนั้นใช้ไม่ได้...”

“...ผมไปศึกษาอบรมกับครูบาอาจารย์... มีความเคารพรักเลื่อมใส และกลัวท่าน มากที่สุด ยึดเอาทุกแง่ทุกมุมที่ฟังจะประพฤติปฏิบัติได้ ได้มาสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหานี้ก็เพราะ อำนาจครูบา อาจารย์ ในใจของท่านเองทั้งฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ท่านเป็นที่แน่ใจทั้ง 2 แล้ว... บรรดาลูกศิษย์ลูกหา ทั้งหลายนี้ไปศึกษาอบรมกับท่าน จึงได้หลักเกณฑ์จากความ ถูกต้องแม่นยำที่ท่านดำเนินมาเป็นเครื่อง ดำเนินของตน แล้วถ่ายทอดไปโดยลำดับไม่มีประมาณ เฉพาะอย่างยิ่งภิกษุบริษัทที่กว้างขวางอยู่มาก สำหรับลูกศิษย์ของพ่อแม่ครูบา อาจารย์มัน แดกกระจายออกไป...”¹⁵²

¹⁵⁰ มุลนิธหลวงปู่่มั่น ฐริทตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2545), หน้า 353.

¹⁵¹ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, อ่างแล้ว, หน้า 128.

¹⁵² พระมหาบัว ญาณสมฺปนโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 149 – 150.

จากข้อความของหลวงตามหาบัวข้างต้น ประกอบกับการพิจารณาข้อธรรมคำสอนและวิธีการปฏิบัติของท่านทำให้พอสรุปได้ว่า หลวงตามหาบัวได้สืบทอดและนำแนวทางการสอนธรรมของหลวงปู่มั่น มาถ่ายทอดถึงสานุศิษย์ของท่านอย่างชัดเจน โดยเฉพาะหลวงตามหาบัวสอน เน้นเป็นพิเศษเรื่องธรรมะภาคปฏิบัติหรือจิตตภาวนา และความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยและธุดงค์วัตร ซึ่งคำสอนและวิธีการปฏิบัติที่หลวงตามหาบัวสั่งสอนและเผยแพร่ต่อสานุศิษย์ สรุปได้ ดังต่อไปนี้

คำสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติจากประสบการณ์

ในความอัศจรรย์ของการนั่งภาวนาตลอดรุ่งนั้น ท่านเล่าว่าตั้งแต่เริ่มครั้งแรก ท่าน “พิจารณา ทุกขเวทนา” ไปเรื่อย ๆ ด้วยความเพียรและอดทนจนกระทั่งถึงที่สุด ปัญญาไหวตัวรู้เท่าทันเหตุการณ์ ทุกแง่มุมจนกระทั่งรู้เท่าทันทุกขเวทนา รู้เท่ากาย รู้เรื่องจิต ต่างอันต่างจริงมันปรากฏกันอยู่เจียบ ๆ กายหายให้ความรู้สึกทุกขเวทนาดับหมดเหลือแต่ความรู้ที่สักระหว่างรู้ ในเวลาพิจารณาทุกขเวทนา เวลาจิตรู้จริง ๆ แล้วแยกธาตุ แยกชั้นธุดงค์ความเป็นความตาย ดูธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ สลายตัวลง ไปแล้วก็เปลี่ยนดิน เป็นน้ำ เป็นลม เป็นไฟ ตามเดิม อากาศธาตุก็เป็นอากาศธาตุตามเดิมใจที่กลัวตาย ก็ยังเด่น ใจก็ไม่ตายแล้วเรากลัวอะไร จะเอาอะไรมาตาย ความกลัวเกิดจากโลกกิเลส โภกกันต่างหากหมายถึงกิเลส โภกสัตว์โลกให้กลัวตาย ทั้งที่ความจริงไม่มีอะไรตาย (การปฏิบัติเช่นนี้พระ อาจารย์มั่นรับรองกับหลวงตามหาบัวว่าถูกต้องแล้ว) จริตของหลวงตามหาบัวในการภาวนานี้ถูกกับการอดอาหาร เพราะจะทำให้ธาตุชั้นธุดงค์สบาย การตั้งสมาธิภาวนาก็ง่าย สติปัญญาในการแก้กิเลสก็มีความคล่องตัวกว่าการขบขันที่ สมบูรณ์ ท่านว่าการอดอาหารมิใช่การฆ่าตัวเองแต่เพื่อฆ่ากิเลสแนวทางการปฏิบัติของหลวงตามหาบัวถือความทุกข์เป็นครู เป็นหินลับสติปัญญา หลวงตามหาบัวท่านใช้ “ความกลัว” เป็นครูหรือเป็นอุบายเพื่อฝึกจิตและท่านเอาชนะความ กลัวด้วยการบริการรม “พุทโธ” พอความกลัวเริ่มขึ้นมาใช้สติเริ่มจับกับคำบริการรมว่า พุทโธ ๆ เท่านั้น จะเป็นจะตายก็ตามหรืออันตรายใด ๆ ก็ตามไม่ไปติดไม่ไปยุ่ง ให้รู้อยู่จุดเดียวคือคำบริการรมนี้เท่านั้น ไม่ให้จิตไปสู่อารมณ์ที่กลัวนั้น ๆ ให้จิตหมายตายกับธรรมคือคำบริการรมนี้ ธรรมแท้ก็จะปรากฏที่จิตที่กำลัง บริการรมอยู่นี้เอง คือ เป็นการสังสมพลังของธรรมให้เกิดขึ้นที่ใจมากน้อยตามความพากเพียรของตน เมื่อมีการสังสมพลังของธรรมของธรรมมากขึ้นภายในจิตใจจนใจให้มีความแน่วหนามากขึ้น สุดท้ายจิตดวงนั้นก็แน่วเหมือนกับหินทั้งก้อนหรือภูเขาทั้งลูก จากนั้นความกลัวก็หายไป ไม่กลัวสิ่งใดทั้งสิ้น เมื่อถึงขั้นจิตเป็น “อตตา หิ อตตโน นาโถ” ซึ่งเป็นสิ่งที่เราลืมไม่ได้ในชีวิตและการ ภาวนาของเราซึ่งไปอยู่ในสถานที่แบบนั้น

หลวงปู่มั่นสอนว่า อย่า “บ้าหลงสังขาร” หมายถึง สังขารเป็นสิ่งที่ต้องใช้ในการแก้กิเลสและมรรค แต่ถ้าใช้สังขารจนเลยเถิดเกินประมาณเกินพอดี มันจะกลายเป็นสมุทัย แต่ถ้า ใช้สังขารให้พอเหมาะพอดี จึงจะเป็นมรรคไฉ่หากิเลส ในการปฏิบัติต้องเร่งทางด้านปัญญาตอนอสุภะนี้สำคัญอยู่มาก (กรรมฐานที่ยึดเอาซากศพ เป็นอารมณ์เพื่อพิจารณาให้เห็นความไม่งาม ความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร) เมื่อพิจารณาอสุภะจน คล่องแคล่วแล้ว จิตจะอาจหาญมองหญิงชายทะลุไปหมด ไม่มีราคะตัณหาเกิดขึ้น จนกระทั่งหมดไป มองดูคนมีแต่หนังห่อกระดูกไม่มีเหลือความสวยงามใด ๆ การบรรลุธรรมขั้นสูง นั้นท่านเล่าว่า ปัญญาของท่านเป็นผลจาก “ภาวนามยปัญญา” ทำให้ สติปัญญาในขั้นนี้มีความกล้าแกร่งเต็มที่และสามารถฆ่ากิเลสได้ตลอดเวลาโดยตัวมันเองจนถึงที่สุด แล้ว ท่านพิจารณาจิตอันเดียวเพราะสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นส่วนหยาบ (เช่นขั้น 5) ท่านรู้หมดแล้ว ท่านจึงสนใจอยู่เฉพาะความรู้

เกี่ยวกับเวทนาอย่างละเอียดภายในจิตเท่านั้น ท่านใช้สติปัญญาพิจารณา อยู่กับเวทนาตัวนั้น จนทราบว่ามันยังเป็นสมมติ อวิชายังมีอยู่ อวิชานั้นแล คือตัวสมมติ ท่านว่า อวิชานี้มีความแหลมคมมาก ไม่มีอะไรแหลมคมยิ่งกว่าอวิชา ซึ่งเป็นจุดสุดท้าย” พิจารณาด้วยสติปัญญาอย่างไม่วางใจจนกระทั่งรู้เห็นภายในใจว่า “ความเศร้าหมองก็ดี ความผ่องใส ก็ดี ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี เหล่านี้เป็นสมมติทั้งสิ้นและเป็นอิตตาทั้งมวล เท่านั้นแลสติปัญญาก็ หยั่งทราบจิตที่ถูกอวิชาครอบงำอยู่นั้นว่าเป็นสมมติที่ควรปล่อยวางถ่ายเดียว ไม่ควรยึดถือเอาไว้ เมื่อรู้แจ้งเช่นนั้น จิตกับสติปัญญาก็ต่างรวมตัวเป็นอุเบกขามัชฌิมา เมื่อนั้นอวิชาก็ขาดสะบั้นลง กลายเป็นวิสุทธิจิต” เมื่อบรรลุธรรมสูงสุดแล้ว ท่านหายสงสัยทุกสิ่งทุกอย่าง เรื่อง ภพชาติ เรื่องการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เรื่องกิเลสตัณหา ใจได้เปิดเผยโลกธาตุให้เห็นอย่างชัดเจน

เมื่อจิตบริสุทธิ์แล้วแม้สังขารร่างกายจะมีความทุกข์ ความลำบาก แค่นั้น ก็สักแต่ว่าสังขารร่างกายเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่สามารถจะทับถมจิตให้เป็นทุกข์ขั้นมูลได้ เพราะขั้นทั้งหมดเป็นสมมุติ ส่วนจิตเป็นวิมุตติหลุดพ้นจากสิ่งกดขี่ทั้งหลายซึ่งเป็นตัวสมมติแล้ว ดังนั้นจิตจึงไม่เดือดร้อน เมื่อถึงเวลาธรรมชาติของขั้นก็จะสลายลงไปตามสภาพที่มันประชุมกันเท่านั้น¹⁵³ เรื่องกรรมฐาน ที่สำคัญที่ครูบาอาจารย์เป็นผู้นำเพราะครูบาอาจารย์จะคอยให้คำแนะนำ ตักเตือน สั่งสอนทางด้านจิตตภาวนา ซึ่งเป็นเรื่องของใจที่ละเอียดอ่อน ส่วนพระวินัยนั้นก็สามารถ ศึกษาด้วยตัวเองได้ การมีครูบาอาจารย์นั้นได้ทั้งความอบอุ่นผาสุกใจได้ทั้งกำลังความเพียรเป็นเครื่องหนุนอยู่ตลอด อีกทั้งยังได้ศึกษาอบรมธรรมะและแนวทางปฏิบัติด้วย ไม่มีงานใดสำคัญกว่างานแก้กิเลสด้วยประโยชน์พยายามจะเป็นการเดินจงกรมก็ดี นั่งสมาธิ ภาวนาก็ดี หรือความรู้พินิจพิจารณาในธรรมทางใดบทใด ซึ่งล้วนแต่เป็นงานของจิตเพื่อการแก้กิเลสทั้งสิ้น

ในการปฏิบัติภาวนาเป็นงานที่เหมาะสมอย่างยิ่งกับสมณะ “สมณะ” แปลว่า ความสงบ ความผ่องใสของจิต เป็นงานเพื่อชำระล้างความเศร้าหมองของจิตใจ ให้กระจายหายไป จิตใจจะได้มีความสว่างกระจ่างแจ้งขึ้นมาด้วยรัศมีแห่งธรรมซึ่งเนื่องมาจากความเพียร¹⁵⁴ ในการแก้ไขภาวะจิตเสื่อม หลงตามหาบัวท่านสอนให้ใช้คำบริกรรมมากำกับจิตทุกเวลา ไม่ว่าจะเข้าสมาธิหรือออกสมาธิ ไม่ว่าจะไปที่ไหนอยู่ที่นี่ ทำอะไรอยู่จะไม่ยอมให้สติพลั้งเผลอจาก คำบริกรรม คือ พุทโธ คราวนี้เวลาภาวนาจนจิตสงบลงไป หากว่าความสงบนั้นยังจะนึกคำบริกรรม คือ พุทโธ ได้อยู่จะไม่ยอมปล่อยวางบริกรรมนั้น แล้วจิตจะเสื่อมไปได้ในทางใด จะต้องรู้ทันในตอนนี้ พอตั้งข้อสังเกตและตั้งคำถามสัญญาไว้แล้วก็เริ่มบริกรรมภาวนาด้วยบทพุทโธ เมื่อบริกรรมตามนั้น จิตก็จะลงสู่ความสงบได้ และได้อย่างรวดเร็ว บัดนี้ความเสื่อมและความเจริญจิตได้ทอดระยะเสียแล้ว จะบังคับจิตให้มีความรู้สึกกับพุทโธอย่างเดียว ท่านสอนว่าการที่จิตเสื่อมแท้จริงก็คือ เสื่อมเพราะขาดคำบริกรรมสติจึงเผลอจากจิตไปในระยะนั้นเองเมื่อครั้งหลงตามหาบัวป่วยหนักเป็นโรคเจ็บขัดในหัวอก ท่านรักษาด้วย “ธรรมโอสถ” โดยการตั้งใจจะต่อสู้กับทุกขเวทนาแล้วเข้าที่นิ่งภาวนาใหม่กำลังสติปัญญาหนุนเข้าพิจารณา

¹⁵³ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 79, 85, 88, 91 – 92, 98, 101, 141 – 143, 146.

¹⁵⁴ พระธรรมวิสุทธิมงคล, *พระอัฐมกรรมฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิลปสยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์จำกัด, 2545), หน้า 27 – 28, 30 – 31.

ทุกขเวทนาในจุดกลางอกที่กำลังเจ็บเสียดแทงอยู่ โดยพิจารณาว่าทุกขเวทนานี้เกิดขึ้นจากอะไร เสียดแทงอะไร เวทนานี้ไม่ใช่หอก แต่เป็นทุกข์ธรรมดาตัวเอง อันเป็นสภาพเป็นของจริงอันหนึ่งต้นกันไป ไม่ถอยเป็นตายไม่สนใจ สนใจแต่จะให้ความจริงในวันนี้เท่านั้น เมื่อพิจารณาเต็มที่เห็นประจักษ์ ท่านก็ถอนจิต จิตรอบด้วยปัญญาทุกขเวทณาก็ถอนแบบเดียวกันจน โล่งว่างไปหมด เหมือนกับ ร่างกายไม่มี เมื่อถอนจิตออกหมดแล้วร่างกายแม้จะมีอยู่แต่ไม่มีเจ็บปวด โรคหายได้ด้วยอริยสัจ เป็นการใช้ปัญญาพิจารณากองทุกข์ แยกแยะกันกับร่างกายของเรา ออกให้เห็นอย่างชัดเจน ซึ่งการแก้กิเลสหรือแก้ทุกขเวทนาต้องแก้เดิยวั้นนั้น ขณะนั้นเป็นปัจจุบันธรรม¹⁵⁵

กรรมฐาน 40 เป็นได้ทั้งอารมณ์แห่งสมณะและวิปัสสนา และเป็นทางแห่งความหลุดพ้น กรรมฐาน 40 นี้เป็นธรรมที่สร้างจิตของผู้ปฏิบัติให้มีความสงบเย็น ต่อจากนี้ไปก็สร้างปัญญาให้รู้ แจ่มแจ้งแห่งทะเล ท่านสอนให้ขุดคุ้ยกิเลส พิจารณาอสุภะ จิตในขั้นสมาธิหรือจิตธรรมดาย่อมจะมีความรักชอบเป็นพื้นฐานอยู่ภายในจิตใจในอารมณ์ที่เป็นวิสภาคเฉพาะอย่างยิ่งกับรูปขันธ์ ดังนั้นจึงต้องพิจารณารูปขันธ์ให้เป็นคู่ปรับกันกับความรักสวรั้งาม หลงตามหาบัวสอนว่า “อสุภะอสุภัง” การพิจารณาให้เป็นสิ่งปฏิกลโสโครกนี้ เป็นยาระงับ ราคะตัณหาความฟุ้งซ่านเกี่ยวกับโลกสงสารได้เป็นอย่างดี ท่านสอนให้ยอนจิตเข้ามาพิจารณาอสุภะ อสุภัง ในกายเรา กายเขา เพื่อแก้โรคร้ายชนิดนี้ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ความยินดี ความรักใคร่ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าสอนเบื้องต้นว่า โอวาทของกิเลสสามารถแทรกจิตใจได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นต้อง อาศัยธรรมชั้นเอก คือ “เกสา โลมานขา ทันตา ตโจ” ในการที่จะเพิกถอนสิ่งจอมปลอมที่ปกคลุม ห่อหุ้มร่างกาย อันหลอกลวงให้เรายึดติดอยู่เห็นว่าเป็นของสวยงาม เป็นของดีเยี่ยม เป็นการเอาหลัก ความจริงไปจับระหว่างกิเลสกับธรรม พิจารณาเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้เอง คือ “สวากขาต ธรรม” ให้พิจารณากรรมฐาน 5 นี้ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ทุกเวลา ทุกสถานที่ เพื่อให้ซาบซึ้งด้วยปัญญา นี่แหละคือการปฏิบัติ ในการพิจารณาภายหลังจากการพิจารณากรรมฐาน 5 แล้ว ให้พิจารณาเรื่อยไปถึง อวิยะน้อยใหญ่ ในสภณกายนี้อย่างหมดวามันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กำหนดรู้ว่า “รูป” เป็นเพียงการประชุมกันของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มิได้มีความวิเศษอะไร ให้พิจารณาคลี่คลายออกด้วยสติปัญญา นี่คือธรรมของพระพุทธเจ้าที่นำมาใช้แก้กิเลสได้อย่างราบคาบไม่มีเหลือ จนกระทั่งเหลืออยู่แต่ขั้นธรรมา ๗ ไม่มีกิเลสเข้าไปแทรกได้อีกต่อไป

หลวงตามหาบัวท่านสอนให้กำหนดรู้อาการของจิตอย่าหลงตามจิต จิตบางนิสสัยพิสดารมาก ถ้าไม่มีครูบาอาจารย์ก็จะเสียหายถ้ามีครูบาอาจารย์คอยแนะนำให้ ผู้นั้นจะได้รับประโยชน์เร็วใช้ได้ดี ต้องอบรมสติปัญญาให้ทันจิต จึงจะไม่เสียไปได้และเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางไม่มีประมาณ ผู้ปฏิบัติเพื่อเห็นความจริงแห่งธรรมทั้งหลายให้รู้อยู่ที่ใจ จุดที่กิเลสของสมุทกันอยู่ที่ใจนี้ การออกไปจากดวงใจเป็นเชื้ออันสำคัญให้เกิดภพ คือ อวิชชา ปัจฉยา นี้เอง เมื่อถูกกำลังแห่งปัญญา ทำลายขาดสะบั้นไปแล้ว นั่นแหละคือความบริสุทธิ์ พุทโธแท้ ยืนยันได้ภายในตัวเองว่า “น ทาน ปุน ภโว” ความเกิดไม่มีแล้วเพราะเชื้อให้เกิดถูกทำลายไปหมดแล้ว สำหรับผู้ที่ยังตั้งหลักไม่ได้ในการปฏิบัติ ท่านแนะนำว่าอย่าลืมหาบริการกรรมภาวนา ไม่ว่าจะ ในที่ไหน ในท่าอิริยาบถใด คำบริการกรรมให้ติดแนบกับจิตเช่น

¹⁵⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542),

“พุทโธ” ก็ตาม “อัญญิ” ก็ตาม เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ บทใดก็ตาม ให้จิตติดอยู่กับบทหนึ่งมีสติ สืบเนื่องอยู่เสมอ ไม่ให้จิตไป ทำงานอื่นจิตจะสงบเยือกเย็นได้โดยลำดับ เมื่อสมาธิธรรม ปัญญาธรรม วิริยธรรม ชันติธรรม ไม่มีในใจแล้วจะหวังเอามรรคผล นิพพานมาจากไหน แต่ถ้ามี วิริยธรรม ชันติธรรม สติธรรม ย่อมจะสามารถมีสมาธิธรรมขึ้นมาได้ แล้วค่อยเลื่อนขั้นขึ้นปัญญาธรรมโดยลำดับ เพราะการพิจารณาตามขั้น ตามภูมิของจิตของธรรม จนกลายเป็นมรรค ผล นิพพานขึ้นมา ประจักษ์ใจไม่สงสัย

ในการปฏิบัตินั้นต้องเร่งความเพียร ความขี้เกียจอ่อนแอ นั้นเป็นเรื่องของกิเลสทั้งมวล อุปาย มองธรรมที่จะให้ทราบกลอุปายของกิเลส จึงต้องใช้ความพยายามอย่างยิ่งเพิ่มกำลังใจเข้มแข็ง ในความเพียร เต็มสติกำลังความสามารถไม่มีงานใดจะมีความลำบากยากเย็นเสียใจ ถึงเป็นถึงตาย ยิ่งกว่างานสู้กับกิเลสเพื่อชัยชนะ ความขี้เกียจความมั่งง่ายอ่อนแอไม่ใช่ธรรมแต่เป็นกิเลส เพื่อพอก พูน ทุกข์ ดังนั้นผู้ปฏิบัติจงยกตนให้เหนือกิเลสประเภทต่าง ๆ ด้วยความเพียรจะจัดว่าเป็นผู้มีวิสาสนา บารมี เต็มหัวใจ การต่อสู้กับกิเลสให้ได้ผลนั้นต้องฝึกทรมานตนเองอย่างหนัก แต่ผู้ปฏิบัติใหม่มักจะทน ไม่ได้ จึงต้องพยายามฝึกจิตบังคับใจไม่ให้หลงไปตามกิเลส โดยต้องใช้สติอยู่ตลอดเวลาทุก สถานที่ ต้อง ห่มเทศติปัญญาลงทั้งหมดเพื่อต่อสู้กับกิเลส นักปฏิบัติต้องมีความจริงจัง อยู่ที่ไหนให้ถือความเพียร เป็นสำคัญ ให้ถือว่ากิเลสเป็นข้าศึก ต่อเราอยู่เสมอ ให้สติปัญญาทำหน้าที่ของมัน คือ การแก้กิเลส อย่างลดละความเพียร ผู้นั้นแหละจะ พัฒนาจากแหล่งแห่งทุกข์ไปได้โดยไม่สงสัย การปฏิบัติต้องฝึก กิเลสสู้กิเลส ความทุกข์ ความลำบาก เพราะความพากเพียรในการพ้นกิเลส นั้น เป็นการทำลายกิเลส เป็นการถอดถอนกิเลส เพื่อความสุขความสมหวังอันเป็นผลจะทำให้ เกิดธรรมขึ้นภายในใจ¹⁵⁶

อุปายวิธีทำให้จิตสงบ กิเลสสงบ

ไปที่ไหนก็อย่าลืม พุทโธ ภายในใจให้พุทโธเสมอไป ใจจะสงบเย็นเป็นสุขอยู่กับตัว ตลอด กาลสถานที่ ความคิดความปรุงทุกแง่มุมที่แสดงออกมาจากใจนั้น ล้วนแต่เป็นบงการของกิเลสให้คิด แทบทั้งสิ้น และก่อความไม่สงบแกใจอยู่ตลอดเวลา ศาสนาเป็นธรรมเครื่องชำระกิเลสให้เบาบางและ หหมดสิ้นจากใจ ตามหลักธรรมอันเป็นจริงแล้วอย่างนั้น ถ้ามีศีลมีธรรมเป็นเครื่องป้องกันตัว ก็อยู่ผาสุก เย็นใจ อยู่คนเดียวก็สบายเพราะอยู่ด้วยธรรมครองใจ ทางวิวิธวิธีที่พระพุทธเจ้าของเราหรือ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงดำเนิน เป็นทางของ ความสุขเกษม อันเป็นทางของความหลุดพ้นแห่ง วิภูฏวณ คือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ทางสายกลาง เป็นทางราบรื่นดงาม ได้ประทานให้สัตว์ทั้งหลายได้ ดำเนิน ได้แก่ สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร รวมเข้าแล้วเป็นสุปฏิปันโน อชุปฏิปันโน ญายปฏิปันโน สามเณรปฏิปันโน นี่คือประโยชน์ของผู้เดินทางไปถึงฝั่งแห่งพระนิพพาน การปล่อยวางความยึดมั่นใน วัตถุและอารมณ์ต่าง ๆ เป็นจุดมุ่งหมายของศาสนธรรมโดยแท้ แม้ธาตุชั้นยังต้องอาศัยสิ่งเหล่านั้นอยู่ ก็ไม่จำเป็นต้องยึดถือแบกหามจนหนักอึ้งตลอดเวลา จนหา อิสระทางจิตใจไม่ได้ คนเราย่อมเป็นทุกข์ กันตรงนี้ มิได้เป็นทุกข์เพราะความไม่มีกินไม่มีใช้ แต่เป็นทุกข์เพราะมีมากน้อยเท่าไรก็ยึดมั่นไว้ ต่างหาก ลูกศิษย์พระพุทธเจ้าจะมีทางรู้และปล่อยวาง ภาวะคือความยึดถือเหล่านั้นโดยลำดับและได้ โดยเด็ดขาด ในด้านการปฏิบัติ ความจำได้เป็นอย่างหนึ่ง ความจริงเป็นอย่างหนึ่งแต่เวลาเราปฏิบัติไป

¹⁵⁶ พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 22 – 25,

เจอ ความจริงแล้วความจำก็ปล่อยวางหมดในการปฏิบัติให้เราดูตัวเราก่อนอื่นเป็นการเรียนธรรมภายใน คือดูตัวเองเมื่อมีอะไรเกิดขึ้นกับจิตใจก็รู้ ผู้เห็นภัยในความเกิด ตาย ชั่ว ๆ ซาก ๆ อยู่ทุกขณะ ลมหายใจเข้าออกเพราะความเพียรแล้ว ซึ่งเกิดจากใจที่เห็นภัยในทุกขมาจนเพียงพอแล้ว ประคองสติปัญญาให้เป็นไปในภายในจิตตลอดเวลาในอิริยาบถไม่ลดละก็สามารถถอดถอนกิเลสอาสวะออกจากจิตใจได้ด้วยสมุทเทปทาน การรักษาสมัตติใดในโลก ไม่ยากเท่ารักษาคตนคือตัวเราที่จะไม่ให้ตกเป็นเหยื่อของความชั่ว เพราะสิ่งที่พาให้เสียซึ่งมีอยู่ภายในนั้น คือ ความอยาก เป็นเจ้าของเรือนเป็นตัวพาไปในทางเสื่อมเสีย ปฏิบัติศาสนาคือปฏิบัติที่ตัวเราเอง ให้เป็นไปในทางที่สงบเย็นให้คุณค่าแก่ตนมากขึ้น สมกับ ศาสนาสอนคนให้ฉลาดในการรักษาคตนให้พ้นภัย¹⁵⁷

อุบายวิธีหลุดพ้น

คำว่า “นิพพาน” เป็นศัพท์ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย ที่สิ้นกิเลสและภพชาติในใจแล้วโดยเฉพาะ ความเป็นอยู่ของชีวิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ผิดจากความเป็นอยู่ของโลก เพราะชีวิตสดชื่นด้วยธรรม แม้ร่างกายจะเป็นสมมติเหมือนโลกทั่ว ๆ ไป แต่ใจผู้ครองร่างเป็นของบริสุทธิ์จึงทำให้ร่างกายทุกส่วนสดชื่นไปตามอริยธรรมเป็นเชื้อสำคัญที่ทำให้เกิดพระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยการภาวนา ตรัสรู้ด้วยการปฏิบัติ พระพุทธเจ้า ตรัสสอนเรื่องกาย - วาจา - จิต มิได้สอนอย่างอื่น ทรงสอนให้ปฏิบัติฝึกหัด จิตใจ ให้เอาจิตพิจารณาภายใน เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้าเรียกว่า ธัมมวิจยะ เมื่อพิจารณาเป็นสติสัมปชัญญะจิตก็จะเห็นสมาธิรวมลงเอง แม้ธรรมจะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกประเภทก็จริง แต่ก็กำจัดกิเลสเป็นอย่าง ๆ ไปตามเจริญนิสัยที่ถูกกับบพธรรมนั้น ผู้ฉลาดก็ควรค้นดูสมุฏฐานของกิเลสว่าควรแก้ด้วยธรรมบทใดก่อน เช่น ผู้หนักในราคจริต ควรนำอสุกกรรมฐานมาแก้ธรรมเมื่อได้ถูกทางก็เป็นนิยานิกรรม นำผู้ปฏิบัติให้ พ้นจากความขัดข้องไปโดยลำดับ ความทำจริงมุ่งต่อความหลุดพ้นจริง ๆ แม้จะเรียนเฉพาะกรรมฐานเท่านั้น สวากของ พระพุทธเจ้า ปรากฏในตำราว่าหลุดพ้นได้หลายองค์ ศึกษาอริยสัจให้แจ้ง สร้างคุณความดีทุกอย่างเพื่อช่วยตัดภพชาติ ผู้ใดอยู่ในอิริยาบถด้วยความมีสติและปัญญาประจำตนตลอดเวลา ผู้นั้นและจะเป็นเจ้าของสมบัติอันเลิศ คือ มรรค ผล นิพพาน ในชาตินี้ จึงพยายามทำสติธรรมดานี้ให้กลายเป็นมหาสติขึ้นมาและจงทำปัญญาธรรมดาให้เป็น มหาปัญญาขึ้นมาที่ดวงใจของเรา เมื่อมีสติมีกำลังจนเพียงพอแล้วเราจะเดินปัญญาพิจารณา แม้กิเลสจะหนาแน่นเหมือนภูเขาทั้งลูกก็ต้องทะลุไปได้โดยไม่สงสัย โรคกิเลสตัณหา โรคความโลภ โรคความโกรธ โรคความหลง นี่เป็นตัวสำคัญถ้ามันยังอยู่ ภายในจิตของเราให้เอาธรรมะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตตภาวนาระงับดับจิตของเราจะคิดอ่าน ไตรตรองเรื่องธาตุขันธ์ อายตนะ สภาวะธรรมต่าง ๆ จะแยกขยายแบ่งส่วน แดกสลายทำลายอยู่ในวงแห่งไตรลักษณ์แล้วท่านเรียกว่า “ปัญญา”¹⁵⁸

สรุปได้ว่า เมื่อพิจารณาวิธีการปฏิบัติสมาธิบำเพ็ญกรรมฐานรวมทั้งคำสอนที่เกี่ยวข้องกับภาคปฏิบัติอื่น ๆ ของหลวงปู่มั่นและของหลวงตามหาบัวแล้วจะพบว่า เป็นไปในแนวทาง เดียวกัน

¹⁵⁷ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ธรรมะชาวบ้านพบตัวเอง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535), หน้า 22 – 25, 28, 30 – 32.

¹⁵⁸ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ธรรมะชาวบ้านพบตัวเอง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2535), หน้า 35 – 44.

โดยเฉพาะในหลักการสำคัญคือการทำสมาธิด้วยวิธีกำหนดลมหายใจ คือ อานาปานาสติ แล้วบริกรรมคำว่า “พุทโธ” หรืออาจจะใช้คำบริกรรมอื่นตามแต่จริตนิสัยของผู้ปฏิบัติ จากนั้นจึงเข้าสู่ภาวของวิปัสสนา โดยเริ่มจากการพิจารณากายคือกรรมฐาน 5 หรือ อากาของกาย 32 เป็นต้น แล้วจึงเข้าสู่วิปัสสนาชั้นละเอียดคือพิจารณานามขันธ์คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นต้น จนกระทั่งเข้าสู่จุดสุดท้ายคือการใช้ปัญญา พิจารณาทำลายอวิชชาจนกระทั่งบรรลุมรรคผล นั้นเอง ซึ่งในหลักการใหญ่เหล่านี้ สรุปได้ว่าหลวงตามหาบัวท่านได้รับถ่ายทอดคำสอนเหล่านี้มา จากหลวงปู่มั่นและท่านจึงได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อไป ส่วนความแตกต่างนั้นเป็นเรื่องของ รายละเอียดหรือลักษณะวิธีการสอน เช่น การสอนกรรมฐานในเบื้องต้นหลวงปู่มั่นมักจะสอน พื้นฐานง่ายแก่ศิษย์คือ สอนการพิจารณากายหรือกรรมฐาน 5 ก่อน ในขณะที่ลักษณะการสอนของ หลวงตามหาบัว ท่านจะสอน โดยรวมทีเดียวทั้งการพิจารณาอันเป็นวิปัสสนาอย่างหยาบ และการพิจารณาชั้นอันเป็นวิปัสสนาละเอียดไปพร้อม ๆ กัน โดยจะดูได้จากงานเขียนของท่าน

ส่วนในเรื่องของลักษณะวิธีการหรือขั้นตอนการปฏิบัติสมาธิต่าง ๆ นั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นไปในแนวทางเดียวกันเพราะหลวงตามหาบัวเองท่านก็เขียนหนังสือเกี่ยวกับหลวงปู่มั่น หลายเล่ม และในหนังสือเหล่านั้นเช่น เรื่อง “ปฏิบัติของพระอุดมกรรมฐานสายท่าน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต” ก็บอกถึงวิธีการสอนการนั่งสมาธิ และเดินจงกรมตามแบบของหลวงปู่มั่นไว้อย่างละเอียดด้วย ดังนั้น แนวทางการปฏิบัติเบื้องต้นเหล่านี้จึงไม่แตกต่างกันซึ่งในประเด็นนี้จะเห็นได้จากคำกล่าวของหลวงตามหาบัวเองที่ท่านกล่าวไว้ว่า สิ่งที่ท่านได้รับการ อบรมมาจากหลวงปู่มั่น ท่านก็ได้นำมาสั่งสอนต่อแก่สานุศิษย์¹⁵⁹

ส่วนในเรื่องของคำสอนอื่น ๆ ทั่วไปนั้น สรุปได้เช่นเดียวกันว่าท่านทั้ง 2 เน้นหนักในแนวทางเดียวกันคือให้ความสำคัญกับคำสอนภาคปฏิบัติหรือคำสอนที่เกี่ยวกับจิตตภาวนานั้นเองซึ่งก็อาจจะแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด

4. คำสอนเกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ

หลวงปู่มั่น เป็นผู้เทิดทูนศาสนธรรมไว้ได้ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ธรรมเต็มภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธุดงค์วัตร 13 ท่านและหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล เคยปฏิบัติมาแทบทุกข้อ ธุดงค์วัตรเป็นเครื่องมือปิดช่องทางออกของกิเลสของพระอุปัชฌาย์ได้ดีมาก ท่านสอนว่าเป็นธรรมแก่ กิเลส จึงควรนำไปปฏิบัติเพื่อแก้กิเลส ดังนั้น หลวงปู่เสาร์และหลวงปู่มั่นจึงสอนให้มีการ ปฏิบัติธุดงค์วัตร 13 อย่างจริงจัง เป็นเหตุให้เกิดความสนใจการปฏิบัติธุดงค์วัตรในหมู่พระ กรรมฐานกันแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน¹⁶⁰

การปฏิบัติธุดงค์วัตรที่หลวงปู่มั่นถือเป็นแบบฉบับอย่างฝังใจประจำองค์ท่านและสั่งสอนพระเณร ให้ดำเนินตามมี คือ “การบิณฑบาต” เป็นกิจวัตรประจำวันมิได้ขาด(เว้นจะไม่ฉันในวันใด ก็ไม่ต้องไปในวันนั้น) การบิณฑบาตต้องตั้งอยู่ในท่าสำรวมกาย วาจา ใจ มีสติประจักษ์ตนกับความเพียรที่เป็นอยู่ใน เวลานั้น อาหารที่ได้มาในบาตรถือเป็นอาหารที่พอดี ไม่ต้องแสวงหาหรือรับอาหารที่ตามส่งมาทีหลังอีก “การฉันมื้อเดียว” ในวันหนึ่ง ๆ เป็นความพอดีกับพระอุดมกรรมฐาน ผู้มีภาระและ

¹⁵⁹ พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 145 – 150.

¹⁶⁰ มุลนิตีหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, *บูรพาจารย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2555), หน้า 409.

ความ กังวลแต่น้อย เพื่อจิตใจกับความเพียรจะได้ดำเนินโดยสะดวก “การฉันทในบาตร” เป็นความสะดวกสำหรับพระอุทกกรรมฐาน ผู้มีความมักน้อย สันโดษ และต้องเที่ยวจาริกไม่อยู่ประจำที่ นอกจากนี้ การพิจารณาอาหารในบาตรยังเป็นอุบายตัดความ ทะเยอทะยานในรสชาติของอาหารได้ดี ถือเป็นอุบายธรรมเครื่องถอนกิเลส “การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร” เป็นการพยายามอดกลั้น ไม่ทำตามความอยากอันเป็นความ สะดวกในคน ซึ่งมีนิสัยชอบความสวยงามในความเป็นอยู่หรือในสิ่งใช้สอย “การอยู่ป่า” เพื่อสร้างความวิเวก และเป็นบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิบัติบำเพ็ญเพียร “การอยู่รุกขมูล คือ รมไม้” การอยู่ได้รมไม้ซึ่งปราศจากที่มุงที่บัง และเครื่องป้องกันตัว ย่อมทำให้มีความรู้สึกตัว อยู่เสมอ จิตที่ตั้งความรู้สึกรู้ตัวอยู่กับตัว ย่อมเป็นทางถอดถอนกิเลสไปทุกโอกาส “การเยี่ยมป่าช้า” เป็นอุทกเครื่องปลุกเตือนพระและหมู่ชนมิให้ประมาทในเวลามีชีวิตอยู่ และ “การถือไตรจีวร คือ ผ้า 3 ผืนเป็นวัตร” เพื่อความสะดวกในการอุทก ไม่พะรุงพะรัง ไม่เป็นการสะสมวัตถุอันเป็นความกังวล มีบริวาร 4 ใช้สอนแต่ที่จำเป็น

ในข้อวัตรปฏิบัติทั่วไปนั้น หลวงปู่มั่นสอนแบบ “ปฏิบัติอดอยาก” คือ อดอยากในที่อยู่ออาศัย และปัจจัยเครื่องอาศัย โดยเป็นการสมัครใจและอยู่ได้ด้วยธรรมเป็นอยู่หลับนอนด้วยธรรม ลำบากทนทุกข์ด้วยธรรม ทรมานตนเพื่อธรรม เพื่อเป็นการต่อสู้กับกิเลสเพราะกิเลสกับธรรมเป็นคู่กัน¹⁶¹

หลวงปู่มั่นสอนให้ภิกษุสามเณร เป็นคนกินน้อย นอนน้อย พุดน้อย แต่ปฏิบัติให้มาก รวมทั้งกินง่าย อยู่ง่าย นอนง่าย การไปการมาง่ายไม่ทำตนเป็นผู้ศนิกศักดิ์ใหญ่ นิยมวัตถุภายนอกแต่ใจไม่มีคุณความดี ท่านชื่นชมบุคคลประเภทอ่อนน้อมถ่อมตน ทำตัวดุจผ้าขี้ริ้ว แต่ใจหุ่รหรางดงามด้วยธรรม¹⁶²

การพิจารณาทุกข์เวทนาในเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ พระอุทกคณิคมพิจารณาเป็น “ข้อวัตร” ของการฝึกซ้อมสติปัญญา ให้พ้นกับเรื่องของตัว โดยมากก็เรื่องทุกข์ ทั้งทุกข์กาย ทั้งทุกข์ใจ รายใดสำรวมสติอารมณ์ได้ด้วยสติปัญญา ไม่แสดงอาการทรมทรมาย ในเวลาเช่นนั้นท่านชม และถึงว่ารายนั้นดีจริงสมเกียรติกับพระปฏิบัติที่เป็นนักต่อสู้สมกับเป็นนักรบในสงครามกองทุกข์¹⁶³

กล่าวโดยสรุป แนวทางดำเนินของพระอุทกกรรมฐานในสายของหลวงปู่มั่นนั้นท่าน เน้นในเรื่องกรรมฐาน 5 และ อุทกวัตร 13 ซึ่งถือว่าสำคัญมาก ถือว่าเป็นเส้นชีวิตของพระอุทกคณิคมทีเดียว

ในเรื่องข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ นั้นอาจกล่าวได้ว่าวัดป่าบ้านตาด มีสิ่งที่เห็นชัดอยู่ 2 ประการ คือ มีความเข้มงวดในด้านจิตตภาวนาและไม่ให้สิ่งใดมีคุณค่าเหนือธรรมและวินัย หลวงตามหาบัวจะสอนสาธุศิษย์โดยเน้นหนักในเรื่องของการปฏิบัติและให้ความสำคัญแก่หลักธรรมและหลักวินัยเหนือสิ่งอื่นใดดังคำสอนของท่านที่ว่า “พระวินัยนี้สำคัญมากที่สุด เป็นรั้วกันทางจิตใจให้ก้าวเดินไปตามสายแห่งธรรมแล้วจะตรงต่อมรรคผลนิพพานถ้าข้ามพระวินัยไปเสียเป็นการสังหารตนเองให้พากันระวังให้ดี” “พระเรานี้สวยงาม สงบร่มเย็นอยู่ที่ศีล ดังนั้นจงตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติรักษาศีล จากนั้นจึง บำเพ็ญ

¹⁶¹ พระญาณวิริยาจารย์, ประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประชาชนจำกัด, 2550), หน้า 45 - 40, 71, 51

¹⁶² กระทรวงศึกษาธิการ, หยดน้ำบนใบบัว, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 71 - 72.

¹⁶³ มูลนิธิหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, บุรพาจารย์, อ้างแล้ว, หน้า 404.

ภาวนาอยู่ที่ไหนให้มีการเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาถูกตามหน้าที่ของพระ” “พระวินัยคือ รั้วกันทางจิตใจ ไม่ให้ปลีกแหวะไปเกี่ยวข้องกับกิเลสทั้งหลาย ภายในใจจึงมีแต่ธรรมล้วน ๆ ให้ดำเนิน คือ มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา (พลธรรม 5) ทำให้เกิดความเพียร เช่น จิตตภาวนานี้คือก้าวเดินไปตามทางธรรม “ธุดงค์วัตร เป็นสถานที่ที่พระอรหันต์บำเพ็ญและฝากเป็นฝากตายกับพระนิพพานเป็นแหล่งรากฐานของการอำนวยความสะดวกทุกด้าน เพื่อตัดกระแสวัฏฏะภายในให้ลดทอนลงไป เรื่อย ๆ ด้วยความเพียรฝึกฝนให้เป็นผู้มีความกล้าหาญ ไม่กลัวตายไม่กลัวความยากลำบากเพราะความขาดแคลนกันดารในปัจจุบันเป็นการฝึกหัดทรมานจิตที่แสนจะโหดโผนเป็นนิสัยประจำ ดั้งเดิมให้ส่งปลงความลำบากทำให้รู้จักทุกข์และทำให้เกิดการทอนกระแสตัณหา กระแสทุกข์ เพื่อเข้าสู่กระแสการสิ้นทุกข์ คือ นิพพานเป็นมรรคผล”

สถานที่ฝึกทรมานจิตของพระกรรมฐานแห่งหนึ่งก็คือ ป่า เช่น ป่าเสือ เป็นสถานที่ฝึกทรมานและก่อให้เกิดความเพียรดีมากถ้าที่ไหนที่น้ำกล้วมาก เมื่อไปปฏิบัติอยู่ที่นั่นสติจะดีทั้งวันทั้งคืน เมื่อสติตั้งอยู่กับจิต รักษาจิต จิตก็ไม่ออกเพ่นพ่าน โดยภาวนาอยู่กับคำบริกรรมจิตจะมีกำลัง สงบเย็นในทุกเหตุการณ์ การปฏิบัติธรรมฐาน ต้องยอมเผชิญกับความยากลำบากทนกับความทุกข์ เพราะทางเดินเพื่อมรรคผลอยู่ที่ตรงนี้ พระพุทธเจ้าชมเชยการอดอาหารเพื่ออรรธ เพื่อธรรม เพื่อประกอบความเพียร เพื่อสะดวก ในธาตุชั้น แต่ท่านไม่เห็นด้วยกับการอดอาหารเพื่อโอ้อวดอันเป็นกิเลส พระกรรมฐานต้องมีความสามัคคี ดำเนินตามหลักอปริหานิยธรรม สาราณียธรรมก็ถูกต้องมีความสงบสุข พระสายธรรมฐานถือว่า การประชุมรับฟังโอวาทธรรมทางด้านการปฏิบัติเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก ถ้าเป็นผู้มุ่งต่ออรรธ ต่อธรรม ด้วยการปฏิบัติ เพื่อรู้จริงเห็นจริงในธรรม แล้วการรับโอวาทคำสั่งสอนหรือรับการอบรมเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อทุกรายไป ในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วัดป่าบ้านตาดจะไม่มีพิธีใดเป็นพิเศษ นอกจากในบางครั้งที่ญาติโยมขอร้องเท่านั้น แต่ธรรมดาแล้วพระท่านจะไม่พาทำเหมือนกับแนวทางปฏิบัติของหลวงปู่มั่น นั่นคือท่านจะเปิดทางให้วันดังกล่าวเป็นความสงบสำหรับพระปฏิบัติสมณธรรม เช่น พระจะไม่นอนกลางคืนและจะเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นปกติของวัดป่าที่ต้องการความสงบสงัดเพื่อประกอบความเพียร ในสายพระป่าหรือพระธุดงค์กรรมฐาน เวลาเข้าพรรษาพระไม่ได้ไปที่ไหนมาที่ไหนรวมกัน อยู่ในสามเดือนตั้งหน้าตั้งตาปฏิบัติประกอบความเพียรมีความสัจย์ ความจริงประจำตนตามแต่ละ ราย ๆ ที่ตั้งกฎกติกาเพื่ออรรธ เพื่อธรรมต่อตนเอง โดยการสอนพระเณรในช่วงเข้าพรรษา จะสอนภาคจิตตภาวนาสำคัญที่สุด พระผู้ปฏิบัติเพื่ออรรธ เพื่อธรรม มีสติอยู่โดยสม่ำเสมอจิตย่อมไม่ดิ้นรนกิริยาแสดงออกแห่ง ความดิ้นรนของใจก็แสดงให้เห็นสิ่งนั้น สิ่งนี้เป็นกิเลสออกมาความมักน้อยนี้สำคัญเป็นสิ่งที่ตัด ความกระวนกระวาย ตัดความห่วงใยอะไรก็ได้ เพราะฉะนั้นพระกรรมฐานไปไหน จึงไม่ต้องห่วงหลังมีแต่บริวาร 4 เท่านั้น หลวงตามหาบัวแนะนำการสร้างวัดป่าไว้ว่า วัดป่าให้คงความเป็นธรรมชาติอย่าไปดัดแปลงมันมากเกินไปให้ปล่อยเป็นธรรมชาติ เพื่อเป็นที่สำหรับภาวนาเป็นทางจงกรมสิ่งก่อสร้างหุหุระเป็น เรื่องของทางโลกเป็นเรื่องกังวลุ่นวาย พระปฏิบัติเพื่อมุ่งมรรคผล นิพพาน จะต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประหยัดมัธยัสถ์ที่สุด ไม่มี ความฟุ่มเฟือย อยู่อย่างกินง่าย นอนง่ายไม่สนใจยึดติดในปัจจุบัน 4 พระกรรมฐานผู้มุ่งต่อมรรคผลนิพพานต้องเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะมากกว่าใครต้องมีความสำรวมระวังตนเองอยู่เสมอ ต้องระวังบาปอยู่ตลอดเวลาแล้วส่งสมแต่คุณงามความดีเข้าสู่ใจ อยู่ที่ไหนก็เย็น วัตถุเป็นภัยของพระกรรมฐานวัตถุเป็นสิ่งที่ทำให้เกิด

ความสะอาดกสบายซึ่งมีกิเลสแฝงไปด้วยตลอดเวลา จนทำให้พระเกิดความยึดติดละเอียดหลวมการบำเพ็ญจิตตภาวนา การก่อสร้างเป็นข้าศึกต่อการภาวนาถ้าเป็นผู้มุ่งอรรถ มุ่งธรรม มรรค ผล นิพพานแล้วไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการงานทางด้านวัตถุ สำหรับพระกรรมฐานอันใดที่จะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียทีละเล็กทีละน้อย เกี่ยวกับประชาชน ญาติโยมให้พยายามตัดออกเช่นการรับนิมนต์นอกวัด¹⁶⁴

ปฏิปทาของหลวงตามหาบัวและที่ท่านนำมาปลูกฝังสั่งสอนแก่ลูกศิษย์ คือการสันโดษในวัตถุสิ่งของต่าง ๆ นั่นคือ เมื่อมีจิตปุบจิบเข้ามาเล็กน้อยเพียงใด ท่านไม่เคยหวงแหนเก็บเอาไว้ เพื่อตัวของท่านหรือเพื่อวัดของท่านเลย มีแต่มุ่งทำประโยชน์เพื่อสงเคราะห์โลก หรือประกอบ สาธารณกุศลเรื่อยมา เหตุนี้เองภายในวัดป่าบ้านตาดจึงไม่มีสิ่งก่อสร้างสวยสดงดงามหรูหราแต่อย่างใดนั่นคือท่านไม่เน้นให้มีการสร้างวัตถุแต่ท่านเน้นให้ศิษย์ประกอบจิตตภาวนา อันเป็นสิ่งที่สำคัญ ที่สุด ส่วนเครื่องใช้ไม่สอยตามเหตุผลความจำเป็น หลวงตามหาบัวสอนให้พระสงฆ์ประพฤติตัวสำรวมระวัง มีหิริ โอตตัปปะ เคร่งครัดใน ธรรมวินัย และสมณธรรม สมณกิจ ท่านได้สอนเตือนพระเถรถึง “มหาภัย 5 อย่าง ต่อเพศ บรรพชิต คือ 1) หนังสือพิมพ์ 2) วิทยู 3) โทรทัศน์ 4) วิทยุ และ 5) โทรศัพท์มือถือทั้ง 5 ข้อนี้เองที่เป็นตัวทำลายศาสนาอยู่ในเวลานี้ เพราะจะทำให้จิตใจของนักบวชฟุ้งซ่าน ไหลไปตามโลก เมื่อญาติโยมมาพบเห็นก็หมดศรัทธาไม่เคารพเลื่อมใสอีกต่อไป พระเถรวัดนั้นก็อยู่ไม่ได้¹⁶⁵

5. ลักษณะการสอนธรรม

ในการสอนธรรมแก่สานุศิษย์นั้น หลวงตามหาบัวจะอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียดละออตามลำดับขั้น ตามภูมิธรรม โดยท่านจะเน้นสอนธรรมภาคปฏิบัติ จิตตภาวนา เป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ศีล สมาธิ และการฝึกจิต เรื่องกิเลสและการต่อสู้กับกิเลส การพิจารณาภาวธรรม หลักและแนวทางปฏิบัติทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน สภาวะของการบรรลุธรรม ธรรมที่เกี่ยวกับความหลุดพ้นปรมาตมธรรมต่าง ๆ ฯลฯ รวมไปถึงประสบการณ์ทางธรรมของท่านเองในหลากหลายแง่มุมรวมทั้งของครูอาจารย์อื่น ๆ เช่นของหลวงปู่มั่น เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อมุ่ง ประโยชน์ทางการปฏิบัติแก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ ในการอบรมภิกษุสามเณรนั้น ท่านเน้นในเรื่องของข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เช่น พระธรรม พระวินัย ชุติการวัตรการทำความเพียรอย่างจริงจัง การฝึกทรมานตนเอง เน้นให้เรียนแล้วต้องนำมา ปฏิบัติ การไปมาของพระเถร จริยวัตร สมณกิจต่าง ๆ สถานที่ควรอยู่ควรไป ให้ทรงไว้ซึ่งข้อวัตร ความมักน้อยสันโดษเป็นต้น การสอนธรรมของหลวงตามหาบัวนั้น ท่านจะเน้นหนักด้วยอรรถด้วยธรรม โดยท่านจะเข้มงวดกวดขันกับภิกษุสามเณรที่ไปปฏิบัติกับท่านมาก โดยการเมตตา สงเคราะห์เทศนา อบรม สั่งสอน ด้วยความเอาใจใส่อย่างจริงจัง เข้มงวดทั้งธรรม ทั้งวินัย ทั้งข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ และท่าน จะคอยเทศน์ให้กำลังใจปลุกใจพระเถรในการบำเพ็ญเพียรจนพระเถรหลายรูปรวมทั้งฆราวาสเกิดผลประจักษ์ใจขึ้นโดยลำดับ ท่านทุ่มเทกับการเทศนาสั่งสอนธรรมมาก เทศน์มาโดยตลอด เป็นประจำไม่มีหยุด จะหยุดก็เพราะเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ เมื่อค่อยยังชั่วท่านก็จะมาเทศน์สั่งสอนต่อ ในการอบรมภิกษุสามเณรในวัดป่าบ้านตาด มีธรรมะจุดสำคัญที่ท่านเน้นย้ำเสมอ ๆ ดังนี้

¹⁶⁴ พระราชญาณวิสุทธิโสภณ, ปฏิปทาของพระอริยสงฆ์สายท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), หน้า 33 – 34, 42, 48, 50 – 51, 58, 63 – 64, 74, 77, 80.

¹⁶⁵ กระทรวงศึกษาธิการ. หยดน้ำบนใบบัว. พิมพ์ครั้งที่ 2. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 296 – 300, 305 – 306.

“เน้นเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา” ท่านสอนว่าสมบัติของพระคือ ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน งานของพระไม่มีอะไรเกินการอยู่ในป่าเขา เดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนา อันเป็นที่อยู่ของ พระผู้มุ่งต่อมรรคผลนิพพานตามทางศาสดาจริง ๆ “พูดคุยกันเป็นอรรถเป็นธรรม” ผู้เป็นพระไม่ควร พูดเรื่องโลกสงสาร แต่ควรพูดเรื่องอรรถ เรื่องธรรมล้วน ๆ เรื่องที่ทำความพากเพียร เพื่อจะได้ทำตน ให้เป็นผู้มีแบบฉบับที่ดีงามมาประดับตน และสั่งสอนประชาชน “ไม่ก่อสร้างวัตถุแต่สร้างหัวใจ” เรื่อง การก่อสร้างวัตถุ นี่เป็นการสร้างความกังวล ไม่ได้สร้างความสงบ กลายเป็นศาสนากวนบ้านกวนเมือง ไม่มีความร่มเย็น เพราะเรื่องการประดับตกแต่ง (วัตถุ) เป็นเรื่องของกิเลสทั้งนั้น “กินอยู่เรียบง่าย หรุษราด้วยธรรม” การเดินตามหลักธรรมหลักวินัย เรียกว่าสะอาดภายนอก ด้วยความประพฤติ สะอาดภายในคือชำระจิตของตนให้มีความสงบผ่องใส เยือกเย็น สว่าง กระฉ่าง โดยลำดับอันเกิดจาก ความเพียร ที่นี้เมื่อภายในมีหลักเกณฑ์มีความสง่างามแล้ว อยู่ที่ไหนก็สง่างาม ด้วยความเมตตาของ หลวงตามหาบัว ที่มีต่อคณะต่าง ๆ ในแต่ละสถานที่นี้เอง ธรรมเทศนา ของท่านจึงมีหลายแบบมีทั้ง แบบเป็นจริงเป็นจัง เป็นเหตุเป็นผล แบบขำขัน แบบตลกตลกตลก หรือบางครั้งก็สอน โดยไม่ใช้คำพูดก็มี โดยปกติ หลังจากเสร็จสิ้นภัตตาหารเช้าแล้ว หลวงตามหาบัวจะแสดงธรรมหลายแบบ หลายฉบับตาม เหตุผลหรือเรื่องที่เข้ามาสัมผัส ผู้ฟังธรรมประจำวันส่วนใหญ่จะเป็นนักปฏิบัติธรรม หรือมาจากในเมือง การเทศนาของท่านจึงมีความเป็นกันเองระหว่างอาจารย์กับศิษย์ จึงมีทั้งเรื่องจิต ภาวนาล้วน ๆ เรื่อง ประสบการณ์ปฏิบัติธรรมของท่านเองในช่วงชีวิตต่าง ๆ หรือเกร็ดเล็กเกร็ดน้อย ที่เป็นคติเตือนใจ

ในการสั่งสอนภิกษุสามเณรของวัดป่าบ้านตาดนั้น ท่านจะออกตรวจตราในช่วงเวลาที่ท่าน ไม่ได้รับแขก โดยจะเดินตรวจตราไปตามที่อยู่ของพระเณรซึ่งกระจายอยู่ทั่วบริเวณวัด จากการตรวจ ทำให้ท่านหยิบยกสิ่งบกพร่องมาสอน ย้ำเตือนเสมอถึงชีวิตความเป็นอยู่ การบำเพ็ญภาวนาของพระเณร เพื่อให้มีความขยันหมั่นเพียรและถือโอกาสนี้กำชับพระเณรให้ใส่ใจต่ออาหารเลี้ยงดู เรื่องอาหาร น้ำ และ ระวังรักษากายอันตรัยให้กับสัตว์ต่าง ๆ ที่มาอาศัยอยู่ภายในวัดด้วย ถ้าท่านพบ พระเณรองค์ใดซึ่งเกี่ยวข้องทำ ความเพียรเอาแต่นอนมัวสุมคุยกันไม่เกี่ยวกับอรรถกับธรรม ท่านจะตักเตือน แต่ถ้าเป็นเช่นนี้ 3 ครั้ง รายนันจะถูกขับออกจากวัดในไม่ช้า เมื่อท่านทราบภาพมากขึ้น ด้วยความห่วงใยในลูกหลาน เกรงจะไม่มี หลักเป็นที่พึ่งที่เกาะ ระยะเวลาไม่นานท่านมักจะเทศน์เตือนอยู่เสมอ ๆ มิให้ศิษย์เพลินอยู่ในความ ประมาท แต่ให้พากัน รีบเร่งชวนช่วยสร้างคุณงามความดีประดับตนให้มาก โดยท่านจะย้ำแล้วย้ำเล่า ในเรื่องบาปบุญ คุณโทษว่าเป็นของมีจริงนรกสวรรค์ พรหมโลก นิพพานมีจริงจงอย่าได้ทำทนาย¹⁶⁶ บุคลิกของหลวงตามหาบัว ทั้งพระเณรและฆราวาสที่ได้เข้านมัสการท่านตอนแรก ๆ มักจะคิดว่าท่าน แต่เมื่อได้ฟังเทศน์ของท่านในระยะหนึ่งและได้ใช้ตุลยพินิจของตนแล้วก็จะเข้าใจว่า แท้จริงนั้นกิเลสที่ มีอยู่ในตัวของศิษย์ ท่านมุ่งสอนตามอรรถตามธรรม ได้เข้าใจตามความ เป็นจริง เป็นความแรงของ ธรรม มิใช่เป็นอาการที่เกิดจากพลังของกิเลส ท่านมุ่งใช้พลังความ เด็ดขาด เด็ดเดี่ยวของธรรมในการปราบกิเลสของศิษย์นั่นเองเป็นอุบายหนึ่ง เพื่อทำให้ศิษย์เป็นคนดีมีสติมีพลังของธรรมอยู่ตลอดเวลา

เมื่อหลวงตามหาบัวยอมให้การอบรมสั่งสอนศิษย์โดยมีสถานที่แน่นอนคือ วัดป่าบ้านตาด พระเณร ฆราวาสก็พากันมาฝากตัวเป็นศิษย์จำนวนมากและมีจำนวนเพิ่มขึ้นตลอดมา ทำให้ท่านมี

¹⁶⁶ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 181, 216, 221, 222, 228, 249, 374 – 375, 377.

ภาระเพิ่มขึ้น การอบรมสั่งสอนของท่านก็ทำอย่างเต็มกำลัง มีสติปัญญา สามารถถอดถอนกิเลสที่ ผังจมอยู่ในจิตออกให้หมดสิ้นไป ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ผมนะเป็นห่วงเป็นใยหมู่เพื่อนเต็มหัวใจ การอบรมสั่งสอนในด้านใดที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์เป็นอุบาย วิธีการแก้ไขสิ่งไม่ดีทั้งหลายในจิตของผู้มาอาศัยอยู่ด้วย เราทุ่มเทลงเต็มกำลังความสามารถทุกแห่งทุกมุม เราไม่ได้ทำเล่น ๆ แต่ทำจริงจังสั่งสอนจริงจัง ๆ” “ผมพยายามที่สุดที่จะให้ท่านที่มาอบรมศึกษาทั้งหลายได้รับความรู้ ความฉลาด ความเข้าใจในวิธีการประพฤติปฏิบัติทุกแห่งทุกมุม ถ้าเห็นผิดพลาดจากหลักธรรมวินัยแล้วผมจะรีบแนะนำ สั่งสอนหรือดุว่ากล่าวทันที เพราะถือว่าสิ่งนั้นคือความเป็นภัย” “นี่ก็ได้พยายามสอนอยู่ สอนเพื่อนจนเต็มเหนี่ยว ผมไม่ได้ห่วงใยตัวผม ยิ่งกว่าห่วงหมู่เพื่อนนะ หมู่เพื่อนนี้ผมเอาใจใส่จริง ๆ อะไร ๆ ว่าแล้วก็เพราะอันนั้นมันผิด จะเปิดโอกาสให้กิเลสมันเหี้ยมหย่าทำลายศิษย์เราอยู่ได้อย่างไร เราเป็นอาจารย์ต้องบอกพูดไป เตือนไป ดุคำไป ขณะพูดธรรม พูดธรรมให้หมู่เพื่อนฟัง ทั้งนี้ก็เพราะพูดด้วยความตั้งใจ บอกสอนให้เห็นจุดบกพร่อง จริง ๆ ผู้ฟังจะได้ถึงใจ ไม่ผิดพลาดบ่อย ๆ¹⁶⁷

กล่าวโดยสรุปลักษณะการสอนธรรมของหลวงตามหาบัวนั้นมีความคล้ายกับลักษณะการสอนธรรมของหลวงปู่มั่น อยู่มากโดยเฉพาะลักษณะการสอนที่มีความจริงจัง เข้มแข็ง ตรงไปตรงมา แต่แฝงความเมตตาต่อศิษย์ มีการสอนแบบปลูกใจกระตุ้นกำลังใจให้พากเพียรปฏิบัติ รวมทั้งมีความเข้มงวดในการดูแลด้านข้อวัตรต่าง ๆ ให้มีความเป็นระเบียบ มีวินัย และสอน เน้นหนักในการปฏิบัติภาวนาเป็นต้น และที่สำคัญท่านทั้ง 2 ต่างมีความทุ่มเทแรงกายแรงใจในการ เทศนาสั่งสอนศิษย์ ด้วยความเสียสละจนเป็นที่เคารพ ศรัทธา นับถือจากสาธุศิษย์เป็นจำนวนมาก

6. ข้อธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติที่แตกต่างจากหลวงปู่มั่น

โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า ข้อธรรมคำสอนและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับจิตตภาวนา ของหลวงตามหาบัวนั้น มีความสอดคล้องกับแนวทางที่ได้รับการอบรมมาจากหลวงปู่มั่น สุริยทต เป็นส่วนใหญ่ ส่วนในเรื่องของความแตกต่างกันนั้น คงเป็นเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อย ของคำสอนรวมไปถึงปฏิบัติด้านอื่นที่หลวงตามหาบัวมีเพิ่มเติมออกไปจากปฏิปทาของหลวงปู่มั่น ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้ หลวงตามหาบัวได้ดำเนินปฏิปทาตามคำสอนของท่านหลวงปู่มั่น ที่สอนว่า “เห็นตนสำคัญก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อตนชอบยิ่งแล้วประโยชน์เพื่อผู้อื่นค่อยตามมาเอง” ในประเด็นนี้อาจ กล่าวได้ว่า ท่านทั้ง 2 ต่างก็สำเร็จประโยชน์ของตนแล้ว จากนั้นจึงทำการสงเคราะห์โลก แต่ อาจจะแตกต่างกันที่รูปแบบ กล่าวคือ หลวงปู่มั่นสงเคราะห์โลกด้วยการเป็นบูรพาจารย์ อุทิศตนเพื่อการสอนธรรมะเผยแผ่พระพุทธศาสนาংশอนวิธีการปฏิบัติจิตตภาวนาแก่สาธุศิษย์เพื่อการ ขัดเกลากิเลสและพ้นจากกองทุกข์ ท่านได้สร้างกองทัพนักรบ ของพระอัฐงค์กรรมฐาน ที่เคร่งครัด ในพระวินัยและคุณธรรมเยี่ยงชีวิต อีกทั้งเป็นกองกำลังที่สำคัญที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติแก่ทั้งคนไทยและเผยแผ่ไปยังต่างชาติแต่ในกรณีของหลวงปู่มั่นหาบัว มิได้จำกัดอยู่เฉพาะการ เทศนาหรืออบรมสั่งสอน ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดอย่างเดียวยุทธท่านนั้น ความเมตตาของท่านยังแผ่ขยาย ไปในแง่ของวัตถุ สิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคที่ได้รับจากศรัทธาของญาติโยม โดยเฉลี่ยแล้วแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือแบบเจียม ๆ อย่างทั่วถึงทั้งคนทุกข์คนจนคนประสบภัยตามภาคต่าง ๆ โรงพยาบาล โรงเรียน วัดวาอาราม

¹⁶⁷ พระมหาบัว ญาณสมฺปนฺโน, *หลักของใจ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2540), หน้า 132 – 133,

หน่วยงานราชการ สถานสงเคราะห์ต่าง ๆ ไปตลอดทั่วกระทั้ง สัตว์พิการ ซึ่งในประเด็นนี้เองที่หลวงตามหาบัวมีปฏิบัติที่ต่างจากหลวงปู่มั่น ที่ท่านมุ่งสอน ธรรมสร้างคนด้วยธรรมแต่มิได้มุ่งอนุเคราะห์ด้วยวัตถุอย่างกว้างขวางเช่นนี้ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาโดยหลักการใหญ่แล้ว ท่านหลวงปู่ ทั้งสองต่างก็มุ่งสงเคราะห์โลก เหมือนกัน แต่ต่างกันที่วิธีการในบางเรื่องเท่านั้นเอง¹⁶⁸

ปฏิบัติที่สำคัญอย่างยิ่งข้อหนึ่งของหลวงตามหาบัว ที่แตกต่างเพิ่มเติมจากแนวทางของหลวงปู่มั่น ก็คือท่านเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการโครงการผ้าป่าช่วยชาติ โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากในปี พ.ศ. 2540 จากการที่ชาตบ้านเมืองติดหนี้ไอ เอ็ม เอฟ เป็นแสนล้าน หนี้สินขนาดนี้คือ มหาภัยจะทำลายชาติไทยของเราให้ล่มจมได้โดยไม่ต้องสงสัย เหตุนี้หลวงตามหาบัวจึงบิณฑบาต ลานุศิษย์มาช่วยชาติด้วยการบริจาคทองคำ เงินบาท และเงินดอลลาร์ เพื่อถวายเข้าคลังหลวง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า คำสอนที่สำคัญของท่านอีกเรื่องหนึ่งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ก็คือ การสอนให้ชาวไทยมีความกตัญญูรู้คุณต่อชาติ รักชาติ ร่วมกันสามัคคี เสียสละ เพื่อรักษาชาติไทยให้มีความมั่นคงและเป็นเอกราช (ทางเศรษฐกิจ) นั่นเอง ดังคำเทศนาของท่านที่ว่า “คนไทยเราเท่านั้นที่จะช่วยชาติของตนได้ถึงเราจะพ้นจากโลกสงสารไปแล้วก็ตาม เมื่อเห็น โลกกำลังยุ่งยาก จึงต้องออกจากป่าเพื่อมาช่วยชาติตามรอยพระพุทธองค์ ซึ่งทรงเสียสละและเมตตา ยิ่งต่อชาวโลก การช่วยชาติเราจะเอาจริงเอาจังทุกอย่าง ขอให้ทุกคนตื่นตัวเสียสละอย่าตระหนี่ถี่เหนียวจนลืมนึกถึงบ้านเมืองของตนเอง อาณิสสแห่งการเสียสละเพื่อช่วยกันกู้ชาติในครั้งนี้ เป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ ยิ่งนับประมาณผลท่านไม่ได้เลย¹⁶⁹

สรุปได้ว่า พระธรรมวิสุทธิมงคลซึ่งเป็นศิษย์ในช่วงปัจฉิมกาลของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นศิษย์ที่ได้อยู่ใกล้ชิดและได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระที่ท่านเรียบเรียงขึ้นและได้มีการพิมพ์เผยแพร่อย่างแพร่หลายอันเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักหลวงปู่มั่นและชื่อเสียงของท่านประทับอยู่ในจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เพราะก่อนหน้านั้นหลวงปู่มั่นเป็นที่รู้จักและเคารพเทิดทูนอยู่เฉพาะในหมู่ศิษยานุศิษย์ ฝ่ายบรรพชิตในภาคอีสานเท่านั้น แต่หลังจากหนังสือประวัติท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ของหลวงตามหาบัว ตีพิมพ์เผยแพร่แล้วเกียรติคุณของหลวงปู่มั่น ก็ขจรขยายไปในหมู่ผู้สนใจ ในธรรมปฏิบัติ ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์อย่างรวดเร็วทั่วประเทศสืบมาจนทุกวันนี้ หลวงตามหาบัวเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่นที่มีผลงานด้านคำสอนในรูปของหนังสือมากกว่า ศิษย์รูปใด ๆ นอกจากหนังสือแล้วคำสอนของท่านยังได้รับการเผยแพร่ในรูปของสื่ออื่น ๆ อีกเป็น จำนวนมาก กล่าวได้ว่าหลวงตามหาบัวเป็นศิษย์ของหลวงปู่มั่น ที่เป็นผู้รู้จักของพุทธศาสนิกชนชาวไทยยุคปัจจุบันอย่างกว้างขวางมากกว่าศิษย์รูปใด ๆ เนื่องจากหลวงตามหาบัวได้อยู่ศึกษาปฏิบัติกับหลวงปู่มั่นอย่างใกล้ชิดเป็นเวลาหลายปี ท่านจึงได้รับการถ่ายทอดทั้งคำสอน วัตรปฏิบัติ ปฏิภาณและประสบการณ์ในธรรมปฏิบัติจากหลวงปู่มั่นอย่างถี่ถ้วนลึกซึ้งและได้นำมาเป็นแบบอย่างแนวทางในการสั่งสอนสานุศิษย์ต่อมา ในการสั่งสอนสานุศิษย์หลวงตามหาบัวจึงมักอ้างอิงหลวงปู่มั่น เพื่อเป็นแบบอย่างอยู่เสมอ ทั้งในหลักธรรมวิธีการปฏิบัติและปฏิภาณในการฝึกฝนอบรม

¹⁶⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, *หยดน้ำบนใบบัว*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2542), หน้า 295.

¹⁶⁹ พระธรรมวิสุทธิมงคล, *จิตตภาวนา มรดกล้ำค่าทางพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2547), หน้า 2.

ตน จึงกล่าวได้ว่าในด้านหลักธรรม คำสอน วิธีปฏิบัติธรรมและปฏิบัติทาในการฝึกฝนอบรมตน ที่หลวงตามหาบัวสั่งสอนสาธุศิษย์หมั่น ดำเนินตามแนวของหลวงปู่มั่นในหลักใหญ่ทุกประการ ในด้านวัตรปฏิบัติ นั้น หลวงตามหาบัวต่างจากหลวงปู่มั่นบ้างในบางประการ เช่น การถือธุดงค์วัตร หลวงตามหาบัวก็สั่งสอนศิษย์เช่นเดียวกับหลวงปู่มั่น แต่ไม่ถือเป็นการ บังคับหรือเน้นจนเกินไปแต่ให้เป็นไปตามอัธยาศัยสุดแต่ใครจะถือปฏิบัติได้เพียงไร การทำวัตรสวดมนต์ก็เช่นเดียวกันให้เป็นไปตามสะดวกของแต่ละบุคคล แต่ที่หลวงปู่มั่นหาบัวเน้นเป็นพิเศษ คือการเทศนาสั่งสอนภิกษุสามเณรทุกวันหลังฉันภัตตาหารแล้ว

ปฏิบัติทาของหลวงตามหาบัวที่นับว่า ดำเนินตามแนวทางของหลวงปู่มั่น คือการสั่งสอนภิกษุสามเณรให้เคร่งครัดในพระธรรมวินัยอย่างเรียบง่ายไม่ทำให้ภิกษุสามเณรยุ่งเกี่ยวกับการก่อสร้างเสนาสนะต่าง ๆ ให้มีเท่าที่จำเป็นและเรียบง่ายคงสภาพวัดให้เป็นเสนาสนะป่าที่สงัดวิเวก ที่นับว่าแตกต่างจากปฏิบัติทาของหลวงปู่มั่นก็คือหลวงปู่มั่นหาบัว ไม่เพียงแต่สงเคราะห์อนุเคราะห์สาธุศิษย์ด้วยธรรมะเท่านั้น แต่ท่านยังสงเคราะห์อนุเคราะห์สาธุศิษย์และคนทั่วไปด้วยปัจจัยวัตถุด้วยเช่นการสงเคราะห์เด็ก คนยากจน วัดที่ขาดแคลน โรงเรียน โรงพยาบาล สถานที่ราชการ และสาธารณสถานทั้งหลาย ท่านนิยมเดินทางไปเยี่ยมคนและสถานที่ต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วพร้อมนำสิ่งของไปช่วยเหลือ นับเป็นกิจวัตรประจำวันอย่างหนึ่งของ ท่านหลวงตามหาบัว จึงเป็นพระฝ่ายอรัญวาสี หรือพระกรรมฐานที่มีบทบาทในด้านสังคมสงเคราะห์ มากกว่าหลวงปู่รูปใด ๆ ในยุคปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นพระปารูปแรกและรูปเดียวในบรรดาพระฝ่ายอรัญวาสีในประเทศไทยปัจจุบันที่มีบทบาทโดดเด่นทั้งการสั่งสอนและการสงเคราะห์ประชาชน

3.5.2 พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. (ศรี มหาวีโร)¹⁷⁰

พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. มีนามเดิมว่า ศรี ปักกะสีนัง เกิดเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2460 ตรงกับวันศุกร์ เดือน 6 ปีมะเมีย ที่บ้านขามป้อม อำเภอลำปำ จ.มหาสารคาม โยมบิดาชื่อนายอ่อนสี โยมมารดาชื่อนางทุม ปักกะสีนัง

การศึกษา ในช่วงปฐมวัยท่านเข้าศึกษาที่โรงเรียนประชาบาล วัดบ้านขามป้อม ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำท้องถิ่น จบชั้นประถมปีที่ 6 และได้ชวนขวาย เข้ามาเรียนต่อ ที่โรงเรียนสารคามพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด จนจบชั้นมัธยมปีที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2480 การศึกษาของท่าน ในยุคสมัยนั้นนับว่าอยู่ในขั้นดี ท่านได้เข้ารับราชการ เป็นครูในปี่รุ่งขึ้นหลังจากสำเร็จการศึกษาชีวิตการเป็นครู ท่านเริ่มที่โรงเรียนวัดบ้านขาด ตำบลหัวเรือ มหาสารคาม และต่อมาที่โรงเรียนบ้านสวนจิก ตำบลปอภาร อำเภอมือร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

บรรพชาอุปสมบท ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ท่านได้บรรพชาอุปสมบทเมื่อปี พ.ศ. 2488 ณ พัทธสีมาวัดราษฎร์รังสรรค์ บ้านปายาง อำเภอมือ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมี พระโพธิญาณมุนี (ดำ โพธิญาณ) เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด (ธรรมยุต) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้รับฉายาทางพระพุทธศาสนา เป็นมคธว่า “มหาวีโร”

¹⁷⁰ พระสังฆาธิการ, “ประวัติ พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. (ศรี มหาวีโร)” 15 สิงหาคม 2546,

พรรษาแรก ในชีวิตสมณะผู้ละวาง ท่านได้พำนักศึกษาปฏิบัติธรรม อยู่กับท่านพระอาจารย์คุณ อุตตโม วัดประชาบารุง จังหวัดมหาสารคาม ปีต่อมา พ.ศ. 2489 ท่านได้จาริกไปจำพรรษา ที่วัดป่าแสนสำราญ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีโอกาสศึกษา ปฏิบัติธรรม เจริญวิปัสสนา กับท่านพระอาจารย์สิงห์ ชันตยาโคโม ซึ่งเป็นศิษย์สำคัญของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ออกจาริกแสวงธรรม เมื่อออกพรรษาแล้วพระศรี มหาวิโรในครั้งนั้นได้ออกจาริกแสวงธรรม ไปตามวนาป่าเขาราวไพร อาทิ ภูเก้า ภูผักกูด บ้านห้วยทราย อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งที่ภูผักกูด หรือภูผากูดแห่งนี้ เป็นสปปายะสถาน ที่พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น เคยธุดงค์จาริกมาพำนักเป็นแหล่งเจริญธรรม ที่ผู้กล้าแห่งกองทัพธรรม ได้มาประพาสธรรม บำเพ็ญเพียรด้วยเป็นสถานที่อยู่ไกลจากชุมชน ขาดแคลนขัดสน ในปัจจุันนี้ แต่มีภูมิทัศน์ ที่เหมาะแก่การพัฒนาภูมิธรรมสมาธิปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง

ปี พ.ศ. 2490 หลวงปู่ศรี มหาวิโร ธุดงค์ไปพำนักที่ถ้ำพระเวส ครั้นเข้าพรรษา ได้ไปจำพรรษา ที่วัดบ้านนาแก อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ซึ่งในยุคสมัยนั้น เป็นดินแดนที่ครุฑร่นไปด้วยสถานการณ์ แห่งความขัดแย้ง ด้านอุดมการณ์ทางการเมือง และสังคม แต่ท่านก็อยู่ด้วยความราบรื่นปราศจากอันตราย จนกระทั่ง ออกพรรษา จึงจาริกไปยังจังหวัดสกลนคร และปี พ.ศ. 2491 เข้าจำพรรษา ที่วัดโนนนิเวศน์ อำเภอเมืองอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นการเดินทางรอยธรรม พ่อแม่ครูอาจารย์ คือหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเคยมาพำนักที่วัดแห่งนี้มาแต่ครั้งอดีต ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในปฏิปทาการมีธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระบุพพาจารย์ใหญ่ ด้านวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งขณะนั้น อยู่ในช่วงปัจฉิมวัย พำนักอยู่ที่สำนักป่า บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

ต่อมาปี พ.ศ. 2493 พระอาจารย์ศรี มหาวิโร ไปจำพรรษาที่วัดป่าบ้านหนองผักตบ อำเภวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร และปีต่อมา ได้มีโอกาส ไปพำนักจำพรรษาที่ วัดบ้านห้วยทราย อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร ได้มีโอกาสศึกษาธรรมกับท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ซึ่งเป็นประธานสงฆ์ในสำนักแห่งนี้

ปี พ.ศ. 2495 ได้ร่วมสร้างวัดป่าหนองแขง โดยบัญชาของพระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมืองอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี

ท่านพระอาจารย์ศรี ได้ออกจาริกห่างถิ่นมหาสารคามและร้อยเอ็ดไปนานหลายปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2496 ท่านจาริกมายังวัดป่ากุง ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ สร้างมาประมาณ 170 ปี ท่านเป็นผู้นำศรัทธา ในการพัฒนาวัดป่ากุง ให้เรืองรุ่งโดยลำดับจนกระทั่งเป็น "วัดประชาคมวนาราม" ที่งามสง่า เป็นศาสนสถานอันไพศาลสำหรับชาวพุทธ ผู้ศรัทธาในธรรมะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และดำเนินตามธรรมวิธีของพ่อแม่ครูอาจารย์ หลวงปู่ศรี มหาวิโร จำพรรษาที่วัดประชาคมวนาราม หรือวัดป่ากุง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา ท่านเป็นผู้นำ เป็นธุระในกิจการงาน พระศาสนา อย่างจริงจัง และ มั่นคง สร้างคุณูปการและสาธารณประโยชน์ เป็นจำนวนมาก

ตำแหน่งฝ่ายปกครอง เป็นเจ้าอาวาสวัดประชาคมวนาราม

มรณกาล พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. (ศรี มหาวิโร) มรณภาพ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2554 เวลา 05.34 น. ด้วยโรคชรา ภายในศาลากลางน้ำวัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด สิริอายุ 94 ปี 3 เดือน 13 วัน พรรษา 66

สมณศักดิ์

5 ธันวาคม พ.ศ. 2528 เป็น พระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร

12 สิงหาคม พ.ศ. 2535 เป็น พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชสังวรอุดม บรมญาณคฤสิต
ธรรมิกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

5 ธันวาคม พ.ศ. 2545 เป็น พระราชาคณะชั้นเทพ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่ พระเทพวิสุทธิ
มงคล วิมลญาณดิลก สาธกวิปัสสนาธุราทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

3.5.3 พระพรหมวชิโรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต)¹⁷¹

พระพรหมวชิโรโสภณ มีนามเดิมว่า ศรีจันทร์ ลาวะลี เกิดเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2480
ณ บ้านหนองหนอง ตำบลอึ่งอึ่ง อำเภอดุสิต กรุงเทพมหานคร จังหวัดร้อยเอ็ด

บรรพชาอุปสมบท บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2495 ณ วัดสว่าง
อารมณ์ อำเภอดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยมี เจ้าอธิการอำ (พระครูจันทรงษ์สุกิจ) วัดสระ
ทอง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2500 ณ วัดบึงพระลานชัย พระอาราม
หลวง โดยมี พระครูคุณสารพินิจ (แก้ว อุปติสโส) เป็นพระอุปัชฌาย์

การศึกษา นักธรรมชั้นเอก

เกียรติคุณ ได้รับถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ตำแหน่งฝ่ายปกครอง

พ.ศ. 2513 เป็นเจ้าอาวาสวัดบึงพระลานชัย

พ.ศ. 2545 เป็นเจ้าคณะภาค 10 (ธ)

พ.ศ. 2561 เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 10 (ธ)

เจ้าอาวาสวัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง

งานเผยแผ่ประธานกรรมการบริหารศูนย์ฝึกอบรมพระธรรมกถึกภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(ศ.ธ.ภ)

สมณศักดิ์

พ.ศ. 2511 เป็น พระครูสัญญาบัตร ที่ พระครูสิริธรรมโสภิต

5 ธันวาคม พ.ศ. 2516 เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระศีลวิสุทธาจารย์ ศาสนา
วชิษฐ์ ธรรมิกคณิสสร

5 ธันวาคม พ.ศ. 2533 เป็น พระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชสารสุธี ศรีธรรมสุนทรภาสิต
ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

5 ธันวาคม พ.ศ. 2538 เป็น พระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพบัณฑิต วิจิตรธรรมภาณี
ศรีปริยัติวราภรณ์ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

5 ธันวาคม พ.ศ. 2546 เป็น พระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมฐิติญาณ ปฏิภาณธรรม
วาที ศรีปริยัติโสภณ โกศลวิหารกิจ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

¹⁷¹ พระสังฆาธิการ, “ประวัติ พระพรหมวชิโรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต)” 15 สิงหาคม 2546,
<https://sangskhatikan.com/monk_view.php?ID=779> (9 January 2024)

29 มีนาคม พ.ศ. 2564 เป็น พระราชาคณะเจ้าคณะรอง มีราชทินนามตามที่จารึกในหิรัญบัฏ ว่า พระพรหมวชิรโสภณ วมลศีลาจารนิวิฐ วิจิตรธรรมปฎิภาณ โกศลศาสนกิจบริหาร ปริยัติการุฬารธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

3.5.4 พระราชพัชรญาณมุนี (ทองอินทร์ กตปุญโญ)¹⁷²

ประวัติหลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ เจ้าอาวาสวัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) 2555-ปัจจุบัน ชื่อเดิม ทองอินทร์ แสงผล ชาตีกาล วันพฤหัสบดีที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2481 ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 4 ปีฉลู สถานที่เกิด บ้านหนองแดง ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด โยมบิดา – มารดา นายนิน – นางอ่อน แสงผล มีพี่น้อง 10 คน เป็นบุตรคนแรก เป็นชาย 5 คน หญิง 5 คน มีผู้เสียชีวิตแล้วเป็นชาย 1 คน หญิง 2 คน นอกจากนี้มีผู้หญิงบวชเป็นชีตลอดชีวิตคือชีสุดใจ แสงผล (เสียชีวิตในเพศนักบวช) ส่วนผู้ชายที่บวชเป็นพระตลอดชีวิต คือ พระอาจารย์ทองอินทร์ กตปุญโญ

ชีวิตในเพศฆราวาส เมื่อพระอาจารย์ทองอินทร์ ท่านยังเล็กอยู่นั้นได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน จนจบชั้นประถมปีที่ 4 จากโรงเรียนวัดบ้านหนองแดง ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับบ้านศรีสมเด็จ แต่เดิมบ้านศรีสมเด็จมีชื่อว่าบ้านหนอง เพราะว่ามีหนองน้ำอยู่ตรงกลางระหว่างบ้านหนองแดงกับบ้านหัวหนอง ต่อมาบิดามารดาของท่านได้พาครอบครัวย้ายไปอยู่ใกล้กับป่ากุง ซึ่งต่อมาเป็นวัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) สมัยที่ท่านยังเด็กท่านเคยนำวัวควายไปเลี้ยงที่บริเวณวัดป่ากุงเสมอ ๆ ป่ากุงนี้แต่เดิมสร้างเป็นป่าเก่า มีโบสถ์เก่าแก่อยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งทางร้อยเอ็ดเรียกกันว่ากู๋ พอถึงวันสงกรานต์จะมีผู้คนพากันไปสรงน้ำพระพุทธรูปที่ป่ากุงนั้นหรือบางทีก็ไปทำพิธีบวงสรวงสังเวยกันในโบสถ์หรือในกู๋ร้างนั้น

ต่อมาพระอาจารย์ศรี มหาวิโร หรือที่บรรดาสาธุศิษย์ได้ยกนามว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์ หลวงปู่ใหญ่” หรือ “หลวงปู่ใหญ่” ได้รู้ดังคำจากสกลนครเพื่อไปบ้านขามป้อม ซึ่งเป็นบ้านเกิดของหลวงปู่ใหญ่ จากคำเล่าลือของบรรดาญาติโยมชาวบ้านที่ได้มีโอกาสไปฟังเทศน์ฟังธรรมของหลวงปู่ใหญ่ ต่างก็พากันเอามาเล่าต่อ ๆ กันว่า หลวงปู่ใหญ่มีคำสอนที่ลึกซึ้งเข้าถึงความจริงของชีวิตแปลกกว่าที่เคยฟังกันมา และยังได้อบรมให้ชาวบ้านญาติโยม ให้ได้รู้จักวิธีการนั่งสมาธิภาวนา จนเกิดความร่มเย็นเป็นสุขอันมีผลอยู่ภายในใจเป็นอันมาก ดังนั้นผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านก็ได้พากันไปนมัสการและฟังธรรมของหลวงปู่ใหญ่จนได้ยินได้ฟังตามตามคำเล่าลือและเกิดความซาบซึ้งในธรรม จึงพร้อมใจกันอาราธนานิมนต์หลวงปู่ใหญ่ให้มาพำนักจำพรรษาและบูรณะวัดป่ากุงร้างนั้น เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจแก่ชาวบ้านป่ากุง ขณะนั้นหลวงปู่ใหญ่บวชได้ประมาณ 9-10 พรรษา

ชีวิตสมณะเพศ อุปสมบทเมื่ออายุ 21 ปี หลังจากจับฉลากคัดเลือกไม่ติดเกณฑ์ทหารและก็ยังไม่มีครอบครัว ได้เข้ารับการอุปสมบท เมื่อวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2502 เวลา 12.00 น. ณ วัดประชาบารุง ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดยมีพระโพธิญาณมุนี เป็นพระอุปัชฌาย์ มีพระมหาสวาสติ เป็นพระกรรมวาจาจารย์และพระมหาทองใส เป็นพระอนุสาวนาจารย์ สาเหตุที่บวชเนื่องด้วยโยมแม่ป่วยหนักรักษามานานแล้ว รู้ตัวเองว่าคงไม่หายแน่นอน ได้สั่งเอาไว้ว่า หากคัดเลือกทหารแล้วไม่ถูก ให้บวชให้แม่ และอีกอย่างธรรมเนียมของคนในท้องถิ่นนั้นได้ถือปฏิบัติเป็นประเพณีมานานแล้ว หากลูกชายมีอายุครบ 20 – 21 ปี แล้วก่อนจะมีครอบครัว ต้องบวชเสียก่อน คิดแล้วก็คือ

¹⁷² เพจวัดประชาคมวนาราม-ป่ากุง, “ประวัติหลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ” 17 กันยายน 2560, <<https://www.facebook.com/pahkoong/posts/353524895091976/>> (9 January 2024)

บวชตามประเพณี เมื่อบวชแล้วจึงค่อยได้ยินจากพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ว่า บวชมีหลายอย่างคือ “บวชเล่น บวชลองหรือคำว่าบวชทดลองดู บวชตามครองประเพณี บวชหนีสงสาร บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกเฮฮา บวชค้าขาย บวชตายเป็นเปรต” นำไปคิดอยู่สามพรรษาว่า เราจะเอาบวชแบบไหน เลยตัดสินใจเอาบวชหนีสงสาร นับแต่นั้นเป็นต้นมาได้ตัดสินใจบวชอยู่ถาวรชีวิตอยู่แต่พระศาสนา ประกอบกับได้ฟังเทศน์อยู่เนื่องนี้จากพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ จึงตั้งใจประกอบความเพียร และตั้งใจท่องพระปาฏิโมกข์จบในขณะเข้าพรรษาที่ 2 แต่ในคราวแรกที่บวชเข้ามา 15 วัน พระอาจารย์สุตมมกามิ ได้ให้ขึ้นสวดพระปาฏิโมกข์ทั้งที่เรียนยังไม่จบ ตอนบวชพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ออกธุดงค์ยังไม่กลับ แต่กลับมาเมื่อจวนจะเข้าพรรษา และมาคัดเลือกพระได้ 10 รูป รวมทั้งพระอาจารย์ก็ได้ไปด้วย พักค้างคืนที่วัดบึงปลาชัย 1 คืน เพื่ออรอดโดยสารถ ออกเดินทางเข้าถึงเย็นพอดี จำพรรษาแรกคือวัดป่าสามัคคีธรรม บ้านขามเฒ่า ตำบลขามเฒ่า อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ปีนั้นมีพระจำพรรษา 10 รูป ไม่มีสามเณร คณะญาติโยมดีใจมาก ๆ เพราะไม่เคยมีพระจำพรรษามากอย่างนี้เลย

เริ่มเข้าพรรษาพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็ได้ประชุมเกี่ยวกับเรื่องระเบียบเพราะมีพระมากมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องแจกของ ยกตัวอย่างเรื่องครั้งพระพุทธรูปขึ้นมาเบื้องต้นเรื่อง เรื่องแรกภักตฤทเทศก็คือพระผู้แจกของ เรื่องที่สองพระอุปฐาก เรื่องพระอุปฐากนี้ คณะสงฆ์จัดให้พระอาจารย์ทองอินทร์เป็นผู้อุปฐากพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ตลอดมาเป็นประจำเวลา 2 พรรษาเต็มอยู่วัดป่าสามัคคีธรรม บ้านขามเฒ่า 4 พรรษา วัดหัวดง บ้านน้อยหนองเค็ม 6 พรรษา แต่ในปี พ.ศ.2505 ไม่ได้จำพรรษาอยู่กับพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ ในพรรษานั้นๆ เลยตั้งสัจจะสมาทานธุดงค์วัตรไม่นอนตลอดพรรษา ได้กำลังใจมาก

ปกติแล้วช่วงที่จำพรรษาอยู่ทางนครพนม ครั้นออกพรรษาแล้ว พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่จะพาออกวิเวก (หรือคำว่า “ธุดงค์” ซึ่ง นิยมใช้ในปัจจุบัน) บางปีก็ไปทางวัดหนองแสงจังหวัดอุดรธานี (หลวงปู่บัว สิริปัญโญ วัดป่าหนองแสง(ราษฎร์สงเคราะห์) อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดหนองบัวลำภู ในปัจจุบัน) ออกจากหนองแสงขึ้นภูเก้า ที่นั่นกันดารมาก ๆ สิ่งแวดล้อมจำพวกสัตว์ป่ามีมาก เช่น ช้างป่า ช้างบ้านมีมากอยู่ใกล้ๆ กับที่พัก ที่พักก็มีลักษณะเป็นร้านเล็กๆ พื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่ บางวันลงจากถ้ำไปห้วยเอาน้ำคนเดียวเพื่อสำหรับใช้ตอนเช้า มักจะต้องได้ทำความสะอาดบ่อน้ำใหม่เพราะช้างไปเล่นจนน้ำขุ่น

ในช่วงฤดูแล้งของปีนั้นไปด้วยกันสามรูป พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ พระอาจารย์พุทธรักษา พระอาจารย์ทองอินทร์ พระอาจารย์พุทธรักษาหน้ไม่ไหวเลยกลับวัดหนองแสง คงเหลืออยู่เพียงสองรูปพอเข้าใกล้ฤดูฝน พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่จึงพาออกจากภูเก้า เดินด้วยเท้าไปอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ให้เร่งทำความเพียร ปีนั้นรู้สึกว่าได้กำลังใจเยอะ นั่งอยู่ 8 คืน เฉพาะกลางคืนมีความสุขสงบดี อยู่นานหนอยจวนจะเข้าพรรษา พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็จะพากลับไปที่วัดป่าทุ่งจังหวัดร้อยเอ็ด โยมก็ไม่ติดตาม ปัจจุบันก็มีพ่อ พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ปรารภอยู่สองวันนั้นเอง มีโยมนำลูกมอให้ทั้งที่มีลูกชายคนเดียว และออกจากโรงเรียนวันนั้น เมื่อมีโยมติดตามแล้วแต่ไม่มีคารรถ ต่อมาวันสองวันเท่านั้น มีโยมมานิมนต์ให้ไปที่บ้าน เพื่อจะทำบุญบ้านและตักบาตรเนื่องด้วยมีเหตุสัตว์ป่าเข้าหมู่บ้านวันหนึ่งเป็นไก่ป่า วันหนึ่งเป็นอีเก้ง บางคนฆ่าแดงเวลานึ่งข้าว หากฆ่าแดงเขาถือกันว่ามีเหตุไม่ดี อีกประการสัตว์ป่าเข้าหมู่บ้าน ชาวบ้านเขาถือกันนักหนาว่าทั้งหมู่บ้านจะมีเหตุเดือดร้อน เขาเลยพากันทำบุญเบิกบ้าน คนที่หนึ่งเข้ามาก็ไม่สบายใจ

ทำบุญที่บ้านของตนอีก เรื่องเดือดร้อนของชาวบ้านก็สงบลงไป จึงได้เข้าใจว่าธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติ ธรรม ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ปฏิบัติไม่ให้ทุกข์ยาก ดังนั้นการเดินทางกลับร้อยเอ็ดจึงไม่ติดขัดทั้งโยมติดตามและปัจจัย

ไม่นานวันพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็พากลับร้อยเอ็ดโดยทางรถยนต์ประจำทาง เพราะมีผู้ถือปัจจัยให้สะดวกในการขึ้นรถ ครั้นต่อมาเด็กคนนั้นไม่ได้กลับบ้านสักทีก็เลยบวชเป็นเณร แต่พอมีโอกาสกลับไปเยี่ยมบ้านโยมพ่อของเณรก็เสียชีวิตเสียแล้วเหลืออยู่แต่แม่และพี่สาว มีพี่สาวอยู่ 4 คน คนหนึ่งก็ได้มาบวชเป็นชีพร้อมชีสิน ซึ่งปัจจุบันเป็นหัวหน้าวัดป่าขวัญเมือง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด สามเณรชื่อ สุริโย บัวผาย ชีชื่อ สมร บัวผาย บ้านหินร่อง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ต่อมาโยมแม่ของเณรก็ได้บวชเป็นชีด้วยประจำอยู่วัดป่ากุงเมื่ออายุมากเข้าก็ขอลาไปอยู่บ้านเกิดและเสียชีวิตในเพศนักบวช ส่วนเณรบวชอยู่ได้ 6 พรรษาหมดบุญวาสนาก็ลาสิกขาออกไป

ก่อนวันจะเข้าพรรษาพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่พาไปที่เดิมอีก คือ วัดป่าสามัคคีธรรม บ้านขามเฒ่า จำพรรษาอยู่นั้น 4 พรรษา พอออกพรรษาปีที่ 4 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็พาออกวิเวกไปทางบ้านแจ้ง อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ห่างจากอำเภอออกไปไกล มีถ้ำเยอะ มีถ้ำพระ ถ้ำตาสด ถ้ำพระเวส พอดีที่ถ้ำตาสดมีพระจำมาก พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่เลยให้พระอาจารย์ทองอินทร์ไปอยู่ถ้ำพระเวส ซึ่งเป็นการไปอยู่เพียงลำพังเป็นครั้งแรกในชีวิตนักบวช เกิดความกลัวมากแต่อยู่ถึงคืนที่สามก็หายกลัว ไปหายกลัวตายอยู่ที่ถ้ำพระเวสนั้นเอง ตอนเช้าตีห้าลงมาจากถ้ำเพื่อไปคอยพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่เข้าสู่หมู่บ้านบิณฑบาต ออกนอกบ้านแล้วแยกจากหมู่คณะขึ้นถ้ำพระเวสเพียงองค์เดียว ที่ถ้ำนี้มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ขี้เกียจภาวนาน้ำไม่ไหล ดีที่ทำให้พระขยันใกล้จะเข้าพรรษา พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็พากลับวัดขามเฒ่า จังหวัดนครพนม เช่นเดิม

โยมจากวัดป่าหัวดง บ้านน้อยหนองเค็ม มาขอพระไปจำพรรษา พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ ก็จัดให้พระไป 4 รูป มีพระอาจารย์สีลา (อาจนิม) เป็นหัวหน้าและพระอาจารย์ทองอินทร์ก็ไปด้วย ระหว่างพรรษาเร่งทำความเพียรมาโดยเฉพาะเรื่องอดอาหาร แต่ปีที่ 2 ที่วัดป่าหัวดง พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ไปจำพรรษาอยู่ด้วย ในปีนั้นการประกอบความเพียรก็ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งออกพรรษาปี พ.ศ.2507 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ก็พามาเยี่ยมทางวัดป่ากุง ดูการก่อสร้างผู้คนเยอะพร้อมดูหมู่คณะพระเณรมั่วสุมต่าง ๆ นา ๆ เลยยุ่งใจ

เมื่อจะเข้าพรรษาปี พ.ศ.2508 จึงกราบปรึกษาขออนุญาตพ่อแม่ครูอาจารย์ปู่ใหญ่ไปจำพรรษาทางบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เพราะเมื่อก่อนได้ทราบประวัติและปฏิปทาของพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน หรือบรรดาศิษย์ทั้งหลายได้ยกนามว่า “พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัว” ซึ่งเป็นผู้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติ มีวิริยะอุตสาหะ ประารถความเพียรสม่ำเสมอ ไม่ท้อถอย มีข้อวัตรปฏิบัติดี ยึดมั่นในธรรมอันประเสริฐ มีอภัยภัยไมตรีไม่ขึ้นลง เมื่อทราบลาพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ได้แล้วก็เดินทางไปอุดรธานีลงรถยนต์แล้วเข้าไปบ้านหนองตาไก้ เพราะมีคนรู้จักกันที่บ้านหนองตาไก้ พักอยู่ที่นั่นคืนหนึ่ง แล้วให้โยมที่หนองตาไก้ไปส่งที่วัดป่าบ้านตาด จากหนองตาไก้เดินทางเข้าบ้านตาด ข้ามบ้านไปจนถึงวัดป่าบ้านตาด(วัดป่าเกษตรศีลคุณ) ครั้นพอเข้าเขตสถานที่จิตใจเปลี่ยนแปลงไปมาก ท่านพ่อแม่ครูอาจารย์บุญมี ปริบุญโณ (ปัจจุบันอยู่ที่บ้านนาคุณ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี) ผาปกตัวและขอพิจารณาตัวให้ท่านแนะนำสั่งสอนตักเตือน รวมทั้งขอทราบพิธีการเข้าหากกราบเรียนพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัว แบบไหนท่านรับเอาไว้ให้อยู่ด้วย เพราะเมื่อก่อนกุฎิจำกัดรับพระเณรจำกัด ขณะนั้นพระ

อาจารย์ทองอินทร์มีจิตที่ยึดมั่นเปี่ยมด้วยศรัทธาจึงได้ตั้งใจไว้ว่าหากพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวปฏิเสธว่าไม่มีกุฏิ ตัวเองจะขอไปก่อกลตได้ต้นไม้ เพื่อขออยู่ศึกษา ท่านพระอาจารย์บุญมีก็บอกว่าไม่มีพิธีอะไรเข้าหาท่านอยู่ที่ตัวเราว่าจะตั้งใจอยู่จริงแค่ไหน

ตกเย็นหลังทำกิจวัตรเสร็จคือ ปิดกวาดบริเวณวัด อุศาลา หาบน้ำเสร็จ เตรียมน้ำสรงไว้ที่กุฏิพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัว พระทั้งหมดก็แยกย้ายไปสรงน้ำ (หรือคำว่า อาบน้ำ) ปกติตอนอยู่กับพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ที่ร้อยเอ็ดก็สรงน้ำท่านเสร็จก่อนจึงจะไปทำกิจส่วนตัว คิดว่าจะทำแบบอยู่กับพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ แต่แล้วกลับเป็นตรงกันข้ามท่านไม่ให้ไปยุ่ง ส่วนพระอาจารย์ทองอินทร์เองก็มีเจตนาอยากจะช่วยบ้างเพราะครั้งหนึ่งในกลางพรรษาตอนที่อยู่วัดป่าห้วยดง จังหวัดนครพนม นายวันดี ตั้งตรงจิต ได้อารธนานิมนต์พระอาจารย์มหาบัวไปเทศน์ที่วัดอรุณในตัวเมืองนครพนม ท่านออกไปสรงน้ำที่วัดป่าห้วยดง พระอาจารย์ทองอินทร์ได้จัดเตรียมสถานที่สรงน้ำและปฏิบัติปกติธรรมดาเหมือนกับที่ได้ปฏิบัติหลวงปู่ใหญ่ แต่เมื่ออยู่ภายในวัดป่าบ้านตาด การปฏิบัติพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวเป็นอีกอย่าง แปลว่าถูกเทศน์(ตำหนิ)ในวันวันแรกเลย พระอาจารย์ทองอินทร์จึงคิดภายในใจว่า ความจริงเราเียงเองเพราะพระเก่าที่อยู่ประจำไม่มีอยู่ในบริเวณนั้น แทนที่จะเฉลียวใจว่าท่านคงจะสรงน้ำเองรูปเดียวเป็นประจำมา แต่เราจะถือเอาแบบเดิมอย่างน้อยที่สุดจะได้ปิดผ้าตากผ้าให้ท่านบ้าง เพื่อเป็นข้อวัตร คือในหลักพระวินัยในคำว่า อาจารย์ะวัตร จะมีให้ขาด ตรงนี้แหละที่ทำให้ถูกเทศน์(ตำหนิ) ในวันแรกที่เข้าไปอยู่ในวัดป่าบ้านตาด คำแรกที่พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวได้บอกว่า “จะสรงเอง” แต่พระอาจารย์ทองอินทร์ก็ยังไม่วินิจฉัย คำสองท่านถามว่า “มาจากไหน” ก็ตอบท่านว่า “มาจากพ่อแม่ครูอาจารย์ศรี จังหวัดร้อยเอ็ด” อนิจจัง อนิจจา เท่านั้นแหละพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวสั่งให้ไปที่ศาลาประชุมด่วน พระอาจารย์ทองอินทร์จึงคิดในใจว่าจะถูกไล่หรือยังงี้ ยิ่งไปอยู่ใหม่ๆ ยังไม่มีที่พักยังทำผิดอีก ก็กลับไปศาลาบอกพระเก่าว่าพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวสั่งมีประชุมเย็นนี้

เมื่อพระมาลงประชุมพร้อมและฉันทันน้ำร้อนเสร็จหมดทุกรูปแล้ว พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวก็ลงมา พระสงฆ์ทั้งหมดกราบพร้อมกัน พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวก็ฉันทันน้ำร้อน 1 แก้ว เป็นน้ำโกโก้ร้อนและล้างปากแล้วหยิบหมากมาอม พระอาจารย์ทองอินทร์ได้เห็นพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวเช่นนั้นแล้ว ก็เริ่มสบายใจ จากนั้นพ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวก็เอ่ยถามว่า “ท่านนี้ชื่ออะไรมาจากไหน” ต่อหน้าคณะสงฆ์ กราบเรียนไปตามตรง เป็นอันว่าได้รับอนุญาตให้พักหลังพระประธานในบริเวณที่ศาลานั้นเอง ผ่านไปหนึ่งอาทิตย์จึงได้มีกุฏิอยู่ หลังจากนั้นมาก็เริ่มเข้าใจในระเบียบข้อวัตรประจำวัน ในระหว่างพรรษาส่วนมากก็อดอาหาร เร่งประกอบความเพียรบางระยะก็นั่งติดต่อกัน 3 คืน ถึงกับตูดพอง(กันพอง) ตอนอดอาหารพระที่นั่นเอาใจใส่ดูแลกันดีมาก พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวเน้นเรื่องออกวิเวกมาก ท่านเทศน์ตอนใกล้ออกพรรษาพระอาจารย์ทองอินทร์ยังฟังใจและไม่ลืมเลยว่า

“ตอนที่ท่านเคยอยู่พ่อแม่ครูอาจารย์อาจารย์มั่น พ้อออกพรรษาแล้วเตรียมตัวออกวิเวกคนเดียวตั้งใจทำความเพียรบางทีเดินทางจะไปชนเข้ากับล้อเกวียนก็มี เพราะความสำรวมมาก ฟังดูซิกการทำความเพียรไม่เหมือนพระทุกวันนี่ พระทุกวันนี้มีแต่พระแห่งลงโครง(อีแร้งรุมกินซากสัตว์ตาย) หุ้มอยู่หุ้มกินเฉยๆ(รุมอยู่รุมกินเฉยๆ) มีแต่พระกรรมฐานเหลือบาตร(ฉันทแล้วข้าวเหลือบาตรมาก) กรรมฐานคำเข้าใหญ่(คำข้าวใหญ่) กรรมฐานดาตี(ชอบหลับ) กรรมฐานหมอนก๊ว(นอนมากจนหมอนแบน) ได้สองอย่าง ได้กินกับได้นอน...”

พอได้ฟังเทศน์ครั้งนั้นแล้วก็มีแต่อยากจะออกวิเวกอย่างคำที่พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวเทศน์ ครั้นพอเสร็จงานกฐินแล้ว ก็เตรียมตัวขอกราบลาท่าน และหมู่คณะออกวิเวกต่อไป พ่อแม่ครูอาจารย์มหาบัวได้เน้นย้ำเรื่องออกวิเวกต้องตั้งใจทำความเพียรอย่างเดียว ห้ามสร้างโน้นสร้างนี้ ห้ามติดต่อบุคคล พร้อมทั้งเมตตาเขียนหนังสือให้พระอาจารย์ทองอินทร์ไปหาโยมอุปัฏฐากวัดที่เมืองอุดรธานี คือ ท่านอัยการคุณ ในขณะนั้น หลังจากนั้นพระอาจารย์ทองอินทร์ก็มุ่งหน้าสู่ภูเวียงที่เคยอยู่วิเวกกับพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ ทำความเพียรอยู่นั้นเพียงลำพังเพราะไม่มีพระตอนนั้น

ครั้นพอตกเดือนมีนาคม พระอาจารย์บุญตา ได้พาพระเณรเข้าไปวิเวกในนั้น พระอาจารย์บุญตาบอกว่า “ท่านชอบอยู่รูปเดียวต้องถ้ามโฬารได้กำลังใจแน่ แต่ว่าตรงนั้นผีชุมมาก” วันหนึ่งได้โอกาสดีจึงขอกราบลาพระอาจารย์บุญตาไป อีกสาเหตุก็คือคนขึ้นมากแกวอำเภอกุเวียง พระเณรและญาติโยมตามท่านก็เยอะเลยไม่สงบ ไปถึงถ้ำโฬารเย็นมากแล้วมีหลวงพ่อรูปหนึ่งอยู่ที่นั่นชื่อ หลวงตานา ถามข่าวเรื่องสถานที่แล้วก็เข้าปกกลดหน้าถ้ำ ทุกอย่างก็ไม่มีอะไรทำความเพียรจิตใจสงบ ดี ไกลส่งกรานต์ผู้คนเข้าออกบ่อยหลวงตานาแนะนำว่า “ที่สงบกว่านี้มีถ้ำผาห้วย ห่างจากนี้ไปประมาณ 20 กม. เดินด้วยเท้า หากหลงทางไปถามทาง โยมเขาก็ไม่อยากจะบอกเพราะเขาขี้เกียจถาม พระลงจากถ้ำ เพราะส่วนใหญ่พระไปวิเวกถ้ำผาห้วยวันสองวันก็ป่วยวันสองวันก็ตาย โยมเขาว่าอย่างนั้น สอบถามดูประวัติพระที่ไปเวกถ้ำนั้นชอบป่วยๆ ตายๆ ดูเจตนาไม่ค่อยบริสุทธิ์ดี” จากคำบอกเล่าของหลวงตานาส่งต่างๆ มิได้เป็นอุปสรรคสำหรับพระอาจารย์ทองอินทร์ ก็พยายามไปจนถึงและอยู่ปฏิบัติ 2 เดือนกว่า ได้กำลังใจดี

ต่อมามีพระเข้าไปถ้ำผาห้วยบอกว่า “มีถ้ำดีกว่านี้อีกและสงบมาก นอนไม่ได้เลย พระบอกว่าอย่างนั้น” เมื่อได้ทราบเช่นนั้นแล้วพระอาจารย์ทองอินทร์ก็อยากไปเพื่อประกอบความเพียร ไม่ได้คิดอย่างอื่นและเห็นว่าถ้ำอยู่ลึกเข้าไปในดงเรื่องรถและถนนหนทางไม่ต้องไปถามหา ถ้ำนั้นชื่อว่า ถ้ำดินดำ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดเลย ครั้นก่อนจะเข้าหน้าฝนต้องแสวงหาพ่อแม่ครูอาจารย์และสถานที่จำพรรษาตอนนั้นได้ยินแต่ชื่อ พระอาจารย์สมชาย ฐิตวิริโย และพระอาจารย์ถวิล อยู่ทางจันทบุรี จึงทดลองไปทางจันทบุรี วัดเนินดินแดง วัดยางระหงส์ ท่านพระอาจารย์ถวิล อยู่วัดเนินดินแดง ส่วนลูกศิษย์คือ ท่านพระอาจารย์สมชาย อยู่เขาสุกิม แต่ละแห่งก็อยู่ไม่นาน

ตกลงปี พ.ศ.2509 ก็ได้อยู่วัดเขาตานก อำเภอกำแพง จังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีท่านพระอาจารย์บุญจันทร์ เป็นหัวหน้า สำหรับท่านพระอาจารย์บุญจันทร์ ภายหลังไปอยู่ที่ถ้ำผาผึ้ง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อออกพรรษาเสร็จงานกฐินแล้วก็กลับมาถ้ำโฬารอีกครั้ง เพราะถ้ำโฬารรุดงค์ยังไม่ทั่ว พอกลับมาก็มีพระเณรประจำอยู่ 2 รูป เป็นคนที่หนองหินนั่นเองก็เลยอยู่ด้วยกัน และได้พากันไปกราบพ่อแม่ครูอาจารย์ต่างๆ หลายรูป เช่น หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงปู่คำดี ปภาโส หลวงปู่ศรีจันทร์ วัณณาโก หลวงพ่อท่อน ญาณธโร หลวงพ่อสีทน สีลธโน ฯลฯ ได้น้อมนำข้อวัตรปฏิบัติของพ่อแม่ครูอาจารย์เหล่านั้นมาเป็นแบบอย่างอยู่เสมอมา เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา ไปกราบคารวะมิได้ขาด(หรือคำว่า ขอกราบทำว้ตรก่อนเข้าพรรษา) ดังที่ได้ปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้

เมื่อถึงเดือนเมษายนผู้คนไปกราบและชมถ้ำเยอะไม่สงบ จึงถือโอกาสไปเยี่ยมทางวัดที่นครพนม ซึ่งมีพระอาจารย์บุญศรี ญาณธมโม จำพรรษาอยู่ที่วัดป่าหัวดง บ้านน้อยหนองเค็ม มีพระอาจารย์สีลา ชันติโก จำพรรษาอยู่ ความจริงทุกๆ ปีออกพรรษาแล้วตอนอยู่นครพนมนั้นมีโยมที่ชอบออกธุดงค์ตามพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ด้วย และสุดท้ายก็ได้บวชแทบทุกคน เช่น คนแรกคือ พระ

อาจารย์กอง พระอาจารย์ไตร พระอาจารย์ไมล์ พระอาจารย์เลา พระอาจารย์หว่า พระอาจารย์เสมอ อดุลโร (เจ้าอาวาสวัดขามเฒ่าองค์ปัจจุบันนี้) และก็มีออกบวชอยู่เสมอมาถึงทุกวันนี้ ผู้ออกบวชเหล่านี้ส่วนมากชอบขโมยไปทำให้แม่ออก(ภรรยา) ร้องไห้แทบทั้งนั้น ถือเอาวิธีการเดินทางของพระพุทธเจ้า ถือว่าถ้าจะขออนุญาตจากโยมภรรยาาก่อนเป็นไม่ได้บวชแน่นอน เพราะใครจะปล่อยให้คนรับใช้หนีไปบวชได้ง่ายๆ โดยเฉพาะโยมผู้หญิงบ้านขามเฒ่าแล้ว ร้องไห้ตั้งหลายปีกว่าจะทำได้

วันหนึ่งได้ข่าวว่าพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่เทสก์จำพรรษาอยู่ทางใต้ พระอาจารย์ทองอินทร์ จึงตั้งใจที่จะไปทางใต้ พอดีมีงานฉลองพระเจดีย์ที่วัดโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งมีพ่อแม่ครูอาจารย์ท่านพ่อลี ธมฺมโร จำพรรษาอยู่ที่นี่ จัดงานฉลองใหญ่โต มีพ่อแม่ครูอาจารย์ไปเยอะ ความจริงก็ไม่ชอบงานใหญ่ๆ แต่ในจิตเจตนาอยากจะไปพึ่งเทศน์เท่านั้น เพราะมีเทศน์ตลอดคืนจนรุ่งเช้า พ่อแม่อาจารย์สลับเปลี่ยนกันเทศน์ตลอด เสร็จงานแล้วจึงรู้ดั่งตั้งใจได้เพียงรูปเดียวคิดว่าทุกอย่างอยู่ที่ปาก มุ่งหน้าสู่วัดที่หลวงปู่เทสก์พำนักอยู่เป็นจุดแรก ถึงภูเก็ตเช้ามืด รอให้สว่างจึงค่อยถามหาวัด มีคนแนะนำบอกทางแล้วก็เดินทาง ไปถึงวัดพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่เทสก์กลับอีสานแล้ว มีพระรองอยู่ประจำคือ หลวงพ่อพระครูสถิตบุญรัตน์ พอเข้าไปถึงวัดแล้ววางบริวารไว้ที่ควร เข้าไปกราบท่าน ท่านก็ถามไถ่ให้ความเมตตาเป็นอย่างมาก เหตุเพราะว่าสมัยนั้นพระกรรมฐานจะลงไปปักชั้ไต้ยากมาก ถามไถ่ไปๆ มาๆ หมดแล้ว คำสุดท้ายฉันหรือยัง ตอบท่านว่ายัง เพราะจวนจะ 11 โมงแล้ว ท่านก็สั่งให้โยมวัดจัดถวาย พักอยู่นั้นไม่นานเท่าไร ได้ข่าวว่าพระมีอายุพรรษามากมาจากอีสานก็มี พ่อแม่ครูอาจารย์ที่อยู่ใต้คือ พระอาจารย์คำพอง ติสโส ะยะนั้นวัดที่ท่านอยู่คือ วัดสถานีโคกกลอย ไกลจะเข้าพรรษาแล้วก็เลยเข้าไปกราบขอฝากตัวเป็นศิษย์ ขอปวารณาตัวให้ท่านแนะนำสั่งสอน ตกเดือน ท่านก็รับไว้ด้วยความเมตตา

ปี พ.ศ.2510 จำพรรษาที่วัดสถานีโคกกลอย อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา ซึ่งมีพ่อแม่ครูอาจารย์คำพอง ติสโส เป็นประธานจำพรรษาปีนั้น

ปี พ.ศ.2511 ขึ้นมาถึงภาคอีสานก็เข้าไปเยี่ยมวัดเดิมคือ วัดถ้ำกวาง จังหวัดขอนแก่น พักอยู่ไม่นานก็มีพระอาจารย์ทองมา เดินทางมาจากถ้ำผาปู่ ญาติโยมก็นิมนต์ขอให้อยู่จำพรรษา

ปี พ.ศ.2512 จำพรรษาที่วัดถ้ำมโหฬาร อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย มีพระจำพรรษาอยู่ 2 รูป สามเณร 1 รูป

พ.ศ.2513 จำพรรษาที่วัดถ้ำกวาง ในระหว่างพรรษา ท่านพระอาจารย์ทองมา ก็พาอยู่เน่สซิก คือไม่นอนในวันพระตลอดทั้งวัน ทั้งพระและเณร พร้อมญาติโยมผู้ไปถือศีล 8 ได้รับความอดทนได้สัติดีมาก ครั้นพอออกพรรษาแล้วได้ออกธุดงค์อยู่ในเขตภูเวียงป่าใหญ่ ดงใหญ่มาก

ในปี พ.ศ.2514 โยมทางวัดถ้ำมโหฬารก็ตามไปขอร้องให้กลับไปจำพรรษาอีก พออายุพรรษามากขึ้นถึง 10 กว่าพรรษาแล้ว พระเณรและคณะญาติโยมมาขออยู่ด้วยหลายปีก็มากขึ้นเป็นลำดับ

ปี พ.ศ.2515 ได้จำพรรษาที่วัดพระศรีมหาธาตุ กรุงเทพฯ ออกพรรษาแล้วเสร็จงานกฐินก็กลับวัดถ้ำมโหฬารเช่นเดิม อยู่วัดถ้ำมโหฬารไปถึงปี พ.ศ.2520

ปี พ.ศ.2521 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ส่งไปประชุมที่วัดใหญ่(ป่ากุง) ข้อสำคัญในที่ประชุมพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ได้ปรารภว่า มีพระมาจากทางกรุงเทพฯ อยากได้พระในสายของพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ไปจำพรรษาที่ทางใต้คือ ที่โต๊ะโมะ อำเภอสุคิริน จังหวัดนราธิวาส ในชื่อ

เต็มว่า นิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้ ด้วยเหตุประชาชนชาวอีสานไปอยู่ที่นิคม ไม่มีที่พึ่งทางใจ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จเยี่ยมประชาชนพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ และพระราชโอรส พระราชธิดาทุกพระองค์ ประชาชนก็กราบทูลขอพระสงฆ์เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจและได้มีโอกาสทำบุญ โดยอยากได้พระป่าที่อดทนได้ดี ด้วยเหตุนี้เองพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ จึงได้ประชุมหาผู้ที่จะไปตามที่พระผู้ใหญ่มาขอ ที่ประชุมก็ได้จัดให้พระอาจารย์ทองอินทร์เป็นหัวหน้า ผู้ที่ติดตามไปให้เลือกเอาพระ 4 รูป สามเณร 1 รูป คือพระอาจารย์บุญสิทธิ์(นวล) อคควณโณ ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดทุ่งพุทธาราม อำเภอสวี จังหวัดชุมพร พระอาจารย์ทองคำ (ปัจจุบันไม่ทราบข่าว) พระอาจารย์สุบรรณ (ปัจจุบันลาสิกขาแล้ว) ในระหว่างพรรษามีข่าวว่าพระบาทสมเด็จพระบรมราชินีนาถฯ จะเสด็จทุกอย่างค่อยดีขึ้น ถึงวันเสด็จก่อนเวลามีเจ้าหน้าที่เข้าไปจัดสถานที่รับเสด็จและแนะวิธีถึงเวลาก็เสด็จวัดตามหมายกำหนดการฝนเริ่มลงเม็ดแล้วก็เข้าถึงบริเวณปะรำพิธีคือ เต็นท์เป็นศาลา มีเต็นท์แค่ 2 หลังเท่านั้นคับแคบมาก เสด็จจริงเป็น 3 พระองค์ องค์ที่ 3 คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เข้าไปถึงก็กราบพระประธาน กราบพระสงฆ์ แล้วถวายของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ มีรูปเหรียญของหลวงปู่แหวน 1 รูป ก่อนถวายเอ่ยคำแรกว่า “ดิฉันมีรูปเหมือนของครูบาอาจารย์เพื่อแจกแก่ประชาชน ท่านจะรับหรือเปล่า” “รับ” พระอาจารย์ทองอินทร์ ตอบ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ก็ทรงถามว่า “บนเขามีพระอยู่หรือเปล่า” “มี” พระอาจารย์ทองอินทร์ ตอบ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ก็ทรงถามต่อไปอีกว่า “ท่านอยู่ใ?” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ อยากจะขึ้นไปดูเจ้าหน้าที่รายงานมาว่า “ไกลและขึ้นลำบาก” เลยโดยงดเสด็จ สิ่งไม่คาดคิดและไม่ได้นึกก็คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงตรัสถามข้อธรรมะว่า “ยกตัวอย่างกำหนดพระพุทธรูปมาบริการจัดเป็นนิมิตหรือไม่” “ไม่เรียกว่านิมิต” พระอาจารย์ทองอินทร์ ตอบไปแบบไม่ได้กำหนดจิตเลย ทรงตรัสถามต่อไปอีกว่า “แบบไหนเรียกว่านิมิต” “จิตรวมเป็นสมาธิแล้วเห็นเป็นรูปขึ้นมา” พระอาจารย์ทองอินทร์ตอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงตรัสอีกว่า “ต้องเรียกว่านิมิต” “เพราะไม่เข้าใจคำถาม จึงตอบผิด ถ้าเข้าใจคำถามเป็นคำนิมิตในสมาธิ แต่พิจารณาแล้วเป็นคำนิมิตสำหรับบริการก็จัดว่านิมิตได้” พระอาจารย์ทองอินทร์ตอบ

ต่อมาภายหลังเมื่อมีโอกาสได้นำเอามากราบพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่หัวเราะหึ ๆ และตอบว่า “ของตอบยากอยู่”

ปี พ.ศ.2522 หลังจากวันมาฆบูชาเสร็จ จัดเตรียมเครื่องอัฐบริขารเพื่อไปวิเวกที่จังหวัดเชียงราย ด้วยเหตุว่าเจ้าหน้าที่องค์การทหารผ่านศึก มาขอพระกับพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ไว้ มีมติให้พระอาจารย์ทองอินทร์ และพระอาจารย์โฮม ปญญาพล พร้อมพระที่ติดตามไป 6 - 7 รูป พาพวกญาติโยมพัฒนาอยู่ตลอดหน้าแล้ง จวนเข้าพรรษาพระอาจารย์มานะ อดุลโล มาอยู่แทน ในปีเดียวกันก็มีการเปิดวัดสาขาใหม่ที่อำเภอฟาง เชียงใหม่ขึ้นอีก 1 แห่ง (วัดป่าโป่งดิบ บ้านโป่งดิบ ตำบลเวียง) ที่อำเภอฟางให้พระอาจารย์หนูไปอยู่ก่อน

ปี พ.ศ.2522 - 2523 กลับไปจำพรรษาวัดถ้ำมโหฬารเช่นเคย

ปี พ.ศ.2524 - 2528 มีพิธีมอบวัดอีกที่อำเภอบางช่อง จังหวัดนครราชสีมา(วัดเขาไทรสายัณห์ บ้านโปร่งประทุน ตำบลปากช่อง) ประชุมหาผู้ที่อยู่เป็นหัวหน้าไม่มี ที่ประชุมคณะสงฆ์เสนอให้พระอาจารย์ทองอินทร์เป็นหัวหน้าพาหมู่คณะอยู่ที่วัดเขาไทรสายัณห์ ปีแรกเดินบิณฑบาตถึงสถานีรถไฟเข้าไปในตลาดขากลับออกเดินทางถนนใหญ่เดินขึ้นวัด ไม่ได้สบายเหมือนทุกวันนี้ อยู่ที่นั่น

ซ่อมแซมเสนาสนะ ทำรั้วล้อมวัด อยู่นาน 2 พรรษา ถึงปี พ.ศ.2526 พระอาจารย์มณี ธมมรสี ไปอยู่แทนจนกระทั่งถึงปัจจุบัน(ระหว่างปี พ.ศ.2524 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่พาไปกราบที่สำคัญประเทศอินเดีย) จากนั้นได้กลับมาประจำที่วัดถ้ำมโหฬารอีก ถึงปี พ.ศ.2529

ในปี พ.ศ.2530 หมู่คณะพระมาจากประเทศอินโดนีเซียกราบนิมนต์ให้ไปเยี่ยม จึงเดินทางไปพร้อมด้วยพระอาจารย์มานะ อดุล และจำพรรษาที่วัดพุทธเมตตาอารามที่กรุงจาการ์ตา ที่แห่งนี้หลวงพ่อดองอินทร์ได้เปิดการบิณฑบาตเป็นรูปแรก พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่(หลวงปู่ศรี มหาวีโร) ก็เดินทางไปส่งด้วยในครั้งนั้นใกล้จะเข้าพรรษาปี พ.ศ.2531 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ชอบอากาศที่เมืองปูนจัมมาก ประกอบด้วยอุบิยันติมีความเคารพเลื่อมใสพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่มาก เลยขออาราธนานิมนต์พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่จำพรรษาพร้อมพระอาจารย์มานะ อดุล ที่ไร่ชาของอุบิยันติ ส่วนหลวงพ่อดองอินทร์ก็กลับมาจำพรรษาที่วัดประชาคมวนารามแทนพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่(หลวงปู่ศรี มหาวีโร) ครั้นออกพรรษาแล้วก่อนจะกลับทางออสเตรเลียได้นิมนต์พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่เอาไว้แล้ว ดังนั้นจึงได้ไปประเทศออสเตรเลีย กลับประเทศไทยในปี พ.ศ.2531

ในปี พ.ศ.2532 พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่กลับมาแล้ว หลวงพ่อดองอินทร์ก็กลับคืนมาอยู่ประจำที่วัดถ้ำมโหฬารอีกครั้ง จนกระทั่งปี พ.ศ.2536 ที่ประชุมคณะสงฆ์มีมติให้มาช่วยดูแลการก่อสร้างพระมหาเจดีย์ชัยมงคล ที่วัดถ้ำผาน้ำน้อย อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด อยู่ได้ 6 พรรษา

ปี พ.ศ.2537 มีญาติโยมศรัทธาต้องการถวายวัดแก่พ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่ใหญ่ (หลวงปู่ศรี มหาวีโร) ที่เมืองฮ่องกง จึงได้เดินทางไปเมืองฮ่องกงพร้อมกับองค์หลวงปู่ คณะสงฆ์ และญาติโยมจำนวนมาก หลวงปู่ศรี มหาวีโรได้ตกลงให้พระอาจารย์มานะ อดุล และพระอาจารย์สมปอง ธมมาโล อยู่จำพรรษาโปรดญาติโยมชาวไทยในฮ่องกง ปัจจุบันเป็นวัดสาขาใช้ชื่อว่าวัดพุทธธรรมาราม มีพระอาจารย์มณูญ อคคปญโญ เป็นเจ้าอาวาส

ปี พ.ศ.2542 มหาวิทยาลัยสารคาม ได้ก่อสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ที่ดินเยาะประกอบกับมีวัดเก่าแก่อยูในเขตมหาวิทยาลัย ชื่อวัดกุแก้ว ซึ่งมีตระกูลคณะอธิการบดี โดยการนำของ ดร.พิศมัย พร้อมทั้งคณาจารย์และคณะศรัทธาชาวบ้านประสงค์อยากให้มีพระประจำพอได้แนะนำสั่งสอนพุทธบริษัท พร้อมจะได้แนะนำนักศึกษาให้รู้แนวทางดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อความผาสุกและร่มเย็นเมื่อจบการศึกษาออกไปประกอบอาชีพในทางที่ถูกที่ควร ท่านหลวงพ่อดองอินทร์ก็ได้เมตตาตามจำพรรษาโปรดญาติโยมให้

ในปี พ.ศ.2543 วันมาฆบูชา มีการประชุมที่เขาใหญ่ สวนวสนา ข้อสำคัญในที่ประชุมก็คือ โยมชัช - โยมวสนา มีความประสงค์อยากให้มีพระสงฆ์ประจำวัดสวนวสนานี้ ท่านพระอาจารย์ดองอินทร์ก็ได้มาประจำพรรษาที่เขาใหญ่ติดต่อกันมานับแต่ปี พ.ศ.2543 - 2546 ติดต่อกัน

ในปี พ.ศ.2547 - 2548 หลวงพ่อดองอินทร์มาจำพรรษาอยู่ที่วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) และเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างเจดีย์หินวัดป่ากุง ใช้เวลาก่อสร้าง 2 ปีกว่า (2547-2549)

ในปี พ.ศ.2549 หลวงพ่อดองอินทร์จำพรรษาอยู่ที่วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง)

ในปี พ.ศ.2552 - 2553 โยมสินชัยได้ถวายที่ดินและเสนาสนะแก่หลวงพ่อดองอินทร์ที่อำเภอหนองพอก ท่านได้ก่อสร้างเสนาสนะเพิ่มเติม แล้วตั้งชื่อว่าวัดป่าพัฒนาจิตกตปุญญ และอยู่จำพรรษาอยู่จนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.2554 หลวงพ่อทองอินทร์จำพรรษาอยู่ที่วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง)

ในปี พ.ศ.2555 หลวงพ่อทองอินทร์จำพรรษาอยู่ที่วัดสถานสงเคราะห์คนชรา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

ในปี พ.ศ.2556 หลวงพ่อทองอินทร์จำพรรษาอยู่ที่วัดห้วยช้างจก อำเภอนาทม จังหวัดกาฬสินธุ์

ในปี พ.ศ.2557-2558 หลวงพ่อทองอินทร์จำพรรษาอยู่ที่วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง)

ในปี พ.ศ.2559 หลวงพ่อทองอินทร์ได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดศรีรัตนวนาราม เมืองอติเล ประเทศออสเตรเลีย

ในปี พ.ศ.2560 หลวงพ่อทองอินทร์ได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดศรีอินทราตุลา เมืองคอปโทรน ประเทศสหราชอาณาจักร

หลังจาก วันที่ 18 มีนาคม ปี 2560 หลวงปู่มีอายุครบ 80 ปี ขอใช้คำเรียกว่า หลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ

ในปี พ.ศ.2561 หลวงปู่ทองอินทร์กลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง)

คุณูปการของหลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ

คุณูปการของหลวงปู่ ต่อสังคมและพระพุทธศาสนา หลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ ได้เจริญรอยตามหลวงปู่ศรี มหาวิโร คือให้การสนับสนุนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้ส่งพระสงฆ์ไปเผยแผ่ปฏิบัติธรรม ตามวัดที่คณะศรัทธาญาติโยมได้มากราบขอ ทั้งวัดในสาขาและต่างสาขา ได้ปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ศาลาการเปรียญวัดในสาขาหลวงปู่ศรี มหาวิโร ทุกวัดที่สามารถช่วยได้ โดยหลวงปู่ท่านได้เดินตามแนวทางที่ว่า บ้านต้องมีวัดไว้สั่งสอน ฝึกหัดจิตตนในหมู่บ้าน จึงจะเป็นหมู่บ้านที่มีความสุข ตามคติธรรมคำกลอนที่กล่าวไว้ วัดจะมีหลักฐานเพราะบ้านช่วย บ้านจะสวยเพราะมีวัดตติณีสัย บ้านกับวัดผลัดกันช่วยก็อวยชัย ถ้าขัดกันก็บรลัยทั้งสองทาง

หลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ ได้รับเป็นประธานจัดหาทุนในการก่อสร้างตึกสงฆ์อาพาธ ซึ่งรับมอบไปแล้วได้แก่ตึกสงฆ์อาพาธโรงพยาบาลศรีสมเด็จ อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด

6 ธันวาคม ปี พ.ศ. 2553 ตึกสงฆ์อาพาธโรงพยาบาลหนองพอก อำเภอนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

มอบเงินอุดหนุนหออภิบาลสงฆ์ มูลนิธิหลวงปู่มั่น โรงพยาบาลศรีนครินทร์ จังหวัดขอนแก่น ตั้งแต่ปี 2555-2561

ปี พ.ศ. 2555 สร้างวัดในทวีปออสเตรเลีย ประเทศออสเตรเลีย

ปี พ.ศ. 2558 มอบเงินช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัย ให้กับทางมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ

ปี พ.ศ. 2558 ก่อสร้างอาคารเรียน 2 หลัง ของ มหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปี พ.ศ. 2559 สนับสนุนเครื่องมือตัดถ่าง แกะเทศบาลศรีสมเด็จ อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด

ปี พ.ศ. 2560 สร้างวัดศรีอินทราตุลา คอปโทรน เขตเวสซัสเส็ก ประเทศสหราชอาณาจักร

ปี พ.ศ. 2560 สร้างป้ายชื่อสถานีตำรวจภูธรศรีสมเด็จ อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด

ปี พ.ศ. 2560 มอบเงินสงเคราะห์แก่โรงเรียนผาน้ำทิพย์พิทยาส อําเภอนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด

ปี พ.ศ. 2560 สมทบทุนก่อสร้างเขตสังฆาวาส วัดธัมมโร กรุงแคนเบอร์รา ประเทศออสเตรเลีย

ปี พ.ศ. 2560 มอบเครื่องกระตุกหัวใจให้โรงพยาบาลศรีสมเด็จ อําเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด จำนวน 1 เครื่อง

ปี พ.ศ. 2561 มอบเงินบริจาคสมทบทุนมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ โดยเสด็จพระราชกุศลช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัย

ปี พ.ศ. 2561 ซื้อที่ดินเพิ่มให้วัดศรีอินทราวุฒา คอปโตรน เขตเวสซัสเส็ก ประเทศสหราชอาณาจักร

ปี พ.ศ. 2561 สมทบทุนสร้างอาคารพักพระอาพาธที่วัดป่าโนนม่วง บ้านโนนม่วง ตำบลศิลา อําเภอเมืองขอนแก่น

ปี พ.ศ. 2561 มอบเงินช่วยเหลือผู้ประสบสาธารณภัย ให้กับทางมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ จำนวนเงิน

สมณศักดิ์

11 เมษายน พ.ศ. 2564 เป็น พระราชาคณะชั้นราช ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่ พระราชพัชรญาณมุนี ภาวนาวีธีธรรมาทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี

3.6 สรุป

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยรวบรวมเอกสารจากนักวิชาการที่กล่าวถึงหลักพุทธปรัชญาเถรวาทของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต โดยแต่ละท่านได้กล่าวถึงกรรมฐาน นิमित 3 จริต 6 (จริยา 6) สมถกรรมฐาน ฌาน 4 อภิญญา 6 นิโรธสมาบัติ (สัญญาเวทยิตนิโรธ) วิปัสสนากรรมฐาน และสติปัฏฐาน 4 ซึ่งเป็นหลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่พระกรรมฐานสายป่าหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต ได้ถ่ายทอดให้แก่ศิษยานุศิษย์เป็นชุดคงวัตรที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา นอกจากนี้ยังมีแนวทางการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต ที่มีคำสั่งสอนให้ศิษยานุศิษย์ได้เตรียมตัวเตรียมใจในการปฏิบัติกรรมฐาน คือ การเตรียมตัวเดินจงกรม การเตรียมตัวนั่งสมาธิ วิถีการ หรือ ขึ้นเตรียมการ หลักการในการปฏิบัติธรรม การกระทำ หรือ การลงมือปฏิบัติ การพิจารณาค้นหาสังขารธรรม ผลของการปฏิบัติ สถานที่ที่เป็นที่รู้จักของบุคคลทั่วไปได้ชื่อว่าเป็นสำนักวิปัสสนาสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต คือ วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด (หลวงปู่ศรี มหาวิโร) วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร (พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต) วัดป่าบ้านตาด (วัดเกษรศีลคุณ) จังหวัดอุดรธานี (พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน) และวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี (หลวงปู่ชา สุภทฺโท)

บทที่ 4

รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

4.1 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านการปกครอง

ผู้เขียนชาวยุติ 1 ได้กล่าวว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็นศัพท์สมาสต่อกันระหว่างคำว่า “วิปัสสนา” และคำว่า “กรรมฐาน” คำว่า “วิปัสสนา” เป็นชื่อของปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานเรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ในพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ 1 ภาคที่ 1 ธรรมสังคณี และอรรถกถาข้อที่ 70 วิปัสสนา หมายถึง ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจย ธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏึก ธรรมที่เป็นใหญ่คือ ปัญญา (ปัญญินทรีย์) ธรรมที่เป็นกำลังคือปัญญา (ปัญญาพละ) ปัญญาเหมือนศาสตรา ปัญญาเหมือนดังปราสาท โอภาสคือปัญญา ปัญญาเป็นแสงสว่าง ปัญญาเป็นดวงประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรมปัญญาอันเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) วิปัสสนาหมายถึง (1) ปัญญาอันแจ่มชัด เห็นอรรถเห็นธรรมอันมีจริงอันเป็นความจริง (2) ปัญญาอันเห็นตามเป็นจริง กำหนดสามัญญลักษณะทั้ง 3 คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา ถอนความถือมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฐิเสียได้ ซึ่งสอดคล้องกับผู้เขียนชาวยุติ 6 ได้กล่าวว่า การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง ความมีปัญญาญาณรู้แจ้งหรือมีปัญญาเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) ต่อลักษณะที่เป็นจริง (สามัญญลักษณะ) 3 ประการ ของรูปและนาม คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้นกายและใจโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น และการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้นกายและใจ โดยความเป็นรูปนาม ปัญญาเห็นแจ้งเห็นชัด ปัญญาเห็นโดยอาการต่าง ๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ปัญญาเห็นแปลกประหลาด ๆ ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณเป็นต้น โดยความเป็นรูปนามที่พิเศษออกไปจากบัญญัติ และย่อเห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ มีรูปารมณเป็นต้น โดยอาการเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุกะ ที่พิเศษออกไปจากอนิจจสัญญาวิปาส สขสัญญาวิปาส อัตตสัญญาวิปาส และสุกะสัญญาวิปาส ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “วิปัสสนา” ได้แก่ปัญญาเจตสิกในมหากุศลจิต หรือมหาภิริยาจิต หรือ ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งในขั้น 5 โดยประการต่าง ๆ มีอนิจจะ ทุกขะ และอนัตตะ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “วิปัสสนา” ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ประกอบในมหากุศลจิตหรือมหาภิริยาจิต ผู้เขียนชาวยุติ 2 ได้กล่าวว่า วิปัสสนาซึ่งหมายถึงวิปัสสนาปัญญา ความเลือกสรรความวิจย ธรรมสัมมาทิฐิการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง คือ รู้เห็นขั้น 5 หรือรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฐิเสียได้ ผู้เขียนชาวยุติ 3 ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการปกครอง ว่า

การประพาศิตต่อพระธรรมวินัยซึ่งเมื่อพระภิกษุผู้ซึ่งเป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยประพาศิตในพระธรรมวินัยเมื่อคราวใดมีข่าวเกิดขึ้นก็จะส่งผลกระทบต่อความศรัทธาของประชาชนอีกครั้งเจ้าคณะผู้ปกครองหรือพระสังฆาธิการที่ทำหน้าที่ดูแลควบคุมรักษาให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยและเกื้อกูลต่อกฎหมายบ้านเมืองมักเป็นผู้มีพรชายุกาลมากบางครั้งไม่สามารถจะลงมแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที **ผู้เชี่ยวชาญที่ 4** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการปกครอง ควรให้ผู้ปกครองในระดับต่าง ๆ ต้องมีการประชุมชี้แจงให้สติแก่พระภิกษุสามเณรให้มีความรับผิดชอบในข้อวัตรปฏิบัติของตนและหมู่คณะให้คำนึงถึงความมั่นคงของพระศาสนาและศรัทธาของประชาชนในพื้นที่อีกทั้งควรกำหนดให้กลุ่มหรือคณะสงฆ์ที่มีอำนาจในการเข้าไปแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงทีโดยไม่ต้องรอให้เจ้าคณะผู้ปกครองที่มีพรชายุกาลมากหรือผู้มีอำนาจเข้ามาแก้ไขปัญหซึ่งอาจหมายถึงกลุ่มหรือคณะสงฆ์ในระดับท้องถิ่นที่มีอำนาจในการเข้าไปแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงทีโดยไม่ต้องรอให้เจ้าคณะผู้ปกครองที่มีพรชายุกาลหรือมีอำนาจหน้าที่เข้ามาแก้ไขปัญหซึ่งอาจก่อให้เกิดความล่าช้าได้

ผู้เชี่ยวชาญที่ 5 ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน : ด้านการปกครอง เป็นการจัดระเบียบการปกครองนอกจากจะใช้ธรรมวินัยเป็นหลัก ก็ใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นเครื่องมือในการปกครองด้วย ซึ่งเป็นการมอบอำนาจในการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ด้วยการแบ่งการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น 2 ส่วน คือ คณะสงฆ์ส่วนกลางและการปกครองส่วนภูมิภาค ทั้งนี้เพื่อให้การดูแล การคุ้มครอง การระวังรักษาดูแลคณะสงฆ์ให้มีความเป็นอยู่ที่ดี มีระเบียบวินัย เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของหมู่คณะสงฆ์หรือของสังคมนั้น ๆ ซึ่งการปกครองเป็นการปกครองในเชิงธรรมาภิบาล คือ ดูแลกันโดยธรรม ปกครองกันแบบพอปกครองลูก อาจารย์ปกครองศิษย์ ดังปรากฏตัวอย่างที่เป็นต้นแบบให้เห็นชัดเจน คือ หน้าที่ของสัทธีวาทริกที่จะพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์และหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จะพึงปฏิบัติต่อสัทธีวาทริก ตรัสสั่งให้พระอุปัชฌาย์และสัทธีวาทริก ตั้งจิตสนธิสนมในกันและกัน ให้พระอุปัชฌาย์สำคัญ สัทธีวาทริกฉันบุตร ให้สัทธีวาทริกนับถือพระอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ต่างจะมีความเคารพเชื่อฟังกันและกัน ย่อมถึงซึ่งความเจริญอกงามในธรรมและมีการเอาใจใส่ ดูแลการประพาศิตปฏิบัติของบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัด ให้อยู่ด้วยความผาสุกให้ความอนุเคราะห์ในส่วนที่อยู่อาศัยและปัจจัยตามสมควร ช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่บรรพชิตคฤหัสถ์ด้วยพรหมวิหารธรรมตามสมควรแก่เหตุและเมื่ออยู่ในบริบทของหน้าที่ต้องปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมด้วยการบำรุงรักษาวัดให้เป็นไปด้วยดี ทั้งการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ การปรับปรุงตกแต่ง การกำหนดแบบแปลนแผนผัง ซึ่งล้วนแต่เป็นงานที่ต้องทำด้วยแรงเงินแรงงานและความคิด อันเป็นส่วนสร้างสรรค์และเสริมสร้างส่วนที่เป็นวัตถุให้ปรากฏเป็นรูปธรรมและการจัดกิจกรรมของวัดก็ให้เป็นไปด้วยดี มีการจัดการศาสนสมบัติให้เป็นไปด้วยดี ดูแลและรักษา การใช้จ่าย การจัดหาทรัพย์สินของวัดตลอดจนการบัญชีทั้งส่วนที่เป็นศาสนวัตถุ ศาสนสถานและศาสนสมบัติของวัด

ผู้เชี่ยวชาญที่ 7 ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการปกครอง การนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารการปกครองและในวัดที่ท่านได้ปกครองดูแล ซึ่งหลักธรรมที่ท่านนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองวัด ปกครองคณะสงฆ์ในเขตที่ท่านดูแลอยู่ที่ได้เห็นได้เด่นชัด คือ “หลักปฐิธรรม 7 ประการ ได้แก่ “ผู้รู้จักเหตุ ผู้รู้จักผล ผู้รู้จักตน ผู้รู้จักประมาณ ผู้รู้จัก

กาล ผู้รู้จักประชุมชนและผู้รู้จักบุคคล” ซึ่งเป็นคุณสมบัติในตัวของผู้นำ คือ “เป็นผู้รู้หลักการ รู้จุดหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชนและรู้บุคคล” ทำให้การบริหารงานด้านการปกครองและการบริหารงานก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ท่านใช้หลักในการปกครองดูแลผู้อยู่ในวัดให้อยู่ในระบบระเบียบและอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยกฎหมายข้อบังคับคำสั่งต่าง ๆ ที่ออกโดยมหาเถรสมาคมทั้งยังปกครองดูแลกลุ่มชนเหล่านั้นโดยเอื้อเฟื้อต่อกฎหมายด้วย

ผู้เชี่ยวชาญที่ 8 ได้กล่าวว่า การพัฒนาสังคมด้านการปกครองขอพระภิกษุจะยึดหลักธรรมวินัยและกฎข้อบังคับเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีล ทำให้เกิดความน่าเลื่อมใสศรัทธา เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศาสนิกชน เป็นการควบคุมและส่งเสริมรักษาความสงบเรียบร้อยดีงาม สอดคล้องกับ**ผู้เชี่ยวชาญที่ 11** ที่ได้กล่าวว่า การใช้พระธรรมวินัยเป็นตัวควบคุมการเป็นอยู่ของพระเณร มีข้อวัตรที่พระต้องปฏิบัติและฆราวาสก็ต้องปฏิบัติมีความเด็ดขาด ในการปกครองพระเณรแม่ขาว แม่ชี และญาติโยมที่มาปฏิบัติธรรมในวัดอย่างเสมอภาคโดยไม่มีอคติความลำเอียงแก่ผู้ใดเลยจะมีกฎระเบียบที่เข้มแข็งทั้งหมู่พระและฆราวาส ญาติโยม อยู่ร่วมกันภายใต้ความเข้าใจกันและรักษาข้อวัตรปฏิบัติไว้อย่างงดงาม ให้เกียรติและความเคารพซึ่งกันและกัน **ผู้เชี่ยวชาญที่ 9** ได้กล่าวว่า บทบาททางด้านการพัฒนาด้านการปกครองมากพอสมควร จะเห็นได้จากองค์หลวงพ่อได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการดูแลพระลูกวัดและการดูแลเอาใจใส่กับวัดอื่น ๆ การปฏิบัติกรรมฐาน วัตรปฏิบัติที่ดีงามเป็นที่เลื่อมใสของชาวบ้านในหมู่บ้านและจรจรายไปสู่สังคมภายนอกจนมีญาติธรรมจำนวนมากไปสู่วัดที่กัณดารหลายแห่งบทบาททางด้านการพัฒนาสังคมในด้านการปกครอง **ผู้เชี่ยวชาญที่ 12** ได้กล่าวว่า วิถีพุทธธรรมกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ หรือการพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้พ้นพ้นนาการของกิเลส ภายใต้หลักการว่าการเรียนรู้ธรรมมีอยู่ตลอดเวลาที่รู้สึกตัว มีกายและจิตใจเป็นอุปกรณ์ฝึก และทุกแห่งเป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติหลักธรรมที่สอดคล้องกับบทบาทการพัฒนาสังคมในด้านการปกครอง **ผู้เชี่ยวชาญที่ 10** ได้กล่าวว่า หลักกฏข้อปธานียธรรม 7 คือธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมหรือธรรมที่ไม่ทำให้เกิดความเสื่อม คือมีการประชุมกันเป็นประจำ ทำให้เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน พร้อมเพรียงกันปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์บัญญัติไว้อย่างเคร่งครัด เมื่อมีการประชุมพระภิกษุเกิดความเคารพนอบน้อมและเชื่อฟังไม่ลุแก่อำนาจตามความอยากที่เกิดขึ้นหรือไม่ทำอะไรตามกิเลส และมีความยินดี

ผู้เชี่ยวชาญที่ 2 ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการปกครองพระจะใช้พระธรรมวินัย และกฎข้อบังคับของวัดตั้งแต่สมัยบูรพาจารย์กำหนดในการปกครองตนเอง ทุกอย่างจะดำเนินไปเหมือนเช่นสมัยโบราณกาลที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นผู้รู้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติจนมีการแนะนำสั่งสอนสืบต่อเรื่อยมาจนปัจจุบัน จากรุ่นสู่รุ่น แนะนำสั่งสอนเป็นอย่างนี้เรื่อยไป มีการเคร่งครัดตามพระธรรมวินัย เนื่องจากวัดป่าถ้าพระเทพนิมิต เป็นวัดที่มุ่งให้พระปฏิบัติสมาธิภาวนาซึ่งแต่เดิมนั้นการอบรมควบคุมดูแลพระสงฆ์ อย่างใกล้ชิดจะอยู่ในระเบียบวินัยที่วางรากฐานไว้อย่างมั่นคง แม้กระทั่งในเรื่องของการทำข้อวัตร ปัดกวาด เสนาสนะ ชัดถู กุฏิ ศาลา บริเวณวัด ทำความสะอาดห้องน้ำห้องส้วมจะเน้นย้ำห้ามพูดคุยกัน ทำหน้าที่เสร็จแล้วให้รีบกลับกุฏิทันที เพื่อไปปฏิบัติเร่งทำความเพียร **ผู้เชี่ยวชาญที่ 3** ได้กล่าวว่า ข้อวัตรปฏิบัติโดยใช้ธรรมเป็นที่ตั้ง มุ่งที่จะปฏิบัติสมาธิภาวนาอยู่กับลานจงกรม ต้องรักษาวินัยในการปฏิบัติ แบ่งเวลาเดินจงกลม เจริญสติสมาธิภาวนา หรือแม้แต่การทำวัตรสวดมนต์ซึ่งต่างจะทำเอง โดยจะกำหนดในเวลาใดนั้นให้เป็นไปตามอัธยาศัย จะกำหนดขึ้นมาเองทั้ง

ช่วงเช้า และช่วงค่ำ ส่วนในช่วงเวลาอื่น ๆ อยู่อย่างรู้เวลาและกฎข้อบังคับที่ต้องคงไว้ในใจ โดยมีพระธรรมและวินัยเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นไปตามหลักสิกขาอุปัชฌายธรรม 7 ประการ โดยมุ่งเน้นไปเพื่อความเจริญของปฏิบัติ ผู้เชี่ยวชาญที่ 4 ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการปกครองของพระภิกษุสงฆ์จะยึดหลักธรรมวินัย และกฎข้อบังคับของวัด เพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีล เพื่อความน่าเลื่อมใสศรัทธา และเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ ศาสนิกชน พระภิกษุสงฆ์จะอยู่เหมือนปกครองตนเอง และปฏิบัติหน้าที่ซึ่งเป็นงานประจำตามที่ได้รับมอบหมาย ตามแบบปฏิบัติและปฏิปทาของพ่อแม่ครูอาจารย์สั่งสอนอบรมสืบต่อกันมาโดยใช้หลักสิกขาอุปัชฌายธรรม 7 คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อม ธรรมที่ทำให้ไม่เลื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี 7 อย่าง มีดังนี้ (1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ (2) เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ (3) ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ (4) ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน (5) ไม่อุทานจกความอยากที่เกิดขึ้น (6) ยินดีในเสนาสนะป่า (7) ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

ผู้เชี่ยวชาญที่ 5 ได้กล่าวว่า จริต หรือจริยา คือความประพฤติปกติ, ความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่งอันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ๆแห่งพฤติกรรมของคนตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นเรียกว่า จริต 1. รากจริต (ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, หนักไปทางรักสวยรักงาม) ธรรมเนียมคู่ปรับสำหรับแก้คือ อสุภะและกายคตาสติ 2. โทสจริต (ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด) ธรรมเนียมที่เหมาะสมคือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวันณกสิณ 3. โมหจริต (ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางเขลา เหมะซิม เองงมงาย) ธรรมเนียมที่แก้คือ อานาปานสติ และฟังแก้ด้วยการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาตามกาล หรืออยู่กับครู 4. สัทธาจริต (ผู้มีศรัทธาความประพฤติปกติ, ความประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้งขึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย) ฟังชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่การเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ 6 ข้อต้น 5. พุทธิจริต หรือญาณจริต (ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา) ฟังส่งเสริมด้วยความแนะนำให้ใช้ด้วยความแนะนำให้ใช้ความคิดในทางที่ชอบ เช่น พิจารณาไตรลักษณ์ ธรรมเนียมที่เหมาะสมคือ มรณสติ จตุธาตววัฏฐาน และอาหาเรปฏิกูลสัญญา 6. วิตกจริต (ผู้มีวิตกความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน) ฟังแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกสิณ เป็นต้น

4.2 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านการศาสนาศึกษา

ผู้เชี่ยวชาญที่ 6 ได้กล่าวว่า ธรรมเนียม หมายถึง (1) อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา (2) ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต (3) สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา (4) อุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต หรือวิธีฝึกอบรมจิต (5) ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต ที่ตั้งแห่งการงาน (ทางใจ) คือ อุบายฝึกใจและอบรมใจ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะและวิปัสสนาและการเจริญสมถ

ภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเป็นเหตุแห่งการได้บรรลุมรรค ผล และนิพพานซึ่งเป็นธรรมวิเศษ การงานที่บุคคลควรทำในด้านจิตใจ เป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะและวิปัสสนา อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะและวิปัสสนา และ การกระทำที่เป็นเหตุแห่งการได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นที่ตั้งแห่งการงานซึ่งเป็นขบวนการปฏิบัติทางจิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนาเพื่อให้จิตแน่วแน่เป็นสมาธิ หรืออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะและวิปัสสนา **ผู้เชี่ยวชาญที่ 7** ได้กล่าวว่า ธรรมเนียมจึงเป็นที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิตอุปการณในการฝึกอบรมจิต ขบวนการปฏิบัติทางจิตตามแนวทางแห่งพุทธศาสนา เพื่อให้จิตแน่วเป็นสมาธิ เมื่อนำคำสองคำ “วิปัสสนา” และ “กรรมฐาน” มาสมาสเข้ากันแล้วสำเร็จเป็น “วิปัสสนากรรมฐาน” ธรรมเนียมเป็นอุบายเรื่องปัญญา หรือที่ตั้งแห่งการงาน (ทางใจ) อันเป็นขั้นเห็นแจ้ง คือใจที่ถูกอบรมให้ฉลาดจนพันทุกข์ กรรมฐานเป็นอุบายทำให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง ได้แก่ เห็นรูปนามเป็นปัจจุบัน เห็นพระไตรลักษณ์ มรรค ผล และนิพพาน การฝึกจิตให้รู้แจ้งเห็นจริงจนทำลายกิเลสได้(พระเทพวิสุทธิกวี **ผู้เชี่ยวชาญที่ 8** ได้กล่าวว่า วิปัสสนากรรมฐานเป็น (1) ธรรมเนียมคือความเห็นแจ้ง ได้แก่ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรม (2) ธรรมเนียมเป็นอุบายให้เกิดปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขาร (สิ่งทั้งหลายที่มีปัจจัยปรุง) เสียได้(3) ธรรมเนียมเป็นที่ตั้งแห่งงาน (ทางใจ) เป็นเครื่องฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัด สภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของตนเอง ธรรมเนียมที่ใช้ปัญญา สติและความเพียรเพ่งพินิจดูชั้น 5 คือ รูปนาม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา การเจริญปัญญาเพื่อการพิจารณาเห็นกฎธรรมดาแห่งสังขารตามเป็นจริง ดังนั้นวิปัสสนากรรมฐานจึงเป็นการการอบรมพัฒนาจิตให้เกิดวิปัสสนาปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริงในชั้น 5 คือ กายและใจ ได้แก่ รูปและนามจนสามารถทำลายความยึดมั่นถือมั่นสำคัญผิดเข้าใจผิดให้หมดไป สภาพจิตเข้าถึงความสะอาด สว่าง สงบ พันทุกข์ เป็นอิสระ

ผู้เชี่ยวชาญที่ 9 ได้กล่าวว่า ปัญหาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการศึกษา เป็นบทบาทของพระสงฆ์ด้านการศึกษาที่มีปัญหา คือ พระภิกษุระดับผู้บริหารหรือผู้ปกครองขาดความเอาใจใส่ในการศึกษาพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์และสามเณร บางแห่งก็มุ่งส่งเสริมแต่การศึกษาสายปริยัติสามัญมากเกินไป จึงทำให้ศาสนทายาทที่จะเข้ามาศึกษาเรียนรู้คงเหลือน้อยลงในทุกปี อีกทั้งพระภิกษุสามเณรในปัจจุบันขาดความสนใจและได้ศึกษาในหลักพระธรรมวินัยอย่างจริงจังเรียนเอาเพียงเพื่อให้ผ่านเท่านั้นส่วนกลุ่มของฆราวาสกลับมีความเห็นว่าการศึกษาของพระสงฆ์ยังไม่มีหลากหลายมีการศึกษาเฉพาะไม่กี่ด้าน การศึกษาบางด้านของพระสงฆ์ก่อให้เกิดการพัฒนาในชุมชนน้อยมากไม่มีความเท่าทันในยุคโลกาภิวัตน์และการที่พระภิกษุสงฆ์ในระดับผู้บริหารหรือผู้ปกครองขาดความเอาใจใส่ในการศึกษาพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณรผู้อยู่ภายใต้การปกครองบางรูปมุ่งแต่ส่งเสริมเฉพาะการศึกษาสามัญมากเกินไปจนทำให้ศาสนทายาทที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้คงเหลือน้อยลงไป อีกทั้งศาสนทายาทที่มีอยู่ยังขาดความเข้าใจในหลักพระธรรมวินัยอย่างจริงจังเรียนเพื่อให้ผ่านเท่านั้น **ผู้เชี่ยวชาญที่ 10** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการศึกษา เป็นการศึกษาศาสนศึกษา เป็นการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์สามเณรนั้นควรให้มีการเน้นหนักในการศึกษาทำการศึกษาลำบากเรียนและทำความเข้าใจพระธรรมวินัยรวมถึงการปฏิบัติตนให้เป็นศาสนทายาทที่ดี ทั้งนี้เพราะพระธรรมวินัยเป็นหัวใจของพระศาสนาพระสงฆ์ผู้มีหน้าที่ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณรควรให้ความสนใจในการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นพิเศษและบทบาท

ของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมด้านการศึกษาเน้นหนักในการจัดหลักสูตรให้เหมาะสมกับผู้เรียนทั้งนี้ต้องสามารถนำไปใช้ในชีวิตปัจจุบันและทันเหตุการณ์สามารถนำไปประยุกต์เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ได้ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 11** ได้กล่าวว่า กลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน : ด้านการศาสนศึกษา หากจะมองบทบาทของพระสงฆ์โดยมองจากพื้นฐานอันเป็นแก่นแท้ของคำสอนแล้ว ผู้เข้าสู่บรรพชาแห่งสมณเพศ นั่นคือ “เข้าสู่สังฆมณฑล” หมายถึง เข้าสู่วิถีแห่งการศึกษาในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “สิกขา” หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ “ศีล” เรียกว่า “ศีลสิกขา” สมาธิ เรียกว่า “จิตสิกขาและปัญญา เรียกว่า “ปัญญาสิกขา” การศึกษา, การเล่าเรียน เช่น ปริยัติสิกขา คำว่า “สิกขา” นี้ตรงกับภาษาไทยว่า “ศึกษา” หมายถึง การเล่าเรียน ผูกฝนและอบรมอีกความหมายหนึ่งใช้คำว่า “เรียน” หมายถึง เข้ารับความรู้จากผู้สอน, รับการฝึกฝนอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจหรือความชำนาญ ส่วนบริบทในหน้าที่เป็นธรรมาจารย์จัดการศึกษาและอบรมให้มีการเรียนการสอนปริยัติธรรมให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ศึกษาเล่าเรียนทั้งแผนกบาลีและนักธรรม ธรรมศึกษาและบริบทในหน้าที่อำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์ขอใช้วัดเป็นที่จัดบำเพ็ญกุศล **ผู้เชี่ยวชาญที่ 12** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการศาสนศึกษา เป็นการศึกษาด้วยการพัฒนาทักษะของชีวิตด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรู้เท่าทัน การใช้สอยหรือบริโภคปัจจัยต่าง ๆ ด้วยปัญญา ให้พระสงฆ์-สามเณรมีกิจกรรมการบำเพ็ญบุญตามกาลเทศะ ส่วนด้านสังคมเป็นการพัฒนาปรับปรุงพฤติกรรมให้มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามัคคีกัน เป็นภักตมิตรต่อกัน ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีวิสัยจากภายใน ปฏิบัติตามกฎหมายกติกาของสังคม ลดละเลิกอบายมุขอันเป็นทางแห่งความเสื่อมทรามในชีวิต ไม่ทุจริต ดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริต ไม่สร้างปัญหาให้สังคมและสิ่งแวดล้อม การที่ท่านได้ให้ความอนุเคราะห์อุปถัมภ์ให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรภายในวัดได้รับการศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลกอีกทั้งยังเป็นผู้อุปถัมภ์การก่อสร้างอาคารเรียนและสนับสนุนอุปกรณ์รวมถึงมอบทุนการศึกษาให้แก่กุลบุตร-กุลธิดาซึ่งปรากฏเป็นประจำ

ผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ได้กล่าวว่า การศึกษาคำสอนจาก การฟัง การอบรมจากพ่อแม่ครูอาจารย์แล้วนำไปปฏิบัติตาม ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ส่งเสริมการเรียนรู้ เผยแผ่ธรรมอยู่เป็นประจำ มีการส่งเสริมการเรียนในสำนักต่าง ๆ มีการสนับสนุนปัจจัยสี่อย่างต่อเนื่อง นำพาคณะศิษย์ปฏิบัติศาสนกิจตามข้อวัตรปฏิบัติตามรอยพ่อแม่ครูอาจารย์สายหลวงปู่มั่นไม่ขาดตกบกพร่อง ส่งเสริมให้พระภายในวัดได้ศึกษาและฝึกฝนตนเองให้มีความก้าวหน้าทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ ปฏิเวธไม่เคยขาด **ผู้เชี่ยวชาญที่ 2** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการพัฒนาสังคมในด้านศาสนศึกษา การยึดมั่นอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีความเคารพบูชาพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อชีวิตของชาวไทย และยังสอดคล้องกับ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 7** ได้กล่าวว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา ความว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เปรียบเสมือนบัว 4 เหล่า หลักจริต 6 เพื่อการจัดสรรธรรมให้เหมาะสมกับบุคคลเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่เป็นเลิศจากการฝึกปฏิบัตินั้น การดำเนินชีวิตให้เจริญด้วยหลักอริยสัจ 4 เพื่อพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญาของตนสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่พัฒนาผู้อื่นก็มีหลักธรรมจำนวนมากที่เหมาะสมในการนำมาใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี หลักไตรสิกขาจึง

เป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับบทบาทการพัฒนาสังคมในด้านศาสนศึกษาที่นำมาใช้อบรมคือเรื่องการรักษาศีลโดยมีพระธรรมวินัยกำกับอย่างเคร่งครัด การฝึกหัดอบรมนั่งสมาธิภาวนาเพื่อให้จิตสงบ มีปัญญา **ผู้เชี่ยวชาญที่ 3** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านศาสนศึกษาในเรื่องของการปฏิบัติสมาธิภาวนา โดยมีจุดประสงค์ที่จะให้ขัดเกลาฝึกฝนตนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักปฏิบัติตามแนวพุทธปรัชญา 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นปริยัติ คือเล่าเรียนศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจ และจดจำได้ ชั้นปฏิบัติ ประพฤติปฏิบัติตนให้มีความรู้ความเข้าใจตามหลักไตรสิกขา และสุดท้ายชั้นปฏิเวธ คือปฏิบัติให้เกิดความรู้จริงในสิ่งที่ศึกษา เรียกว่ารู้แจ้งแทงตลอดในความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย จนสามารถจัดความยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ได้เองมากกว่าที่จะไปทำกิจที่ยุ่งุ่นวายกับชาวโลกด้วยคิดว่าการสร้างพระดีหนึ่งรูปจะได้คนดีเพิ่มขึ้นอีกมาก ดังนั้นงบประมาณของวัดจึงมุ่งไปที่กองทุนการสร้างสื่อธรรมะ เช่น หนังสือ สื่อตำราเพื่อแจกให้กับผู้สนใจศึกษาธรรม ผู้มาทำบุญจึงมักบริจาคถวายปัจจัยเพื่อเข้ากองทุนในส่วนนี้ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 4** ได้กล่าวว่า การส่งเสริม อุดหนุน ช่วยเหลือการศึกษาให้กับบุคคลที่กำลังศึกษา จะมุ่งส่งเสริมโดยการสนับสนุนปัจจัยสี่ แต่ในด้านการปฏิบัติในยึดตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า โดยส่งเสริมพระให้เร่งทำความเพียรให้มากที่สุดเพื่อการบรรลุธรรม แต่ก็ส่งเสริมให้พระสงฆ์ไปสอบนักธรรมสนามหลวงตามที่สำนักงานพระพุทธศาสนากำหนด ทางวัดจึงมีได้มีโครงการสอนด้านปริยัติ โดยเน้นจะทำตามปณิธานของพระสายวัดป่ามากกว่า คือ ให้ปฏิบัติสมาธิภาวนาเท่านั้น ส่วนญาติโยมก็ทำตามกำลังแล้วแต่ความเพียรปัญญา หรือวาสนาบารมีของตน ที่ยังทำไม่ได้ก็ยังได้มาเป็นกองเสบียงดูแลทำบุญเลี้ยงพระเพื่อบำรุงธาตุขันธ์ เพื่ออบรมกรรมฐานปฏิบัติธรรมขึ้นตามเวลา โดยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการปฏิบัติภาวนาและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ และวิธีการฝึกฝนขัดเกลาตนเองด้วยขณะทำข้อวัตรปัดกวาดเช็ดถูที่פקอาศัย **ผู้เชี่ยวชาญที่ 5** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านศาสนศึกษา จะมุ่งเน้นให้ปฏิบัติสมาธิภาวนา ดูใจตนเองเพื่อขัดเกลาจิตใจมากกว่าที่จะมุ่งให้เรียนรู้หนังสือเกินความจำเป็น โดยใช้หลักไตรสิกขา 3 ประการ ดังนี้ (1) การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจาและอาชีวะ เรียกว่าอภิสีลสิกขา (2) การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ และสมรรถภาพของจิต เรียกว่าอภิจิตสิกขา (3) การฝึกฝนอบรมทางปัญญาให้เกิดความรู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันโลก จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดมั่น ถ้อยมั่นในสิ่งต่าง ๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใสและเบิกบาน เรียกว่า อภิปญญาสิกขา¹ หลักการศึกษา 3 ประการนี้ จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยะชน หรืออริยมรรค² แปลว่า หนทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยะชน ได้แก่ มรรคมงคล 8 คือ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมาภังคะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) พุทธศาสนิกชนย่อมรู้แจ้ง เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจนุปบาท อริยสัจ 4 มรรค 8 อกุศลมูล และหัวข้อธรรมอื่น ๆ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 6** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านศาสนศึกษา จะมุ่งเน้นให้ปฏิบัติตาม 4 อันได้แก่ รูปฌาน 4 ได้แก่ ภาวะที่จิตเพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ โดยการเพ่งรูปธรรมหรือรูปาวจร ได้แก่ รูปของวัตถุเป็น

¹ อด.ดิก. (ไทย) 139-138/91-90/20.

² อด.วิ. (ไทย) 373/490/35.

อารมณ์ ได้แก่ รูปของวัตถุเป็นอารมณ์ จึงเรียกว่า “รูปฌาน” ซึ่งมี 4 คือ (1) ปฐมฌาน จัดเป็นฌานที่ 1 จะมีองค์ประกอบ 5 อย่าง คือ วิตก (ความตรึก) วิจาร์ (ความตรอง) ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุขกายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว) (2) ทุตติยฌาน จัดเป็นฌานที่ 2 จะมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ ปีติ (ความอิ่มใจ) สุข (ความสุขกายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว) (3) ตติยฌาน จัดเป็นฌานที่ 3 จะมีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ สุข (ความสุขกายสุขใจ) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว) และ (4) จตุตถฌาน จัดเป็นฌานที่ 4 จะมีองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ อุเบกขา(การวางเฉย จิตแน่วแน่ ไม่ยินดียินร้าย เมื่อมีอารมณ์มากระทบกับจิต) และเอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว) **ผู้เชี่ยวชาญที่ 7** ได้กล่าวว่า ฌาน ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การเพ่ง และการเผา คือเพ่งอารมณ์ของสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง จนจิตเป็นสมาธิ ที่ท่านเรียกว่า เอกัคคตาอีกนัยหนึ่ง หมายถึงการเผา คือเผ่าอารมณ์อันข้าศึกต่อฌาน อันได้แก่นิรวรณ 5 ให้มีกำลังน้อยลงหรือไม่ให้เกิดขึ้น เมื่อจิตเป็นสมาธิในขณะที่อยู่ในฌานสามารถที่จะกตกิเลสไม่ให้ฟุ้งซ่านได้ อีกนัยหนึ่ง ฌานใช้ในความหมายทั่วไป หมายถึง จ้องก็ได้ อย่างเช่น สุนัขจิ้งจอก จ้องหาปลาใกล้ฝั่งน้ำ เป็นต้น การปฏิบัติเพื่อบรรลุฌานนั้น มีหลักในการปฏิบัติอยู่ 2 ประการด้วยกันดังนี้ ประการที่ 1 คือการเข้าไปเพ่งรูปธรรมเป็นอารมณ์ เช่น การเพ่งกลีณ เป็นต้น เป็นอารมณ์จนสามารถบรรลุรูปฌาน 4 ประการที่ 2 คือการเข้าไปเพ่งอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เช่น การเพ่งอากาศ เป็นต้น เป็นอารมณ์จนสามารถบรรลุรูปฌาน 4 รูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 รวมกันเรียกว่า สมาบัติ 8 จิตที่อยู่ในฌานเป็นจิตที่สงบผ่องใส ปราศจากกิเลสเศร้าหมองซึ่งเป็นข้าศึกต่อการบรรลุฌานคือนิรวรณ 5 ผู้ปฏิบัติสมถะ (ฌาน) ถือว่าฌานเป็นของสูง จึงมีศรัทธาต่อฌานเป็นอย่างมากบางคนไม่เห็นด้วยที่จะต้องใช้ฌานเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาปัญญาถึงอย่างไรก็ตาม ฌานที่ได้ย่อมเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ที่สำคัญที่สุดคือ สามารถอาศัยเป็นบาทฐานในการพัฒนาสู่ปัญญาชั้นโลกุตตรธรรมต่อไปได้อย่างดี เพราะฌานที่ได้นั้นถือได้ว่าเป็นธรรมอันวิเศษชั้นกลางที่บุคคลทั่วไปไม่สามารถกระทำทำให้บังเกิดได้ง่ายนัก ต้องมีศรัทธา ความตั้งใจจริง ปฏิบัติตนตามหลักศีลเพื่อให้เกิดสมาธิ มีฌานเป็นต้นเพื่อพัฒนาสู่ปัญญาชั้นญาณ ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม จนกว่าจะบรรลุอาสวักขยญาณต่อไปในที่สุด

4.3 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านการศึกษาสงเคราะห์

ผู้เชี่ยวชาญที่ 8 ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานซึ่งนับว่าเป็นสาระสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ สำหรับเป็นเครื่องปูทางให้ดำเนินไปสู่ความสำคัญผลในทางปฏิบัติ องค์ประกอบในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 นั้น มี 3 อย่าง คือ (1) อาตปปี เป็นวิริยเจตสิก ได้แก่องค์ประกอบของจิตคือความเพียร (2) สัมปะชาโน เป็นปัญญาเจตสิก ได้แก่องค์ประกอบของจิตคือปัญญา (3) สติมา เป็นสติเจตสิก ได้แก่องค์ประกอบของจิตคือสติ ในขณะที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพียรพยายามกำหนดด้วยความตั้งใจ เฝ้าดูสภาวะต่าง ๆ ทางกายเวทนา จิต ธรรม อย่างถึถ้วนอยุ่ นั้น เป็นการทำหน้าที่ของอาตปปีคืออารมณ์ฝ่ายดีที่เกิดขึ้นกับจิต ได้แก่ ความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลส (วิริยเจตสิก) อารมณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในทีใด มีสติกำหนดรู้อารมณ์ในที่นั้นอย่างไม่คลาดเคลื่อน และไม่เผลอเผลอหลงลืมสติ เป็นการทำหน้าที่ของสติคือสติเจตสิก ในขณะที่สติเกาะจับอยู่กับปัจจุบันอารมณ์อย่างไม่คลาดเคลื่อน ปฏิเสธไม่ได้ว่าไม่มีสมาธิก่อตัวตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น

สมาธิจึงประกอบรวมกับการทำหน้าที่ของสติ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 9** ได้กล่าวว่า ความพยายาม การระลึกรู้ และความมีใจตั้งมั่น เมื่อวิริยะ สติ สมาธิ ทำหน้าที่ร่วมกันอย่างบริบูรณ์ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็สามารถกำหนดดูการเกิดการดับของรูปนามชั้น 5 เห็นความไม่เที่ยงแท้แปรเปลี่ยนไป ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และบังคับต้านทานไว้ไม่อยู่(อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เกิดความรู้ความเข้าใจตามสภาพความจริง นี่เรียกว่าปัญญาเจตสิก ได้แก่ องค์ประกอบของจิตคือปัญญา นั่นคือ สัมปชัญญะ สัมปชัญญะจัดเป็นปัญญาเจตสิกนั่นเองขณะที่ผู้ทำความเพียรปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน (โยคีบุคคล) ลงมือปฏิบัติจริง ๆ แล้ว องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ แยกออกจากกันไม่ได้ ภาษาอริสตรเรียกว่า “อวินิพโลค” ซึ่งเกิดดับพร้อมกัน เช่นกำหนดว่า “พองหนอ” องค์ประกอบทั้ง 3 นี้เกิดขึ้นพร้อมกับการอาการท้องพองขึ้น และดับไปพร้อมกับอาการของท้องพองที่หายไปไม่สามารถจำแนกแยกย่อยเหมือนในทางปริยัติได้ เพราะเกาะกันเป็นสภาวะลักษณะหนึ่งเดียวองค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ เปรียบเหมือนอุปกรณ์เครื่องมือช่วยทำหน้าที่ให้กำหนดรู้เห็นรูปนามตามสภาพความเป็นจริง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธวิธีประกอบรวมปฏิบัติตรงต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นทางกาย เวทนา จิต ธรรม อย่างสม่ำเสมอเหมือนช่างสร้างเรือนให้เป็นรูปเป็นร่างได้ ก็ต้องนำอุปกรณ์เครื่องมือมี สีว ขวาน เป็นต้น **ผู้เชี่ยวชาญที่ 10** ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาสังคมด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีการส่งเสริมอุดหนุนช่วยเหลือด้านการศึกษา อีกทั้งมีการให้ทุนการศึกษาแก่บุคคลที่กำลังศึกษาซึ่งเป็นบทบาทสำคัญในด้านการศึกษาสงเคราะห์ ให้บริจาคอาคาร การก่อสร้างอาคารสำหรับเด็กนักเรียนทั้งอนุบาลจนถึงมัธยมปลาย ทั้งภายในจังหวัดและนอกจังหวัด สนับสนุนข้าวของเครื่องใช้ อุปกรณ์การเรียนการสอน ทั้งในถิ่นทุรกันดารภาคเหนือ อีสาน และภาคกลาง เมตตาสงเคราะห์วัตถุ สิ่งของ เครื่องสาธารณูปโภคกับสถานศึกษาหลายแห่ง เช่น บริจาครถตู้ไว้ใช้ในราชการ สร้างห้องน้ำ รวมถึงให้ทุนการศึกษากับนักเรียนยากจน **ผู้เชี่ยวชาญที่ 11** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการศึกษาโดยมีจุดเริ่มต้นที่สถาบันครอบครัว มีการมอบทุนการศึกษาเพื่อต่อยอดไปสู่สถาบันการศึกษา ให้ครอบครัวที่ขาดโอกาสทางการศึกษามีโอกาสมากขึ้น มีการสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาโดยการบริจาคทรัพย์ การจัดซื้อรถตู้ การสร้างห้องน้ำ การซื้อที่ดินให้กับสถานศึกษาหลายแห่งเพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของโรงเรียนต่าง ๆ บทบาทการพัฒนาสังคมด้านการศึกษาสงเคราะห์ได้สอดคล้องผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ในเรื่องของการส่งเสริม สงเคราะห์และเอื้ออำนวยให้เกิดหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาบุคคล ชุมชน และสังคม ในวัด โรงเรียน หรือสถานศึกษาต่าง ๆ โดยแบ่งได้ดังต่อไปนี้

- 1) หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาบุคคล คือ หลักไตรสิกขา ส่วนหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสังคมในระดับชุมชน คือ หลักอปริหานิยธรรม สังคหวัตถุธรรม และพรหมวิหารธรรม
- 2) หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาสังคมระดับปัจเจกบุคคล ก็ใช้หลักไตรสิกขาในการพัฒนาคือศีล นำไปสู่การประพฤติดี ประพฤติชอบ ปฏิบัติถูกต้องตามกฎระเบียบ สมาธิ เป็นการฝึกฝนพัฒนาจิตใจโดยการพัฒนาในเชิงคุณธรรม จริยธรรมให้เกิดขึ้น และปัญญา เป็นการนำไปสู่การฝึกฝนให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเกิดการคิดที่ดีชอบ
- 3) หลักธรรมในการพัฒนาสังคมในระดับชุมชน ใช้หลักอปริหานิยธรรม 7 เพื่อสร้างความร่วมมือ การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ตลอดจนการสร้างความร่วมมือและความยั่งยืน เป็นต้น

ผู้เชี่ยวชาญที่ 12 ได้กล่าวว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทบาทการพัฒนาด้านการศึกษาสงเคราะห์คือหลัก สังคหวัตถุ 4 คือ ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน และมีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ

กัน ทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ทำให้สังคมชุมชนมีแต่การพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น ตามหลักอรรถจริยา คือการสงเคราะห์ช่วยเหลือกัน ที่ปรากฏใน สังคหวัตถุ 4 นี้เอง

ผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ ได้สงเคราะห์ด้านการศึกษา ให้กับสถาบันและบุคคลที่กำลังศึกษา ไม่ว่าจะเป็นพระ สามเณรหรือประชาชนตลอดจนมอบทุน สนับสนุนในด้านต่าง ๆ ดังนี้ เช่น สร้างอาคารเรียน วัสดุอุปกรณ์ สื่อการเรียนการสอน และอื่น ๆ บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ ซึ่งเกี่ยวกับการส่งเสริม อุดหนุน ช่วยเหลือ ด้านการศึกษาโดยเฉพาะ อย่างยิ่งการให้ทุนการศึกษาแก่สถานศึกษาและบุคคลที่กำลังศึกษา โดยใช้หลักคุณธรรม 7 ประการ เรียกว่า สัปปุริสธรรม 7 ประการ ดังปรากฏในทนิมิกาย ปาฎิกถาคค ว่า สัปปุริสธรรม 7 คือ ท่านผู้มี อายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาลเวลา เป็นผู้รู้จักประชุมชนเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล สัปปุริสธรรม 7 ประการ จึงเป็นหลักคำ สอนในพระพุทธศาสนาที่นักสังคมสงเคราะห์ ทั้งนักสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย นักสังคมสงเคราะห์กลุ่ม ชน และนักจัดระเบียบชุมชน ควรปลูกฝังให้มีขึ้นและถือเป็นหลักปฏิบัติ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 2** ได้กล่าวว่า นิโรธสมาบัติ นิโรธ (ความดับ) + สมาปตติ (การถึงทั่วพร้อม, การเข้าถึง) การเข้าถึงความดับ หมายถึง ขณะจิต เจตสิก และจิตตชรูป ของพระอนาคามี หรือพระอรหันต์ ผู้ได้สมาบัติ 8 ดับไปแล้ว ไม่ เกิดขึ้นตลอดเวลาที่ได้อธิฐานไว้ไม่เกิน 7 วัน การเข้านิโรธสมาบัติเป็นทฤษฎีธรรมสุขวิหารของพระ อนาคามีหรือพระอรหันต์ ผู้ระอาต่อความเป็นไปของสังขารทั้งหลาย จึงปรารถนาที่จะเข้าถึงนิโรธ คือ ความดับเหมือนกันกับพระนิพพานชั่วระยะเวลาหนึ่ง ผู้ที่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ จะต้องเป็นพระ อนาคามี หรือพระอรหันต์ผู้ที่ได้สมาบัติ 8 เท่านั้น เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยสมาธิ และการ เข้านิโรธสมาบัติจะต้องมีสมณผล และวิปัสสนาผล คือ สมาธิและวิปัสสนาที่มีกำลัง ส่วนพระ โสดาบัน และพระสกทาคามี แม้ได้สมาบัติ 8 ก็ไม่สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ เพราะเป็นผู้ถึงพร้อม บริบูรณ์ด้วยศีลเท่านั้น ไม่ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ขณะที่พระอนาคามี หรือพระอรหันต์อยู่ในระหว่างนิโรธ สมาบัติ ไม่มีจิต เจตสิกเกิดขึ้น จึงไม่มีอารมณ์ใดๆ ไม่เป็นทั้งโลกียธรรม และโลกุตตรธรรม (รูปกาย ของพระอนาคามี หรือพระอรหันต์ในขณะนั้นเป็นโลกียธรรม เกิดจากสมุฏฐาน 3 คือ กรรม อุดุ และ อาหาร) **ผู้เชี่ยวชาญที่ 3** ได้กล่าวว่า นิโรธสมาบัติ (อ่านว่า นิโรดสะมาบัต) นิโรดทะ แปลว่า การเข้า นิโรธ,การเข้าถึงความดับ หมายถึงการเข้าถึงความดับสัญญา(ความจำ) และเวทนา(ความรับอารมณ์) ทั้งหมด ซึ่งสามารถดับได้ถึง 7 วันเรียกว่านิโรธสมาบัติเรียกย่อว่าเข้านิโรธเรียกเต็มว่าเข้าสัญญา เวทยตนิโรธนิโรธสมาบัติต้องเป็นพระอรหันต์และพระอนาคามีผู้ได้มานสมาบัติเท่านั้นจึงจะสามารถ เข้าได้ถือกันมาว่าผู้ใดถวายอาหารแด่พระสงฆ์ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติมือแรกจะได้รับอานิสง สในปัจจุ บันทันตา ทั้งนี้เพราะเป็นมืออาหารสำคัญหลังจากที่ท่านอดมาถึง 7 วันร่างกายจึงต้องการอาหารมาก เป็นพิเศษ นิโรธสมาบัติท่านที่เข้านิโรธสมาบัติต้องเป็นพระอริยะขั้นต่า ตั้งแต่พระอนาคามีเป็นต้น และพระอรหันต์เท่านั้นและท่านต้องได้สมาบัติแปดมาก่อน ตั้งแต่ท่านเป็นโลกียฌาณ ท่านที่ได้ สมาบัติแปดเป็นพระอริยะต่า กว่าพระอนาคามีก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ต้องได้มรรคผลถึงอนาคามีเป็น อย่างต่า จึงเข้าได้ผลของสมาบัติสมาบัตินั้นนอกจากจะให้ผลแก่ท่านที่ได้แล้วยังให้ผลแก่ท่านที่บำเพ็ญ กุศลต่อท่านที่ได้สมาบัติด้วย ท่านสอนว่าพระก่อนบิณฑบาตตอนเช้ามีดที่ท่านสอนให้เคาะระฆังก็ เพื่อให้พระวิจยวิปัสสนาญาณ และเข้าฌานสมาบัติ เพื่อเป็นการสนองความดีของทายกทายิกกาผู้ สงเคราะห์ในตอนเช้าของพระที่บวชใหม่ก็ทบทวนวิชาความรู้และชักซ้อมสมาธิเท่าที่จะได้ผลของ

สมาบัติอย่างนี้ 1) นิโรธสมาบัติสมาบัตินี้เข้ายากต้องหาเวลาว่างจริงๆพอเข้าคราวหนึ่งใช้เวลาอย่างน้อย 7 วันอย่างสูงไม่เกิน 14 วันใครได้ทำบุญแก่ท่านที่ออกจากนิโรธสมาบัตินี้จะได้ผลในวันนั้นหมายความว่าคนจนก็จะได้เป็นมหาเศรษฐีในวันนั้น 2) ผลสมาบัติเป็นสมบัติเฉพาะพระอริยเจ้าท่านออกจากผลสมาบัติแล้วสมาบัตินี้เข้าออกได้ทุกวันและทุกเวลาท่านที่ทำบุญแต่ท่านที่ออกจากผลสมาบัติท่านผู้นั้นจะมีผลไพบูลย์ในความเป็นอยู่คือมีฐานะไม่ผืดเคือง 3) ฌานสมาบัติท่านที่บำเพ็ญกุศลแก่ท่านที่ออกจากฌานสมาบัติจะทรงฐานะไว้ด้วยดีไม่ยากจนกว่าเดิมนับวันแต่จะเจริญงอกงามขึ้นเป็นลำดับ

4.4 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านการเผยแผ่ศาสนา

ผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ได้กล่าวว่า กรรมฐาน ในภาษาบาลีว่า กมฺม หมายถึง การงาน, การกระทำ การปฏิบัติ และคำว่า ฐาน หมายถึง ที่ตั้ง เหตุสำเร็จ เหตุใกล้มีผู้ให้ ความหมายกรรมฐานในพระไตรปิฎก กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งของการการงาน, ฐานะแห่งการงาน โรงงานฝึกจิต สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบายหรือกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ

ผู้เชี่ยวชาญที่ 2 ได้กล่าวว่า กัมมัญฐาน หมายความว่า การปฏิบัติบำเพ็ญอันเป็นฐานแห่งการบรรลุคุณวิเศษคือฌานและมรรคผลในพระพุทธศาสนา เหตุใกล้ของการปฏิบัติ (ขั้นสูง) การทำงานของจิต สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนาอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรมจิต หรืออุบาย กลวิธีเหนี่ยวนำให้เกิดสมาธิเพื่อให้เกิดบรรลุผล

ผู้เชี่ยวชาญที่ 3 ได้กล่าวว่า กรรมฐานโดยหลักทั่วไป คือ 1) สมถกรรมฐาน กรรมฐานเพื่อการทำจิตให้สงบ วิธีการอบรมเจริญจิตใจ 2) วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเพื่อให้เกิดการรู้แจ้ง วิธอบรมเจริญปัญญา โดยการปฏิบัติ คือ 1) สัพพัตถกกรรมฐาน กรรมฐานเป็นที่ปรารภเป็นเบื้องต้น พึงใช้ฐานของการเจริญภาวนาให้เกิดประโยชน์ทุกกรณีได้แก่ เมตตามรณสติ (อสุภสังขยา) 2) ปาริหาริกรรมฐาน กรรมฐานที่จะต้องเลือกเหมาะกับตนเอง ต้องบำเพ็ญตลอดเวลา จึงจะได้ผลดีและมีความเจริญก้าวหน้า

ผู้เชี่ยวชาญที่ 4 ได้กล่าวว่า สมถกัมมัญฐาน มีกรรมฐาน 40 เป็นอารมณ์ กรรมฐาน 40 นั้น คือ 1) กสิณกรรมฐาน 10 อย่างคือกลอุบายให้สงบโดยการเพ่งให้เกิดสงบ 2) อสุภกรรมฐาน 10 อย่าง คือ พิจารณาร่างกายให้เป็นของอสุภะ เป็นสิ่งน่าเกลียดโสโครก ปฏิกูล 3) อนุสสติกรรมฐาน 10 อย่าง คือ พุทธานุสติ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า 4) พรหมวิหารกรรมฐาน 4 อย่าง คือ มีความปรารถนาดีให้มีความสุขและพ้นทุกข์ไม่อาฆาตพยาบาทกัน 5) อารูปกกรรมฐาน 4 อย่าง คือ พิจารณาความไม่มีตัวตน 6) สัมมกกรรมฐาน 1 อย่าง คือ อาหาเรปฏิกูลสัญญา รู้ในอาหารเก่าและใหม่โดยเป็นสิ่งที่น่าเกลียด 7) วุฏฐานกรรมฐาน 1 อย่าง คือ จตุธาตวุฏฐาน การกำหนดแยกตนออกเป็นธาตุ 4

ผู้เชี่ยวชาญที่ 5 ได้กล่าวว่า ปัญหาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการเผยแผ่ ล้วนแล้วแต่เกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนและไม่สามารถนำมาเผยแผ่ให้เกิดประโยชน์ ทั้งยังขาดประสบการณ์และโอกาสเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนและไม่สามารถนำหลักธรรมคำสอนมาเผยแผ่ให้แก่ประชาชนในสังคมได้ ควรมีการสนับสนุนจากพระภิกษุสงฆ์ผู้มีประสบการณ์ในการเผยแผ่หรือผู้บริหารระดับสูง เช่น เจ้าอาวาสในการส่งพระภิกษุสามเณรเข้าอบรมหาความรู้ในการเผยแผ่โดยตรงเพื่อที่จะได้มีการผลิตบุคลากรที่สามารถเผยแผ่

พระพุทธศาสนาในวงกว้างได้ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 6** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน : ด้านการเผยแผ่ เป็นหน้าที่ในการเผยแผ่ของพระสงฆ์ คือ จัดการเทศนา อบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติด้วยการอบรมพระภิกษุ-สามเณร ให้มีสมณะสัญญาและอบรมในเรื่องจรรยา มารยาทตลอดถึงการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ อบรมการทำวัตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย หาอุบายวิธีให้ได้ยิน ได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือแนะนำที่เป็นประโยชน์ แนะนำสั่งสอนอบรมประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระศาสนาโดยถูกต้อง หาอุบายวิธีสกัดกั้นลัทธิธรรมปฏิบัติมิให้เกิดขึ้น บำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยชอบ ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนาและอบรมในทางศีลธรรม มีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุดเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรม บาลีหรือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหรือขวนขวายจัดหาหนังสือที่เกี่ยวกับความรู้ทั่วไปที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น **ผู้เชี่ยวชาญที่ 7** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการเผยแผ่ มีแนวทางของการประยุกต์แนวคิดด้านการเผยแผ่ด้วยการนำ “ภาคทฤษฎี” สู่ “การปฏิบัติ” และนำ “ความรู้สาขาหนึ่ง” มาปรับใช้กับ “อีกสาขาหนึ่ง” ด้วยการปรับใช้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งการจะเผยแผ่ให้ได้ผลดี การเผยแผ่ด้วยการให้ประชาชนให้ได้ผลดีต้องเริ่มต้นที่ตัวบุคคลก่อน ตัวบุคคลผู้เผยแผ่หลักธรรมคำสอนนั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้งนั้นเป็นสาเหตุที่ท่านศึกษาหลักการปฏิบัติ วิปัสสนาธรรมฐาน 4 จากหลาย ๆ สถานที่ศึกษาทั้งหมดก็เพื่อมีความรู้ในวิปัสสนากรรมฐานอย่างถ่องแท้พอที่จะนำไปเผยแผ่ให้แก่ผู้สนใจ การที่ท่านได้นำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วนำมาเผยแผ่ให้ประชาชนในสังคมได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมและนำหลักธรรมนั้นไปประพฤติในชีวิตประจำวัน โดยจะเห็นได้จากการให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาทุกวันพระและการปาฐกถาธรรมในโอกาสต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก รวมถึงให้มีการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนาในแนวสติปัฏฐาน 4 **ผู้เชี่ยวชาญที่ 8** ได้กล่าวว่า การเผยแผ่ให้การอบรมธรรมะ บรรยายธรรมเพื่อที่จะเผยแผ่ธรรมะคำสอนออกไปสู่สังคมในวงกว้าง มีการแสดงธรรมอบรมพระเณรและฆราวาสให้รู้จักหลักของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ทั้งทางด้านการเทศนา พิมพ์หนังสือธรรมะแจกเป็นธรรมทาน แสดงทางโซเชียลมีเดีย **ผู้เชี่ยวชาญที่ 9** ได้กล่าวว่า พุทธศาสนิกชนได้ประกอบศาสนกิจ และวัตรปฏิบัติที่ดีเหมาะสมตามประเพณีของศาสนาพุทธเมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนามาตลอดเป็นที่รู้จักของญาติธรรมมากมายก็เป็นการเผยแผ่ศาสนา **ผู้เชี่ยวชาญที่ 10** ได้กล่าวว่า บทบาทการพัฒนาสังคมด้านการเผยแผ่ศาสนาสอดคล้องกับการศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยหลักการบริหารสมัยใหม่ตามรูปแบบการบริหารเชิงยุทธวิธีนั้นสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้มาก่อนแล้วทั้งสิ้น วิธีการของพระพุทธเจ้าเป็นวิธีการปฏิบัติจริงเรียบง่าย กระชับรัดกุม ตรงประเด็น สามารถจัดการปัญหาการบริหารได้ทุกอย่างอย่างได้ผลมีประสิทธิภาพ ทั้งสิ้น เพราะทุกกระบวนการความคิดของพระองค์เป็นระบบและสมเหตุสมผล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนา ด้วยพระปรีชาสามารถและพระกุศโลบายอันแยบยลลึกซึ้ง ยุทธวิธีของพระองค์นั้น เมื่อเทียบเคียงแล้วแสดงว่าทฤษฎีการบริหารเชิงยุทธวิธีของตะวันตกมาสอดคล้องกับวิธีการของพระพุทธเจ้าโดยมีข้อสงสัย ทั้งวิธีการของพระองค์มีประสิทธิภาพก่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างสูงสุด

ด้วย อีกทั้งวิธีของพระพุทธเจ้า นั้น สามารถบูรณาการออกมาใช้กับการดำเนินงานทั่วไปในองค์การต่าง ๆ ได้ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 11** ได้กล่าวว่า การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนากับการพัฒนาคน เป็นการเผยแผ่โดยการพัฒนาคนให้มีการศึกษาตามหลักไตรสิกขา จนสามารถพัฒนาตนได้ครบถ้วนด้วยปัญญา ซึ่งมี 3 ประการคือ สีสสิกขา อันเป็นกระบวนการฝึกฝนความประพฤติให้ตั้งงามมีระเบียบวินัย จิตสิกขา เป็นกระบวนการอบรมจิต ปลูกฝังศีลธรรมด้านจิตใจให้เป็นสมาธิ และสุดท้ายปัญญาสิกขาเป็นการฝึกทักษะกระบวนการคิด ความรู้ ความเข้าใจ ตามเหตุปัจจัยในสรรพสิ่งทั้งปวง เพื่อรู้หรือรู้สัจ 4 จนบรรลุถึงความดับทุกข์ได้ในที่สุด **ผู้เชี่ยวชาญที่ 12** ได้กล่าวว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทบาทการพัฒนาด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีรูปแบบการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนที่มุ่งเน้น ความสำเร็จด้วยหลัก อิทธิบาท 4 อันประกอบด้วยแนวปฏิบัติ 4 ข้อ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา โดยคำว่า อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ถึงความสำเร็จ ตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท 4 ในเหตุและผลแห่งความสำเร็จ เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปและตลอดเวลา

ผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ได้กล่าวว่า บทบาทด้านการเผยแผ่ศาสนา โดยเน้นการเผยแผ่ธรรมะ การแสดงธรรมเทศนา การเผยแผ่ทางสื่อโซเชียล หนังสือธรรมะ และการอบรมสมาธิภาวนากับบุคคลทุกเพศทุกวัย มีหลักการในการเผยแผ่หลักธรรม หรือที่เรียกอีกว่า หลักการ 3 อุดมการณ์ 4 วิธีการ 6 คือ (1) หลักการ 3 หลักการ 3 หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งคือ พุทธโอวาท 3 ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจหลัก และเป็นหลักธรรมสำหรับยึดถือ เป็นหลักสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังนี้ (1.1) สัพพปาปสฺส อภินิวกมมํ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง³ (1.2) กุสลสฺสุปสมปทา การทำความดีให้ถึงพร้อม หรือการทำแต่ความดี (1.3) สจฺจิตฺตปริโยทปนํ การทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ (2) อุดมการณ์ 4 ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่พระพุทธองค์ทรงตรัสให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักและน้อมนำไปปฏิบัติให้สูงยิ่งขึ้น มี 4 ประการ ดังนี้ (2.1) ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา ความอดทน คือ ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง หมายถึง ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนต่อเจ็บใจ ความหนักเอาเบาสู้ เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่ตั้งงาม ความอดทน หรือ “ขันติ” นี้ ท่านจัดให้คู่กับ “โสรจจะ” คือความเสถียร ซึ่ง “ขันติ” กับ “โสรจจะ” เป็นหลักธรรมที่ทำให้งาม โดยมีคำอธิบายว่า ขันติ หมายถึง ความอดทน อดได้ ทนได้ เพื่อบรรลุถึงความตั้งงาม และความมุ่งมั่นหมายอันชอบธรรม⁴ (2.2) นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม หมายถึง นิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา (2.3) น หิ ปพฺพชิตो ปฺรํ ปมาติ ผู้ทำร้ายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต กล่าวคือ บรรพชิต หรือนักบวชนั้น ควรดเว้น จากการเบียดเบียนผู้อื่น หรือดเว้นจากการทำบาปทั้งหลาย ควรดำรงตนไว้ในธรรม คือ รู้จักยับยั้งการทำบาปอกุศล หรือบังคับควบคุมจิตใจของตนและรู้จักการฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ (2.4) สมฺโณ โหติ ปรี วิเรญฺยนโต ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ คือสมณะนั้นเป็นผู้สงบ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อระงับบาป ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ทั้งกายและใจ 3) วิธีการ 6 ประการ ซึ่งเป็นคาถาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้เหมาะสำหรับให้พระสาวกยึดถือเป็นวิธีการสำคัญในการเผยแผ่

³ ที.ม. 50/90/10.

⁴ ที.มท. 57/10, ที.ธ. 40/25.

พระพุทธศาสนา ดังนี้ (3.1) อนุปวาโท การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น กล่าว คือ การละเว้นจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำ หยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ อันเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นทางวาจา แต่ให้รู้จักใช้ วาจาให้เกิดประโยชน์ในทางสร้างสรรค์ที่เรียกว่าปิยวาจา คือ วาจาอันเป็นที่รัก วาจาที่กล่าวด้วย เมตตาปรารถนาดี ซึ่งจะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของบุคคลและช่วยประสานหมู่ชนให้ในความสามัคคี เกิดไมตรี จิตรักใคร่ นั้บถือ (3.2) อนุปมาโต การไม่เบียดเบียนผู้อื่นเป็นการละเว้นจากการกระทำ ทางกายด้วยการเข้าไปทำร้ายใช้กำลังเบียดเบียนคนหรือสัตว์ การขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น โดยเฉพาะการ ล้วงละเมิดทางเพศ ซึ่งนักเผยแผ่พึงสำรวมระวังและละเว้นจากการกระทำ เหล่านี้ เพราะจะนำ ความ เสื่อมมาสู่ ตนเองและสถาบัน ซึ่งจะทำให้เกิดการเสื่อมศรัทธา ขาดความน่าเชื่อถือ (3.3) ปาติโมกฺเข จ ส่วโร ความสำรวมในปาติโมกข์คือ การควบคุมการประพฤติทางกายและวาจา ให้ตั้งอยู่ในความดี รักษาระเบียบวินัย เสนิยวัตรหรือมารยาทต่าง ๆ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในการละเว้นความชั่ว อีกทั้งเป็นการ ฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้นการสำรวมกายวาจานี้ จะช่วยควบคุมให้นักเผยแผ่ตั้งตนอยู่ในความสำรวม ระวัง อันเป็นเครื่องป้องกันมิให้เกิดความเสื่อมศรัทธา (3.4) มตตณฺตุตา จ ภตตสฺมิ ความเป็นผู้รู้จัก ประมาณในอาหารกล่าวคือ นักเผยแผ่ไม่ควรเห็นแก่อาหาร หรือหลงใหลในลาภสักการะต่าง ๆ อัน เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาของผู้คนกลายเป็นคนเกียจคร้าน จนลืมหักกิจวัตรหรือหน้าที่สำคัญของตน (3.5) ปนฺตณฺจ สยนาสนํ การอยู่ในเสนาสนะที่สงัดหรือที่นันทอนอันสงัด กล่าวคือ นักเผยแผ่ต้องรู้จัก ใช้สอยปัจจัย 4 ให้พอเหมาะพอดี เช่น เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ซึ่งการใช้ สอยปัจจัย เหล่านี้ ควรให้เป็นไปตามความเหมาะสมและเป็นประโยชน์ ไม่บริโภครด้วยตัณหา คือ ให้ รู้จักพอดี ไม่ยึดติดอยู่กับความหรรษาสะดวกสบาย แต่ใช้สอยเพียงเพื่อป้องกันความร้อนหนาวเท่านั้น อีกทั้งยังเป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีงามของสังคมด้วย (3.6) อธิจิตฺเต จ อาโยโค การประกอบความเพียรในอธิจิต กล่าวคือ นักเผยแผ่ต้องศึกษาข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกหัด อบรมกาย วาจา ใจ และปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น ได้แก่หลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่ ครอบคลุมการฝึกปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายสูงสุด

ผู้เชี่ยวชาญที่ 2 ได้กล่าวว่า อภิญญา 6 เป็นความรู้ยิ่งในพระพุทธศาสนา 6 ประการ โดยเฉพาะประการที่ 6 จะไม่มีปรากฏอยู่ในลัทธิอื่น นอกจากพระพุทธศาสนา อภิญญา 6 ประการ เป็นความรู้ที่เกิดจากพลังใจที่สูงส่ง ที่เป็นผลพลอยได้จากการทำสมาธิในระดับสูง ท่านเปรียบเสมือน การซื้อสินค้าอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วได้ของแถมเพิ่มมาอีก ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นจากการ พันคุณภาพจิตใจของมนุษย์ให้บริสุทธิ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อภิญญา 3 ทั้ง 6 ประการนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสไว้หลายแห่ง แต่ในที่นี้จะได้นำเอาเนื้อหาในส่วนที่พระพุทธองค์ตรัสให้แนวทางแก่พระวัจนะ ถึง ผลของการทำสมาธิที่จะเจริญตามลำดับขั้นของความบริสุทธิ์ของใจดังต่อไปนี้คือ ประการที่ 1 เมื่อใจบริสุทธิ์ถึงขั้นหนึ่ง จะบรรลุอิทธิวิธีหลายประการ คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้หลายคนเป็น คน เดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุผากำแพงภูเขาไปก็ได้ ไปไม่ติดขัดดุดงไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงแม้นในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปใน อากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจ ทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ประการที่ 2 จะฟังเสียงทั้ง องค์เสียงทิพย์และเสียงของมนุษย์ ทั้งที่ ไกลและที่ใกล้ ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์ ที่เกินกว่าหูของมนุษย์จะฟังได้ ประการที่ 3 จะกำหนดรู้ใจของ สัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วย คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะหรือจิตปราศจากราคะ รู้ว่าจิตปราศจาก

ราคะ จิตมีโทสะ รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหุดหู่ รู้ว่าจิตหุดหู่หรือจิตฟุ้งซ่าน รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นใหญ่ รู้ว่าจิตเป็นใหญ่ หรือจิตไม่ใหญ่ รู้ว่าจิตไม่ใหญ่ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ หรือจิตไม่เป็นสมาธิ รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น รู้ว่าจิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้น รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น

ประการที่ 4 จะระลึกชาติก่อนได้มาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๖ ชาติบ้าง ๗ ชาติบ้าง ๘ ชาติบ้าง ๙ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง หรือระลึกได้มากกว่านั้นบ้าง ๑๑ ชาติบ้าง ๑๒ ชาติบ้าง ๑๓ ชาติบ้าง ๑๔ ชาติบ้าง ๑๕ ชาติบ้าง หรือระลึกได้ทั้งหมด ๑๖ ชาติบ้าง

ประการที่ 5 จะเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังตาย กำลังเกิด อยู่ใน ภาพที่เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยตาทิพย์ที่บริสุทธิ์ ล่วงดวงตาของมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่าสัตว์เหล่านี้ประพฤติชั่วทั้งทางกาย วาจาและใจ ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิฉฉาภิภูมิจิต เมื่อตาย เขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกส่วนสัตว์เหล่านี้ประพฤติดีทั้งทางกาย วาจาและใจ ไม่ตีเตียน พระอริยเจ้า เป็นสัมมาภิภูมิจิต เมื่อตาย เขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และประการที่ 6 จะหมดกิเลส ด้วยปัญญาของตนเอง ดังนั้นเราจะเห็นถึงอานาปานของใจที่มีพลังยอมกระทำในสิ่งที่ประเสริฐได้มาก ซึ่งการที่เราแค่เพียงเริ่มทำสมาธิ เราก็สามารถสัมผัสได้ถึงการเริ่มต้นไปสู่ความรุ่งเรืองของชีวิต เราจึงไม่ควรละเลยที่จะทำสมาธิทุกๆ วัน เพื่อให้ชีวิตของเราเข้าถึงความ สมบูรณ์เหมือนดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ที่ท่านได้เข้าถึงกันมาแล้ว

4.5 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป้ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านสาธารณูปการ

ผู้เขียนชาวยุติ 3 ได้กล่าวว่า การพัฒนาสังคม : ด้านสาธารณูปการ ในพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสว่า วิปัสสนากรรมฐานยกแสดง (อุทเทส) มีรายละเอียด ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางไปอันเอกเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะเพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโศมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพาน หนทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ 4 ประการเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ 1 พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ 1 พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ 1 พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ 1” จึงพอสรุปได้ว่า สติปัฏฐาน 4 ทางสายเอกเพื่อบรรลุความทุกข์ ความโศก คือ สติปัฏฐานสี่โดยพิจารณาภายในกาย พิจารณาเวทนาในเวทนา พิจารณาจิตในจิต และพิจารณาธรรมในธรรม ต้องทำความเพียรและมีสติสัมปชัญญะทำให้ขจัดความอยากและความโกรธเศร้าได้ ผู้เขียนชาวยุติ 4 ได้กล่าวว่า ปัญหาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการสาธารณูปการ เป็นการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งที่จะเป็นสาธารณประโยชน์แต่ไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริงเป็นเพียงการก่อสร้างให้รู้ว่ามี การก่อสร้างสิ่งนี้นั่นเอง ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันเป็นสาธารณะต่อสังคมเลยหรือบางครั้งเน้นการก่อสร้างถาวรวัตถุด้วยความหุนหันมากกว่าคำนึงถึงประโยชน์การใช้สอย ผู้เขียนชาวยุติ 5 ได้กล่าวว่า บทบาท

ของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการสาธารณูปการ เป็นการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์นั้นควรคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากอาคารหรือสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์นั้น ๆ มากกว่าความสวยงามหรือหรูหรา ต้องคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้รับว่าคุ้มค่าต่อทุนทรัพย์ที่ใช้ในการก่อสร้างหรือไม่ ประชาชนผู้อยู่ในท้องถิ่นได้ใช้สอยสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ขึ้นนี้โดยทั่วถึงกันหรือไม่

ผู้เชี่ยวชาญที่ 6 ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน : ด้านการสาธารณูปการ เป็นการจัดการสาธารณูปการเป็นการลงมือปฏิบัติงานสาธารณูปการ มีการก่อสร้างและการบูรณปฏิสังขรณ์ จัดแผนผังวัด ทั้งการควบคุมการสาธารณูปการและส่งเสริมการสาธารณูปการ การให้การสงเคราะห์ช่วยเหลือเป็นสาธารณกุศลเป็นบ่อเกิดแห่งการได้บุญกุศลมากทางหนึ่ง ประกอบกับมีพระสงฆ์เป็นผู้ชักนำประชาชนให้กระทำงานเหล่านี้ยังเป็นการเพิ่มบุญกุศลและนำมาซึ่งความมีชื่อเสียง ความเคารพยกย่องจากผู้อื่นทั้งประชาชน มั่นใจในความเป็นผู้บริสุทธิ์หรือไว้วางใจเคารพในตัวพระสงฆ์อยู่แล้ว พระสงฆ์ชักนำประชาชนให้เกิดการพัฒนาจึงประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี แนวความคิดเรื่องการทำบุญนี้จึงได้กลายเป็นจุดสำคัญในการพัฒนาชุมชนต่อ ๆ ไป

ผู้เชี่ยวชาญที่ 7 ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมปัจจุบัน : ด้านการสาธารณูปการ เป็นแนวคิดในการสาธารณูปการ การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ศาสนสถานของสงฆ์ เช่น โบสถ์ วิหาร เป็นต้น ซึ่งท่านเป็นพัฒนาที่ไม่เคยหยุดนิ่งเป็นพระที่ช่างสังเกต เรียนรู้ได้ไวในสาธารณูปการ พยายามดึงส่วนดีที่พบเห็นจากภายนอกมาปรับใช้ภายในวัดคือการใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มีความคิดเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งการจะประยุกต์ใช้ด้านการสาธารณูปการนั้น ท่านมีวิธีการด้วยการศึกษาสภาพแวดล้อมชุมชนถึงภูมิประเทศและประชาชน พิจารณาถึงเศรษฐกิจของชุมชนในบริเวณใกล้เคียงด้วยการใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าในด้านที่ว่าถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรถึงพร้อมด้วยการรักษาสິงที่ก่อสร้างมา คลุกคลีกับกัลยาณมิตรและทำตัวเป็นกัลยาณมิตรให้คนอื่นได้คบหาสมาคมด้วย ความเป็นอยู่อย่างพอเพียง เหมาะสมในฐานะของความเป็นพระสงฆ์ ซึ่งการเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนในบริเวณวัดทำให้การพัฒนาจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนเป็นอันมาก

ผู้เชี่ยวชาญที่ 8 ได้กล่าวว่า บทบาทการพัฒนาสังคมด้านการสาธารณูปการเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาในพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวคือ แนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา จึงเป็นแนวทางการพัฒนาที่ถูกทางและเป็นการพัฒนาที่ได้สมดุล คือ ทำให้มนุษย์เราทุกคนไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีจิตใจที่เข้มแข็ง ควรแก่การงาน มีปัญหาที่ถูกต้องในการอยู่ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และใช้สอยทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเป็นหลักธรรมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์โดยตรงซึ่งมีหลายประการ เช่น หลักคำสอนเกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง สังคม การปกครอง หลักคำสอนสำหรับบุคคลพึงปฏิบัติต่อกันตามฐานะหน้าที่ หลักการคบมิตร หลักธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ และธรรมชาติแวดล้อม เป็นต้น และได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ “เรื่องเดช เจริญศาสตร์” ในเรื่อง “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอัสสนากับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนามนุษย์ของวัดป่าอัสสนาเป็นกระบวนการขัดเกลาจิตใจให้พ้นพ้นจากการของกิเลส ภายใต้หลักว่าการเรียนรู้ธรรมมีอยู่ตลอดเวลาที่รู้สึกตัว มีกายและจิตเป็นอุปกรณ์ฝึก และทุกแห่งเป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติ มีขั้นตอนในการพัฒนาที่ประยุกต์ใช้วิถีชีวิตป่าอัสสนาในการเผชิญกับภาวะเสี่ยงทางสังคม การนำแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ และกระบวนการทางปัญญามาอธิบายวิถีพุทธทำให้วิถี

พุทธธรรมแนววัดป่าอัสสัมชัญเป็นกลไกแห่งอำนาจที่สนับสนุนความชอบธรรมในการปกครองในสังคมไทย และเป็นอำนาจภายในที่ให้อำนาจแก่ความเป็นจริงของวิถีพุทธธรรมแนววัดป่าอัสสัมชัญเป็นมิติทางสังคมด้านการพัฒนาจิตที่นำไปสู่การพัฒนาองค์กรต่าง ๆ ต่อไป **ผู้เชี่ยวชาญที่ 9** ได้กล่าวว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับบทบาทการพัฒนาด้านการการสาธารณูปการได้แก่ นิमित คือ หลักอิทธิบาท 4 ซึ่งหมายถึง ฐานหรือหนทางสู่ความสำเร็จ หรือ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ทางแห่งความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายไว้ประกอบด้วยคือ ฉันทะ ความพอใจ คือความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอและปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆขึ้นไป วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้งจิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝั ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป วิมังสา ความไตร่ตรองหรือ ทดลองคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ ครวญ ตรวหาเหตุผล และตรวจสอบข้อ ยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้นมีการวางแผน วัตถุประสงค์ วิถีปฏิบัติปรับปรุง จะเห็นได้ว่าหลักธรรมที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการบริหารกิจการพระพุทธศาสนาในยุคนี้ใช้ให้เกิดแนวทางการพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพต่อคณะสงฆ์ ด้านการสาธารณูปการเป็นไปตามหลักธรรมอิทธิบาท ทั้งสิ้น **ผู้เชี่ยวชาญที่ 10** ได้กล่าวว่า บทบาทด้านสาธารณูปการ สร้างเรือนพักของผู้ปฏิบัติธรรม มีน้ำประปา ไฟฟ้า และขยายศาลาเพื่อรองรับผู้ปฏิบัติธรรมที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นในแต่ละปีโดยยึดหลักหลักสัปปุริสธรรม 7 คือ 1) ธัมมัญญตา รู้หลักการ เมื่อดำรงตำแหน่ง มีฐานะ หรือจะทำอะไรก็ตาม ต้องรู้หลักการ รู้งาน รู้หน้าที่ รู้กฎเกณฑ์กติกาที่เกี่ยวข้อง ก็ต้องมีหลักการ มีกฎ มีกติกา ที่ผู้นำจะต้องรู้ชัด แล้วกั้ตั้งมั่นอยู่ในหลักการนั้น 2) อุตถัญญตา รู้จุดหมาย ผู้นำถ้าไม่รู้จุดหมายก็ไม่ว่าจะนำคนและกิจการไปไหนนอกจากรู้จุดหมาย มีความชัดเจนในจุดหมายแล้ว จะต้องมีความแน่วแน่มุ่งมั่นที่จะไปให้ถึงจุดหมายด้วย ข้อนี้ เป็นคุณสมบัติที่สำคัญมาก เมื่อใจมุ่งจุดหมาย แม้มีอะไรมากระทบกระทั่ง ก็จะไม่หวั่นไหว อะไรไม่เกี่ยวข้อง ไม่เข้าเป้า ไม่เข้าแนวทางก็ไม่มัววุ่นวายใครจะพูดว่าด่าเหินแสมเมื่อไม่ตรงเรื่อง ก็ไม่มัวถือสา ไม่เก็บเป็นอารมณ์ ไม่ยุ่งกับเรื่องจุกจิกไม่เป็นเรื่อง 3) อุตตัญญตา รู้ตน คือ ต้องรู้ว่าตนเองคือใครมีภาวะเป็นอะไร อยู่ในสถานะใดมีคุณสมบัติ มีความพร้อม มีความถนัด สติปัญญา ความสามารถอย่างไร มีกำลังแค่ไหน มีข้อยิ่งข้อหย่อน จุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร ซึ่งจะต้องสำรวจตนเอง และเตือนตนเองอยู่เสมอ 4) มัตตัญญตา รู้ประมาณ คือ รู้จักความพอดี หมายความว่าต้องรู้จักขอบเขตขีดขั้น ความพอเหมาะที่จะจัดทำในเรื่องต่าง ๆ 5) กาลัญญตา รู้กาล คือ รู้จักเวลา เช่น รู้ลำดับ ระยะเวลา จังหวะ ปริมาณ ความเหมาะสมของเวลาว่า เรื่องนี้ จะลงมือตอนไหน เวลาไหนจะทำอะไรอย่างไร จึงจะเหมาะสม 6) ปริสสัญญตา รู้ชุมชน คือ รู้สังคมตั้งแตในขอบเขตที่กว้างขวาง คือ รู้สังคมโลก รู้สังคมของประเทศชาติว่าอยู่ในสถานการณ์อย่างไร มีปัญหาอะไร มีความต้องการโดยเฉพาะถ้าจะช่วยเหลือเขา ก็ต้องรู้ปัญหา รู้ความต้องการของเขา แม้แต่ชุมชนย่อยๆ ถ้าเราจะช่วยเหลือเขา เราต้องรู้ความต้องการของเขา เพื่อสนองความต้องการได้ถูกต้อง หรือแก้ไขปัญหาได้ตรงจุด และ 7) ปุคคลัญญตา รู้บุคคล คือ รู้จักบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะคนที่มาร่วมงานร่วมการร่วมไปด้วยกัน และคนที่เราไปให้บริการตามความแตกต่างเฉพาะตัว เพื่อปฏิบัติต่อเขาได้ถูกต้องเหมาะสม และได้ผล ตลอดจนสามารถบริการให้ความช่วยเหลือได้ตรงตามความต้องการ รู้ว่าจะใช้วิธีสัมพันธ์พูดจาแนะนำติชมหรือจะให้เขายอมรับได้อย่างไรโดยเฉพาะในการใช้คน ซึ่งต้องรู้ว่าคนไหนเป็นอย่างไร มีความถนัดอัธยาศัยความสามารถอย่างไรเพื่อใช้คนให้เหมาะกับงาน **ผู้เชี่ยวชาญที่ 11** ได้

กล่าวว่า มหาสติปัฏฐาน 4 เป็นแนวคิด หลักการ วิธีการ 1) แนวคิดมหาสติปัฏฐาน 4 คือ 1) การบรรลุธรรมเป็นได้ทั้งในรูปแบบและไม่ใช้รูปแบบ การเจริญสติ หมายถึง การไปปฏิบัติธรรมตามรูปแบบ นั่งสมาธิ และเดินจงกรม แต่ความเป็นจริง การเจริญสติตามหลักสติปัฏฐาน 4 ทำได้หลายรูปแบบ 2) การเจริญภาวนา 2 รูปแบบ ประกอบด้วย การเจริญแบบสมถะภาวนา และแบบวิปัสสนาภาวนา เป็นการสั่งสมอินทรีย์ด้านสมาธิและสติ การเจริญสมถะ การเจริญภาวนาแบบนี้ มักมีอริยาบถเดียว คือ การนั่ง แล้วสร้างจินตนาการหรือกำหนดบางสิ่งบางอย่างขึ้นมา เพื่อให้จิตยึดมั่นกับสิ่งนั้นจนจิตนิ่งและเป็นสมาธิ เช่น คำบริกรรม “พุทโธ” หรือ “สัมมาอรหัง” ผู้เชี่ยวชาญที่ 11 ได้กล่าวว่า การเจริญวิปัสสนาทำได้ทุกอริยาบถ ทั้งนั่ง ยืน เดิน นอน รวมถึงการทำกิจกรรมอื่น ๆ ตามปกติในชีวิตประจำวัน เพราะการเจริญภาวนาแบบนี้ ไม่จำเป็นต้องสร้างหรือกำหนดอะไรขึ้นมาให้จิตรับรู้ แต่จะเน้นให้จิตรับรู้ความเป็นไปที่เกิดขึ้นจริงกับร่างกายและจิตใจของเราเอง...” ผู้เชี่ยวชาญที่ 12 ได้กล่าวว่า หลักการมหาสติปัฏฐาน 4 ต้องทำอินทรีย์ให้แก่กล้า การสะสมอินทรีย์ 5 ศรัทธา วิริยะ ปัญญา สมาธิ สติ สะสมอินทรีย์แก่กล้าย่อมเกิดความเข้าใจคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง ฐานจิตสะสมอินทรีย์ หากเคยสะสมมาแนวใด จิตน้อมไปบรรลุธรรมได้ง่ายฝึกแนวทางที่ถูกจริต เลือกสะสมอินทรีย์ในวิธีการที่เหมาะสมกับตนเอง สัมมาทิฐินำทาง คือ การมีความยึดมั่นถ้อยมั่นในพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ หรือเรียกว่า การมีไตรสรณะ การบรรลุธรรมต้องยึดมั่นในเรื่องที่ถูกต้อง อินทรีย์อ่อนต้องมีความยึดติด (ทิฐิ) คือ ต้องยึดติดกับคำสอนของพระพุทธเจ้า (สัมมาทิฐิ) ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้มากที่สุด

ผู้เชี่ยวชาญที่ 1 ได้กล่าวว่า วิธีการมหาสติปัฏฐาน 4 คือ 1) วิธีการเจริญสติปัฏฐาน 4 ทำได้หลายรูปแบบ ไม่จำเป็นต้องนั่งสมาธิหรือเดินจงกรมการมีอินทรีย์แก่กล้าย่อมเกิดความเข้าใจคำสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง เป็นการเจริญสติปัฏฐาน 4 ในรูปแบบหนึ่ง สิ่งที่ทำให้เกิดการบรรลุธรรม ได้แก่ ฟังธรรม แสดงธรรมการสาธยายธรรม การตรีกตรองธรรม การนั่งสมาธิพิจารณาธรรม สิ่งที่ทำให้เกิดการบรรลุธรรม 5 อย่าง ได้แก่ 1) การฟังธรรม เข้าใจธรรมแล้วทำให้ใจเกิดปีติ 2) การแสดงธรรม ศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้า นำธรรมไปบรรยายให้ผู้อื่นเข้าใจ 3) การสาธยายธรรม นำบทธรรม ท่องอ่านให้คนฟัง สวดมนต์ และพิจารณาบทธรรม 4) การตรีกตรองธรรม นำบทธรรมที่ได้ยินได้ฟังศึกษา มาพิจารณาด้วยความตั้งใจ เข้าใจอย่างลึกซึ้ง 5) การนั่งสมาธิพิจารณาธรรม การได้ฝึกสมาธิ พิจารณาสังขารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตามธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนจนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ผู้เชี่ยวชาญที่ 2 ได้กล่าวว่า การบรรลุธรรมฝึกเจริญภาวนา ทั้งแบบสมถะและวิปัสสนาหรือควบคู่กันไปเลือกวิธีเหมาะสมกับตัวเอง ความเข้าใจถูกต้องเรื่องการเจริญภาวนา การไปปฏิบัติธรรมตามรูปแบบ ด้วยการนั่งสมาธิและเดินจงกรมที่วัดหรือสถานปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง การเจริญสติตามหลักสติปัฏฐาน 4 สามารถทำได้หลายรูปแบบกว่านั้นมาก เช่น การพิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นกับร่างกาย การสังเกตความสุขความทุกข์ที่เราารู้สึก การดูจิตใจของเราว่ามีกิเลสต้นเหตุอะไรเกิดขึ้นบ้าง การพิจารณาความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งรอบตัวเรา เป็นต้น ซึ่งการเจริญสติทุกรูปแบบนี้ เราสามารถทำได้ทุกที่ ทุกเวลา ทั้งที่บ้าน ที่ทำงาน ขณะเดินทาง หรืออาจกล่าวได้ว่า เราสามารถเจริญสติไปพร้อม ๆ กับทุก ๆ กิจกรรมที่เราทำในชีวิตประจำวันได้ โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการนั่งสมาธิ หรือเดินจงกรมเพียงเท่านั้น ผู้เชี่ยวชาญที่ 2 ได้กล่าวว่า การอ่านพระไตรปิฎกเพื่อสะสมความรู้ไปที่ละน้อย เป็นการฝึกฝนภาคทฤษฎี หรือปรัยัติ หากเราใช้ความพยายามมากพอ ค่อย ๆ สะสม

ความรู้ความเข้าใจไปที่ละเล็กละน้อยเราจะค่อย ๆ อ่านพระไตรปิฎกได้ดีขึ้น การรักษาศีลเป็นการสะสมอินทรีย์บุญการรักษาศีล เป็นการฝึกฝนภาคปฏิบัติในรูปแบบทั่วไปเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน กรอบศีล เข้มทิศสู่การบรรลุธรรม ไตรลักษณ์ สรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลงคงสภาพเดิมไม่ได้ สอนให้เข้าใจสรรพสิ่งล้วนต้องเปลี่ยนแปลง คงสภาพเดิมไม่ได้ ไม่มีตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเราจะบรรลุธรรมได้ต้องปล่อยวางไม่ยึดติด ธรรมเหมือนเรือข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งต้องทิ้งเรือ ถ้าไม่บรรลุธรรมต้องสร้างเรือสอนตัวเอง ผู้เชี่ยวชาญที่ 3 ได้กล่าวว่า อินทรีย์อ่อนต้องมีความยึดติด (ทัญญู) ต้องยึดติดกับคำสอนพระพุทธเจ้า (สัมมาทัญญู) ทำตามความสอนของพระพุทธเจ้าให้มากที่สุด ต้องอยู่ตามกรอบพระไตรปิฎกและพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า การให้ธรรมทั้งหลายประทับเข้าไปในผู้อ่านแบบฝังรากลึกนั้น คงต้องอาศัยความมุ่งมั่นของผู้อ่าน ในการนำหลักธรรมต่าง ๆ ที่ผ่านตาไปพิจารณาต่อไปในชีวิตประจำวันให้บ่อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะยังนำไปใช้บ่อยเท่าไร ธรรมทั้งหลายย่อมหยั่งลงในใจของเราได้ลึกมากเท่านั้น

4.6 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต หลักพุทธปรัชญาเถรวาทด้านสาธารณสงเคราะห์

ผู้เชี่ยวชาญที่ 3 ได้กล่าวว่า จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติกรรมฐานนั้น เพื่อชำระจิตของผู้ปฏิบัติให้บริสุทธิ์ สะอาดหมดจดจนกระทั่ง บรรลุมรรค ผล นิพพาน เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานพระองค์ทรงมอบพระพุทธศาสนาให้เป็นสมบัติของพุทธบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ได้บรรลุธรรมระดับใดก็ตาม ด้วยการเจริญกรรมฐานก็ย่อมจะทำให้พุทธบริษัทอื่นเกิดความมั่นใจในการเจริญกรรมฐาน เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาจิตของมนุษย์ให้บรรลุถึงพระนิพพานได้ผู้ที่เคยเจริญกรรมฐานอย่างไร้จุดหมายหรือมีความถ้อยแท้หมดกำลังใจ จะได้มีกำลังใจในการปฏิบัติมากขึ้นในขณะเดียวกันผู้ที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมระดับใดระดับหนึ่งก็สามารถพัฒนาจิตของตน จนกระทั่งสามารถบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน สังคมโลกก็จะได้รับประโยชน์คือ สันติภาพ ปัญหาต่าง ๆ ที่โลกกำลังประสบอยู่ เช่น การเบียดเบียนทำลายล้างกัน การแย่งชิงผลประโยชน์จะลดน้อยลงตามลำดับ เพราะอาศัยการปฏิบัติกรรมฐาน การปฏิบัติกรรมฐานจึงไม่ปนกับโลกธรรมและกามคุณดังกล่าวและมีจุดหมายพื้นฐาน คือการอบรมจิตใจให้สงบจากนิวรณ์ธรรม คือ ตัณหา มานะ ทัญญู ความคิดมุ่งร้ายความเกียจคร้าน ความเร่าร้อน ไม่สบายใจและระแวงสงสัย ทำให้จิตที่สงบจากนิวรณ์ธรรมทั้งหลายจักเข้าถึงสภาวะที่เรียกว่า สมานธิ ผู้เชี่ยวชาญที่ 4 ได้กล่าวว่า ในการปฏิบัติกรรมฐานตามหลักที่จะให้บรรลุถึงจุดหมายนั้นระหว่างทางมีทางรกทางเลี้ยว ทางหลุม ทางบ่อ ทางแยกมากมายถ้าผู้ปฏิบัติไม่มีความรู้ว่าจะปฏิบัติไปผิดทาง หรือประสบอันตราย ซึ่งขึ้นอยู่กับความฉลาดของผู้ปฏิบัติแต่ถ้าผู้ปฏิบัติได้ศึกษาปริยัติได้รับคำแนะนำจากประสบการณ์ของผู้รู้ผ่านมาแล้ว เอามาใช้ประโยชน์จะสามารถช่วยผู้ปฏิบัติได้ แต่ถ้าผู้ปฏิบัติไม่ศึกษาปริยัติไม่รับเอาคำแนะนำจากผู้มีประสบการณ์ ผู้ปฏิบัติก็เสี่ยงต่อการที่จะปฏิบัติกรรมฐานผิดพลาด การปฏิบัติกรรมฐานในพระพุทธศาสนามีหลายวิธีด้วยกัน แต่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความเชื่อถือและยอมรับแนวการปฏิบัติพระกรรมฐานตามที่มีปรากฏหลักฐานอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาปิฎกเป็นวิธีการที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้าและสามารถทำให้พุทธศาสนิกชนได้พัฒนาตนจากระดับปุถุชน

ธรรมดาเป็นพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นบุคคลในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังนั้นในการปฏิบัติกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติมีความจำเป็นที่จะต้องทราบเกี่ยวกับความหมายและประเภทของการปฏิบัติกรรมฐาน

ผู้เชี่ยวชาญที่ 5 ได้กล่าวว่า ปัญหาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการสาธารณสุข สงเคราะห์ พระสงฆ์โดยมากไม่สามารถจะจัดการสงเคราะห์ช่วยเหลือได้อย่างทั่วถึงอีกทั้งพระสงฆ์บางรูปยังไม่มีความรู้หรือรู้หรือให้ความสำคัญในการบทบาทด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์มากเท่าที่ควรหรือบางรูปให้ความสำคัญในการสาธารณสุขสงเคราะห์แต่ขาดปัจจัยบางประการจึงทำให้ไม่สามารถทำการสาธารณสุขสงเคราะห์ได้ดีเท่าที่ควร **ผู้เชี่ยวชาญที่ 6** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นจุดสำคัญจุดหนึ่งในบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคมพระสงฆ์ควรเน้นในบทบาทในด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ให้มากเท่าที่ทำได้ ควรให้มีการจัดตั้งมูลนิธิ ทุนนิธิ กองทุน ควรให้มีการจัดกิจกรรมหรือส่งเสริมให้มีกิจกรรมการสาธารณสุขสงเคราะห์ ระหว่างพระสงฆ์และชุมชนและเป็นบทบาทที่สำคัญมากอีกบทบาทหนึ่งในบรรดาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม พระสงฆ์ไม่ว่าจะสามารถทำการสงเคราะห์ช่วยเหลือประชาชนในสังคมได้มากหรือน้อยก็ตาม ก็ควรที่จะทำการสงเคราะห์ตามสมควรแก่ฐานะานุรูปของตน ดังนั้น ควรที่จะให้มีการจัดตั้งมูลนิธิ ทุนนิธิ กองทุน หรือควรให้มีการจัดกิจกรรมหรือการส่งเสริมให้มีกิจกรรมด้านสาธารณสุขสงเคราะห์โดยให้พระสงฆ์เป็นผู้สนับสนุนสถานที่หรือสิ่งอื่นอื่นที่สามารถจะก่อให้เกิดกิจกรรมหรือการส่งเสริมนั้น ๆ ได้ **ผู้เชี่ยวชาญที่ 7** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ปัจจุบัน : ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์หรือสถานที่ซึ่งเป็นสาธารณสมบัติของประชาชนทั่วไป แต่ถ้าหากชาวบ้านยังไม่พร้อมที่จะช่วยตนเอง ถ้าพระสงฆ์เป็นผู้นำท้องถิ่นก็ควรมีบทบาทด้วยการเสนอแนะให้ความคิดริเริ่มว่าในชุมชนมีอะไรที่จะทำให้เกิดแก่ประโยชน์ส่วนรวม ทางวัตถุจะทำได้ก็โดยทางอ้อมด้วยการแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำ หรือนำสิ่งของหรือบริการที่ได้รับจากผู้อื่น มาเฉลี่ยแบ่งปันให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไปโดยการสงเคราะห์นั้นต้องคำนึงถึงความเหมาะสมและกาลเทศะด้วยการทำหน้าที่ให้เหมาะสมกับบทบาท เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย วัตถุนิยมได้เข้ามามีบทบาทในสังคม หากพระสงฆ์แสดงบทบาททันตามปรากฏการณ์ของสังคมปัจจุบันก็จะสามารถแก้สภาพปัญหาจะส่งผลให้สภาพสังคมและประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้า **ผู้เชี่ยวชาญที่ 8** ได้กล่าวว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม : ด้านการสาธารณสุขสงเคราะห์ เป็นสถาบันสงฆ์เป็นสถาบันจารีตประเพณีที่มีความสำคัญยิ่ง พระสงฆ์จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีบทบาทที่สำคัญในการชี้นำสังคม แม้บทบาทในด้านการเป็นผู้นำจะลดน้อยลงไปในปัจจุบัน แต่บทบาทด้านการเป็นผู้นำทางศีลธรรม จรรยาพระสงฆ์ยังได้รับด้วยความเคารพนับถืออย่างสูงและเป็นสถาบันสังคมที่ขาดเสียไม่ได้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากเป็นที่พึ่งทางใจแล้วยังเป็นสถานที่เอื้ออำนวยในด้านบริการสังคมอื่น ๆ ที่กลไกของรัฐบาลเข้าไปให้บริการไม่ทั่วถึงเพื่อเป็นการสร้างบูรณาการภายในชุมชน ท่านได้ช่วยเหลือชุมชนอย่างต่อเนื่อง สิ่งที่ท่านไม่เคยละเลยในการสงเคราะห์สังคม คือ มุ่งหวังให้สังคมได้ปฏิบัติตามศีล 5 เพราะตราบไคที่มนุษย์มีศีล 5 ก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีของสังคม ซึ่งหากบุคคลใดทำตาม ก็มั่นใจได้ว่ามีสังคมที่ดี มีความสุข แต่สิ่งที่ต้องพัฒนาเพื่อให้เกิดผลของการพัฒนาความเป็นคนดีงามต้องพัฒนาต่อไปจนถึงความเป็นอริยชนที่มีคุณสมบัติและบทบาทของการได้รับการพัฒนา มาแล้ว โดยมีเครื่องมือในการพัฒนาสู่ความเป็นอริยชนด้วยการศรัทธา มั่นใจในคุณพระรัตนตรัย

รักษาศีล 5 แล้วค่อยพัฒนาต่อไปสู่ศีล 8 หรือศีลที่สูงขึ้นไปอีก ให้รับฟังอ่านข่าวสารข้อมูลคำสอน หลักธรรมให้เข้าถึงความหมาย ได้หลักที่จะนำไปปฏิบัติพัฒนาให้ถูกต้องหรือใช้ให้เป็นประโยชน์ได้จริง มีความมั่นใจ เพื่อแผ่ เสียสละ ใส่ใจรับฟังทุกข์สุขของคนพร้อมที่จะให้แบ่งปัน ช่วยเหลือเพื่อลด ความเห็นแก่ตัว เพื่อสร้างปัญญาจนสามารถแก้ปัญหาทำทุกข้อให้หมดสิ้นไปและการสงเคราะห์บุคคล ด้วยหลักธรรมและวัตรธรรมการสาธารณสงเคราะห์เป็นการจัดให้มีการสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ ให้แก่ ประชาชนในสังคมและประชาชนโดยทั่วไปโดยที่ท่านเป็นที่พึ่งพิงทางใจของคณะศรัทธาประชาชน เมื่อคณะศรัทธาประชาชนมีความเดือดเนื้อร้อนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็มักจะเข้ามากราบเพื่อขอ คำแนะนำ ท่านจะให้คำแนะนำและการสงเคราะห์ทั้งทางด้านหลักธรรมและวัตรธรรมตามเหตุอัน สมควร

4.7 สรุป

4.7.1 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านการปกครองของคณะสงฆ์ได้แบ่งเป็นส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค มีเจ้าคณะผู้ปกครองเป็นลำดับขั้นตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส ใช้หลักปกครองโดยพระธรรมวินัยและมีพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 และพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2560 มีกฎ ระเบียบ ประกาศ ข้อบังคับของมหาเถรสมาคมออกตามพระธรรมวินัย และเอื้อกับกฎหมายบ้านเมืองโดยใช้หลักธรรมสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน จริต 6 ประการ พระอุปัชฌาย์ให้มีความเมตตาต่อสัตว์วิหริก ทำตัวเสมือนเป็นบิดาของบุตร ส่วนสัตว์วิหริกก็เคารพ นับถือพระอุปัชฌาย์เสมือนบิดาของตน เป็นการปกครองลักษณะพ่อปกครองลูก มีหลักสัปปุริสธรรม 7 ประการ ได้แก่ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้สังคม และรู้บุคคล จึงทำให้การพัฒนาสังคมด้าน การปกครองของคณะสงฆ์ไทยเรียบร้อยดีงามมาตลอด

4.7.2 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านการศึกษา จะต้องใช้หลักกรรมฐาน สมถกร รมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ประครองจิตใจให้อยู่ในกรรมฐานโดยเน้นการฝึกใจและรักษาใจ เพราะใจเท่านั้นที่เป็นสมบัติอันล้ำค่า ได้ใจแล้วได้ทุกอย่าง โดยปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไป ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 นอกจากนี้ยังต้องศึกษาจากพระไตรปิฎก ทั้ง ต้องศึกษาภาคภาษาบาลีและภาคภาษาไทย เพราะหลักธรรมหรือพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าบรรจุไว้ใน ภาษาบาลี การฝึกใจ การปฏิบัติใจ การรักษาใจเป็นแนวทางปฏิบัติของพระป่ากรรมฐานสายหลวง ปู่มั่น ภูริทตฺโต โดยการใช้การฝึกสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานจะได้รับผลคือความสุขใจ บรรล ุธรรม มรรค ผล นิพพานในปัจจุบันในชาตินี้ถือการบำรุงเหตุ คือ การกระทำให้มาก เพียรให้มาก เหตุ น้อย ผลน้อย เหตุมาก ผลมาก เหตุพิเศษ ผลพิเศษ สุดท้าย คือ การฝึกใจ รักษาใจ ปฏิบัติใจ เพราะใจ เป็นสมบัติอันล้ำค่าของมนุษย์ สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงได้ ก็บรรลุธรรมที่ใจเพราะฉะนั้นต้องฝึกใจ รักษาใจ

4.7.3 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศึกษาสงเคราะห์ องค์ประกอบของกรรมฐาน สม

ถกธรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน คือ อาตาปี ประกอบความเพียรแผดเผากิเลสให้เร่าร้อน สัมปะชาโน รู้ตัวอยู่ทุขณะ สติมา มีสติ ทำให้มีจิตใจเมตตา สงเคราะห์ผู้คนด้านวัตถุสิ่งของ สร้างโรงเรียนและมอบทุนการศึกษา ช่วยเหลือผู้คนที่ยากจนด้วยวัตถุธาณ พระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นอนาคามีจนถึงพระอรหันต์จะเข้านิโรธสมาบัติ เมื่อออกจากนิโรธสมาบัติแล้วทำให้เกิดผลให้แก่ผู้ให้ทาน มีการช่วยเหลือและสร้างสถานศึกษา ในขณะเดียวกันต้องสร้างคนไปด้วยธรรม

4.7.4 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านการเผยแผ่ศาสนา เป็นหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาใช้วิธีการของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงวางหลักปฏิบัติไว้ดี ใช้โอวาทปาติโมกข์ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำแต่บุญกุศล และชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว ใช้ศีล สมาธิ ไตรสิกขา ใช้สื่อสมัยใหม่เข้าช่วยที่สำคัญใช้หลักธรรมกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน อภิญญา 6 โดยเฉพาะรูปแบบของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต จะเน้นธุดงค์ 13 ข้อ และวัตร 14 ข้อ

4.7.5 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณูปการ เป็นกล่าวถึงการก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะภายในพระพุทธศาสนา ต้องให้พอเพียงใช้ประโยชน์ได้มา ประหยัด ยึดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เพื่อเป็นไปในการเจริญกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตลอดถึงมหาสติปัฏฐาน มีการเดินจงกรม นั่งสมาธิ มีทั้งตามรูปแบบและนอกรูปแบบ ที่สำคัญ คือ มีสติกำกับใจทุกขณะจิต ไม่ว่าจะเคลื่อนไหวกาย เวทนา จิต ธรรมที่เกิดขึ้นในใจ ต้องมีสติรู้ตามทุกขณะจิต พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า เป็นหนทางอันเอกนำสัตว์ไปสู่ความพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ เพราะฉะนั้น การสร้างเสนาสนะ การบูรณปฏิสังขรณ์ต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุด ประหยัดสุด ถูกต้องตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

4.7. รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นการสาธารณสงเคราะห์ทั้งภายในและภายนอก หมายถึงให้การสงเคราะห์ในด้านธรรมะ โดยใช้หลักกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แนะนำ พร่ำสอนให้เข้าถึงจิตใจของประชาชน ส่วนการสงเคราะห์ภายนอกนั้น หมายถึง การสาธารณสงเคราะห์ที่เป็นวัตถุสิ่งของ เงินทอง สิ่งก่อสร้างที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณชน เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน สถานที่พักพิงของคนยากไร้ ช่วยเหลือกับผู้ประสบภัยต่าง ๆ เช่น อัคคีภัย วาตภัย ให้สังคมอยู่อย่างร่มเย็น เป็นสุขด้วยธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง

บทที่ 5

หัวข้อ

ดุชนิพนธ์เรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ ทุตยภูมิ เอกสารทางวิชาการ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้กำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาขอบเขตเนื้อหาของการ วิจัย รวมถึงการสร้าง เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์ 4 ประการ ดังนี้ คือ 1. เพื่อศึกษา แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม 2. เพื่อศึกษาการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักแนวพุทธปรัชญาเถรวาท 3. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่า กรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท และ 4. เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญา เถรวาท โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- 5.1 สรุปผลการวิจัย
- 5.2 อภิปรายผลการวิจัย
- 5.3 องค์ความรู้ใหม่
- 5.4 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการวิจัย

สำหรับการวิจัยเรื่อง ปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ได้ศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอนตาม วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้วิจัยทราบว่า

5.1.1 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านการปกครอง โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และจริต 6 ของคณะสงฆ์ได้แบ่งเป็นส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค มีเจ้าคณะผู้ปกครองเป็นลำดับขั้นตั้งแต่เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส ใช้หลักปกครองโดยพระธรรมวินัยและมีพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2535 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2560 มีกฎ ระเบียบ ประกาศ ข้อบังคับของมหาเถรสมาคมออกตามพระธรรมวินัยและเอื้อกับ กฎหมายบ้านเมืองโดยใช้หลักธรรมสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน จริต 6 ประการ พระอุปัชฌาย์ ให้มีความเมตตาต่อสัตถุวิหริก ทำตัวเสมือนเป็นบิดาของบุตร ส่วนสัตถุวิหริกก็เคารพนับถือพระ อุปัชฌาย์เสมือนบิดาของตน เป็นการปกครองลักษณะพ่อปกครองลูก มีหลักสัปปุริสธรรม 7 ประการ ได้แก่ รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้สังคม และรู้บุคคล จึงทำให้การพัฒนาสังคมด้านการ ปกครองของคณะสงฆ์ไทยเรียบร้อยดีงามมาตลอด

5.1.2 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศาสนศึกษา โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และฌาน 4 จะต้องใช้หลักกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ประครองจิตใจให้อยู่ในกรรมฐานโดยเน้นการฝึกใจและรักษาใจ เพราะใจเท่านั้นที่เป็นสมบัติอันล้ำค่า ได้ใจแล้วได้ทุกอย่าง โดยปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไป ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 นอกจากนี้ยังต้องศึกษาจากพระไตรปิฎก ทั้งต้องศึกษามากภาษาบาลี และภาษาไทย เพราะหลักธรรมหรือพุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าบรรจุไว้ในภาษาบาลี การฝึกใจ การปฏิบัติใจ การรักษาใจเป็นแนวทางปฏิบัติของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต โดยใช้การฝึกสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานจะได้รับผลคือความสุขใจ บรรลุดุธรรม มรรค ผล นิพพาน ในปัจจุบันในชาตินี้ถือการบำรุงเหตุ คือ การกระทำให้มาก เพียรให้มาก เหตุน้อย ผลน้อย เหตุมาก ผลมาก เหตุพิเศษ ผลพิเศษ สุดท้าย คือ การฝึกใจ รักษาใจ ปฏิบัติใจ เพราะใจเป็นสมบัติอันล้ำค่าของมนุษย์ สามารถบรรลุดุธรรมขั้นสูงได้ ก็บรรลุดุธรรมที่ใจเพราะฉะนั้นต้องฝึกใจ รักษาใจ

5.1.3 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศึกษาสงเคราะห์ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และนิโรธสมบัติ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบของกรรมฐาน สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน คือ อาตปปี ประกอบความเพียรแผดเผากิเลสให้เร่าร้อน สัมปะชาโน รู้ตัวอยู่ทุกขณะ สติมา มีสติ ทำให้มีจิตใจเมตตา สงเคราะห์ผู้คนด้านวัตถุสิ่งของ สร้างโรงเรียนและมอบทุนการศึกษา ช่วยเหลือผู้คนที่ยากจนด้วยวัตถุทาน พระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นอนาคามีจนถึงพระอรหันต์จะเข้านิโรธสมบัติ เมื่อออกจากนิโรธสมบัติแล้วทำให้เกิดผลให้แก่ผู้ให้ทาน มีการช่วยเหลือและสร้างสถานศึกษา ในขณะเดียวกันต้องสร้างคนไปด้วยธรรม

5.1.4 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ด้านการเผยแผ่ศาสนา ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านเผยแผ่ศาสนา โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และอภิญา 6 เป็นหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาใช้วิธีการของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงวางหลักปฏิบัติไว้ดี ใช้โอวาทปาติโมกข์ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำแต่บุญกุศล และชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว ใช้ศีล สมาธิ ไตรสิกขา ใช้สื่อสมัยใหม่เข้าช่วยที่สำคัญใช้หลักธรรมกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน อภิญา 6 โดยเฉพาะรูปแบบของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต จะเน้นธุดงค์ 13 ข้อ และวัตร 14 ข้อ

5.1.5 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ด้านสาธารณูปการ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณูปการ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และสติปัฏฐาน 4 เป็นกล่าวถึงการก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะภายในพระพุทธศาสนา ต้องให้พอเพียงใช้ประโยชน์ได้มา ประหยัด ยึดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เพื่อเป็นไปในการเจริญกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตลอดถึงมหาสติปัฏฐาน มีการเดินจงกรม นั่งสมาธิ มีทั้งตามรูปแบบและนอกแบบ ที่สำคัญ คือ มีสติกำกับใจทุกขณะจิต ไม่ว่าจะเคลื่อนไหวกาย เวทนา จิต ธรรมที่เกิดขึ้นในใจ ต้องมีสติรู้ตามทุกขณะจิต พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า เป็นหนทางอันเอกนำสัตว์ไปสู่ความพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ

เพราะฉะนั้น การสร้างเสนาสนะ การบูรณปฏิสังขรณ์ต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุด ประหยัดสุด ถูกต้องตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

5.1.6 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ด้านสาธารณสงเคราะห์ หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณสงเคราะห์ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการสาธารณสงเคราะห์ทั้งภายในและภายนอก หมายถึงให้การสงเคราะห์ในด้านธรรมะ โดยใช้หลักกรรมฐาน สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แนะนำ พร่ำสอนให้เข้าถึงจิตใจของประชาชน ส่วนการสงเคราะห์ภายนอกนั้น หมายถึง การสาธารณสงเคราะห์ที่เป็นวัตถุสิ่งของ เงินทอง สิ่งก่อสร้างที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณชน เช่น โรงพยาบาล โรงเรียน สถานที่พักพิงของคนยากไร้ ช่วยเหลือกับผู้ป่วยสภักดิ์ต่าง ๆ เช่น อัคริภัย วาตภัย ให้สังคมอยู่อย่างร่มเย็น เป็นสุขด้วยธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท มีข้อค้นพบที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และมีคุณค่าทางวิชาการ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป จึงนำมาอภิปรายผล เพื่อให้ตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังต่อไปนี้

5.2.1 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ด้านการปกครอง ได้นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารการปกครอง ซึ่งหลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองวัด ปกครองคณะสงฆ์ โดยใช้หลักกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และจริต 6 ทำให้การบริหารงานด้านการปกครองและการบริหารงานก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วจึงทำให้ใช้หลักในการปกครองดูแลผู้อยู่ในวัดให้อยู่ในระบบระเบียบและอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยกฎหมายข้อบังคับคำสั่งต่าง ๆ ที่ออกโดยมหาเถรสมาคมทั้งยังปกครองดูแลกลุ่มชนเหล่านั้นโดยเอื้อเฟื้อต่อกฎหมายด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาพรประสงค์ พุทธจันทร์ พบว่าการพัฒนาวัดด้านการปกครองได้มีการวางมาตรการและออกกฎระเบียบของวัดเป็นไปตามแบบแผนแห่งพระธรรมวินัยและกฎระเบียบของคณะสงฆ์ ให้พระภิกษุและสามเณรได้ยึดถือและประพฤติปฏิบัติตามและให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมพัฒนาวัดในรูปของคณะกรรมการวัดและเพื่อให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่ประชาชน ประชาชนได้ตระหนักและเห็นบทบาทความสำคัญของวัดและพระสงฆ์ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและได้ให้ความช่วยเหลืออุปถัมภ์ทำนุบำรุงกิจการงานด้านต่าง ๆ ของวัด ประชาชนได้เข้ามาทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดอย่างสม่ำเสมอและเพิ่มจำนวนมากยิ่งขึ้น ทำให้วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนและทำให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนตลอดไป

5.2.2 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศาสนศึกษา โดยใช้หลักกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และฌาน 4 มีการวางแนวทางของการศึกษาทั้งพระสงฆ์และเยาวชนของชาติด้วยการพัฒนาด้านกายและด้านสังคม ด้วยการพัฒนาทักษะของชีวิตด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรู้เท่าทัน การใช้สอยหรือบริโภคปัจจัยต่าง ๆ ด้วยปัญญา ให้พระสงฆ์สามเณรมีจริยามารยาทเรียบร้อยดีงามตามกาลเทศะ ส่วนด้านสังคมเป็นการพัฒนาปรับปรุงพฤติกรรมให้มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับ

บุคคล ครอบครัว ชุมชน อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามัคคีกัน เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีวิสัยจากภายใน ปฏิบัติตามกฎหมายของสังคม ลดละเลิกอบายมุขอันเป็นทางแห่งความเสื่อมทรามในชีวิต ไม่ทุจริต ดำรงชีพด้วยอาชีพสุจริต ไม่สร้างปัญหาให้สังคมและสิ่งแวดล้อม การที่ได้ให้ความอนุเคราะห์อุปถัมภ์ให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรได้รับการศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลกอีกทั้งยังเป็นผู้อุปถัมภ์การก่อสร้างอาคารเรียนและสนับสนุนอุปกรณ์รวมถึงมอบทุนการศึกษาได้สอดคล้องกับงานวิจัยของเจียมพงษ์ วงศ์ธรรม พบว่าพระสงฆ์มีบทบาทสูงมากในด้านต่าง ๆ ดังนี้ 1) ช่วยสอนหนังสือซึ่งในขณะสอนได้เน้นให้ประชาชนเข้าใจสิทธิและหน้าที่ 2) ทำหน้าที่เน้นผู้บริหารสถานศึกษาและกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งพบว่าพระสงฆ์มีกิจกรรมสูงขึ้นตามพระราชที่บวช 3) ต้องการมีบทบาทในการศึกษาเพิ่มขึ้น โดยพระสงฆ์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติปรับปรุงหลักสูตรวิชาเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนาในลักษณะที่พระสงฆ์จะเข้าไปสอนได้และ 4) ด้านการเผยแพร่ธรรมะเพื่อพัฒนาจิตใจประชาชน ออกเยี่ยมประชาชนและนำประชาชน พัฒนาท้องถิ่น วัดและโรงเรียนและเข้าร่วมในวันสำคัญทางศาสนาความคิดเห็นที่พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาสังคม

5.2.3 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปาการมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศึกษาสงเคราะห์ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และนิโรธสมาบัติ ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานทางการศึกษา ชุมชน สนับสนุนทุนการศึกษาแก่ผู้ขาดแคลน สร้างอาคารเรียนชักชวนนำประชาชนช่วยสร้างโรงเรียนขึ้นในวัด เพื่อให้บุตรหลานของชาวบ้านได้เล่าเรียนแนะนำแนวทางการจัดการศึกษาให้กับสถานศึกษา สร้างแหล่งเรียนรู้ในวัด มีการสนับสนุนให้วัดที่มีความพร้อมหรือสามารถให้จัดตั้งโรงเรียน การกุศลของวัดในพระพุทธศาสนาให้มากยิ่งขึ้น จัดให้มีการยกย่องส่งเสริมวัดที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของสถานศึกษา เช่น บริจาคเงินช่วยเหลือสร้างอาคาร อุปกรณ์การเรียนการสอน ทุนการศึกษาแก่นักเรียน โดยประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติตามความเหมาะสม

5.2.4 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระปาการมฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทตฺโต ด้านการเผยแพร่ศาสนา ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านเผยแพร่ศาสนา โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และอภิญญา 6 มีแนวทางของการประยุกต์แนวคิดด้านการเผยแพร่ด้วยการนำ “ภาคทฤษฎี” สู “การปฏิบัติ” และนำ “ความรู้สาขาหนึ่ง” มาปรับใช้กับ “อีกสาขาหนึ่ง” ด้วยการปรับใช้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาซึ่งการจะเผยแพร่ให้ได้ผลดี การเผยแพร่ด้วยการให้ประชาชนให้ได้ผลดีต้องเริ่มต้นที่ตัวบุคคลก่อน ตัวบุคคลผู้เผยแพร่หลักธรรมคำสอนนั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้งนั้นเป็นสาเหตุที่ท่านศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาธรรมฐานจากหลาย ๆ สถานที่ศึกษาทั้งหมดก็เพื่อมีความรู้ในวิปัสสนากรรมฐานอย่างถ่องแท้พอที่จะนำไปเผยแพร่ให้แก่ผู้สนใจ การที่ท่านได้นำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ท่านได้ศึกษาเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วนำมาเผยแพร่ให้ประชาชนในสังคมได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมและนำหลักธรรมนั้นไปประพฤติในชีวิตประจำวัน โดยจะเห็นได้จากการที่มีการแสดงพระธรรมเทศนาและการปาฐกถาธรรมในโอกาสต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกวัดรวมถึงให้มีการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนาในแนวสติปัฏฐานให้แก่ผู้สนใจทั่วไปไม่ว่าจะเป็นคนไทยและชาวต่างประเทศซึ่งจะเห็นได้จากการได้รับการจัดตั้งให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเชียงใหม่แห่งที่ 1 อีกทั้งท่านยังจัดให้มีกิจกรรมการเผยแพร่ธรรมในโอกาสต่าง ๆ ไม่

ว่าจะเป็นโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาโอกาสสำคัญทางประเพณีประจำปีของท้องถิ่น มีกิจกรรมการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนสอดคล้องกับงานวิจัยของเริงฤทธิ์ พลนามอินทร์ พบว่าพระสงฆ์ในจังหวัดอุดรธานีมีบทบาทในการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาทั้ง 3 ด้าน คือ 1) การพัฒนาด้านวัตถุ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีบทบาทในการพัฒนาภายในบริเวณวัดเป็นหลัก เช่น ถาวรวัตถุที่อำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์จัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทุกวัยทุกระดับการจัดปลูกป่าบริเวณวัดเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ส่วนนอกวัดได้บริจาคเป็นเงินกองทุนการศึกษาหรือสมทบทุนอาหารกลางวันและสนับสนุนการก่อสร้างศาลาประชาคมในตำบลและหมู่บ้าน 2) การพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้อบรมประชาชนในการสวดมนต์รักษาศีลและแสดงธรรมเทศนาในวันพระรวมทั้งการแนะนำชักชวนให้ลด ละ เลิกอบายมุขและ 3) การพัฒนาด้านสังคม พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ช่วยกระตุ้นจิตใจประชาชนให้ทำความดีปฏิบัติหน้าที่ด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ร่วมประชุมและให้ข้อเสนอแนะการทำงานแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างสามัคคีและความสงบสุขในชุมชน

5.2.5 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ด้านสาธารณูปการ ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณูปการ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และสติปัฏฐาน 4 มีแนวคิดในการสาธารณูปการ การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ศาสนสถานของสงฆ์ เช่น อุโบสถ วิหาร เป็นต้น ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่เคยหยุดนิ่ง เรียนรู้ได้ไว้ในสาธารณูปการ พยายามดึงส่วนดีที่พบเห็นจากภายนอกมาปรับใช้ภายในวัดเพื่อการใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มีความคิดเชิงสร้างสรรค์ซึ่งการจะประยุกต์ใช้ด้านการสาธารณูปการนั้น มีวิธีการด้วยการศึกษาสภาพแวดล้อมชุมชนถึงภูมิประเทศและประชาชนพิจารณาถึงเศรษฐกิจของชุมชนในบริเวณใกล้เคียงด้วยการใช้หลักธรรมของพระพุทธเจ้าในด้านที่ว่าถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรถึงพร้อมด้วยการรักษาสิ่งที่ก่อสร้างมา คลุกคลีกับกัลยาณมิตรและทำตัวเป็นกัลยาณมิตรให้คนอื่นได้คบหาสมาคมด้วย มีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง เหมาะสมในฐานะของความเป็น ซึ่งการเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนในบริเวณวัดทำให้การพัฒนาจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนเป็นอันมากด้วยการมีคุณธรรมในการทำงานในการพัฒนา แต่มุ่งให้ชุมชนเป็นอันมากได้ดำเนินตามหลักของสติปัฏฐาน 4 เพื่อปั้นคุณภาพในการทำงานเพื่อพัฒนาสังคม พร้อม ๆ กับการพัฒนาตนเองไปด้วย ด้วยการสร้างแรงจูงใจในการพัฒนาสังคมด้วยความพอใจ มีความเพียร มีการตรึงตรองและมีการทดลองเป็นการสร้างรากฐานแห่งความสำเร็จและให้ความสำคัญต่อการสร้างอาคารเสนาสนะเป็นอย่างยิ่ง สอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาวิจิตร เสาธง พบว่ามีส่วนสัมพันธ์พระภิกษุกับชุมชนโดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ทำให้เห็นบทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม จากการก่อตั้งวัดเนรมิตวิปัสสนาเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมจนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอด่านซ้ายและจังหวัดเลย พระครูภาวนาวิสุทธิญาณได้มีบทบาทที่สำคัญตั้งด้านคุณประโยชน์แก่สังคมเป็นแบบอย่างให้แก่พุทธบริษัทโดยทั่วหน้ากัน ผลงานของท่านจึงเป็นที่ประจักษ์อยู่ตราบนานถึงทุกวันนี้

5.2.6 รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ด้านสาธารณสงเคราะห์ หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณสงเคราะห์ โดยใช้หลักธรรมกรรมฐาน, สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน สถาบันสงฆ์เป็นสถาบันจารีตประเพณีที่มีความสำคัญยิ่ง พระสงฆ์จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและมีบทบาทที่สำคัญในการชี้แนะ

สังคม แม้บทบาทในด้านการเป็นผู้นำจะลดน้อยลงไปในปัจจุบัน แต่บทบาทด้านการเป็นผู้นำทางศีลธรรมจรรยาพระสงฆ์ยังได้รับด้วยความเคารพนับถืออย่างสูงและเป็นสถาบันสังคมที่ขาดเสียไม่ได้ในชีวิตประจำวันของชาวชนบทส่วนใหญ่ ซึ่งนอกจากเป็นที่พึ่งทางใจแล้วยังเป็นสถานที่เอื้ออำนวยในด้านบริการสังคมอื่น ๆ ที่กลไกของรัฐบาลเข้าไปให้บริการไม่ทั่วถึงเพื่อเป็นการสร้างบูรณาการภายในชุมชน การสงเคราะห์สังคม คือ มุ่งหวังให้สังคมได้ปฏิบัติ มีสังคมที่ดี มีความสุข แต่สิ่งที่ต้องพัฒนาเพื่อให้เกิดผลของการพัฒนาความเป็นคนดีงามต้องพัฒนาต่อไปจนถึงความเป็นอริยชนที่มีคุณสมบัติและบทบาทของการได้รับการพัฒนามาแล้ว โดยมีเครื่องมือในการพัฒนาสู่ความเป็นอริยชนด้วยการศรัทธา มั่นใจในคุณพระรัตนตรัย รักษาศีลแล้วค่อยพัฒนาต่อไป ใส่ใจรับฟังทุกข์สุขของคนพร้อมที่จะให้แบ่งปัน ช่วยเหลือเพื่อลดความเห็นแก่ตัว เพื่อสร้างปัญญาจนสามารถแก้ปัญหาทำทุกสิ่งให้หมดสิ้นไปและการสงเคราะห์บุคคลด้วยหลักธรรมและวัตรธรรมการสาธารณสงเคราะห์ของท่านเป็นการจัดให้มีการสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนในสังคมและประชาชนโดยทั่วไปโดยที่ท่านเป็นที่พึ่งพิงทางใจของคณะศรัทธาประชาชน เมื่อคณะศรัทธาประชาชนมีความเดือดเนื้อร้อนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็มักจะเข้ามากราบเพื่อขอคำแนะนำ ท่านจะให้คำแนะนำและการสงเคราะห์ทั้งทางด้านหลักธรรมและวัตรธรรมตามเหตุอันสมควรสอดคล้องกับงานวิจัยของจริยา จัตูพร พบว่าพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีบทบาทหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งควรค่าอย่างยิ่งแก่การศึกษาเพื่อให้บุคคลทั่วไปได้ทราบว่าพระสงฆ์มิใช่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียวตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ ในขณะที่พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย ท่านยังมีความสามารถในการเป็นผู้นำด้านการบริหาร การช่วยเหลือสังคมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังต้องนำพุทธวิธีต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนาไปใช้ในการบริหาร การอำนวยความสะดวก การประชาสัมพันธ์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหา บ้าน วัด โรงเรียนเป็นผู้ให้ด้วยศิลปะในการให้ การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี การใช้หลักธรรม (สังคหวัตถุ 4) เพื่อครองใจคน การประสานสามัคคีในหมู่ชนเพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีกัน พระสงฆ์จะต้องสามารถครองตน ครองคน ครองงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5.3 องค์ความรู้

องค์ความรู้ใหม่: D.E.E.P Model

D.E.E.P ย่อมาจาก Dharma, Engagement, Enlightenment, Practice ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดที่อธิบายถึงรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแต่ละองค์ประกอบมีรายละเอียดดังนี้:

1. D = Dharma Principles (หลักธรรมทางพุทธปรัชญา)

การพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานยึดถือ หลักธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นแกนกลางในการดำเนินชีวิตและการเผยแผ่ธรรมะ ซึ่งรวมถึง:

- Meditation (กรรมฐาน): การฝึกจิตเพื่อความสงบและการพัฒนาปัญญา
- Samatha & Vipassana (สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน): การฝึกสมาธิและการเจริญปัญญา
- Four Jhanas (ฌาน 4): ขั้นตอนของสมาธิขั้นสูงที่นำไปสู่การตรัสรู้

- Six Supernatural Powers (อภิญา 6): ความสามารถพิเศษที่เกิดจากการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง

- Satipatthana 4 (สติปัฏฐาน 4): การตั้งสติในกาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อการรู้แจ้ง

2. E = Engagement in Society (การมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม)

พระปากระฆฐานไม่เพียงแต่เน้นการปฏิบัติส่วนบุคคล แต่ยังมีบทบาทสำคัญใน การพัฒนาสังคม ผ่านการมีส่วนร่วมในหลากหลายด้าน:

- Governance (การปกครอง): การให้คำปรึกษาด้านจริยธรรมแก่ผู้นำชุมชน
- Religious Education (ศาสนศึกษา): การสอนธรรมะและฝึกสมาธิให้แก่พระภิกษุและฆราวาส

- Public Welfare (สาธารณสงเคราะห์): การช่วยเหลือผู้ยากไร้และการบรรเทาความเดือดร้อนของประชาชน

- Community Development (การพัฒนาชุมชน): การสร้างความสามัคคีและส่งเสริมคุณธรรมในชุมชน

3. E = Enlightenment Process (กระบวนการตรัสรู้)

กระบวนการพัฒนาสังคมของพระปากระฆฐานเน้นการสร้าง ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตและโลก ผ่านการปฏิบัติธรรม:

- Understanding the Three Characteristics (ไตรลักษณ์): การตระหนักรู้ถึงความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และความไม่มีตัวตน (อนัตตา)

- Realization of the Four Noble Truths (อริยสัจ 4): การเข้าใจถึงทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

- Liberation from Suffering (การหลุดพ้นจากทุกข์): การบรรลุนิพพานผ่านการดับกิเลสและความยึดมั่นถือมั่น

4. P = Practice Model (รูปแบบการปฏิบัติ)

การปฏิบัติของพระปากระฆฐานเน้นที่ ความเรียบง่ายและการปฏิบัติจริง โดยมีวิธีการที่เป็นเอกลักษณ์และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้:

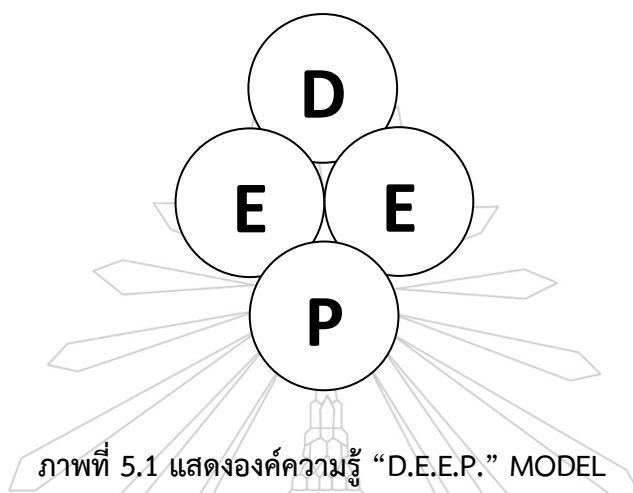
- Monastic Discipline (วินัยสงฆ์): การรักษาศีลและการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย
- Daily Mindfulness (การมีสติในชีวิตประจำวัน): การฝึกสติในทุกอิริยาบถ เช่น การเดินจงกรม การนั่งสมาธิ

- Community Service (การรับใช้ชุมชน): การใช้ชีวิตเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นและชุมชน

- Sustainable Living (การดำเนินชีวิตอย่างยั่งยืน): การใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่าและการสร้างความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนกับธรรมชาติ

สรุป: D.E.E.P. Model

D.E.E.P ไม่เพียงแคเป็นกรอบแนวคิดสำหรับพระสงฆ์เท่านั้น แต่ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตของฆราวาสเพื่อสร้างสังคมที่สงบสุขและมีคุณธรรม โดยเน้นการผสมผสานระหว่าง การปฏิบัติธรรมส่วนบุคคล และ การมีส่วนร่วมในสังคม เพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ และ การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 5.1 แสดงองค์ความรู้ “D.E.E.P.” MODEL

5.4 ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัย รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยพบว่า ยังมีลักษณะบางประการที่น่าสนใจในการทำวิจัย จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และเพื่อทำการวิจัยในประเด็นดังต่อไปนี้

5.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรมีสถาบันการศาสนาศาสนาที่ยาหยาทที่เป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การคัดสรรบุคคลที่เข้ามาบวชการจัดหลักสูตรที่ครบสมบูรณ์ทั้ง 6 ด้าน และเพิ่มเติมในเรื่องของภาษา และเทคโนโลยี พร้อมสวัสดิการในทุก ๆ ด้าน

2) ส่งเสริม สนับสนุน สร้างสวัสดิการให้กับศาสนทายาทที่อยู่ปัจจุบันให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นโดยความร่วมมือขององค์กรคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ

5.4.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

การวิจัยนี้ รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากรรมฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท หากมีผู้ประสงค์จะทำวิจัยในครั้งต่อไปมีประเด็นที่น่าจะศึกษาวิจัยตามประเด็นดังต่อไปนี้

1) การพัฒนาศักยภาพของพระป่าสายกรรมฐาน เช่น หลวงปู่ศรี มหาวีโร หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน เพื่อเป็นองค์ความรู้

2) รูปแบบการบริหารกิจการของคณะสงฆ์สายพระป่า

บรรณานุกรม

1. ภาษาไทย :

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1). หนังสือทั่วไป

กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). *หยดน้ำบนใบบัว*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). (2509). *กรรมฐานสังคหวิภาค*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์ประพาสต์การพิมพ์.

คณะกรรมการโลกว่าด้วยวัฒนธรรมและการพัฒนา. (2541). *วัฒนธรรมอันหลากหลายของมนุษยชาติ*.

กรุงเทพฯ: ม.ป.ท..

คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต. (2547). *ความจริงของชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สถาบัน

ราชภัฏสวนดุสิต.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2548). *สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2533). *ส่องทางภาวนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ป.
สัมพันธ์

พาณิชย์.

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปลัมภ์. (2558). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. จันทบุรี: คณะ
มนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

เดชา เปรมฤดีเลิศ. (2527). *ความเข้าใจเบื้องต้นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนา
สังคม*.

กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ดิน ปรัชญพฤทธิ. (2545). *การบริหารการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ธรรมรักษา. (2553). *พระไตรปิฎก ฉบับฉบับทุกข์*. ราชบุรี: โรงพิมพ์เมืองราชบุรีการพิมพ์.

ธรรมสภา. (2538). *ชีวิต ผลงาน หลักธรรม หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ธรรมสภา.

ธีระพล อรุณะกสิกร. (2544). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9*.
กรุงเทพฯ: ไทย

วัฒนาพานิช.

นงราม เศรษฐพานิช. (2540). *การพัฒนาตัวชี้วัดผลการปฏิบัติงานในกระบวนการทำงาน
ของ สกศ*,

เอกสารสรุปคำบรรยายในการสัมมนาการปฏิรูประบบราชการ สกศ. ครั้งที่ 4 (สายวิชาการ)
การพัฒนาตัวชี้วัดและทบทวนกระบวนการทำงาน ณ โรงแรมดุสิตริสอร์ท แอนด์ โปโลคลับ วันที่ 12-

14 มีนาคม. เพชรบุรี: ม.ป.ท..

- นางลักษณ์ เอมประดิษฐ์. (2542). *นักสังคมสงเคราะห์กับการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิรนาม. (2524). *อภิมหามงคลธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร.
- ป.ลัทธิดีธรรม. (2556). *หลักปฏิบัติสมณะ วิปัสสนากรรมฐานภาวนา*. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท..
- ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2546). *พจนานุกรม มคธ-ไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสาร จำกัด.
- พระครูวินัยธร (ม้น ฐริทตฺโต). (2493). *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย ของ*
- พระอาจารย์ม้น ฐริทตฺโต*. สกลนคร: โรงพิมพ์ ม. ประเสริฐ.
- พระครูวิเวกพุทธกิจ (เสาร์ กนตสีโล). (2553). *เกร็ดประวัติและปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: บริษัทศิลป์สยาม
- บรรจุมณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด.
- พระชินวงศาจารย์ (พุด ฐานิโย). (2543). *การฝึกอบรมกรรมฐานภาคปฏิบัติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4).
- (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ).
- พระญาณวิริยาจารย์. (2550). *ประวัติหลวงปู่มั่น ฐริทตฺโตเถระ ฉบับสมบูรณ์และได้สามัญสำนึก*.
- กรุงเทพฯ: หจก.ประชาชนจำกัด.
- พระดุษฎี เมธงกูโร. (2532). *การพัฒนาสังคมในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
- มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). (2543). *การพัฒนาจิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราช

วิทยาลัย.

พระเทพวิสุทธิมงคล (ศรี มหาวิโร). (2555). *ชีวประวัติ ธรรมะ และข้อวัตรปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: บริษัท

ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด.

พระเทพสาครมุนี (แก้ว สุวณฺโณโต). (2529). *อดีตเจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาครและเจ้าอาวาสวัดสุทธิ*

วาทวราวม (วัดช่องลม). อนุสรณ์ในงานเคลื่อนศพสู่วิหารหลังใหม่. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2544). *พัฒนาตน*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 16).

กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (2545). *พระอัฐมกรรมฐาน*. กรุงเทพฯ: บริษัท ศิลปะ

สยามบรรจุกัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด.

พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (2547). *จิตตภาวนา มรดกล้ำค่าทางพระพุทธศาสนา*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (2560). *ปฏิบัติของพระอัฐมกรรมฐาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 9).

กรุงเทพฯ: บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด.

พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญญา). (2527). *ทวนกระแส*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: หจก. ป.

สัมพันธ์พาณิชย์.

พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญญา). (2555). *ทวนกระแส*. กรุงเทพฯ: บริษัท ศรีบุญ
อุตสาหกรรม

การพิมพ์ จำกัด.

พระปัญญาพิศาลเถร (ทูล ขิปปปัญญา). (2561). *รวมกระแส*. เชียงใหม่: หจก.ไอเดียกรุ๊ป
ร้านที่ตั้ง

แอนด์ แอดเวอร์ไทซิง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2547). *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*. (พิมพ์ครั้งที่
15).

กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *การศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนให้สูงสุด*. (พิมพ์ครั้งที่
4).

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวาย จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2552). *การศึกษาทั่วไปเพื่อพัฒนามนุษย์*. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*.
(พิมพ์ครั้งที่

19). นนทบุรี: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์
ครั้งที่ 16).

นนทบุรี: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 11).

กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 35).

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 27).

กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2545). *ภาวนาที่ปณี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท). (2535). *อุปลมณี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

พระไพศาล วิสาโล. (2533). *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

พระไพศาล วิสาโล. (2542). *การศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. เชียงราย: คณะครู
ศาสตร์ สถาบัน

ราชภัฏเชียงราย.

พระภาวนาพิศาลเถร (พุทธ ฐานิโย). (2547). *หลักสมถวิปัสสนาของหลวงปู่เสาร์*. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์

ชวนพิมพ์.

พระมหาจีรวัฒน์ กนตวณโณ. (2563). *พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน*.
พระนครศรีอยุธยา:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน. (2533). *ทางร่มเย็น*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีศตวรรษ.

พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน. (2535). *ประวัติท่านหลวงปู่มั่น ฐิตัตตเถระ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์.

พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน. (2540). *หลักของใจ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

พระราชญาณวิสุทธิโสภณ. (2535). *ธรรมะชาวบ้านพบตัวเอง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

พระราชญาณวิสุทธิโสภณ. (2539). *ปฏิปทาของพระอริยสงฆ์เถระสายท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505. (2505). *ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 79*. (ตอนที่ 115 ฉบับพิเศษ).

พระราชวรคุณ (สมศักดิ์ ปณฺธิโต). (2552). *ชีวประวัติ ธรรมโอวาท*. (พิมพ์ครั้งที่ 6).
กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

พระราชสังวรญาณ (พุธ ฐานิโย). (2536). *ฐานียบูชา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย). (2540). *ฐานียบูชา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย). (2543). *การฝึกอบรมกรรมฐานภาคปฏิบัติ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4).

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์งามกุฎราชวิทยาลัย.

พระราชสังวรญาณ (พุทธ ฐานิโย). (2543). *ฐานียบูชา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์

พับลิชชิ่ง (มหาชน).

พระราชสังวรอุตม (ศรี มหาวิโร). (2540). *งานฉลองครบรอบอายุ 80 ปี*. นครราชสีมา: บริษัท

สมบูรณ์การพิมพ์ จำกัด.

พระราชสุนันต์มุนี. (2516). *ธรรมาวลี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กิตติวรรณ.

พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส). (2526). *ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรม
บรรยายของ*

หลวงปู่มั่น ฐริทัตตเถร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ (ศรี มหาวิโร). (2555). *มหาวิโรวาท*. อุดรธานี: หจก. เพื่อนศิลป์.

พสุ เดชะรินทร์ และคณะ. (2548). *การกำหนดตัวชี้วัดระดับบุคคล*. กรุงเทพฯ: ก.พลพิมพ์.

พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2552). *เอกสารคำสอนรายวิชา 830321 การวางแผนและการจัดทำ
โครงการ*

เพื่อการพัฒนาสังคม. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พัทยา สายหู. (2544). *กลไกของสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

พิชัย ผกาทอง. (2547). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชามนุษย์กับสังคม*. ภาควิชาสังคม
วิทยาและ

มนุษยวิทยา. คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2537). *การสังเคราะห์ส่วนที่ยังขาดอยู่*. นนทบุรี: พิมพ์ดี.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย*.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มูลนิธิหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต. (2555). *บูรพาจารย์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

มูลนิธิหลวงปู่มั่น ฐริทัตตเถร. (2544). *ฐริทัตตธมโมวาท*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2526). *หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: ส.ส.น.ไทย

อนุเคราะห์ไทย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ:

บริษัท

อักษรเจริญทัศน์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ:
บริษัท

อักษรเจริญทัศน์.

วัดป่าบ้านตาด. (ม.ป.ป.). *ประวัติวัดป่าบ้านตาด เอกสารแจกของวัด*. อุตรธานี: ม.ป.ท..

วัดป่าสุทธาวาส. (ม.ป.ป.). *เอกสารแผ่นพับวัดป่าสุทธาวาส*. สกลนคร: ม.ป.ท..

วัดหนองป่าพง. (2557). *ตามรอยพระโพธิญาณ ชีวิตพระกรรมฐานใน “ป่าพง”*. กรุงเทพฯ:
บริษัท

ปาปรัสพับลิเคชั่น จำกัด.

วาสนา ประवालพฤษ. (2549). *คู่มือการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาเรื่อง*

“หลักการและเทคนิคการประเมินทางการศึกษา”. กรุงเทพฯ: บริษัท เดอะมาสเตอร์ กรุ๊ป
แมนเนจเม้นท์ จำกัด.

วิโรจน์ นาคชาติ. (2544). *พุทธปรัชญาเถรวาท*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

ศิษยานุศิษย์. (2548). *ประวัติพระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง)*
และประวัติ

วัดสาขาต่าง ๆ. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวัพร.

ศิษยานุศิษย์. (2547). *ระเบียบสวดมนต์ทำวัตรเช้า – เย็น ข้อปฏิบัติและคตินิยม วัด*
ประชาคมวนา

ราม (วัดป่ากุง) อนุสรณ์พระนวกะ รุ่นเฉลิมพระชนมายุ 72 พรรษา มหาราชินี (นวกะ 47).

ร้อยเอ็ด: จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมวิทยาทานถวายคณะสงฆ์.

ศิษยานุศิษย์. (2540). *อุปถัมภ์*. กรุงเทพฯ: อักษรสยามการพิมพ์.

สนธิ สัมครการ. (2522). *วัฒนธรรมกับการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2554). *วินัยมุข เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2555). *สมถกรรมฐาน*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว). (2506). *โสฬสปัญหา*. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมพร เทพสิทธา. (2535). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพ*. กรุงเทพฯ: สมาคมการพิมพ์.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2526). *การพัฒนาชุมชน*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2546). *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาศักยภาพ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2542). *คู่มือการกำหนดตัวชี้วัดตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ*

ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. (2549). *สังเคราะห์ตัวชี้วัดกลุ่มเป้าหมายที่*

สมัครเข้าสู่ระบบมาตรฐานงานชุมชน (มชช.) ปี 2548. กรุงเทพฯ: บีทีเอส เพรส.

สุภาพรณ ญ บางช้าง. (2526). *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภะการพิมพ์.

หลวงปู่ขาว อนาลโย. (2552). *โอวาทธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เมตตาพร.

อนุชาติ พวงสาลี และอรทัย อาจอ่า. (2539). *การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย*.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อภิขญา อยู่ไธธรรม. (2558). *เอกสารการสอนชุดวิชา 15337 การสื่อสารกับการพัฒนาฉบับปรับปรุง*

ครั้งที่ 1 หน่วยที่ 1-8 “การสื่อสารกับการพัฒนาสังคม” หน่วยที่ 8 สาขาวิชานิติศาสตร์,

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

อุทัย หิรัญโต. (2522). *หลักสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

2) ดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และ/หรือสารนิพนธ์

เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง. (2542). *การบริหารทรัพยากรมนุษย์*. รายงานการวิจัย, คณะมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ฐิตินันต์ กาญจนวิโรจน์. (2553). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักอริยมรรค*. วิทยานิพนธ์ปริญญา

ศาสนศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ทองพูล พานแก้ว. (2541). *การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอนธรรมะของหลวงพ่อบุชา สุภทฺโท กับท่านฮุยกเน้ง*

(เว่ยหล่าง). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปภัสสร่า ไพศาลอริยทรัพย์. (2549). *วิธีเจริญจิตภาวนา “พุทโธ” ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต*. ดุษฎีนิพนธ์

พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประจวบ แสณกลาง. (2531). บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณี

สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต. ปริญญานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

พรทิพา กุฎุมพินานนท์. (2551). การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา
กับการ

พัฒนาคน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธินันท์ บุญเรือง. (2549). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.

พระมหาจักร ฉันทชาโต (มิ่งแก้วกลาง). (2550). การศึกษาบทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ของพระราชสังวรญาณ (พร ฐานิโย). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาคณ). (2558). ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติ
กรรมฐานของ

หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระศักดิ์ดา วิสุทธิญาณ. (2551). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา.
วิทยานิพนธ์

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระเสริม ปณฺณสาโร (ใหญ่เยี่ยม). (2556). ศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคำ
สอนของพระ

โพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอธิการไพฑูรย์ วิบุโล. (2547). แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลัก
ไตรสิกขาใน

พระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

เรืองเดช เขจรศาสตร์. (2549). วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอ้อสานกับการพัฒนาศักยภาพ
มนุษย์.

วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อำพล บุคดาสาร. (2556). การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท. ดุษฎีนิพนธ์ศา
สนศาสตร์

ดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

3) บทความในวารสาร

ธีรเดช ฉายอรุณ. (2544). แนวทางการสร้างตัวชี้วัดสำหรับประเมินผลงาน/โครงการ.
วารสาร

กรมประชาสัมพันธ์, 44(6), 61 – 63.

พระมหาประกอบ กิตติญาโณ (อัมจิตร) และ จรัส สีกา. (2564). การพัฒนาสังคมในทัศนะ
พุทธ

ปรัชญาเถรวาท. วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาลงกรณ์, 8(2), 41.

4. เว็บไซต์

บัณฑิต เศรษฐศิริโรตม์ และ นนท์ นุชหมอน. (2563). การพัฒนาอย่างยั่งยืน, สืบค้นเมื่อ 9
มกราคม

2567, จาก <https://www.stou.ac.th/Foreign/d>.

พระสังฆาธิการ. (2546). ประวัติ พระเทพวิสุทธิมงคล วิ. (ศรี มหาวิโร). สืบค้นเมื่อ 9
มกราคม 2567,

จาก https://sangkhatakan.com/monk_view.php?ID=15232.

พระสังฆาธิการ. (2546). ประวัติ พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต). สืบค้นเมื่อ 9
มกราคม

2567, จาก https://sangkhatakan.com/monk_view.php?ID=779.

เพจวัดประชาคมวนาราม-ป่ากุง. (2560). ประวัติหลวงปู่ทองอินทร์ กตปุญโญ. สืบค้นเมื่อ
9 มกราคม

2567 , จาก <https://www.facebook.com/pahkoong/posts/353524895091976>.

2. ภาษาอังกฤษ

D. Hulme, and M. Turner. (1990). *Sociology and Development: Theories
Policies and*

Practices. London: Harvester Wheatsheaf.

ESCAP. (1993). *Economics and social commission for asia and the pacific
population*

aging in China. Asian Population Studies: Bangkok.

J.N. Johnstone. (1981). *Indicators of Education Systems*. London: The Ancho Press,

Tiptree Essex.

James N Jonstone. (1981). *Indicators of Education Systems*, London: Unesco.

Lan Miles. (1985). *Social Indicators and Human Development*. London: France

Printer.

Office of Management and Budget. (1973). *Social Indicators*. Washington: U.S.

The

Statistical Policy Division Government Printer office.

3. การสัมภาษณ์

พระพรหมวชิรโสภณ (ศรีจันทร์ ปุณฺณโรโต) ตำแหน่ง ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค 10 (ธ) เจ้าอาวาสวัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระสุขุมวาทเวที, ดร. (สถาพร โชติธมฺโม, ป.ธ.4) ตำแหน่ง ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด

เจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด.

สัมภาษณ์.

พระเทพวชิรคุณาธาร ตำแหน่ง เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด เจ้าอาวาสวัดบ้านเปือยใหญ่ ตำบลรอบ

เมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระราชพัชรญาณมุนี ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดประชาคมวนาราม (วัดป่ากุง) ตำบลศรีสมเด็จ
อำเภอศรี

สมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระญาณวิลาส ตำแหน่ง ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด (ธ) เจ้าอาวาสวัดป่าทรงธรรม
ตำบลธงธานี อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระปริยัติธีรวงศ์ ตำแหน่ง รองเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด (ธ) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอาราม
หลวง

วัดบึงพระลานชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระเมธีวัชรภากรณ์, รศ.ดร. ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอศรีสมเด็จ (ธ) เจ้าอาวาสวัดศรีรัตน
ตำบลศรีแก้ว

อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระครูพิทยธรรมาภรณ์ ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอหนองพอก (ธ) เจ้าอาวาสวัดผาพะยอม
ตำบลบ้านเป้า อำเภอหนองพอก จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระครูจิรวัดนาทร ตำแหน่ง เจ้าคณะตำบลสวนจิก (ธ) วัดป่าศรีเลิงชัย ตำบลสวนจิก
อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระครูวัฒนธรรมาภรณ์ ตำแหน่ง เจ้าอาวาสวัดเจติยชัยมงคล ตำบลผาน้ำย้อย อำเภอ
หนอง

จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

พระครูปริยัติธรรมธัช ตำแหน่ง ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม พระอารามหลวง ตำบลใน
เมือง

อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

แม่ชีหล้า สวัสดิ์ผล ตำแหน่ง หัวหน้าสำนักแม่ชีวัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) ตำบลศรี
สมเด็จ

อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด. สัมภาษณ์.

ภาคผนวก

ประกาศบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
เรื่อง อนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
ปีการศึกษา ๒๕๖๖

เพื่อเป็นการสมบูรณ์แห่งการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา เพื่อให้เป็นไปตามข้อ ๑๓ แห่งระเบียบมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ว่าด้วยการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษา พ.ศ. ๒๕๖๓ และข้อ ๔ แห่งประกาศบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เรื่อง ขั้นตอนการทำและการสอบดุษฎีนิพนธ์ วิทยานิพนธ์และ/หรือสารนิพนธ์ พ.ศ. ๒๕๖๐

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๓๓ แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ และมติคณะกรรมการสอบโครงร่างดุษฎีนิพนธ์ (๓ บท) ตามคำสั่งที่ ๒๘/๒๕๖๗ จึงออกประกาศเรื่อง อนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ปีการศึกษา ๒๕๖๖ ดังนี้

เลขทะเบียนนักศึกษา	ชื่อ/อาญา/นามสกุล	คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์
๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕	พระอาภากร กลยาณธมโม (ไชยคำมี)	พระเทพวชิรวิมล, ดร.(อาจารย์ที่ปรึกษา)
หัวข้อดุษฎีนิพนธ์		
ภาษาไทย	รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท	
ภาษาอังกฤษ	THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHTATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY	
วัตถุประสงค์	๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม ๒. เพื่อศึกษาการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ๓. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาท ๔. เพื่อเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามหลัก พุทธปรัชญาเถรวาท	
☒ อนุมัติ	ตามมติคณะกรรมการสอบโครงร่างดุษฎีนิพนธ์ (๓ บท) เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๖๗	

ประกาศ ณ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๗

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส ลีกา

การศึกษา ปริญญาเอก Ph.D. (Philosophy), University of Magadh,
Bodhgaya, India.
ปริญญาโท M.A. (Philosophy University of Magadh,
Bodhgaya, India. (Secondclass)
ปริญญาตรี พธ.บ. (ศาสนา) เกียรตินิยมอันดับสอง
มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา ปรัชญา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

2. รศ.ดร.โสวิทย์ บำรุงภักดิ์

การศึกษา ปริญญาเอก พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
ปริญญาโท M.A. (Buddhist Studies)
Magadh University, India.
ปริญญาตรี พธ.บ. (ปรัชญา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย
นักธรรมเอก, เปรียญธรรม 7 ประโยค
ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอรัญญิก

3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภาส แก้วเกตุพงษ์

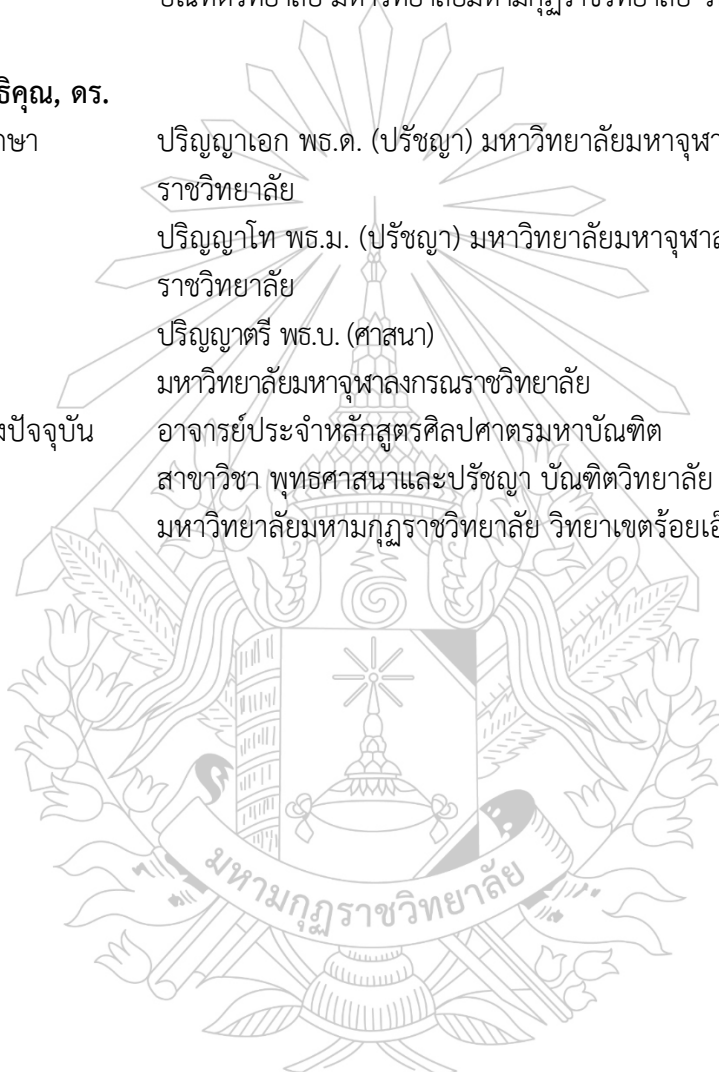
การศึกษา ปริญญาเอก Ph.D. (Philosophy&Religion) Banara Hindu
University, India.
ปริญญาโท M.A. (Philosophy&Religion) Banara Hindu
University, India.
ปริญญาตรี ศน.บ. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

4. ดร.สงวน หล้าโพนทัน

การศึกษา ปริญญาเอก พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ปริญญาโท M.A. (Philosophy) มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (ABAC)
 ปริญญาตรี ศน.บ. (ปรัชญา) สภามหามกุฏราชวิทยาลัย
 ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิตและปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

5. พระครูสีลสรธิคุณ, ดร.

การศึกษา ปริญญาเอก พธ.ด. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ปริญญาโท พธ.ม. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ปริญญาตรี พธ.บ. (ศาสนา)
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชา พุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ภาคผนวก ค
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

ที่ ยว ๗๔๑๗/ว ๐๒๖๕

**มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ด**

ถนนเลื่อนเมือง วิชาสงคราม
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑๑-๘๓๐๐ โทรสาร ๐-๔๓๕๑๑-๘๓๐๐
www.mahachulalongkornrajavidyalaya.ac.th

๙๐ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC)

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส สีกา

ด้วย พระอภการ กลุยานธมโม (ไชยคำม) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษา
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาลัทธิของพระป่ากัมมัฏฐาน
สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF
THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING
TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY” มีความประสงค์ขอให้ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC)
เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเจริญพรมายังท่าน
ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณา

ขอเจริญพร

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๘๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณี เจริญนนท์ โทร. ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘-๗๖๔๒-๔๑๗๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏราช โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔
 ที่ อว.๗๔๓๗/ว วันที่ เมษายน ๒๕๖๗
 เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย (IOC)

เจริญพร รองศาสตราจารย์ ดร.โสวิทย์ บำรุงศักดิ์

ด้วย พระอภการ กลฺยาณธมโม (ไชยคำม) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏราช ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY” มีความประสงค์ขอให้ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏราช จึงเจริญพรมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรามาเพื่อพิจารณา

พ. ๗๕๖๖๖๖

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)
 รองอธิการบดี วิทยาเขตอภัยภูฏราช

๓๕๖๖๖๖

(สอ.๑๖. ๗๕๖๖๖๖)

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๒๖๕

**มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ด**

 ถนนเลียบนิคม ๖๖ ตำบลเมืองเก่า
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐๔๕๕๑๑๑๑๑ โทรสาร ๐๔๕๕๑๑๑๑๑
www.rccmb.ac.th

๗ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขออนุมัติแต่งตั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC)

เจริญพร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประภาส แก้วเกตุพงษ์

ด้วย พระอมากร กลฺยาณธมฺโม (ไชยคำม) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY” มีความประสงค์ขอให้ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเจริญพรมายังท่าน ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมมาเพื่อพิจารณา

ขอเจริญพร

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด
ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

กิตติเประเวระเครื่องมิก

 (สท.พร.ประภาส แก้วเกตุพงษ์)
6 พ.ค. 67

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณีย์ เจริญนันท โทร. ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘-๗๖๔๒-๔๑๗๒

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔

ที่ อว.๗๔๑๗/ว. วันที่ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย (IOC)

เจริญพร ดร.สงวน หล้าโพนทัน

ด้วย พระอภการ กลฺยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่าก็มีฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY” มีความประสงค์ขอให้ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเจริญพรมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมามาเพื่อพิจารณา

พ. ๗๕๖๖๖๖

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ดร.สงวน หล้าโพนทัน
กรรมการ IOC / รศ.ดร.ไชยคำมี
ดร.สงวน หล้าโพนทัน
(Car. สงวน หล้าโพนทัน)

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏา โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔

ที่ อว.๗๙๑๗/ว. วันที่ เมษายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย (IOC)

เรียน พระครูศีลสาราธิคุณ, ดร.

ด้วย พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำม) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏา ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITATHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY” มีความประสงค์ขอให้ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ (IOC) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอภัยภูฏา จึงเรียนมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณา

พ. ๗๙๑๗/ว.

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตอภัยภูฏา

มีผลตั้งแต่วันที่ ๑๕/๔/๖๗
ดร. ๗๙๑๗/ว. ๗๙๑๗/ว.

พระครูศีลสาราธิคุณ, ดร.

พระครูศีลสาราธิคุณ, ดร.

ภาคผนวก ง
เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในมนุษย์

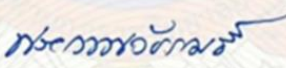

เลขที่ มร ๑๘ ๒๕๖๖๑๙๐

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอโยธยา
 ขอมอบวุฒิบัตรนี้ไว้เพื่อแสดงว่า
พระอาจารย์ กลยุณธมโม (ไชยคำม)
 ได้ผ่านการอบรมจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ หลักสูตรการฝึกอบรม ๑ วัน
 เรื่อง หลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
 ประกอบด้วย ๕ ประเด็นความรู้

ประเด็นความรู้ที่ ๑ วิวัฒนาการของจริยธรรมการวิจัย (History of Research Ethics)
 ประเด็นความรู้ที่ ๒ หลักจริยธรรมการวิจัยพื้นฐาน และกฎหมาย ที่เกี่ยวข้อง (Principles of Research Ethics, Laws, and Regulations)
 ประเด็นความรู้ที่ ๓ กระบวนการขอความยินยอม (Informed Consent Process)
 ประเด็นความรู้ที่ ๔ การวิจัยในกลุ่มอ่อนแอเปราะบาง (Research among Vulnerable Population)
 ประเด็นความรู้ที่ ๕ การรักษาความลับ (Confidentiality)
 ประเด็นความรู้ที่ ๖ การประเมินคุณประโยชน์และความเสี่ยง (Risk and Benefit Assessment)
 ประเด็นความรู้ที่ ๗ จริยธรรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Ethical Consideration in Social Studies)
 ประเด็นความรู้ที่ ๘ หน้าที่ความรับผิดชอบของนักวิจัยก่อน และหลังได้รับการรับรอง (Responsibility of Investigators including Pre and Post Review Process)
 ประเด็นความรู้ที่ ๙ ผลประโยชน์ทับซ้อน (Conflict of Interest)

จัดโดย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอโยธยา
 วุฒิบัตรนี้มีผลตั้งแต่วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๖๖ ถึงวันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๗
 ให้ไว้ ณ วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๖๖

 (พระเทพวัชรเมธี, ผศ.ดร.)
 อธิการบดี
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

(พระครูวิจิตรปัญญารักษ์, ผศ.ดร.)
 รองอธิการบดี
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอโยธยา

(พระมหาณวินทร์ ปุริสุตคุโม, ผศ.ดร.)
 ประธานกรรมการคณะกรรมการการจริยธรรมการวิจัยในคน
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

 (ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.พญ.จันทรา กานว้ง เหล่าอาว)
 ประธานมูลนิธิ SIDCER-FERCAP

๒๔ มิถุนายน ๒๕๖๖

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

ที่ จว. ๐๑๖/๒๕๖๗

เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑. ชื่อโครงการวิจัย

ชื่อเรื่อง: รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มน ฐิริทตโต ตามแนว
พุทธปรัชญาเถรวาท

TITLE: SOCIAL DEVELOPMENT MODEL OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF
THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

๒. ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำมี)

๓. ผลการพิจารณาของคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่
๕/๒๕๖๗ วันอังคารที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๖๗ มติที่ ๔๘/๒๕๖๗ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า โครงการวิจัย
ดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์
ไม่มีการล่วงละเมิดสิทธิ และไม่ก่อให้เกิดอันตรายแก่ตัวอย่างการวิจัย กลุ่มตัวอย่าง และผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัย

จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยในขอบข่ายของโครงการวิจัยที่เสนอได้ ตั้งแต่วันที่ออกเอกสารรับรอง
ผลการพิจารณาการวิจัยในมนุษย์ฉบับนี้ จนถึงวันที่ ๑๖ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๘

ออกให้ ณ วันที่ ๑๗ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๗

ลงนาม

(พระครูปลัดสุวัฒนวิสุทธิสารคุณ, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก จ
หนังสือขอความอนุเคราะห์ผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

ที่ อว ๗๙๑๗/ว ๐๓๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียบเมือง ตำบลคงคา
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

กราบเรียน พระพรหมวชิรโสภณ ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๐ (ธ)

ด้วย พระอาจารย์ กุลยานธมโม (ไชยคำม) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพยิ่ง

น.พ. ร้อยเอ็ด

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

รับทราบ. ๑๑/๖/๖๗

พระพรหมวชิรโสภณ

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชฌีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๙๑๗/ว ๐๓๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ถนนเลื่องเมือง ตำบลสงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

กราบเรียน พระสุชุมวาทเวที ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด

ด้วย พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณีเย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๕๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ถนนเลี้ยวเมือง ตำบลดงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๒

มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์
กราบเรียน พระเทพวชิรคุณาธาร เจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด

ด้วย พระอาจารย์ กลยานธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

พ. เมธีวชิราภรณ์

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

พระเทพวชิรคุณาธาร

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๓๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลคงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.recmbu.ac.th

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขออนุญาตเป็นวิทยากรในการสัมมนา

กราบเรียน พระราชพัชรญาณมุนี

ด้วย พระอาจารย์ กลุยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขออนุญาตของท่านเป็นวิทยากรในการสัมมนา เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชฌีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว๐๓๔๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลดงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์
กราบเรียน พระญาณวิลาส ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด (ธ)

ด้วย พระอาจารย์ กลุณยธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่าก็มีฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณีเย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๕๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลี้ยวเมือง ตำบลดงสาม
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์
กราบเรียน พระปริยัติธรรมวงศ์ เจ้าคณะอำเภอเมืองร้อยเอ็ด (ธ)

ด้วย พระอาจารย์ กฤษณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงกราบเรียนมายังพระเดชพระคุณ ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงกราบเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาอนุเคราะห์

กราบเรียนมาด้วยความเคารพ

น. เมธีวรารักษ์

(พระเมธีวรารักษ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

รับทราบ.
พระปริยัติธรรมวงศ์
เจ้าคณะอำเภอเมืองร้อยเอ็ด (ธ)

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณี เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลคงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

ไป มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เรียน พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร. เจ้าคณะอำเภอศรีสมเด็จ (ธ)

ด้วย พระอาจารย์ กลยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่าแกมมีฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเรียนมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

พ. เมธีวชิราภรณ์

(พระเมธีวชิราภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

รับ 10 กรกฎาคม
- ยินดีรับเป็นวิทยากร
ให้ของพระอาจารย์กลยาณธมโม
ศึกษาและวิจัยวิทยานิพนธ์
พุทธศาสนา 11 มิถุนายน 2567

พ. เมธีวชิราภรณ์
พระเมธีวชิราภรณ์ รศ.ดร.

๐๐-๐๗๔๕๑ ๐๗

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชฌีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๗๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลคงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๘๖ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เรียน พระครูพิทยธรรมภรณ์ เจ้าคณะอำเภอหนองพอก (ธ)

ด้วย พระอภการ กลฺยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มนั ฐริทตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเรียนมายังท่าน ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

พ. เจริญธรรม

(พระเมธีธรรมภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

พระครูพิทยธรรมภรณ์

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณี เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๔๔

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลคงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๖

มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เรียน พระครูจิรวัดนาทร เจ้าคณะตำบลสวนจิก (ธ)

ด้วย พระอภการ กลฺยาณธมฺโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเรียนมายังท่าน ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

พ. ธีระวิฑูรย์

(พระเมธีวิฑูรย์ธรรม, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

พระครูจิรวัดนาทร

พ.ส. จิรวัดนาทร

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณี เจริญนนท์ โทร ๐๘-๓๐๔๗-๒๐๐๓

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลดงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒ มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เรียน พระครูวิพัฒนธรรมภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเจติยชัยมงคล

ด้วย พระอาจารย์ กลยณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานวิทยานิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเรียนมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระเมธีธรรมภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

(พระครูวิพัฒนธรรมภรณ์)

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณี เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๗๔๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ถนนเลียงเมือง ตำบลดงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๕๖

มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เรียน พระครูปริยัติธรรมรัช ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดบูรพาภิราม

ด้วย พระอาจารย์ กลุณณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขอความอนุเคราะห์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเรียนมายังท่านได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

พ. เจริญธรรม

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

วิฑูรย์/นิต

พ.ศ. ๒๕๖๗

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๑-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๔, โทรสาร ๐-๔๓๕๑-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชฌีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ที่ อว ๗๔๑๗/ว ๐๓๕๕

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตร้อยเอ็ดถนนเลียงเมือง ตำบลคงลาน
อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ๕๕๐๐๐
โทร. ๐-๔๓๕๓-๘๓๖๔ โทรสาร. ๐-๔๓๕๓-๔๖๑๘
www.rec.mbu.ac.th

๒๖

มิถุนายน ๒๕๖๗

เรื่อง ขออนุญาตเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์

เจริญพร แมชีห์ล่า สวัสดิ์ผล

ด้วย พระอภการ กลยาณธมโม (ไชยคำมี) เลขทะเบียนนักศึกษา ๖๕๓๐๗๕๐๒๑๒๐๐๕ นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ได้รับอนุมัติหัวข้อดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่าแกมมีฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท (THE MODEL OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE KAMMATTHANA FOREST MONKS OF THE LINE OF LUANG PU MAN PHURITTHATTO ACCORDING TO THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY)” มีความประสงค์ขออนุญาตท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์ เพื่อใช้ข้อมูลประกอบการเขียนงานดุษฎีนิพนธ์

ดังนั้น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด จึงเจริญพรมายังท่าน ได้ให้ความอนุเคราะห์ สำหรับวันและเวลานั้น นักศึกษาจะเป็นผู้ติดต่อกับท่านด้วยตนเอง

จึงเจริญพรมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

น.เจริญพร

(พระเมธีวัชรภรณ์, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

ปฏิบัติการแทนอธิการบดี

๒๖ มิถุนายน

แมชีห์ล่า สวัสดิ์ผล

บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด

โทร. ๐-๔๓๕๓-๘๓๖๔ ต่อ ๑๒๓๔ โทรสาร ๐-๔๓๕๓-๔๖๑๘

ผู้ประสานงาน นางรัชณีย์ เจริญนนท์ โทร ๐๘-๑๐๔๗-๒๐๐๑

นักศึกษา โทร. ๐๘๗ ๖๔๒๔๑๗๒

ภาคผนวก ฉ
แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก
เรื่อง รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

ขอความกรุณาท่านในฐานะผู้เชี่ยวชาญ ได้กรุณาสละเวลาตอบคำถามต่อไปนี้อย่างละเอียด
 ลึกซึ้ง และครอบคลุมตามความเป็นจริง เพื่อนำข้อมูลมาใช้เป็นแนวทางในรูปแบบการพัฒนาสังคม
 ของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแบ่งแบบสัมภาษณ์
 ออกเป็น 4 ตอนดังนี้

- ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์
- ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม
- ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธปรัชญาเถรวาท
- ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวง
 ปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์

1. ชื่อ.....นามสกุล.....อายุ.....ปี
2. ที่อยู่.....เลขที่.....หมู่ที่.....
 ถนน.....ตำบล.....อำเภอ.....
 จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....โทร.....
 E-mail.....
3. ระดับการศึกษา (เรียงลำดับคุณวุฒิจากสูงสุด)
 1.....
 2.....
 3.....
4. ตำแหน่ง
 1.....
 2.....
 3.....
5. ผลงาน/รางวัล
 1.....
 2.....
 3.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาสังคม

6. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านการปกครอง เป็นอย่างไร

1.....

2.....

7. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านศาสนศึกษา เป็นอย่างไร

1.....

2.....

8. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านการศึกษาสงเคราะห์ เป็นอย่างไร

1.....

2.....

9. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านเผยแผ่ศาสนา เป็นอย่างไร

1.....

2.....

10. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านสาธารณูปการ เป็นอย่างไร

1.....

2.....

11. ท่านเข้าใจความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นอย่างไร

1.....

2.....

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

12. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านการปกครอง (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และจริต 6) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

13. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศาสนศึกษา (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และญาณ 4) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

14. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านศึกษาสงเคราะห์ (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และนิโรธสมบัติ) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

15. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านเผยแผ่ศาสนา (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และอภิญญา 6) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

16. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณูปการ (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน, วิปัสสนากรรมฐาน และสติปัฏฐาน 4) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

17. ท่านคิดว่า หลักพุทธปรัชญาเถรวาทในการแก้ปัญหาและพัฒนาด้านสาธารณสงเคราะห์ (กรรมฐาน, สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน) เป็นอย่างไร/มีความสำคัญอย่างไร

1.....

2.....

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

18. สภาพและปัญหาสังคมในปัจจุบัน เป็นอย่างไรบ้าง ?

1.....

2.....

19. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านการปกครองของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอย่างไรบ้าง

1.....

2.....

20. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านศาสนาศึกษาของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.....

2.....

21. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านการศึกษาสงเคราะห์ของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ?

1.....

2.....

22. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านการเผยแผ่ศาสนาของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวงปู่มั่น ฐิริทตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.....

2.....

23. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านสาธารณสุขการของพระปกัณมัญฐานสายหลวงปู่มน
 ฤทธิตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.....

2.....

24. ท่านเห็นว่าบทบาทการพัฒนาสังคมด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระปกัณมัญฐานสายหลวงปู่มน
 ฤทธิตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.....

2.....

25. หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ ของพระปกัณมัญฐานสายหลวงปู่มน
 ฤทธิตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร

1.....

2.....

26. ความรู้ และความเข้าใจ เกี่ยวกับหลักธรรม การปฏิบัติธรรมของพระปกัณมัญฐานสายหลวงปู่มน
 ฤทธิตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท คือ

26.1 การเจริญ “สมณะกรรมฐาน 40 วิธี” ท่านใช้รูปแบบไหน

1.....

2.....

3.....

25.2 การเจริญ “วิปัสสนากรรมฐาน” ท่านกำหนดอย่างไร

1.....

2.....

3.....

26.3 การบริการภวนา “พุทโธๆๆ หรืออานาปานสติ” มีความรู้สึกเป็นอย่างไรบ้าง

1.....

2.....

3.....

26.4 การกำหนดพิจารณา “กายคตาสติ หรืออาการ 32” มีความรู้สึกเป็นอย่างไรบ้าง

1.....

2.....

3.....

26.5 การจาริกธุดงค์ตามป่าเขา สัมผัสกับธรรมชาติ สถานที่ วิเวก จิตใจเป็นอย่างไร

1.....

2.....

3.....

ตอนที่ 5 ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับรูปแบบการพัฒนาสังคมของพระป่ากัมมัฏฐานสายหลวง
ปู่มั่น ภูริทัตโต ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

1. ความคิดเห็น

.....

.....

.....

.....

2. ข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือในการให้สัมภาษณ์ มา ณ โอกาสนี้
พระอาจารย์ กุลยานธมโม (ไชยคำมี)
นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนคุณิพนธ์

ชื่อ พระอภากร กลยานธโม (ไชยคำมี)

วัน เดือน ปี เกิด วันจันทร์ที่ 15 สิงหาคม 2492

สถานที่เกิด จังหวัดกาฬสินธุ์

ประวัติการศึกษา นักธรรมชั้นเอก

: ปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.)
สาขาสื่อสารมวลชนมหาวิทยาลัยรามคำแหง

: ปริญญาโท หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (ศน.ม.)
สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ที่อยู่ปัจจุบัน 80 หมู่ที่ 11 วัดประชาคมวนาราม ต.ศรีสมเด็จ อ.ศรีสมเด็จ
จ.ร้อยเอ็ด 45000

ผลงานตีพิมพ์

รางวัลที่ได้รับ

